

ІСТОРІЯ
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА
ВОЛИНІ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ "ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА"

Святослав Терський

**ІСТОРІЯ
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА
ВОЛИНІ**

Львів
Видавництво Національного університету "Львівська політехніка"

2010

NR0577693

УДК 904:711.424 (477.82)

Т 356

*Рекомендувала Вчена Рада Національного університету
“Львівська політехніка” (протокол № 11 засідання від 25.03.2008 р.)
та Вчена Рада Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 2 від 26.02.2009 р.)*

Науковий редактор:

Дещинський Л.Є., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка”, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук ВШ України.

Рецензенти:

Войтович Л.В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії середніх віків та візантології Львівського національного університету імені Івана Франка;

Кучинко М.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних історичних дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Пивоваров С.В., доктор історичних наук, завідувач кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, директор Буковинського центру археологічних досліджень при ЧНУ;

Сухий О.М., доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.

*Висловлюємо щирю подяку за сприяння у виданні цієї книжки дочірньому підприємству
“Волинські старожитності” державного підприємства Науково-дослідного центру
“Охоронно-археологічної служби України” Інституту археології Національної
академії наук України і особисто – Олексію Златогорському*

Терський Святослав

Т 356 Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині: Монографія. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – 380 с.

ISBN 978-966-553-872-1

Висвітлено історію археологічних досліджень та історичного краєзнавства на Волині від найдавніших часів до наших днів на територіях в межах корінної частини давньої волинської землі, що у XIX – на початку XX ст. становили західні повіти Волинської губернії Російської імперії (тепер Волинська, Рівненська, північні райони Тернопільської та Хмельницької областей України). Показано, як за різних політичних систем і умов формувалася суспільна потреба в історичних та пам'ятко-охоронних дослідженнях, наукові уявлення про найдавніше минуле краю, організовувалася система охорони пам'яток та археологічних досліджень.

Аналітичну інформацію доповнюють короткі біографії учених-волинезнавців та детальна бібліографія.

Розраховано на істориків, археологів, краєзнавців. Буде корисною викладачам дисципліни “Краєзнавство” у середніх та вищих навчальних закладах Волині.

© Терський С.В., 2010

© Національний університет

“Львівська політехніка”, 2010

ISBN 978-966-553-872-1

ЗМІСТ

Вступ	5
Список скорочень	9
Розділ I. Археологічні дослідження та історичне краєзнавство на Волині до Першої світової війни.....	11
1.1. Донауковий період	11
1.2. Перехідний період	20
1.3. Початки наукового вивчення старожитностей Волині	38
Розділ II. Розвиток археології та історичного краєзнавства Волині у міжвоєнний період (1919–1945 рр.)	50
2.1. Етап формування джерельної бази археології Волині та організація краєзнавчої роботи (1920-ті рр.)	55
2.2. Археологія Волині у діяльності позаволинських наукових осередків	58
2.3. Організація наукових досліджень та їх узагальнення у 1930-і рр.	62
2.4. Початки міської археології Волині	66
2.5. Організаційно-краєзнавча робота та музейне будівництво у 1930-х рр. ...	73
2.6. Фундатори історичного краєзнавства Волині	80
2.7. Археологія та історичне краєзнавство Волині у роки Другої світової війни	86
Розділ III. Археологія та історичне краєзнавство Волині періоду 1946–1991 рр.	92
3.1. Післявоєнний період (1946–1970 рр.). Стан суспільства	92
3.2. Польові дослідження. Складання уявлень про культурогенез	95
3.2.1. Дослідження пам'яток кам'яної доби	100
3.2.2. Дослідження пам'яток доби бронзи-заліза	102
3.2.3. Початки міської археології	106
3.3. Початок систематичного дослідження княжих міст Волині у 1970-х рр.	114
3.4. Стан краєзнавства та пам'ятко-охоронної роботи на Волині (1980-ті рр.)	117
3.5. Археологічні дослідження і краєзнавство 1981–1991 рр.	120
3.6. Дослідження княжих міст Волині 1981–1991 рр.	124

Розділ IV. Археологія та історичне краєзнавство Волині у незалежній Україні (1991–2008 рр.)	131
4.1. Суспільство та пам'ятки археології: на зламі тисячоліть	131
4.2. Польові дослідження	138
4.2.1. Дослідження пам'яток доби каменю-бронзи	138
4.2.2. Археологічне дослідження княжих міст Волині	139
4.3. Стан розробки наукових проблем археології Волині	143
4.4. Археологічні дослідження у суспільному перерізі	146
4.5. Стан пам'ятко-охоронної роботи	149
4.5.1. <i>Княжі міста Волині. Мортиролог знищення</i> археологічних пам'яток	149
4.6. Проблеми музеєфікації археологічних пам'яток	154
Висновки. Етапи розвитку археології Волині	157
Додатки	159
Список скорочень	160
Додаток 1. Короткі біографії дослідників Волині.....	161
1. Період до Першої світової війни	161
2. Міжвоєнний період	183
3. Радянський період	209
4. Сучасні дослідники Волині	244
Додаток 2. Фрагменти звітів із досліджень М.І. Островського за 1945–1951 рр.	257
Джерела та література	262
Джерела	262
Література	292
Summary	351
Іменний покажчик	354
Топографічно-географічний покажчик	367

ВСТУП

Становлення національної школи археології та краєзнавства є складовою частиною процесу формування національної історичної науки та національної самосвідомості загалом. Ставлення до пам'яток минулого завжди було індикатором цивілізованості суспільства. Не є винятком у цьому відношенні пам'ятки археології – нерухомі (городища, кургани, фундаменти давніх споруд) та рухомі, зібрані, як правило, у фондах музеїв в результаті цілеспрямованих польових досліджень. Ставлення до самих пам'яток та до їх вивчення змінювалося у суспільстві залежно від політичної та економічної ситуації.

Вивчення цього процесу особливо актуальне для України. Адже тут, незважаючи на те, що розвиток вказаних суспільних наук понад півтора століття відбувався у суспільно-політичній системі інших держав, вони завжди зберігали свій національний колорит. Особливо помітним це було на Волині – території зі стабільним та переважаючим автохтонним населенням.

Перші огляди історії становлення археологічної науки в Україні, що закономірно з'явилися у працях українських учених, виданих на еміграції [Курінний, 1947, 1970; Пастернак, 1961]. Злам комуністичної системи відкрив дорогу для розвитку подібних досліджень і в Україні. Протягом останнього десятиліття процес розвитку історичного краєзнавства в Україні теж став предметом доволі уважного вивчення.

Історію археології прийнято поділяти на два періоди: донауковий, коли у суспільстві з'являється інтерес до свого минулого, та науковий, протягом якого виникає і розвивається археологія як наука зі своїми методами та конкретними завданнями [Чмихов, Кравченко, Черняков, 1992, с. 24]. Перший етап у межах усієї України вже теоретично осмислювався [Генинг, Левченко, 1992].

Вивчення історії розвитку археології окремих регіонів дає змогу краще висвітлити це питання у межах усієї країни. Адже узагальнювальній роботі з історії української археології повинні передувати регіональні дослідження, присвячені її історії на місцях*. За ступенем розроблення цих проблем Україна помітно поступається своїм сусідам. Більше того, окремі питання історії археологічних досліджень на Волині та в Галичині вперше отримало розгляд в багатьох роботах зарубіжних істориків археології [наприклад, Blombergowa, 1993] в системі історії польської археології.

Уперше серію нарисів про історію волинського краєзнавства та археології опубліковано понад десять років тому [Терський С.В., 1997; 1998; 1999]. З цього ж часу з'являється значна кількість досліджень, написаних переважно

* Регіональні дослідження стосовно історико-краєзнавчого аспекту цієї проблеми ведуться вже давно. Див.: Малиневская, 1990; Баженов, 1993; Ткаченко, 1996; Рябокобила, 2000; Каньоса, 2001; Коваленко, 1983; Прокопчук, 1995; Кушпетюк, 2001, Mikocki, 1990.

місцевими істориками, в яких детальному розгляду піддано історію музейної справи, діяльність громадських організацій історико-краєзнавчого профілю, які працювали на Волині у XIX – на початку XX ст., подано біографії окремих видатних особистостей (М.І. Теодоровича, Й.В. Новицького, А. Дублянського та ін). Зокрема, в ґрунтовних дослідженнях С. Гаврилюк [2002], І. Ярмошика [2002] основну увагу приділено організаційному становленню волинського краєзнавства та його археографічним та архітектурним аспектам.

Проте у цих працях, написаних не археологами, питання історії археологічного дослідження краю фактично не зачіпались або не розкривались належною мірою.

Сьогодні давня історична та етнографічна територія краю розділена між окремими областями України, а західна частина Волині – давня Холмщина входить до складу Республіки Польща. У цій роботі зроблено спробу простежити розвиток археології та історико-краєзнавчої думки на територіях, що у XIX – на початку XX ст. становили західні повіти Волинської губернії Російської імперії, тобто у межах корінної частини давньої Волинської землі, її серцевини, яка згодом у складі СРСР увійшла до складу Волинської, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей УРСР*.

На Волині нагромадження даних про давню історію та пам'ятки краю мало свою специфіку. Тому окремі питання становлення волинського краєзнавства розглядалось в багатьох спеціальних дослідженнях, зокрема: накопичення музейних фондів, організаційні моменти розвитку краєзнавства у XIX – першій половині XX ст. розкрито острозьким істориком А. Хведасем (1994, 1997) та луцьким – О. Кушпетюк (2001). Окремі питання історії краєзнавства та охорони пам'яток піднімались волинськими краєзнавцями О. Бірюліною (1991), М. Кострицею (2001), В. Луцем (1998, 1999а), П. Троневичем (2003) та ін. Узагальнювальний огляд археологічних досліджень на Волині цього періоду зроблено у роботах автора (1991–2006) та польського історика М. Бломбергової (1993). Поза сумнівом, найґрунтовнішим дослідженням, в якому частково підсумовано роботи попередників, є спеціальна монографія луцького історика С. Гаврилюк (2002). У ній на широкому документальному ґрунті розкрито розвиток історичного краєзнавства Волині та суміжних територій у складі Російської імперії.

Багато робіт Г.В. Охріменка та тематичних збірників статей за його редакцією висвітлюють стан вивчення окремих груп археологічних пам'яток Волині, починаючи з міжвоєнного періоду. Ця тема також ґрунтовно розглядалась у роботі, написаній на матеріалах наукового архіву Державного археологічного музею у Варшаві [Piotrowska, 2006].

* Історія археології на теренах України загалом, оглядово подавалась у багатьох виданнях [див. наприклад: Шовкопляс І. Г., 1957. – С. 4–8; Курінний, 1947; 1970; Пастернак, 1961. – С. 23–27; Формозов, 1986; Археология Прикарпаття..., 1987. – С. 5–7; Чмихов, Кравченко, Черняков, 1992. – С. 24–40; Кучінко, 1994. – С. 3–5; Кирилін, 1974].

Стан вивчення археологічних пам'яток Волині у радянський період періодично аналізувався сучасниками [Смішко, 1959; Черниш, 1958]. Проте об'єктивного висвітлення проблем наукового дослідження краю у них немає. Численні “білі плями” у вивченні різних історичних періодів розвитку Волині, особливо, що стосується пам'яток княжої доби, є наслідком конкретної владної політики. Так, певні складнощі виникають з оцінкою діяльності пам'ято-охоронних служб за останні роки, оскільки їх документація не завжди потрапляє до архівів. Досить сказати, що в науковому архіві Інституту археології НАН України донедавна не було жодного звіту про польові роботи цих служб у Волинській області за 1999–2006 рр. (див. перелік джерел книги).

Окремі питання історії археології Волині також частково висвітлювались в оглядових працях з пам'яткознавства, що з'явилися в останні роки [Куріло, 2002; Бондаренко, 2003; Прокопчук, 2003; Кінд-Войтюк, 2007]. Чимало оригінальних фотолілюстрацій з власних розкопок одного з цих авторів містить посібник з історичного краєзнавства Волині [Прищепя Б., Прищепя О., 2008].

У запропонованій роботі автор намагався також зібрати, узагальнити та проаналізувати науковий, творчий доробок дослідників стародавніх пам'яток Волині, розкрити їхній внесок в археологічну науку України. З цією метою у монографії подані матеріали, що ілюструють підсумки найважливіших розкопок, та наукова бібліографія учених. Зорієнтуватись у персоналіях допоможуть короткі біографічні довідки, подані у додатку.

Розвиток археології, особливо на початковій стадії, був тісно пов'язаний із загальним історичним краєзнавством. Своєю чергою, історія археології та краєзнавства тісно переплітається з питаннями формування археологічних збірок, мережі музеїв та інших краєзнавчих установ, охороною історико-культурної спадщини. Простежено також процес формування суспільної потреби у знаннях про найдавніше минуле краю. Ця потреба, своєю чергою, була тісно пов'язана із політикою чужоземної влади. Тому питання археології та краєзнавства необхідно розглядати на тлі суспільно-політичного розвитку Волині.

Відповідно до територіально-політичних змін зроблено хронологічний розподіл на окремі періоди, оскільки державна політика була завжди визначальним чинником розвитку гуманітарної сфери суспільства, зокрема і археології.

Джерельною базою роботи поряд з чисельними публікаціями у тогочасній популярній та науковій періодиці стали документальні та речові матеріали, що зберігаються у архівних та музейних установах Львова, Києва, Луцька, Рівного, Крем'янца, Дубного, Санкт-Петербурга. Це передусім матеріали учених рубежу XIX–XX ст. В.Б. Антоновича (Інститут історії матеріальної культури РАН, Санкт-Петербург) С.В. Люба-Радзимінського (ЛНБ ім. В. Стефаніка) та Л. Житинського (Інститут рукопису НБУВ), а також частково врятовані архіви учених міжвоєнного періоду: О. Цинкаловського (ЛНБ імені В. Стефаніка, ЦДІАЛ), Я. Гоффмана (ДАРО), Ю. Шумовського (ДДКЗ), М. Островського (ДДКЗ). На жаль, недооціненою залишається творча спадщина археологів ра-

дяньського періоду, якій не знайшлося місця на полицях державних архівосховищ. Свідченням цього є порівняно недавня безповоротна втрата приватного наукового архіву О. Ратича. Тому важливим джерелом є неопубліковані чорновики звітів М. Островського, оригінали яких втрачено (додаток 2).

Важливим джерелом книги стали праці та окремі спогади безпосередніх учасників історико-краєзнавчого руху на території Волинського воеводства. До них належать монографії та статті, авторами яких були О. Цинкаловський, К. Яжджевський та ін.

Запропонована робота є переробленим та значно доповненим монографічним варіантом піонерського комплексного дослідження з історії археології Волині, здійсненого автором у 1991–1999 рр.*

Автор вдячний за сприяння у підборі матеріалу до книги історикам В. Луцю (Рівне) та О. Ситнику (Львів), за поради під час написання монографії та підготовки її до друку. У монографії використано ілюстративний матеріал з фондів Краківського археологічного музею та Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Істотну допомогу у підготовці ілюстративного матеріалу до книги надавали також Р. Лівох (Краків) та К. Михайлов (Санкт-Петербург), за що автор їм щиро вдячний.

* Див.: Терський С.В., 1991б; 1994б; 1997е; 1998г; 1998є; 1999г; Фіщук, Терський С.В., 1997.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АВУ – Археологічні відкриття в Україні;
АДУ – Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки: Тематичний збірник наукових праць;
АЛЮР – Археологическая летопись Южной России;
АО – Археологические открытия;
АП – Археологічні пам'ятки УРСР;
АС – Археологический съезд;
ВГВ – Волынские губернские ведомости;
ВЕВ – Волынские епархиальные ведомости;
ВКМ – Волинський краєзнавчий музей;
ВМІС – Волинський музей. Історія і сучасність (1 – Тези та матеріали I науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-літтю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16–17 червня 1994 року; 2 – Науковий збірник; 3 – Науковий збірник. – Вип. 3: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р.);
ДАВО – Державний архів Волинської області;
ДАЛО – Державний архів Львівської області;
ДАРО – Державний архів Рівненської області;
ІСН – Інститут суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства НАН України);
КС – Киевская старина (з 1991 р. – Київська старовина);
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР;
КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР;
ЛДІКЗ – Луцький державний історико-культурний заповідник;
ЛДУ – Львівський державний університет імені Івана Франка;
ЛІМ – Львівський історичний музей;
МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині;
МІА – Материалы и исследования по археологии СССР;
МСВ – Минувле і сучасне Волині (2 –Тези доповідей і повідомлень II Волинської історико-краєзнавчої конференції 26–28 травня 1988 р.; 3 – ; 4 – Освіта, наука, культура: Тези доповідей та повідомлень IV Волинської історико-краєзнавчої конференції; 5 – Історичні постаті краю: Тези доповідей та повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції 11–13 жовтня 1991 р.; 8 – Літописні міста і середньовічна культура. Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції: Науковий збірник; 9 – Олександр Цинкаловський і край: Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої Міжнародної конференції 20–23 січня 1998 р.; 10 – Минувле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть: Матеріали X наукової історико-краєзнавчої Міжнародної конференції, яка відбулася у Старому Чорториську, Маневичах, Четвертні та Нововолинську 2000–2002 рр: Збірник наукових праць; 11 – Минувле і сучасне Волині й Полісся: народна культура – шлях до себе: Збірник наукових

праць. – Вип. 11. Матеріали Волинської обласної науково-етнографічної конференції, м. Луцьк, 10–11 квітня 2003 р.; 12 – Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 12-й річниці незалежності України та 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права, м. Ковель, 23–24 жовтня 2003 р.; 14 – Матеріали 14-ї Наукової конференції “Минуле і сучасне Волині та Полісся”, присвяченої 680-літтю надання Володимир-Волинському Магдебурзького права (м. Володимир-Волинський, 7–8.12.2004 р.); 20 – “Минуле і сучасне Волині та Полісся: Камінь-Каширський в історії Волині та України”. Науковий збірник. Вип. 20: Матеріали XX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 810-й річниці першої писемної згадки м. Каме́ня-Каширського та 100-й річниці від дня народження українського літературознавця Євгена Шабтовського, 26 жовтня 2006 року (м. Луцьк – м. Камінь-Каширський); 25 – “Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині”, Матеріали 25-ї Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 16 річниці незалежності України, 720-й річниці першої писемної згадки міста Любомля і 800-й річниці першої писемної згадки Угровська (м. Любомль, 25.10.2007 р.); 27 – Минуле і сучасне Волині та Полісся *Олександр Цинкаловський і край: Матеріали 27-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1020-й річниці від першої писемної згадки про Володимир та 110-річчю від дня народження О. Цинкаловського* (м. Володимир-Волинський, 22.02.2008 р.);

НЗ ЛІМ – Наукові записки Львівського історичного музею;

НМАПВ – Нові матеріали до археології Прикарпаття і Волині;

НДПКДУ – Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні: Збірник наукових праць. – Київ;

НТШ – Наукове Товариство ім. Т.Г. Шевченка у Львові;

РА – Российская археология;

РВ – “Радянська Волинь”, обласна газ., м. Луцьк;

СА – Советская археология;

САИ – Свод археологических источников;

СЛ – Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ;

УІЖ – Український історичний журнал;

УТОПШК – Українське товариство охорони пам’яток історії та культури;

MSROA – Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego. – Rzeszów–Krosno–Przemysl–Sandomierz–Tarnow;

PSB – Polski Siownik Biograficzny. – T. 1 – 30. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdansk, 1960–1988;

SPAU – Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności;

WA – Wiadomości archeologiczne. – Warszawa;

ZOW – Z otchłani wieków;

ZW – Ziemia Wołyńska: Miesięcznik poświęcony sprawom krajoznawczym i kulturalnym;

ZWAK – Zbiór wiadomości do antropologii krajowej;

ДАМ – Державний археологічний музей у Варшаві (*Państwowy Muzeum Archeologiczny w Warszawie*).

Розділ I

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО НА ВОЛИНІ ДО ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Пам'ятки старовини в усі часи привертали увагу небайдужих людей. Ступінь зацікавлення ними перебував у прямій залежності від рівня культурного розвитку суспільства. Відповідно до нього початковий етап історії археології та історичного краєзнавства Волині можна розділити на три періоди: донауковий (до 1832 р.), перехідний період (1833–1896) та науковий (1896–1917).

1.1. Донауковий період. Найранішні згадки про археологічні пам'ятки на території краю знаходимо у писемних джерелах XV ст. Так, відомий польський хронікар Ян Длугош (1418–1480 рр.) у своїй “Історії Польщі” локалізує часто згадуване у літописах XI–XIII ст. княже місто Волинь, спираючись на відомі йому рештки покинутих укріплень “городища Волинського” над р. Західний Буг. Вали, городища, кургани та інші видимі на поверхні археологічні пам'ятки часто виступають у документах XV–XVIII ст., переважно як топографічні орієнтири: “копець” при замку Жуків та кургани на Помостичі у Лучеську згадані у грамотах луцького князя Свидригайла. Там же вказана Медвежа могила поблизу прилуцьких Підгаєць [АрЮЗР. – Ч. 8. – Т. 4. – 1907. – С. 10]. Цілий перелік імен курганів Волині (Турова могила коло Буші, Грицева – коло Перемиля) на підставі згадок про них у документах XVI ст. наводить відомий український історик В.Б. Антонович (1901).

Дещо менше згадок у документах про покинуті укріплення – “городища”: поблизу с. Галичани на р. Липі у документі 1459 р. [АЮЗР. – Ч. 8. – Т. 4. – С. 18], у Зимному 1555 р. [Там само, с. 30], “городище Вольнское” на правому березі р. Західний Буг, 1546 р. [Грушевський, 1992, с. 375], у Клевані, на якому зведено замок 1547 р. [Stecki, 1888, s. 197], у Боремелі (1568 р.), де збудовано церкву. Також на наявність покинутих укріплень вказує ур. “Окоп” в околиці Жорнища 1768 р. [АЮЗР. – Ч. 6. – Т. 2. – С. 129].

Інколи у документах згадані давні інженерні споруди. Так, люстрація Лучеська з 1545 р. описує греблю через р. Стир, за легендою, недобудовану князем Любартом [Памятники, 1859, с. 122]. Важлива пам'ятка – довгий загороджувальний вал на південній околиці Великого Лучеська, що згадується вже як звичайний топографічний орієнтир у документі 1586 р., вперше обстежено археологічно порівняно недавно [Терський С., 1993ж, с. 120].

Увагу людей здавна приваблювали знахідки стародавніх предметів: кам'яних знарядь праці, монет, глиняного посуду. З цього приводу у XVI ст., та навіть

пізніше, вірили та вчили у школах про те, що кам'яні сокири витворювалися внаслідок тертя хмари об хмару під час бурі (очевидно, відгомін давніх дохристиянських уявлень про сокиру як символ божества Перуна – С. Т.). Навіть королівський історик Длугош вважав, що старовинний посуд, який знаходять у землі, плодиться так само, як і рослини: виростає з маленького до великого і лише тоді використовується для господарських потреб [Janusz, 1919, s. 2].

Окремим випадковим знахідкам давніх предметів часто приписувалась цілюща лікувальна сила. Так, в околицях Володимира ще у 1930-ті рр. старовинні бронзові браслети кидали до води, яку пила корова, а порошок з перетертих пряслиць з овруцького шиферу (XI–XIV ст.) пили при болях голови або живота [Цинкаловський, 1937, с. 191].

Особливу увагу, звісно, привертали знахідки скарбів – дорогоцінностей. Нерідко речі зникали безслідно, змінюючи власника, як сталося, наприклад, зі скарбом золотих виробів, виявленим випадково наприкінці XVIII ст. у с. Кривичі поблизу Пересопниці [Słownik, 1883, т. IV, s. 807]. Проте інколи завдяки судовим справам, які виникали через суперечку між землевласниками-претендентами на скарб, до нас дійшли достатньо детальні описи знайдених речей, що дають змогу не лише реконструювати склад скарбу, але й доволі впевнено датувати його. Так сталося, наприклад, із скарбом, знайденим у 1610 р. у с. Ласків неподалік Володимира. Багато документів із судової справи князя Януша Радзивіла, якому, врешті, в лютому 1621 р. було присуджено цей скарб, збереглися серед документів Володимирського гродського суду та згодом були опубліковані [де Витте, 1900, с. 86–101]. Вже у наш час інформація, збережена в такий спосіб, дала змогу досвідченому археологу М. Тихановій [1960, с. 196–204] аргументовано віднести появу скарбу до кінця IV–V ст. н. е. (рис. 12).

До речі, лише з 1829 р. у документах російських державних установ найчастіше з'являються повідомлення про знайдені скарби. Цьому сприяло внесення в інструкцію поліції відповідного параграфа про предмети старовини та способи вирішення правових питань, пов'язаних з ними. Фіксувалось місце та умови виявлення скарбів, але не було інформації про їх подальшу долю [Орлов, 1885, с. 9].

З 1859 року знахідки скарбів або відомості про них надходили в Археологічну Комісію до столиці імперії. Члени цієї комісії давали оцінку скарбу та виплачували особі, що здала скарб, вартість дорогоцінного металу, з якого складались знайдені речі.

Цінний скарб, що включав до свого складу срібне начиння іранської роботи VII ст. та золоті монети, було знайдено у 1823 р. поблизу с. Хоняків Острозького повіту. Схильність до пов'язування з відомими історичними особами проявила себе у цьому випадку. Згідно з переказом, скарб захований камердинером польського короля Станіслава Лещинського під час його хвороби

у поході 1709 р. [Антонович, 1901, с. 87–88]. Тільки майже через сто років окремі предмети з цього скарбу, що розійшлися серед колекціонерів, потрапили в поле зору науковців [Веґковські, 1920, 1929] та були опубліковані (рис. 1).

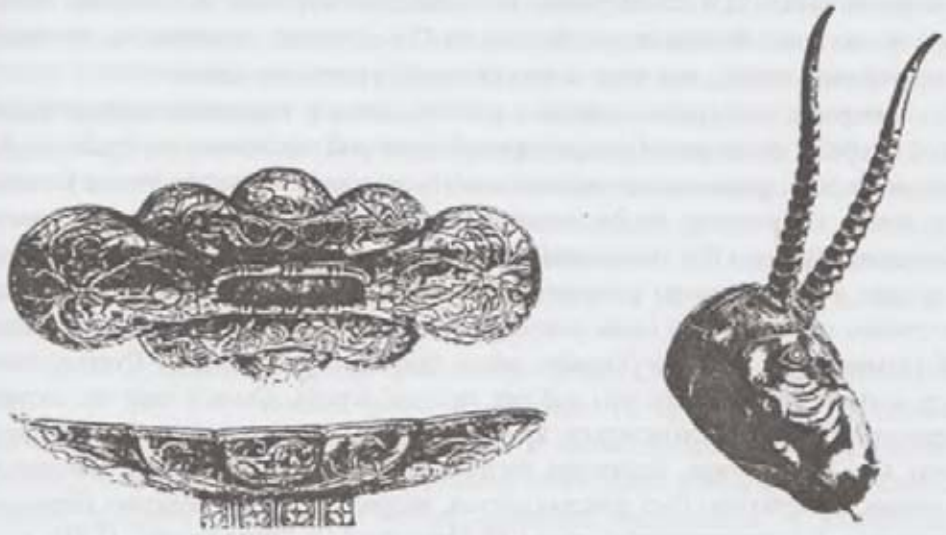

Рис. 1. Срібна миска, прикрашена рослинним і тваринним орнаментом та ритон сасанідської епохи, із скарбу, знайденого у 1815 р. у с. Хоняків Острозького повіту Волинської губернії (збірки Ханенків та Курмановичів)

Аналогічно, походження більшості давніх курганів місцеве населення пов'язувало з відомими йому військовими подіями. Серед збережених переказів найчастіше згадується перехід через Полісся шведських військ на початку XVIII ст. [Забытая..., 1913, с. 108–109].

Легенди, що передавалися від покоління до покоління сприяли шанобливому ставленню до минулого, а отже, збереженню історичних пам'яток. Проте дослідниками зазначено, що протягом століть у суспільстві стикалися дві протилежні тенденції: знищення та охорона решток минулого. У кожного народу його власні старожитності вважалися святими, оберігалися і були об'єктами поклоніння. На власних корінних територіях та в заселених пізніше краях слов'яни успадкували від первісної епохи язичницькі культові місця [Формозов, 1986, с. 119]. В окремих випадках церква їх християнізувала. Так було у Почаївській лаврі, де богомольці поклонялись каменю із стопою Богородиці [Батюшков, 1888, с. 86 прим.; Лесков, 1882, с. 227–236]. Подібні камені із заглибленнями різної форми, інколи природними, інколи зробленими рукою людини, були об'єктами поклоніння ще з епохи бронзи [Терський С., 1996а, с. 73]. У межах історичної території Волині культові камені відомі також у Боратині, Підкамені та Крехові [Терський С., 1998]. Об'єктами поклоніння із

стародавніх часів нерідко ставали також природні западини та потужні джерела, з якими пізніше пов'язувались легенди про церкву або господаря, що провалився під землю разом із волами [Терський С., 1993д]. Корінне населення Волині до кінця XIX ст. оберігало від знищення курганні могильники княжої доби в околицях Володимира, Луцька та Пересопниці, незважаючи на інколи доволі значну площу, яку вони займали посеред родючих полів.

Інтерес до минулого особливо загострювався у переламні періоди української історії. Так, запровадження Берестейської унії підштовхнуло православних полемістів до відродження історичної пам'яті оголошенням найбагатших українських князів Острозьких та Заславських нащадками Рюрика та Св. Володимира [Савченко, 2007, с. 170]. Подальший підйом національної свідомості, який відбувся у зв'язку з відновленням державності України у 1648–1649 рр., також сприяв зростанню зацікавленості своїм минулим. Адже внаслідок проголошення Української гетьманської держави Україна знову (після етапу Київської Русі) у повну силу заявила про себе як про суб'єкт світової історії. Саме у цей час активно формується і розповсюджується культ Рівноапостольного великого київського князя Св. Володимира, історична постать якого отримала широке міжнародне визнання. Хрестителю Русі присвячуються, наприклад, твори видатних барокових мислителів Наддніпрянщини: драма Ф. Прокоповича “Володимир” (1705 р.) та п'єса “Слово о Владимире” А. Радивилівського.

Переосмислення національної історії, яке відбувалося у часи становлення української гетьманської держави на місцях мало також пам'ятко-охоронний аспект. До пов'язання місцевих церковних пам'яток з видатними особистостями національної історії, насамперед Рівноапостольного великого князя Св. Володимира, звертались церковні діячі періоду Руїни (холмський єпископ Яків Суша, володимирський богослов Марціян Кульчицький та ін.).

Старовинна чаша, якою за легендою користувався Св. Володимир, у XIX ст. дбайливо зберігалась у Новомалинському палаці Сосновських [Теодорович, 1889, с. 787–788]. Її корпус, виготовлений із срібла та золота, був прикрашений дорогоцінними каменями.

XVII ст. датуються найраніші звістки про існування колекцій старожитностей на території Волині. Зокрема, в “Описі срібла, різних коштовностей, зброї, домашніх речей” (1617 р.) скарбниці князів Острозьких, які мали помітний нахил до накопичення різноманітних пам'яток минулого [Хведась, 1997а].

У XVIII ст. колекціонування старожитностей на території Волині стає поширеною практикою. Значна частина цих колекцій перебувала у володінні власників земельних маєтків [Хведась, 1997б]. Відомий польський письменник Юліан Урсин Німцевич [1858, с. 217, 223], подорожуючи в 1816 р. по Волині, оглядав колекцію кам'яних сокир та молотів, зібрану на території свого маєтку власником села Ворончин генералом Людвіком Кропінським (1767–1844), письменником, драматургом та поетом [див.: Aftanazy, 1988, с. 622].

Осередками культури були колегіуми та монастирі. Питанню збереження та формування книгозбірень та архівів у василіанських монастирях приділялася велика увага відразу ж після створення Ордену, що зафіксовано в Ухвалі 1621 р. [Шкрабюк, 2007]. Вже згаданому Марціяну Кульчицькому, доктору богословія, викладачу, а згодом ректору Володимирського василіанського колегіуму, ігумену Зимнівського монастиря було доручено провести “Візитацію (інвентаризацію) володимирських церков” (1695 р.). У цьому документі, що наприкінці XIX ст. зберігався в соборній церкві Володимира [Дверницький, 1887, с. 16], а під час Першої світової війни разом іншими володимирськими реліквіями був вивезений до Харкова, чимало уваги приділено історії храмів та їх культурній спадщині. У XVIII ст. впорядковані архіви найбільших волинських монастирів (Почаїв, Жидичин, Зимно, Дермань, Низкиничі та ін.) містили документи, починаючи з XVI ст. [Горін, 2000].

Епоха Просвітництва, яка заявила про себе у Східній Європі наприкінці XVIII – у XIX ст., сприяла появі історичних та краєзнавчих досліджень, присвячених певним країнам та регіонам, а також зацікавленню старовиною загалом. Одними з найраніших для Волині робіт цього плану є серія малюнків відомого західноєвропейського митця, інженера, архітектора та мандрівника Яна Генрика Мюнца (1728–1798). З 1779 до 1785 рр. він знаходився на службі у польського короля Станіслава Понятовського. Перебуваючи на Волині протягом 1780–1783 рр., митець створив доволі велику кількість малюнків, серед яких акварелі замку в Ридомлі біля Вишнівця з коротким описом укріплень та ландшафту, Почаєва, Степані та інших міст та місцевостей [Ричков, 1991]. Також художник К. Войняківський (1772–1812) 1797 р. створює серію акварелей, що зображають історичні пам'ятки Волині і Луцька, зокрема (рис. 2).

Рис. 2. Луцький замок. Акварель К. Войняковського, 1798 р.

Чимало цікавої інформації про пам'ятки вміщалося на західноєвропейських географічних картах XVI–XVII ст. території Волині, що видавалися з початку XV ст., та на планах міст, що походять з кінця XVIII–XIX ст. Ці матеріали подають їх зовнішній вигляд, а також топографію розміщення втрачених споруд.

Великі зміни відбулися на Волині у період включення краю до складу Російської імперії протягом 1792–1795 рр. Нова влада обживала новопридбані терени. У 1795–1798 рр. створюється “Атлас Волинской губернии двенадцати поветов”. 1798 р. датується найдавніший з відомих історичних нарисів Волині, вміщений у “Географическом описании Волинской губернии города Луцка с его поветом”, написаному в Житомирі якимсь Филимоном Никитіним. Ця робота стала зразком для подібних досліджень російських чиновників, підготовлених згодом (рис. 3).

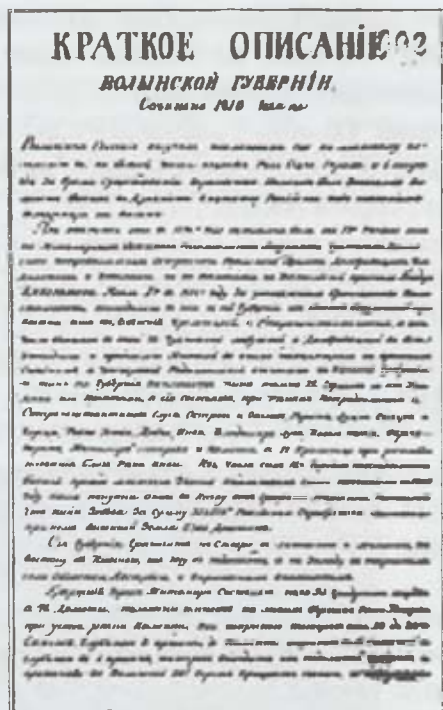
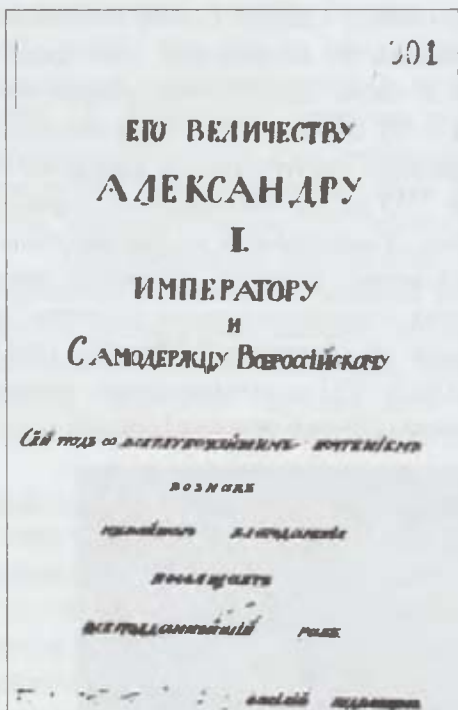

Рис. 3. Титульна та перша сторінка праці Василя Кудрявцева (1810)

Однією з перших проросійських публікацій, в якій ставилося питання про історію ранньосередньовічної Волині, була праця Якіма Потоцького, опублікована 1805 р. французькою мовою, а згодом перевидана російською [Древняя... 1829]. У цій роботі, написаній на замовлення російського уряду, обґрунтовувалась автохтонність слов'ян на Волині. Незначний фактичний матеріал містить

також праця волинського губернського прокурора Степана Руссова (1809). У його “Волинських нотатках” є окремий розділ “Старожитності”, в якому автор одним з перших серед аматорських дослідників Волині зробив спробу окреслити перелік найвизначніших архітектурних пам’яток Волинської землі. До цього, тоді ще невеликого, переліку був зарахований і старовинний храм Успіння Богородиці у Володимирі. Грунтуючись, очевидно, на досить поширених легендах і переказах, С. Руссов [1809, с. 101] писав, що цю святиню “...закладено руками того ж Святого Володимира”. Водночас у примітці на тій самій сторінці, виявляючи знання в історії архітектури, він зауважив: “У 1808 році, особисто перебуваючи в цьому храмі, я не зміг помітити в ньому такої віддаленої старовини. Можливо він дещо пізніше був перебудований”.

Згодом цікаву інформацію про найвизначніші старожитні пам’ятки Волині (храми Володимира, замки у Крем’янці, Луцьку, Острозі) почали вмщати багато столичних часописів [Вольнская..., 1843–1844; Замечательный..., 1851; Лесков, 1882, с. 227–236; О древнем... 1833, с. 234–242; Czacki, 1838; Nowoszycki, 1848 та ін.]. Перелік найдавніших святинь краю зустрічаємо в історичних нарисах Х. Корнаковського (1863) та П. Карашевича. Інформація про давні волинські монастирі та храми з’являється у загальноімперському зведенні [Ратшин, 1892].

Однак зміна суспільної свідомості в бік забуття давнішої традиції, яка існувала у той період на Волині, йшла в ногу з економічними перетвореннями та пов’язаними з ними культурними і етнічними процесами. На це звертав увагу ще О. Левицький [1892, с. 73–74]. Тоді ж відбувався і остаточний занепад давніх пам’яток, серед яких найпомітнішими були храми.

На загальному тлі руйнації українських культурних пам’яток особливо помітними були успіхи у культурно-освітній сфері польської національної меншини. Вони значною мірою були зумовлені її тодішнім панівним становищем, а також заступництвом ополяченого українського князя Адама Чорторийського – особистого товариша царя Олександра І.

Великими колекціями старожитностей володів Крем’янецький ліцей, заснований спочатку як гімназія у 1805 р. Тадеєм Чацьким (1765–1813). Особливо значною була місцева збірка монет (17 634 предмети і 579 речових нумізматичних експонатів, у 1828–1834 рр. зберігалась у Вільнюсі), до складу якої додалася нумізматична збірка закритого Василіянського монастиря в Умані (1 539 предметів). У стінах Крем’янецького ліцею каноніком Альбертрандом було написано багатотомний нумізматичний трактат [Курінний, 1970, с. 9]. Колекції старожитностей мали також деякі інші навчальні заклади Волині [Яущева-Омельянчик, 1997, с. 111]. Відомо, що у 1836 р. до музею Київського університету було передано нумізматичну колекцію (289 предметів) Луцької гімназії [Курінний, 1970, с. 39] та Почаївського (39), а 1838 р. Теофіпольського (639) дворянських училищ. Загалом вважається, що реєстрація монетних знахідок розпочалась на Волині у середині ХІХ ст. [Шуст, 1999, с. 395].

Із стін Крем'янецького ліцею вийшов відомий польський та український фольклорист, етнограф та археолог Адам Чарнецький, більше відомий під псевдонімом Зоріан Доленга-Ходаковський (1784–1825). На Волині його увагу як археолога привернули пам'ятки княжого міста Волиня, рештки валів та курганів в околицях Городка-над-Бугом особисто оглянуті дослідником, який вслід за Я. Длугошем, пов'язав їх з літописним градом [Ходаковський, 1837, с. 10]. Один з обстежених курганів ним було розкопано [Zoll-Adamikowa, 1966, s. 51]. Подорожуючи по Волині, учений побував у багатьох селах, записуючи народні пісні [Ошуркевич, 1991, с. 57–58].

Вже згадуваний письменник Ю. Німцевич [1858, s. 208–209], спостерігаючи під час перебування у Луцьку в 1816 р. осипані та місцями перервані вали навколо міста, руїни оборонних мурів та костюлу посеред замку, намагався датувати ці пам'ятки за певними ознаками.

У 1827–1831 рр. анонімним польськомовним автором був створений “Опис міста Луцька і Волині” [Rewski, 1936a] з коротким історичним екскурсом. Праця містить багато відомостей про історію Луцька, його храмів, окреслює топографію незнаного костелу Св. Хреста. Особливо детально висвітлено у ній історію побудови монастиря бернардинів. Основою твору були хроніки XVI ст. Меховіти і Гвагніні.

У той час у Володимирі працював Севастіан Косович – соборний священик (1813–1877) – протоієрей “кафедри руської володимирської”, поборник відбудови Успенського собору [С. Гаврилук, 2002, с. 306], автор “Рассказа о городе Владимир-Волынском в историческом и других отношениях”, складеного 1830 р. і доповненого у 1858 р. Ще при його житті декілька рукописних екземплярів цієї роботи розійшлися серед знайомих [Дверніцький, 1889, с. 27; Теодорович, 1893, с. 139].

Як зазначав у вступі автор “Рассказа”, його робота була написана “...у вільні від посади по собору, Духовному правлінні і від господарських занять хвилини, [які він] використовував на відшук фактів і збирання народних переказів, що стосуються цього міста в історичному, політичному та інших відношеннях, і все, що тільки до цього часу читав, бачив і чув, брав на записки, з яких склав дану розповідь про Володимир”. “Признаюсь, – пише далі С. Косович, – що розповідь про Володимир як столицю сильного руського князівства на Волині, славного минулим, вимагала швидкого пера. Але розмаїття предметів, в ньому викладених, надіюсь, доповнить недоліки у стилі. Проте про чистоту стилю я не старався, а турбувався, щоб зібрані відомості з усією точністю та вірністю передати любителям старовини “в простоте духа и сердца без вымысла и прикраски” [ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 46, спр. 206, с. 3]. У цій роботі вперше було детально описано видимі на поверхні пам'ятки Володимира: рештки давніх земляних валів міста, а також топоніми та їх відношення до історії міста, подано перелік давніх культових предметів: Євангелій, ікон, дзвонів тощо, які зберігались у храмах Володимира.

Спеціально відзначено давній камінь з написом на Василівській церкві. У його роботі детально відтворено легенди, що стосуються часів перебування на Волині великого київського князя Св. Володимира. Ці легенди вперто поширювалися у краєзнавчих виданнях протягом тривалого часу. Незважаючи на те, що їх науково розвінчав ще О. Левицький [1892, с. 5–10], посилання на ці легенди інколи можна зустріти і в сучасній літературі [Мандзюк, 2001].

Як зазначив О. Левицький [1892, с. 6], “...записки Косовича виявляють в ньому людину дуже допитливу та досить начитану, але зовсім невчену”, “будь вони надруковані, стало б відомим першоджерело багатьох вигадок, що стосуються волинської старовини”.

Цікаву інформацію про старі пам'ятки Волині, зокрема про луцькі, а також замки у Старому Чорторийську, Степані, Клевані та ін., знаходимо у творах відомого польського письменника та художника Юзефа Ігнаці Крашевського (1812–1887), [рис. 4; 1840], який мешкав більше ніж 20 років на Волині (з 1837 до 1859 рр.) спершу в околицях Луцька, в Омеляні, Городку, Губині, а згодом перебрався до губернського Житомира. Письменник часто писав до місцевих та зарубіжних часописів про суспільне значення археології, інвентаризації та охорони пам'яток. Йому також належала колекція старожитностей, зібрана на території Волині. Зокрема, кам'яні сокири з розкопаних стародавніх могил йому були подаровані Іполитом Брезюю, Болеславом Рупневським та Людовиком Павловським (помер 1853 р.) з Малої Мощаниці, який протягом 1848–1851 рр. зібрав велику колекцію кам'яних знарядь, на поселеннях Ступно Велика Мощаниця, Мізоч, Дубно, створив план городища в Листвині. Останній підтримував тісні зв'язки з Ю. Крашевським та дописував історико-краєзнавчі нариси в часописі “Athenaeum”, що редагувався письменником [Krajewska, 2007]. Згодом колекції Людовика Павловського неодноразово приваблювали увагу археологів різних поколінь [Glogier, 1882; Pawłowski, 1934/1935]. А відкрите ним 1850 р. поселення в ур. Лиственщина у Костянці набуло значення однієї з ключових пам'яток Волині, у зв'язку з чим воно неодноразово розкопувалося провідними археологами у середині ХХ ст.

Розвиток археологічних знань про Волинський край у першій половині ХІХ ст. відбувався в ширшому руслі історичного краєзнавства. З моменту приєднання Волині до Російської імперії воно мало дві гілки: польську та офіційну, протеговану державою, російську.

Рис. 4. Письменник
Юзеф Ігнаці Крашевський
(1812–1887)

1.2. Перехідний період. Його суть становить поступовий перехід від випадкової краєзнавчої діяльності з вивчення старожитностей краю до цілеспрямованої діяльності окремих фахівців.

Саме в цей період археологія в Російській імперії досягла найбільшого розквіту порівняно з іншими країнами світу завдяки зацікавленням царів Миколи I, Олександра II та Олександра III [Курінний, 1947, с. 49]. Імператорська археологічна комісія, що здійснювала керівництво археологічними дослідженнями, була відділом при міністерстві імператорського двору.

Початок цьому *другому етапу* краєзнавства дали політичні події на Волині у 1830–1831 рр., пов'язані з польським повстанням. Внаслідок придушення повстання політика Росії на Волині зазнала змін, змінилася й оцінка владою ролі давньоукраїнських – православних в своїй основі культурних цінностей. Крем'янецький ліцей як розсадник полонізму був ліквідований, а його обладнання та музейні збірки були перевезені до Києва, де вони використовувались як початкова матеріальна база створеного у 1834 р. університету ім. Св. Володимира. Це переміщення згаданих культурних цінностей сприяло процесу формування українського культурного осередку в Києві, представники якого згодом своєрідно “віддячилися” краю походження, присвятивши себе вивченню пам'яток Волині у XIX ст. На цьому етапі чіткіше намітилися дві лінії в історичному краєзнавстві: польсько-шляхетська та українсько (проросійсько)-церковна.

Пробудження національної свідомості української громадськості значно сприяло зацікавленню давнім минулим окремих історичних міст Волині. Ця тема посідала помітне місце у творчості першого ректора Київського університету Михайла Максимовича (1798–1873). Наприкінці 1830-х рр. він відвідав Пересопницю, Дубровицю та Степань, де оглянув збережені пам'ятки історії та, спираючись на літописні дані та документи, написав багато краєзнавчих нарисів, присвячених цим містам [1840, с. 231–253; 1844].

Рис. 5. Костомаров
Микола Іванович
(1817–1885)

У 1845 р. відомий український історик Микола Костомаров [рис. 5; 1989, с. 465–472], викладаючи у Рівненській гімназії, залишив спогади про відвідини ним багатьох історичних місцевостей та міст Волині: Пересопниці, Почаєва, Берестечка, де вперше детально описав земляні укріплення козацького та королівського таборів на полі битви 1651 р., руїни замків у Тайкурах, Межирічі та Вишнівці. Його дослідження [Костомаров, 1994] історії та побуту княжої доби в Україні-Русі сьогодні ще не втратили актуальності.

Цими ж процесами пробудження суспільства були покликані до життя установи, яким судилося відіграти значну роль у закладенні основ української історичної науки та волинського краєзнавства зокрема. Серед них чільне місце посідає Тимчасова комісія для розбору давніх актів при київському, подільському та волинському генерал-губернаторі, що в літературі традиційно називається Київською археографічною комісією (1843–1921). У 1845 р. до її складу влився Тимчасовий комітет для пошуку старожитностей. Отже, археологічні функції комітету перейшли до археографічної комісії [Журба, 1993, с. 58]. До її складу в різний час входили видатні українські історики, в науковій творчості яких висвітлення давньої історії Волині належало не останнє місце: М. Максимович, М. Іванішев, В. Антонович, М. Костомаров (1817–1885), М. Грушевський (1868–1936), Ор. Левицький та багато інших [Скакун О., 1971, Скирда, 2000].

Діяльність комісії пробуджувала інтерес до волинської старовини й у київському чиновницькому осередку. Так, 1844 р. київський генерал-губернатор Д. Бібіков зобов'язав кременецького повітового стряпчого В. Сивицького обстежити криницю місцевого замку з метою виявлення старожитностей. В пошуках невідомих підземель всередині однієї з башт він вибрав ґрунт з будівельним сміттям на 5 м вглибину, дійшовши аж до її фундаментів, та доповів про результати своїх пошуків [Рапорт..., 2006, с. 149].

Збиральницькій діяльності археографічної комісії треба завдячувати сьогоднішній, винятково добрій збереженості волинських архівів XVI–XVIII ст. Виявив їх під час поїздки до Луцька з метою обстеження Братської церкви Чесного Хреста співробітник комісії, професор Київського університету Василь Федорович Домбровський (1802–1845). Його погляд на історію краю та враження від історичних пам'яток Луцька публікувалися окремою статтею (1841).

Часті відвідини київськими істориками Луцька з метою обстеження пам'яток старовини, безперечно, пробуджували інтерес до минувшини у вихованців місцевих шкіл та гімназії. Не випадково, що саме з курганом, розташованим поруч з приміщенням колишнього Бернардинського монастиря (переданим російській прогімназії у 1894 р.), традиція пов'язувала переказ про літописне поховання коня князя Андрія Боголюбського – учасника облоги Лучеська 1149 р. Курган, названий Романівкою, вперше потрапив у поле зору фахівців-археологів значно пізніше.

Тривалий час в Україні, навіть після сенсаційних відкриттів у давньоримських Помпеях*, археологічні розкопки давньоукраїнських міст не велися. Початок українській міській археології у першій половині XIX ст. поклали розкопки у Києві [Курінний, 1970, с. 11–15]. Проте волинські міста залишалися поза межами археологічних інвестицій. Дослідниками, архітекторами та худож-

* Засипані у I ст. н. е. попелом вулкану Везувій житлові та громадські будівлі прекрасно зберегли до сьогодні свій багатий інтер'єр з численним стінописом та предметами побуту.

никами збиралась лише розрізнена інформація про наявні архітектурні пам'ятки волинських міст.

Одним з перших на Волині тему старожитностей княжих міст піднімав у своїх працях відомий історик-краєзнавець, викладач Острозького дворянського училища Яким (Аким) Перлштейн [1851; 1852а; 1852б]. Зокрема, у Лучеську на базі натурних та топонімічних пошуків, архівних джерел ним було локалізовано та складено список церков, що існували в давнину, а також висловлено здогад щодо побудови церкви Св. Дмитра та Пречистенського монастиря князем Мстиславом Даниловичем, зафіксовано рештки замських земляних укріплень у селі Княгинінок та зібрано воедино інші дані про княже місто. Окремі статті історика (1854, 1856) розглядали локалізацію літописної княжої резиденції Гай в околицях Лучеська, літописного монастиря Св. Апостолів на території с. Ставки в околиці Володимира, пам'яток Острога та Крем'янця. Дослідник підтримував творчі зв'язки з Ю. Крашевським та М. Максимовичем, Київською комісією для розбору давніх актів, членом-кореспондентом якої його було обрано у 1845 р. [Ковальський, 1994, с. 65]. 1850 р. він був обраний "соревнователем" Московського товариства історії та старожитностей російських [Годійчук, 1989, с. 98].

Одразу ж після об'єднання київських комісій у 1845 р. в поле зору їх діяльності потрапляє також Волинь. Того самого року за завданням археографічної комісії А. Крушинський проводив розкопки у замках Олики та Клевани. У клеванській церкві ним було розкрито гробовища князів Чорторийських [Курінний, 1970, с. 21].

Наприкінці вересня 1846 р. за завданням цієї комісії на Волинь виїхав її працівник Т. Шевченко, який на той час вже працював археологом. Згідно з розпорядженням Київського, подільського та волинського генерал-губернатора Д.І. Бібікова йому доручалося збирати відомості про знамениті кургани та історичні місцевості, замальовувати їх, фіксувати інші стародавні пам'ятки та збирати старожитності з тим, щоб на наступний рік можна було б запланувати їх детальне вивчення. Центральним пунктом мандрівки було визначено Почаїв. Подорожуючи по Волині, Т. Шевченко відвідав також Вишнівець, Крем'янець, Дубно, Берестечко, Луцьк, Ковель, Острог та Корець. У сусідньому з Ковелем с. Вербка (тепер у межах міста) та у с. Секунь ним було замальовано дерев'яні церкви XVI ст.. [Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г., 1990, с. 108–119; Сергієнко, 1991, с. 43–54].

Очікуваного зростання інтересу до пам'яток Волині внаслідок цієї поїздки Т. Шевченка не відбулося. У 1847 р. у краї за завданням комісії працював лише В.І. Савицький, який ще два роки перед тим розкопував кургани та городища Коростеня, а 1846 р. зарисував вже згаданий глаголичний напис на плиті з Василівської церкви Володимира. У с. Зимно поблизу Володимира він також розкопав два кургани [Курінний, 1970, с. 21; там же ще у 1845 р. теж дві могили розкопав член-кореспондент цієї ж комісії парафіяльний священник

Михайло Піотровський, див.: Антонович, 1901, с. 64]. Відомо, що процес розкопок курганів працівники комісії замальовували та описували.

До цього ж періоду належать перші невдалі спроби археологічних досліджень у Луцьку, пов'язані з відкриттям могиловідкопувачами у 1852 р. гробниці луцького єпископа Кирила Терлецького, що знаходилася при церкві Св. Івана Богослова у Верхньому замку. У 1855–1856 рр. на руїнах храму працювала експедиція Київської комісії з вивчення давніх актів під керівництвом проф. Миколи Іванішева (1811–1874). Метою її пошуків була насамперед згадана у документах кінця XVI ст. гробниця князя Любарта Гедиміновича та інших “змерлых господарей християнских, великих князей руских” [Левицкий, 1903, с. 72–85].

У наступному році роботи у Луцьку продовжував Яків Якович Волошинський (1821–1875), завідувач мінзкабінету та музею старожитностей при Київському університеті (1854–1865), який обстежив руїни княжої церкви у пошуках гробниці, виявив у південній частині під підлогою церкви одинарне поховання у цегляній камері, перекритій кам'яною плитою (ймовірно, фундатора храму – С. Т.). Проте належних висновків про час побудови споруди, про її план та інші особливості зроблено дослідниками не було, що значно знецінило результати цих розкопок [Левицкий, 1903, с. 86–87]. Невдачі відклали на тривалий час спроби археологічного вивчення давнього міста.

Першими науковими розкопками курганних могильників княжої доби в Україні визнані сьогодні фахівцями роботи вже згаданого Я. Волошинського [Бліфельд, 1975, с. 303]. Його дитинство та юність пройшли на Волині, у Крем'янці, де батько дослідника – Яків Степанович працював чиновником [Яшева-Омельянчик, 1997, с. 113–115]. 1856 р. під час відрядження до Луцька він розкопував кургани в дальшій околиці: три на могильнику у Пересопниці та один курган біля Красного на Стирі [Антонович, 1901, с. 74]. Результати розкопок були висвітлені на сторінках “Краткого Отчета Императорского Университета им. Св. Владимира за 1857 г.”, а також в опублікованих Т.-Ю. Стецьким [1888, с. 182–183] записках учасника розкопок Теофіла Стипулковського. Вони свідчили про широкі зацікавлення давньою історією Волині, які існували у колах київської інтелігенції.

На жаль, архіви Комісії значною мірою були втрачені в часи Другої світової війни [Журба, 1993, с. 8]. Тому сьогодні важко оцінити проведені тоді дослідження. Однак початок систематичним археологічним розкопкам на Волині було покладено.

Певну роль в організації потрібної державі просвітньо-краєзнавчої роботи на Волині відіграла преса, передусім офіційні “Волынские губернские ведомости” (далі – ВГВ), які у 1838 р. опублікували звернення до населення збирати та повідомляти дані про пам'ятки старовини. Згодом сторінки цього видання були надані для краєзнавчих публікацій [Историко-..., 1836; Исторические..., 1847;

Аскоченский, 1847]. Помітною була роль у цьому Л.В. Крушинського та О.Б. Братчикова, членів Волинського губернського статистичного комітету (далі – ВГСК), утвореного в Житомирі 2 лютого 1836 р.: [див. С. Гаврилюк, 2002, с. 162], які працювали редакторами ВГВ (у 1860–1865 та 1866–1891 рр. відповідно) і активно дописували та публікували краєзнавчі розвідки. Під час поїздок губернією вони вивчали пам'ятки краю, були авторами багатьох статей про міста і містечка та пам'ятки старовини в них [наприклад: Братчиков, 1868, 1888–1889].

Результатом поїздок Л.В. Крушинського (1863), випускника Київського університету, була монографія “Історичний нарис Волині” (1867), видана як перший том праць ВГСК. При описанні церков Володимира, ймовірно, користуючись вищезгаданою роботою С. Косовича, Л. Крушинський [1867] відмітив переказ про існування ідола на місці монастиря Св. Михайла.

Саме за завданням комітету Ю. Крашевський обстежував пам'ятки історії та культури краю, одночасно замальовуючи їх. Багато даних про видимі на поверхні археологічні пам'ятки (городища, кургани) містили краєзнавчі огляди члена комітету Луки Михайловича Рафальського (1867, 1872, 1876, 1886), що у 1860–1880-х рр. працював викладачем Житомирської гімназії.

Отже, в середині ХІХ ст. офіційна російська влада об'єктивно сприяла зародженню в середовищі української інтелігенції інтересу до національної історії.

До цього її спонукала також поява на початку ХІХ століття перших синтетичних праць з історії Росії та Польщі, написаних М.М. Карамзіним (1816), М.П. Погодіним (1844), Й. Лелевелем (1844), М. Балинським та Т. Липинським (1845), до яких як їх складова частина була включена історія України-Русі та її старожитностей.

У цей період за прикладом фахівців великого розмаху набувають аматорські розкопки, переважно курганів, які на території своїх маєтків найчастіше проводили місцеві поміщики: 1850 р. Веселовський розкопав два кургани на могильнику поблизу городища у Глинську [Антонович, 1901, с. 39]. У 1873 р. власник с. Золочівка Скржинецький при дорозі з Луцька до Радзивілова розкопував давню цегляну споруду, очевидно, виробничого характеру, випадково розмиту дощовими водами. Призначення та особливості конструкції цієї споруди йому встановити не вдалося [Житинський, 1901, с. 715]. Розкопками старожитностей займалися також представники духовенства. Так, у 1871 р. священник с. Павловичі біля с. Локачів розкопав декілька курганів на могильнику поряд з селом, зафіксувавши при цьому скелети похованих у супроводі глиняного посуду. 1850 року невідомим було розкопано декілька курганів на могильниках у Пересопниці та Білеві [Рогге, 1878, с. 163; Антонович, 1901, с. 42]. Систематичні розриття мародерами ще на той час численних курганних могильників відбувалися у Крем'янецьких горах [С. Гаврилюк, 2002, с. 293]. У Дубнівському повіті у 1863–1864 рр. поміщик Соколовський розкопав декілька курганів у с. Вов-

ковия, а протягом 1862–1872 рр. князь Любомирський – чотири кургани на великому могильнику у Риканях [тепер с. Велике, див.: Антонович, 1901, с. 74].

Розкопки на останньому могильнику продовжували відомі у ті часи волинські краєзнавці та колекціонери Людвік Житинський (1836–1900), поміщик с. Ледохівки коло Теофіполя та Адам Волянський (1852–1933), поміщик с. Рудки коло Дубного, волинський історик, який перший зробив доповідь на 9-му археологічному з'їзді [Житинский, 1897]. 1898 р. разом з ними у дослідженні могильника брав участь В. Антонович [1901, с. 162; Zytynski, 1899]. Як бачимо з протоколів XI з'їзду, київський професор сприяв місцевим краєзнавцям у їх зацікавленні археологією. Своєю чергою, Л. Житинський постійно інформував польськокомовного читача за посередництвом “про нові археологічні відкриття на Волині” [Blombergowa, 1993, s. 84–85].

Ці самі краєзнавці були власниками великих колекцій старожитностей, до складу яких, окрім чисто археологічних предметів з Волині та античних монет, переважно з узбережжя Чорного моря, входили також стародруки, рукописи, історичні портрети [Chwalewik, 1926, s. 430]. Згодом зібрані колекції кам'яних знарядь праці послужили основою для написання наукових статей та були використані в археологічній карті В. Антоновича [Majewski, 1898, Житинский, 1901; Zytynski, 1912]. Славились на Волині своїми збірками предметів старовини також князі Любомирські з Дермані, які також підтримували контакти з музеєм імені князів Любомирських у Львові. Активним збирачем старовини був Г. Любомирський. Його статті, присвячені пам'яткам краю, часто друкувалися у тодішній польськокомовній пресі (1839, 1855).

А поряд з цим процес ігнорування суспільством проблеми збереження пам'яток давнини Волині далі продовжувався. На пам'ятко-охоронну роботу на Волині позитивно не вплинула навіть поразка польського повстання 1863 р. Наприкінці 1860-х рр. у Луцьку, за сприяння місцевої російської влади, було остаточно розібрано храм Св. Дмитра – останнього свідка княжої доби – т. зв. “періода русской государственности” на Волині [Шеломенцев-Терський С., 1999, с. 69].

Проте поживлення суспільного життя та численне зростання української громади Луцька після відміни кріпосного права змінило ставлення до пам'яток старовини у середовищі інтелігенції. Відновлене у 1873(1?) р. луцьке братство, йдучи слідами археологів та істориків, вже після остаточного занедбання місць розташування давніх храмів Лучеська, відмітило місця їх вівтарів пам'ятними хрестами та обелісками [Василевська, 1993, с. 24].

Важливим етапом у розвитку археології України істориками науки визнано Третій археологічний з'їзд, що відбувся у Києві 1874 р. [Курінний, 1970, с. 57]. Волинь представляли на ньому Л.М. Романовський із Славути та батько Лесі Українки – Петро Антонович Косач з Новоград-Волинського – тоді голова з'їзду мирових посередників, що був активним членом ВГСК від Новоград-Волинського повіту, а також членом редколегії журналу “Киевская

старина”, який з 1878 р. брав активну участь у роботі Луцького Хрестовоздвиженського братства). Вже згадуваний Я.Я. Волошинський виступив на з’їзді з доповіддю, у якій зроблено аналіз стародавніх кам’яних знарядь, виявлених на Волині. Волинська археологія в опублікованих працях з’їзду була представлена лише однією статтею секретаря Волинського губернського статистичного комітету Н. Рогге [1878], що виявило слабку вивченість краю.

Результати досліджень курганних старожитностей Волині були відображені в окремій узагальнювальній праці видатного російського археолога графа О. Уварова [1881, с. 96].

Згодом, після з’їзду було опубліковано перший каталог пам’яток археології на території Волинської губернії, основою якого були, організовані на державному рівні, матеріали опитування волосних управ. Його автором був професор Варшавського університету (1873) Дмитро Якович Самоквасов (1843–1911) [1880]. Городища та кургани Волині у цей час досліджувалися студентом Варшавського університету, ймовірно, учнем Д. Самоквасова Л. Баторевичем. Результати його пошуків публікувались у місцевій пресі (1879, 1880, 1881).

Польська громадськість продовжувала у середині–другій половині ХІХ ст. активно займатися історичним красзнавством Волині. Найвидатнішим її представником був Тадей-Юрій Стецький, син поміщика з с. Медведівка теперішнього Шепетівського р-ну Хмельниччини, випускник Житомирської гімназії та Київського університету, учасник польського повстання 1863 р. У його працях, написаних на документах магнатських і церковних архівів та на підставі натурних спостережень, знаходимо багато цікавої інформації про історію та археологічні пам’ятки Волині [Stecki, 1864, 1876, 1888], історичні нариси про окремі міста [Olyka // Przegląd powszechny, – 1886, – № 6, – S. 458–476; № 7, – S. 31–48].

Багато цінних спостережень з археології краю можна знайти у працях Готфріда Оссовського (1835–1897). Як серйозний учений він заявив про себе працею “Геологическо-геогностический очерк Вольнской губернии” (1867). Під час складання геологічної карти для цього видання він наніс на неї усі відомі йому рельєфні пам’ятки археології (кургани, городища, вали). Однією з причин зацікавлення вченого археологією була тривала робота його батька у Київській археографічній комісії [Курінний, 1970, с. 37]. Г. Оссовський (1876) займався збиранням та вивченням кам’яних знарядь праці на Дубенщині (Мала Мощаниця, Суйми), здійснював розкопки курганів та городищ. Зокрема, 1868 р. на городищі Замчище у с. Глибочок він вперше серед дослідників ранньосередньовічних поселень розкопав дерев’яний колодязь із зрубом [Антонович, 1901, с. 93]. 1869 р. його розкопками біля с. Залужжя Хмельницької області було покладено початок вивченню в Україні пам’яток культури шнурової кераміки [Оссовский, 1874, с. 171–175]. Цікавили вченого також старожитності Луцька [Ossowski, 1865, 1872].

Багату інформацію про старожитні пам'ятки Волині містять краєзнавчі нариси Йосипа Дунін-Карвицького [1890, 1901, s. 144–150].

Яскраві сторінки в історії волинського краєзнавства пов'язані із с. Сивки колишнього Острозького повіту – маєтком відомого історика та археолога Сигізмунда Володимировича Люба-Радзимінського (1843–1928), співавтора та видавця фундаментальної публікації документів “Archiwum ksiąg Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie” [Т. I–VII.– Lwów, 1887–1910]. З його участю цей найбільший приватний архів Волині був добре організований [Теодорович, 1891]. Для його розміщення було виділено окремий двоповерховий будинок. Документи зберігались у шафах і скринях [Баранович, 1956].

Вченим проводилися польові археологічні обстеження городищ, досі не вивчених довгих валів (рис. 6), дослідження поховань, збиралась колекція археологічних предметів, переважно кам'яних знарядь праці з найближчої околиці. Ці роботи були відображені у добре ілюстрованих публікаціях [Люба-Радзиминский 1897, с. 79–82; Lube-Radzyminski, 1878a; 1878b; 1882]. Свої експонати кам'яної доби, виявлені у Радзиміні та Сивках, дослідник вислав на археологічні виставки у Москву (1890) та Вільно (1893), де також брав участь в археологічних з'їздах.

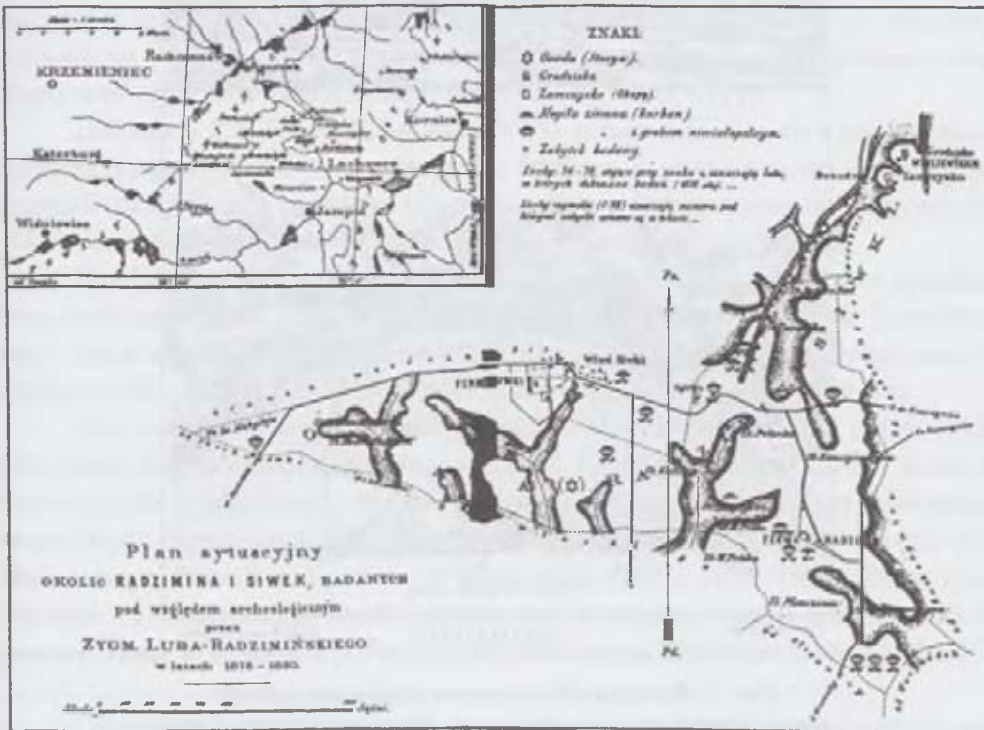

Рис. 6. Фрагмент ситуаційного плану розташування археологічних об'єктів, досліджуваних Сигізмундом Люба-Радзимінським (з видання 1882 р.)

У співробітництві з С.В. Люба-Радзимінським розкопками курганів Волині у цей час займались також інші відомі аматори археології – представники польської меншини: Болеслав Рупневський, Сигізмунд Глогер [Glogier, Luba-Radziminski, 1877], Ахіллес Береза [1887, див.: рис. 7] – власник сусіднього маєтку Сокиринці. Антропологічний матеріал з розкопок волинських курганів був предметом вивчення галицького ученого І. Коперницького [1877].

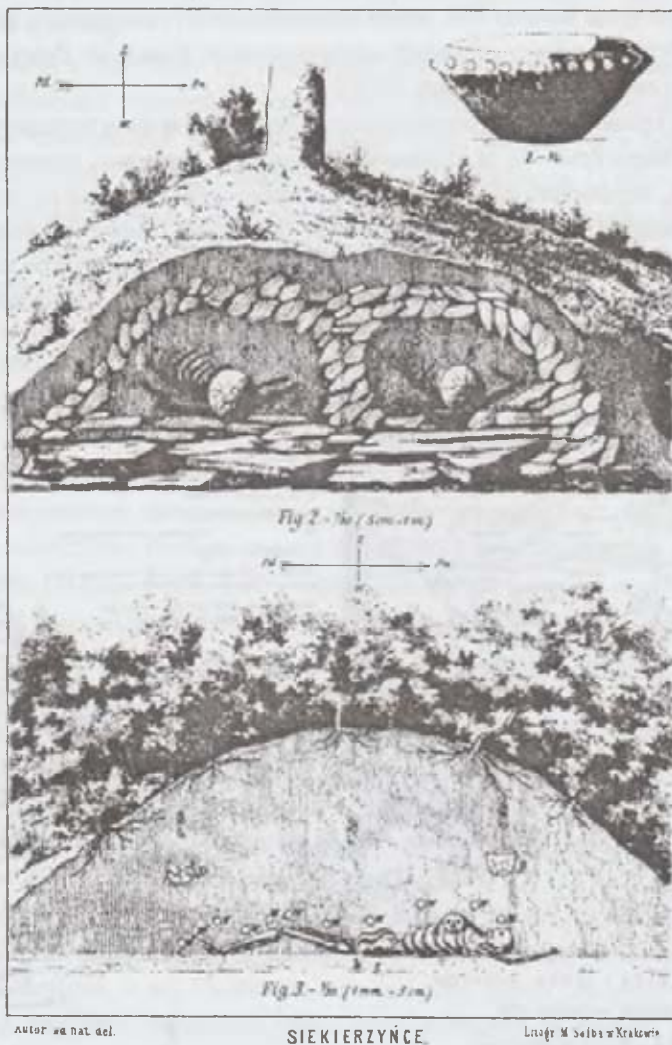

Рис. 7. Фіксація підкурганного поховання рубежу пізньої бронзи та раннього заліза. Розкопки Ахіллеса Брезі поблизу с. Сокиринці Острозького повіту (тепер Ізяславський р-н Хмельниччини). Рисунок 1887 р.

За визнанням П. Курінного [1970, с. 37], цій групі польських археологів належить заслуга у широкому розгортанні студій з палеоліту, неоліту, а також доби бронзи на українському матеріалі, що значно збагатило українську археологію цих, на той час ще ледь-ледь вивчених періодів нашої передісторії.

Відсутність професійного музею на Волині була причиною потрапляння вартісних археологічних знахідок до музеїв Львова та Кракова, куди їх передавали представники патріотично налаштованої волинської шляхти. Так, зокрема, трапилось з інвентарем поховання комарівської культури, випадково виявленим у 1896 р., під час закладання фундаментів для будівлі горілчаного складу на передмісті Сурмичі у Дубному. Його було передано на зберігання до музею князів Любомирських у Львові [Przybyslawski, 1906, s. 73–77; Свешніков, Нікольченко, 1982, с. 46]. Туди ж передано випадково виявлену в околицях Луцька кольчугу XV–XVI ст. [Katalog..., 1878, s. 71]. Свої археологічні знахідки передавав у музей Академії мистецтв у Кракові член її комітету з антропології та археології С.В. Люба-Радзимінський. З організацією музею старожитностей при Київському університеті у 1835 р. значна частина археологічних знахідок з території краю почала осідати там.

Помітною є роль польських істориків у збиранні та публікації історичних джерел Волині. Так, Олександр Яблоновський, автор передмови до публікації історичних джерел першої половини XVI ст., у своїх роботах торкався характеристики укріплень замків Волині [Jablonowski, 1877, 1911].

Діяльність С.В. Люба-Радзимінського як польського ученого в певний спосіб сприяла розвитку місцевого краєзнавства. Мабуть, не випадково, що навіть православний парафіяльний священик з його помістя у с. Сивки Аполоній Сендульський (1830–1882) був також одним із найвідоміших волинських краєзнавців.

Він був одним із небагатьох подвижників, які працювали на ниві краєзнавства, перебуваючи на становищі парафіяльних священиків. Аполоній Сендульський – автор серії нарисів про 39 історичних міст і сіл Волині, які публікувалися на сторінках ВЕВ (КС.–1896). Усього ж в єпархії у цей час було 1850 поселень.

Його роботами користувався священик Микола Теодорович (1856–193?), випускник Петербурзької духовної академії, автор фундаментального довідкового видання з історії краю на фоні окремих парафій (1888–1903) та тематичних монографій, серед яких потрібно відзначити роботи, присвячені історії міст Володимира, Заславля, Грицева та Крем'янця (1891, 1893, 1903). Вони ґрунтуються на численних архівних документах та містять чимало власних спостережень. Йому ж належить робота з публікації архіву Почаївської Лаври [1915]*.

* Помилкою є ототожнення цього дослідника з луцьким протоієреєм М.І. Теодоровичем, який у 1873 р. виступив ініціатором реставрації та добудови старовинної Покровської церкви у Луцьку [Колосок, 2003. – С. 163].

Православна церква централізовано намагалась підтримати офіційну тенденцію до вшанування минулого. Розпорядженням Священного Синоду від 19 травня – 6 жовтня 1850 р. було запроваджене складання “Історико-статистичних описів єпархій”. В різний час з’явилися описи Харківської, Чернігівської, Мінської та інших єпархій. Враховуючи складність і багатогранність завдання Правління Волинської Семінарії на своїх зборах 27 листопада 1850 р. вирішило доручити складання церковно-історичного і статистичного опису Волинської єпархії 4 викладачам: професору церковної історії Уводському, учителю церковної історії К. Жуковичу, професору А. Добротворському і учителю А. Пурієвичу. Незабаром вони залишили Семінарію, робота зупинилась. Праця над складанням описів на Волині в той час була справою нелегкою: джерел і посібників було обмаль, низька виконавська дисципліна на місцях поєднувалась із постійною плінністю кадрів. Щоправда, А. Добротворський [1863] згодом підготував детальний опис історії Загорівської обителі та її бібліотеки.

Наслідком зацікавлення місцевою історією 1866 р. в Почаївській Лаврі встановлене загальне святкування всіх волинських святих: володимиро-волинських князя Ярополка Ізяславовича (†22 грудня 1086 р.), єпископів – Стефана (†27 квітня 1094 р.), Амфілохія (†10 вересня 1122 р.), князя Федора Острозького (†1441), княгині Уляни Гольшанської (†1540 р.).

У кінці 1883 р. викладачі Волинської семінарії Ф. Ліберовський і Д. Полянський зробили невдалу спробу видати “Памятную книжку для Волинского духовенства” у вигляді “Адрес-Календаря Волинской епархии”. Цей задум в розширеному і доповненому вигляді вилився у “Статистические сведения о приходах Волинской епархии” (593 с.), підготовлений чиновниками Волинської духовної Консисторії як додаток до книги “Девятисотлетие Православия на Волини 992–1892 гг.” [Силюк, 1998].

Широко знаними та авторитетними є також понад 60 праць судового чиновника, члена Волинського губернського статистичного комітету Василя Ігнатовича Переговського [1824–1881; 1868, 1876, 1878, 1880; див.: Антонович, 1888] та публікації житомирського протоієрея М.М. Трипольського [1879], присвячені історії міст та містечок Волині.

Автором багатьох історико-біографічних робіт, присвячених видатним особистостям Волинського краю, був священник Андрій Хойнацький (1878; 1897). Дослідження з історії монастирів та збір інформації про їх сучасний стан згодом були продовжені Ю.В. Переверзевим (1914).

Значний внесок у вивчення Волині зробив Микола Іванович Петров (1840–1925) (рис. 8), професор Київської духовної академії (1864 р.), засновник Київського церковно-археологічного товариства та музею при Академії (1872) – прообразу церковних братств та музеїв при них, які виникали у великих містах Волині наприкінці XIX ст. У його наукових працях, написаних у крем’янецький період діяльності, знаходимо інформацію про історію монастирів старої Волині

та окремі знахідки археологічних предметів [Петров, 1867, 1915]. Під час викладання у місцевій Духовній семінарії він особисто обстежував замкові підземелля Крем'янця [Петров, 1915, с. 37].

Праці волинських краєзнавців та істориків церкви широко використані в узагальнювальних історичних монографіях того періоду. Так, за даними цих істориків, московський історик І. Чистович [1882, с. 168] нарахував у Луцьку XV ст. близько 22 церкви (за автором монографії про місто Т. Стецьким [1876, s. 217] у цей час їх було лише 16).

Відгуком на зростання зацікавлення історією та археологією краю була організація Волинського церковно-археологічного товариства, яке мало свій друкований орган (1896).

Появі, починаючи з 1860–1870-х років, значної кількості публікацій, присвячених волинському краєзнавству, окрім вже названих, слід завдячувати декільком особистостям в українській історичній науці. Першому з них, Володимиру Боніфатовичу Антоновичу (1834–1908) – професору Київського університету з 1870 р., члену комісії для розбору давніх актів з 1873 р., голові Історичного товариства ім. Нестора Літописця з 1881 р., керівникові археологічного музею та нумізматичного кабінету при Київському університеті, члену Львівського НТШ та співorganizатору майже усіх археологічних з'їздів у Росії, належить ініціатива систематичного вивчення археологічних пам'яток окремих регіонів України, насамперед Волині.

З середини 1880-х рр. XIX ст. В. Антонович повністю переключився на археологічну науку [Заремба, 1995, с. 68]. “З допомогою археологічних матеріалів він (В. Антонович), – писав його учень, видатний історик Михайло Грушевський [1914, с. 29], – прагнув розширити історичний горизонт давньої Русі за межі чисто історичних джерел. Віддавшись в останні десятиліття життя археологічним дослідженням, він став дійсно засновником української археології і знайшов у цій сфері багато співробітників і продовжувачів”.

Антонович був зачинателем своєї наукової школи, до якої потрібно зарахувати археологів Катерину Мельник (1859–1942), Миколу Біляшівського (1867–1926) (рис. 9), істориків Олександра Андріяшева (1863–1939) та П. Іванова. Останні були авторами підсумкових монографій, присвячених історії Волині до кінця XIV ст. [Андріяшев, 1887; Іванов, 1895]. Окрема історична література висвітлює питання локалізації згаданих у літописі княжих міст Волині та середньовічну історію краю в ширшому контексті [Барсов, 1865, 1885; Лонгинов, 1885; Гербачевский, 1892; Середонин, 1916].

*Рис. 8. Петров
Микола Іванович
(1840–1925)*

*Рис. 9. Біляшівський
Микола
(1867–1926)*

Глибоке вивчення історичної та архітектурної спадщини на Волині, що розпочалося за підтримки офіційної влади у другій половині XIX ст., проводилося з метою довести, що “...право на західні губернії імперії ґрунтується не лише на одному завоюванні, але впливає з властивих усьому західному краю основних російських початків та з самого складу історичного життя Росії” [Памятники..., 1868, с. 1]. Політичні інтереси імперії збіглися зі зростанням зацікавлення давниною в середовищі української інтелігенції та підштовхнули початок її наукового дослідження.

Згодом, у 1880-х роках увага дослідників була прикута до пам’яток архітектури княжого Володимира. Одним з головних ініціаторів дослідження та реставрації давніх храмів цього міста, без сумніву, був В. Антонович. До цієї справи були залучені учені, а серед них – визначний спеціаліст з архітектури, професор Андріан Вікторович Прахов (1846–1897). Він розробив проект та очолив комісію з відновлення Успенського храму XII ст. у Володимирі (рис. 10). А.В. Прахов детально вивчив мурування собору як “єдину безпомилкову основу для визначення часу побудови споруди”, особливості і характер конструкцій – фундаментів, арок, склепінь, стовпів, стін; описав тиньк, підлоги, голосники, вікна, входи тощо. Тоді ж було зроблено й обміри собору [Логвин Н., 1996, с. 194]. На підставі результатів дослідження пам’ятки, А. Прахов зробив проект її відбудови. Храм пропонувалося відбудувати з п’ятьма верхами. Головний верх його мав бути “у вигляді митри, а малі верхи – у вигляді скуфії”. А. Прахов також хотів зберегти пізніше прибудований із заходу ганок, “унікаючи зайвої ломки” [Раппопорт, 1977б, с. 18].

У цих роботах разом з А. Праховим брали активну участь В. Антонович та О. Левицький. В урочищі “Федорівщина” поблизу Володимира ними археологічно було досліджено рештки великої церкви княжої доби (рис. 11). Неподалік від Володимира, у селі Зимно А. Прахов здійснив роботи з відновлення церкви XV ст.

Шкода, що результати проведених на пам’ятках Володимира розкопок та виявлені знахідки не були в належний спосіб опубліковані. Фрагментарно матеріали з цих розкопок збереглися у архіві Інституту історії матеріальної культури РАН у Санкт-Петербурзі та частково використані М. Вороніним під час розгляду особливостей генези волинської архітектури у Городно (1954).

Рис. 10. Члени комітету з дослідження Успенського собору в м. Володимирі-Волинському: в першому ряду – професор В.Б. Антонович, міський голова мирових суддів О.М. Дверницький, голова повітового дворянства Г.К. Боровиков, у другому ряду – архімандрит Олександр, професор А.В. Прахов, священник Василівської церкви Даниїл Левицький. Фото 1880-х років

Рис. 11. Розкопки храму в ур. Стара катедрa поблизу Володимира у 1886 р.

Археологічні розкопки княжих храмів Володимира мали гучний резонанс серед громадськості. Їх результати регулярно публікувалися на сторінках газет та наукових журналів [Дверницький, 1886, 1887; Дабижи, 1886; Лобода, 1886; Лонгинов, 1889]. А.В. Прахов [1890а, 1890б] неодноразово організовував виступи із демонстрацією креслень, що розкривали хід розкопок та показували місця виявлених поховань, копій фресок та предметів з поховань, фотографій, проект відновлення храму [С. Гаврилюк, 2002, с. 309]. Під час розкопок в Успенському храмі серед поховань знайдено людські рештки, які за характерними ознаками віднесені до останків володимир-волинського князя Володимира Васильковича. Князівські останки, що довгий час знаходилися у А.В. Прахова, були перепоховані у відновленому соборі [Уварова, 1898].

На думку багатьох дослідників, саме ці роботи зуміли зацікавити широкі верстви населення своєю історією і спричинилися до заснування Володимиро-Волинського православного братства [Василенко, 1923, с. 36; Мокляк, 1994, с. 155–158]. 1887 р. при братстві було засновано давньосховище, яке стало найпершим волинським музеєм [Хведась, 1997, с. 12]. З публікацій братства відомо, що у давньосховищі зберігалось чимало археологічних знахідок [Левицький, 1889]. Серед них хрести-енколпіони з Цегова, скарб празьких грошів тощо [Краткая опись... 1892, с. 5–7]*. У фондах сучасного Володимирського музею зберігається частина архіву братства.

Члени братства не пропускали повз увагу випадкові відкриття. Так, їх увагу привернули знайдені під час розкопок 1886 р. у Володимирі черепи, пробиті цвяхами. Оскільки подібні знахідки були відомі також у Житанях, де за літописними даними знаходилася ставка монголів під час походу 1283 р., їх було потрактовано як підтвердження легенди про жорстокі страти монголами полонених [Дверницький, 1887, с. 47–48]. Проте, як вказують дослідження, звичай пробивати черепи покійникам пов'язаний з уявою про помсту мертвих. Черепи пробивалися покійникам, означеним як упирі. Цей звичай існував упродовж тривалого часу у багатьох народів світу [Пастернак, 1935; Липс, 1954, с. 387]. Один з двох черепів, що був переданий у 1930-ті рр. О. Цинкаловським до музею НТШ (№ 25137), зберігається ще й сьогодні у колекції Львівського історичного музею (ЛІМ-1763, ЛІМ КР-23497).

Також членами братства занотовано випадкове відкриття у Володимирі у 1891 р. під час земляних робіт решток цегляного замку, недобудованого польським королем Казимиром III у 1360-ті рр. Того таки року на прохання Братства

* Цінна збірка музею, після вивезення її на Схід в роки Першої світової війни, зазнала непоправних втрат, проте окремі її експонати ще зараз зберігаються у фондах Харківського художнього музею.

Імператорська археологічна комісія дозволила йому проводити археологічні розкопки у межах міста та Володимир-Волинського повіту з обов'язком подати в Комісію звіт або щоденник проведених досліджень, а також поряд з описом усіх знахідок, – найцінніші і найцікавіші з віднайдених предметів передбачалось передавати до столиці. Із запиту братства відомо, що планувалися розкопки церковних погостів з метою зібрати “докази давності православ'я” на Волині [С. Гаврилюк, 2002, с. 38]. Про те, чи були проведені ці розкопки, даних немає.

На засіданні братства 15 червня 1898 р. було прийнято рішення про збереження відкопаних руїн храму в урочищі “Стара катедра”. Тут було поставлено дерев'яну огорожу, на місці престолу побудовано колонку, де знаходилися образи святих Володимира, Стефана і Амфілогія [Василевська, 1993, с. 25].

Активним збирачем володимирської старовини та її дослідником був Омелян (Емельян) Миколайович Дверницький (1838–1906), котрий обіймав у місті посаду голови мирових суддів, ініціатор створення Комітету з дослідження Успенського собору, який невдовзі був перетворений у Володимир-Волинське церковне братство, він же голова ради братства, член Московського археологічного товариства [див. некролог: Древности..., т. 22, вип. 1, 1909, с. 383–391]. В окремій роботі, виданій за кошти автора, ним було зібрано писемні та топографічні дані про усі документально зафіксовані церкви старого Володимира [Дверницький, 1889].

Завдяки піклуванню О. Дверницького збережено від запустіння та руйнації храм у Низкиничаях, збудований у першій половині XVII ст. київським воєводою Адамом Киселем, а також зрушено з місця справу реставрації занедбаних споруд Зимнівського монастиря.

Сприяли справі обліку, збереження та популяризації пам'яток церковної старовини (храмів, ікон тощо) організовані на державному рівні святкування 900-річчя православ'я на Волині [Девятсотлетие..., 1892].

У зв'язку з цим справа відновлення Мстиславового храму набувала дедалі більшої суспільної значущості. Це ми бачимо на прикладі багатьох документів та публікацій у тодішній волинській пресі [ВГВ, ВЕВ, див. Логвин Н., 1996, с. 194]. Після проведених у 1893 р. членами Імператорської археологічної комісії академіками архітектури Г. Котовим та В. Сусловим додаткових досліджень пам'ятки було вирішено відновити. За основу було прийнято проект академіків архітектури Г.І. Котова та М.Т. Преображенського, згідно з яким храм мав один верх. У 1896–1900 рр. вони здійснили реконструкцію Успенського храму Володимира в натурі. Здогадно було відтворено архівольти закомар, гзімси пілястр і апсид, заново спроектовано новий верх [Раппопорт, 19776, с. 20].

Оскільки відбудова храму переслідувала насамперед політичні цілі – вона сприймалася як “непорушний доказ віддавна квітнучих на Волині православ’я та російської народності. Тому його відновлення у строго православному стилі... стало справою першорядної важливості” (витяг з листа київського, подільського та волинського генерал-губернатора О. Ігнат’єва міністру внутрішніх справ І. Дурново у квітні 1890 р. – див.: Логвин Н., 1996, с. 194]. На думку відомого знавця давньоукраїнської архітектури Володимира Січинського, внаслідок проведених робіт архітектуру храму було позбавлено романських рис, які свідчили про культурні зв’язки з Заходом [1929].

Під впливом відбудови Мстиславового храму у 1899 р. молодий архітектор М. Козлов, який свого часу був приставлений до відновлювальних робіт на Успенському соборі розробив проект перебудови Василівської церкви з метою ще більше наблизити його зовнішні форми до традицій російської церковної архітектури. Тоді ж проект затвердив Технічно-будівельний комітет господарського управління при Синоді. Реконструкція була здійснена протягом 1900–1901 рр. Проте ці формотворчі маніпуляції не залишилися поза увагою тогочасної російської громадськості, причетної до охорони та збереження пам’яток старовини. Як зауважувала графиня Уварова [1901, с. 61], під впливом відбудови Мстиславового храму та “людей, до неї приставлених” (М. Козлова. – С.Т.), здійснюються абсурдні речі, які “ріжуть око всякому, хто хоча б трохи знайомий з мистецькими пам’ятками та їх стилем”.

Навпаки, вдалими можна вважати реконструктивні роботи розташованої поруч єпископської резиденції, проведені майже одночасно з реставрацією Успенського собору наприкінці XIX ст. Саме тоді надбудовано й перетворено на дзвіницю колишню оборонну башту, розташовану біля західного крила резиденції. При цьому вдало використані елементи візантійського стилю, які добре проглядаються в оформленні потрійних стінових прорізів вінцевої частини дзвіниці [Луць, Ричков, 2004, с. 74].

Протягом другої половини XIX ст. з’явилися багаточисленні праці, присвячені історичним містам. Велика частина з них стосувалася Луцька. Дослідники продовжували збирати та уточнювати архівні та топографічні дані про визначні будівлі міста, насамперед церкви та монастирі. Цією роботою займалися Микола Петров [Петров Н., 1867], Аполоній Сендульський [1872], Тадей-Юрій Стецький [Stecki, 1876; Słownik geograficzny..., 1884, s. 781] та Лука Орда [1897]. Вони значно доповнили та уточнили існуючі в краєзнавчій літературі дані про кількість та час заснування храмів Лучеська, навели багато важливих фактів, що стосувалися давніх пам’яток. У цей час велися різними дослідниками також історико-топографічні пошуки давніх приміських монастирів та княжих дворів [Братчиков, 1880; Гвоздиковский, 1895].

Саме тоді в урядових колах активно дебатовалося питання збереження архітектурної спадщини старого Лучеська [Колосок, 1996, с. 51]. Цікаві спостереження стосовно стану збереження пам'яток Луцька, Володимира та Крем'янця, оцінку їх значення знаходимо у працях Ореста Івановича Левицького (1848–1922) [1891, с. 54–90; 1892; 1903; 1914а]. Цей київський історик та мистецтвознавець, автор близько 250 наукових робіт, значна частина яких стосується Волині, брав активну участь у роботі Археографічної комісії. Широко відомими є публікації О. Левицького [1891, 1895, 1914б], присвячені культурі та побуту стародавньої Волині.

У польській літературі саме тоді набула популярності теза про тотожність літописного галицького міста Перемишля з волинським Перемилем [Dubiecki, 1873], популяризована у “Słowniku geograficznemu”.

Важливе значення для вивчення старожитних пам'яток мають гравюри та малюнки, які зображують панорами міст та окремі будівлі. Багато історичних пам'яток Волині (Клеванський, Острозький, Корецький замки) відображено в альбомі художника Генріха Пейера, створеному близько 1860 р. та видрукованому у Відні. Цікава серія гравюр авторства Наполеона Орди (1817–1883), створена у 1862–1876-х роках. З 1830-х рр. у періодичних виданнях часто вміщуються зображення пам'яток архітектури Волині [Życie..., 1899, 1901; Ziemia, 1910; Grajewski, 1972, s. 418]. Розвиток фотографії та поліграфії створював умови для широкого використання ілюстрацій у краєзнавчих виданнях [Памятники ..., 1868].

Важливе місце в описуванні Волині другої половини XIX ст. посідають праці представників військового відомства, оскільки Волинь розглядалася ними як можливий театр військових дій [Фритче, 1850; Забелин, 1887; Тарновский; Толмачев, 1897]. Короткі дані про історію та пам'ятки середньовічних міст Волині вміщені у багатьох довідкових виданнях цього часу [Encyclopedia..., 1864; Городские..., 1860].

Волинь перебувала у полі зору Московського археологічного товариства, багатою картотекою пам'яток якого користувався В. Антонович під час складання своєї карти, а також Імператорського російського археологічного товариства у Санкт-Петербурзі, яке збирало дані про всі археологічні пам'ятки (рис. 12); [Шумиловский, 1888; Обозрение..., 1886–1899; О каменной..., 1872; Случайные..., 1913–1915]. У 1886 р. за завданням Московського товариства штаб-ротмістр К. Вторжецький склав археологічну карту південних повітів Волині, де він відмітив мієця майстерень крем'яних знарядь, городища, могильники, виявлені у попередні роки, замалював окремі речові знахідки. У його планах були розкопки великого кургану “Княжа могила” в околиці Крем'янця [С. Гаврилюк, 2002, с. 293].

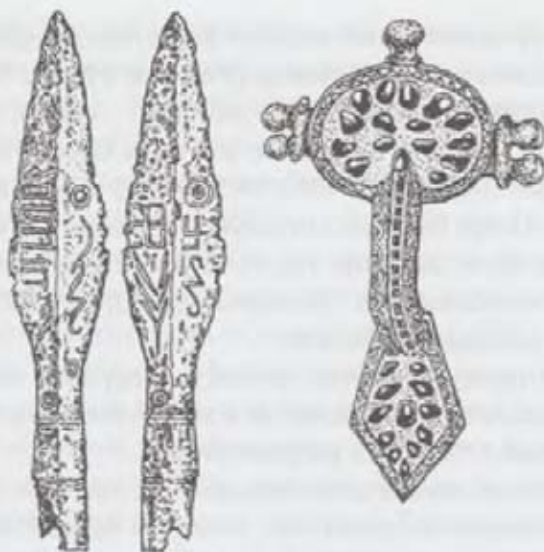

Рис. 12. Вістря списа з рунічним написом, знайдене в с. Сушично коло м. Ковеля та фібула із с. Ласків коло Володимира. V ст. н. е.

Певне значення для вивчення стародавньої історії міст мали окремі знахідки археологічних предметів, які зафіксовані у літературі [Антонович, 1901, с. 48–49; Петров Н., 1915, с. 39, табл. XX: 23]. Їхньому нагромадженню сприяла діяльність новостворених культурно-просвітніх організацій, зокрема, давньосховища при Луцькому Хрестовоздвиженському братстві. У його приміщенні, яким спершу були кімнати за вівтарем Троїцького собору, а пізніше – дві кімнати у будинку притулку, зберігалися переважно предмети церковного вжитку (ікони, богослужбні книги та храмовий інвентар, портрети діячів церкви, грамоти, плани, малюнки).

1.3. Початки наукового вивчення старожитностей Волині необхідно виділяти як *третій період* в розвитку археології та історичного краєзнавства Волині, пов'язаний із становленням професійної історичної науки. Відправною подією вважаємо заснування у 1896 р. першого наукового осередку Волині – музею барона Федора Рудольфовича Штейнгеля (1870–1946), створеного на його кошти у власному маєтку у с. Городок Ровенського повіту.

Цьому музею належала найбагатша на Волині колекція археологічних знахідок [Беляшевский, 1898, 1899, 1905; Шафранский, 1907]. На запрошення барона на Волинь для організації історико-археологічного музею з Києва прибув, згодом визнаний музейник та дослідник старовини, Микола Федотович Біляшівський.

З його іменем пов'язана окрема сторінка у археологічному та краєзнавчому вивченні Волині. Згодом він – редактор першого українського археологічного журналу “Археологическая летопись Южной России” (1899–1905), що видавався на кошти барона. На Волині він та Ф. Штейнгель досліджували різночасові кургани у багатьох місцевостях [Беляшевский, 1889, 1898, 1899;

Штейнгель, 1901]. Археологічними розвідками (Будераж, Лютинськ, Вулька Угрузька) та розкопками (Городок) досліджувалися крем'яні майстерні доби палеоліту та бронзи [Екскурсія..., 1899, с. 31, 213–214;]. У фондах Національного історичного музею в Києві зберігаються колекції крем'яних виробів, зібраних цим археологом на Волині [Залізник, 1999, с. 14].

Діяльність музею в Городку дала поштовх до подальшого розвитку музейництва на Волині. Так, 1906 р. завідувач складу при Сільськогосподарському товаристві у сусідньому з Городком повітовому місті Рівному Є.З. Окенцький заснував невеликий музей, який поряд з нумізматичними, етнографічними та природничими матеріалами містив археологічні знахідки, зокрема, предмети з випадково виявленої поблизу Рівного гробниці культури кулястих амфор [Мушировський, 1996].

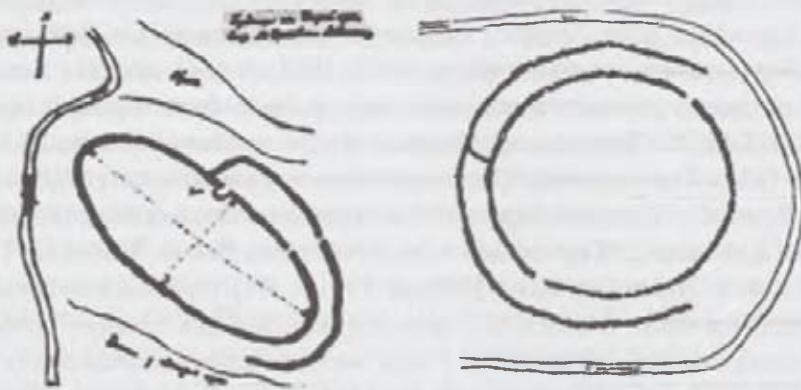
Із створенням національної історичної школи наприкінці XIX ст. в Україні зростає зацікавлення старожитностями Волині у середовищі української інтелігенції.

За пропозицією В. Антоновича, у січні 1897 р. попередній комітет з організації одинадцятого археологічного з'їзду, що розпочав роботу у Москві, особливо акцентував увагу на вивченні старожитностей Волині. Спочатку з'їзд навіть планували провести на Волині, але з певних міркувань все ж зупинилися на Києві. Проте попередні плани відобразилися у програмі роботи з'їзду. Планувалося заслухати багато доповідей про давні пам'ятки Волині.

Окрім професійних істориків, низку досліджень представляв уродженець Великих Підгайців коло Луцька, випускник університетів Св. Володимира у Києві та Дерптського, згодом правник [PSB, 1981, s. 484], депутат Естляндського губернського статистичного комітету, рідний брат відомої польської письменниці Габрієлі Запольської, Казимир-Ян Вікентійович Корвін-Піотровський (1855–1922). Його доповіді “Територія Волині у княжі часи”, “Археологічні пам'ятки Луцька”, “Церковно-археологічні пам'ятки Володимира-Волинського та містечка Киселина”, “Городище і т. зв. Вітольдова Башта, Вітольдів Гай у с. Великі Підгайці Луцького повіту” [Труди, 1901, с. 21] торкалися маловивчених і по сьогодні проблем. З невідомої причини жодна з цих цікавих проблем не знайшла відображення у публікаціях з'їзду, мабуть, через завантаженість автора (у 1900–1905 рр. він був бургомістром Луцька). Активна діяльність волинських краєзнавців у період підготовки XI Археологічного з'їзду, присвяченого насамперед старожитностям краю, навіть націлювала певний час планувати проведення з'їзду у Луцьку або у Володимирі-Волинському*, але у зв'язку з транспортними проблемами (передусім віддаленістю міста від великих центрів), його проведення перенесли до Києва.

* Див. протокол засідання археологічного товариства № 476 від 5.03.1896 р.: Древности, 1901. – Т. 18. – С. 15.

Значна частина статей, опублікованих у “Трудах”, що з’явилися невдовзі після з’їзду, стосувалися пам’яток Волині. Однією з головних тем, що обговорювалися на з’їзді, були такі, як архітектура церков князівської доби у м. Володимирі-Волинському, церковно-археологічні пам’ятки Волинської губернії [Карсим, 1999, с. 244] та ін. В “Археологічній карті Волинської губернії” (1901) Володимира Антоновича зібрані короткі дані про пам’ятки археології та випадкові знахідки археологічних предметів на розглядуваній території. Великий внесок вченого і в польову археологію Волині. Він вивчав городища Волині, вперше складав плани окремих з них [Антонович, 1901, с. 141–147], здійснював розкопки курганних могильників. Багато пам’яток археології, які згадані в його зведенні, він особисто обстежив. Згодом окремі результати польових робіт В. Антоновича (наприклад, плани городищ Варковичі та Будераж) (рис. 13) популяризувались М.С. Грушевським в “Ілюстрованій історії України“, як найдавніші укріплення кам’яної доби на основній українській етнографічній території. Результати польових розвідок дали матеріал для роздумів щодо локалізації літописних міст Пересопниці та Шумська. У випадку розташування дитинця останнього (на городищі Онишківці-Бриків) його висновки збігаються із сучасними уявленнями. Роботи, які проводив на Волині В. Антонович, перебували в полі зору учених-істориків та широкої громадськості, про що свідчать повідомлення у київській газеті “Зоря” та у краківському журналі “Kwartalnik historyczny” [1898].

*Рис. 13. Плани городищ Варковичі та Будераж
(за В.Б. Антоновичем)*

Його дружина, Катерина Мельник-Антонович, за завданням Московського археологічного товариства у 1897–1898 рр. проводила перші фахові розкопки курганних могильників VIII–XII ст. в околицях Луцька: поблизу сіл Гірка Полонка, Городище, Крупа, Теремне, Борохів та Піддубці, в околиці Пересопниці та у верхній течії р. Стир [Мельник, 1901].

Речові матеріали з волинських розкопок В. та К. Антоновичів відразу передавались на зберігання до музею археології Київського університету [Курінний, 1970, с. 39]. З 1873 до 1901 р. В.Б. Антонович працював його завідувачем (кустосом). Символічно, що до інвентарної книги музею першими були записані ним археологічні знахідки саме з Волині – кам'яна сокира і крем'яні знаряддя праці. За 1901–1915 рр. усі записи надбань музею здійснені Катериною Миколаївною. Її рукою, зокрема, занесені до інвентарної книги музею усі матеріали подружжя з розкопок на Волині 1897–1899 рр. [Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І. Г., 1993, с. 406].

У 1936 р. колекції Археологічного музею університету були передані до Всеукраїнського історичного музею (згодом Київський історичний, а сьогодні Національний музей історії України) разом з двома томами рукописного “Каталога предметів, поступивших в Археологический музей Университета св. Владимира”. До наших днів збереглася частина цих “предметів”, зокрема й з розкопок Антоновичів на Волині (рис. 14).

*Рис. 14. Пересопниця. Речі з поховання ювеліра X–XI ст.
Розкопки К. Мельник. 1898 р.*

Польові дослідження К. Мельник привернули пильну увагу громадськості. Розкопки К. Мельник викликали зацікавлення у широких наукових колах. Так, у “Записках”, які видавало НТШ у Львові, знаходимо детальну рецензію на статті дослідниці, присвячені роботам на Волині [Доманицький, 1904, с. 4–5]. Результати її досліджень на Волині відображені на сторінках “Історії України-Русі” М. Грушевського [1991, с. 266]. Вчений по-новому інтерпретував багате поховання № 29 Пересопницького могильника, вважаючи похованого не купцем, а ювеліром. Незважаючи на те, що розкопки волинських курганів К. Мельник проводилися притаманним для археологів ХІХ ст. колодязним методом, за своїми результатами вони ще й сьогодні вважаються здійсненими на високому для того часу науковому рівні та залишаються найважливішим джерелом для вивчення культури давніх волинян [Седов, 1982, с. 94]. У роботі детально проаналізовано особливості обряду. Менше уваги приділено речовим знахідкам, проте фаховий опис, зокрема кераміки, керамічного тіста [Мельник, 1901, с. 510], дає змогу сучасним дослідникам судити про хронологію досліджених поховань.

Досліджуючи кургани в ареалі літописних лучан, дослідниця не могла оминати пам'ятки княжого Лучеська. На Градній горі у Луцьку, під курганом Романівка, де за переказом мав бути похований кінь Андрія Боголюбського, убитий під час невдалого штурму міських укріплень у 1149 р., К. Мельник уперше на території Волині археологічно дослідила рештки заглибленого середньовічного житла з глиняною піччю, судячи з інвентаря (керамічні пряслиця), VIII–Х ст. [Антонович, 1901, с. 49]. Проте отримані результати не були пов'язані з топографією луцьких передмість княжої доби. Час дослідження топографії та забудови княжих міст ще не наступив на Волині.

Важливу роль в організації краєзнавства Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. продовжувала відігравати громадськість губернського центру – Житомира. Сприяла цьому також діяльність волинського архієпископа Модеста, заслуга якого полягала в організації музею (Волинського єпархіального давньосховища), започаткуванню першої наукової програми краєзнавчого дослідження Волині та висвітленню краєзнавчих досліджень у “ВЕС” [Луць, 1999а]. Його однодумцем і головним натхненником створення Волинського церковно-археологічного товариства (1893 р., далі – ВЦАТ) та підпорядкованого йому давньосховища був Орест Авксентійович Фотинський (1863–1931) (рис. 15), надвірний радник, викладач Волинського жіночого училища духовного відомства, котрий уміло поєднував в одній особі як організаційні, так і наукові функції.

Рис. 15. Фотинський
Орест Авксентійович
(1863–1931)

Його правою рукою в Товаристві був настоятель Преображенського кафедрального собору у Житомирі, член Розпорядчого комітету ВЦАТ протоіерей М. Трипольський. Поряд з професійною та громадською діяльністю Микола Миколайович займався науковою роботою, зокрема у царині церковної історії та краєзнавства. У 1878 р. він захистив дисертацію на ступінь магістра богослов'я “Уніатський митрополит Іпатій Потій та його проповідницька діяльність”. Активний член Волинського губернського статистичного комітету, один із засновників ВЦАТ М. Трипольський невдовзі став біля витоків організації Товариства дослідників Волині. Указом Правлячого Сенату від 17 лютого 1906 р. М. Трипольського за вірну службу і здобутки на просвітницькій ниві було затверджено у дворянському достоїнстві.

Активно співпрацював з ВЦАТ видатний український історик В.Б. Антонович. При підготовці XI археологічного з'їзду у Києві за його завданням протягом 1897–1899 рр. О. Фотинський і М. Трипольський здійснили низку наукових відряджень Волиню, зокрема до Городищенського, Дерманського, Загорівського, Корецького, Любарського, Тригірського монастирів, м. Овруча. Зібраний ними матеріал В.Б. Антонович використав у своїй фундаментальній праці “Археологическая карта Волынской губернии”.

1900 р. в Житомирі було засноване Товариство дослідників Волині, активним членом якого він був. Серед засновників Товариства були відомі волинські археологи С. Гамченко, Г. Осовський та Яків Васильович Яроцький (1840–1915).

Останній був обраний головою четвертої (історичної) секції товариства (головавав до від'їзду в 1905 р. у Крем'янець на посаду директора Комерційного училища), яка охоплювала також археологічну тематику. Він намітив проблематику дослідницької роботи секції, до якої, зокрема, відніс з'ясування співвідношення оббитих і шліфованих кам'яних знарядь, у скорченому і простягнутому положенні поховань, обряду трупопокладення і трупоспалення, порівняння інвентаря курганних поховань з посипаними вохрою кістяками з інвентарем інших курганних могильників кам'яної доби, уточненням північних кордонів розповсюдження курганів з вохрою, проблеми поховань у кам'яних гробницях і шляхів розповсюдження на Волині металу – міді і бронзи [Яроцький, 1902]. Він проводив серйозні польові дослідження. Так, на прикладі синхронних пам'яток окремого мікрорегіону учений проілюстрував рівень заселеності Південної Волині за доби неоліту [Яроцький, 1915]. Переважна більшість цих питань не втратила своєї актуальності і сьогодні [Свешніков, 1974, с. 9]. У працях, що видавалися Товариством дослідників Волині (далі – ТВД), знаходимо чимало статей, пов'язаних із стародавньою історією та археологією краю [Фотинский, 1902; Тутковский, 1911].

О. Фотинський самостійно провів невеликі розкопки у Дорогобужі. Він перший прагнув вивчити початки міста, а також давню топографію літописного міста. На його думку, Дорогобуж мігрував у різні періоди: велике городище –

“князівської епохи безсумнівно” знаходилось на території поміщицької садиби, старої церкви та школи, у с. Подолянах було городище, датоване литовсько-польською добою, городища – розташоване південно-західніше та у с. Горбаків – визнані значно давнішими. Зафіксовано кладку на цем’янці – рештки споруд т. зв. “удельного періода”. Розкопки планувалося провести в ур. Монастирщина та на кургані біля церковнопарафіяльної школи [Луць, 1999б, с. 11]. За наслідками обстежень старожитніх пам’яток Дубнівського повіту О. Фотинський підготував цікавий звіт, опублікований у “Киевской старине” [1900].

За наслідками обстежень старожитніх пам’яток Дубнівського повіту О. Фотинський [1900] підготував цікавий звіт, в основних рисах опублікований у “Киевской старине”. Він описав, зокрема, знахідку ікони, вирізьбленої з фіолетового сланцю “на зразок дорогобузької”, яку ще 1688 р. знайшов “шпитальний старець з Олики” та подарував церкві у лісі поблизу с. Ромашківка (храм було спалено у ХХ ст.).

Активним членом етнографічної секції ТВД був випускник Московської духовної академії священник Ювеналій Тиховський. Його детальний опис історії та старожитностей с. Білів Рівненського повіту, виданий у ВЕВ, містить цікаві подробиці стосовно місцевих пам’яток археології [1891]. Важливим краєзнавчим джерелом є також його “Указатель к Волинским Епархиальным Ведомостям” (Почаїв, 1888).

У 1911 р., відповідно до концепції накопичення найрідкісніших пам’яток у фондах Волинського єпархіального давньосховища, до Житомира з Володимир-Волинського давньосховища передано велику групу предметів (зокрема 100 рукописів, 500 стародруків). Перед Першою світовою війною воно було одним з найбагатших музейних закладів України.

Історичним краєзнавством Волині активно займалися члени Київського Товариства охорони пам’яток старовини та мистецтва, створеного у 1910 р. [С. Гаврилук, 2002, с. 248]. Помітною особистістю серед них був Олексій І. Мердер, автор дописів у “Киевскую старину”. З його ініціативи Ігнат Якович Стеллецький, відомий історик та археолог [Ванцак, 1989] обстежив замки у Дубно та Клевані, визначив програму збереження цих пам’яток фортифікаційного мистецтва. Результатом звіту дослідника про поїздку було звернення від Ради товариства до начальника Дубнівського гарнізону генерала Л. де Вітте стосовно збереження замку як “історичної пам’ятки” [Федорова, 2005, с. 110]. Конкретніші наслідки мала доповідь І. Стеллецького 1910 р. про сумний стан Острозького замку: завдання обстежити замок, накреслити його план та здійснити опис руїн отримав активний член Товариства полковник М.К. Дітеріхс, службовець Управління генерал-квартирмейстера Київського військового округу [Тесленко, 1999]. Вивчення волинських замків відобразилося на сторінках журналу “Военно-исторический вестник”, який видавало Київське відділення воєнно-історичного товариства.

Тут друкувалась серія статей М.К. Дітерікса під загальною назвою “Острог и Острожское княжество (Очерки областной старины)”, статті І. Стеллецького (1910) про клеванський замок та О. Мердера (1910) про пам’ятки старого Луцька. У 1913–1917 рр. О. Мердер на становищі фактичного голови Товариства займав посаду урядовця з особливих доручень при київському генерал-губернаторі.

Напередодні Першої світової війни та, очевидно, у зв’язку з активізацією громадського життя в Україні під впливом Першої російської революції, зросло зацікавлення історією Волині серед широких верств населення. Велика роль у цьому нащадка азовських козаків, почаївського архімандрита Віталія Максименка. Так, з його ініціативи та з його участю влітку 1910 р. на пагорбі Монастирщина на полі битви під Берестечком у 1651 р. проводяться невеликі розкопки козацьких могил. В організації робіт брали участь члени згаданого товариства І. Каманін, В. Добровольський та І. Стеллецький [Федорова, 2005, с. 95]. Збереглися короткі описи цих робіт [Каманін, 1910; Поліщук, 1911]. Тоді ж зібрано “цілий арсенал” козацької зброї, виставленої в пантеоні, проте згодом втраченої.

Друкарня Почаївського монастиря, якою завідував архімандрит, започаткувала амбіційну серію популярних історичних нарисів в окремих брошурах про стародавні міста Волині [де Вітте, 1912–1916]. Інтерес до мистецьких та історичних пам’яток Волині набуває загальнодержавного звучання [Тучемский, 1913; Лукомский, 1913, 1917].

Саме у цей час розпочинаються роботи з реставрації Острозького та Луцького замків та облаштування меморіального культурного центру “Козацькі могили” під Берестечком. Виконання цих робіт пов’язане з іменем волинського єпархіального архітектора В.Г. Леонтовича. Член Товариства дослідників Волині, церковний діяч і священник Н. Абрамович (1883–1969) у своїй роботі, присвяченій старій архітектурі [Абрамович, 1918], розкрив характер запропонованого К. Іваницьким у 1910 р. проекту ремонту Верхнього замку у Луцьку.

З 1907 р. в Острозі, одному з найбільших міст тодішньої Волинської губернії, формується свій краєзнавчий центр, який об’єднувало Братство ім. князів Острозьких (ініціатором створення був священник острозького Богоявленського собору Михайло Андрійович Тучемський, 1872–1945). У 1913 р. стараннями членів братства на соборному погості – дитинці у Острозі були проведені археологічні розкопки з метою поповнення фондів новоствореного музею. Тоді ж були підняті з землі теракотові кахлі XVI ст. (атрибуцію проводила Археологічна комісія), енколпійон, цегла, багато люльок і монет 16–17 ст. [Бірюліна, 1999, с. 34].

У перші півтора десятиліття XX ст. продовжено археологічне вивчення краю. Доктор Владислав Олехнович (1848–1918), мешканець Холмщини [див. PSB. – 1978. – Т. 23, с. 733–734] вивчав підкурганні поховання по обидва береги р. Західний Буг. 1902 р. на могильнику X–XII ст. у Новосілках поблизу Володимира він дослідив 58 курганів з тілопокладеннями. Біля кістяків знайдено залізні ножі, бронзові та срібні сережки волинського типу, перстені,

пряжки та посуд. Цікавими виявились поховання в зрубах [Olechnowicz, 1903, s. 3–12], які прийнято відносити до київської дружини.

Першим науковим центром з вивчення археологічних старожитностей краю був Музей барона Ф.Р. Штейнгеля у Городку. Як згадувалося вище, у 1899 р. він провів експедицію з метою збору археологічних, історичних і етнографічних пам'яток, що охопила середню та нижню течію Горині і започаткувала регулярне вивчення пам'яток краю.

Заслугує на увагу організація експедицій Ф.Р. Штейнгеля. Вона складалась з 10 учасників і була забезпечена необхідним обладнанням (фотоапаратами, фонографом для запису народних пісень тощо). Члени експедиції описували і фотографували відкриті об'єкти та знімали топографічні плани середньовічних городищ.

Продовженням робіт, розпочатих Ф. Штейнгелем та М. Біляшівським [1899, с. 1–27], у 1909–1911 та 1915 рр. на кошти барона займався Левко Чикаленко (1888–1965), що згодом, після обміну населення між Польщею та СРСР виїхав у Варшаву, де співпрацював з відомим польським археологом Людовиком Савицьким [Wrońska, 1986, s. 141]. Саме завдяки його участі здійснено перші розкопки палеолітичної стоянки поблизу с. Городок на р. Устя, які згодом мали продовження [Sawicki, 1927, 1927a]. Там же в Городку у 1912 р. Ф. Штейнгель та М. Біляшівський досліджували могильник городоцько-здобицької культури. Підсумкову інформацію про ці роботи у “Трудах общества исследователей Волыні” [1915] вмістив П.К. Федоренко (1880–1962), уродженець Чернігівщини, який у 1900–1908 рр. працював на Волині народним вчителем, а згодом став відомим істориком [Коваленко, Ткаченко, 1991].

Перша світова війна пронеслася вихором над Волинню – однією з корінних давньоукраїнських земель, змінивши політичний та громадський лад суспільства. Ця прикордонна територія Російської імперії відіграла велику роль у внутрішній та зовнішній політиці держав-суперниць – Росії та Австро-Угорщини (зазіхання останньої на Волинь відобразилося навіть у назві однієї з її східних провінцій – “Королівство Галіції та Лодомерії – Володимирії”). Тому Росія, готуючись до воєнного протистояння із західними сусідами, усіляко підтримувала православно-патріотичні настрої української інтелігенції та відповідно до них змінила статус Холмщини (новостворена Холмська губернія у 1913 р. була виведена зі складу Королівства Польського). Це, своєю чергою, привернуло увагу суспільства до питання культурного розвитку Волині у передвоєнній внутрішній політиці Росії.

Одночасно в Україні у руслі загальноєвропейського культурного процесу відбувалось зростання національної свідомості корінного етносу паралельно із становленням історичної школи та історичного краєзнавства. Популяризація національних старожитностей була важливим чинником національного відродження.

У 1914 р. здійснено розкопки курганного могильника у с. Климентовичі неподалік від Шепетівки. Матеріали цих розкопок були опубліковані повністю лише через 60 років [Musianowicz, 1975] і до сьогодні мають наукову цінність [Русанова, 1976, с. 42].

Під час воєнних дій Першої світової війни пам'ятки волинської старовини не залишалися поза увагою воюючих сторін. 1915 року, у зв'язку з наступом німецьких військ, значну частину експонатів волинських давньосховищ було евакуйовано до Харкова. Подальша їх доля – трагічна. У жовтні 1941 року під час чергової евакуації музейних коштовностей на Схід, ешелон був знищений німецькою авіацією. Лише незначна частина експонатів, що вціліла, перебуває тепер у Харківському історичному музеї та Харківській науковій бібліотеці ім. В. Короленка.

Також під час окупації Володимирщини австрійською армією у 1916 р. за спеціальним розпорядженням військової адміністрації було відкопано для огляду руїни “Старої катедри”, які були засипані 30 роками раніше [Сункаловський, 1961, с. 164]. За неперевіреною інформацією у цей період проводилися якісь розкопки у Зимнівському монастирі. Можливо, така “археологічна” активність окупаційної армії була пов'язана із перебуванням у її складі фахівців-археологів. Щоправда, львівський археолог та історик мистецтва Й. Пеленський, який був у цей час у Володимирі [Лукомський, Романюк, 2002, с. 316], не залишив про це спогадів.

Повідомлення про випадкові знахідки найатракційніших пам'яток – кам'яних гробниць, поля битви під Берестечком тощо вміщували більшість краєзнавчих видань XIX–XX ст.: “Ziemia”, “Діло” (Львів) та інші [Teleżyński, 1911; Розкопи..., 1912].

Важливе місце у творчості київських та варшавських учених другої половини XIX – початку XX ст. зайняли етнографічні дослідження Волині [Сумцов, 1891; Frankowski, 1913, 1914]. Активно вивчав фольклор та побут мешканців Волині В'ячеслав Арсентійович Камінський (1869–1938), син священника з с. Косарів Дубнівського повіту (тепер – Млинівський р-н Рівненщини). Він записував фольклор та звичаї свого рідного села, публікувався у “Київській старовині”, підготував узагальнювальну працю “Етнографическое изучение Вольни” [Варшава, 1912]. Нарис етнографічних студій на Волині він починав від З. Доленги-Ходаковського. 1890-ті рр. ним відмічені як період утвердження збирання та колекціонування зібраних пам'яток музеями [Каминский, 1912, с. 8–10].

Звіти про роботу численних народознавців Волині знаходили відображення на сторінках журналу “Киевская старина”, в окремих монографічних дослідженнях та в багатотомному виданні “Россия” під редакцією В.П. Семенова [1905]. Певне значення для археології Волині мають праці учених-географів [Каретников, 1912; Оппоков, 1916].

З кінця XIX ст. значно зростає кількість та інформативність публікацій у ВЕВ – офіційному органі Волинської єпархії, на сторінках якого опубліковано багато краєзнавчих досліджень. Окрім викладачів Волинської Семінарії – А. Хойнацького, М. Петрова, сільських священників – П. Гапановича, Д. Левицького, М. Шумовського, І. Жолтовського, особливо ж А. Сендульського і С. Барановського, на сторінках видання друкувалися світські дослідники – Л. Рафальський, В. Переговський, В. Ржевський та ін.

Основна увага в їхніх роботах приділена добре відображеному у документах періоді XVI–XVIII ст., проте нерідко у цих публікаціях попутно подається інформація про пам'ятки археології. Так, у статті парафіяльного священика І. Огібовського [1909, с. 926], присвяченій питанню про місце поховання засновниці Почаївського монастиря Ганни Гойської, знаходимо доволі кваліфіковано подану згадку про наявність фрагментів давнішої церкви в Успенському храмі XVI ст. у Дорогобужі.

Як певний показник суспільного зацікавлення пам'яткознавчою роботою волинезнавців була поява бібліографічних покажчиків статей, опублікованих у "Киевской старине", ВГВ, ВЕВ [Мацкевич, 1893; Татаркін, 1993].

Отже, за неповне століття археологія та історичне краєзнавство Волині пройшли шлях від примітивного збиральництва та фіксації пам'яток до їх систематичного наукового вивчення. На цьому шляху можна відмітити і певні етапи: 1) до польського повстання 1831 р. основним чинником краєзнавчої роботи була польськомовна меншість, організована передусім навколо ліцею в Крем'янци; 2) 1832–1873 рр. – характеризується першими спробами професійних археологічних досліджень пам'яток Волині київським археологом Я. Волошинським, систематичним краєзнавчим вивченням міст і сіл членами, передусім ВГСК; 3) 1874–1898 рр. – широке розгортання професійних археологічних досліджень київськими вченими, передусім В. Антоновичем та К. Мельник, створення перших музейних установ – "древлехранилищ" у Володимирі, Луцьку та Житомирі; 4) на 1896–1917 рр. припадає активна діяльність музею у Городку як першої науководослідної установи археологічного профілю у краї, до сфери інтересів новостворених пам'ятко-охоронних товариств потрапляє дедалі більша кількість пам'яток.

Проте розпад Російської імперії призвів до глибоких потрясінь, результатом яких було припинення діяльності усіх музейних установ, за винятком Острозької, відбулась майже повна втрата накопичених археологічних колекцій*. У радянській Україні залишилися кваліфіковані волинезнавці: М. Біляшівський, О. Фотинський, К. Мельник та ін., І.Я. Стеллецький виїхав з Києва у Москву. Польська влада змусила емігрувати на Захід архимандрита Віталія. Події Першої світової війни, зокрема виселення на Схід більше половини місцевого населення із сіл прифронтної смуги, призвели до значних втрат у сфері історичної пам'яті та матеріальної культури Волині. Мешканці окремих сіл Володимир-Волинського повіту виїжджали практично у повному складі із своїм реманентом та реліквіями [Цинкаловський, 1935, с. 94]. Не усім вивезеним судилося повернутися в рідні місця.

Початковий етап археологічних досліджень та історичного краєзнавства на Волині, незважаючи на відмічену Ю. Крашевським байдужість польської шляхти навіть до власних пам'яток, заклав міцний фундамент для подальшого

* Під час Першої світової війни колекція городоцького музею була перевезена на Кубань у маєток брата Ф.Р. Штейнгеля, де, вірогідно, загинула під час громадянської війни, а частково потрапила у фонди інших музеїв [Супруненко, 2000, с. 33].

вивчення краю. Формування наукових центрів у Києві, Житомирі, Кракові та Львові на другому етапі сприяло зацікавленню старовиною у місцевої інтелігенції та збагаченню волинськими пам'ятками перших музеїв.

Згодом у зв'язку з активізацією громадського життя в Україні під впливом Першої російської революції напередодні Першої світової війни в середовищі української інтелігенції значно зросло зацікавлення історією та пам'ятками Волині, насамперед періоду княжої та козацької державності. Вже традиційно вивченням українських старожитностей Волині напередодні Першої світової війни займались передусім викладачі Київського університету Св. Володимира та члени пов'язаних з ними громадських і культурних установ, а також представники московського та петербурзького наукових центрів. Активними серед київських учених були історики та мистецтвознавці О. Левицький (1848–1922) та директор Центрального архіву давніх актів Іван Каманін (1850–1921), співорганізатор волинської частини XI Археологічного з'їзду у Києві у 1899 р.

Завдяки розвідкам М. Біляшівського по Західному Бугу в 90-х рр. XIX ст. розпочалося, зокрема, вивчення пам'яток кам'яної доби Полісся. Результати робіт таких археологів, як К. Мельник, В. Антонович, праці істориків-краєзнавців Я. Перлштейна, А. Сендульського, Т.-Ю. Стецького та інших служитимуть багатом поколінням майбутніх дослідників Волині. Наукові та колекційні здобутки Городецького музею (роботи Р. Штейнгеля, М. Біляшівського, Л. Савицького) ще чекають на пошуковців. Період в розвитку археології на зламі століть, названий видатним польським ученим Й. Коstrжевським [1948] "...війною за самостійну роль передісторії", а інший польський дослідник – Л. Савицький [1949] вказував на нього, як на "...піонерський етап передісторії".

На початку XX ст. Росія, готуючись до воєнного протистояння із західними сусідами, усіляко підтримувала православно-патріотичні настрої української інтелігенції та відповідно цим настроям змінила статус Холмщини (новостворена Холмська губернія у 1913 р. була виведена із складу Королівства Польського). Це, своєю чергою, поставило у центр передвоєнної внутрішньої політики Росії питання культурного розвитку Волині.

Одночасно в Україні у руслі загальноєвропейського культурного процесу відбувалось зростання національної свідомості паралельно із становленням історичної школи та історичного краєзнавства. Популяризація національних старожитностей була важливим чинником національного відродження.

Дещо відставала Волинь у пам'ятко-охоронній діяльності. Як виняток були роботи з реставрації пам'яток архітектури, проведені у два етапи: наприкінці XIX ст. у Володимирі та у 1910–1913 рр. – у Луцьку та Острозі. Проте, фактично, поза увагою пам'ятко-охоронних поривів суспільства залишилися пам'ятки археологічні. І це у той час, коли по-сусідству – у Галичині вже з кінця XIX ст. уповні діяли державні служби охорони пам'яток, з яких на початку XX ст. виділилася функція хранителя археологічних (праісторичних) пам'яток.

РОЗВИТОК АРХЕОЛОГІЇ ТА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ВОЛИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1945 рр.)

Перша світова війна принесла великі зміни у громадське та політичне життя Волинського краю. У міжвоєнний період основна частина території Волині потрапила до складу відновленої Польської держави – Третьої Речі Посполитої. Традиційні центри волинезнавства – Київ, Житомир виявилися за кордоном – в СРСР. Тому регулярні археологічні дослідження на Волині відновились щойно після налагодження адміністративної та культурної діяльності нової влади. В адміністративному відношенні Західна Волинь була розподілена між Волинським та Тернопільським воєводствами. Північна частина Волинського Полісся увійшла до окремого Поліського воєводства (рис. 16)*.

Основною ознакою 1920-х років були суспільно-політичні та культурні перетворення, які принесли у край порівняно вищий рівень організації охорони та вивчення пам'яток історії та культури.

Запорукою цьому були усталені традиції подібної роботи на землях, що до 1918 р. належали до Австро-Угорщини та Пруссії, а після закінчення Першої світової війни відійшли до Польщі. Досвід, набутий тоді, став значною мірою основою для творення пам'ятко-охоронних служб у відновленій Польській державі [Florek, 2000, s. 276]**.

* Історія археології на теренах міжвоєнної Польщі загалом оглядово подавалась у багатьох виданнях [див. наприклад: K. Jazdzewski, 1966; Nosek, 1967; Stolpiak, 1984; Abramowicz, 1991; 1992]. Бібліографії польських археологічних публікацій міжвоєнного періоду присвячене окреме дослідження [див.: Luka, 1962].

** Юридичною основою для організованої охорони археологічних пам'яток на території Польської держави був декрет Регентської ради 1918 р. про опіку над пам'ятками мистецтва і культури. Спираючись на цей законодавчий акт, два роки потому при Міністерстві віросповідань та освіти створено установу під назвою Державний комітет (Grono) хранителів праісторичних пам'яток, що мала виконувати функцію центрального консерваторського органу в справах археології. Територію країни поділено на вісім округів, на чолі яких стали іменовані міністром окружні хранителі. Згідно з рішеннями Третьої конференції окружних хранителів, що проходила 24–25 червня 1922 р., Волинське воєводство належало до складу III консерваторського округу з центром у Любліні, очолюваного Михайлом Древком, а Поліське воєводство (VII округ) – Людвіком Савицьким. З 1923 року Люблінський округ включав у себе Люблінське, Волинське і Поліське воєводства, тобто на три воєводства призначався один реставратор [Gurba, 2000, s. 159].

Рис. 16. Карта українських воєводств міжвоєнної Речі Посполитої

У міжвоєнній Польщі завдання охорони пам'яток історії та культури було покладено на спеціально створену з цією метою службу при воєводських управліннях. Вивчення та збереження найважливіших пам'яток, зокрема архітектурних, належало й до компетенції інших установ. Так, у травні 1925 р. з метою збору матеріалів до архіву Міністерства громадських робіт Польщі на Волині фотографування пам'яток архітектури проводив Г. Поддембський [Orłowicz, 1929, s. 4].

Справу охорони пам'яток істотно полегшувала відповідна стаття конституції 1926 р., а також розпорядження президента Речі Посполитої від 6 березня 1928 р. Цим розпорядженням, зокрема, за руйнування пам'яток археології передбачалися солідні штрафні санкції, а за повторне аналогічне порушення – арешт терміном до двох тижнів. 7 липня 1928 р. було видано розпорядження міністра віровизнань та освіти про здійснення реєстру пам'яток [Wiadomości ..., 1929, s. 123].

17 лютого 1922 р. Міністерство культури і мистецтва було ліквідоване. Усі справи, що стосувалися його компетенції, передавалися Міністерству віро-

Самостійною установою Комітет залишався до 1928 р., коли його було включено до новоствореного Державного археологічного музею у Варшаві, задуманий, як центральний осередок дослідницької та пам'ятко-охоронної роботи. Система пам'ятко-охоронної роботи спиралась на роботу кільканадцяти делегатів, що виконували обов'язки археологічних хранителів у своїх округах, подібно до того, як це було у Комітеті. Варто звернути увагу на те, що після заснування ДАМ, ранг археологічних хранителів порівняно знизився: вони перестали бути державними службовцями, яких призначав міністр, а натомість стали працівниками музею; з іншого боку, це покращало їх науковий та організаційний рівень [Florek, 2000, s. 276].

визнань і народної освіти. У 1924–1931 рр. керівництво пам'ятко-охоронною роботою здійснював департамент мистецтва, а в 1931–1936 рр. – департамент культури і мистецтва. У 1936–1939 рр. цю функцію виконував департамент науки і вищих шкіл Міністерства віровизнань і народної освіти.

Про те, наскільки закони стосовно пам'яток археології виконувались, свідчить, наприклад, підготовлений магістратом 1926 р. перелік визначних пам'яток історії, культури та мистецтва м. Луцька, що включав у себе поряд із архітектурними та меморіальними пам'ятками також археологічні (зокрема, курган у дворі будинку воєводства) [ДАВО. – Ф. 158. – Оп. 1. – Спр. 249. – Арк. 289]. Цей курган, званий Романсівкою, який розкопувала у 1898 р. відомий український археолог, дружина професора В. Антоновича К. Мельник, описувався серед важливих пам'яток міста у тогочасних путівниках Адама Войнича та Мечислава Орловича [1929, s. 125].

Щоправда, ця пам'ятка не увійшла до реєстру, підготовленого у Любліні на пам'ятки трьох згаданих воєводств окружним консерватором, інженером-архітектором Ежи Сенницьким. Для цього переліку пам'яток характерна загострена увага до пам'яток історії польської меншини на Волині: серед будівель, взятих під охорону, переважали костели та замки. Зокрема, звідси відомо про консерваційні роботи, проведені у замку в Корці у 1924–1925 рр. [ДАВО, ф. 46, спр. 3366, арк. 19]. 1928 р. люблінський консерватор провів невеликі реставраційні роботи придорожніх фігур у Голобах. У його звіті зазначені факти самовільного розбирання пам'яток архітектури, зокрема Корецького замку, знахідки археологічних пам'яток, зокрема кісток мамута у Ковелі [Там само, спр. 3354, арк. 99, 141]. Серед архітектурно-археологічних пам'яток списку слід відмітити “гірку Ягеллонську” – оборонні вали замку середньовічного Любомля, руїни пізньоготичної замкової башти у Дорогобужі, руїни замку у Шпанові з палацом Радзивілів, “шведські вали” у Мощаниці [Там само, спр. 3366, арк. 18–24].

У першій половині 1920-х рр. проблеми наукового вивчення міст давньої історії та розбудови пам'ятко-охоронної сфери не стояли на порядку денному місцевої влади. Це добре бачимо із листів Президента міста до воєводського уряду стосовно святкування 500-річчя з'їзду монархів у Луцьку [ДАВО, ф. 158, спр. 203]. Серед запропонованих для фінансування заходів історико-культурної сторони справи стосувалося лише виділення коштів на ремонт замку Любарта та винесення пожежної частини за межі цієї пам'ятки.

Проблеми пам'ятко-охоронної роботи обговорювалися на XII загальнопольському з'їзді Ради реставраторів, що відбувся на Волині 20–24 вересня 1927 року [Там само, спр. 3354, арк. 65]. На ньому були присутні волинський воєвода В. Мех, ксьондз-прелат А. Єловицький, начальник відділу мистецтва Міністерства віровизнань і народної освіти, архітектор Я. Войцехівський та інші представники центральних та місцевих пам'ятко-охоронних органів Поль-

ші. Головну увагу приділено збереженню пам'яток середньовічної архітектури Луцька, зокрема синагоги, руїн вірменської церкви. Особливу увагу приділено замку Любарта, реставрація якого не проводилася з часу утворення Волинського воєводства [Троневи́ч, 2003]. Було ухвалено рішення дослідити стан пам'ятки, провести будівельні роботи із зміцнення фундаменту, замурувати великий пролом у стіні та тріщини у стінах. Воєвода підняв питання про призначення окремого окружного реставратора для Волинського воєводства, а не єдиного реставратора на три воєводства з місцеперебуванням у Любліні. Роботу Волинської окружної комісії у 1930 р. очолив Юзеф Дуткевич. Протягом 1932–1934 рр. він здійснив інвентаризацію 67 архітектурних пам'яток у Дубно, Горохові, Клевані, Корці, Крем'янці, Млинові, Острозі, Володимирі-Волинському, Турійську, Зимному, Затурцях та інших населених пунктах.

Охорона і дослідження археологічних пам'яток на Волині ускладнювалася тим, що в краї після його розподілу між СРСР і Польщею майже не залишилось кваліфікованих археологів. Виняток становила лише невелика група дослідників, що сформувалася у передвоєнний період навколо музею у Городку. До них належало подружжя Савицьких. Завдяки знайомству з Е. Маєвським Л. Савицький швидко здобуває посади, спершу кустоша Державного археологічного музею у Варшаві (далі – ДАМ), а в 1923–1928 рр. відповідального за східні воєводства у Державній службі охорони археологічних пам'яток. Розкопки палеолітичних стоянок у Городку були відновлені вже у 1922 р. і завдяки унікальним знахідкам набули широкого розголосу: 1927 р. їх відвідало понад 1000 осіб. Масштаби земляних робіт були винятковими: в окремі дні тут працювало понад 100 робітників (рис. 17).

Рис. 17. Розкопки Л. Савицького у Городку

Розкопки, проведені на площі 700 м² завглибшки 11 м, відкрили велике вогнище з багатим на археологічні знахідки культурним шаром, з кістками мамонтів, підвісками з мушель тощо. Сенсацією стало відкриття кісток стопи людини з пізнього плейстоцену, що їх дослідник вважав пов'язаними з канібалізмом [Pruchnik, 1926; Stanowisko..., 1927]. Окрім згаданого стійбища, дружина археолога І. Шойер-Савіцка одночасно досліджувала палеолітичні, неолітичні та інші пам'ятки в околицях с. Городок.

На цих розкопках побував навіть відомий фінський археолог д-р Аарне Ойропеус (1887–1971) з Гельсінґфорсу [Badania ..., 1926; Stanowisko..., 1927]. 1927 р. у співпраці з Бюро меліорації Полісся за участю познанського геолога Станіслава Павловського подружжя досліджувало передусім пам'ятки кам'яної доби Полісся. Однак з причини особистих амбіцій подружжя у 1928 р. припинило займатися археологією. Поштовхом до цього були конфлікти з колегою по роботі С. Круковським та реорганізація служби, внаслідок чого функції охорони пам'яток археології було передано ДАМ у Варшаві [Wojcik, 1994].

Помітною особистістю серед археологів Волині старшого покоління був Іосиф Володиславович Новицький (1876–1964), вихованець і дійсний член Московського археологічного інституту, де він був учнем Н.П. Кондакова, знавець 14 мов, учасник наукових експедицій в Англії, Єгипті, Палестині. У березні 1917 р. Й. Новицький очолив Острозький музей, перебудував його роботу на наукових засадах [Бондарчук, 1993]. Його наукові інтереси зосереджувались переважно на пам'ятках Острога та околиці. За участю гімназистів він розпочав тут розкопки, розшукуючи підземні ходи на Замковій горі, планував дослідити обійстя Миколаївської церкви і території навколо будинку Гельденберга, провести розвідку на Бельмазькому і Новомиському кладовищах з метою прочитання написів на плитах початку ХІХ ст. польською мовою, також розкопав курган у районі городища та кілька курганів у с. Кургани. За даними інвентаризації експонатів у червні 1919 р. в Острозькому історичному музеї нараховувалось 468 археологічних предметів, 1007 архівних, 526 історичних, 67 художніх, 183 предмети культу, 2549 нумізматичних, 1427 природно-історичних [Атаманенко, 2005].

Завдяки новому законодавству було запроваджено регулярні спостереження за земляними роботами, які велися в краї зростаючими темпами. Організатором цих робіт була Державна служба охорони пам'яток археології. Її очолювали в Луцьку спершу за сумісництвом Михайло Древо з Любліна, а згодом Ян Фітцке. У 1924–1926 рр. також делегатами (позаштатними працівниками) управління охорони археологічних пам'яток на Волині призначали професора гімназії з Рівного Якуба Гоффмана (з 1924 р.), Йосипа Новицького з

Острога та Ірену Савицьку (1890–1944, з 1926 р.). Щоправда, на практиці пам'ятки археології краю рятівними роботами охоплювались вибірково.

Найзначнішими на Волині за обсягом були рятівні розкопки, проведені М. Древром у 1926–1927 рр. на поселенні поблизу с. Городок на р. Устя неподалік Рівного [Drewko, 1929]. Вони охопили площу понад 1000 м², на якій було досліджено 17 різночасових споруд та 15 давньоукраїнських курганів. Активну участь у проведенні розкопок брав Я. Гоффман. Для цього часу це були наймасштабніші розкопки слов'янського поселенського комплексу, про що було відзначено і у пресі. Розкопки відвідав відомий дослідник села, професор Львівського університету Ф. Буяк (1875–1953). Щоправда, результати роботи цієї експедиції, на відміну від багатьох інших, які проводилися в краї у міжвоєнний період, безслідно не пропали. Досліджені М. Древром житлові та господарські споруди та підкургани поховання завдяки збереженням у фондах Археологічного музею у Варшаві матеріалам та документації були опубліковані більше ніж через 50 років [Musianowicz, 1979].

За поданням М. Древра, з метою створення археологічного заповідника у с. Городок на р. Устя, урядом в 1935 р. було викуплено 2,5 га орного поля на сусідньому урочищі, проте заповідник так і не був створений [Musianowicz, 1979, s. 169].

Проведення рятівних археологічних досліджень вимагали започатковані тоді масштабні меліоративні роботи в поліських повітах та будівництво доріг. Усього на Волині до 1939 р. діяло близько півсотні меліоративних систем загальною площею близько 90 тис. га [Шлапак, 2006, с. 292].

2.1. Етап формування джерельної бази археології Волині та організація краєзнавчої роботи (1920-ті рр.). У сільській місцевості увагу краєзнавців та археологів, як і в попередні періоди, приваблювали насамперед городища, кургани та дюнні стоянки, що уможливлювали з мінімальними зусиллями зібрати численний археологічний матеріал. Давні пам'ятки Південної Волині (Малого Полісся) у цей час продуктивно вивчалися львівським археологом Я. Бриком [Вгук, 1928], асистентом професора університету Л. Козловського. Його об'ємні колекції крем'яних знарядь із мезолітичних стоянок Лев'ятин, Гаї Лев'ятинські [Вгук, 1924], Сапанів, Бережці згодом потрапили до ЛІМу, де були знищені.

Як вже згадувалося, завдяки сприянню Бюро з меліорації Полісся археологи отримали можливість цілеспрямовано вивчати пам'ятки цього регіону. Тут деякий час працювала І. Савицька (1890–1944), яка активно публікувала результати досліджень [1923–1927, 1927, 1929; 1930]. 1927 р. подружжя Савицьких разом з професором геології Станіславом Павловським обстежили значні ділянки Полісся вздовж берегів Горині від Городка до Дубровиці, по Прип'яті

та Стоходу, подолавши 1200 км та виявивши при цьому численні пам'ятки (ранньосередньовічні поселення та городища, курганні групи тощо). На жаль, детальний звіт про цю поїздку, як і більшість тогочасних робіт, що велися на Волині, опублікованим не був.

Лісостепова Волинь. Помітну роль в організації краєзнавчої роботи у східній частині Волинського воєводства проводив професор, посол Сейму Я. Гоффман (1898–1964), який у міжвоєнний період постійно проживав у Рівному. У 1923–1928 рр. як співробітник Державної служби охорони пам'яток він провів невеликі розкопки та розвідки городищ княжої доби: у с. Новомильськ (княжий Мильськ), Розваж, а також у лісі “Городище” на р. Липі поблизу с. Холонева [Горохівщина, див.: Hoffman, 1935; звіти, див. ДАРО, арк. 8 16 ,69, арк. 35], а згодом у 1930 р. поблизу с. Стадники коло Острога він розкопав поховання, у якому знайшли посуд, мідні скроневі кільця, сережки, підвіски, що належали до стжижовської культури.

У 1931 р. учений обстежував городище Святої Трійці біля Стіжка (княжий Данилів) та розкопував слов'янський курган на могильнику у Заборолі поблизу Рівного. У 1933 р. він досліджував курган XI ст. у лісі біля с. Бичаль, а в 1935 р. проводив рятивні розкопки підплитових поховань у Пересопниці. Професора Я. Гоффмана було обрано віце-головою створеного 3 березня 1936 р. Товариства друзів Державного археологічного музею у Варшаві [Stowarzyszenie ..., 1936, s. 68]. Завдяки його старанням, до цього музею потрапляли найцінніші знахідки з території Волині (шолом із Мокрого: рис. 18, скарб срібних прикрас XI ст. із Козлина, частина Борочицького скарбу тощо).

Рис. 18. Шолом з Мокрого. X ст.

Інформацію про виявлені пам'ятки Я. Гоффман отримував завдяки посаді голови крайового комітету Спілки вчителів польських загальноосвітніх шкіл. У такий спосіб чимало пам'яток археології, випадково виявлених місцевими жителями, завдяки добре організованій роз'яснювальній роботі ставали відомими науковцям. Щоправда, нерідко окремі знахідки концентрувались у приватних власників. Так, у збірці володимирського священика М. Широцького зберігалися великі фрагменти тиньку з фресками, що походили із "Старої катедри", бронзові енкаліпії та кам'яні і рогові іконки тощо [Сункаловський, 1961, s. 169]. Великою колекцією археологічних знахідок з околиць Шумська володів місцевий вчитель та діяч "Просвіти" Віктор Данилович [Сункаловський, 1961, s. 160, 163, 188].

Деякі з власників земель за традицією пробували вести власні дослідження. Так, В. Верещинський, власник хутора Лідавка (тепер с. Пашуки) у Рівненському повіті у 1934 р. розкопав в одному з восьми давньоукраїнських курганів три шиферні пряслиця (крейдяні "намистини") та залізний меч. Знахідки потрапили до Археологічного музею у Кракові і лише недавно дочекались публікації [Liwoch, 2003]. Тоді ж в околицях Людвіполя над Случчю піонерський загін виявив поховання з крем'яними знаряддями [ZOW.— 1935—S. 75]. Про деякі розкопки краківським музейникам ставало відомо лише принагідно. Так, 1933 р. якийсь селянин розкопав два кургани княжої доби поблизу с. Миляновичі [Парчевський, 1999].

Отже, набагато більше пам'яток все ж таки втрачалося під час будівельних робіт, так і не дочекавшись своїх дослідників. Це добре бачимо на прикладі зведення залізничної лінії на відрізку Стоянів—Луцьк, що велося протягом 1928—1929 рр. Тут залізничним полотном було перетято декілька городищ княжої доби та безліч неукріплених поселень різного часу [Терський С., 1991б]. Добре, що завдяки професійним діям львівської поліції вдалося частково врятувати для науки знайдений 14.VI.1928 р. на глибині 1,5 м біля с. Борочичі скарб римських срібних монет вагою кілька десятків кілограмів, який мало не потрапив до Англії, його частково передано у ДАМ (Варшава), а частково до львівських музеїв [музей НТШ закупив 362 монети: Пастернак, 1931, в Український Національний музей потрапило декілька монет].

Першою публікацією скарбу була брошура д-ра Юзефа Піотровського, консерватора пам'яток культури і мистецтва у Львові. Він містив близько 20 кг римських динарійів з II—III ст. н. е., срібний посуд і золотий медальйон імператора Ювіана (363—364 рр. н. е., рис. 19), викарбуваний в Константинополі, який вважався найціннішим нумізматичним предметом Польщі античного періоду. Подальша доля скарбу дещо нагадує долю деяких цінностей львівських музеїв: у 1939 р. після окупації Варшави німецькими військами він був вивезений з ДАМ разом з усім скарбом до III Рейху, а після повернення до збірки ДАМ медальйон залишився в одному з музеїв Німеччини [Piotrowska, 2006, s. 82]. До сьогодні культурно-хронологічній інтерпретації скарбу присвячено чимало праць [Тиханова, 1956; Козак, 1995; Mitkova-Szubert, 1999 та ін.].

Рис. 19. Скарб з Борочиць кінця IV ст. н. е.

2.2. Археологія Волині у діяльності позаволинських наукових осередків.

Основними науковими центрами, де зосереджувалися кваліфіковані кадри археологів та потрапляли на збереження у державні установи археологічні знахідки з території Волині, традиційно залишались Варшава, Краків та Львів.

У другій половині 1920-х рр. зацікавилися Волиню львівські, краківські та варшавські археологи. Публікувалася передусім ефектна інформація про знахідки різночасових скарбів, які передавалися на зберігання у музеї Львова, Кракова та Варшави [Полянський, 1926; Пастернак, 1931; Antoniewicz, 1928; Piotrowicz, 1929; Jakimowicz, 1935] та давньої зброї [Bochenski, 1930].

Показовим є вивчення археологічних пам'яток у воєводському Луцьку. Тут вже з початку 1920-х рр. регулярно проводилися обстеження пам'яток археології, переважно у приміських селах Вишкові, Кульчині, Жидичині, зінційованих Державним археологічним музеєм у Варшаві з участю його директора Романа Якимовича, хранителя фондів Стефана Круковського та Левка Чикаленка (1888–1965) – колишнього соратника Федора Вовка під час його волинських експедицій [Іванівська, 1970].

Певні труднощі з вивченням археологічних пам'яток Волині у досліджуваний період були пов'язані з відсутністю фахових кадрів. Цим визначалася провідна роль археологів з-поза меж Волині у вивченні археологічних пам'яток краю. В археологічній пресі відзначалося, що Волинь є однією з найменш вивчених в археологічному відношенні регіонів держави [ZOW. – R. IX. – 1934, s. 19].

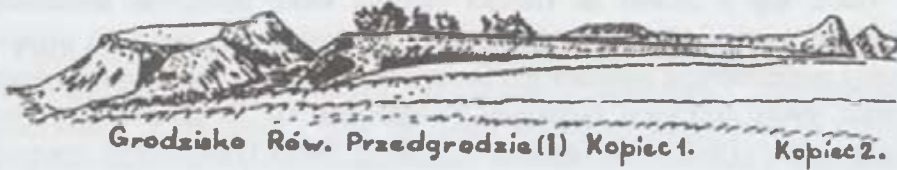
Важливе становище, яке займала Волинь у давні періоди своєї історії, спонукали багатьох вчених до ретельнішого вивчення місцевих археологічних пам'яток різних періодів. Так, протягом 1929 р. невеликі роботи з обстеження волинських городищ вздовж давнього транзитного шляху з Києва у Західну Європу проводив Роман Якимович (1933). З цього часу він регулярно працював на Волині, консультуючи воєводський музей та обстежуючи городища, а у 1932 р. ним

розкопано два кургани в ур. “Церковщина” поряд з городищем у Листвині. Згодом об’єктом зацікавлень Р. Якимовича стали городища вздовж Прип’ятського торгового шляху (наприклад, 1938 р. обстежено городище в Залужжі: Rauhut, 1960, s. 256). Визначні знахідки середньовічної дерев’яної забудови зроблено ученим внаслідок масштабних розкопок у сусідньому Давид-городку (рис. 20).

*Рис. 20. Розкопки у Р. Якимовича у Давид-городку, 193 р.
з колекції музею археології Інституту українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України*

Слідом за ним у 1937 р. як делегат Археологічного музею Академії мистецтв археологічну екскурсію по відомих оборонних об’єктах здійснював краківський археолог Габріель Ленчик [1937; 1938]. Результатом цих досліджень стали опубліковані прориси світлин з панорамною обстежених пам’яток (рис. 21).

*Рис. 21. Прориси світлин
з панорамною городища
у с. Пересопниця. Г. Ленчик. 1937 р.*

Подолати кадрову нестачу археологів мала мережа т. зв. делегатів, яку найактивніше формував на Волині ДАМ у Варшаві. Так, під час своїх досліджень краю палеолітознавець С. Круковський залучив до співпраці М. Островського, який проживав у с. Липа на Дубнівщині. Мабуть, з подачі С. Круковського 12 липня 1933 р. д-р Левко Чикаленко, що мешкав у Варшаві, просив у директора Державного археологічного музею дозвіл на проведення досліджень “двох стоянок палеолітичної доби на Волині біля села Дюксин Костопільського повіту і села Липа Дубенського” і про “підтримку мого прохання перед місцевою владою”. Відповідно у 1933 і 1934 рр. д-р Левко Чикаленко отримував відрядження ДАМ для проведення “...археологічних пошуків на терені Волинського воєводства та прилеглих повітів” [Piotrowska, 2006, s. 87].

Особливо велике значення для дослідження пам'яток палеоліту на Волині мали плідні роботи С. Круковського біля с. Нобель на Верхній Прип'яті у Заріччянському р-ні Рівненської обл., що велись з липня по листопад 1938 р. з участю М. Гоздовського, Я. Журека, а також львівського археолога Л. Козловського. Це були перші широкомасштабні дослідження на Волинському Поліссі пам'яток раннього голоцену. Матеріали з 15 свідерських пунктів поблизу Нобеля стали важливою частиною джерелознавчої бази узагальнювальної праці С. Круковського, присвяченої палеоліту Польщі. Матеріали з розкопок уціліли у фондах ДАМ у Варшаві та були проаналізовані і видані на фаховому рівні у 1989 році С. Сульгостовською. Нею ж опубліковані деякі матеріали довоєнних зборів О. Цинкаловського на Волині на пам'ятках Чудви, Дуброва, Язвини, Цумань, Красносілля, Люб'язь та інших у теперішній Рівненській та Волинській обл. [Sulgostowska, 1989, s. 137–139]. Прагнули не відставати від ДАМ у Варшаві також представники інших наукових осередків.

Увага, яку у Львові до Першої світової війни приділяли волинському культурному життю і місцевим старожитностям зокрема (див. розділ I), переросла в активну зацікавленість археологією Волині та Полісся. Її в цей період виявляли українські учені, об'єднані Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові [Пастернак, 1931; 1932; 1938; Терський С., 2003д]. Так, в 1930–1933 рр. археолог зі Львова Юрій Полянський, беручи участь у роботах Бюро з меліорації Полісся, відкрив багато поселень кам'яної та бронзової доби [Sulimirski, 1935, s. 26]. Матеріали з понад десятка місцезнаходжень Свідерської культури (Старосілля, Вишва, Кречів, Сереховичі, Смідин, Піски Річицькі, Галина Воля та інші) та пізньопалеолітичних стоянок біля сіл Невір, Стара Гута та ін., відкритих на Волині українськими ученими, поповнювали колекції музеїв Львова та Варшави.

З цього часу знахідки з волинських пам'яток посідали вагоме місце серед експонатів музею НТШ у Львові [Пастернак, 1937]. Їх дарували, зокрема, Іван Ковальчук та Олексій Польовий, Павло Рудницький [неолітичні крем'яні знаряддя із с. Чудви, див.: Терський С., 2004г; Кушнір, 2004]. У Львові було

видано підбірку літографій з видами пам'яток давньої архітектури Володимирщини авторства А. Чорпіти [Українська..., 1932]. Цю збірку доповнювала фахово написана (мабуть, І. Крип'якевичем за матеріалами О. Цинкаловського) історична довідка про Володимир. Серед зображень, виконаних художником, ймовірно, на основі акварелей, що дотепер не збереглися, є давніший вигляд Василівської церкви, збудованої у XIII ст. (рис. 22). Фахову роботу з історії волинської порцеляни XVIII–XIX ст. виконав у Львові мистецтвознавець В. Січинський [1936, 19516].

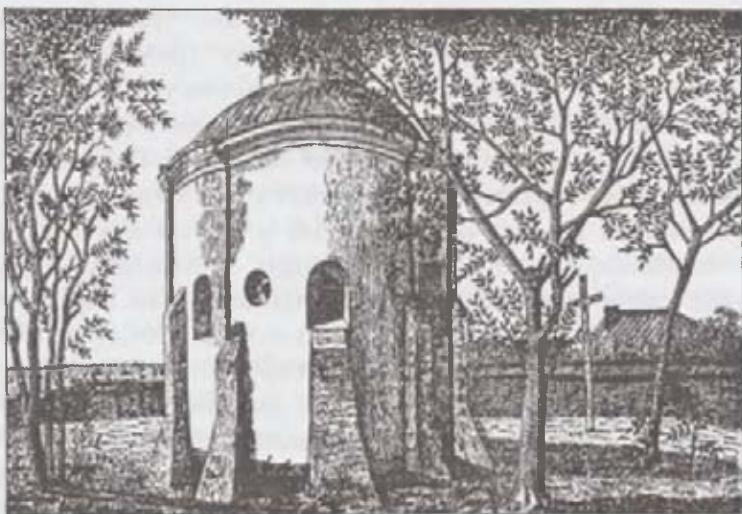

Рис. 22. А. Чорпіта. Вигляд церкви Св. Василя у Володимирі. XIII ст. 1931 р. Літографія. Львівський історичний музей

Проте т. зв. “Сокальський кордон”, встановлений польською владою після Ризького мирного договору між Галичиною (Львівським і Тернопільським воєводствами) та Волинню*, став на заваді ширшому залученню до вивчення волинських старожитностей українськими галицькими ученими з недержавних установ Львова. Відомо, що політика тодішнього волинського воєводи Г. Юзефського [у 1920 р. він був товаришем (заступником) міністра внутрішніх справ УНР: Литвин, 2003, с. 451], одного з ініціаторів встановлення згаданого

* В основі кордону лежала ідея керівництва Польської держави про те, що “релігійні, культурні, суспільні відмінності дають можливість поглибити різницю (поміж Галичиною та Волинню – С.Т.), щоб не допустити до поширення спільної ідеї українського націоналізму на південно-східних землях” [цит. за Р. Давидюк: 2001. – С. 429, 430]. “Сокальський кордон” – це фрагмент кордону між Австро-Угорською та Російською імперіями, який повинен був перешкодити національній консолідації української меншини у Польщі [Гетьманчук, 1998, с. 226–227].

“Сокальського кордону” була спрямована на ліквідацію на Волині усіх українських культурних організацій, що були пов’язані з галицьким проводом та підтриманням локальних українських осередків [Давидюк, 2001, с. 430].

Але вихід із цієї ситуації було знайдено, коли на чолі новоствореного на кошти митрополита А. Шептицького Архіву історії унії (першого і єдиного у Львові міжвоєнного періоду архівного закладу) у 1928–1932 рр. став професор Іван Шендрик, колишній діяч еміграційного уряду УНР, родом з с. Ярова на Київщині. На нього не поширювалися згадані обмеження, оскільки він належав до групи поміркованих українських діячів, які виявляли готовність співпрацювати з польською владою як колишні прибічники уряду С. Петлюри, що поділяли основні ідеї Варшавської угоди 1920 р. [Давидюк, 2001, с. 429]. Використовуючи свої зв’язки з провідниками польсько-українського замирення на Волині, послами сейму й сенаторами, що утворювали Волинське українське об’єднання, І. Шендрик здійснював регулярні поїздки по Волині з метою організації співробітництва української інтелігенції краю з єдиними у міжвоєнній Польщі українськими науковими установами у Львові [Луць, 1999]. Серед волинських науковців, що співпрацювали через І. Шендрика з львівськими установами під опікою митрополита А. Шептицького, були Борис Ольхівський та уродженець Володимира Олександр Цинкаловський (9.01.1898–19.04.1983).

Активно відгукнувся на пропозицію збору матеріалів для українських наукових установ Львова також славетний графік-екслібрист Ніл Хасевич (1905–1952), родом із Дюксина на Костопільщині*. Можливо, за його участі Л. Чикаленко отримав інформацію про пам’ятки з цих околиць, в результаті чого у колекцію музею НТШ потрапили археологічні знахідки із сусіднього с. Чудви [Терський С., 20036].

Археологічні знахідки з Волині, які надсилали представники місцевої польської інтелігенції, бережливо інвентаризувалися, наприклад Т. Рейманом, в Археологічному музеї Кракова [Парчевський, 1999].

2.3. Організація наукових досліджень та їх узагальнення у 1930-ті рр.
Завдяки попереднім пошуковим роботам місцевих краєзнавців у другій половині 1930-х рр. на Волині прийшла черга планомірних досліджень пам’яток бронзової та ранньозалізної доби. Їх проводили представники найголовніших наукових центрів держави: доктор давньої історії Т. Сулімирський (1896–1983) зі Львова (Південно-Східна Крем’янецьчина, середня течія р. Горинь, див.: Sulimirski, 1937, в 1936 р. він очолює кафедру доісторичної археології Краківського університету; Sziankowna, 1937], Тадеуш Рейман (1899–1955), кустош, а з 1937 р. – директор Археологічного музею у Кракові, Конрад Яжджевський (1908–1985) з Варшави [Крем’янецьчина, див.: Jażdżewski, 1936]. Останній більше відомий в археології Волині як дослідник печери у Куликові біля Крем’янця [Бандрівський, 1995], відкритої у березні 1936 р.

*У дитинстві втратив ногу. Мистецьку освіту здобув у Варшавській академії. Згодом – художник УПА. Загинув із автоматом в руках у сутичці із підрозділом Червоної армії.

Про печеру зі знахідками у кар'єрі на схилі Лисої гори [К.І., 1936а] повідомив ДАМ листом від 6 березня 1936 р. Францішек Мончак, професор географії Крем'янецького ліцею, що був ініціатором створення та директором музею у цьому закладі. Проведені дослідження дали поштовх багатьом іншим важливим відкриттям у цьому регіоні. Вже 3 червня цього самого року вїт гміни у сусідньому с. Бережці Станіслав Сарек повідомляв дирекцію ДАМу у Варшаві про відкриття у с. Рудка коло Крем'янця поховання з добре збереженою урною, фібулою і двома оздобами, зроблене під час дорожніх робіт [К.І., 1936b]. Оскільки д-р Яжджевський проводив розкопки в Берестю Куявському, до Рудки спрямовано було делегата музею у Волинському воєводстві Олександра Цинкаловського, який на той час перебував в Крем'янці із 100 зл. на дослідження. Його завданням було дослідження відкритого поховання і розвідки щодо того, чи на місцевості запланованих дорожніх робіт не знаходяться інші могили. Щодо відрядження до Рудки О. Цинкаловського директор Р. Якимович листовно поінформував також вїта гміни, прохаючи про усіляке сприяння для нього в його роботі” [Piotrowska, 2006, s. 83–90].

Знахідки з розкопок О. Цинкаловського у Рудці та з продовжень робіт у печерах Лисої гори у 1937 р. потрапили на зберігання до Крем'янецького музею [Супкаłowski, 1939, s. 123].

У цей період велися роботи над складанням археологічної карти краю. Проте належна публікація цієї інформації практично не проводилася. Тому значна частина зібраних у міжвоєнний період даних не доступна для сучасних українських дослідників. Зокрема науково цінними були кілька курганних могильників, досліджених Т. Сулімірським, які походили з княжої доби (Бриків, Шпиколоси: Sulimirski, 1937). Срібні вискові кільця з могил на горі Лютра у Шпиколосах збереглися у фондах Волинського краєзнавчого музею (А-373, передав учасник розкопок З. Леський). Серед найважливіших пам'яток, досліджених цим вченим, – 11 курганів комарівської культури у Заборолі поблизу Рівного [Nosek, 1939, s. 26].

Археологічні роботи першого післявоєнного десятиліття послужили основою для написання багатьох узагальнювальних робіт. Наявна джерельна база дала змогу також вирішувати багато історичних проблем. Важливою підставою для цього було розроблення хронології старожитностей та виділення окремих археологічних культур.

Певним підсумком розвитку археології Волині у першій третині ХХ ст. стали узагальнювальні праці видатних археологів України та Польщі Володимира Антоновича (1928) та Ярослава Пастернака (1932).

У міжвоєнний період поширеною практикою стало залучення даних археології до потреб політики, що загостило увагу учених до багатьох проблем давньої історії Східної Європи. Світ стояв перед питанням перерозподілу існуючих кордонів. Політикам, які шукали у давній історії підстави для територіальних домагань своїх держав, в нагоді стала археологія (рис. 23).

6

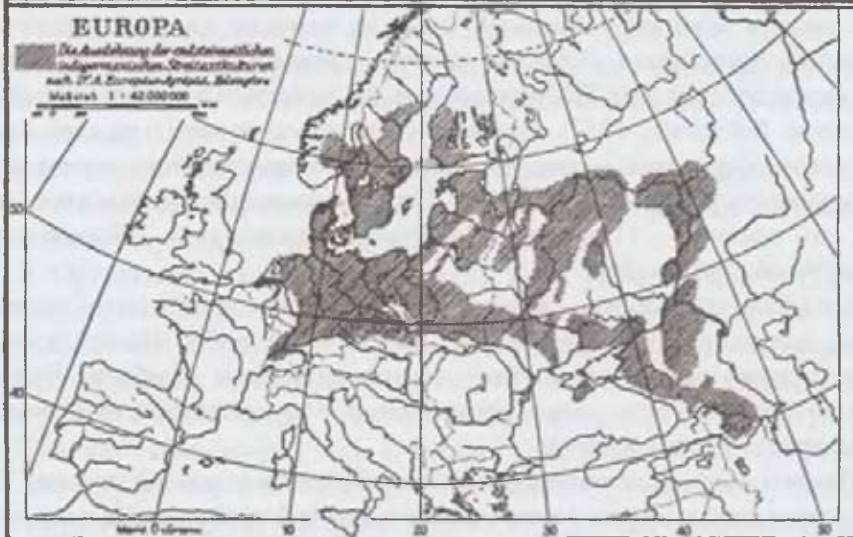

Рис. 23. Ілюстрації з популярної літератури (Німеччина, 1933 р.):
 а – мапа з позначенням найстаріших місць поселень окремих
 індогерманських народів (за професором Фріс-Йогансеном (Копенгаген));
 б – простір індоєвропейської культури бойових сокир
 (за проф. Ойропесом (Хельсінкі))

Виділення окремих археологічних культур дало підстави за допомогою археологічних джерел вирішувати певні історичні проблеми. Однією з таких проблем давньої історії Східної Європи на початку 1930-х рр. були питання пов'язання з археологічними джерелами (зокрема, з пам'ятками поморської культури) відомого з історичних джерел факту переселення германських племен з Прибалтики у Причорномор'я. Пам'ятки поморської культури на території України у цей час привабили увагу археологів європейського рівня Е. Петерсена (1929) та К. Такенберга (1930). При цьому вони відносили до цієї культури навіть ті пам'ятки, які ніякого відношення до неї не мали, і на цій підставі робили далекосяжні висновки. На їх думку, ці пам'ятки залишені германцями-бастарнами, що переселялися у III ст. н. е. із Повісленського Помор'я до Причорномор'я. Аналогічної думки дотримувались у ці роки у своїх роботах В. Антонович [1928, s. 131, 132] та Я. Пастернак [1932, с. 32–35]. Вони також приписували поморську культуру бастарнам, причому Я. Пастернак вважав, що подальшому поширенню носіїв цих пам'яток перешкоджали племена висоцької культури, які перегородили їм шлях на схід.

У 1933 р., коли у цих теорій виявилось політичне підґрунтя, львівські вчені Т. Сулимирський та М. Кордуба виступили з критикою поглядів Е. Петерсена та К. Такенберга. Визнаючи, що українські пам'ятки поморської культури залишені давніми германцями, вони, однак, заперечували їх належність бастарнам, що, на думку цих учених, були кельтами, а не германцями. Обидва автори стверджували більш ранню появу пам'яток поморської культури. М. Кордуба вважав, що пам'ятки поморської культури на території України є слідами тимчасових торгових чинників західно-германських купців, які виникли на торговельному шляху з Німеччини у Причорномор'я.

Першу очевидну пам'ятку готів на Волині вдалося дослідити у с. Дерев'яному поблизу Клевані лише у 1936 р. С. Леському. У 1938 р. її вивчення продовжив краківський археолог Т. Рейман.

Великої ваги в політичному плані набула у 1930-х рр. теорія слов'янського етногенезу. Важливим питанням польської праісторії провідні польські археологи вважали проблему лужицької культури [Sulimirski, 1936b]. На їх переконання вона мала праслов'янський етнічний характер. Навіть Р. Якимович, який спочатку був активним противником залучення політики до археології, першим серед польських учених пропагував ідею польської присутності на Волині від часів лужицької культури.

Також вже згадану його наукову статтю про археологічну локалізацію шляху київського походу Болеслава Хороброго (1934 р.) з *“Rocznika Wołyńskiego”*, видану як окремий відбиток за сприянням *Zarządu Wołyńskiego Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Równem*, прийнято пов'язувати з державною ідеологією Санації та недавнім київським походом Ю. Пілсудського з періоду формування

відродженої Польської держави. У це русло політичної пропаганди тридцятих років вписувалась також участь ДАМ у презентації праісторії Волині на Волинській виставці у Варшаві 1935 р. [Piotrowska, 2006, s. 80].

Разом з тим, Ю. Коstrжевський [1939–1948, s. 294–295, 297] був переконаним прихильником теорії автохтонності слов'ян на Поліссі. Слов'янським він вважав, зокрема, населення поморської культури, після відкриття пам'яток цієї культури на Поліссі. Однак в світлі відкриття в Майдані Моквинському на Поліссі пам'яток шнурової кераміки (досліджено споруду великого розміру, генетично ближчу неслов'янським культурам) Т. Сулімірський заперечував, висунуту лінгвістами, теорію поліської правітчизни слов'ян. На його думку, слов'янський етнос сформувався на корінних польських землях між ріками Одером та Західним Бугом [Sulimirski, 1939, s. 33–42]. Навіть через чверть століття результати розкопок у Майдані Моквинському залишались базовими під час розгляду особливостей східних груп культури шнурової кераміки [Ginter, Rogozińska-Goszczyńska, 1965].

Отже, завдяки політичним перипетіям найкраще проаналізованими на Волині виявилися старожитності римського періоду. Знахідки монетних скарбів цього періоду також дали змогу будувати гіпотези щодо торговельних шляхів античного часу, що проходили землями Західної України [Пастернак, 1931]. Підсумок вивчення археології Волині у міжвоєнний період знаходимо в узагальнювальних працях львівського ученого Леона Козловського (1939) та познанського – Юліуша Коstrжевського (1939–1948), у яких чітко виражений праслов'янський підхід до інтерпретації давніх культур. Так, Л. Козловський пов'язував т. зв. висоцьку культуру з історичними неврами, начебто праслов'янським плем'ям. Спрощуючи культурогенез, він доводив існування цієї культури до моменту появи переворської культури, яку пов'язував із венетами.

Для порівняння, значно квалішим був розвиток археології на сусідніх волинських територіях у колишньому Радянському Союзі. Лише у 1927–1929 рр. Шепетівське наукове товариство ВУАН провело обстеження й облік археологічних пам'яток округи та здійснило під керівництвом С.С. Гамченка розкопки курганних груп біля станції Полонне та станції Шепетівка, що поповнили фонди Шепетівського окружного краєзнавчого музею. Подальші репресії інтелігенції повністю зупинили археологічні дослідження цієї частини Волині.

2.4. Початки міської археології Волині пов'язані з пам'ятками найдавніших міст Волині – Луцька та Володимира. Регулярні спостереження за земляними роботами у Володимирі у 1930–1931 рр. розпочав О. Цинкаловський.

Майже одночасно у Луцьку у 1925–1927 рр., коли для побудови приміщення воеводського банку зносилася західна частина Градної гори, консерватором М. Древром досліджувалося середньовічне кладовище давнього костельу Св. Хреста [Drewko, 1929]. Справжню сенсацію викликало виявлення на почат-

ку робіт поховання людини з конем у склепі XVII ст. (рис. 24). Директор Варшавського археологічного музею ім. Е. Маєвського В. Антонович навіть звертався до волинського воєводи з проханням про передачу його установі скелетів та предметів з цього поховання [Piotrowska, 2006, s. 76]. Та значно серйозніші рятівні розкопки у воєводському центрі випало провести Я. Фітцке.

Рис. 24. Луцьк. Поховання з конем. Фото з архіву РМА

Після прибуття з Кракова на Волинь на посаду кустоша створеного у 1929 р. в Луцьку Крайового музею, на той час вже досвідченого археолога Я. Фітцке (1909–1940), значно пожвавились археологічні дослідження. Про цю подію спеціально повідомив своїх читачів часопис “Z otchłani wieków” [1936, s. 119]. Влаштувавшись на роботу 1 серпня 1936 р., вже у вересні Я. Фітцке провів свої перші польові роботи. Тоді він продовжив розпочаті доктором О. Карпінською з Познані у 1934 р. дослідження пам’яток княжої доби у селах Городок та Коршів на р. Черногузці (рис. 25) разом з мешканцем цієї місцевості та співробітником Крайового музею Сигізмундом Леським [Охріменко, Терський С., 1993, с. 91].

Ось як відгукнулася на його переїзд у Луцьк місцева преса: “Музей отримав фахового керівника”, “...відбулась ґрунтовна реорганізація виставкової діяльності, облаштовано археологічну лабораторію, де проводиться консервація зброї та інших металевих предметів, здійснено реконструкцію кахлів та інших предметів” [Nieć, 1937, s. 10–11].

Zygmunt Leski

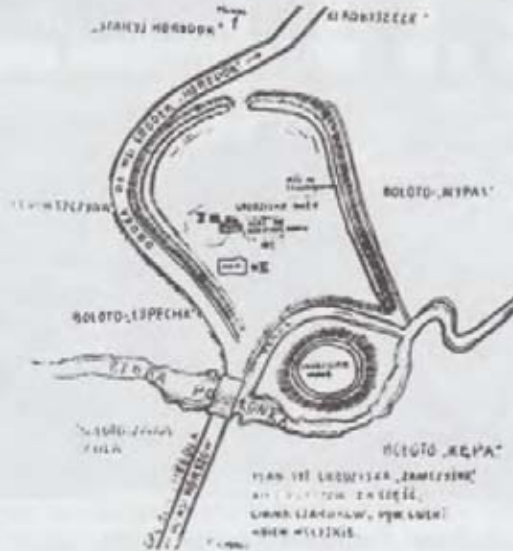
Wczesnohistoryczne grodzisko w Korszowie pow. łuckim, woj. wołyńskim

L'enceinte fortifiée protohistorique de Korszów, arrondt. de Łuck, Volhynie

Z 5 rycinami. — Avec 5 figures.

Między wsiami Korszowem i Gródkiem, na nasypie, ciągnącym się ze wschodu na zachód nad brzegami rzeki Polonki z dopływem (zarnońską, znajdującej się grodzisko imponujących rozmiarów, znanie u ludu okolicznego

wa do Gródka, do której przylega z drugiej strony łąka podmokła zwana „Blato-Lyepcha”. Droga ta biegnąca od samego prawej Korszowa groblą („hrebła”) zatacza po zachodniej stronie grodziska łuk — o małym wy-

Ryc. 1. Plan grodziska w Korszowie, w pow. łuckim (Wołyń). — Fig. 1. Plan de l'enceinte fortifiée de Korszów, arrondt. de Łuck (Volhynie).

pod nazwą „Zamezysko” które można zaliczyć według położenia do typu grodzisk nizinnych, zaś według założenia do półkolewistokolistych, podwójnych (ryc. 1).

Granice grodziska stanowią: od południa rz. Polonka, od poł.-zachodu droga z Korszo-

giewin, który przywiera stopniowo kierunku północny i północno-wschodni, przebiegając przez ostrowy „Popiwiszczyzna” i „Staryj Horbodok”, w kierunku do Gródka. Od północy granicę grodziska stanowi uroczysko „Staryje Kladyszczce”, wreszcie po jego wschodniej

14*

Рис. 25. Перша сторінка статті З. Леського про розкопки городища X–XI ст. у Коршеві

Під керівництвом Я. Фітцке у Старому місті Луцька розпочалися найширокомасштабніші рятівні археологічні розкопки на місцях новобудов [Fitzke, 1938c, s. 126; Działalność..., 1938, s. 16–18; Leski, 1938; Охріменко, Терський С., 1993]. Окрім рятівних розкопок на території Старого міста, роботи велися на передмістях Гнідава, Красне, Біваки.

Внаслідок проведених досліджень очевиднішими стали межі міської агломерації Лучеська. Під час розкопок у Луцьку вдалося дослідити десятки заглиблених жител, переважно княжої доби, про що можуть свідчити рештки

колись великих археологічних колекцій знахідок з цих досліджень, що зберігаються зараз у фондах Волинського краєзнавчого музею та Державного археологічного музею у Варшаві [Rauhut, 1960, s. 244, 255–257].

У цій роботі археологам дуже допомагали місцеві краєзнавці: працівник музею Сигізмунд Леський, викладач гімназії Казимир Пшемиський (1882–?). Будівельні роботи, пов'язані із впорядкуванням русел Стиру та Глушця, які саме тоді набули великого розмаху, засвідчили про велику насиченість культурного шару Старого міста археологічними знахідками. Добре поставлена робота з пропаганди пам'яток старовини сприяла передачі у фонди відкритого у 1929 р. воєводського музею випадкових, але нерідко цінних археологічних знахідок: монетних скарбів, предметів побуту та озброєння X–XVIII ст. [Fitzke, 1937a, 1937d; Wiadomości..., 1934, s. 40]. Так, у 1929–1933 рр. дарували музею перші експонати його директор Беднарський, який передав музею срібну обручку, зуб моржа і унікальні книги, інженер Станіслав Помикальський з Крем'янця – кам'яну сокиру, Жорж Пашкевич – 10 польських монет часів Зигмунта Августа і Олександра I, а також срібні арабські монети та наполеонівську медаль. Учні російської гімназії Ігор Лоренс і Тамара Нечипорук офірували глиняну люльку і 11 старих російських монет, знайдених під час розкопок у Луцьку. Мешканець Здолбунова п. Кадерзаберг передав у фонди музею керамічні горщики [Кравчук, 1998, с. 8]. Багато археологічних експонатів музей отримав за посередництвом К. Пшемиського. Останній проводив пошуки також на території Полісся, де ним було відкрито багато стоянок [матеріал зберігається в ДАМ у Варшаві: Giosik, 1962, s. 162].

Обстеження городищ в околицях Луцька (Зміїнець, Жидичин, Підгайці, Новостав, Ярославичі) та Володимира (П'ятидні, Зимно, Фалемичі, Чесний Хрест) у цей час здійснював також О. Цинкаловський [Cynkałowski, 1961, s. 191–199].

Тривалі розвідкові дослідження, що проводилися в околицях цих міст, сприяли виявленню значної кількості пам'яток, які, зокрема, дали уявлення про значну міську агломерацію, що існувала за їх теперішніми межами у княжу добу. У цей самий період, у зв'язку з реставраційними роботами, які проводились у Верхньому замку Луцька, у 1933–1934 рр. були частково розкопані рештки фундаментів княжої церкви та палацу [Маслов, 1939, с. 31]. Журнал “Ziemia Wołyńska” у 1939 р. інформував читачів щодо домовленості з інженером Яном Захватовичем про розкопки біля Ворітної вежі замку та про їх проведення ним [Sprawa..., 1939, s. 32]. За повідомленням Я. Фітцке, за допомогою чотирьох чотириметрової глибини шурфів вдалося виявити залишки валів “часів неоліту”, городище XI–XII ст. зі слідами дерев'яних укріплень, вал якого сягав заввишки 3 м. Планувалося також музеєфікувати виявлений вал [Fitzke, 1939b, s. 103].

У цей період продовжувались розвідкові та рятівні дослідження пам'яток княжої доби в околицях міста [Działalność ... 1938, s. 17–18]. Я. Фітцке поновив розпочаті К. Мельник розкопки курганного некрополя у Піддубцях в околиці міста, де досліджено 36 поховань [Fitzke, 1939–1948]. Південніше від с. Берестяни досліджено багато підкурганних поховань, що були віднесені до дреговицьких.

За неповних чотири роки, які Я. Фітцке присвятив археологічному вивченню волинського краю, ним було досліджено більше сотні пам'яток різних археологічних періодів (рис. 26). Значні рятівні дослідження були проведені в околицях Торчина та Любомля [Fitzke, 1938b; 1938c, s. 126–128; 1938d, s. 5; 1939a, s. 92; 1975]. У співпраці з Т. Рейманом Я. Фітцке у 1938 р. дослідив два великі слов'янські кургани з тілоспаленнями на двох могильниках у с. Перевали неподалік від Володимира [Fitzke, 1938d, s. 5]. Фіксувались також середньовічні городища (наприклад, у Бугринській гміні – у с. Вільгір, Башево та Томашів), на Случі, у с. Устя, Маренин, Більчаки, складено план Сильненського городища біля Цумані [Fitzke, 1938e].

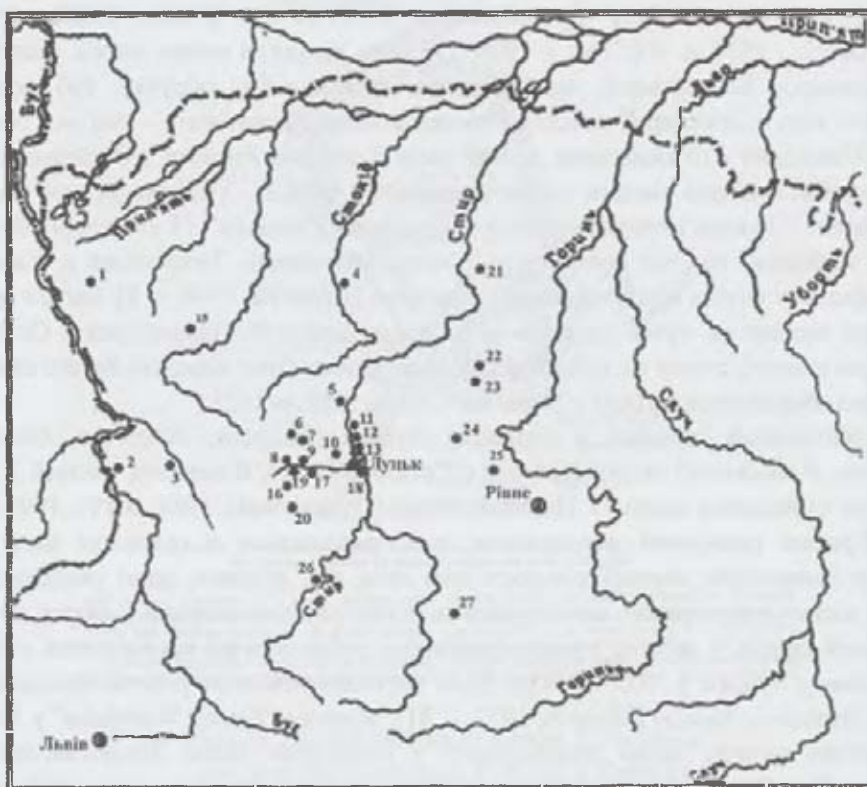

Рис. 26. Карта пам'яток, на яких проводили археологічні роботи у 1920-ті рр.

Я. Фітцке, З. Леський, Я. Гоффман, К. Пшемиський

- (за Г. Охріменком, І. Маркусом, С. Терським): 1– Любомль; 2 – Амбуків;
 3 – Маркостав; 4 – Черськ; 5 – Рожнице; 6 – Торчин; 7 – Валентинів;
 8 – Білосток; 9 – Одеради; 10 – Зміїнець; 11 – Кульчин; 12 – Жидичин;
 13 – Вишків; 14 – Луцьк (Гнідава, Красне); 15– Перевали; 16 – Сьомаки;
 17 – Городок; 18 – Великий Боратин; 19 – Коршів; 20 – Несвіч;
 21 – Великий Стидинь; 22 – Холонів; 23 – Берестяни; 24 – Городище;
 25– Новоожуків; 26– Берестечко; 27– Шпиколоси

З діяльністю Я. Фітцке на посаді консерватора необхідно пов'язати також втручання органів охорони пам'яток, наслідком якого було припинення руйнування городищ у Пересопниці та Новожукові [Działalność ... 1938, s. 17–18]. Наслідком проведених робіт було також поповнення збірок Луцького музею колекцією кахлів з періоду пізнього середньовіччя до першої половини XIX ст., зібраних у Луцьку, Володимирі, Рівному, Острозі, Дубно та інших містечках. Виставлені в експозиції музею найцінніші кахлі Я. Фітцке детально описав, схематично зобразив орнаменти кахлів стилю Ренесансу, бароко, рококо (рис. 27). Особливий інтерес викликала кахля із зображенням родового герба князів Чорторийських, виконана у стилі бароко, яку привезли із Жуківського замку на околиці Пересопниці [Fitzke, 1938f].

Проте археологічні дослідження пам'яток доби середньовіччя планомірно не проводилися, а здійснені у цей період Я. Фіцке рятівні роботи не завершилися науковими публікаціями.

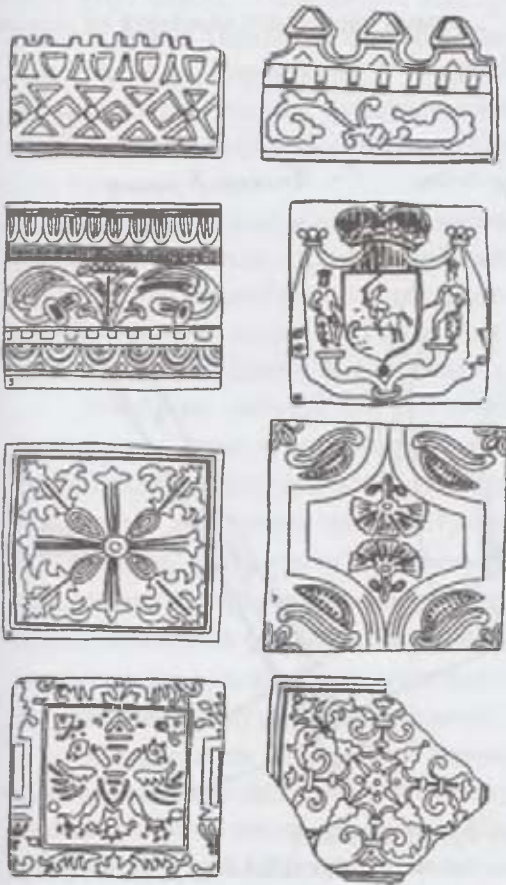

Рис. 27. Колекція кахлів XVI–XIX ст., зібраних Я. Фітцке у Луцьку, Володимирі, Рівному, Острозі, Дубно, Жукові. Фонди Волинського музею у Луцьку

Популяризація археологічних знань, яка найактивніше проводилася на сторінках часопису “Pustrowany kurjer codzienny”, давала змогу зберегти від руйнування багато цінних пам’яток. Одночасно вона залучала до краєзнавчої роботи місцеву інтелігенцію.

Чимало уваги стародавнім пам’яткам Волині приділялося у церковній періодиці. Так, у 1925 р. на сторінках варшавського часопису “Духовна бесіда” виходить стаття С. Любарського “Село Угруськ, Володавського повіту на Холмщині”, в якій автор висвітлює походження назви літописного Угровська, історію міста, єпископської кафедри, монастиря пророка Данила. За народними переказами, місто знаходилось там, де і село Старе Стольно, Стольно і гора Стодверниця. Біля села Воля Угровська відмічено урочище “Стовпове”, “Старини”, “Гори Церковні”. Щодо місця “Гори Церковні” (сучасна назва “Церковка”) відмічено, що цей пагорб підмиває Буг (“...на верху знаходять каміння, а в землі людські кістки...”) і, висловлено припущення, що, “...на цьому місці стояв Данилів монастир”. С. Любарський висловив побажання, щоб провести ґрунтовні археологічні дослідження, які б дали багатий матеріал для історії країни. Але тут же зауважує, що “...в наші часи цього виконати не можна з різних політичних обставин” (рис. 28).

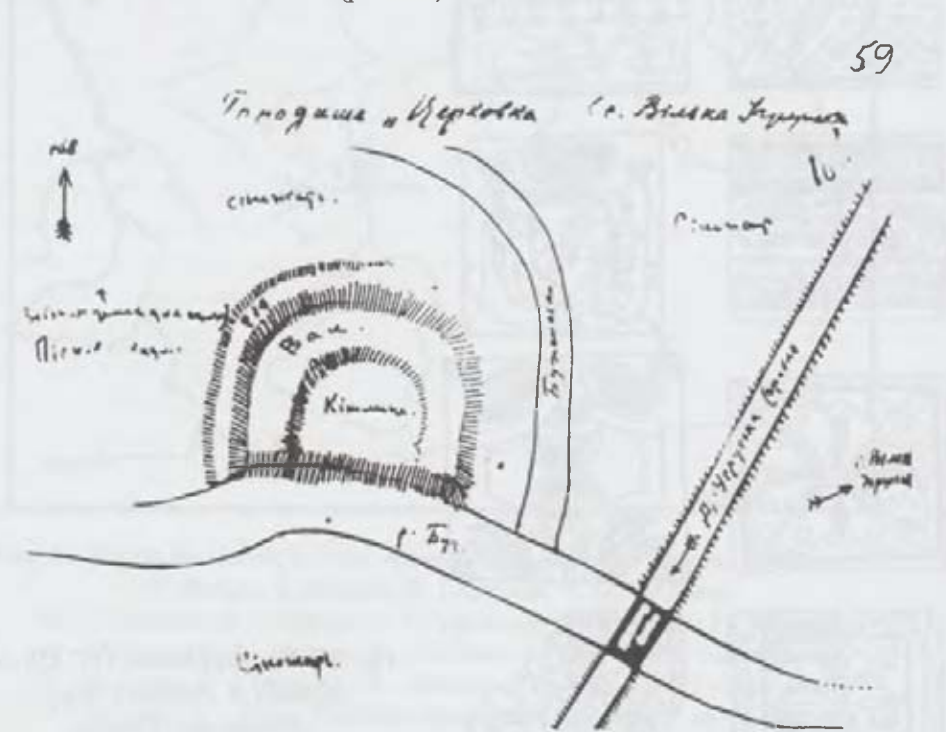

Рис. 28. Городище у Вульці Угровській.
План О. Цинкаловського, близько 1930 р. ЦДІАЛ

З об'єктивних і суб'єктивних причин напрацювання вищезгаданих подвижників-пам'яткознавців сьогодні здебільшого маловідомі або незаслужено забуті, зате їх наукова спадщина не втратила свого значення.

2.5. Організаційно-краєзнавча робота та музейне будівництво у 1930-х рр. Зростання суспільного значення археології та краєзнавства, потреба їх зберігання та популяризації на місці викликала у Волинському воєводстві зиніційовану державою появу культурно-освітніх установ: бібліотек, музеїв, краєзнавчих товариств тощо. До 1929 р. тут діяв єдиний на усю Волинь музей в Острозі. У музеї налічувалося 3246 експонатів, окрім археологічних знахідок, це були картини, ікони, церковні речі, стародруки, рукописи, старовинні меблі тощо. Місцева влада у 1921 р. спробувала усунути від керівництва музеєм представника російської інтелігенції Й.В. Новицького, нібито за безгосподарність. Новим керівником Острозького музею призначено А. Мрувчинського.

Згодом Й. Новицький організував приватний Регіональний музей, що діяв при місцевому Російському благодійному товаристві, яке виникло 28 червня 1924 р. в Острозі. У невеличкій кімнаті вміщувалося багато цікавих експонатів, які склалися з археологічних знахідок вченого (тут також була голова мумії з Єгипту), книг, документів. У згаданому часописі Варшавської православної митрополії краєзнавець вміщував чимало статей, присвячених історичним та археологічним розвідкам (“Лжедмитрій I в Дерманському монастирі”, “Острожські легенди” тощо).

Питання організації нових музеїв у 1920–1930-х рр. неодноразово піднімалося на сторінках місцевої періодичної преси, обговорювалося у колах науковців і серед представників інтелігенції Волині, переважно польської. Дискусія з цього приводу велася за участю освітян, археологів та краєзнавців К. Пшемиського, Я. Гоффмана, Л. Савицького, Я. Фітцке та інших [Манько, 1998, с. 9].

Учасники дискусії не розраховували на фінансову підтримку музеїв державою, а лише на утримання їх силами місцевої громадськості. Музеї мали існувати насамперед при навчальних закладах. Прихильником створення музею у кожному повітовому центрі Волинського воєводства був К. Пшемиський. Я. Гоффман, враховуючи особливості цього регіону і рід занять мешканців, пропонував на території воєводства створити три–чотири музеї, а Л. Савицький вважав достатнім функціонування на Волині єдиного центрального музею, що зосередив би в своїх руках усю дослідницьку, у тому числі збиральницьку і пам'ятко-охоронну роботу [Mędrzecki, 1988, s. 181].

Згодом, коли на практиці перемогла точка зору К. Пшемиського і музеї почали виникати фактично у кожному повітовому центрі, оригінальну музеєзнавчу програму виклав Я. Фітцке. Він визнавав доцільність створення і функціонування у краї багатьох музейних осередків (там, де для цього були наукові, фінансові, організаційні можливості); вважав шкідливою орієнтацію повітових

музеїв на існуючі адміністративні, а не на історичні, етнографічні, природничо-географічні межі; виступав за спеціалізацію повітових (“земельних”) музеїв (“безглуздям було б у Сарнах зосереджувати пам’ятки археології чи мистецтва, коли самі умови вказують, що має бути підкреслена тільки етнографія. Об’єкти господарського характеру належить спрямувати до Промислового музею у Рівному, а от природничі пам’ятки – до гімназійних кабінетів” [Fitzke, 1937i];

повітові музеї повинні мати передусім пам’ятко-охоронний характер, цікавитися усіма видами пам’яток, але не усіма поповнювати власні колекції;

неприпустимо зберігати у маленьких музеях чи приватних збірках пам’ятки археології, яким найбільше загрожує зникнення чи рівнозначна зникненню депаспортизація; за винятком кількох зразків предмети археології мають передаватися у великі наукові центри;

право головного музею воєводства вести згідно зі своїми планами дослідницької роботи на усій його території, а по можливості, охопити нею історичну Волинь.

Дещо пізніше, коли на Волині розгорнула свою діяльність низка музейних закладів, Я. Фітцке вніс у власну музеєзнавчу програму такі доповнення:

співпраця у галузі музейного будівництва на Волині владних органів і громадських наукових та культурно-освітніх об’єднань (Польське краєзнавче та Волинське товариство приятелів наук тощо), навчальних установ, залучення до цієї справи провідних університетських центрів країни;

керівна роль музею Волинського товариства приятелів наук (далі – ВТПН) у Луцьку, який має не централізувати усе музейне життя краю, а узгоджувати плани роботи закладів, визначати, за погодженням із засновниками і в інтересах усієї Волині, спеціалізацію окремих музеїв, усувати зайву конкуренцію у збиранні матеріалів, надавати методичну допомогу;

врахування домовленостей і набутого на їх основі позитивного досвіду співпраці керованого Я. Фітцке Волинського музею з Крем’янецьким музеєм (виключне право останнього на збір матеріалів про Ю. Словацького і Крем’янецький ліцей з одночасною передачею до Луцька усіх матеріалів про Ю. Крашевського та інших волинян, пам’яток польських повстань), з Промисловим музеєм у Рівному (передача йому з Луцька предметів господарського характеру) [Fitzke, 1939c].

Певна заслуга у збереженні та вивченні пам’яток історії та культури Волині належить крайовим Товариствам – вже згадуваному ВТПН та Товариству краєзнавства та опіки над пам’ятками минулого, заснованому 1927 р. у Луцьку. Товариства мали відділи у багатьох повітових містах. На запрошення Товариств Волинь відвідувало багато варшавських та краківських археологів, які залишили короткі повідомлення про свої археологічні екскурсії. У 1929 р. Краєзнавче товариство створило у Луцьку музей, який швидко розвивався. Його

відкриття відбулося 16 червня 1929 року під час офіційного візиту на Волинь президента Речі Посполитої І. Мосціцького.

Значну частину перших експонатів Волинського музею становили предмети Волинської виставки народних промислів 1928 року, що були спеціально придбані для цієї мети (високохудожні самобутні килими, рушники, вироби з лози, експонувалися рукописи та стародруки, іконографічні матеріали). Спочатку музей знаходився під патронатом Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини. У 1930 р. для його потреб планували передати будинок колишньої повітової канцелярії у замку Любарта [Szymanski, 1990]. Проте експонати початково розмістилися у кількох невеликих, мало пристосованих для музейного експонування залах по вулиці Ягеллонській, 91 взято в оренду [Orłowicz, 1929, s. 101]. Згодом музей знаходився по вулиці Сенкевича, 31 (рис. 29). Для нього передбачалося спорудити спеціальну двоповерхову будівлю.

Рис. 2.29. Луцьк. Волинський музей. Фото 1920–1930-х рр.

Згідно із статутом, укладеним у тому ж таки 1929 році, він отримав статус регіонального музею, діяльність якого поширювалася на усю територію Волинського воєводства. За статутом на чолі музею стояв директор, який керував музейними збірками і фондами, складав звіти про роботу музею тощо. Керувати новоствореним музейним закладом запросили відомого львівського етнографа, колекціонера та музеєзнавця О. Прусевича. Пізніше директором музею став доктор філософії Юліан Нець (рис. 30, 1908–1931). Волинським музеєм опікувалася й музейна рада, до складу якої входили директор, представники наукових товариств, яким підпорядковувався заклад, а також громадськість воєводства. На утримання Музею щорічно з міського бюджету виділялося 15 тис. злотих [Кінд-Войтюк, 2004].

*Рис. 30. Ян Фітцке та Юліан Ніч.
Луцьк. Фото. 1938 р.*

У 1935 р. на час передачі його у підпорядкування самостійного Волинського товариства приятелів наук, створеного у 1934 р., він мав 4375 експонатів та ще 10 400 монет XVII–XX ст. Того ж року музей відвідало 2859 осіб. Цінні збірки римських та візантійських монет з колекції музею опрацьовував професор стародавньої історії Ягеллонського університету Людовик-Мар'ян Піотрович (1886–1955) [Piotrowicz, 1939].

Активним волинським краєзнавцем був згаданий Ю. Нець, який прибув з Кракова до Луцька на посаду завідувача публічної бібліотеки у 1934 р. [Nieć, 1935]. У фондах бібліотеки знаходилося чимало цінних рукописів, планів і карт. Разом з музеєм ця бібліотека у 1935 р. стала складовою частиною ВТПН. Як завідувач наукового відділу Товариства та голова історичної комісії Ю. Нець брав участь та надавав істотну допомогу у здійсненні музеєм археологічних робіт [Nieć, 1937; Rzeźniak, 2004].

З метою збереження для науки випадково виявлених археологічних пам'яток керівництво музею як допоміжний методичний матеріал розробило анкету, згідно з якою мала описуватись археологічна знахідка. Для ознайомлення любителів старовини і усіх небайдужих до історико-культурної спадщини Волині осіб ця анкета з ініціативи музею неодноразово друкувалася в пресі. Вона складалась із 10 питань: “1. Коли була викопана знахідка і на чийй землі?

2. Докладна адреса особи, яка відкрила історичну пам'ятку. 3. Назва урочища, місця, де була відкрита знахідка. 4. На якій глибині вона (знахідка) розташовувалась? 5. На якому прошарку землі: глина, чорнозем, попел, реліквія лежала? 6. Якщо знахідка мала курганне походження, чи були поховання поодинокі чи групові? 7. Чи знайдені на місці розкопок старовинні предмети і які? 8. Виміряйте відстань від місця знахідки до найближчого розташованого предмета (будинку, дороги, хреста, колодязя, мосту тощо). Відстань найкраще вказати у метрах з найдокладнішим поданням маршруту. 9. Ймовірно, у межах (подати адресу земельної ділянки – С.Т.) хтось мав предмети старовини, виявлені під час розкопок: горщики, знаряддя з каменю, кістки, металу. Чи передані вони до музею? Можливо продані? 10. На вищезазначені пункти просимо відповісти в міру розбірливим почерком” [Znicz.– 1936.– № 5.– С. 75].

Залученням до краєзнавства широких верств інтелігенції, передусім учительської, займалася Спілка польських вчителів (далі – СПУ). Так, 1938 р. Центр доісторичних пам'яток просив окружне правління СПУ допомогти зібрати дані про археологічні пам'ятки, городища, замчиська Волині [Прокопчук, 2003, с. 35].

З метою популяризації археологічних знань на виставку у приватній Любомльській гімназії Я. Фітцке передав частину музейних експонатів. Короткі дані про пам'ятки Любомльщини з'являлись у краєзнавчих зведеннях [Domanski, 1936].

Активно підтримувала краєзнавчий рух також волинська “Просвіта” [Прокопчук, 2003, с. 34].

У 1930-х рр. поживавилась діяльність зі створення повітових краєзнавчих музеїв, одним з основних напрямків роботи яких, продиктованих офіційною наукою, був збір археологічних матеріалів з навколишньої місцевості. Так, у 1934 році місцевими краєзнавцями-аматорами І. Свенціковським та М. Островським започатковано регіональний Музей дубнівської землі. Безпосереднім поштовхом до організації музею стала випадкова знахідка у Дубному кістяка мамонта. Основу музею становили пам'ятки, зібрані і систематизовані організаторами, спираючись на пожертвування населення. Формувалася колекція рукописів та стародруків. Заклад утримувався за рахунок членських внесків Дубенського відділу Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та добровільних пожертвувань окремих громадян. Штат музею складався з завідувача (ним був М. Любич-Шульмінський) і техпрацівниці.

У 1936 році у Рівному створено Музей господарства Волині. Серед його засновників були магістрат міста, цукровий завод, Волинський банк спілки хмелярів, інші господарські об'єкти, державні установи воєводства. Музей був створений на правах громадської організації і ставив за мету пропаганду сільськогосподарської діяльності, ремесел і промислів. Він розташовувався поблизу Свято-Воскресенського собору міста Рівного.

У 1937 році був створений “Музей Крем’янецької землі ім. доктора В. Бессера”. Його головна мета полягала у тому, щоб відобразити в експозиції музею Волинь у складі Другої Речі Посполитої і розкрити тему “Волинь – для Польщі”. Заклад на чолі з професором Крем’янецького ліцею Ф. Мончаком поділявся на відділи: історичний, етнографічний, ліцейний, господарчий і пам’яток архітектури. Невеликий міський музей діяв у цей час також у Володимирі, у приміщенні вежі Домініканського монастиря.

У 1930-х рр. активно працював також Острозький музей. Його працівники поповнювали експозицію цінними матеріалами, організовували виставки, влаштовували тематичні екскурсії. У 1938 році відділення Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам’ятками старовини взяло музей під свій контроль. З цією метою 21 березня до Острога приїхали окружний реставратор З. Ревський, віце-президент Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам’ятками старовини Т. Гумінський, куратор Волинського музею Я. Фітцке. Відбулось спеціальне засідання відділення Товариства, на якому куратором музею затвердили В. Акаєвича [Ziemia Wołyńska.– 1938.– № 4.– S. 63].

У 1935 році у місті Ковелі в приміщенні державної гімназії імені Ю. Словацького почав функціонувати Музей ковельської землі. Експозиція складалася з відділів археології, історії, нумізматики та етнографії. У відділі археології зберігалися кістки викопних тварин, зуби мамонта, кераміка і знаряддя праці кам’яного віку: скребки, гостроконечники, кам’яні сокири тощо. Відділ історії був представлений старовинними рукописами, іконами ХХ ст., документами ХVІІІ ст., зокрема шляхетським гербовником та патентом на дворянство 1767 року. До складу відділу входило також військове спорядження 1914–1918 рр. Велику колекцію монет, починаючи з давньоримського часу і закінчуючи пам’ятними медалями ХІХ – початку ХХ ст., мав нумізматичний відділ. Тут також була багата колекція паперових грошей. У відділі етнографії зберігалися зразки народного одягу, різноманітних вишиванок. Опіку над музеєм здійснювали члени краєзнавчого гуртка [Ziemia Wołyńska. – 1938. – №3. – S. 6].

Важлива роль у роботі з вивчення, популяризації та збереження пам’яток археології Волині належала краєзнавчій періодиці. Як і раніше, багато публікацій з історії, археології та етнографії Волині вмещав часопис “Ziemia” [Frankowski, 1925; Kamieniecki, 1925 та ін.]. У 1929 р. у Рівному під редакцією Я. Гоффмана розпочалось видання наукового збірника “Rocznik Wołyński”, а в 1938 р. у Луцьку – краєзнавчого часопису “Ziemia Wołyńska”. Історичні нариси про окремі літописні поселення [наприклад, про Мельницю, див.: Gawrys, 1938] нерідко доповнювалися детальними графічними даними про місцеві археологічні пам’ятки (рис. 31).

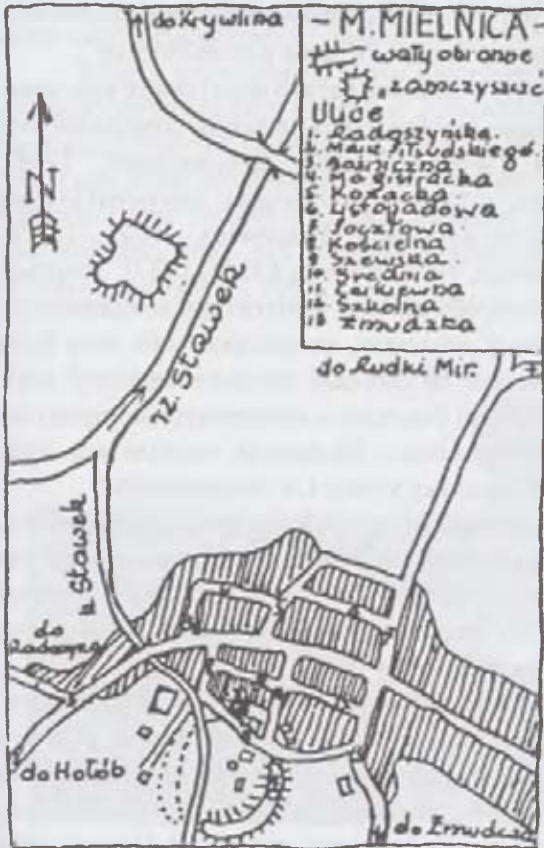

Рис. 31. Плани
середньовічних укріплень
у с. Мельниця на Ковельщині.
1938 р.

Статті на тему археології Волині регулярно вміщались на сторінках популярних львівських україномовних часописів “Життя і знання” (1929–1939) та “Наша Батьківщина” (1938–1939). Створене на установчих зборах 19 листопада 1931 р. у приміщенні клубу “Рідна хата” Товариство прихильників православної освіти та оборони традицій православної віри ім. П. Могили не лише сприяло українізації православної церкви та Державної православної духовної семінарії у Крем’янці, але й займалося культурно-просвітницькою діяльністю, зокрема, через свою газету “За соборність”. Після закриття цієї газети польською владою у 1935 р. видання почало виходити у Крем’янці під назвою Волинського єпархіального двотижневика “Церква і нарід”. Часопис, який редагував протоієрей М. Тучемський вміщував чимало матеріалів з археології та історичного краєзнавства Волині, написаних О. Цинкаловським, А. Дублянським, В. Данилевичем, Ю. Шумовським та ін. Проте й це видання не вгодило владі, яка закрила його наприкінці 1938 р. відповідно до декрету Президента держави від 10 листопада 1938 р. про ставлення Польської держави до право-

славної церкви. Краєзнавчі нотатки, натомість, українським вченим запропоновано було вміщувати у виданні польською мовою “Ziemia Krzemieniecka”.

Протягом першої половини ХХ ст. з’явилося багато ґрунтовних краєзнавчих праць, на сторінках яких знаходили відображення питання середньовічної історії волинських міст Лучеська [Wojnicz, 1922; Дублянський, 1934], Володимира [Walicki, 1931] та інших, а також визначніших монументальних споруд: замків, монастирів, церков та костьолів [Prusiewicz, 1922a, 1922b; Iwanicki, 1925; Orłowicz, 1929; Dutkiewicz, 1934; Rewski, 1936b, 1937]. Зокрема, в цих дослідженнях вперше зроблено спробу аналізу архітектури володимирського храму Св. Василя у європейському контексті, на підставі чого його було датовано рубежем ХІІ–ХІІІ ст. Дискусійне до сьогодні питання первісної архітектури Успенського собору у Володимирі більшістю консерваторів вирішувалось однозначно на користь романського стилю. Щоправда, визнавалась ймовірність побудови Троїцького храму у Зимному у часи Св. Володимира.

Цікавим, однак, на жаль, до сьогодні не опублікованим, – залишилося, здійснене у цей період об’ємне дослідження варшавського історика Мар’яна Малюшинського про середньовічний Лучеськ (1939). Щоправда, основним недоліком цієї роботи є характерне для істориків-архівістів ігнорування даних археології, внаслідок чого дослідником допущено чимало помилок.

2.6. Фундаторами історичного краєзнавства Волині виступили представники української інтелігенції краю. Найпомітнішою особистістю у цьому плані був уродженець Володимира Олександр Цинкаловський. На відміну від інших краєзнавців місцевого походження, які діяли лише за покликом душі, прагнучи вивчати старожитності насамперед власного народу, О. Цинкаловський, маючи фундаментальну освіту, не обмежувався дослідженнями лише околиць рідного міста. Можливо, до цього його спонукав також спогад про колишнє столичне становище Володимира. А можливо широта його зацікавлень відзначалась усвідомленням важливості краєзнавства для становлення державницької свідомості українців Волині: у 1922 р. його було обрано послом до польського сейму, а згодом Цинкаловський взяв участь в організації “Просвіти” та українських шкіл на Волині [С. К., 1992].

Старовинною історією О. Цинкаловський захопився ще в юнацькі роки, слухаючи оповіді свого діда, корінного володимирця Павла Нітецького. Мешкаючи у Володимирі, він досліджував насамперед територію Володимирщини. Значні роботи на археологічних пам’ятках Волині здійснювалися вченим після закінчення православного богословського факультету Варшавського університету протягом 1930–1939 рр. Усього ж у пошуках історичних пам’яток О. Цинкаловський відвідав 1442 населені пункти краю [Корзонюк, 1998, с. 48].

Його фундаментальна праця про старожитності Володимирщини була опублікована лише частково (1937). Друга частина роботи була запланована до видання у 156 випуску “Записок НТШ”, але так і не побачила світ [Антонович,

1991, с. 430]. Про її зміст можна здогадуватися лише з матеріалів виданої по його смерті енциклопедії [Вінніпег, 1984–1986].

Робота вчителем на Крем'янецьчині у перші післявоєнні роки, що завершилася одруженням з місцевою уродженкою, визначила інтерес дослідника до ще одного закутка Волині. У 1936 р. Ф. Мончак, директор Музею крем'янецької землі при Крем'янецькому ліцеї, запросив ученого для організації археологічної роботи. І вже восени О. Цинкаловський активно взявся за рятівні розкопки у Пересопниці (рис. 32), частина земель якої належала господарському відділу ліцею [Терський С., 2003].

*Рис. 32. О. Цинкаловський під час розкопок у Пересопниці (1938 р.).
Кам'яний хрест на місці, де за переказами, знаходився монастир*

Як уже згадувалося, він був активним збирачем документальних матеріалів для Архіву історії унії [Шестакова, 1999], пам'яток іконопису для Національного музею у Львові. Варто зазначити, що будучи за фахом дослідником передусім церковної старовини, а, зокрема, церковного будівництва (рис. 33), О. Цинкаловський під час своїх досліджень не оминав пам'яток різних епох. Так, 1934 р. поблизу Мізоча він зафіксував горщик з понад 200 римських монет.

Його захоплення археологією підтримав видатний варшавський учений Володимир Антоневич, який дав йому рекомендацію для самостійних археологічних досліджень на теренах краю. Свої дослідження О. Цинкаловський проводив як делегат Археологічного музею у Варшаві. Знахідки з його розкопок, очевидно, зберігались у місцевих волинських музеях, де і були втрачені. Найцінніші знахідки передавались за межі краю: у ДАМ, музей НТШ та Національний музей у Львові, де зберігаються вони й до сьогодні [Терський С., 1994б]. Помітний внесок вченого і в етнографічне вивчення Волині [Цинкаловський, 1936а; 1936б].

Рис. 33. Дерев'яна дзвіниця церкви у с. Нуйно.
Рисунок О. Цинкаловського. 1931 р. ЦДІАЛ

Свої історико-археологічні розвідки учений друкував переважно у тодішній україномовній пресі, нерідко під псевдонімами: Ол. Волинець, або ж Ол. Бужанський [див. Цинкаловський, 1975]. У його зведеній роботі, присвяченій основним результатам багаторічних робіт, яку вдалося опублікувати після завершення Другої світової війни у Варшаві [1961], знаходимо коротку інформацію про багато важливих археологічних пам'яток, відкритих ним, що і сьогодні залишаються опорними не лише для волинського регіону. Це городища у Зимно та Лежниці, пізньотрипільське поселення Бодаки, лужицький могильник у Млинищах тощо. Серед цих пам'яток, досліджених О. Цинкаловським, багато палеолітичних стоянок з околиць Крем'янця і Дубного. Немало виявлених ученим пам'яток з огляду на їх неординарність ставали об'єктом повторного вивчення та інтерпретації (городище у Лежниці, поховання XI–IX ст. до н. е. коло Володимира, печери у Пересопниці та Кричильську (рис. 34) [див.: Jazdowska-Kryl, 1960; Węgrzynowicz, 1963; Терський-Шеломенцев В., 1990]. Великий резонанс отримало відкриття ученим у червні 1936 р. вже згаданого поховання готського вождя III–IV ст. н. е. у Рудці [Kokowski, 1998]. Пам'ятка зацікавила д-ра Казимира Маєвського (1903–1981) з кафедри класичної археології Університету Яна Казимира у Львові, що попросив ДАМ

про доступ до фотографій цих предметів у зв'язку з опрацюванням питання римського впливу на цих теренах. Францішек Мончак, керівник Музею крем'янецької землі при Крем'янецькому ліцеї звернувся до Державного археологічного музею з проханням “про відлинок готської могили в Рудці”, пишучи, що він “для доісторичного відділу нашого музею буде мати велику цінність” [цит. за: Piotrowska, 2006, s. 85–86].

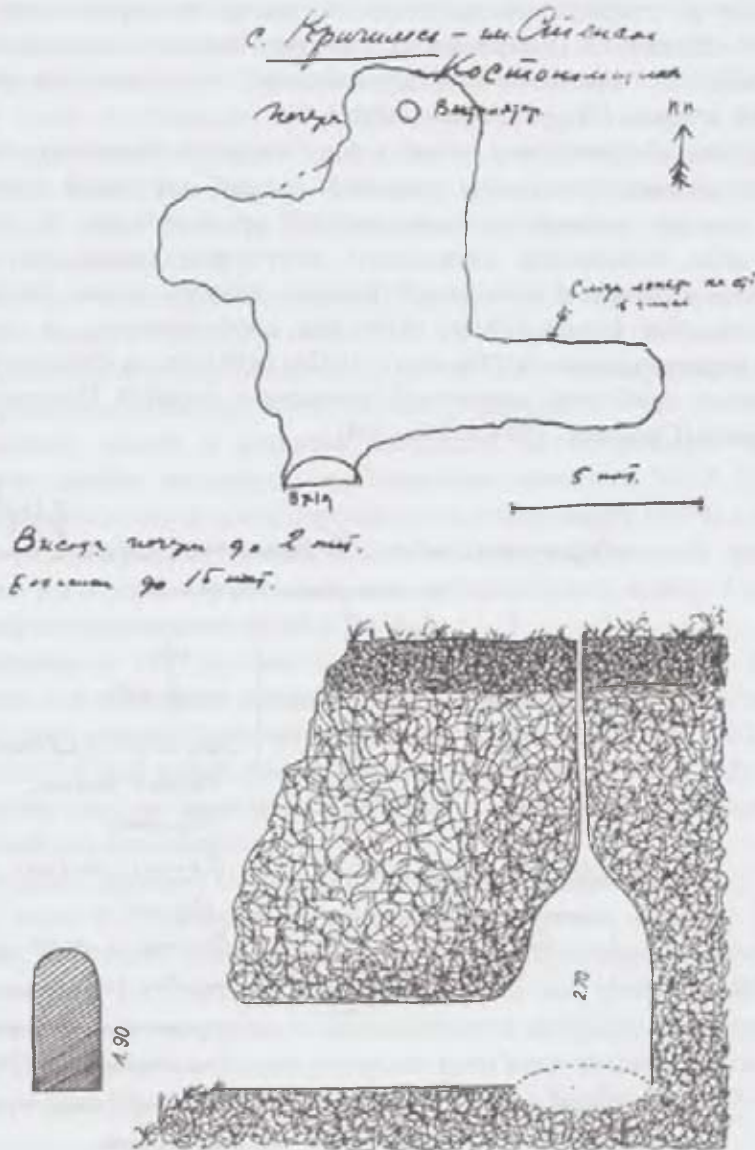

Рис. 34. Кричишеськ на Горині. План та переріз рукотворного гроту поряд з городищем (за О. Цинкаловським). ЦДІАЛ

Картотека городищ княжої доби, складена ученим, нараховує 192 пункти (рис. 35), пізньосередньовічних замчищ у ній – 56 [Сункаловський, 1961, s. 173–202]. Багато літописних міст (Всеволож, Данилів) та інших об'єктів (вежа у Чорторийську, церкви Володимира) обстежених вченим стали предметом дослідження археологів вже у післявоєнний час [Фишук, Терський С., 1997].

Цікавим моментом є ставлення влади до робіт ученого. Так, у листі від 3 червня 1933 р. староста володимирський застерігав керівництво ДАМ у Варшаві не надавати О. Цинкаловському статусу делегата, з огляду на те, що він співпрацює із “українськими націоналістами” та усі знахідки передає до музею НТШ у Львові [Węgrzynowicz, 2001, s. 6].

В умовах національного тиску з боку влади зацікавлення пам'ятками української давнини було одним з проявів опозиції державній політиці асиміляції. Тому до вивчення та популяризації археологічних та історичних пам'яток доби Української державності долучалися також інші передові представники української інтелігенції Волині. Автором низки фахово написаних красномовних статей (1938; 1939) був лікар-гінеколог за освітою та одночасно редактор часопису “На варті” (1924–1929) Арсен Річинський (1892–1956), відомий прибічник українізації волинських парафій Польської православної церкви [Стоколос, 1994, с. 102–104].

Рис. 35. Городище у Новосілках Турійського р-ну.
Листок з картотеки О. Цинкаловського, 1931 р. ЦДІАЛ

Археологічні зацікавлення посідали не останнє місце у науковій творчості відомого краєзнавця і публіциста Анатолія Дублянського (11.11.1912–28.10.1997). Вищу освіту він здобував в університетах Вільна та Варшави. Під керівництвом відомого галицького професора М. Кордуби написав магістерську дисертацію “Участь Данила Галицького і його сина Романа у боротьбі за спадщину по Бабенбергах”. Проте докторську дисертацію “Адам Кисіль з Брусилова” йому завершити не вдалося через початок Другої світової війни. Був автором популярних історичних нарисів про Луцьк, Володимир, Крем’янець, Олику, Рівне у часописах “Церква і нарід” та “Українська нива” [Кінд-Войтюк, 2003]. У своїх публікаціях А. Дублянський описував окремі археологічні знахідки княжої доби з фондів Волинського музею [Dublanski, 1939], науковим працівником якого він був у 1938–1941 рр.; зі сторінок луцької газети “Український голос” навіть у 1942 р. учений закликав до охорони історичних пам’яток [Стащенко, 2004].

Помітним явищем у краєзнавстві Полісся був вихід з друку у Крем’янці праці дослідника Острога протоієрея М. Тучемського* (1938). Книга містить описи давніх церков, побуту поліщуків, їх звичаїв, господарства, ілюстрованих фотографіями пам’яток старовини, зокрема 27 церков.

Великий внесок у розвиток археології та історичного краєзнавства Дубенщини зробив уродженець с. Мирогоща священик Юрій Шумовський (1906–2004). Після закінчення Варшавського університету (1934) цей викладач теології у Дубнівській приватній гімназії був призначений делегатом на Волинське воєводство від Варшавського археологічного музею. З його участю було створено краєзнавчий музей у Дубно.

Зокрема, у 1937 р. він проводив роботи на пам’ятках поблизу сіл Острожець (на кладовищі княжої доби), Костянець та Листвин [на поселенні доби енеоліту, відкриті слов’янські поховання: див. ДАРО.– Ф. 562, оп. 1, спр. 80, арк. 6 зв.]. Серед найвагоміших археологічних відкриттів Ю. Шумовського – дослідження решток палеомастодонта на стоянці поблизу с. Вільгір (тепер Гошанський р-н Рівненщини).

Михайло Іванович Островський (1897–1975), делегат ДАМ у Варшаві на Волинь, учень С. Круковського, співробітник місцевих музеїв у Дубному та Крем’янці, а згодом директор Дубнівського історико-археологічного музею обмежував свої дослідження Дубно-Крем’янецьким регіоном. Він займався переважно зборами поверхневого археологічного матеріалу. У жовтні 1936 р. до музею НТШ ним було передано колекцію крем’яних знарядь (близько 80 предметів) із с. Липа [Кушнір, 2004]. Як делегат ДАМ у Варшаві у 1937–1939 рр. він

* Представник цієї родини Микола Михайлович Тучемський, прихильник Української автокефальної православної церкви у Польщі, у 1940-х рр. був ректором Волинської духовної семінарії у Луцьку [Войналович, 2003, с. 29].

надсилав інформацію та інвентар давніх поховань, виявлених поблизу сіл Мирогоща та Липа в ур. Нивки [Głosik, 1961, с. 148, 154].

Популяризація гіпотези про можливість початку поширення християнства на Волині з Моравії змушувало багатьох учених-краєзнавців українського походження розшукувати сліди храмів моравського типу. Найбільше для цього зробив О. Цинкаловський, якому вдалося переконати багато поколінь істориків в існуванні цього типу церков IX–X ст. (як їх тоді датували) у княжому Володимирі (фундаменти церкви під "Старою катедрою" та церква Св. Трійці у Зимному). Подібне вдавалося також членам дубнівського краєзнавчого кола М.І. Островському та Ю. Шумовському. Перший вважав збудованим як храм-ротонду XI–XII ст. церкву у с. Рогізне, поблизу якої він знайшов кераміку X–XI ст., другий бачив у старій підмурівці вітваря дерев'яної сільської церковці Св. Архистратига Михаїла у Мирогощі руїни капища божества війни.

2.7. Археологія та історичне краєзнавство Волині у роки Другої світової війни. Вересень 1939 р. відбився трагедією на долях як окремих дослідників Волині, так і на організації археологічних робіт на Волині. Ю. Нець загинув на фронті. Багато дослідників – представників польської інтелігенції були репресовані. Це були Я. Фітцке (загинув у Катині) [Охріменко, Терський С., 1993], Я. Гоффман (депортований у Горьківську область, де й був заарештований), К. Пшемиський (заарештований і пропав безвісти), А. Войніч (депортований в Омську область) [Дмитрук, 1999, с. 59–62], А. Річинський (засланий у Казахстан, де згодом помер) [Комар, 1998, с. 65]. Учені Варшави, Познані та Кракова, які займалися вивченням Волині, опинилися за кордоном.

У зв'язку з процесами рдянізації суспільного життя було реорганізовано музеї. Так, у новоствореній Волинській області постановою облвиконкому було організовано два музеї: "Державний обласний краєзнавчий у м. Луцьку з відділами: краєзнавчим, історичним, етнографічним, археологічним" з наданням йому у повне володіння приміщення "колишнього Луцького музею по вул. Сенкевича, 31 (тепер – Б. Хмельницького)" та "Державний міський історичний музей в м. Володимирі-Волинському, зобов'язавши міську Раду надати відповідне приміщення для музею не пізніше 15 червня 1940 р." [цит. за: Волинь..., 1971, с. 54–55]. Протягом 1940 р. Луцькому музею було передано колекцію старовинної зброї із замку Радзивилів у Олиці, яка включала й окремі випадкові археологічні знахідки.

У складі новоствореного Волинського краєзнавчого музею було зорганізовано відділ охорони пам'яток, якому на 1940 р. були заплановані експедиції для обліку пам'яток в області. У складі цих експедицій працювали фотограф і рисівник (зроблено 20 фото та два плани на пам'ятки у Луцьку, 15 фото та два плани – у Володимирі, 8 фото та два плани – у Берестечку, 4 фото та один план – у Перемилі). Згідно з затвердженим кошторисом передбачалося провести

рестраваційні роботи у Луцькому замку, на що було виділено величезну суму – 12 750 крб. [ДАВО, ф. Р-2083, спр. 1, арк. 1–5]. Планувалося взяти під охорону визначні пам'ятки археології Луцька. Для цього їх було навіть нанесено на спеціальну карту, створену міським архітектором Д. (Рафаелем?) Розіним.

У процесі включення Західної Волині до складу Радянського Союзу опрацюванням здобутку міжвоєнної археології в краї з метою пристосування їх до пануючих в СРСР історичних концепцій займалися багато провідних радянських учених [Кричевский, 1940; Тиханова, 1941]. Загалом займатися археологічними дослідженнями у західному регіоні УРСР було визначено ученим із реформованого 1 лютого 1940 р. у філії київських інститутів АН УРСР НТШ. На перших порах можна було займатися тією ж проблематикою досліджень, в якій вчені були фахівцями. Так, Василь Герасимчук та Степан Білецький вивчали різні аспекти історії Галицько-Волинської держави: перший – нові погляди на давнє населення Волині та Галицького Прикарпаття до X ст. включно з проблемою початків державності, другий досліджував формування території та адміністративного поділу Галицько-Волинської держави до XIV ст. [Інститут..., 2001, с. 52–54].

Завідувач Львівського відділу Інституту археології АН УРСР М. Смішко разом з К. Маєвським влітку 1940 р. розкопували неолітичне селище в Малих Вікнинах (тепер Шумського р-ну Тернопільської обл.), а впродовж серпня 1940 р. М. Смішко проводив розкопи у Вікнинах Великих на полі садиби Прокопа Вальчука, де виявив рештки трьох хатніх споруд, окремі вогнища, велику кількість кераміки, знаряддя праці. Цікаві витяги із щоденника з цих розкопів [зберігається в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Ситник, 2002, с. 21] недавно опубліковані. Окрім К. Маєвського, в розкопах з яким брав участь і О. Цинкаловський, який організував фотографування робіт відомим крем'янецьким митцем Г. Германовичем (рис. 36). Здобутий матеріал належав до трьох різних хронологічних груп: “гальштатського періоду, доби полів поховань та ранньофеодального періоду” [Смішко, 1947, с. 111; 1948]. Дослідник відзначив складність реконструкції об'єктів, їх первісних розмірів і плану, оскільки “спостереження довелося проводити в суцільному шарі чорнозему, в середньому 1 м завтовшки. Це дуже утруднювало, ба навіть унеможливило, виявлення слідів від стовпів” [Смішко, 1947, с. 112].

Дозвіл на проведення розкопів давали не місцева чи обласна влада, а кожного разу окремо Інститут археології у Києві, у формі письмового договору з безпосереднім керівником розкопів, що дещо бентежило місцевих дослідників.

Характерною ознакою цих років було певне згортання масштабів археологічних робіт та повернення до старих пріоритетів, пов'язаних з політичними міркуваннями: досліджувались пам'ятки винятково княжої доби, як такі, вивчення яких у період польської окупації краю не користувалось належною державною підтримкою. Ці дослідження також мали на меті вкотре нагадати про належність території Західної Волині до східнослов'янських державних утворень.

*Рис. 36. Вікнини Великі. Рештки розкопаного житла I тис. н. е.
Експедиція під керівництвом М. Смішка
(з архіву Археологічного музею ІУ НАНУ), 1940 р.*

Подібні цілі переважно збігались з прагненнями місцевих археологів українського походження. Щоправда у межах новоствореної Волинської області археологічні розкопки обмежились лише дитинцем літописного Перемиля. Таким політично престижним на той час заходом випало керувати новоприбулому із сходу директору реформованого Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) В.І. Смовжу. Як фахівці до участі в експедиції були запрошені працівники музею Анатолій Дублянський та Сигізмунд Леський. На жаль, результати цих робіт, як і більшість розкопок польового сезону 1940 р. в Західній Україні, не були опубліковані. Не зберігся навіть звіт про проведені роботи. Судячи з записок в інвентарних картках, що супроводжують зібрані під час польових досліджень експонати, які зберігаються зараз у фондах ВКМ, розкопки на городищі проводились за поширеною у той час методикою: закладались одно-двометрової ширини траншеї. Таких на дитинці Перемиля було закладено близько десяти. Аналогічний метод розкопок застосовувався у цьому польовому сезоні також львівським археологом Я. Пастернаком на городищі у Пліснеську.

Проте історико-археологічні дослідження Лучеська, які з таким розмахом проводились включно до 1939 р., були повністю згорнуті майже на тридцять років, частково внаслідок створення у 1939–1941 рр. концентраційного табору на території луцьких замків, а також у зв'язку зі становленням радянської (читай – антиукраїнської) системи на Волині.

1 квітня 1940 р. було відкрито Луцький державний учительський інститут, який мав готувати інтелігенцію для найвіддаленіших закутків Волині. Під радянською окупацією продовжували також діяти музеї в Острозі, Дубно та Крем'янці (тут у 1939–1944 рр. директорував О. Цинкаловський). На той час вони мали вже сформовані фонди, зокрема, у Дубнівському історико-археологічному музеї нараховувалось близько 8 тис. речових і документальних пам'яток давнини.

У лютому 1940 р. у Рівному на базі фондів Музею народного господарства (діяв з 1934 р. на громадських засадах) було створено обласний історико-краєзнавчий музей, де посаду археолога посів Юрій Шумовський, який проводив розкопки різночасових пам'яток в Острожці.

Працівники Дубнівського музею теж продовжили розвідкові археологічні дослідження в регіоні. Так, М.І. Островський у 1940 р. продовжував досліджувати багатощарову стоянку у с. Липа, де він розкопав слов'янське житло [Винокур, 1960, с. 69] та курганий могильник Листвина [Чайка, 1998, с. 93].

З 1940 р. в Острозькому музеї почалась реорганізація під безпосереднім керівництвом Й.В. Новицького, яка поєднувалась з короткотерміновими польовими дослідженнями в Острозькому, Здолбунівському, Мізоцькому, Гоцанському і Корецькому районах. Структура експозиції музею відображала природу краю, історію Київської Русі IX–XIII ст., історію Острога XIV–XVII ст., період Російської імперії XIII – початку XX ст. Перебудова експозиції мала відбутися під патронатом Дніпропетровського історичного музею, що направив до Острога свого наукового співробітника тов. Мезина. Передбачалось створити окремі відділи про життя і діяльність людей за первісного ладу, часів давньоруської держави, відділ під назвою “Епоха князів Острозьких”.

У цей же сезон невеликі дослідження проводилися також на німецькому березі р. Західний Буг, у літописному Червені, де розкопки проводив Л. Чикаленко [Пастернак, 1961, с. 653].

У руслі співпраці західноукраїнських археологів із своїми колегами з наукових центрів СРСР, Я. Пастернак та О. Цинкаловський протягом 1940–1941 рр. виголошували перед археологами Києва, Москви та Ленінграда доповіді, присвячені результатам своїх досліджень. Так, 12 березня 1941 р. О. Цинкаловський [1975, с. 118] виступав у Києві в АН УРСР з доповіддю “Городище Володимира-Волинського і його оборонні споруди”. Передусім ці виступи, тексти яких зберігались в архівах згаданих інституцій, дали матеріал для “сенсаційних відкриттів” у 1950–1970-х рр.

Під час німецької окупації Волині усі заклади культури спершу підлягали Айнзацштабу рейхсляйтера А. Розенберга, а з 1943 р. – формально Крайовому управлінню архівами, бібліотеками та музеями рейхскомісаріату України. У цей період існуючі музеї зазнали певної реорганізації. А музей у Володимирі просто самоліквідувався. Його найцінніші археологічні експонати були сховані

працівниками перед приходом німців і випадково виявлені щойно у 1995 р. [Заклекта, 1995]. Штамп на бланку, що супроводжував предмети, свідчив “Обласний історичний музей у Володимирі-Волинському, вул. Ковельська, 45”. Серед закопаних у вирві музейних предметів (понад 300 од. зб.) були крем’яні знаряддя доби міді та бронзи, колекція бронзових хрестів-енколпіонів, предметів озброєння, знарядь праці XI–XVII ст.*

Розпорядженням рейхскомісара України усі пам’ятки історії та культури були взяті під охорону німецької держави. Навіть археологічні розкопки повинні були проводитися під німецьким науковим керівництвом. Участь в археологічних роботах на Рівненщині брали фахівці Віденського університету. Туди ж поступали знахідки з розкопок (1942 р. ними досліджено поселення стрижівської культури у с. Новий Двір – тепер територія м. Рівного). Влітку 1941 р. працівники Острозького краєзнавчого музею під керівництвом Й. Новицького проводили розкопки у замку [Хведась, 1995, с. 69–71]. Директором “Українського музею і бібліотеки” в столичному Рівному протягом 1941–1944 рр. залишався археолог Ю. Шумовський.

Жорстокі бої за Волинь у 1944 р. та подальші репресії в середовищі місцевої інтелігенції були важким випробуванням для волинської археології. Політична ситуація, яка склалась на Сході Європи у 1944 р., багатьох з названих дослідників змусила емігрувати.

Проте, перебуваючи поза межами Батьківщини, багато з них продовжували фахово працювати. У травні 1944 р. на запрошення К. Яжджевського та з дозволу німецької адміністрації на роботу в Археологічний музей до Варшави переїхав О. Цинкаловський [Węgrzynowicz, 2001, s. 6]. Проте, як згадував учений, “...під час Варшавського повстання została знищена в моєму помешканні цінна бібліотека, архів, етнографічні експонати, зібрані на Волині, Поліссю та Підляшшю, й тільки з душею вигнали мене з палаючої Варшави”. Перед самим приходом Червоної армії у пошуках порятунку учений подався на Захід [С.К., 1992].

Археологічна практика, здобута на Волині, була базою для продовження археологічних робіт Ю. Шумовським. У 1951–1956 рр. за дорученням Французького інституту Чорної Африки він здійснював розкопки у Судані, був директором музею у Бамако [Енциклопедія, 1984, с. 3905].

У Лондоні з 1950 р. продовжує розпочату на Волині наукову роботу Я. Гоффман [Дмитрук, 1999, с. 59]. Він був співробітником (з 1953 р.), а пізніше і генеральним секретарем (1962–1964 рр.) Польського наукового товариства на еміграції, одним з редакторів журналу “Teki historyczne”, де й сам друкувався [Hoffman, 1952]. Одна з його статей, що стосувалася обставин зведення церкви

* За усною інформацією мешканки Володимира Б..., музей повторно був відкритий у 1943 р. і продовжував працювати у післявоєнний період.

Св. Василя у Володимирі, була перекладена українською мовою та надрукована у часописі “Рідна церква” [Гоффман, 1965] після смерті автора.

У січні 1944 р. перед приходом Червоної армії з Луцька емігрував на Захід А. Дублянський. Натомість М. Островський залишався при створеному ним музеї у Дубному, який після відходу фронту знову був відкритий вже у березні 1944 р. [Савчук, 1998].

Варто зазначити, що численна українська інтелігенція на Заході прагнула активно розвивати українську історичну науку. Для цього навіть було створено Товариство дослідників Волині, яке видавало періодичний збірник наукових праць. Проте фізична відірваність від об’єкта досліджень не давала можливості працювати на належному рівні. Однак у діаспорних виданнях час від часу з’являлися публікації, що відображали довоєнні напрацювання дослідників [напр., Січинський, 1951а; 1951б].

Отже, у міжвоєнний період спорадичними зусиллями археологів Львова, Кракова, Варшави та Познані – представниками практично усіх великих археологічних центрів міжвоєнної Речі Посполитої за участю багатьох місцевих археологів та краєзнавців було досліджено пам’ятки різних епох, що дало змогу впритул підійти до створення цілісної картини праісторії Волинського краю.

Характерною ознакою для міжвоєнного періоду, як ми бачимо, було широке залучення до археології місцевої інтелігенції, насамперед викладачів гімназій та інших шкіл. Саме завдяки їхній роботі були зафіксовані та передані на зберігання до музеїв багато важливих археологічних знахідок. Широка пропаганда пам’яток археології в пресі, хоча й дала можливість врятувати для науки багато цінних пам’яток, проте в багатьох випадках це зробити не вдалося. Найпомітнішим внеском в історичне краєзнавство та археологію виявилися здобутки саме аматорів, серед яких широтою зацікавлень та масштабними результатами виділявся О. Цинкаловський.

Негативною стороною краєзнавчого руху була його національно-політична заангажованість. Влада усіяко перешкождала розвитку на Волині українського краєзнавства.

Незважаючи на це, саме в міжвоєнний період на Волині активно формувалися місцеві кваліфіковані краєзнавчі та археологічні кадри, відбувалося будівництво музейної мережі, яке було перерване війною.

Розділ III

АРХЕОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНИ ПЕРІОДУ 1946–1991 рр.

Радянська епоха у розвитку археології та історичного краєзнавства Волині за етапами суспільного та культурного розвитку виразно поділяється на два періоди. На першому, тоталітарному (1945–1970), за підтримки держави активно розвивалася тільки фундаментальна археологія, на другому – до неї додалося формоване державними чинниками історичне краєзнавство.

3.1. Післявоєнний період (1946–1970 рр.).* Стан суспільства. Друга світова війна наклала свій відбиток на культурне та наукове життя України. Військове лихоліття не тільки загальмувало вивчення археологічних пам'яток Волині, але й сприяло винищенню музейних фондосховищ та архівів, відкинуло археологію Волині далеко назад. Наприклад, музей у Луцьку внаслідок втрати облікової документації не дорахувався 1 776 предметів археологічного відділу (із загальної кількості предметів). Протягом 1950–1970-х рр. він три рази змінював місцезосташування, внаслідок чого фондові колекції зазнали додаткових втрат. Увесь комплекс гуманітарних питань: проблеми краєзнавства, охорони пам'яток та археології у післявоєнному тоталітарному суспільстві на багато десятиліть фактично зник з поля зору.

Проведена спецорганами селекція інтелігенції майже повністю ліквідувала її на Волині. Тому у перші післявоєнні роки не могло йтися про кваліфіковане музейництво та охорону пам'яток. Внаслідок політичних репресій були фактично винищені кадри археологів в усьому західному регіоні України, багато польських та українських учених виїхали до Польщі (О. Цинкаловський, З. Леський) або на Захід (Т. Сулімірський, Я. Пастернак, А. Дублянський, Ю. Шумовський). Для відродження археологічного осередку у єдиному тоді культурному центрі регіону – Львові зі столичного Києва були скеровані свіжі наукові кадри, сформовані переважно у перші повоєнні роки в Інституті археології АН УРСР. Централізована (радянська) система управління передбачала, що лише ця установа мала здійснювати координацію та науково-методичне керівництво археологічними дослідженнями в Україні. Польовий комітет цього Київського інституту видавав Відкриті листи – єдині дозвільні документи на проведення археологічних досліджень в Україні протягом усього радянського періоду. Проведенням польових археоло-

* Історія археології цього періоду на теренах Української РСР загалом оглядово подавалась у багатьох статтях та монографіях (див. наприклад: Акуленко, 1991; Заремба, 1995; Історичне краєзнавство..., 1989; Кот, 1987; Пряхін 1986; Тронько, 1994; Черниш, 1968; Шовкопляс, 1957).

гічних робіт, окрім академічних та вузівських науковців, плідно займались також, як правило, працівники місцевих музеїв.

На широке залучення музеїв до археологічних досліджень та охорони пам'яток було спрямовано навіть спеціальний наказ Міністерства культури УРСР № 25 від 19 грудня 1962 р. “Про участь музеїв в охороні й популяризації пам'ятників історії, археології та мистецтва”. Наказувалось “...вмінити в обов'язки республіканських і обласних історичних та краєзнавчих музеїв: а) вивчати нерухомі пам'ятники культури та готувати довідки та довідкові матеріали на них; б) проводити їх наукову паспортизацію; в) виявляти невиявлені ще пам'ятки культури...”. Згідно з наказом передбачалось у головних музеях республіки виділити по одному науковому співробітнику для проведення інвентаризації пам'яток. Передбачалась також організація мережі добровільних помічників у справі охорони пам'яток та музейництва – т. зв. громадських інспекторів [ДАВО, ф. Р-2083, спр. 88, арк. 1–5].

Процес “радянзації” археологічних кадрів у Львові не мав завершеного характеру. Завідувачем Львівської філії Інституту археології у цей період був вихованець довоєнної Львівської археологічної школи – Маркіян Юліанович Смішко (1900–1980).

Волинь, як і на початку міжвоєнного періоду, й надалі фактично не мала власних археологічних кадрів. Луцький державний учительський інститут, який розпочав свою роботу у 1946 році, через два роки роботи випустив перший загін з 391 учителя (із них – 34 студенти історичного факультету). Майже усі вони одержали призначення на роботу у школи Волинської області [Нікітчина, 1995].

Проте серед представників місцевої інтелігенції захоплення давньою історією краю у 1950–1960-х рр. не набуло поширення, навіть незважаючи на перетворення у 1959 р. Учительського інституту на педінститут. Причиною цього необхідно вважати, окрім політичного тиску державних органів (“край, де зародилася УПА”), певну відсталість суспільного та економічного розвитку краю. До 1972 р. у Педінституті археологічні дисципліни читалися нефакіцями. Незважаючи на зростання набору студентів, їх фаховий рівень як потенційних краєзнавців залишався низьким.

Проводилася остаточна “радянська” існуючих культурно-освітніх установ. Так, у 1949 р. Дубнівський історико-археологічний музей був переформований у краєзнавчий, із створенням відділів природи, історії дореволюційного та історії радянського періодів, пропагандистських стаціонарних та пересувних виставок. З переходом М. Островського до Крем'янця цей археологічний осередок фактично занепав.

Прикладом повного заперечення тогочасним суспільством цінності археологічних пам'яток була повна нівеляція відомого кургану у центрі Луцька, званого Романсівкою, який у 1920–1930-х рр. ретельно зберігала польська окупаційна влада, а 1940 р. новою, радянською владою він навіть був постав-

лений під охорону як пам'ятка історії. На цьому місці звели господарські будівлі. Так само, у запущеному вигляді залишалась і провідна архітектурна пам'ятка обласного Луцька – Верхній замок [Троневиц, 2003, с. 168]. Його вежі “мали необачність” височіти над “спецоб'єктом” – тюрмою, що діяла в межах давнього Окольного замку до 1963 р.

Луцький замок, поряд з Острозьким, були єдиними на усю історичну Волинь пам'ятками архітектури, взятими на особливий облік згідно з наказом союзного уряду від 25 вересня 1945 р. [ДАВО, ф. Р-591, оп. 1, спр. 4, арк. 18]. У наступному році утворений у складі Волинського обласного відділу у справах будівництва та архітектури підрозділ з охорони пам'яток архітектури розпочав систематичні обстеження об'єктів, що знаходилися на передвоєнному республіканському обліку, внаслідок чого виявлялося чимало невідповідностей. Так, зокрема, було оглянуто місцерозташування палацу князів Воронєцьких у с. Ворончин і встановлено, що пам'ятку зруйновано ще у 1915 р., не відновлено, а на час обстеження фундаменти будівлі засипали землею та переорали [Там само, спр. 12, арк. 22]. Згодом, у 1949 р. складено перелік пам'яток архітектури області, до якого потрапили, зокрема, у Володимирі-Волинському “вал замку і будівлі цегляні XVIII ст.” на Центральній площі, Домініканський монастир XV ст. Окремо відзначено про аварійний стан замку в Олиці та задовільний у монастиря XVI ст. у Четвертні [Там само, спр. 15, арк. 2–3]. Згідно з переліком пам'яток 1956 р. у Четвертні відзначено лише руїни монастиря, а замок в Олиці далі не використовувався. У Володимирі-Волинському на облік потрапили також Успенський собор та єпископський палац. Спеціально відзначалася необхідність проведення консерваційних робіт у замку Любарта у Луцьку, що належав міськраді [Там само, спр. 236, арк. 4–8].

Потреба рятівних реставраційних робіт і надалі стояла гостро, проте реально відділ охорони пам'яток обласної архітектури займався лише паперотворчістю [ДАВО, ф. Р-591, оп.2, спр.100, арк. 1–3]. Згідно з проектом, складеним у 1951 р. на вимогу республіканського главку, передбачалось розміщення у колишніх житлових будинках замку Любарта наукових і культурно-освітніх закладів. Великої шкоди пам'яткам архітектури Старого міста Луцька завдав ураган та злива 20 травня 1960 р., який пошкодив дахи та зніс покриття двору та під'їзд замку, зруйнував парапет вежі Свидригайла на 3,5 м [Там само, спр. 338, арк. 40]. Заплановане завезення землі (200 м²) для насипання відкосів при в'їзді, бруківки та бетонних плит личкування разом з облаштуванням водорозбірної колонки було здійснено лише наступного року [Там само, спр. 367, арк. 19–21].

У 1960–1980 рр. виконано багато паспортів на пам'ятки архітектури, які виявили різний підхід волинських архітекторів до охорони пам'яток археології. Так, на плані Зимнівського монастиря (1969 р., автор – Л.П. Санджаров) вказані й охоронні зони також сусіднього городища, а в межі охоронних зон Василевської церкви, що складені у 1978 р., чомусь забули включити територію з фундаментами двох храмів XII–XIII ст., виявлених у 1950-х рр. [ДАВО, оп.4, спр. 10,

арк. 1–14]. Отже, основна увага приділялася лише охороні пам'яток періоду втрати Україною незалежності.

3.2. Польові дослідження. Складання уявлень про культурогенез й надалі залишалося на порядку денному радянської археологічної науки. Без вирішення цього питання було неможливо розвивати фундаментальну археологію. Тому перед новим поколінням археологів постали завдання вивчення особливостей багатьох епох в історії краю, пам'ятки яких на Волині були фактично невідомі. Це особливо було помітним, коли виникала необхідність тематичного розгляду певних археологічних періодів, і тоді висновки про культуру усього західноукраїнського регіону робились винятково на підставі пам'яток Галичини [наприклад, Смішко, 1948]. Тут автор відмітив недостатню вивченість певних категорій пам'яток регіону як недостатню базу для висновків, що робилися його попередниками.

Тому М.Ю. Смішко, найперший з фахових радянських археологів, виїжджав на Волинь з метою дослідження пам'яток римської доби (1949), де проводив експедиції на Волино-Подільському пограниччі (Вікнини Великі), в околицях Дубно (Волиця, Тараканів). Здійснені тоді дослідження дали цікавий матеріал для вивчення пам'яток різних періодів давньої історії краю (рис. 37), проте продовження ці роботи, на жаль, не мали. Щоправда, різночасові пам'ятки Волині (могильники у Могілянах та Дитиничах) й пізніше періодично потрапляли в поле зору дослідника [1957; Смішко, Свешніков, 1961].

Рис. 37. Листвин. Кургани княжої доби. 1947 р. Фото з архіву Археологічного музею Інституту українознавства НАН України

У своїй роботі на Волині львівські археологи найперше спиралися на місцевих наукових кадрів як добрих знавців терену. Зокрема, М.Ю. Смішко співпрацював з досвідченим волинським археологом, дослідником Дубнівщини та Крем'яниччини М.І. Островським, а також з тодішнім директором обласного музею у Луцьку А.П. Каліщук [Ситник, 2002].

Представники довоєнного покоління археологів, незважаючи на звичні для того часу матеріальні нестатки, також не полишали улюблену справу. Вони й надалі не мали достатніх коштів для досліджень, тому їх роботи носили розвідковий характер. Наприклад, Й.В. Новицький з Острога вивчав різночасові пам'ятки свого району [Верхів та ін., див.: Равчук, 1960, с. 111], а М.І. Островський у 1946, 1949 та 1951 рр. провів невеликі розкопки замку у Крем'янці (рис. 38) та у 1946 р. – на городищі поряд з Дубнівським замком, де учений занотував обстежені ним місця з “грубим шаром попелу від зруйнованих будинків”. Восени 1947 р. М.І. Островський, завдяки повідомленню та з участю місцевого уродженця Івана Івановича Фалтуса, “наукового кореспондента Крем'янецького краєзнавчого музею” досліджує зруйноване будівництвом ранньосередньовічне кладовище в с. Людвигі (див. додаток 2).

Рис. 38. Розкопки на замку у Крем'янці. 1951 р.

Навесні 1951 р. Рівненським обласним історико-краєзнавчим музеєм було організовано експедицію у с. Залужжя Дубровицького р-ну Рівненщини, де в заплаві р. Случ було досліджено ранньосередньовічне городище. В експедиції, окрім директора музею Є.П. Сеня та його наукових працівників, взяли участь відомі музейники-краєзнавці В.Д. Селедець з Дубного та М.І. Островський з Крем'янця, зазначений ще як “науковий кореспондент Ровенського облмузею”, а також вже згаданий І.І. Фалтус (див. додаток 2). Роботи проводилися за “відкритими листами”, проте детальних звітів не збереглося. У 1957–1958 рр. на території Пригородка в Острозі провів пробні археологічні розкопки київський археолог І. Бондар.

Серед окремих збирачів археологічних старожитностей необхідно відмітити відомого краєзнавця, мешканця Володимира, архиєпископа Успенського собору, що позбувся духовного сану через “захоплення археологією”, В'ячеслава Лукича Ковальського (?–1971) (1963). Будучи випускником Крем'янецької семінарії, яка давала право педагогічної роботи в школах, він заочно навчався у Львівському

університеті, керував красназнавчим гуртком у місцевому Палаці піонерів [Грабовський, 2000, с. 107], працював учителем історії у СШ № 2. Велика приватна колекція старожитностей з території княжого міста, зібрана ним, не збереглась. Проте окремі з тих предметів (рис. 39), які передавались у державні музеї, сьогодні являють собою чималий інтерес для науки [Мазурик, 1998]. Консультаціями В.Л. Ковальського не гребували імениті учені [див.: Раппопорт, 1967, прим. на с. 69]. Він був співавтором нарису про історію Володимира-Волинського до "Історії міст і сіл УРСР" [Ковальський, Михайлюк, 1970]. Його карту археологічних пам'яток та топонімів давнього Володимира (рис. 40), складену 1959 р. на основі широко відомої схеми О. Цинкаловського, часто використовують у різних наукових дослідженнях, нерідко, не знаючи навіть імені автора [Крощенко, 1995].

*Рис. 39. Володимир-Волинський.
Мідний клепананий казан
з р. Луги. Фото О. Цинкаловського*

*Рис. 40. Фрагмент карти пам'яток середньовічного Володимира,
складеної В.Л. Ковальським (1959 р.)*

Натомість первісна археологія регіону знову стала предметом професійного вивчення дослідниками із Львова, Києва, Москви та Ленінграда. Новоприбулий у Львівську філію Інституту археології вихованець Київської археологічної школи, спеціаліст з мідно-кам'яної доби Юлій Захарук (1914–1997) всерйоз зайнявся фаховими розкопками пам'яток первісної археології на території Волинської області. Користуючись консультаціями О. Цинкаловського, який на той час проживав у Польщі, але часто навідувався до своєї сестри у Володимир, у 1950 р. Ю.М. Захарук [1956, с. 22–23] продовжив розкопки на могильнику лужицької культури в с. Млинищах, відкритому свого часу цим ученим, а в 1951–1952 рр. – на вперше обстеженому О. Цинкаловським городищі у с. Зимно (рис. 41).

Рис. 41. Ю. Захарук та О. Цинкаловський на городищі у Зимному під час розкопок

Захищена 1953 р. Ю. Захаруком кандидатська дисертація з трипільських пам'яток Східної Волині та бездоганна з політичного боку біографія дали йому змогу зайняти посаду заступника директора новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові [Пам'яті..., 1998] та зосередити в своїх руках значні кошти на проведення археологічних досліджень.

Через рік розвідувальна експедиція під керівництвом Ю.М. Захарука обстежила значні території південної частини Рівненщини, зокрема не обійдено увагою багато городищ княжої доби (Новомильськ, Листвин, Мирогоща). У складеному дослідником звіті обов'язково подавались короткі відомості про місце розташування, стан збереженості та період існування пам'ятки.

Одночасно київський археолог В.І. Канівець [1953, с. 44] займався вивченням волинських пам'яток доби пізньої бронзи – раннього заліза. Зокрема,

разом з уродженцем Волині А.П. Савчуком у 1951–1952 рр. він обстежував різночасові пам'ятки в басейні р. Горинь, а також ним уперше було атрибутовано пам'ятки майже невивченої в краї поморської культури – це були лише уламки поховальної урни, знайдені поблизу с. Дружкопіль (тепер с. Журавники Горохівського р-ну). 1953 р. він захистив кандидатську дисертацію “Висоцька культура” [Памяти ..., 1972], в якій підтримав висловлену уперше думку Л. Нідерле та згодом підтриману і розвинуту Л. Козловським (1925), Т. Сулімірським (1931), М. Артамоновим (1946) та Я. Пастернаком (1961) про етнічну ідентифікацію носіїв висоцької культури з неврами.

Серйозні широкомасштабні археологічні дослідження в краї у 1947 р. провели члени Дубно-Крем'янецької археологічної експедиції Інституту археології під керівництвом відомого історика, археолога та етнографа Михайла Яковича Рудинського (1887–1958), тоді зав. відділу первісної археології інституту (1952). Під час її роботи за участю М.І. Островського була складена детальна археологічна карта значних територій у верхів'ях р. Ікви.

З огляду на слабку вивченість краю, значні пошукові роботи в басейні р. Горинь у 1959 р. були продовжені іншою експедицією Інституту археології в Києві під керівництвом відомого дослідника культур I тисячоліття до н. е. Івана Тереножкіна (1907–1981). У її роботі взяли участь тоді ще молоді співробітники інституту Софія С. Березанська та Михайло Ю. Брайчевський [1961]. Експедицією було обстежено багато різночасових пам'яток, включно з городищами княжої доби (Бичаль та ін.)

На жаль, результати робіт обидвох експедицій залишились майже неопублікованими. Картографування археологічних пам'яток знаходилося у зародковому стані. Практична невивченість слов'янських, ранньосередньовічних пам'яток Волині та необхідність їх розгляду в системі з аналогічними старожитностями інших земель були причиною зацікавлення краєм, яке виявляли московські археологи, що розробляли проблеми загальнослов'янської археології. Так, у 1958 р. детальну археологічну карту території Верхнього Побужжя в околицях Володимира складав пошуковий загін експедиції Інституту археології АН СРСР під керівництвом І. Ляпушкіна (1958).

У цей період пам'ятками Волинського Полісся в контексті згаданих проблем зайнявся московський археолог, уродженець Поділля Юрій В. Кухаренко (1919–1980). Його цікавили пам'ятки доби заліза [Кухаренко, 1958]. Проте під час широкомасштабних археологічних розвідок та розкопок в поле зору дослідника потрапляли пам'ятки різних періодів, внаслідок чого було складено багато археологічних карт для усього регіону [Кухаренко, 1960; 1961; 1962].

Теренові роботи московських археологів сприяли зростанню зацікавлення давнім минулим краю та зростанню наукового рівня у місцевих краєзнавців, які нерідко розпочинали власні дослідження [Остапюк, 1969].

На початку 1960-х років та й до сьогодні найкраще розкопаною пам'яткою первісної археології Волині залишалось Зимнівське городище (рис. 42), досліджуване експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР протягом 1956–1961 рр. під керівництвом Ю.М. Захарука, згодом – В.В. Ауліха (1927–1995), заступником якого у 1960–1964 рр. був М.А. Пелешин (1932–1999) [1962; 1964, 2004]. Протягом десяти сезонів вдалося дослідити 3 тис. м² площі з 22 житловими та 63 господарськими спорудами.

Рис. 42. Городище у с. Зимно. Розкопки на городищі

Окремі положення щодо датування та історичної інтерпретації найдавніших напластунків цієї важливої пам'ятки [Ауліх, 1959, 1962, 1969, 1972в] дискутувались у науковій літературі [Айбабин, 1971]. Проте дослідники первісних старожитностей не надавали належної уваги вивченню культурних шарів XII і пізніших століть городища поряд з ур. Товарна гора [Пелешин, 2004, с. 15–16]. Зокрема, під час фіксації знахідок ними було проігноровано сліди середньовічного кладовища (на городищі до XVIII ст. за документами існувала церква Св. Пафнутія).

На першому (післявоєнному) етапі проведені дослідження дали змогу дійти певних висновків щодо хронології культури та підвести певні підсумки у вивченні археології Волині. Щоправда, матеріали багатьох з цих досліджень залишились в належний спосіб не опублікованими ще й сьогодні.

3.2.1. Дослідження пам'яток кам'яної доби, розпочаті М.І. Островським, у 1960 р. продовжила Волинська археологічна експедиція Львівського історичного музею (далі – ЛІМ) вже під керівництвом В.П. Савича (1923–1995). Дослідження пам'яток доби палеоліту в басейні р. Ікви експедиція розпочала з

розкопок на урочищах в околицях с. Липа, відкритих ще М.І. Островським [Савич, 1962; 1964; 1968]. Одночасно у складі цієї експедиції місцевим уродженцем та співробітником ЛІМ В.С. Терським (1918–1993) вивчалися пам'ятки княжої доби центральної Рівненщини [1966].

Нагромаджений експедиціями ЛІМ археологічний матеріал послужив основою для дисертаційного дослідження В.П. Савича “Памятники позднепалеолитического населения Юго-Западной Волыни”, захищеного 1969 р. Після переходу цього вченого на роботу у відділ археології ІСН, у 1968 р. він розпочав дослідження виявленої у 1938 р. О. Цинкаловським багатощарової пам'ятки на горі Куличівка поблизу Крем'янця, які тривали до 1991 р. [Савич, 1975]. За цей час на території чотирьох розкопів загальною площею близько 3000 м² було виявлено більше 600 тисяч артефактів, переважно верхньопалеолітичної доби. Щоправда, така велика кількість знахідок з тодішніх розкопок Куличівки, розподілена поміж Крем'янецьким краєзнавчим музеєм та ІСН, до недавнього часу залишалась не введеною у науковий обіг [Коропецький, 2005].

У 1960-ті роки ініціатива вивчення пам'яток кам'яної доби Полісся переходить до білоруського археолога В. Ісаєнка. Він робив розвідки на багатьох палеолітичних стоянках навколо озера Нобель, у басейні Прип'яті (1977 р.), проводив поверхневі збори археологічних матеріалів на піщаних дюнах біля сіл Сенчиці, Омит та Нобель. Завдяки його роботам досліджено багато інших палеолітичних комплексів: Бобровичі I, Ополь II, Пульмо I, Любиковичі, Мар'янівка тощо. Ці пам'ятки датуються кінцем палеоліту і характеризуються наявністю свідерських матеріалів, зокрема і верболистих наконечників стріл на пластинах [Ісаєнко, 1968, с. 18–25]. У 1973–1977 рр. пам'ятки мезоліту та неоліту Волинського Полісся (Нобель, Красносілля) цілеспрямовано вивчалися експедицією ІСН у Львові під керівництвом Р.Т. Грибовича [1974; 1975; 1977; 1978; 1980]. Свідерська стоянка в ур. Піддяче північніше від с. Нобель, розкопана ним протягом двох сезонів на площі 500 м², вважалась двошаровою [Грибович, 1985, с. 53–63]. Проте інші дослідники не підтвердили наявності двох шарів на пам'ятці [Залізник, 1989, с. 10].

Одночасно на початку 1970-х рр. вивченням пам'яток західної частини Прип'ятського Полісся продовжував займатися В. Ісаєнко. Він констатував відсутність надійних та повних відомостей про мезолітичні матеріали цього регіону, що не дало йому можливості вирішити питання про історичну долю тогочасного населення. Проте він провів значні розвідки по обох берегах Верхньої та Середньої Прип'яті та відкрив при цьому “17 пам'яток, належних до мезоліту та фінального палеоліту, а також 12 поселень, на яких виявлено ранньонеолітичні матеріали” [Ісаєнко, 1976, с. 27]. Усі ці пам'ятки були зафіксовані на карті [Ісаєнко, 1976, с. 8, рис. 1], яка охоплює Любомльський, Ратнівський, Любешівський та інші райони Волинської і Рівненської областей

(зібраний матеріал був перевезений до м. Мінська). Однак варто зауважити, що цей дослідник не завжди проводив чітку межу між фінальнопалеолітичними та мезолітичними пам'ятками і часто усі виявлені стійбища зараховував до мезоліту [Охріменко, Маркус, Собуцький, 2007, с. 7].

Певний етап у вивченні археології Волині пов'язаний з науковою діяльністю Миколи Андрійовича Пелешішина. Волинською тематикою учений зайнявся у 1957 р., працюючи в експедиціях ЛДУ під керівництвом В.Д. Барана та Ю.М. Захарука [Пелешішин, 1961; 1963]. З 1962 р. він розпочинає самостійні розкопки, спершу в околицях Володимира [городище в Лежниці: Пелешішин, 1966], згодом, йдучи слідами Я. Фітцке, досліджує пам'ятки в околиці Торчина.

У 1968 р. М. Пелешішин захистив дисертацію на ступінь кандидата історичних наук з теми “Стародавнє населення Західної Волині в III тис. до н. е.”, а з 1970 р. він зайняв посаду викладача курсу основ археології на історичному факультеті ЛДУ, що значно збільшувало можливості, зокрема, для проведення широкомасштабних польових робіт силами студентів-практикантів – безоплатної, проте відповідальної робочої сили. Протягом 1968–1991 рр. вченим цілеспрямовано вивчались пам'ятки епохи енеоліту [Костянець, Голишів, Бодаки, Лози, Листвин, Хорів: Пелешішин, 1968; 1973; 1974], які дали йому змогу у 1991 р. успішно захистити в Інституті археології АН УРСР докторську дисертацію.

З 1971 р. у сфері зацікавлень експедиції ЛДУ з'явилася давньоруська тематика, якою безпосередньо займався сподвижник М. Пелешішина, завідувач археологічного музею університету Р.М. Чайка [1973; 1974; 1976; 1977; 1978; Чайка, Зварич, 1979; Чайка, Рожик, 1992]. У межах виконання дисертаційного дослідження про городища Південної Волині протягом 1972–1975 рр. він обстежив укріплення у верхніх течіях рік Горинь, Стир та Західний Буг (Скірче, Городище, Литовеж та ін.), а у 1970–1995 рр. (з перервами), переважно разом з М.А. Пелешішином провели широкомасштабні розкопки городища X–XII ст. Листвин [Чайка, Рожик, 1992]. Щоправда, задуманого масштабного опрацювання матеріалів Листвина опублікувати не вдалося.

3.2.2. Дослідження пам'яток доби бронзи-заліза. З 1957 р. Рівненщина стає місцем діяльності для Волинської (Ровенської) археологічної експедиції Львівського історичного музею (далі – ЛІМ), яка спочатку працювала під керівництвом Ігоря Сवेशнікова (1915–1995) [1959, с. 22]. З археологічними пам'ятками Волині дослідник був ознайомлений ще з довоєнного часу, коли був слухачем курсу археології на історичному факультеті Львівського університету. Активним учасником його Волинських експедицій ЛІМ була співробітниця музею Г.М. Власова (1928–1962). Під її керівництвом досліджувався курганний могильник X–XI ст. у с. Збуж на Костопільщині [Власова, 1961].

Подальші роботи експедиції вже пов'язані з Інститутом суспільних наук АН УРСР у Львові (далі – ІСН), відділ археології якого залишався провідним

науковим центром Західної України. Вони охопили значно ширші простори Південної Рівненщини та сприяли активному залученню до археологічного вивчення Волині як місцевих фахівців, так і початківців: М.І. Островського, Ю.М. Нікольченка, В.П. Савича. Започатковані під керівництвом І.К. Свешнікова у 1957–1958 рр. експедиції з археологічного вивчення Рівненщини протягом тривалого періоду були основною метою вивчення пам'яток бронзової доби [Великий Олексин, Здовбиця тощо: Свешніков, 1957]. Одночасно зростало й значення цих планомірних робіт у 1961–1966 рр. для вирішення фундаментальних проблем археології краю.

Варто відзначити пильну увагу ученого до пам'яток різних періодів. 1962 р. І.К. Свешніков під час розкопок пам'яток бронзової доби у с. Городок вивчав піддане руйнації кладовище XI ст. з багатьма багатшими похованнями, а у 1965 р. за аналогічних обставин він дослідив також культурний шар городища літописної Муравиці (рис. 43) із багатьма спорудами, зокрема й з гончарним горном XII–XIII ст. [Свешніков, Петегририч, 1978]. Аналогічно робили й багато його колег. Так, під час розвідкових розкопок у Крилові на р. Стублі в 1963 р. загін його експедиції під керівництвом Л.І. Крушельницької дослідив цікаве жіноче поховання XII–XIII ст. з рештками бронзової діадеми (рис. 44).

Рис. 43. Городище літописної Муравиці. Фото І.К. Свешнікова. 1965 р.

Учений був початківцем у вивченні пам'яток козацької доби. Так, наприклад, під час експедиції 1964 р. він зафіксував колективні підкурганні поховання цього часу у с. Івання на Дубнівщині [Свешніков, 1965, с. 22]. Цікавим прикладом використання політичних мотивів з науковою метою є археологічні дослідження І.К. Свешнікова поля Берестецької битви, які були розпочаті у 1970 р. на кошти УТОПК із залученням луцьких студентів та солдатів Крем'янецького гарнізону (поштовх до початку досліджень, як це часто буває, дали “розкопки” меліораторів навесні 1969 р. [Свешніков, 1972; 1974; Бухало, 1993, с. 62].

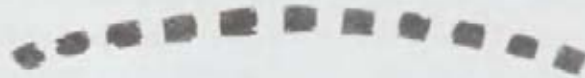

Рис. 44. Поховання XII–XIII ст. у с. Крилів на Дубнівщині. та рештки діадеми. Розкопки Л.І. Крушельницької у 1963 р.

1963 р., з'ясовуючи археологічну картину у ранньозалізний час, Л.І. Крушельницька (1968) дослідила багатощарову пам'ятку у с. Крилів на р. Стублі. У своїй узагальнювальній дисертаційній роботі [Крушельницька, 1974, 1976] дослідниця віднесла пам'ятки VII ст. до н. е. у Погоринні до окремого могилянського типу, залишеного “скіфами-орачами”. Її опрацювання досі залишаються базовими під час вивчення волинських пам'яток I тисячоліття до н. е. [Крушельницька, 1988]. Серйозною підпорою у вивченні різночасових пам'яток Південного Погориння були періодичні обстеження від імені Інституту археології АН УРСР у Києві (далі – ІА) місцевого уродженця А.П. Савчука (1979), проведені у 1960–1970-ті рр.

Важливе становище, яке посідав волинський регіон в етнічних процесах у різні історичні епохи, в міру становлення системних археологічних досліджень в СРСР приваблював дослідників центральних археологічних установ. Так, підсумок дослідженню пам'яток поморської культури Волині та суміжних регіонів був підведений В.Б. Нікітіною [1965].

Ленінградська дослідниця К.В. Каспарова (1971, 1973) з метою узагальненого вивчення пам'яток зарубинецької культури проводила розвідкові роботи на Поліссі та розкопки у 1970, 1974 рр. на пам'ятці в Могилянах поблизу Острога, уперше дослідженій М. Смішком. Тоді вивчено і могильник пізньоримської доби [Каспарова, Щукін, 1979]. Проведені роботи в басейні р. Прип'ять дали їй змогу у 1981 р. захистити кандидатську дисертацію [Каспарова, 1981].

Окремою науковою проблемою після відкриття могильника III–IV ст. н. е. у с. Дитиничі та ототожнення його з готською культурою стало вивчення римського періоду на Волині. Після випадкового виявлення у 1961 р. знаменитого скарбу срібних прикрас у с. Качин на Поліссі [Петров В., Каліщук, 1964], пам'ятки готів короткочасно вивчалися відомим київським славістом В.П. Петровим (1894–1969). За його підтримки тодішній директор Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) А.П. Каліщук розкопав випадково виявлений могильник цього часу у с. Баїв [Кухаренко, 1975].

Волинськими пам'ятками римської доби цього періоду плідно займалась ленінградський археолог М.А. Тиханова. У 1958–1963 рр. Дністровсько-Волинська експедиція під її керівництвом досліджувала пам'ятки у басейнах рік Горинь та Стир, серед яких еталонною пам'яткою для III–IV ст. стала Лепесівка [Тиханова, 1956, 1957, 1963], яка займала територію пізнішого передмістя літописного Тихомля. Саме місто та його округа (включно із складанням археологічної карти басейну Верхньої Горині) тоді були вперше фахово обстежені [Тиханова, 1962]. Матеріали з розкопок та попутно обстежених експедицією середньовічних городищ (Розваж, Борочичі) були використані невдовзі П.О. Раппопортом під час складання каталогу укріплень та житлових споруд Русі. Дослідниця систематизувала також інформацію про скарби та інші знахідки римської доби з території Волині [Тиханова, 1956, 1960; 1969].

Випадкове відкриття М.І. Островським Раковецького могильника римської доби поблизу Вишнівця у 1961 р. дало можливість у два наступні сезони дослідити його з участю кам'янець-подільських студентів [Винокур, Островский, 1967].

Прикладом кабінетного дослідження з археології є багато публікацій Є.І. Тимофєєва [1961а; 1961б; 1966]. На основі детальних звітів, переважно з розкопок К. Мельник, виконано історичну інтерпретацію старожитностей ранньосередньовічних курганів Волині.

У цей період спостерігалась здорова конкуренція між представниками різних наукових шкіл у роботі над узагальнювальним дослідженням історії та матеріальної культури слов'ян VI–X ст. між Дністром та Прип'яттю. Розкопки на Волині (Підрижжя, Миляновичі) проводили В.Д. Баран (1971–1973 рр.) та І.П. Русанова (1967–1969 рр.). Остання розпочала своє ознайомлення з археологічними пам'ятками краю внаслідок систематичної роботи в експедиціях 1957–1966 рр. під керівництвом Ю.В. Кухаренка [Хорошкевич, 2000, с. 9]. У 1965–1976 рр. дослідниця провела самостійні масштабні розвідки та розкопки ранньо-

слов'янських пам'яток у басейні р. Прип'ять, Стир та Стохід, які дали новий матеріал для підготовленого нею зведення пам'яток VI–X ст. [Русанова, 1975], що вийшло у світ вслід за подібною роботою В.Д. Барана (1972). Знахідки з розкопок її експедиції залишились у фондах ІА у Москві.

Учнем М.І. Островського та В.Д. Барана був співробітник Крем'янецького музею В.К. Воляник, який продовжив роботи на селищі Підрижжя та дослідив багато поселень римської доби у верхів'ях р. Горині [Воляник, 1972, 1979]. На цих матеріалах він написав дисертацію. За підсумками розкопок селище в Підрижжі і сьогодні залишається якнайповніше дослідженою пам'яткою ранньосередньовічних слов'ян на Західній Волині (розкопано 2182 м², виявлено 10 жител та 9 господарських ям VI–VII ст.), однак публікація результатів досліджень цієї пам'ятки забарилася [Козак, 2007а; 2007б]. Цінною знахідкою В.К. Воляника був також досліджений ним поблизу с. Печірна на Ланівеччині гончарний горн XII–XIII ст.

Значно гірше виглядали справи з цілеспрямованими дослідженнями пам'яток княжої доби на Волині. Як вже згадувалося, цей період не був у пошані у координаторів української науки. Стан вивчення археологічних пам'яток княжої Волині залишався фактично на рівні початку століття. Так, наприклад, в узагальнювальній (дисертаційній) роботі співробітника ІСН Олексія Онисимовича Ратича (1906–1975), присвяченій вивченню пам'яток цього періоду у західному регіоні України, основною базою для археологічної карти Волині були записи в інвентарних книгах краєзнавчих музеїв, а за основу висновків, наприклад, про хронологію городища у Пересопниці бралася вже згадувана стаття В.Б. Антоновича, написана наприкінці XIX ст. [Ратич, 1957, с. 41–42].

3.2.3. Початки міської археології. На Волині пам'ятки княжої доби систематично майже до кінця 1960-х рр. не вивчалися, що пояснюється вже згадуваними ідеологічними мотивами. Виняток становили хіба що роботи московських та ленінградських археологів. Перші у XX ст. архітектурно-археологічні дослідження волинських міст проводились експедицією під керівництвом директора Інституту історії матеріальної культури у Ленінграді М.К. Каргера (1903–1970). Для столичних учених ідеологічних обмежень було значно менше.

Однією з причин зацікавлення Ленінградської школи археологів до Волині був історико-географічний момент. Волинь і Володимир, зокрема, в різні часи мали великий культурний вплив на інші землі, що становили Західну Русь. Частина цих західноруських земель у певні періоди перебувала у безпосередній залежності від Галицько-Волинської держави. Тому вивчення археології краю було пріоритетною справою саме для цього наукового центру СРСР. При Ленінградському відділенні ІА АН СРСР була створена відповідна археологічна експедиція, яка з перервами досліджувала міста Володимир та Лучеськ аж до самого розпаду Радянського Союзу.

Археологічно-архітектурні роботи дослідників Ленінградської школи розпочались з відвідання Володимира у 1954 р М.К. Каргером (1958), тодішнім "грандом" не лише ленінградської, але й союзної археології. За сприяння О. Цинкаловського йому одразу ж вдалося віднайти відповідний об'єкт для розкопок. Ним стали рештки монументальних споруд в ур. Михайлівщина. Протягом двох наступних польових сезонів експедиції вдалося дослідити добре збережені фундаменти кількох споруд. Цікаво, що місцева влада з підозрою поставилася до робіт ленінградців. Судячи із звіту про розкопки, їм не дали можливості повністю розкрити пам'ятки, щоб не пошкодити дерева парку, незважаючи на те, що в наступні роки цю територію, очевидно, за старання цієї ж влади, було віддано під садибну забудову, внаслідок чого сам парк, що виник на покинутому у XIX ст. кладовищі, як і рештки унікального архітектурного комплексу, було піддано остаточній руйнації.

Певне значення для вивчення княжих старожитностей Волині мали багаторічні розкопки М.К. Каргера на городищі XII–XIII ст. у с. Городище Шепетівського р-ну Хмельницької обл. До сьогодні ця пам'ятка є якнайповніше вивченою для свого періоду у Східній Європі [Мирослюбов, 1983; Пескова, 1988]. Проте еталонною вона не стала, оскільки в належний спосіб не фіксувались об'єкти і знахідки, хоча й дала значний речовий матеріал для висвітлення різних питань з історії Волині та усієї країни у передмонгольський час, що зосереджений у Державному Ермітажі у Санкт-Петербурзі [див. напр.: Сотникова, 1974; Кирпичников, 1971; Вознесенська, 1989]. Останнім часом [Пескова, Белецький, 1997] висунуто здогад, що городище є рештками Данилового Кам'яця – великокнязівської резиденції першої половини XIII ст.

З цією пам'яткою трапилася типова історія: у 1974–1975 рр. титанічними зусиллями місцевої влади (голова сільради – Момот спеціально для доступу на пам'ятку важкої техніки насипав греблю через болото) потужні багаторядні вали городища було знівельовано. А вже у 2006 р. інший новоспечений "варвар" заклав на цьому городищі кагати. Незавидною була й доля багатющих колекцій (музейні полиці оминули, розчинившись у приватних колекціях, інші цінні зразки металопластики, а ті унікальні залізні знахідки – мечі, кольчуги, бойові сокири та ножі тощо, які на момент розкопок були в майже ідеальному стані, – досі не реставровані та потерпають від прогресуючої корозії).

Роботи волинських експедицій М.К. Каргера продовжив згодом його багаторічний співробітник П.О. Раппопорт (1913–1989), для якого Волинь стала однією з базових територій для дослідження давньоруського оборонного, а згодом і культового будівництва [Раппопорт, 1952; 1967; 1982].

Протягом 1960–1963 рр. загоном з вивчення фортець під керівництвом Павла Раппопорта з Ленінграда було проведено картографування та дослідження окремих городищ Волині (рис. 45). Тоді ж складено нові схематичні

плани багатьох городищ [Пересопниця, Білів та ін.], встановлено їх приблизну хронологію. Для укріплень типу Пересопниці виділено окрему групу т. зв. “городищ волинського типу”. На городищах у с. Білів, Острожець та інших виконано перерізи валів, які дали змогу продатувати час спорудження цих городищ. Наслідком цих робіт стало занесення низки пам’яток Волині, зокрема дитинця Пересопниці, до переліку найважливіших археологічних пам’яток України [Археологічні..., 1966].

Рис. 45. Городище Листвина. Фото П.О. Раппопорта. 1961 р.

Однак, навіть у цьому випадку висновки учених не брались до уваги місцевою партноменклатурою. Незважаючи на те, що на початку шістдесятих років городище літописної Пересопниці рішеннями Ради міністрів було взяте під охорону держави як пам’ятка республіканського значення, місцева держадміністрація не прийняла відповідного рішення. Навпаки, стараннями місцевої влади у цей час було розроблено проект створення на території пам’ятки громадсько-культурного центру села.

Капітальні цегляні будівлі та підвали нових житлових кварталів у цей період активно знищували майже ідеально збережений культурний шар середньовічних волинських міст: Володимира, Луцька, Пересопниці, Любомля та ін. У Шеполі та Дорогобужі кар’єрами колгоспних цегельень було майже повністю знесено окольний город та дитинець. З дослідженням пам’яток середньовіччя на державному рівні далі зволікалося. До списку пам’яток археології Волинської області потрапляли лише окремі городища княжої доби. Так, в Любомулі городище в ур. “Замчище” було взято під охорону у 1969 р. (охоронялося ще з 1920-х рр.), а городище X–XI ст. в ур. “Шопи” – лише в 1988 р.

Так було протягом 1950–1960-х рр., коли на просторах Волині проводились широкомасштабні земляні роботи, пов'язані передусім з меліорацією, не могло йтися про якусь охорону археологічних пам'яток. Наприклад, тільки у Волинській обл. за один 1960 р. було осушено 75 тис. га боліт і заболочених земель. При цьому було виконано близько 30 млн. м³ земляних робіт [див. Волинь..., 1971, с. 283]. Усього за двадцять років (1966–1986) у Західному Поліссі було осушено майже 400 тис. га земель, загальна площа яких зростає більше як у 2 рази і перевищила 750 тис. га [Шлапак, 2006, с. 294]. Рятівні археологічні дослідження, якщо й проводилися (наприклад, С. Березанською [1967А] по ріках Іква та Стохід), мали доволі формальний підхід.

Так само робили і під час виконання різного будівництва, наприклад, перед спорудженням великого підшипникового заводу на південній околиці Луцька на початку 1970-х рр. з усієї багатогектарної площі будівельного майданчика зняли родючий шар ґрунту, перенісши його в інше місце [Михайлюк, Кічий, 1991, с. 140]. Важко навіть приблизно підрахувати втрати для археології.

Зневага до пам'яток минулого проявила себе у цілеспрямованому винищенні усього, чим протягом століть опікувався, що цінував український селянин. Історія краю, можливо, підсвідомо (адже декларувалося, що любов до “малої батьківщини” є запорукою відданості великій) сприймалася чиновниками як етнічна особливість, яку потрібно було винищити “во ім'я єдності радянського народу”. Планомірному знищенню підлягали насамперед пам'ятки сакрального характеру. На це було спрямовано увагу всіх партійних осередків на місцях. Органи влади проводили активну роботу з ліквідації хрестів, каплиць із території колгоспних полів, доріг, вулиць та приватних садіб. До 1964 р. на усій території України здебільшого за допомогою землерийної техніки були ліквідовані так звані “святі місця”, шановані місцевими мешканцями і відповідно оповиті стародавніми легендами та переказами [Ольшанська, 2003]. При цьому нерідко знищувались саме археологічні об'єкти, пов'язані із близьким радянській ідеології язичницьким культом (кургани, джерела, городища-святини тощо). Вони не перешкоджали землеробству, оскільки знаходились далеко за межами оброблюваних площ, але “полум'яні комуністи” для їх ліквідації не шкодували зусиль.

Значна кількість пам'яток минулих століть була знищена внаслідок закриття церков та монастирів. Цікава історія дзвону XVI ст. Зимнівського монастиря, який, внаслідок чергового закриття обителі 1949 р., монахині перевезли до монастиря у Дермані. Згодом дзвін потрапив у РКМ, звідки його у 1995 р. повернули назад у Зимно.

Вибірково охоронялись та досліджувались пам'ятки археології. Згідно із прийнятими ще в XIX ст. настановами [Н. Гаврилюк, 2002] пам'ятками археології на території СРСР вважались лише об'єкти, споруджені до 1700 р. Негласно ж в межах УРСР охороні підлягали лише пам'ятки до 1300 р. – періоду існування, як тоді вважалося “спільної з росіянами колиски”, – Київської Русі, охороні та вивченню пам'яток доби Галицько-Волинської держави та козаччини не надавалось значення.

На окрему увагу заслуговує політика держави у галузі наукових досліджень з археології. Ця наука, як ідеологічна, поряд з історією, перебувала під пильним оком радянських органів. Вести планомірні дослідження мали фінансову можливість тільки перевірені кадри, які працювали у підшефному Львівському обкому КПРС Інституті суспільних наук АН УРСР. Але й там були певні проблеми. Особливо загострились вони у 1970–1980-ті рр., як наслідок сумнозвісної епохи застою. Виділені на дослідження кошти розкрадалися керівництвом установи. У той самий час дослідники, отримуючи у своє розпорядження не більше 10–15 % від виділених коштів, за прикладом верхів нерідко також витрачали їх не за призначенням.

Як наслідок, планове вивчення княжих міст як трудомістке, а отже, і дороге та ідеологічно заангажоване, у повоєнний період не проводилося, а дослідження пам'яток пізньосередньовічних і новожитних навіть не заохочувалось.

Особливо це помітно на прикладі результатів розкопок літописного Перемиля у 1963–1964 рр., які були проведені О.О. Ратичем. Сама ініціатива у проведенні цих досліджень виходила від археологів Польської АН [Łowmiański, 1953]. Саме у цей період у Польщі проводилися широкомасштабні розкопки до ювілею – 1000-ліття польської державності. У багатьох працях польських археологів та істориків було поставлено під сумнів розташування центру “гірської країни перемишльської” – літописного міста Перемишля на території сучасного міста на р. Сян. До завдання О.О. Ратича входило довести історичну істину, що пам'ятки у с. Перемиль на р. Стир своїм датуванням відповідають саме літописному (1097 р.) Перемилю.

Як зазначав автор у звіті, ним ретельно проаналізовано “археологічні матеріали і об'єкти від доби енеоліту до епохи стародавньої Русі”, “матеріали і споруди пізнішого часу – від XV ст. до наших днів звітом не охоплені” [Ратич, 1964, с. 1]. В експедиції проходили археологічну практику спершу студенти 1-го курсу історичного факультету Львівського університету імені Івана Франка, а згодом – студенти Луцького педінституту ім. Лесі Українки.

Усе ж т. зв. “хрущовська відлига” у деякому відношенні сприяла історичному краєзнавству. Так, 1960 р. відкрито краєзнавчий музей на громадських засадах у Торчині [див. Волинь..., 1971, с. 281]. На момент створення у його фондах знаходилося понад 2 тис. експонатів, які за тодішніми правилами мали розкривати радянські ідеологічні пріоритети, проте стараннями місцевого журналіста, а згодом – завідувача музею Григорія Гуртового там зосередилося також чимало цінних археологічних пам'яток, не лише з околиць Торчина (середньовічні мечі та енколпіони, монетні скарби, знахідки з розкопок Г. Охріменка 1970–1971 рр. у Лучеську тощо). Багато пам'яток, відкритих краєзнавцем, згодом досліджувались археологами (М.А. Пелещишиним, М.П. Кучерою, М.М. Кучинком та ін.).

1967 р. у Володимирі було поновлено офіційний статус місцевого музею, який називався “Народжені бурею”, що мав стати осередком пропаганди революційної та трудової слави. Згодом рішенням від 4 січня 1978 р. музей був перетворений на штатний історико-краєзнавчий відділ обласного музею. Значний вне-

сок у комплектування археологічних фондів Володимирського музею зробив його незмінний працівник у 1978–2002 рр., історик Петро Заклекта [1981]. У 1988 р., з нагоди 1000-ліття експозиційна площа міста, музею значно збільшена за рахунок надання частини приміщень в Єпископському палаці XV ст.

Наприкінці 1960-х рр. розпочали нагромаджуватися збірки у школах та при будинках культури, що поклали початок районному краєзнавчому музею у Любомлі. Його започаткував місцевий краєзнавець і учитель історії Д.О. Остапюк, який мав свою приватну колекцію археологічних та нумізматичних знахідок, письмових документів. Було багато інших експонатів, які він зібрав за кілька десятиліть, об'їздивши усі села району. Любов до рідного краю і фанатична відданість історії сприяли тому, що йому було довірено створення музею наприкінці 1960-х рр.

Д.О. Остапюк налагодив зв'язки з Холмським музеєм (Польща), неодноразово їздив туди вивчати досвід. Дирекція Холмського музею у 1970 р. передала в дар Любомльському музею цінні експонати з мінералогії, стародруки, наукову літературу і негативи із 350 сторінками холмських гродських книг, ревізіями Любомльського і Ратнівського староств з 1500 до 1580-х рр., зробленими у Варшавському архіві.

Любомльський краєзнавець багато років вивчав матеріали Волинського обласного державного архіву, склав картотеку архівних матеріалів Любомльщини, робив запити в наукові заклади республіки і держави. Збирав усе, що пов'язано з Любомльщиною, особливо, археологічні пам'ятки. Д.О. Остапюк відкрив могильник вельбарської культури у Любомлі та с. Машів, поморської культури с. Гуца. Перша неофіційна екскурсія у музеї була проведена 9 травня 1973 р. для польської делегації, яка прибула на свято Дня Перемоги. А офіційне відкриття музею відбулося 28 травня 1973 р. Експозиція складалась з шести відділів: природи, археології, середньовіччя та етнографії, Великої Вітчизняної війни, післявоєнного періоду, інтернаціональної дружби. У 1976 році Міністерство культури УРСР присвоїло Любомльському музею звання народного. Але склалось так, що з кінця 1970-х рр. музей залишився без господаря, ніхто за нього офіційно не відповідав. До 1989 р. музей майже не працював. За цей час пропала частина найцінніших експонатів і міль знищила багатий етнографічний матеріал. За громадські кошти музей працював до 1991 р. [Вернидубов, Криштапюк, 2007].

Історичні дослідження, передусім княжої доби, що в умовах тоталітаризму могли бути єдиною формою вияву громадянської позиції, набували популярності навіть серед волинської еміграції. Так, у 1960–1980-ті рр. активно публікував свої дослідження у Польщі та Канаді О. Цинкаловський. Цікаву розвідку про церкву Св. Василя у Володимирі слідом за Г. Логвином підготував Я. Гоффман [1965].

Перші археологічні роботи у цьому напрямку були розпочаті в Луцьку – обласному центрі – щойно наприкінці “хрущовської відлиги”, оскільки територія Старого міста стала доступна археологам лише після ліквідації тюремного закладу 1963 р. У 1967 р. невеликі аматорські археологічні дослідження у

Старому місті та у передмісті Гнідава проводив уродженець Радехівщини, ветеран Проводу ОУН(м), співробітник Інституту історії АН УРСР Мирон Матвієйко (1967). Таємно повернувшись в Україну, він був арештований. Певну роль у його трудовлаштуванні в Україні та зацікавленні археологією відіграло співробітництво під час перебування у Мюнхені у 1940-х рр. з відомим ученим, колишнім директором Інституту археології у Києві В.П. Петровим.

У 1968 р. М. Матвієйко продовжив дослідження Лучеська разом з відомим київським археологом Михайлом Кучерою (1921–1999), який приїхав на Волинь досліджувати городища. Хоча він і не ставив за мету професійне археологічне вивчення княжого міста, тоді ним було обстежено котлован з рештками фундаментів церкви Св. Дмитра в Окольному замку та прокопано культурний шар, проведено розкопки широкої площі на території гнідавського ремісничого посаду [Кучера, 1971, с. 242–245]. Матеріали цих робіт дали змогу уперше обґрунтовано поставити питання про племінний етап у розвитку міста [Толочко, 1989, с. 66–67].

Подальше зацікавлення городищенською тематикою у дослідника відбулось внаслідок дискусії з ленинградським ученим П.О. Раппопортом (1965), який формально відносив багато пам'яток цього розряду до ранньозалізної епохи. Час довів правоту українського ученого.

Дослідження городищ Волині М.П. Кучера (1971) розпочав у 1967 р. з розкопок городища у Затурцях, а у 1970 р. продовжив також дослідження городищ та замчищ в околицях Луцька (Підгайці (ур. Башта), Городище, Лише, Зміїнець), де він провів розвідкові розкопки. Частина з цих городищ невдовзі була остаточно зруйнована, а М. Кучера більше не приїжджав на Волинь. Проте його роботи сприяли зацікавленню археологією серед студентів-істориків Луцького педінституту, оскільки, починаючи з моменту його досліджень, луцькі студенти отримали змогу регулярно відбувати археологічну практику у полі.

Серед них був Григорій Охріменко, який самотужки взявся досліджувати будівельні котловани у Старому місті та нагромаджувати безцінний для науки матеріал, який усім здавався непотрібним [С. Терський, 2006ж, с. 213].

Ліквідація тюремного закладу дала нове життя найвидатнішій пам'ятці архітектури Луцька – Верхньому замку [Троневиц, 2003]. У зв'язку з розширенням поля діяльності у 1950–1970-х рр. з'являється низка синтетичних праць, передусім київських авторів, з історії мистецтва України, на сторінках яких дається мистецтвознавчий аналіз окремих середньовічних архітектурних пам'яток Волині [Луцьк, Володимир, Острог, Дубно, Дермань, див. Годованюк, 1968, 1970]. Започаткував цю роботу Григорій Никонович Логвин [19–2001, див.: 1958; 1967а; 1967б; 1968], який ґрунтовно вивчив храм Св. Василя у Володимирі, включаючи перевірку фундаментів шурфуванням. Спираючись на здобуті результати, Г.Н. Логвин, зокрема, робить спробу продатувати початок побудови цегляного замку Лучеська періодом правління Мстислава Даниловича та Юрія Левовича. Згодом, були зроблені спроби підкріпити цю думку аналізом будівельної технології [Могитич І., Могитич Р., 1990, с. 66].

Приклад відношення до культурної спадщини українцям показали білоруси. Мінський археолог П. Лисенко, вивчаючи літописну Турівську землю, у 1962 р. також обстежив літописні міста Нобель, Дубровицю та Степань на Рівненщині [Лысенко, 1974, с. 177, 178].

Масштабні розвідки Г.В. Охріменка на Поліссі дали змогу одночасно провести під керівництвом В.М. Петегирича невеликі розкопки курганного могильника X–XI ст. поблизу с. Майдан-Липно Маневицького р-ну [Грибович, Петегирич, Павлів, 1978; Петегирич, 1995].

Підсумовуючи огляд історії археологічних досліджень Волині у післявоєнний період –1946–1980 рр., – можна виділити такі основні етапи його розвитку. Перший – відновлення регулярних досліджень – 1945–1950-ті рр., відмічений переважно розвідками та розкопками невеликого масштабу на поселеннях первісної археології, виявлених до війни (Волиця, Костянець, Млинища, Городок, виняток – городище у Зимно). На черговому етапі археологічного вивчення Волині, який умовно можна окреслити 1960–1970 рр. продовжувалося планомірне збирання інформації про пам'ятки Волині різних періодів, було сформовано первісну базу даних для археологічних карт різних періодів. Продовжено започатковану у довоєнний період практику розкриття широкими площами багаточарових пам'яток: Листвин (2,5 тис. кв. м), Голишів (2,0 тис. кв. м, дві третини пам'ятки), Гнідава (1,0 тис. кв. м), Хорів (715 кв.м).

У т. зв. “застійний період”, очевидно, внаслідок того, що вільнодумство у політиці було вкотре загнане у підпілля, увага суспільства була привернута до порівняно “аполітичної” археології. Наслідком цього ініціативнішими стають роботи в галузі польової археології. З'являються молоді кадри археологів, виховані поколінням дослідників, що сформувались у міжвоєнний період. Наприкінці 1960 – на початку 1970-х рр. черга доходить і до вивчення пам'яток княжої доби. Їх почали активніше використовувати у політичній роботі. Першими за це взялися учені Польщі, де археологічним проблемам традиційно приділялась велика увага. У 1960–1970-х рр. у Польщі професія археолога стає чи не найпопулярнішою.

У цей період, зокрема у публікаціях польських археологів, ставилась під сумнів західна межа поширення пам'яток східних слов'ян. У зв'язку з цим аспірант ІОН М.М. Кучінко отримує зверху відповідну тему дисертації “Населення басейнів Західного Бугу і Сяну в X–XIII ст.”, згодом написану ним саме у руслі розвитку цієї теми. Після успішного захисту дисертації у 1972 р. прибулий за скеруванням зі Львова до Луцька на посаду доцента Волинського педінституту він одразу розпочинає систематичне вивчення пам'яток княжої доби краю (рис. 46). Однак роботи проводились непланово, принагідно, що й відобразилося на їх результатах.

Археологічна невивченість княжих пам'яток Волині особливо помітна на прикладі узагальнювальних історичних монографій цього періоду. Зокрема, проблеми середньовічної історії Волині у багатьох працях радянських істориків другої половини XX ст. І.П. Крип'якевича (1984), В.Т. Пашуто (1950), К.А. Софроненка (1955), О.М. Рапова (1977), П.П. Толочка (1989), М.Ф. Котля-

ра (1968; 1978; 1980) та багатьох інших розглядались переважно на матеріалах письмових пам'яток. Певне значення для вивчення історії Волині пізньосередньовічного періоду мали каталоги монетних скарбів [Котляр, 1968; 1978; 1981; Шуст, 1999].

*Рис. 46. Луцьк. Гнідава. Розкопки ранньосередньовічного житла.
1972 р. М.М. Кучинко перший справа*

3.3. Початок систематичного дослідження княжих міст Волині у 1970-х рр. стає важливою проблемою історичного краєзнавства [Терський С., 2002г]. Вважається, що поштовхом до масштабнішого вивчення центрів Галицько-Волинського князівства були результати розкопок у Києві [Толочко, 1987]. Епоха цілеспрямованого археологічного дослідження княжих міст затрималася на Волині майже на 150 р. порівняно з іншими історичними регіонами України (Галичиною, Київщиною, Чернігово-Сіверщиною).

Як уже загадувалось, перші роботи у цьому напрямку були розпочаті випадково у Луцьку – обласному центрі, фактично на аматорських засадах щойно наприкінці “хрущовської відлиги”. Невеликі дослідження княжого Лучеська слідом за М. Кучерою, М. Матвієнком та Г. Охріменком за кошти УТОПШ та з використанням фактично безкоштовної робочої сили – студентів-практикантів Волинського пединституту у 1970-х – на початку 1980-х років продовжили М. Кучинко і Д. Козак, які майже на десятиліття стали монополістами у використанні коштів місцевого відділення УТОПШ. Фрагментарні археологічні дослідження охопили зони новобудов на території середньовічного міста та багатошарові приміські поселення Лучеська. Серед цих робіт необхідно відзначити спостереження на території західного схилу Ринкового пагорба, здійснені М. Кучинком [1974, с. 297–298; 1975, с. 312] під час земляних робіт (вивчено стратиграфію, зафіксовано

будівлі XII–XIII та XV–XVI ст.). Тоді ж він досліджував середньовічний культурний шар у районі вул. Львівської (рис. 47) [Кучинко, 1978, с. 347]. Серед випадкових знахідок середньовічного періоду слід відмітити човен-довбанку XV–XVI ст. завдовжки 13 м, виготовлений у 1972 р., знайдений на правому березі р. Стир поміж колишніми селами Двірець і Біваки [С. Терський, 2006ж, с. 132], та, ймовірно, що саме цю знахідку тоді вдалося зафіксувати [рис. 47; Кучинко, 1976, с. 107]. Щоправда детальних наукових звітів про більшість з цих розкопок складено не було.

Рис. 47. Луцьк. Дослідження човна XV–XVI ст. На задньому плані М.М. Кучинко

Як уже згадувалось, низка споруд XI, XII–XIII та XVII ст. на аматорських засадах була досліджена у цей період Г. Охріменком на території передмість Лучеська – Хмільника та Гнідави [Терський С., 1991].

З подібним результатом проводила у 1973–1975 рр. розкопки на замку Крем'янець київський архітектор С.М. Пламеницька. Матеріали її розкопок до сьогодні неопрацьовані і лише недавно перенесені з приміщення пенсійного фонду м. Крем'янець до місцевого музею.

У цей самий період княжими старожитностями Волині на короткий час впритул зайнявся львівський археолог Вітольд Вітольдович Ауліх (1928–1995). Невдовзі після завершення робіт у Зимному, у 1966–1969 рр. він відповідно до бюджетної теми ІСН досліджував городища Лісостепової Волині (Борисковичі, Дитиничі та ін.), зокрема й літописні міста Пересопниця та Дорогобуж [Ауліх, 1967; 1970]. Особливо детально оглядалися городища в околицях Володимира, зазначені на карті О. Цинкаловського. Щоправда, відсутність експедиційної машини значно зменшувала результативність робіт [Ауліх, 1969].

Результативніші розкопки, проведені на Білівському городищі (околиця Пересопниці) у 1966 р., доли йому змогу встановити наявність на майданчику городища поряд з матеріалами X ст. культурного шару XI–XII ст. із спорудами. Внаслідок проведених досліджень було зроблено висновок про невідповідність матеріалів цієї пам'ятки старожитностям княжого міста, як до того вважали (вслід за В.Б. Антоновичем), та зроблено припущення про існування на городищі військового форпосту північної околиці літописного міста [Ауліх, 1967; 1971].

Значно зросли обсяги археологічних робіт на пам'ятках княжої доби у 1970-ті рр. У першій половині 1970-х рр. експедиціями з Рівного та Львова [Никольченко, 1973; Шеломенцев-Терский В., 1977] розпочиналося планомірне дослідження пам'яток Пересопниці та Дорогобужа.

З середини 1970-х рр. було продовжене систематичне вивчення пам'яток архітектури Волині, передусім групою ленінградських археологів під загальним керівництвом П.О. Раппопорта. Перші розкопки були проведені у 1975 р. на руїнах т. зв. “Старої катедри” в околиці Володимира-Волинського (рис. 48). Окремий загін цієї експедиції під керівництвом М.В. Малевської у 1975–1976 рр. проводив пошуки храму Св. Іоакима і Анни на території дитинця Володимира, а також досліджував церквища храмів Св. Василя, Св. Параскеви П'ятниці та Св. Миколи (Йосафата). Більші дослідження проводилися поряд з існуючим Георгіївським храмом Любомля, де вдалося знайти фундаменти первісного храму XIII ст. Тоді досвідченому археологу уперше потрапили до рук характерні матеріальні рештки завершального періоду розвитку Галицько-Волинської держави, зокрема, “чорно-сіра кераміка”, яку дослідниця обережно продавала наступним, литовським, періодом [Малевская-Малевич, 1975, с. 14–16]. Слід відмітити якісну графічну фіксацію виявлених споруд та зроблених стратиграфічних перетинів, які вигідно вирізняють звіти про дослідження, проведені тоді ленінградськими експедиціями.

Одночасно, у 1975–1976 рр. експедиція Луцького пединституту на чолі з М.М. Кучинком провела розкопки на дитинці та окольному городі Володимира, де вдалося дослідити рештки дерев'яних споруд княжої доби. Останнім у 1978 р. зроблено спробу поєднати архітектурні дослідження з археологічними під час робіт у Луцькому замку [Говденко, Кучинко, 1979; Кучинко, 1988, с. 303–304]. Однак здійснені дослідження не внесли цілковитої ясності у питання про час заснування та характер первісних укріплень Лучеська. Як результат цих робіт з'явилась навіть гіпотеза про побудову кам'яного замку ще в XI ст. [Кучинко, 1985, с. 144–145].

З 1974 р. пам'ятки літописної Пересопниці досліджувала комплексна експедиція, яку очолював Володимир Терський зі Львова. Метою експедиції було археологічне вивчення самого міста та його околиць. У 1974–1987 рр. експедицію спільно фінансували Академія наук України та Рівненська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Пізніше незначні кошти на дослідження виділялися також Управлінням культури Рівненського облвиконкому.

*Рис. 48. Федорівка в околиці Володимира.
Повторні розкопки фундаментів на церквиці "Стара катедрa". 1975 р.*

За час роботи експедиція вивчала дитинець Пересопниці (рис. 49), посадські райони в урочищі Мигор, Замостя, Жуківське та Білівське городища, городища у селах Сухівцях, Кривичах, Заріцькому, Дюксині, а також некрополь у Пересопниці.

Рис. 49. Розкопки В.С. Терського на дитинці Пересопниці. 1980 р.

3.4. Стан краєзнавства та пам'ятко-охоронної роботи на Волині (1980-ті рр.). У повоєнний період державної програми вивчення старожитностей Волині не існувало. Процес вивчення пам'яток історії та культури підпорядковувався певним кампаніям. Пріоритетом радянського "краєзнавства" Волині була лише відверта пропаганда історичних міфів.

До початку перебудови не могло бути й мови про планомірне вивчення “...питань, які стосувалися патріотизму і любові до “малої батьківщини” (давня історія краю часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави тощо)”, як про це сьогодні стверджують окремі тодішні керівники краєзнавчої роботи на Волині [Бондаренко, 2004]. Щоправда певні зрушення все таки відбулись внаслідок т. зв. “хрущовської відлиги”.

Пропагандистське значення мало видання багатотомної “Історії міст і сіл УРСР”, яке повинно було продемонструвати світові досягнення історичного краєзнавства в СРСР. Підготовча робота над ним починалася з формального залучення великого кадрового потенціалу. Для прикладу, рішенням бюро Волинського обкому КПУ від 8.06.1962 р. обласну редколегію очолив заступник голови облвиконкому І. Клімаш. Безпосередньо роботу над написанням обласного тому, до якої було залучено кілька сотень районних та сільських активістів, мав координувати директор Облдержархіву П.В. Кашевський. Формалізмом вирізнялась вже перша анкета, розіслана у райони та села області: серед великої кількості запитань вона не містила ніяких вказівок щодо фіксації пам’яток історії та культури [ДАВО. – Ф.Р-2097. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2]. У такий спосіб, робота над нібито “фундаментальним” виданням звелась до вибіркового конспектування довоєнної краєзнавчої літератури та вихваляння досягнутого за доби “соціалізму” рівня економічного й культурного розвитку областей [див.: Бойко, 1972]. При цьому подавалась лише коротка інформація про наявність археологічних пам’яток у населених пунктах, що мало свідчити про серйозне археологічне вивчення краю.

Проте й такий поміркований захід дав “зелене світло” для легальної популяризації української історії, став поштовхом для пробудження інтересу до краєзнавства після кількох десятиліть затишшя у краєзнавчій роботі. В областях і районах були створені редакційні комісії, розроблені рекомендації, як писати історію населених пунктів. До цієї роботи були залучені, окрім представників влади, працівники освіти, культури, краєзнавці. У процесі роботи над книгою, яка тривала майже десять років у школах, при будинках культури та й в окремих краєзнавців, почав накопичуватись також речовий, переважно археологічний матеріал. Пасивність у ставленні до рідної історії, що наступила в застійний період, відсутність відповідальних за збереження пам’яток призвела до втрати та знищення багатьох з них.

Довший час більш-менш організовано владою охоронялися лише пам’ятки архітектури. Для цього у складі обласного управління архітектури відразу було створено спеціальний відділ. Пам’ятки археології належали до компетенції управління культури, де, як було заведено у СРСР, працювали будь-хто, а лише не фахівці своєї справи.

Важливою подією в організації охорони археологічних пам’яток було створення секторів археології в обласних краєзнавчих музеях. Цією роботою займалися

випускники київського університету: у Рівному (1981–1993 рр.) – Б.А. Прищепка, а в Луцьку (1986–1996 рр.) – С.Д. Панишко. Зацікавленням останнього були проблеми дерево-земляних фортифікацій. У цьому плані С.Д. Панишком [1990; 1992] вивчались, зокрема, укріплення городищ в Арматневі та Коршеві.

Вказаними державними службами при музеях розпочато рятівні розкопки у місцях проведення меліорації та новобудов, насамперед у сільській місцевості. Проте реальні масштаби цих робіт були незначними.

У середовищі науковців, які займалися дослідженням конкретних пам'яток історії та культури, все більше визрівала ідея щодо створення серйозного енциклопедичного видання з цієї проблеми. Тому наступним етапом централізованої краєзнавчої роботи стало укладання багатотомного “Зведення пам'яток історії та культури народів СРСР”. Проте конкретна робота в цьому напрямку розпочалась тільки з початком т. зв. “перебудови”.

Першим відреагував на нові процеси в суспільстві древній Луцьк. Вже у 1985 р. тут започатковуються регулярні історико-краєзнавчі конференції “Минуле і сучасне Волині”, визначається тематика, яка раніше не знаходила відображення в наукових дослідженнях, зокрема, проблема слов'яно-германських стосунків у доісторичні часи.

Наймасовішою була друга конференція, присвячена 1000-літтю Володимиря. У її роботі взяли участь численні дослідники з усіх регіонів України та союзних республік Білорусь (Литва).

У цей період краєзнавці Луцька об'єднувались у товариства, що перебували під прямим ідеологічним контролем держави.

Серед аматорів краєзнавства опинилися й окремі господарські керівники на місцях. Так, у 1986 р. завдяки добрій волі та пильності краєзнавця Ю.І. Ліщука, тоді голови колгоспу у с. Зимно біля Володимира, вдалося археологічно зафіксувати частково зруйновану земляними роботами унікальну для Волині піч XVI ст. для випалу цегли. Роботи проводила М.В. Малевська (1988).

Значною підтримкою справі охорони пам'яток та краєзнавчому рухові на Волині було створення перших державних історико-культурних заповідників в Острозі у 1981 р. на базі місцевого краєзнавчого музею та у Луцьку 1985 р. на території Старого міста. Одним із завдань утворених структур була охорона та вивчення археологічного культурного шару. Проте початок загалом доброї справи був традиційним: напередодні розгортання планомірних досліджень з території Верхнього замку, де до 1963 р. існував радянський концтабір, було вивезено на сміттєзвалище верхню частину культурних напластувань із похованнями XVIII–XX ст. (очевидно, малося на меті замести сліди злочинів тоталітарної системи). Подібне зняття культурного шару без археологічного нагляду у цей час відбулося на території Зимнівського монастиря під прикриттям реставраційних робіт КиївНДІТАМ [за Л. Крощенком: 2001, с. 496, це мало відбутись

у 1977 р.]. Однак незважаючи на окремі негативні моменти, часто продиктовані “згори”, роками стримуваній системою інтерес до минулого “малої батьківщини” вилився у цілеспрямовану роботу новоствореного науково-дослідного відділу Луцького заповідника. Його працівники – П.О. Троневич, Б.Т. Сайчук, М.В. Хілько, В.П. Буднікова та ін. відзначилися самовідданою роботою, прискіпливо відбираючи та нагромаджуючи документальні та речові джерела про історичний розвиток Старого міста.

1986 р. Волинська та Рівненська обласні організації УТОПІК приступили до реалізації археологічної частини т. зв. “Зводу пам’яток історії та культури народів СРСР”. Проте відсутність відповідних фахових знань у працівників місцевих адміністративних органів значно знецінило можливі результати цієї діяльності. До роботи над зведенням археологічних пам’яток Волинської обл. були залучені фахівці з Інституту суспільних наук АН УРСР, Львівського державного університету імені Івана Франка та Львівського історичного музею (керівниками визначено Л. Крушельницьку та В. Івановського) по Рівненській обл. (керівник – Л. Залізняк) – фахівці Інституту археології АН УРСР та Рівненського краєзнавчого музею. На практиці усе звелось до розкопок за темами дисертаційних робіт та елементарного розтринькування коштів.

Згідно з підсумковими даними, зібраними УТОПІК наприкінці 1980-х рр., найменше в Україні археологічних пам’яток було виявлено і взято під державну охорону у Волинській (34), Тернопільській (38) та Хмельницькій (74) областях. Аналогічна ситуація склалась і стосовно двох інших категорій пам’яток: історичних та архітектурних [Кот, 1987, с. 178–179].

Позитивно слід розглядати виділення, починаючи з 1991 р., в самостійні музеї відділів ВКМ у Володимирі-Волинському, Любомлі та Маневичах, які стали осередками краєзнавчої роботи та створення у 1985 р. Шумського краєзнавчого музею.

3.5. Археологічні дослідження і краєзнавство 1981–1991 рр. У цей період значно зростають обсяги польових археологічних робіт, чому сприяло широке запровадження в практику фінансування рятівних розкопок за кошти ініціаторів будівельних або інших земляних робіт, найчастіше, меліорації. Наприкінці 1980-х рр. у поживленні археологічних досліджень певну роль відігравали також суспільні процеси (т. зв. “перебудова” та пов’язана з нею демократизація). У цей період також сформувалися наукові осередки, що спеціалізувались на дослідженнях Волині: київський (Інститут археології АН УРСР, Л.Л. Залізняк та Д.Н. Козак), львівський (Інститут суспільних наук АН УРСР, Львівський університет, Львівський історичний музей, В.С. Терський, І.К. Свешніков, В.М. Конопля, М.А. Пелещин, Р.М. Чайка, В.Д. Гупало та ін.), луцький (Педінститут, Обласний краєзнавчий музей, М.М. Кучинко, Г.В. Охріменко, В. Шкоропад, С.Д. Панишко), рівненський (Обласний краєзнавчий музей,

Б.А. Прищепа, В.К. П'ясецький, Ю.М. Нікольченко), острозький (Історико-культурний заповідник, О. Позіовський, О. Бондарчук, О. Романчук), тернопільський (Обласний краєзнавчий музей, О. Гаврилук, Б. Строць, М. Ягодинська).

Певною віхою в дослідженні Волині став початок широкомасштабних досліджень поселень слов'янського часу, що проводився експедиціями під керівництвом Д.Н. Козака. Цими роботами було також започатковано дослідження широкими площами сільських поселень слов'янської та середньовічної доби.

Так, із залученням місцевих коштів та студентів-практикантів Луцького пединституту протягом 1980–1991 рр. проводились широкомасштабні розкопки багаточисельних пам'яток поблизу с. Боратин, Гірка Полонка, Городок, Линів, П'ятидні [Козак, 1983; 1984, с. 274], а також В.І. Івановським та Д.Ю. Павлівим у 1986–1988 рр. в ур. Четвертий сінокіс (південніше від с. Рованці, див.: Терський С., 1991в, с. 21), внаслідок яких одночасно з вивченням пам'яток давніших епох, уперше широкими площами була досліджена поселенська структура сільської округи Лучеська та Володимира. Проведені у 1980-х рр. розкопки доповнили волинську складову етнокультурної карти України I тисячоліття н. е. [Славяне..., 1990; Козак, 1992].

Готуючи підсумкову працю, присвячену мезоліту України, київський археолог Д.Я. Телегін 1982 р. обстежив такі відомі фінальнопалеолітичні стоянки, як Нобель, Великий Мідськ, Мала Осниця, Смячка, на яких були проведені невеликі розвідувальні розкопки. Він вважав, що свідерське населення прийшло на Полісся із заходу вже на пізньому етапі існування культури. На “релікти місцевих макролітичних пізньопалеолітичних культур” наклалися свідерські традиції і тому в Західному Поліссі сформувалися пам'ятки Нобельського типу з верболістими вістрями [Телегін, 1985, с. 124–130].

У 1983–1986 рр. Волинська археологічна експедиція ЛІМ досліджувала курганні могильники X–XI ст. в околиці с. Берестяне [Гупало, 1991], які були зразковими з погляду фіксації матеріалу.

Певні, передусім розвідувальні роботи у 1970–1980-х рр. проводилися у польських районах [Охріменко, 1983; 1986; 1987; Артюх, 1986]. Саме роботи Г.В. Охріменка дали матеріал для узагальнювальних досліджень пам'яток різних періодів Волинського Полісся, підготовлених працівниками ІА у Києві [Березанська, 1972, 1982; Березанська, Охріменко, П'ясецький, 1987; Охріменко, Телегін, 1982; Зализняк, 1991]. Значні розвідувальні роботи, які уможливили виявити багато нових свідерських пам'яток у Волинському та Житомирському Поліссі, у 1970–1980-х рр. провів разом з Г. Охріменком геолог з Рівного В.К. П'ясецький. Завдяки їм відкрито і досліджено велику кількість пам'яток фінального палеоліту – Великий Мідськ, Мала Осниця, Рудня, Балаховичі, Грушвиця, Розничі, Самари, Мала Глуща, Лютка (Острів) та багато інших. На стоянках Мала Осниця, Великий Мідськ (на площі 200 м²) проведено стаціонарні дослідження. У ці ж роки

Г. Охріменко обстежив береги таких річок, як Случ, Горинь, Прип'ять, Стохід, Веселуха, Кормин, Млинок, Стир, Турія, Вижівка, Луга, Сарна, Черногузка. В результаті археологічних розвідок стали відомими такі стійбища: Вітковичі, Мульчиці, хутір Коник, Бабка, Варяж, Черськ, Гулівка, Велимче, Велика Глуща, Люб'язь, Семенова Гора (поблизу с. Галина Воля), Згорани та ін. [Залізник, Охріменко, 1985, с.86–98]. Багатий речовий матеріал дали розкопки неолітичного поселення у Рівному [Пясецький, Охріменко, 1987]. На території північних районів Хмельниччини В.К. П'ясецький (1973; 1974) дослідив палеолітичну стоянку поблизу м. Славута. Разом з С.С. Березанською у 1970-х рр. вони дослідили розкопками поселення та зольники білогрудівської культури поблизу м. Славута та сіл Нетішина, Полян, Солов'є та Сивки.

Значні відкриття, зроблені у 1970–1980-х рр. групою студентів та викладачів Львівського університету імені Івана Франка (“Шельф”) під керівництвом В. Артюха та ін., в результаті яких були відкриті десятки пам'яток мезоліту, неоліту, енеоліту в районі Шацьких озер.

Проведені у різних регіонах Волині розвідкові роботи дали можливість Г.В. Охріменку та М.М. Кучінку підготувати короткий варіант археологічної карти Волинської області (1991). Варто відзначити розвідкові дослідження на Поліссі Б.А. Прищепи (1983).

Значні дослідження проводилися працівниками музеїв. У 1985–1987 рр. велися невеликі рятівні дослідження літописного Перемиля, що дали можливість відтворити історико-топографічний розвиток міста [Терський-Шеломенцев В.С., 1990], а також розкопки на дитинці Муравиці [Прищепи, 1988] та на городищі у с. Жорнів на р. Стублі [Прищепи, 1992]. У цей період Волинською археологічною експедицією Львівського історичного музею були розпочаті рятівні розкопки княжого Володимира, але які через відсутність підтримки з боку місцевих властей, продовження не мали.

Значні рятівні розкопки власними силами співробітників Острозького історико-культурного заповідника О. Бондарчука, О. Романчука та О. Позіховського були проведені на Ринковій площі Острога у 1988–1989 рр. Сенсаційні відкриття добре збережених закритих комплексів IX–XVIII ст. (як виявилось згодом, на місці княжого Острога існувало велике слов'янське городище) не були введені в науковий обіг значною мірою через повну відсутність зацікавлення ними у керівництва. Систематичні розкопки експедиції цього заповідника проводилися на багатошаровій пам'ятці у Стадниках Острозького р-ну [Боднарчук, 1981; 1983; 1987].

Перебудовчі процеси у радянському суспільстві підняли престиж археології, що дало змогу отримувати більше коштів на польові роботи. Однак у зв'язку з погіршенням стану економіки впала реальна купівельна вартість грошей і тому робітниками-землекопами ставали неохоче лише учні середніх шкіл. За цих умов

1989 р. на кошти Волинського УТОПІК розпочато археологічне вивчення літописних міст Чемерина та Каменя (Каширського) [Терський, 1993; Понишко, 1992].

Відповідно до поставленого завдання певну роботу з локалізації літописних населених пунктів Волині проведено Волинською археологічною експедицією ЛІМ протягом 1986–1991 рр. Виявлені та обстежувалися пам'ятки літописних Березович, Бужкович, Свинюхів, Липи, Зарічеська, Коливані [Терський, 1993і].

У 1987–1991 рр. вибіркоче вивчення давньоруських пам'яток Крем'янецьчини здійснювала Волинська археологічна експедиція Тернопільського краєзнавчого музею під керівництвом О. Гаврилюка [1994].

Протягом 1983–1987 рр. мезолітичні пам'ятки Полісся у межах Волинської та Рівненської областей вивчались науковим співробітником Київського інституту археології Л.Л. Залізником (1991, 1999). Одночасно ним були відкриті нові стоянки фінального палеоліту. Під час багаторічних досліджень на стоянках Нобель, Красносілля, Березне, Лютка, Переволока, Люботинь та ін., особливо на повністю розкопаних свідерських стоянках Березно 6,14,15, Тутовичі 3,4, отримані важливі наукові результати, які дали змогу досліднику захистити не лише кандидатську, але й докторську дисертації. На основі багаторічних розкопок на згаданих стійбищах (Березно, Тутовичі та ін.) доктор історичних наук, професор Л. Залізняк видав кілька фундаментальних монографій, у яких усебічно вивчено й узагальнено господарство та побут населення Волинського Полісся у післяльодовиковий період (епоха фінального палеоліту – мезоліту). Значна увага цим проблемам приділялася і в інших його працях, зокрема, виданим за кордоном [Залізняк, 1989; Залізняк, 1991а; Залізняк, 2001а; Залізняк, 2001б та ін.]. Дослідник відомий також як автор багатьох навчальних та науково-популярних видань, де подано його погляд на історію України [Залізняк, 1991б; Залізняк, 1998].

Важливе значення для складання археологічної карти Волині, особливо в прикордонних районах по берегах р. Західний Буг, куди доступ для більшості громадян був обмеженим, мали розвідки на той час військовослужбовця-прикордонника І.Р. Михальчишина (1986). Серед досліджених ним об'єктів можна відмітити житла межановіцької культури у Лежниці та Х ст. – у П'ятиднях [Пелешин, Михальчин, 1987].

Наприкінці 1980-х рр. пильну увагу громадськості привертала різноманітні гідротехнічні проекти, здійснення яких могло нанести істотну шкоду пам'яткам археології. Одним з таких проектів було нарощення потужності Хрінниківського водосховища на р. Стир для потреб Рівненської атомної електростанції. Тоді ж зроблено спробу затоплення заплави між селами Боремель на півночі та Солонів на півдні з великою кількістю важливих пам'яток археології. У зону впливу потрапила також територія заповідника “Козацькі могили”.

На вивчення цієї ситуації Міністерство культури УРСР виділило значні кошти. Як часто буває у таких випадках, чималі суми потрапили у руки недосвідчених археологів. У 1989–1990 рр. експедиція лабораторії охоронних археологічних досліджень Міністерства культури під керівництвом Т. Бітковської (1992) здійснила суцільне археологічне обстеження розмивних берегів Хрінниківського водосховища на р. Стир. на рубежі Рівненської та Волинської областей. Обстеження передусім ставило за мету здійснення охоронних заходів: максимально повне виявлення пам'яток археології на відстані 1000 м від краю берега, визначення ступеня їх руйнування, якості рятівних досліджень. Вперше випала нагода шляхом порівняння результатами розвідок минулих років простежити інтенсивність руйнування об'єктів протягом 28 років, скласти уявлення про археологічну ситуацію на берегах водосховища. Проте недбалість проведених робіт знівелювала результат [Терський С., 2008].

У цей період проведено багато плідних рятівних експедицій на Південно-Східній Волині. Зокрема, експедиція Кам'янець-Подільського університету під керівництвом І.С. Винокура досліджувала пам'ятки у зоні будівництва Рівненської АЕС [кургани доби бронзи коло Дорогощі та ін.: Винокур, Гуцал, Мегей, 2002], а експедиція археологічної лабораторії Львівського університету під керівництвом М.С. Бандрівського (1993) – пам'ятки у зоні будівництва трансконтинентального газопроводу (городище X–XI ст. у Хорошеві, могильник милоградської культури у Жемелинцях, поселення могилянської групи доби раннього заліза коло Білогіря та ін.).

На виконання планової наукової теми ІА АН СРСР у 1989–1992 рр. московський археолог-славіст, учень І.П. Русанової і Б.О. Тимощука, І.О. Гаврітухін (1992; 1995) досліджував багаточислове поселення в околиці городища у с. Зимно (Зимно-6). Ставилося завдання з'ясувати структуру заселення басейну р. Луги, синхронну слов'янському етапу існування пам'ятки. Роботи фінансувалися з місцевого бюджету через Волинський краєзнавчий музей; незважаючи на це, значна частина виявлених пам'яток закономірно потрапила у фондосховища Москви.

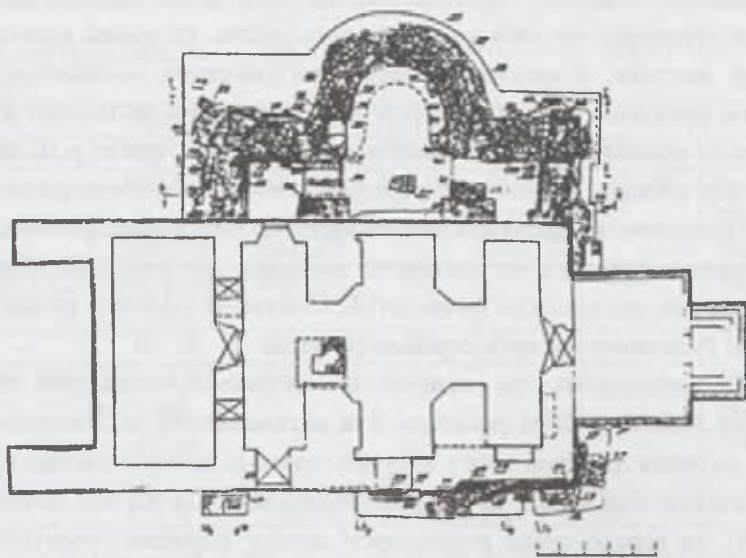
Певне значення для археології Волині мали історико-архітектурні дослідження, проведені у 1980-х рр. архітекторами-реставраторами з Київського науково-дослідного інституту історії містобудування та архітектури (далі – КиївНДІТАМ). Вони досліджували, зокрема, архітектурний комплекс Зимнівського монастиря, замок у Крем'янці, парафіяльний костел у Володимирі [Авагян, 1986, Крощенко, 1995, 1996; Крощенко, Осадчий, 1996].

3.6. Дослідження княжих міст Волині 1981–1991 рр. Зініційована науковими центрами СРСР програма дослідження старожитностей міст активно продовжувала втілюватись у 1980-ті рр. Певний поштовх цьому дало святкування ювілею Києва – 1500-ліття у 1982 р. Так, в 1982–1984 рр. лєнінградський

археолог Г.А. Пескова досліджувала у Володимирі випадково виявлений невідомий храм середини XII ст. на вул. Садовій, а також вела пошуки князівського палацу поряд з Успенським собором та решток храму на Онуфріївщині [Пескова, 1982; 1984; 1984; Пескова, Раппопорт, 1987]. У 1989 р. М.В. Малевська повернулася до досліджень на дитинці Володимира. Метою її розкопок було повніше вивчення решток мурованого замку середини XIV ст. та подальші пошуки храму-усипальниці Св. Іоакима і Анни, які так і не увінчались успіхом.

Результати розкопок Мар'яни Малевської 1982–1987 рр. у Луцьку, спрямовані на спеціальне архітектурне та археологічне вивчення пам'яток монументальної середньовічної архітектури Лучеська, дали змогу визначити час побудови: Верхнього замку та князівського палацу – рубежем XIII–XIV ст., храмів Св. Івана Богослава –1170-ті рр. та Св. Покрови – рубіж XIII–XIV ст. Цими роботами було також виявлено особливості їх архітектури на ранніх етапах існування [Малевская, 1985, с. 267; 1984, с. 291; 1986, с. 267; 1987, с. 365; 1988, с. 305–307]. Головною заслугою проведених досліджень було повне розкриття фундаментів собору Св. Івана Богослава XII ст. та північної половини фундаментів князівського палацу.

У 1988 р. експедиція під керівництвом М. Малевської та Г. Пескової [1996; Пескова, 1987] дослідила рештки Успенського храму XII ст. у літописному Дорогобужі (рис. 50).

*Рис. 50. План розкопу Успенської церкви у Дорогобужі
(за Г.О. Песковою та М.В. Малевською)*

Проте проведені до кінця 1980-х р. археологічні дослідження не давали цілісної картини історичної топографії, етапів розвитку та соціально-економічної і культурної характеристики волинських міст княжої доби [Археология Прикарпатья..., 1990, с. 122–124]. Зрештою подібні завдання дослідниками тоді ще не ставилися.

Справа вивчення княжих старожитностей зрушилася з місця наприкінці 1980-х р. лише стосовно Лучеська, чому сприяв, очевидно, обласний (адміністративний) статус міста та наявність сформованого інтелектуального середовища. Організувати їх комплексні дослідження доручили науково-дослідному відділу Луцького історико-культурного заповідника (далі – ЛДІКЗ). З його ініціативи у 1988 р. відповідно до укладеної угоди з Львівським історичним музеєм було утворено спільну археологічну експедицію, перед якою ставилося завдання комплексного вивчення археологічних пам'яток на території Старого міста та в його околицях. У складі експедиції працювали три загони – неолітичний (керівник Г. Охріменко), слов'янський або ранньосередньовічний (керівник С. Терський) та пізньосередньовічний (керівник – Б. Сайчук, див.: Сайчук, 1990; Сайчук, Троневиц, 1990).

Перші розкопки цієї експедиції, проведені уже в 1988 р. Б. Сайчуком (1948–1996) на Гнідаві та на території колишнього Архімандричого подвір'я Нижнього замку, мали розвідковий характер. Головною прогалиною в археологічному вивченні княжого Лучеська на цей час було неповне археологічне обстеження території, на якій сформувалось місто, та повна недослідженість його старої частини. З метою комплексного вивчення поставлених проблем С. Терським протягом 1988–1991 рр. у складі згаданої експедиції було здійснено суцільне археологічне обстеження вздовж обох берегів р. Стир у межах території, яку займала в ранньому середньовіччі міська агломерація Лучеська, проведено розкопки на багатьох нововиявлених пам'ятках, розпочато дослідження оборонних споруд та житлової забудови на території Верхнього та Нижнього замків, продовжено розпочаті Б. Сайчуком у 1989 р. рятивні розкопки на території Ринкового пагорба середмістя тощо.

Отже, незважаючи на мізерне фінансування, внаслідок проведених експедицією ЛДІКЗ та ЛІМ розкопок був встановлений час побудови перших укріплень дитинця. Це дало змогу аргументовано відкинути версію про спорудження нижнього кам'яного ярусу Верхнього замку в XI ст. [Кучінко, 1985, с. 144–148], та версію щодо вторинності поділу первісної території міста на дитинець і окольний город [Колосок, Метельницький, 1990, с. 47]. Інформацію про результати досліджень відразу ж було розповсюджено у пресі [див. С. Терський, 2002г] (табл. 1).

Археологічні дослідження княжих міст Волині у 1966–1991 рр.

Роки	Володимир	Лучеськ	Пересоп- ниця	Дорого- буж	Пере- міль	Муравиця	Інші міста
	автор*, об'єм виконаних робіт у кв. м						
1966	–	–	ВА, 120	–	–	ІС, 100	
1967	–	–	–	–	–	–	
1968	–	МПК, 1040	–	ВА, 60	–	–	Данилів, ПР, 220
1969	–	–	–	–	–	–	
1970	–	ГО, 16	–	–	–	–	
1971	–	–	–	–	–	–	
1972	–	–	–	ЮН, 1000	–	–	
1973	–	МК, 160	–	ЮН, 1000	–	–	Крем'янець, Пл
1974	–	–	ВШ, 73	–	–	–	Крем'янець, Пл
1975	ПР, 104; МК, 148; ММ, 65	–	ВШ, 142	ЮН, 1000	–	–	Любомль, МВ, 40
1976	МК, 200; ММ, 65	–	ВШ, 132	–	–	ЮН, ПМ,	
1977	–	–	ВШ, 136	–	–	–	
1978	–	МК, 140	ВШ, 160	–	–	ЮН, ПМ,	
1979	–	–	ВШ, 178	–	–	–	
1980	–	–	ВШ, 136	ЮН, 100	–	ЮН, 100	
1981	–	–	–	–	–	–	
1982	ММ, 44; ГП, 102	ММ, 16	ВШ, 150	БП, 117	–	БП, 43	
1983	ГП, 33	ММ, 65	ВШ, 138	БП, 320	–	–	
1984	ГП, 20	ММ, 180	ВШ, 266	БП, 232	–	БП, 32	
1985	–	ММ, 220	ВШ, 160	БП, 112	ВШ, 120	БП, 86	Ізяслав, МН, 14, Меджибіж АА
1986	–	ММ, 210	ВШ, 192	–	ВШ, 70	–	Меджибіж АА
1987	ВШ, СТ, 166	ММ, 35; БС, 12	ВШ, 132	БП,	–	–	Меджибіж АА
1988	–	БС, 24	ВШ, 116	БП,	–	–	
1989	ММ, 120	БС, 38; СТ, 166	ВШ, 208	БП,	–	–	Чемерин, СТ, 100, КК, СП, 36
1990	–	СТ, 34	–	БП,	–	–	Чемерин, СТ, 200
1991	–	СТ, 134	ВШ, 88	БП,	–	–	

* АА – А.Б. Аваган; ВА – В.В. Ауліх, МПК – М.П. Кучера, МК – М.М. Кучінко, ММ – М.В. Малевська, МН – М.М. Нікітенко, ЮН – Ю.М. Нікольченко, ГО – Г.В. Охріменко, СП – С. Панишко, ГП – Г.О. Пескова, ПН – Пономарьова, БП – Б.А. Прищепа, Пл – С.М. Пламеницька; ПР – П.О. Раппопорт, БС – Б.Т. Сайчук, СТ – С. Терський, ВШ – В.С. Шолом'янець-Терський.

Археологічні дослідження культурного шару території Верхнього замку, вперше проведені на широкій площі експедицією під керівництвом С. Терського у 1990–1992 рр., дали змогу реконструювати первісний рельєф замкового пагорба, визначити етапи його заселення, зовнішні контури дитинця та особливості його дерев'яно-земляних укріплень, топографію забудови.

Поряд з розкопками, у 1986–1991 рр. співробітниками експедиції заповідника Б.Т. Сайчуком, П.О. Троневичем, О.О. Виноградовим обстежувалися наявні підвальні приміщення у Старому місті, внаслідок чого вдалося зафіксувати, зокрема, рештки найдавніших з відомих сьогодні цегляних будівель, що існували у Старому місті у XV–XVI ст.

Внаслідок виконання цих робіт ситуація з вивченням ранньої історії та старожитностей княжого Лучеська докорінно змінилась. За величиною розкопаної та поверхнево обстеженої площі давньої міської забудови, кількістю та значенням досліджених археологічних об'єктів Лучеськ сьогодні входить у п'ятірку найкраще вивчених міст Волинського князівства.

Ґрунтовні археологічні дослідження, проведені лєнінградськими експедиціями, дали матеріал для певних історичних узагальнень. Так, М. Малевською за власними матеріалами досліджень храму Св. І. Богослова та даними розкопок М. Кучери храму Св. Дмитра доповнено розроблену П. Раппопортом схему розвитку монументального будівництва у місті протягом XII–XIV ст. [Малевская, 1997а; 1997б].

Широкі комплексні дослідження оборонних споруд, історії забудови та розвитку планувальної структури старожитнього Лучеська за даними письмових джерел, іконографічного та картографічного матеріалу виконано архітекторами Б. Колоском [1976а, 1976б, 1981, 1990 та ін.].

Популярні виклади ранньої історії Лучеська, що з'являлись протягом 1950–1990-х рр. [перелік див.: Михайлюк, Кічий, 1991, с. 4, 6–18], вміщували, як правило, матеріал, зібраний ще істориками XIX ст.

У процесі узагальнення раніше здобутих археологічних даних, спираючись на опрацьовані у науково-дослідному відділі ЛДКЗ письмові джерела, що стосуються середньовічного та новожитного Луцька, а також на краєзнавчі, історико-архітектурні праці колишніх та сучасних його дослідників, зроблено перші спроби визначити основні етапи розвитку соціально-топографічної структури міста у VIII–XIV ст., його житлової забудови, локалізації князівських садиб, монастирів тощо [Терський С. В., 1990, с. 48–50; 1991б, с. 6; 1991а, с. 19–22; 1992а, с. 45–47; 1993а, с. 24–26; 1993б, с. 120–121; Шеломенцев-Терский С.В., 1992б, с. 109–112 та інші публікації цього автора].

Аналогічно, внаслідок планомірних розкопок 1970–1990-х рр. змінились уявлення про хронологію та історичну топографію літописної Пересопниці [рис. 51; Терський В.С., 1977; 1979; Терський-Шоломенцев В.С., 1990, с. 124–126; Шеломенцев-Терский С.В., Шеломенцев-Терский В.С., 1995] та Дорогобужа. Нові археологічні знахідки дали можливість істотно доповнити загалом також історію краю в його різні періоди.

Рис. 51. Літописна Пересопниця. Схема розташування пам'яток IX–XIII ст. за результатами досліджень 1974–1999 рр.

Всезростаюча увага до вивчення княжих міст змусила Інститут Укрпроектреставрація включити до штату своєї організації археологів. Результативні розкопки проведені у 1985–1987 рр. під керівництвом А.Б. Авагіяна у Меджибізькому замку, невеликі розкопки – у літописному Ізяславлі [Никитенко, 1985, 1987, 1999]. Щоправда, реставраційні роботи, проведені тоді ж цією установою у Зимнівському монастирі, як згадувалось, супроводжувалися масштабним знищенням культурних напластунів.

Отже, у 1980-х рр. археологічне вивчення Волині продовжувало розвиватись помірними темпами. Особливість цього періоду полягала у тому, що усі зусилля

державних органів зосереджувались лише на банальному “перетравлюванні” коштів, які надходили на археологічні роботи, без зацікавлення у конкретних результатах. Значніші дослідження здійснювались переважно за рахунок залучення в археологію справжніх ентузіастів краєзнавства. З середини 1970-х рр. особливо помітним було згортання досліджень пам’яток первісної археології. Контрастували з цими процесами лише планомірні дослідження лєнінградських археологів на церквищах Володимира, Лучеська, Любомля та Дорогобужа, добре фінансовані, уміло організовані висококласними фахівцями та підпорядковані чіткій науковій програмі. Широкомасштабними стали розкопки пам’яток римського часу, що пов’язується з особистою організаторською активністю керівника робіт – Д.Н. Козака. Значно активізувалась у другій половині 1970-х – першій половині 1980-х рр. робота над складанням археологічної карти регіону. Протягом вказаного періоду цим результативно займалися Г.В. Охріменко та В.М. Конопля. Серед пам’яток княжої доби найінтенсивніше досліджувались місцевими археологами літописні міста Пересопниця (В.С. Шолом’янець-Терський) та Дорогобуж (Ю.М. Нікольченко, Б.А. Прищепа), а також городище у с. Городище коло Чарукова (М.М. Кучінко, рис. 52). Внаслідок здійснення цих робіт Волинь за ступенем вивченості археологічних пам’яток зрівнялась з іншими регіонами республіки. Проте на цьому тлі особливо помітним було відставання у пам’ятко-охоронній роботі – до кінця 1970-х рр. лише пам’ятки архітектури користувались реальною державною опікою. Яскравим виразом заперечення будь-якого суспільного значення пам’яток археології стала інтенсивна забудова території Окольного города у Володимирі без будь-якого натяку на попередні археологічні дослідження, що розпочалась наприкінці 1980-х рр.

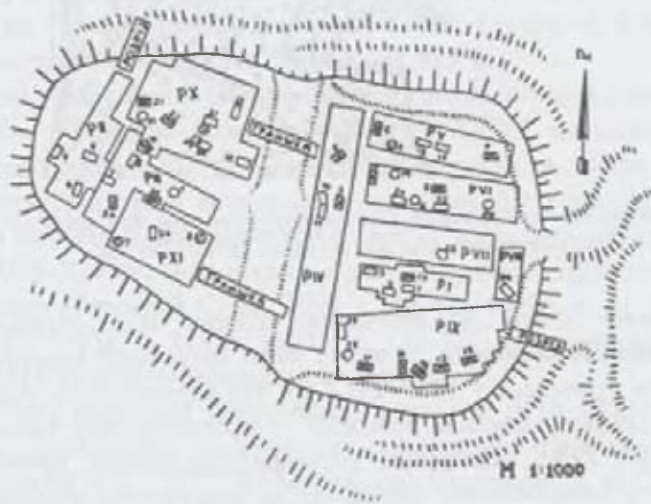

Рис. 52. Городище Чаруківське. Житлово-господарські споруди першого будівельного горизонту (кінець X – I-а пол. XI ст.) розкриті розкопками М. Кучінка у 1977–1989 рр.

Розділ IV

АРХЕОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНІ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1991–2008 рр.)

Проголошення незалежності Україною та її декларації стосовно побудови вільного, цивілізованого та демократичного суспільства пробудили у суспільстві великі сподівання на продовження позитивних змін у пам'ятко-охоронній сфері, у становленні добре фінансованих державою дослідницьких краєзнавчих структур. Проте, як виявилось, суспільство загалом не було готовим узяти як керівництво до дії нові стандарти. Стара партноменклатурна бюрократія, що залишилася на місцях, не бажала змін. Та й представницька влада в особі новостворених політичних партій не особливо поспішала впливати на ситуацію. Результатом цього стало поступове розмивання тих позитивних тенденцій, що намітилися у краєзнавчому русі у т. зв. “перебудовний” період.

4.1. Суспільство та пам'ятки археології: на зламі тисячоліть або п'явки на тілі української культури. Зміни у суспільстві спочатку багатьох пристосуванців-“радянських людей”-керівників – мешканців “нерушимого” Союзу наполохали. Навчені дисципліновано прислужувати режиму, псевдокраєзнавці “старої когорти” розгубилися. Проте швидко “намацали” “нову” стару дорогу... Серед останніх була і значна частина інтелігенції Волині, причетна до краєзнавчого руху: червоніша – у Луцьку, синьо-блакитніша – у Рівному. Отже, формально декларована владою ще в перебудовчий період увага до вивчення української історії та збереження культурних цінностей поступово набувала примарливіших форм.

Консервація старих порядків особливо помітною стала на II з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців. До делегації, зокрема від Волинської області, входили винятково колишні “чиновники від ідеології”. Ці ж “подвижники краєзнавчого руху” отримували розмаїті нагороди від уряду та Президента [див. II з'їзд..., 1997, с. 17, 153]. Результат від подібних заходів дуже часто вимірювався лише кількістю випитого учасниками перелічених заходів алкоголю [Бондаренко, 2003]. Роль цих псевдоісториків-псевдокраєзнавців, “кормачів” краєзнавчого руху, зосереджених у той час переважно у Луцьку, і далі зводилася фактично до відомого заняття “фіктивною науково-організаційною роботою, імітацією науки” [Дашкевич, 1996, с. 56].

Формалізм у роботі меншою мірою був характерним для інших обласних організацій. Як приклад – Рівненська та Житомирська, – у яких фактично не було представників комуно-радянської номенклатури.

Для того, щоб надати видимість панування демократії в українському суспільстві, до складу уряду та адміністративних органів на місцях були включені представники від народу – визначні діячі з числа творчої інтелігенції. Найбільше по одному на конкретний адміністративний орган, аби не створити т. зв. “критичної маси”.

Так, у Волинській облдержадміністрації з’явився Василь О. Ворон – колишній журналіст, який очолив гуманітарну сферу. Процеси “українізації”, які формально поглибились з проголошенням незалежності України, насправді в суспільному житті обернулись на переформування охлократії задля реваншу. Як зброю проти реформ було використано маховик корупції, яка глибоко охопила усі прошарки суспільства, починаючи від “голови” (див. народну приказку – “риба гниє з голови”).

У цей період уряд під керівництвом І.Р. Юхновського та його заступника з гуманітарної сфери М. Жулинського прагнув сприяти розвитку історичного краєзнавства. Були на той час і гроші.

Проте низький освітній та моральний рівень переважної більшості чиновництва призвів до передбачуваних результатів. Йдучи за “вітром змін” обласна влада для дослідження пам’яток археології Волині у 1992 р. виділила велику, як на усю історію археологічних досліджень краю суму, – 10 млн. крб. За ці кошти, на момент їх виділення, можна було б спорудити багатоквартирний житловий будинок. Проте гроші “канули у воду”. Для виконання своїх мерзенних планів колишня партноменклатура обрала близьке по духу чиновництво обласної установи, куди й перерахували виділені кошти. Зрозуміло, що під час розподілу коштів на реальні проекти (наприклад, розкопки давніх столиць Волині) не було виділено ані копійки. Фінансування обминули навіть визнаного в області дослідника – професора М.М. Кучінка, зав. кафедрою археології Волинського держуніверситету (він єдиний з місцевих археологів виявився “необізнаним” у справі прокручування державних коштів). Формально кошти були виділені на складання археологічної карти (гроші переводилися у готівку через продаж бензину, нібито витраченого на поїздки по області). Єдині реальні дослідження – невеликі розвідкові роботи (збір поверхневого матеріалу та фіксація виявлених поселень на місцевості) були проведені, допущеним “до корита”, львів’янином В.М. Коноплею. Подібна картина повторилась і в наступному, 1993 році. Щоправда, у зв’язку із зміною політичного курсу та поглибленням економічної кризи облдержадміністрація більше не виділяла на археологічні дослідження таких шалених коштів. Перманентна корупція в археології поступово переростала у системну і ставала органічною частиною т. зв. “прихватизації”. “Прихватизованим” виявилось право привласнювати “археологічні” гроші: це можна було робити лише під “дахом” “наукових” організацій, прикладом чого було усе навколишнє життя. А процес криміналізації суспільної свідомості, що розпочався у часи правління президента Л. Кравчука, стабілізувався на початку XXI ст.

У кінці ХХ ст. централізована схема корупції охопила усі сфери життя країни. Заручником цієї ситуації стала культурна спадщина України. Закон про охорону цієї спадщини став інструментом випомповування грошей з державного бюджету та у населення. Підприємливі ділки очоливши пам'ятко-охоронні “кооперативи”, намагалися заробити на святому. Відпрацьована у роки “застою” схема відмивання грошей діяла безвідмовно. На певному етапі відбувалася боротьба за монополію на “приватизацію” “археологічних” коштів. Не залишались осторонь цього процесу установи системи НАН України та Міністерства культури і мистецтв. Ключовим моментом цієї боротьби стало право надавати Відкриті листи – ліцензії на право проведення будь-якого плану польових робіт, включно із звичайними обстеженнями (рис. 53). Навіть висококваліфіковані та імениті вчені за цієї ситуації часто опинялися в залежності від чиновника, що у своєму житті не написав самостійно жодної стрічки.

Отже, тотальний грабунок пам'ятко-охоронної сфери відбувався на тлі протистояння НАН України та Міністерства культури і мистецтв (туризму) України, а також підконтрольних їм структур на місцях. На цьому тлі – повне припинення реальних польових досліджень, оскільки у чиновників з'явилась можливість, непроводячи конкретних робіт, набивати кишені виділеними на розкопки грішми, а для створення видимості бурхливої “наукової” діяльності влаштовувати колективні конференції-пятики тощо. Засилля радянської партноменклатури у місцевих державних органах та установах серйозно позначилося на пам'ятко-охоронній діяльності. За цих умов особливо відчутно постраждали культурні напластування з пам'ятками насамперед у найбільших та найдавніших містах Волині – Володимирі та Луцьку, де проводилося найактивніше будівництво [Терський С., 2002 г; 2004].

Незважаючи на таке своєрідне протистояння між “старими” та “новими” краєзнавцями, останні продовжували результативно працювати. Незважаючи на фактичну заборону вести археологічні дослідження та постійні цькування з боку чиновництва, свою плідну, проте, безоплатну роботу продовжував до самої смерті Б.Т. Сайчук. У цей період він зосередився на вивченні нагромаджених у попередній період документах, що стосувалися середньовічного Лучеська. За даними письмових джерел він дослідив, зокрема, забудову церковних погостів на території Старого міста та Нижнього замку [Сайчук, 1991, 1992, 1998].

В умовах “охлократії” та протистояння злодіїв і номенклатури не завадило останнім завдавати удари по істинних аматорах археології (характерним прикладом є загибель у Луцьку Б. Сайчука 12 травня 1996 р.). Намагання спаплюжити і в такий спосіб усунути з дороги дослідників краю часто об'єднувало колишніх противників. Незважаючи на трагедію, робота науково-дослідного відділу Луцького заповідника не припинилась. Її на певний час продовжив ще більш згуртований колектив, до якого приєдналися колишній

директор Волинського Діпромісту Р.Г. Метельницький (1929–2007) та молодий архітектор В.Ф. Семенюк. Проте “комерціалізація” роботи заповідника, що невдовзі розпочалась, знищила цей дослідницький колектив. Спершу було звільнено Р.Г. Метельницького, що мав незалежні погляди на принципи збереження історичної забудови Лучеська, згодом приватному бізнесу віддав перевагу В.Ф. Семенюк, а 2003 р. П.О. Троневи́ч перейшов на роботу в управління архітектури Волинської облдержадміністрації.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ № 136/125

Форма 4 на право проведення охоронних археологічних досліджень
м.Київ, 1996 року діючий до 31 грудня 1996 р

Цьм Відкритим листом Інститут археології Національної академії наук України
дозволяє Терському Святославу Володимировичу, старшому науковому співробітнику Львівського історичного музею

проводити охоронні археологічні дослідження-розкопки
посадських районів Лудька та Пересопниця Х-XV ст. в м.Луджк Волинської області та с. Пересопниця Рівненського району Рівненської області та розвідок у Львівської, Волинської та Рівненської областях

Відкритий лист дає право проводити будь-які земляні роботи, знімати топографічні плани, проводити фотографування та знімки, необхідні для дослідження археологічних пам'яток. Інститут археології просить органи закладів державної та громадської установи, приватних осіб особисто допомогти досліднику у здійсненні законної державною йому науковою завданням.
Передрішення робіт по цьому Відкритому листу іншій особі забороняється.

	Директор Інституту, академік НАНУ <i>С.Крм</i>	П.П.Толочко
Голова Польового комітету		В.І.Клочко

Відкритий лист № 136/125 зареєстровано у Міністерстві культури та мистецтва України 3 07 1996 року.

Начальник Управління охорони М.П. культури і спадщини Міністерства культури України <i>Головко</i>	П.О.Римар
--	-----------

Цей відкритий лист зареєстровано в _____ Обласному управлінні культури _____ 1996 року.
М.П. _____ підпис: _____

	зареєстровано в _____ рай. народної освіти в " 22 " _____ 1996 року	<i>Людмила Маджис Рого</i>
---	--	---

Рис. 53. Відкритий лист, виданий Інститутом археології НАН України та погоджений на місці проведення розкопок

В такий спосіб початок ХХІ ст. ознаменувався у краєзнавстві та археології Волині серйозним згоранням досліджень та польових археологічних робіт, а також посиленням руйнуванням пам'яток. Гучні скандали, пов'язані зі своєрідними “археологічними” податками, підірвали авторитет археологічної науки в очах місцевих держадміністрацій та у широкого кола підприємців. Масштабне нецільове використання зібраних для проведення розкопок коштів розтігало й наукові кадри.

На тлі корупції не послаблювалося бажання “викинути” дійсних дослідників, а серед них і патріотичних львів'ян з терену, запозичене волинською партноменклатурою у польських воєвод міжвоєнного часу (див. розд. 2): усе це завдавало дедалі відчутніших втрат історичній спадщині краю.

Однак, коли Волинська археологічна експедиція ЛІМ серйозно взялася за дослідження Володимира, під прикриттям пам'яток-охоронних структур тут нібито почали проводити якісь “рятувні” роботи [Терський С., 2003б]. З цих причин, зокрема, влада ніяк не реагувала на численні звернення щодо фактів руйнування унікальних архітектурно-археологічних пам'яток погосту літописного Михайлівського монастиря у Володимирі [Терський С., 2003б].

Характерний приклад відношення до історичної пам'яті – всеукраїнського розмаху святкування 1000-ліття Зимнівської обителі – випили і закусили за участі Президента України, а проблема підтвердження декларованої ювілейної дати на науковому рівні за допомогою археологічних джерел так і залишилась висіти у повітрі. Цінні для дослідження історії монастиря знахідки в черговий раз повинні були загинути під ковшем екскаватора [Терський С., 2004д].

Так було протягом липня–вересня 2001 р., коли співробітники Червоноградського гірничорятувального підрозділу проводили роботи з розчищення підземних галерей печерного монастиря на Святій горі, а обстеження викинутого ґрунту нібито проводили співробітники Володимирського історичного музею, які, як звичайно, не виявили жодних артефактів. Тоді вдалося лише помітити рештки графіті на стінах однієї з галерей, які нікому було зафіксувати. Вперше графіті у цих підземеллях були зафіксовані у ХІХ ст. [Теодорович, 1893, с. 168], однак досі ніким не вивчалися. Так само робили за увесь час численних будівельних робіт у Святогірському монастирі, починаючи з 1984–1986 рр. та у пізніших роках. З цієї причини жодних археологічних даних з цього історичного місця наука досі не має.

Протягом 2000–2001 рр. на території бастионного земляного укріплення ХVІІ ст. у Низкиничях, що захищало монастир з кам'яним храмом, заснований київським воєводою Адамом Киселем у 1643 р. [Годованюк, 1980, с. 84–85, рис. 3], за сприяння обласних пам'яток-охоронних структур УПЦ МП з метою пристосування архітектурного комплексу під чоловічий монастир було здійснено значні земляні роботи без археологічного нагляду.

Про численні факти нищення культурного шару новобудовами на території історичного середмістя Лучеська громадськість регулярно повідомляла у публікаціях [Терський С., 1998; 2003б; 2006в] про роботи Волинської археологічної експедиції (далі – ВАЕ) ЛІМ. Так, протягом 1999–2001 рр. без археологічного нагляду збудовано господарські приміщення для центру Євангельських Християн-Баптістів, каплицю Св. Пантелеймона при Покровській церкві тощо.

За доброзичливого споглядання місцевих археологів, які проводили улітку 2001 р. земляні роботи з розчищення крипт недобудованого собору XVIII ст. у Верхньому замку, та пам'ятко-охоронних служб Волині продовжувалося масштабне нищення культурного шару під час спорудження нових житлових будинків на території Окольного замку та посаду “Помостичі”. Так, зокрема, по вул. Кривий вал у Луцьку відразу за приміщенням міської ради місцевими “археологами”, які протягом двох років отримували від мерії фінансування на рятівні розкопки, так і полишено недослідженими споруди XIV ст., зафіксовані ВАЕ ЛІМ у 1998 р. [Терський С., 1999А; 2006ж, с. 91; 2008б, с. 146].

У липні 2001 р. на території т. зв. “архімандричого подвір'я” в Окольному замку Луцька (вул. Замкова) був викопаний котлован під садибний будинок завглибшки 2 м, який зруйнував культурні напластування XVI–XX ст. на площі понад 150 кв. м. На цій ділянці, де культурні напластування були найменш пошкоджені новожитнім будівництвом, науково-дослідним відділом Луцького історико-культурного заповідника планувалися найперспективніші розкопки широкою площею. На можливі сенсаційні знахідки, що стосувалися б слабо вивченого в Україні XIII–XV ст., коли Луцьк був головним центром українських земель, вказували розвідкові розкопки, проведені тут у 1988 р. [див.: Сайчук, 1988]. Проте протягом вересня–жовтня 2001 р. на вказаній ділянці безперешкодно виріс новий житловий будинок місцевого “мафіозі”.

Внаслідок відсутності будь-яких пам'ятко-охоронних намірів влади гинули досі збережені архітектурні об'єкти. Так, на хвилі “перебудови” суспільства початку 1990-х рр. приймалися постанови про відбудову багатьох волинських замків. Ліквідація “Лікувально-трудоного профілакторію” у стінах Клеванського замку лише прискорила процес руйнування пам'ятки. Невеликі реставраційні роботи, проведені у 1990–1991 рр., полягали лише у відкопуванні цоколя його найдавнішої наріжної вежі і на цьому т. зв. “реставрація” завершилася, а фінансування припинилося.

Корупція, що спустошила фонди експедицій, відкрила простір для діяльності т. зв. “чорних археологів”. Святе місце, як відомо, порожнім не буває. У суспільстві завжди існував нечисленний прошарок любителів-колекціонерів, які скуповували випадкові знахідки старожитностей. Мода на їх колекціонування та доступність металодетекторів зробила пошук скарбів справжнім бізнесом. Справжньою бідою для пам'яток археології Волині у 1990-ті роки стали цілеспрямовані пошукові роботи т. зв. “чорних археологів”, нерідко з історичною

освітою. Їх систематична діяльність з початку 1990-х рр. ведеться у Пересопниці [зокрема, на місцях розораних решток курганних могильників у с. Білів: Терський С., 2002в]. Останнім часом їх знахідки стали предметом наукових публікацій [Луць, 1999]. Працівниками Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) було підготовлено навіть зведення усіх знайдених “чорними археологами” предметів металопластики X–XIV ст. (енколпіїв, хрестиків, пряжок тощо) на Волині [Каліщук, 2007; Кучінко, Охріменко, Савицький, 2007].

У 1990-х рр. луцьку “чорну” археологію за деякими даними контролював кримінальний авторитет на прізвисько “Льоха Клеванський”, вхожий до тодішнього Голови облдержадміністрації. Після 1996–1997 рр. його монополію порушили численні аматори, зокрема випускники історичного факультету ВДУ. Сьогодні тільки у Волинській обл., використовуючи металошукачі, за деякими даними незаконним бізнесом займається понад 300 “чорних археологів”. Перенасичення ринку та потреба в атрибуції знахідок зближують “чорних археологів” з професійними музейниками і, починаючи з 2002 р., їх знахідки опиняються також у музейних колекціях.

Як результат, серед недокументованих знахідок з’явилися і “сенсаційні”, на зразок монет з левом та хрестом, які відразу ж було віднесено до продукції невідомого раніше монетного двору луцького князя Любарта Гедиміновича. Поряд з оригінальними знахідками ринок антикваріату заповнили і відверті фальсифікати. Виявленню подібних фактів перешкоджає різке згортання об’ємів польових археологічних досліджень, що в черговий раз підтверджує поширену тезу про злиття інтересів кримінального та чиновницького світів.

Відсутність професійного зростання кадрів компенсувалася залученням до лав археологів ширших кіл дослідників. Так, у 1992 р. у новоствореному на базі педінституту Волинському університеті ім. Лесі Українки було відкрито кафедру археології під керівництвом М. Кучінка. Щоправда її працівники довгий час самостійних розкопок не проводили. У наступні роки спектр зацікавлень працівників кафедри розширився. До поля зору, щоправда фрагментарно, потрапили малі міста Волині – Любомль та Переміль, у яких протягом 1994–1995 рр. М. Кучінком було проведено незначні археологічні роботи.

У 1990-х рр. на Рівненщині з’явилися три нових ВНЗ, в яких викладався повний курс археології, що передбачав проходження студентами-істориками практики – неоплачуваної участі в археологічній експедиції як робітників-землекопів: Національний університет “Острозький колегіум”, Рівненський гуманітарний університет та Рівненський інститут слов’янознавства Київського славістичного університету. Ця обставина сприяла певному поживленню робіт на пам’ятках княжої доби Рівненщини. Хоча протягом 2002–2004 рр. Рівненська облдержадміністрація виділяла значні кошти для проведення розкопок літописних міст Погорині, насправді успіху досліджень слід завдячувати ентузіазму безкоштовних робітників-землекопів – студентів-практикантів рівненських ВНЗ.

На певний час до роботи з археологічного вивчення краю долучився створений у 1992 р. Полісько-Волинський народознавчий центр НАН України (м. Луцьк, далі – ПВНЦ, керівник – доктор філологічних наук Віктор Федосійович Давидюк). У навчальному курсі народознавства на філологічному факультеті для спеціальності “Народознавство” у 1994–2000 рр. співробітник центру Г. Охріменко викладав достатньо детальний курс археології (200 годин).

Планувалася робота з вивчення археологічних пам’яток Полісся. Протягом липня 1998 р. археологічний загін (керівник – Святослав Терський) у складі експедиції “Славія-98” ПВНЦ НАН України досліджував комплекс археологічних пам’яток в ур. Гори неподалік с. Тоболи Камінь-Каширського р-ну Волинської області, виявлених навесні 1998 р. місцевим краєзнавцем, Головою Тоболівської сільради Костянтином Борбичем та археологом Григорієм Охріменком. Спонсорську допомогу експедиції надавало КСП “Росія” (Голова – Василь Олександрович Приходько). Проте плановане формування щорічної Поліської археологічної експедиції не відбулося.

4.2. Польові дослідження. Тенденції щодо вивчення пам’яток лише доби середньовіччя, що зародилися у науковому середовищі у 1980-х рр., давали про себе знати у 1990-ті рр. Тому питання передісторичної археології залишалися в стороні від інтересів діючих польових археологів. Головною причиною цього була певна кадрова криза, що виникла у провідному науковому закладі археології Західної України – Інституті суспільних наук НАН України (з 1993 р. – Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича). Для розробки проблем первісної археології були потрібні істотні кошти, але їх цільове використання сьогодні є неможливим.

4.2.1. Тому дослідження пам’яток доби каменю-бронзи майже не проводились. Вірним цьому покликанню довший час залишався лише Г.В. Охріменко, який для продовження своїх досліджень невтомно розшукував спонсорів протягом усіх 1990-х рр. У 2001 р. за істотні кошти західноєвропейського гранту відновлено невеликі дослідження знаменитої стоянки Куличівка у Крем’янці [Ситник, Богуцький, Коропецький та ін., 2007].

Тривалий час проводить багаторічні розкопки поселення Бодаки у Збаразькому р-ні Тернопільської обл. енеолітична експедиція Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук (керівник канд. іст. наук Наталія Скакун) за участю археологів Франції А. Самзун (Інститут археології, Париж), Б. Матєєва (директор музею в м. Істерих, Болгарія) та України. За 1987–2005 рр. тут відкрито залишки понад 15 жител і жител-майстерень, а також рештки підковоподібного рову. Житлові споруди тут розташовувалися гніздами у східній та західній частині поселення. Наземні глинобитні споруди – типові трипільські обпалені майданчики мали площу у 10–12 м², а напівземлянки – вісімкоподібні в плані ями – 6–22 м². Це був один із найзначніших трипільських центрів кременеоброблення. У радіусі п’яти кілометрів від поселення виявлено шість пунктів з багатими виходами кременю. Тутешній волинський кремій, разом з донецьким вважається найякіс-

нішим в Україні та у світі. Первинне оброблення кременю відбувалося як за межами поселення, так і безпосередньо на поселенні. У західній його частині, біля виходів сировини, виявлено шість великих скупчень битого кременю. У самому поселенні досліджено напівземлянку-майстерню. У ній виявлено понад 1500 крем'яних виробів: заготовки нуклеусів, відбійники, відтискники-ретушери, пластини, знаряддя праці, які не були в ужитку й одержані за допомогою відтискної техніки високопрофесійними майстрами. Першу таку півземлянку-майстерню виявив О. Цинкаловський у Бодаках в 1939 р.

До вивчення палеолітичних пам'яток Рівненщини у 2006 р. долучився дослідник з Житомирщини Ю.В. Кухарчук (2007). Цінні результати отримані у вивченні енеолітичних пам'яток: Г.В. Охріменком (2007) у 2004–2005 рр. на багатощаровому поселенні Замчисько у Голишеві біля Луцька, О.Л. Позіховським та В. Самолюком (2007) у 2006 р. на могильнику III тисячоліття до н. е. в Острозі.

У 1990-х рр. проведено багато плідних рятівних експедицій на Південно-Східній Волині. Зокрема, тернопільськими археологами досліджувалося поселення IV ст. н. е. в Очеретному на Крем'яниччині [Строць Б., Строць Л., 2000].

Найбільші за обсягом польові дослідження відкритих поселень у 1990-ті рр. на Волині проведені експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом Д.Н. Козака. У 1991–1992 рр. з допомогою студентів-практикантів Луцького педінституту було повністю досліджено багатощарове поселення Городок II (ур. Пасовище) [Козак, 1999], а у 1993–2008 рр. проведено планомірні дослідження поселень на берегах Хрінниківського водосховища за участю студентів-практикантів з ВНЗ Луцька, Рівного та Острога [Козак, 2007].

У такий спосіб прискорилося тенденція стосовно монополізації коштів, призначених на охорону та дослідження пам'яток. Одному з керівників Інституту археології НАН України, використовуючи службові важелі, вдалося зосередити у своєму розпорядженні численну і, фактично, безкоштовну робочу силу – практикантів Луцького і Рівненського ВНЗ, зусилля яких були зосереджені на повному розкритті поселень. За більше ніж десять років дослідження тут відкрито 4,5 тис. м² площі поселень бронзового, ранньозалізного, ранньослов'янського періодів та княжої доби вздовж берега р. Стир в околицях с. Хрінники.

4.2.2. Археологічне дослідження княжих міст Волині. Наслідком демократизації перебудовного періоду були наймасштабніші розкопки пам'яток княжої доби, проведені ВАЕ ЛІМ у 1990-ті рр. У сфері її діяльності залишалися Володимир, Лучеськ та Пересопниця. У рамках цієї експедиції під керівництвом С. Терського ЛІМ та ЛДІКЗ спільно протягом 1992–1993 та 1996–1998 рр. (рис. 54) продовжили дослідження княжого Лучеська, які включали рятівні розкопки у місцях новобудов на території Ринкового пагорба середмістя тощо (див. розміри основних розкопок у табл. 2). Отримані результати дали змогу переглянути існуючі стереотипи стосовно економічного життя Галицько-Волинської держави. Розвідковими роботами було охоплено більшість літописних центрів та городищ Волинського Опілля (рис. 55).

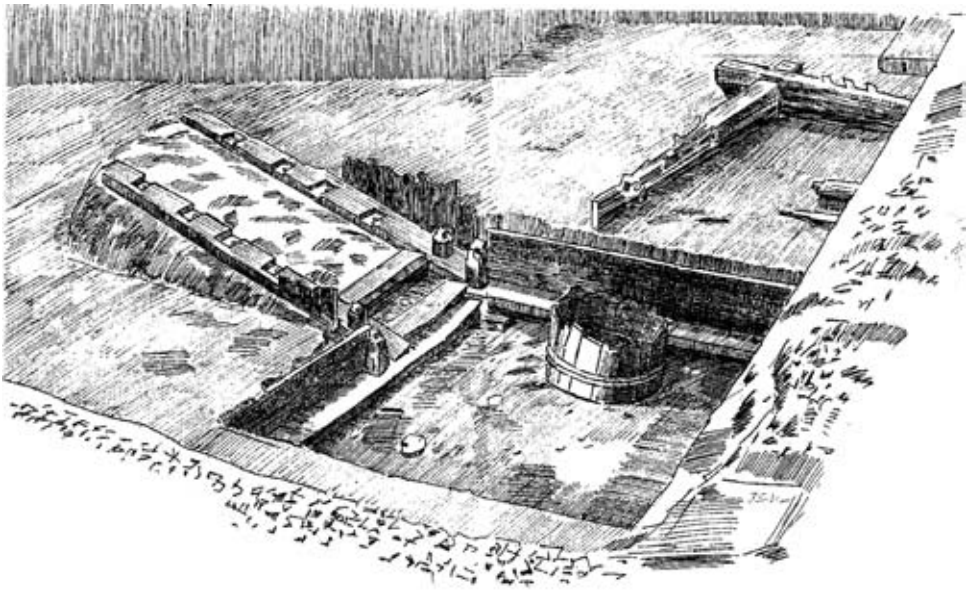

Рис. 54. Луцьк. Середмістя. Розкопки решток дерев'яних споруд XIV–XV ст. на ділянці по вул. Д. Галицького. 1996 р. Рис. І. Бойка

Розкопки пам'яток Рівненщини у 1992–1996 рр. фінансувались періодично управлінням культури Рівненської обласної держадміністрації, зокрема роботи фахових археологів з-поза меж регіону: Д. Козака у Хрінниках та І. Свешнікова у Дубно. Значно менші кошти, і то лише у 1992, 1993 та 1995 рр., виділялися на дослідження Пересопниці та Дорогобужа. У 1994–2000 рр. пам'ятки Пересопниці, Лучеська та Володимира також досліджувалися на кошти з грантів Державного фонду фундаментальних досліджень при Міністерстві освіти і науки України.

Натомість здебільшого ініціаторами та організаторами археологічних досліджень продовжували виступати новостворювані історико-культурні заповідники. Так, у 1995 р. розпочалися дослідження території м. Дубно [Swieszniow, Hupalo, 1996], які проводилися у замку Любомирських та у криптах давнього костюлу оо. Бернардинів [Гупало, 2000; 2007]. У зв'язку зі значними будівельними роботами у середньовічній частині міст Дубно, Рівне, Острог та Корець завдяки науковій зацікавленості керівника обласного РАСу у 2006–2007 рр. вдалося провести значні рятівні розкопки [Ткач, 2003–2005; Прищеп, Позіховський, Чекурков, 2006; Прищеп, Чекурков, 2006]. Їх результати слугують відтворенню історичної топографії цих літописних міст [Прищеп, Ткач, Чекурков, 2006, 2007; Прищеп, Чекурков, Ткач, 2008].

Як виняток, у 2000 р. експедицією за участю двох рівненських ВНЗ проводилися розкопки городища в околиці Рівного [Басів Кут: Прищеп, 2001], а у 2002–2003 рр.– на посадах Пастівник у Пересопниці та на східному посаді Дорогобужа [Прищеп, Терлецький, Чекурков, 2003].

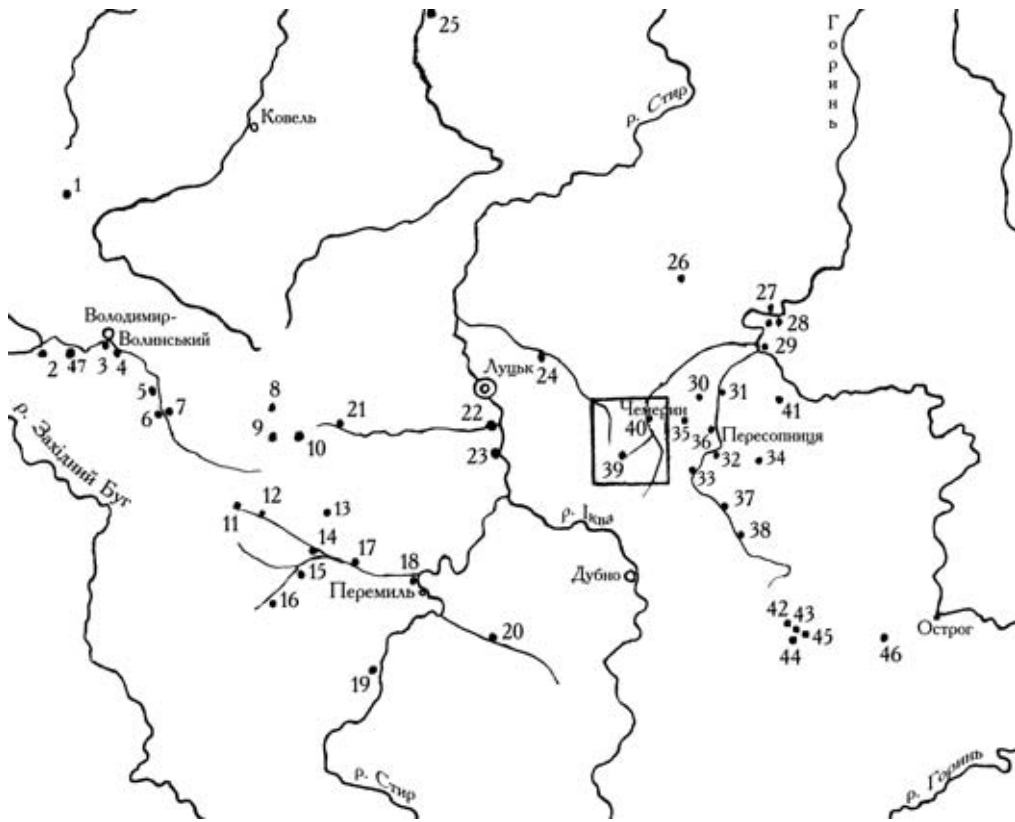

Рис. 55. Карта основних досліджень пам'яток княжої доби

Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею у 1986–2000 рр.:

1 – Овлучим; 2 – Устилуз; 3 – Заріччя; 4 – Зимно; 5 – Чесний Хрест; 6 – Бужковичі;
 7 – Марія Воля; 8 – Локачі; 9 – Коноху; 10 – Привітне (Свинюхи); 11 – Підбереззя;
 12 – Мирків; 13 – Звиняче; 14 – Галичани-Холонів; 15 – Борисковичі; 16 – Брани;
 17 – Новосілки (ур. “Звенигород”); 18 – Ліпа; 19 – Грицеволя; 20 – Теслугів; 21 – Кошів;
 22 – Новостав; 23 – Мстишин; 24 – Конопелька; 25 – Тоболи (Старі Червиця);
 26 – Городище; 27, 28 – Бичаль; 29 – Дюксин; 30 – Дерев'яне; 31 – Клевань;
 32 – Милостів; 33 – Заріцьк; 34 – Кривичі; 35 – Сухівці; 36 – Іскра; 37 – Сатіїв;
 38 – Варковичі; 39 – Певжа-Ставок; 40 – Олика; 41 – Грабів; 42 – Святе;
 43 – Будераж; 44 – Мости; 45 – Буца; 46 – Точівки; 47 – П'ятидні;
 48 – Чорторийськ (Старий)

Значно зрушилося дослідження пам'яток Південно-Східної Волині. Тут основну увагу було зосереджено на вивченні літописних міст. Так, у 1992–1994 рр. експедиція Кам'янець-Подільського пединституту під керівництвом І.С. Винокура провела розкопки у літописних містах Полонне та Ізяслав. Особливо масштабними стали багаторічні розкопки літописного Губина (1997–2007 рр.), проведені колективом кам'янецьких археологів під керівництвом І.С. Винокура, В.І. Якубовського

та В.П.Мегея (2006, 2007). Певні роботи проводилися у Меджибожі та Старокостянтинові за участю київських археологів [Виногородська, 2006, 2007]. Цінні знахідки виявлено на вузькодатованій завдяки монетам фортеці-городищу XVI ст. в ур. “Замок Ракоці” поряд з Меджибзькою фортецею [Демидко, Погорілець, Стопенчук, 2007].

Таблиця 2

Археологічні дослідження міст Волині у 1992–2008 рр.

Рік	Автор розкопок, досліджена площа, кв. м					
	Володимир	Лучеськ	Пересопниця	Угровськ	Дорогобуж	Інші міста
1992	–	СТ,120	ВШ, 92		БП, 40	ІВ (Полонне)
1993	–	СТ,140	СТ, 82		БП, 40	ІВ (Полонне)
1994	–	–	СТ, 204	–	–	–
1995	–	–	СТ, 128	–	–	МК, (Перемиль)
1996	–	СТ, ВС, 1000	СТ, 2	–	–	–
1997	–	СТ, 80	СТ, 90	ЮМ,ОС,90	–	Губин
1998	ЮМ, 20	СТ, 90	СТ, 150	ЮМ,ОС,90	–	Губин
1999	СТ,300	СТ, 24	СТ, 4			Губин
2000	СТ,320	–	–			Губин
2001	–	–	–			Губин
2002	–	–	БП, 180	–	БП, 52	Губин
2003	–	–	БП, 200	–	БП,	Я (Шумськ)
2004	–	–	БП, 200	–	–	Я (Шумськ) БП (Острог)
2005	–	–	БП, 100	–	–	БП (Корець, Дубно, Острог)
2006	–	СТ, ВС, 54	–	–	–	Дубно
2007	–	–	–	–	–	Я (Крем’янець), БП (Острог, Дубно)
2008	–	–	–	–	–	БП (Острог)

* ІВ – І.С. Винокур, МК – М.М. Кучінко, ЮМ – Ю. Мазурик, ОС – О. Остап’юк, ГО – Г.В. Охріменко, БП – Б.А. Прищепа, ВС – В. Семенюк, СТ – С. Терський, ВШ – В.С. Шолом’янець-Терський, Я – М. Ягодинська.

На півночі Тернопільщини у 2003–2004 рр. було розпочато вивчення дитинця та монастирища літописного Шумська [Ягодинська, 2006]. Проте утворений у 2001 р. Крем’янецько-Почаївський історико-культурний заповід-

ник фактично усунувся від будь-яких археологічних спостережень навіть за земляними роботами у старій частині Крем'янця. Уперше тут їх провів лише 2007 р. у невеликому котловані на узбіччі Ринку львівський археолог Я. Погоральський. У наступному році восени на замовлення цього заповідника місцева “рятивна служба” зімітувала дослідження на території замку.

Отже, у 1990-ті рр. на перший план вийшли комплексні дослідження княжих міст. Проте у 2002–2006 рр. польові дослідження ВАЕ довелося обмежити лише несанкціонованими спостереженнями за будівництвом насамперед у Луцьку та Володимирі, оскільки боротьба, що розпочалася в Україні між місцевими та центральними пам'ятко-охоронними організаціями за право заволодіти виділеними на дослідження коштами, кардинально змінила коло осіб, які отримували офіційний дозвіл на проведення археологічних досліджень.

Нерозуміння адміністративними органами важливості проблеми охорони пам'яток і надалі залишали її на узбіччі. Як результат, з причини низьких зарплат сформовані у попередній період професійні кадри археологів полишили пам'ятко-охоронні відділи при музеях і перейшли на роботу у вищі навчальні заклади.

Серед нового покоління археологів, які на рубежі століть на ентузіазмі активно продовжили роботу над складанням археологічної карти краю, потрібно назвати острожанина О. Романчука та дубнівчанина В. Ткача (2003–2005). Також у 1992–1998 рр. археолог ВКМ Ю.М. Мазурик (2001, 2003–2005) обстежив багато городищ доби пізнього середньовіччя поблизу сіл Іванівка, Колмів, Звиняче, Ощів, Довгів, Журавники, Цегів Горохівського району, Низкиничі Іваничівського району, а у 2003, 2004 рр. – у с. Боровичі та Старий Чорторийськ Маневецького району.

4.3. Стан розробки наукових проблем археології Волині. Певне пожвавлення наукового життя, викликане реформами середини 1990-х рр., сприяло проведенню досліджень. Найпомітніші успіхи відбулися у дослідженні старого Лучеська. Так, В.Ф. Семенюк обстежив існуючі підвальні приміщення у Старому місті, внаслідок чого вдалося зафіксувати, зокрема, збережені додаткові елементи найдавнішого з відомих сьогодні житлових будинків, що існували на території Окольного замку Лучеська у XIV–XV ст. (табл. 3).

Окремо вивчались певні сторони матеріальної культури Лучеська за речовими пам'ятками: керамічне виробництво [Терський С., 1994д; Terski S., 1994; Терський С., 1996є], окремо кахлі [Троневиц, 1996, 1998], розвиток писемності у місті [Терський С., 1996б]. Нові умови дали можливість глибше розкрити історію та культуру краю у наукових дослідженнях архітекторів [Р. Метельницький, 1998, О. Олійник, 1989, 1994, О. Пламеницька, 1998].

Початок розроблення комплексної картини розвитку середньовічного Лучеська за даними письмових джерел та археологічних досліджень покладено статтями С. Терського [1997б, 1998].

**Підсумки археологічних досліджень княжих міст Волині
станом на 2007 р.**

№ з/п	Міста	Досліджена площа, кв. м; %			
		Дитинець (Верхній замок)	Окольний город (Нижній замок)	Середмістя	Передмістя
1	Володимир	650 (0,4 %)	140 (0,2 %)	1080 (0,002 %)	1150 (0,01 %)
2	Лучеськ	1180 (1,25 %)	156 (0,25 %)	1338 (0,9 %)	1370 (0,05 %)
3	Пересопниця	2400 (5 %)	56 (0,1 %)	1000 (Пастівник) (1,0%)	460
4	Дорогобуж	4099 (30 %)	180 (1,25 %)	–	358 (0,05 %)
5	Белз	500	–	400	500
6	Шумськ	180	–	–	100
7	Чемерин	–	–	300	–
8	Камінь-Каширський	210	–	–	–
8	Муравиця	780	760	–	50
9	Губин	3350 (9 %)	55	–	40
10	Перемиль	560	12	–	–
11	Любомль	–	–	40	24
12	Дубно	6	25	800	100
13	Кам'янець (?)	6000 (100 %)	30000 (100 %)	–	–
14	Степань	34	–	–	–
15	Тихомль	100	34	–	200
16	Угровськ	50	–	70	–
17	Острог	50 (1,0 %)	1000 (2,7 %)	240	50
18	Корчеськ	30	–	120	–
19	Крем'янець	150	–	16	–

Продовження розкопок у Пересопниці дали змогу по новому переглянути історію та археологію цієї визначної пам'ятки [Терський С., 1995; 1996]. Нові археологічні знахідки уможливають істотно доповнити історію краю у різні періоди.

Скорочення інвестицій у польові дослідження та доступність поліграфії підштовхнули до виходу монографічних узагальнень цих робіт попередніх періодів: розкопок у Дорогобужі, Муравиці [Прищеп, Нікольченко, 1996а, 2001], Пересопниці [Терський, 2003], Лучеська [Терський, 2006ж, 2007з], а також розвідок в окремих регіонах Волині [Терський, 2001і, Бучак, Заклекта, Охріменко, 2002] та Полісся [Прищеп, Нікольченко, 1996б; Прищеп, 2002б, 2005].

О. Остап'юк (2001; 2002) проводив також роботу зі збирання матеріалів з історії Любомля. Значно пошквалилося видання історико-краєзнавчих досліджень. Самовіддану працю з вивчення історії волинських храмів та монастирів продемонстрував луцький краєзнавець В. Рожко (1997, 2002, 2006). Узагальнив-

ши відомі історичні дані про святині, він самостійно обстежив десятки маловідомих монастирищ, фіксує при цьому і пам'ятки археології (печери, городища тощо). Щоправда, значно ґрунтовніше документованими з наукового погляду є роботи з цієї теми київського дослідника С.М. Горіна [див.: 2000, 2007], написані переважно на давніше опублікованих археографічних матеріалах. Спільним недоліком цих праць є певна неувага до даних археологічних джерел та найновіших публікацій [див. наприклад: Троневи́ч, Хі́лько, Сайчук, 2001]. Разом з цим цікаву інформацію про багато ще необстежених археологами городищ та інших археологічних пам'яток вміщено у краєзнавчій літературі як авторства відомих учених [див. Денисюк В.Т., Денисюк І.О., 1998], так і початківців-краєзнавців [Ващук, 2007]. В останній книзі, написаній архієпископом УПЦ МП Варфоломієм про рідне с. Городно коло Любомля, детальний опис урочищ доповнений якісними малюнками різночасових знахідок з їх території: крем'яними серпами, енкаліпіоном XII ст., скарбом празьких грошей XIV ст., фрагментами керамічного посуду, кахлів, люльками. Краєзнавець власними поверхневими пошуками локалізував розташування поміщицького двору в ур. Старий двір та обґрунтував його датування за підйомним матеріалом на XVI–XVII ст. [Ващук, 2007, с. 17]. Зразком фахового використання археологічних джерел є також цикл робіт П. Троневи́ча [2003, 2006] з історії Луцька.

Якісно новий етап діяльності волинезнавчого центру у Львівському історичному музеї ознаменувався появою у 1998 р. першого тому “Волино-Подільських археологічних студій”, більшість статей якого була присвячена археології Волині. У 1999 р. ВАЕ ЛІМ започаткувала серію ілюстрованих буклетів “Старожитності Волині” (наклад 500 прим.). Серед них буклети “Скарби княжого граду” та “Град над Оличєю”, підготовлені до 850-річчя Пересопниці та Чемерина – літописних центрів Погориння (сучасної Рівненщини та Південно-Східної Волині). У 2001 р. випуском книги “Олика” розпочато серію історичних нарисів про літописні міста Волині (рис. 56).

Результати робіт експедиції розглядалися в контексті виявлених раніше матеріалів. Внаслідок максимально повного опрацювання усіх наявних в Україні музейних збірок, публікацій матеріалів з розкопок складено каталоги пам'яток матеріальної культури Волині X–XV ст., що стосуються поширення писемності, міжнародних зв'язків (Терський С., 1996в; 2000б). У роботах зроблено спробу показати розвиток культури Західної Волині у взаємозв'язках з країнами Європи, Сходу та Візантією. Низка досліджень присвячена вивченню питань, пов'язаних з роллю культури Галицько-Волинської держави у формуванні сучасної української культури.

Було продовжено публікацію монетних та речових скарбів, зібраних в останні десятиліття ХХ ст. у волинських музеях [Позіховський, Шуст, 2005; Войтюк, 2007]. Рідкісне для полісько-волинського регіону культурне явище –

торговельні зв'язки з Верхнім Поволжям та Прибалтикою у I–II ст. н. е. репрезентує скарб з с. Узлісся Дубровицького р-ну, випадково виявлений навесні 1988 р. та переданий на зберігання у РКМ [Boroffka, Prishchepa, 2004]. Подібні дари від населення у період всезагальної корупції годі чекати. Тому дослідникам-нумізматам залишається лише фіксувати знахідки “чорних археологів” [Белопольський, 2005; Крижанівський, 2006].

Рис. 56. Видання Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею

Проблеми середньовічної історії Волині у загальноукраїнському ракурсі розглядалися у багатьох працях позаволинських істориків, що сформувались у “перебудовний” період: Л.В. Войтовича (1992, 1996), О. Майорова (2001) та багатьох інших.

4.4. Археологічні дослідження у суспільному перерізі. Зневага органів охорони пам’яток до своєї профільної функції, а також бажання небезкорисливого контролю над коштами, що виділяються на археологічні дослідження, сприяли періодичному розгортанню публічних скандалів із залученням ЗМІ. На це впливала також відсутність нормативної бази та практики державного контролю за якістю

археологічних досліджень. Показовим є гучний скандал навколо розкопок городища Листвин, які протягом багатьох років проводили археологи Львівського університету. У своєрідному негативному висвітленні розкопок у Листвині була задіяна преса [Пшеничний, 1995] та місцеве телебачення.

Боротьба за отримання коштів нерідко прикривалась боротьбою із “зайдами”, “не кваліфікованими розкопками”, продажем експонатів за кордон тощо. Традиційними стали скандали, ініційовані невтомними фахівцями цієї справи. Приводом одного скандалу із зверненнями до правоохоронних органів стала, наприклад, відсутність належно оформленого Відкритого листа в офіційного керівника польсько-української експедиції 1997 р. на Зимнівському городищі Г.В. Охріменка (реально роботами керував польський археолог з Холма А. Браніцький). Підґрунтям для конфлікту було прагнення польської сторони, яка фінансувала розкопки, провести їх з найменшими фінансовими витратами: не були враховані ані матеріальні інтереси чиновників, ані побажання українських археологів, наукові інтереси яких замикалися на цій пам’ятці.

Для порівняння, самостійні розкопки на той час львівського археолога-початківця Т. Миляна у 2003 р. на цій же пам’ятці європейського масштабу Інститут археології НАН України усіяко підтримав.

Широке залучення до проведення польових досліджень археологів-початківців, а нерідко, випадкових людей, далеких від науки, т. зв. “комерсантів”, спритних у справах вибивання коштів, є характерною особливістю цього періоду. У такий спосіб тільки у Волинській області псевдонауковими кооперативами систематично привласнювалися кошти, сумірні із річним бюджетом великого наукового інституту.

Зовсім інший приклад міжнародної співпраці продемонструвала спільна польсько-українська експедиція у Нетішині [Taras, 2000], де безконтрольні державні кошти задіяними не були. Протягом 1999–2004 рр. за сприяння місцевих приватних спонсорів проводилися розкопки курганів комарівської культури під керівництвом київського археолога С. Березанської [Berezanska, Samoljuk, Taras, 2001].

З огляду на повне припинення досліджень з ранньобронзової доби Волині, польським вченим Я. Махніком була зроблена спроба ревізії тогочасних археологічних культур Заходу України. Внаслідок цього виділена свого часу І.К. Свешніковим городоцько-здовбицька, а також т. зв. стрижівська культури були зараховані до складу мержановіцької культури. Як виявилось, подібні припущення були необґрунтованими [Бунятян, 2008].

Разом з тим сенсаційні відкриття експедицій, які, як правило, не сплачували “податків”, а отже, відповідно не перебували “під дахом” керівництва

відповідних республіканських установ послідовно оголошувалися поза законом. Так, справжньою сенсацією для археологів-медієвістів було виявлення решток монументальних споруд XIII ст. у літописному місті Угровськ. Тривалий час пам'ятки літописного міста Угровська – однієї із столиць короля Данила, не були локалізовані. Остаточно вдалося це зробити завдяки зусиллям О. Остап'юка, полум'яного патріота та самовідданого краєзнавця, директора Любомльського краєзнавчого музею, спрямованим на археологічне вивчення решток городища у с. Новоугрузьке на р. Західний Буг [Мазурик, Остап'юк, 1998; Mazuryk, Panyszko, Ostapjuk, 1998; Панишко, 1997; 1998a].

Згадані дослідження, зініційовані О.Д. Остап'юком і проведені у 1996, 1997, 1999 рр., дали змогу з впевненістю локалізувати дитинець міста на відомому городищі в с. Новоугрузьке та виявити фундаменти ще однієї волинської вежі, що свого часу не вдалося П. Раппопорту [1975]. Тут було уперше за час роботи експедиції волинського музею продемонстровано серйозний підхід до опрацювання знахідок з розкопок: повторний аналіз ботанічних решток фахівцем-палеоботаніком дав змогу значно уточнити початкове уявлення про характер матеріалу [Пашкевич, 2001]. Проте успіхи таких досліджень не сподобались певним державним чинникам. У Відкритому листі на продовження подальших рятивних розкопок було відмовлено. Однак вказана перерва дала змогу дослідникам детально опрацювати виявлений під час розкопок речовий матеріал [Мазурик, 2003; 2004].

Молодше покоління місцевих дослідників не наважувалося на самостійні роботи, відбуваючи польову практику, переважно в спільних експедиціях університету та Інституту археології НАН України під керівництвом Д. Козака. Причиною цього були реальні умови наукової діяльності в Україні.

На тлі наукового вакууму, що створився в археології Волині, виразно проступили ознаки широкої культурної кризи. Її матеріальним виразом було видання за кошти Рівненської ОДА розкішної книги “Велич Дулібії. Рось: Суренж (Таємниці Волинської землі)” (Рівне, 2005), в якій нібито за допомогою геофізичних методів місцеві авантюристи Валентин Дем'янов та Олексій Андреев, геофізик, геолог за фахом, головний інженер КП “Рівненський архітектурно-будівельний нагляд” спочатку припустили, а потім “довели”, що давнє місто, частину території якого сьогодні займає Рівне, називалося Суренж та було столицею слов'янської держави-імперії. Мало того, дослідники вказали точну дату заснування Рівного як волинської столиці ... 120 рік н. е.

Як доказ його давності, “фахівці” Центру геофізичних та історичних досліджень “Рівне-Суренж” наводили й “археологічні” дані: науково непідтверджений факт випадкового виявлення будівельниками залишків давньої стіни на

пл. Соборній, що нібито тягнулася дугою під обласною бібліотекою, через площу Короленка й аж до пам'ятника Олеко Дундичу, що у парку Тараса Шевченка.

4.5. Стан пам'ятко-охоронної роботи. Нові суспільні віяння початку 1990-х рр. серйозно підкорегували діяльність пам'ятко-охоронних організацій. Формально зросла увага до контролю за станом археологічних пам'яток з боку місцевих управлінь культури. Дуже часто нові посадовці не були науковцями по суті та не прагнули організувати наукову роботу. Зокрема, із зміною керівництва сектором охорони археологічних пам'яток у Рівненській області у 1994 р. новий завідувач Т.В. Бикова, юрист за освітою, займалася переважно перевіркою стану збереження пам'яток археології та контролювала роботу археологічних експедицій на підвідомчій території.

Криміналізація усіх галузей життя в Україні не оминула і археологію. Масштабна крадіжка коштів, виділених на рятівні археологічні дослідження, супроводжувалася виникненням численних комерційних установ, які ці кошти повинні були “перетравлювати”. На Волині цю помилкову практику вдалося подолати, коли керівництво місцевими філіями Охоронної археологічної служби (далі – ОАСУ) Інституту археології НАН України перейшло до справжніх ентузіастів краєзнавства: у 2003 р. у Рівному її очолив фаховий науковець Б. Прищепа, а 2008 р. в Луцьку (філія створена 1999 р.), – колишній співробітник ВКМ Олексій Златогорський. Серед наймасштабніших досліджень польового сезону 2009 р. – розкопки експедиції ОАСУ у Луцьку (рис. 57).

Рис. 57. Луцьк. Гнідава. Рятівні розкопки експедиції Волинської філії ОАСУ. 2009 р.

Формування нових пам'ятко-охоронних структур, що охопило Україну у 1990-ті рр., із запізненням докотилося до Волині. Щоправда, з початку 1990-х рр. виникають нові історико-культурні заповідники у Дубно та Збаражі (1994 р.), до складу останнього включили площу у 120 га з рештками городища XIII–XIV ст., палацом у Вишнівці тощо. Рішенням Кабінету Міністрів України № 1509 від 17 листопада 2001 р. було заплановано створити Державний історико-культурний заповідник “Стародавній Володимир”. Проте навіть його формальне створення у грудні 2003 р. в обстановці пануючого культурного нігілізму не принесло взагалі якихось конкретних результатів. Включення до штату працівників заповідника як спеціаліста-археолога чомусь саме фахівця з досліджень пам'яток кам'яної доби – Г.В. Охріменка, лише підкреслило некомпетентність та небажання працювати з користю для справи у місцевому чиновницькому осередку. Наприклад, кошти, виділені у 2005–2006 рр. для дослідження та впорядкування городища-дитинця Володимира, насправді використали для переобладнання колишнього тюремного корпусу під приміщення дирекції заповідника (проект виконувала ЛКАРМ, арх. В. Рогозов).

4.5.1. Княжі міста Волині. Мортиролог знищення археологічних пам'яток. Наслідком добре продуманої в академічних кабінетах політики у галузі археології було майже повне припинення рятівних робіт у Старому місті Луцька [див. Терський С., 2003в] та повсюдне засилля “чорних археологів” (навіть у пам'ятко-охоронних службах).

Масштабна садибна забудова в межах охоронної зони навколо Луцького замку на території унікальних пам'яток археології (рис. 57) лівого берега р. Стир в ур. Гнідава та Панський город проводиться попри усі пам'ятко-охоронні норми. Широким ходом ведеться відпрацьована бюрократами на прикладі Львівського середмістя підготовка до подальшої забудови території Окольного замку Лучеська. З цією метою спершу було доведено до руйнування та запускіння багато споруд, які не були визнані пам'ятками архітектури: наприклад, одноповерхову шляхетську садибу початку XIX ст. по вул. Кафедральній, 23.

У Володимирі на території дитинця літописного міста, відведеного рішенням міськради під садибу історико-культурного заповідника, її облаштування розпочалося із знесення найбільшої цегляної будівлі кінця XIX ст., що належала тюрмі, закритій за М. Хрущова у 1950-х рр. В'язниця на місці Королівського замку була створена після придушення польського повстання 1832–1833 р. У 1838 р. було зведено перший тюремний корпус, хрестоподібний у плані. У 2004–2007 рр. проведено роботи з відновлення його первісного вигляду. Одночасно у пресі місцевим архітектором п. Андрієм Васильовичем Микитою

(автором сумнозвісного серед археологів Слов'янського парку, влаштованого на території ремісничого посаду Володимира) активно мусувалася думка, вперше ненароком висловлена краєзнавцями у 1920–1930-х рр. [Orłowicz, 1929, s. 152; Цинкаловський, 2003 (1935), с. 78] про те, що згадана будівля зведена на фундаментах замкової церкви Св. Іоакима і Анни, рештки якої безрезультатно намагалася віднайти під час робіт 1982–1989 рр. М.В. Малевська.

У травні 2004 р. у Володимирі самоуправно розпочато будівельні роботи з влаштування підземного туалету поряд з центральною апсидою Успенського собору [ці роботи прикрито формальним залученням для створення археологічного звіту після закінчення будівництва Ю.М. Мазурика: 2006, с. 54]. Одночасно знесено частину майданчика Єпископського замочка для продовження стіни-огорожі. Гроші, виділені місцевій службі Інституту археології на рятивні дослідження, як завжди, освоєними не були. Стратиграфію зрізу майданчика вдалося зафіксувати лише частково. За аналогічних обставин північніше від собору, по вул. Сокальській зведено будинок для родини мера міста П.Д. Саганюка.

Продовжувалося неконтрольоване риття будівельних котлованів на території середмістя Володимира. З метою влаштування прибудови з льохом до південного торця буд. № 4 на розі вул. Роксолани (Кожевникова, Жидівська) та Данила Галицького (Жовтнева) викопано котлован завглибшки близько 2 м. Південна стінка зафіксувала стратиграфію заповнення льоху будинку XVIII–XIX ст.

Територіями масової забудови приватними забудовниками в останні десятиліття є ур. Апостольщина, Михайлівщина та ін. Відбувається пряме ігнорування охоронного статусу території місцевою адміністрацією. Так, наприклад, остаточно приватизовано ділянку для зведення житла, на якій знаходяться рештки унікальних монументальних споруд Михайлівського монастиря XIII ст., досліджених М.К. Каргером (1958) у 1956 р.

“Помаранчева революція”, на яку українці поклали стільки надій, здійснена з метою переконати Захід у цивілізованості України, себе не виправдала. Обіцяної боротьби з корупцією не відбулося. А в тюрмах і надалі залишаються лише прості люди: корумпованому начальству туди й надалі хід заказано. Особливо негативно нові тенденції вплинули на археологію. Попри декларовану Президентом України любов до національної старовини, владну підтримку отримували лише “чорні” археологи, підтримувані певними структурами на місцях.

Продовжувалося руйнування поселенських пам'яток давніх луцьких урочищ Хмільника, Помостичів та Юриздики, де вперше археологічні дослідження проведені у 1997–1999 рр. експедицією під керівництвом автора. Культурний шар середньовічної доби, на відміну від Старого міста, тут залягає

лише завглибшки близько 1–2 м. До того ж культурні рештки добре збереглися на цих територіях завдяки забудові одно-двоповерховими будівлями на неглибоких підмурках кінця XIX–початку XX ст.

Незважаючи на те, що по вул. Б. Хмельницького під час робіт з реконструкції (територія СШ № 1) ще весною 1999 р. виявлено насичений культурний шар XII–XIV ст. [Терський С., 2006ж, с. 213], за 100 м від цього місця протягом 2000–2004 рр. без археологічної фіксації забудовано багатоповерховими будівлями квартали між вул. Пушкіна та Крилова (давній посад – ур. Юриздика),

У середині червня – середині серпня 2003 р. за вказівкою чиновників міськради заповідником засипано котловани, відриті протягом 1996–1998 рр. [див. Терський С., 1999] на вул. Катедральній та М. Драгоманова під плановані новобудови у Старому місті. На окремих ділянках (Драгоманова, 13) спершу засипано незавершений розкоп, а в серпні 2008 р. на цьому місці знову відрито, без будь-яких спостережень, вчетверо більший за площею котлован. При цьому знищено ще недосліджені унікальні дерев'яні будівлі X–XVIII ст.

У 2004–2006 рр. на легендарній Градній горі відкопано багато котлованів під зведення каплиці-хрещальні та нових корпусів духовної семінарії на території Святотроїцького собору УПЦ КП. Культурні напластування знищувалися саме там, де історична традиція, що веде свій початок з першої половини XIX ст., розміщує літописне поховання коня князя Андрія Боголюбського, учасника облоги Лучеська 1149 р.

У перших числах червня 2006 р. саме на цьому місці, де ще у 1940 р. існувала єдина зареєстрована пам'ятка археології у Луцьку, знаменитий курган Романсівка, помічений поряд з іншими визначними місцями на усіх планах міста, починаючи з середини XIX ст., за іронією долі відкрили найбільший котлован. Так звані археологічні розкопки тут стали найобурливішим прикладом ігнорування усіх можливих норм цивілізованого суспільства.

Як це завжди буває, зокрема на Волині, земляні роботи у такому історичному місці привернули пильну увагу численних мешканців міста – патріотів своєї “малої Батьківщини”. Тільки ті, кому за обов'язком служби потрібно активно втручатися у подібні справи та організувати проведення ретельних археологічних досліджень, залишилися стояти осторонь. Отже, в черговий раз для археологічної науки загалом та для історії тисячолітнього Луцька зокрема, нанесено велику шкоду.

З розумінням цих обставин активісти Волинського обласного відділення Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури зверталися до небайдужих представників археологічної науки в регіоні з проханням хоча б якось зарадити проблемі. З цією метою на підставі статті 11 закону України “Про

охорону культурної спадщини” до історичних міст Волині за особисті кошти робилися виїзди представників Волинської археологічної експедиції ЛІМ, яка протягом 15 років часто на засадах ентузіазму досліджувала їх археологію. Цими роботами максимально фіксувалися стратиграфія, конструктивні особливості та призначення виявлених споруд [С. Терський, 2006ж, с. 213; 2008б].

Грубим порушенням Кримінального кодексу України, зокрема, його статті про могили, було руйнування поховань поблизу Троїцького собору. Лише завдяки дорученню владики Михаїла (Зінкевича) перепоховання великої кількості людських кісток з поховань на цьому погості провели семінаристи. Серед похованих були рештки солдата часів Другої світової війни у кирзових чоботях.

Одночасно на відсутність кваліфікованого підходу до археології у місцевих пам'ятко-охоронних службах відповідно відреагувала Римокатолицька єпископія, яка для нагляду за земляними роботами, пов'язаними з реставрацією т. зв. Костьольного будинку в Окольному городі у липні–серпні 2006 р. запросила археолога з Лодзі Кароля Натканського. Звіт про проведені ним у заповіднику роботи дослідник чемно забув надіслати.

Формально на збереження пам'яток старовини у Волинській області у 2006 р. було виділено значну суму, яку розподілили переважно між пам'ятками обласного центру та Володимира. Несподіваного повороту набуло використання коштів у Луцькому історико-культурному заповіднику. Так, на ці кошти у Верхньому замку Луцька поряд із Стировою вежею зведено контрастуючу до історичного оточення масивну споруду туалету та з нагоди пристосування цокольного поверху храму Св. І. Богослова XVIII ст. під археологічну експозицію в черговий раз вивезено рештки культурних напластунів XVII–XX ст. з усієї південно-східної частини замчища, куди ще не добрався заступ археолога (як згадувалось вище, на решті території верхні культурні напластування вивезено ще у 1980-ті рр.). Згодом, в котрий уже раз “Рятівною службою” проведені нефахові розкопки на місці прибудови-переходу від крипти XVIII ст. до існуючого льоху. Влітку 2006 р. під час облаштування галереї на мурі до В'їздової вежі поряд із шляхетським будинком знесено рештки мощення з полив'яних керамічних плиток, частина з яких мала т. зв. солярний орнамент і могла належати до оздоблення князівського палацу, розібраного у XVIII ст. [С. Терський, 2006ж, с. 119].

Резонанс, який мали оприлюднені [С. Терський, 2006в] факти руйнування цінних пам'яток археології Луцька, змусили владу прикритися ще однією чиновницькою посадою: з жовтня 2007 р. у структурі Луцької міськради було створено посаду спеціаліста з охорони археологічних пам'яток, на яку запросили з ВКМ Ю. Мазурика. Ефективність такого заходу влади дала себе знати

вже навесні–влітку 2008 р., коли абсолютно без будь-яких, навіть формальних, досліджень масштабними котлованами, відкопаними у найціннішій частині середмістя поряд з Ринком, остаточно знесено дерев'яні рештки забудови багатих кварталів Лучеська XIII–XVIII ст. Саме тут дослідженнями ВАЕ ЛІМ у 1990-ті рр. було досягнуто сенсаційних результатів, відображених у першому томі “Історії Луцька”. Вже стало закономірним явищем, що знищення пам'яток відбулося невдовзі після урочистої презентації цього видання.

Характерною ознакою розкопок на пам'ятках княжої доби стає використання металошукачів – зловживання, внаслідок якого з культурного шару пам'ятки цінні археологічні знахідки вилучались без певної системи [Терський, 2004д]. Як наслідок – зросла кількість виявлених знахідок дрібної металопластики. За рахунок вибірково виїнятих з ґрунту предметів створювалось враження сумлінно виконаного дослідження.

Найбільші втрати від цього понесла міська археологія. Адже її специфікою є саме повномасштабність та фаховість дослідження. Лише за цих умов можливий позитивний науковий результат.

4.6. Проблеми музефікації археологічних пам'яток. Зневага до пам'яток української старовини, що законсервувалася у середовищі волинської бюрократії у 1980-ті рр., сприяла подальшому послабленню контролю за музейними колекціями, що призвело до нових значних втрат, насамперед археологічних знахідок. Так, після чергової заміни керівництва Володимирським музеєм було викинуто археологічні поступлення 1986–1995 рр., які своєчасно не були заінвентаризовані. У непристосованих приміщеннях без інвентаризації продовжували гинути археологічні збірки Крем'янецького краєзнавчого музею. Незважаючи на унікальне багатство місцевої музейної збірки, влада усіляко сприяла її розкраданню.

Проте, формально, з проголошенням незалежності України культурна сфера отримала додатковий поштовх для свого розвитку. Так, у 1992 р. виокремилися із складу ВКМ у незалежні інституції Ковельський історичний та Маневецький краєзнавчий музеї. З лютого 1991 р. розпочалась робота над передачею на державне зберігання експонатів Любомльського краєзнавчого музею. На той час в музеї нараховувалось 724 предмети. У 1993 р. музей став самостійною установою на чолі з О.Д. Остапуком, який на той час вже зібрав власну нумізматичну колекцію. Кількість пам'яток невпинно зростала за рахунок організованих археологічних експедицій і на початок 2007 р. становила 15 тисяч предметів [Вернидубов, Криштапук, 2007].

Шумський районний краєзнавчий музей, що 1992 р. набув статусу державного, розпочав збір також археологічних матеріалів. Сьогодні чисельно найбільша колекція археологічних знахідок у його фондах походить з розкопок М. Ягодинської у 2003–2004 рр.

Значні поповнення археологічним матеріалом з розкопок 1994–2008 рр. отримав Дубнівський музей: до середини 1990-х рр. тут було трохи більше 20 тис. експонатів, серед яких археологічні знахідки (переважно вцілілі рештки колекцій М.І. Островського) становили меншість.

На тлі очевидного занепаду культурних запитів суспільства новим обнадійливим явищем є виставки археологічних здобутків. Наприклад, неодноразово експонувались на виставках археологічні знахідки, виявлені Волинською археологічною експедицією: “Археологія Лучеська” (Луцький історико-культурний заповідник, до Міжнародної українсько-польської наукової конференції, вересень 1996 р.); “Побут середньовічного Володимира за матеріалами археологічних розкопок Окольного города у 1999 р.” (Володимир-Волинський історичний музей, вересень 1999–2002 рр.) та ін.

Знахідки з розкопок експедиції (близько 14 тис. одиниць збереження) передавались на постійне зберігання у фонди Львівського історичного музею (близько 5 тис.), Луцького історико-культурного заповідника (близько 6 тис.), Володимирського історичного (2 тис.) та Рівненського краєзнавчого музеїв (500).

Негативним явищем є відсутність належного обліку експонатів у перерахованих музейних закладах. Внаслідок цього багато знахідок, зокрема із робіт ВАЕ ЛІМ, було втрачено.

Спроби музеєфікувати відповідно до раніше розроблених пропозицій [Троневиц, 2003, с. 180] окремі ділянки Верхнього замку у черговий раз виявили нефаховість підходу. Так, у серпні 2006 р. під час відновлення стіни через рів при В'їзній вежі “реставраторами” не зроблено будь-яких спроб докопатися до її ідентичних фундаментів. Будівельна траншея глибиною 1,5–1,7 м, закладена без археологічного нагляду досягла лише напластунів не глибше XVII–XVIII ст., тобто, періоду остаточного замулення рову. Опублікована інформація про нібито проведені у цьому місці розкопки не відповідає дійсності. Такий “прийом” був досить характерним для розглядуваного періоду.

Констатуючи стан розвитку, передусім, археології в краї на початку XXI ст., необхідно відзначити, що йому притаманні усі ті особливості, що й в інших регіонах України: це й недостатня кількість відповідно підготовлених кадрів, повна відсутність фінансування та матеріальної бази археологічних досліджень: лабораторій з оброблення та консервування археологічних знахідок тощо. Як наслідок, нехтування правилами проведення досліджень, навіть рухомі пам'ятки, здобуті ще у другій половині XX ст. (наприклад, вироби із заліза), в державних музеях через відсутність заходів із профілактики корозії виявились фактично приреченими на загибель.

Найсприятливішим періодом для проведення археологічних досліджень були 1990-ті рр. Незважаючи на масштабне розкрадання коштів, виділених на археологію регіону, у цей час за традицією попереднього періоду в археоло-

гічному вивченні краю на засадах ентузіазму (без будь-якої оплати проведеної роботи) брали участь багато дослідників. Розростання різновидів “пам’ятко-охоронного” чиновництва та система посадників відомої академічної інституції в областях, запроваджена 2002 р., остаточно усунула ці здорові сили краєзнавців від діяльної участі у фінансованих заходах, а самі, нечисленні, розкопки з цього часу носили більше не науковий, а показовий характер.

Централізована система вилучення з роботи суспільних коштів стала характерною для України від початку 1990-х рр. До її становлення причетні багато установ та організацій. Зміна ситуації в археології та охороні пам’яток неможлива без докорінних змін у суспільній ідеології. Церковна заповідь “не вкради” мусить дещо піднятися у своїй вартості, а нав’язуваний державою лозунг “збагачуйся” повинен трактуватися у суспільно допустимих межах і тоді економіка та культура України розквітне в усіх відношеннях.

ВИСНОВКИ

Багатий на історію та археологічні пам'ятки волинський край віддавна бавив дослідників минувшини. Однак відсутність на його території розвинених в економічному відношенні центрів протягом останніх півтораєста років стримували розвиток культури, а відтак і історичного краєзнавства та археології.

Важливим стримувальним чинником була також політика чужоземних господарів, які на свій розсуд "опікувались" розвитком культури краю. За панування Російської імперії наголос робився на пам'ятках, які повинні були ствердити споконвічність православ'я на цих землях, а в міжвоєнний період, за панування Польщі, державною підтримкою користувалися лише окремі напрямки археологічної науки, а краєзнавство мало лишень заідеологізований характер.

До того ж у середині 1940-х рр. поступальний розвиток історичного краєзнавства на Волині було штучно перервано, оскільки демократична за характером, формами і методами роботи творча праця краєзнавців, яка сприяла піднесенню патріотизму та національної свідомості українського народу, не вписувалася у жорсткі рамки тоталітарного радянського режиму.

У 1960-х рр. створення зверху псевдокраєзнавчого руху за багатьма показниками було пародією на справжню діяльність з вивчення історії та культури рідного краю. За окремими винятками, діяльність краєзнавчих осередків була підпорядкована ідеологічним потребам КПРС на місцях. Окрім того, організація централізованого, підпорядкованого КПРС та КДБ керівництва краєзнавчим рухом, повинна була сприяти ідеологічному контролю над окремими краєзнавцями. В умовах режиму Л.І. Брежнєва (т. зв. "епохи застою") краєзнавчий рух перетворився на характерну для цього періоду "імітацію бурхливої діяльності": т. зв. краєзнавчі з'їзди поза протокольними заходами виливалися у звичайні банкети та інші подібні розваги навколопартійних гультьяїв за державний кошт.

Аналогічні процеси відбувалися в галузі археології Волині. У 1940–1960-ті рр. краєзнавчі музеї регіону, за невеликим винятком (І.В. Новіцький, М.І. Островський), не брали участі у археологічному вивченні краю. Експедиції, які у той період вивчали пам'ятки Волині, споряджались переважно академічними установами Москви, Ленінграда, Києва та Львова (як виняток – Волинська експедиція Львівського історичного музею: [С. Терський, 2002г]).

Розширення масштабів археологічних досліджень краю, що відбувалося протягом 1970–1980-х рр., втягнуло в свою орбіту практично усі музейні установи регіону. Однак збільшення фінансування археологічних робіт супроводжувалося розкраданням коштів, яке зростало в геометричній прогресії. Як наслідок, майже повне припинення досліджень пам'яток первісної археології.

Із завоюванням незалежності Україною усі ці негативні тенденції, відпрацьовані у 1960–1980-х рр., набули подальшого розвитку. Як наслідок, спершу

відбулося істотне скорочення реальних інвестицій в археологію, а з 2001 р. було майже повністю припинене. Під маркою археології народ, обкладений додатковими поборами, основне завдання яких не профінансувати науку, а лише збільшити тіньові кошти та створити додаткові перешкоди для економічного прогресу України. Формальне різке зростання коштів, виділених на археологічні дослідження, щорік у все більших масштабах поглинає численне навколонукове чиновництво, створюючи лише видимість корисної роботи. Якщо у часи СРСР радянська влада стримувала археологічні дослідження з ідеологічних міркувань, то сьогодні основний лозунг – “давай чорну археологію” – навіщо закопувати живі гроші в землю. У цих умовах археологічне та краєзнавче вивчення Волині загалом звелось до ініціатив окремих ентузіастів, які проводилися за спонсорські кошти (роботи О.Д. Остап'юка, О. Гаврилюка, Г.В. Охріменка та ін.). Проте і ці дослідження “охло”- і партократи не допускають.

Як наслідок, під ковшем екскаватора на численних будівельних майданчиках було втрачено безцінні речові пам'ятки історії та культури, які за умов їх ретельного збирання та консервації не тільки перетворили б на процвітаючий осередок туризму кожний з обласних центрів Волині, але й яक्रаво представили б українську культуру як важливу складову світового цивілізаційного процесу.

Незважаючи на існування проблем у волинському краєзнавстві, які завжди були пов'язані з суспільною ситуацією в країні, у дослідженні минулого Волині відбувався неухильний поступ.

Важливою його засадою була спадкоємність краєзнавства кожного етапу, що зберігалась, незважаючи на криваві перипетії ХХ ст.

Слід, однак, зауважити, що згадані успіхи могли б бути набагато істотнішими за умов вимогливішого суспільного контролю над діяльністю пам'яткоохоронних служб та інших установ культури, за умов більшої уваги до стану вивчення та збереження пам'яток власного минулого з боку адміністративного клану. Стереотипи про вторинність культурних цінностей, засвоєні адміністративним кланом у добу застою, надалі залишалися вирішальним чинником у ставленні державних органів до краєзнавства.

Проте досвід країн, що піднялися у своєму суспільному розвитку на новий, вищий щабель, свідчить про неминучість позитивних змін у пам'яткоохоронній сфері України. На ці зміни зорієнтоване також і це видання.

ДОДАТКИ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АН — Академія наук.
ВКМ - Волинський краєзнавчий музей.
ВУАК - Всеукраїнський археологічний комітет.
ВУАН - Всеукраїнська академія наук.
ГПУ - Головне політичне управління.
ІА - Інститут археології.
ІІМК - Інститут історії матеріальної культури.
КНДКСС - Комплексна науково-дослідна карстово-спелеологічна станція.
МДАПВ - Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.
МИА - Матеріали Інститута археологии Академии наук СССР.
НАН - Національна Академія наук.
НКВС - Народний комісаріат внутрішніх справ.
НКО - Народний комісаріат освіти.
ОУН - Організація українських націоналістів.
НТШ— Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка.
РКМ - Рівненський краєзнавчий музей,
СА - Советская археология.
УЇЖ - Український історичний журнал.
УШ - Український науковий інститут.
УРЕ - Українська радянська енциклопедія.

КОРОТКІ БІОГРАФІЇ ДОСЛІДНИКІВ ВОЛИНИ

1. ПЕРІОД ДО ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

АБРАМОВИЧІ Никанор Никандрович [1883, с. Мизове Ковельського повіту – 21.03.1969, м. Карлсруе] і Петро Никандрович [1881, с. Мизове Ковельського повіту – після 1931].

Народилися у священницькій родині. Отримали духовну освіту. Петро послідовно закінчив Мелецьке духовне училище (1893), Волинську духовну семінарію у Крем'яниці і Санкт-Петербурзьку духовну академію у званні магістранта (1904), одночасно слухаючи лекції в археологічному інституті. Педагогічну діяльність розпочав учителем російської мови у Тиврійській духовній школі на Поділлі (нині Вінницька обл.), а від 1906 – вчитель російської мови Волинської духовної семінарії у губернському Житомирі, одночасно викладач історії педагогіки, історії літератури у житомирських гімназіях Н. Овсянникової і А. Покрамович. 1909 він стає дійсним членом Товариства дослідників Волині, де співпрацює в історичній та етнографічній секціях, віддаючи багато часу пошуково-дослідницькій діяльності. Особливо його зацікавила історія Житомира. У 1915 – організовує евакуацію біженців у північних повітах Волинської губ.

1917 р. П.Н.А. стає організатором (разом з В.Г. Кравченком, О.О. Фотинським та іншими культурними, освітніми діячами) першого у краї вищого навчального закладу – Волинського народного ун-ту. Наступного року разом з братом та іншими представниками національно свідомої інтелігенції стає одним з організаторів Братства Св. Спаса, що ставило одним із своїх завдань відродження українських традицій у православній церкві; одночасно проводить велику роботу організатора як керівник дошкільного і позакласного відділу при Волинському губернському земстві. У 1919 П.Н.А. призначають першим ректором Волинського ін-ту народної освіти (ІНО) у Житомирі, в якому він працював викладачем до 1931 р.

Після того, як головним красназничим осередком в Житомирі став Волинський центральний музей, П.А. з 1923 очолив у ньому етнографічну секцію. Разом з М.П. Кудрицьким допомагав С.В. Бельському і В.Г. Кравченку в організації роботи аспірантури. Як прихильник української національної ідеї зазнавав утисків від тоталітарної системи, його прізвище фігурує у багатьох сфабрикованих кримінальних справах ДПУ як “буржуазний український націоналіст”. Переховуючись від переслідувань, 1931 р. виїжджає до Харкова, де працює викладачем в педагогічному інституті. Подальша доля невідома. Найвірогідніше, що його життя закінчилося у застінках ДПУ.

П.Н.А. автор фундаментальної історіографічної праці з історії Житомира, рукопис якої зберігається у фондах Державного архіву Житомирської обл. Праця є цінним красназничим джерелом.

Молодший з Абрамовичів – Никанор закінчив 1905 Волинську духовну семінарію в Житомирі, навчався у Київському комерційному інституті, а після рукоположення в священники (1910) – у Київській духовній академії, яку не закінчив через її закриття у зв'язку з більшовицьким переворотом 1917 р. Священницьку службу розпочав на Західній Волині, але 1915 у зв'язку з подіями Першої світової війни евакуйований до Житомира. За рекомендацією старшого брата Петра Никандровича став членом Тов-ва дослідників Волині. У часи УНР був організатором українського церковного і світського життя: разом з братом став дійсним членом Братства Св. Спаса, інструктором народної освіти Волинської губ. Від 1918 р. Н.Н.А. – редактор культурно-освітнього місячника “Світець”, а з наступного – співредактор україномовного часопису “Тромадянин”. У тому ж році видав брошуру “Просвіта на селі” (Житомир, 1919).

Після захоплення Житомира більшовиками, служив у різних парафіях Західної Волині, очолював рух за українізацію церковного життя на українських теренах у Польщі, брав участь у роботі Луцької підкомісії, що здійснювала переклад Св. Письма і богослужбових книг на українську мову, був членом Товариства митрополита П. Могили. 1939 перейшов до Ковельського деканату й українізував його. Після хіротонізації 1942 р. у Пінську на єпископа, переїздить до Києва, домагається співпраці УАПЦ зі світськими діячами, налагоджує її церковне управління, а у 1942–1943 рр. стає архієпископом Київським і Чигиринським. У 1943 р. виїжджає з Києва на Волинь, згодом – до Варшави, а 1944 – до Німеччини. Від вересня 1946 р. мешкав у Карлсруе. Від 1950 р. – керівник УАПЦ в Німеччині, а ще через три роки – митрополит УАПЦ на еміграції. У 1954–1961 рр. був почесним головою т-ва “Волинь” та Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (Канада), які на еміграції стали спадкоємцями Товариства дослідників Волині, що діяло в Житомирі у 1900–1920 рр.

Н.Н.А. автор історичної праці „Догматично-канонічний устрій Вселенської Правобережної Церкви”, багатьох краєзнавчих праць, зокрема “Наші могили: Інструктивні вказівки до розкопування курганів”, “Культ предків на Волині”, “Історія Дерманського монастиря”, “Старі церковні звичаї на Волині” тощо.

Літ.: Митрополит Никанор (Некролог) // Літопис Волині. – Вінніпег, 1971 – 72. – Ч. 11–12; *Костриця М. Ю.* Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. – Житомир: А.А.К., 2001. – С. 105–106, 121–122, 133–134; *Костриця М. Ю.* Краєзнавчо-просвітницька діяльність Никанора і Петра Абрамовичів // ВМІС-3. – Луцьк, 2004. – С. 214–216.

АНТОНОВИЧ Володимир Боніфатієвич [1830, Чорнобиль Київської губ. (за ін. даними 18(30).01.1834, с. Махнівка Бердичівського пов. Київської губ., тепер с. Комсомольське Вінницької обл.) – 8(21).03.1908, Київ] – історик, археолог, археограф, етнограф, член-кореспондент Російської Академії наук, професор історії Київського університету (з 1870), фундатор та довголітній голова товариства Нестора-літописця у Києві, організатор археологічних з'їзтів, у 1863–1870 рр. головний редактор і видавець “Архива Юго-Западной России” (8 томів).

У 1850 р. закінчив Одеську гімназію, де вихователем був батько – Йонаш Джидай. Закінчив медичний

(1850–1854) та історико-філологічний (1856–1860) факультети Київського університету Св. Володимира, де 1872 захищає першу дисертацію “Останні часи козацтва на правій стороні Дніпра” на ступінь магістра російської історії. 1872 р. – голова комітету з підготовки археологічного зїзду в Києві, 1876 – дослідження “Акти про гайдамаків”, 1878 р. – друга, докторська дисертація “Нарис історії Великого князівства Литовського”.

Упродовж 30 років працював в університеті на кафедрі російської історії, де 1878 став доктором історичних наук і був обраний професором, був деканом факультету (1880–1883), ординарним продюсером (з 1878), завідувачем музеями старожитностей та нумізматичним (1872–1908). Цей представник народницької школи в українській історіографії, створив “київську школу” істориків, представниками якої є Д.І. Багалій, П.В. Голубовський, О.М. Андріяшев, О.С. Грушевський, М.В. Довнар-Запольський. У 1863–1880 – головний редактор Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві; з 1881 – очолив Історичне Товариство Нестора-літописця при Київському університеті. З 1882 р. – фундатор і активний автор журналу “*Киевская старина*”. 1885 р. – робота “*Исторические деятели Юго-Запада России в биографических портретах*”, де представлені десять гетьманів України.

Упродовж 40 років активно займався археологією, працював на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділлі, Волині. Брав участь у II–XIII Археологічних зїздах. Автор археологічних карт Київщини (1895), Волині (1901), роботи “*Раскопки в земле древлян*” (1893) та ін. Найважливіші праці В.Б.А. з археології “*Раскопки в земле древлян*” (1893 р.), “*Археологическая карта Киевской губернии*” (1895 р.), “*Археологическая карта Волынской губернии*” (1901 р.) та ін.

Своїми практичними і науковими працями в цій галузі В.Б.А. поставив українську археологію на рівень вимог європейської науки другої половини XIX ст. (застосування методів природничих наук, порівняльного аналізу, антропологічних характеристик). На початку 80-х рр. XIX ст., напередодні VI Археологічного зїзду в Одесі разом з *К.М. Мельник* провів комплексні обстеження печерних порожнин Придністров'я. За результатами розвідок вперше поділив їх на природні та висічені людиною. Цікавився трипільською культурою (доповіді “О раскопках В. Хвойки по Кирилловской ул.” (1895) та “Памятники каменного века, найденные в Киеве в течении последних лет” на X Археологічному зїзді), яку датував кінцем кам'яної і початком металевої доби та вважав її за малоазійську, що була попередницею еллінської та скіфської культур і мала аналогії у пам'ятках Східної Галичини, виявлених членами Краківської Академії.

Майже півстоліття стояв на чолі українського громадсько-політичного життя, підтримував тісні зв'язки з Галичиною, був ініціатором переїзду М. Грушевського до Львова і створення там наукового осередку. Офіційна радянська історіографія засуджувала В.Б.А. як буржуазно-націоналістичного історика.

Праці: Антонович, 1901а, 1901б.

Літ.: Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г., 1993.

БЛЯШІВСЬКИЙ Микола Федотович [24.10.1867, м. Умань Черкаської обл. – 21.04.1926, Київ] – перший трибун археології України, організатор Київського історичного музею, дослідник пам'яток неоліту, латену, трипілля, ранньослов'янської та княжої доби.

Походив з сім'ї священника. Середню освіту здобув у Другій київській гімназії. Навчався на юридичному факультеті Київського університету та Новоросійського університету в Одесі у 1885–1891 рр.

Ще в гімназії зацікавився колекціонуванням та нумізматику. Згодом систематично збирає археологічні матеріали для Київського церковно-археологічного музею, стає членом Київського нумізматичного гуртка. Підготував монографію “Монетные клады Киевской губернии”, в якій подає великий фактичний матеріал про усі відомі скарби Києва та Київщини, який згодом використовує для висвітлення низки значних теоретичних питань з археології: про встановлення вогнища давньої осілости на нашій території,

визначення часу існування та етнічну належність тих чи інших племен, про їхні торговельні, військові та культурні зв'язки.

Археологією почав займатися у 1887 р., коли на запрошення *В.Б. Антоновича* взяв участь у розкопках древлянського могильника у с. Ягнятині поблизу м. Сквирі на Київщині. З 1888 р. веде вже самостійні роботи: досліджує середньовічні руїни на горі Киселівці у Києві, розкопує ранньослов'янський могильник в урочищі Остроля біля м. Ізяславль Волинської губ., проводить розвідки, а потім і розкопки донішніх стоянок на узбережжі Дніпра. Останні роботи стали темою доповіді ученого на VIII Археологічному з'їзді у Москві. Під час археологічних робіт було відкрито стоянки передісторичної людини на лівому березі Дніпра поблизу Микільської Слобідки і на правому березі – у Києві на Приорці, біля сіл Пирогова та Трипілля. На підставі його детального аналізу та класифікації знайдених матеріалів дослідникові вдалося виділити крем'яні знаряддя праці, що вказували на безперечний зв'язок відкритих стоянок з пам'ятками палеоліту. Це відкриття *М.Б. М.Я. Рудинський* назвав одним з визначних “на Сході Європи з мікролітичної індустрії”.

Важливі й цікаві археологічні предмети, які постійно з'являлися у торговців і скарбошукачів, турбували *М.Ф.Б.*, змушували його привернути увагу громадськості до пам'яток старовини, що гинули: “...чи довго ще наші пам'ятки старовини будуть представлені самі собі, дуже слабо ще розвинутий інтерес до них в нашому суспільстві, немає ніякого нагляду і охорони їх, і тільки у нас могла статися на очах у всіх така справа, як варварська експлуатація багатств Княжої гори”.

З весни 1891 р. учений починає систематичні дослідження на Княжій Горі (нині м. Канів), де виділив дві групи пам'яток, які належали до кам'яної та княжої доби. Опрацьовуючи їх, археолог доводить існування тут княжого міста Родня, яке в літописах згадується під 980 р. як місто в гирлі р. Росі, і вводить в науку новий і цікавий матеріал, що характеризує побут і культуру Русі доби X–XIII ст.

Дослідження на Княжій Горі вимагали спеціалізованої освіти, тому у 1892 р. дослідник вступає вільним слухачем до Московського університету на природничий факультет, де вивчає антропологию, етнографію під безпосереднім керівництвом *Д.М. Анучіна*, бере активну участь у роботі Московського археологічного товариства, антропологічного, зоологічного і географічного музеїв Москви. За дорученням

Московського археологічного товариства учений досліджує донні стоянки епохи неоліту на берегах середньої течії Західного Бугу; намагається привернути увагу дослідників до пам'яток епохи неоліту, стверджуючи, що тільки за умови цілеспрямованих, систематичних розкопок можна здобути достатньо матеріалу для його глибокого вивчення, диференціації та систематизації. Про дослідження неолітичних пам'яток М.Ф.Б. повідомляє на X та XI Археологічних з'їздах.

За завданням Археологічної комісії у 1898 проводить розкопки могильника латенської культури у с. Люшині Кутківського повіту Варшавської губернії, які наводять вченого на думку про існування латенських (кельтських) пам'яток і в інших районах, розташованих у південній та південно-західній частинах Російської імперії. Відкриття 1900 р. могильника біля с. Залісся Київської губернії переконують його в цьому.

Завершивши навчання у Московському університеті, М.Ф.Б. повертається до Києва, де й продовжує пильно стежити за усіма земельними роботами, що проводилися на території міста. У травні 1899 р., під час будівництва цегельного заводу на горі Верхній Юрковиці, учений знаходить пам'ятки трьох періодів: пізньонеолітичну стоянку, ранньослов'янські поховання і кургани IX–X ст. Враховуючи зростання інтересу громадськості до пам'яток старовини, як співробітник журналу "Киевская старина", він у 1899 створює та редагує у ньому нову рубрику під назвою "Археологическая летопись Южной России" (1899–1901), що згуртовувала археологів України, збирала розсіяні в різних виданнях результати їхньої праці, давала їм критичну оцінку. Вона була перетворена в окремий журнал під цією ж назвою (1903–1905). Це було перше археологічне періодичне видання на Україні, через яке підтримувались зв'язки з кореспондентами всієї України, висвітлювалася діяльність наукових товариств, реферувались наукові праці. Для журналу він написав майже 300 статей, заміток та публікацій. В оглядах археологічних досліджень на Україні за 1899–1901, 1903–1904 рр. він висував також цілі програми досліджень на майбутнє, виразно й чітко ставив нові завдання перед наукою. В одній з програмних статей учений говорить про необхідність розроблення маловивчених питань, про дослідження пам'яток перехідного часу від палеоліту до неоліту, пам'яток неоліту, бронзи та давньоруського часу, створення необхідних умов для проведення типологічного та хімічного аналізу металевих і бронзових виробів.

З метою розроблення окремих теоретичних питань (наприклад, вік Кирилівської стоянки, конструкція, призначення, методи та методологія розкопок трипільських майданчиків тощо) учений на сторінках журналу розпочинає дискусії. Він не погоджується з багатьма висновками В.В. Хвойки і Е.Р. Штерна, висловлює сумніви стосовно методик їхніх розкопок, вказуючи на необхідність точної фіксації фактів і обережної їх інтерпретації. Досліджуючи пам'ятки трипільської культури поблизу с. Колодистого на Уманщині у 1900 р. та біля с. Борисівка на Київщині у 1904–1905 рр., він доходить висновку, що трипільські майданчики, які В.В. Хвойка вважав ритуальними спорудами, насправді є частинами глиняних стель жителів.

За методикою траншейних розкопок, В.В. Хвойка вивчав окремі частини, елементи споруди, щоб з них відтворити ціле. М.Ф.Б., навпаки, намагався зрозуміти спочатку споруду, щоб пізніше розгадати окремі елементи, частини. Тому методика В.В. Хвойки була менш придатною для вивчення конструкції і призначення трипільських майданчиків, ніж методика М.Ф.Б., за якою виявилось майбутнє.

Причетний до створення Київського історичного музею, якому віддав майже двадцять років праці. Його ще у 1899 р. рекомендувала на посаду директора створюваного міського музею голова Московського археологічного товариства П.С. Уварова. З 1902 р. учений формує у Київському художньо-промисловому і науковому музеї сім відділів: археологічний (завідувач В.В. Хвойка), історичний, художній, військово-промисловий, нумізматичний, етнографічний і бібліографічний під завідуванням М.Б. Призначення музею, на думку вченого, полягало у формуванні бази для дослідницьких робіт. Окрім проведення екскурсій та відкриття виставок з метою популяризації археологічних, етнографічних та нумізматичних здобутків, з весни до осені в музеї організовувались експедиції у різні райони України для поповнення колекцій новими матеріалами.

У 1890–1917 рр. дослідник записав значну кількість зразків народної поезії – пісень різних жанрів, загадок, прислів'їв, приказок, легенд тощо. Окрім археології та етнографії, він вивчав історію і культуру запорізького козацтва, займався пошуками і збором рукописів та мистецької спадщини Т.Г. Шевченка.

Після Першої світової війни учений продовжує працювати на посаді директора музею, бере участь у створенні Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), стає дійсним членом Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), 26 квітня 1918 р. йому присвоєно звання академіка на кафедрі археології АН УРСР. У 1925 р. він повертається до дослідів у с. Борисівка, готує велику монографію про цю пам'ятку, але закінчити її не встигає. За заповітом похований у Каневі.

Вшановуючи пам'ять вченого, ВУАН присвятила йому книгу “Коротке звітлення” за 1926 р. ВУАКу та “Записки історично-філологічного відділу”, де в статтях Д. Багалія, В. Ляскоронського, Д. Щербаківського та інших всебічно розкрито надбання ученого.

Праці: *Біляшівський Н.Ф.*, 1889, 1898, 1899, 1905; *Біляшівський Н.Ф.* Монетные клады Киевской губернии. – К., 1889; *Біляшівський Н.Ф.* Первобытный человек на берегах р. Днепра вблизи г. Киева // Киевская старина, 1890. – № 4; *Біляшівський М.Ф.* Наші національні скарби. – К., 1918; *Біляшівський М.Ф.* Борисівське городище // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1. – С. 1–7.

Літ.: *Курінний П.* Академік Микола Біляшівський // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1. – С. V–VII; *Бахмат К.П.* До сторіччя з дня народження М.Ф. Біляшівського // Археологія. – 1969. – Т. XXII. – С. 241–245.

ВОВК Федір Кіндратович [5.03.1847, с. Крячківка, тепер Пирятинського р-ну Полтавської обл. – 29.06.1918, м. Жлобін (тепер райцентр Гомельської обл., Білорусія)] – антрополог, археолог, етнограф, український учений зі світовим іменем, доктор Сорбонни та Петербурзького університету, лауреат багатьох міжнародних премій, кавалер найвищої нагороди Франції – ордена Почесного легіону.

З родини козаків. Закінчив Ніжинську гімназію 1865 р. Вступив до Новоросійського університету в Одесі на природниче відділення фізико-математичного факультету, а 1867 р. перевівся до Київського універси-

тету на таке саме відділення. За участь в українському національному русі зазнав переслідувань від царського уряду. Змушений виїхати за кордон. У 1879–1905 рр. перебував у Франції. У 1887 р. навчався в Антропологічній школі при Сорбонні у Парижі. В еміграції опублікував французькою мовою працю “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”. Був членом редколегії, яка видала 1876 р. у Празі “Кобзар” Т.Г. Шевченка. З 1907 р. – приват-доцент, а з 1917 – професор Петербурзького університету.

У 1874 р. був організатором III Археологічного з'їзду у Києві. Влітку 1875 і 1876 рр. бере участь у розкопках у Київській та Волинській губерніях.

Визначав, що українці за антропологічними ознаками становлять єдиний тип, відмінний від росіян та білорусів. Займався дослідженням пам'яток різних епох, але найбільше уваги приділяв студіям епох пізнього палеоліту, трипільській культурі та первісному мистецтву. Радянська археологічна наука в галузі палеоліту розвивалась на основі, яку заклав Ф.В. Вовк, підготував школу спеціалістів нової формації (П. Єфименко, С. Руденко, А. Вороний, Д. Золотарьов), які визначили шлях розвитку археології, особливо палеолітознавства на ціле століття. Київська палеолітична школа Ф. Вовка в середині 1930-х рр. була знищена, але через десять років, завдяки його учневі П.П. Єфименку, – знову відновлена.

У 1907 р., напередодні XIV Археологічного з'їзду учений відкрив Мізинську палеолітичну стоянку поблизу Чернігова, що стало визначною подією в археологічній науці. Відкриття цієї стоянки мало великий світовий резонанс. На ювілейному Міжнародному антропологічному конгресі у 1909 р. у Парижі він виступив з доповіддю про результати розкопок. Учений з самого початку правильно визначив пам'ятку як селище людини палеолітичного віку мадленської доби. У вересні 1912 р. Ф.В. Вовк виступив з доповіддю про результати розкопок в с. Мізин на Міжнародному антропологічному та археологічному з'їзді в Женеві, де отримав міжнародну премію Кана.

Учений першим у царській Росії дав загальну характеристику палеоліту Східної Європи. Однак він займався не лише проблемами палеоліту. Викладаючи археологію в Петербурзькому університеті, Ф. Вовк зупинявся на неолітичних культурах, звертаючи головну увагу на теорії походження і поширення неолітичної культури та на пам'ятки неолітичної доби на території Російської імперії. Оглядом скіфосарматських та давньоруських пам'яток, могил він завершував курс археології, який читав з 1909 до 1918 рр. Упродовж п'яти років (1901–1905) викладав археологію у Паризькій вищій школі суспільних наук. У 1917 р. переїхав до Києва. Працював завідувачем кафедри географії та етнографії Київського університету.

Помер у дорозі, повертаючись з Петербурга до Києва.

Праці: *Вовк Ф.К.* Вибрані неопубліковані твори: Видані з нагоди 150-ї річниці з дня народження. Дніпропетровськ, 2003.

Літ.: *Вовк Г.* Бібліографія праць Хведора Вовка. – К., 1929; *Франко О. Федір Вовк* – вчений і громадський діяч. – К., 2001; *Франко О.О.* Археологічні дослідження Федора Кіндратовича Вовка // *Археологія*. – 1992. – № 2. – С. 112–119.

ВОЛОШИНСЬКИЙ Яків Якович [1821, Крем'янець – 1875, Волинь] – археолог, нумізмат.

З родини секретаря Правління Київського університету (1834–1838), керуючого справами та нерухомістю Київського та Крем'янецького “університетів”, відповідального за

доставку майна Крем'янецького ліцею у Київ. Після закінчення університету та здобуття ступеня кандидата юридичних наук 28.10.1844 р. був призначений на посаду помічника бібліотекаря університету, до обов'язків якого входила опіка над нумізматичним зібранням.

1852 р., у зв'язку з виокремленням Мінцкабінету (далі – МК) в окремий підрозділ, наказом Ради університету ученого призначають його хранителем, а в наступному, 1853 р., після архелогічної експедиції у Васильківський повіт з метою вивчення стародавніх курганів, його призначають керівником Музею старожитностей. У результаті планомірних розкопок в Луцьку і околиці та Київській губернії фонди старожитностей зросли до 1500 предметів.

1861 р. учений на вимогу Київського цивільного губернатора уперше офіційно здійснив експертизу скарбу, виявленого у володіннях поміщика Стародубова. Завдяки цій справі учений почав серйозне клопотання про охорону місцевими властями виявлених скарбів як пам'яток історії і культури. До честі ученого його активні дії успішно завершилися Розпорядженням Київського губернського правління "О присылке выкопанных в местных краях кладов в том виде, в коем они найдены, не подвергая даже очищению". Можливо, завдяки саме його турботам протягом ще півстоліття скарби південно-західних губерній потрапляли все ж у Київський МК, незважаючи на виняткове право розпоряджатися ними, надане Імператорській Археологічній Комісії. Учений активно використовував музейні збірки в навчальному процесі, і з 1862 р. був викладачем університету. Напередодні смерті, 1 січня 1865 р. у повідомченні йому МК було 27420 предметів, з яких "стару колекцію" (крем'янецьку тощо) становили 22 тисячі монет і медалей. Після виходу на пенсію у 1865 р. жив у помісті Волинської губернії, де продовжував археологічні дослідження, зокрема, обстежував городища Будераж, Листвин, Мала Мощаниця. Брав участь у III Археологічному з'їзді в Києві.

Літ.: *Яущева-Омельянич, 1997.* – С. 113–115.

ДЛУГОШ Ян (Іоанн); 1415, м. Бжезниця (Польща). – 1480, Краків] – польський історик, церковний діяч, дипломат.

1428 р. навчався у Краківському університеті, потім був писарем і керівником канцелярії краківського єпископа З. Олесницького, напередодні смерті призначений львівським католицьким архієпископом. Головна праця – історія Польщі у 12 книгах (лат. мовою), доведена до 1480 р. Длугош поєднав ознаки середньовічних хронік з елементами гуманістичної історіографії. Для написання історії Польського королівства Длугош використав також руські літописні пам'ятки, зокрема і такі, що не дійшли до наших днів (ймовірно, Київський літописний звід XI ст. у перемиській обробці близько 1100 і звід, близько 1225–1240 рр.). Праця містить численні відомості з історії України та Волині, зокрема локалізував літописний град Волинь.

Праці: *Dlugosz, 1961, 1964.*

МЕЛЬНИК-АНТОНОВИЧ Катерина Миколаївна [1859 – 12.01.1942, Київ] – історик, археолог, громадський діяч, малярка.

Друга дружина **В.Б. Антоновича**, з яким вона познайомилась, навчаючись на Київських вищих жіночих курсах. Спільно з чоловіком впорядковувала Київський університетський музей та Катеринославський музей. Член багатьох археологічних товариств, дійсний член Українського Наукового Товариства в Києві й НТШ. За завданням Московського археологічного товариства у 1897–1898 рр. проводить перші фахові розкопки курганних могильників VIII–XII ст. в околицях Луцька. Окрім того, проводила розкопи на Поділлі, Запоріжжі й Слобожанщині (досліджувала неоліт, мегалітичні та інші пам'ятки). У 1919–1931 рр. завідувала бібліотекою історично-філологічного та соціально-економічного відділів ВУАН, створеною на базі бібліотеки В.Б. Антоновича в Києві. У 1928–1930 рр. займалася виданням наукової спадщини чоловіка (підготувала п'ять томів збірки творів, які так і не побачили світ).

Праці: *Следы мегалитических сооружений в Южной России* (1884), "Майданові городища на Україні"; *Мельник*, 1901а, 1901б.

Літ.: Енциклопедія українознавства.

ОСОВСЬКИЙ Готфрід [20.11.1835, с. Казаринівці Канівського повіту Київської губ. (нині Черкащина) – 16.04.1897, Томськ] – археолог, геолог і палеонтолог.

Після закінчення приватної гімназії у Житомирі навчався у Київському університеті, але не завершив навчання, і 1855 р. вступив на військову службу. Цього ж року потрапив на фронт під Севастополем. 1862 р. йде у відставку в чині підпоручника.

З цього часу він повністю присвячує себе науковим дослідженням. Протягом десяти років працював у Волинському статистичному комітеті, проводив геологічні обстеження, археологічні розкопки. За цей період Г.О. зібрав цінну геологічну колекцію та подарував її Комітетові старожитностей у Житомирі. 1867 р. учений видає "Геологическо-геогностические очерки Волини", "Геологічну карту Волини", які пізніше переклали на польську і французьку мови у Парижі.

На підставі численних знахідок крем'яних сокир, серпів, наконечників, списів, стріл, які ретельно наносились на геологічні карти, у 1871 р. вчений написав свою першу працю з археології "Про кам'яну епоху в Овруцькому і Дубнівському повітах". На III Археологічному з'їзді у Києві він виступає з доповідями про кам'яний матеріал, з якого збудовані найдавніші пам'ятки Києва, і про дослідження курганів у Залужжі Острозького повіту. Після знайомства із З. Дзяловським, був запрошений у 1874 р.

працювати в Науковому товаристві у Торуні. У Помор'ї протягом чотирьох років проводить розкопки, якими вивчено велику кількість скринькових захоронень і відкрито нову, на той час невідому, групу пам'яток. У Торуні він організовує музей. Академія наук (АН) у Кракові 1878 р. приймає Г.О. Осовського у члени Антропологічної комісії. Переїхавши на постійне місцепроживання до Кракова у 1879 р. він зайнявся систематичним вивченням печер Галичини та дослідив понад 80 печер, а в печерах в околицях Кракова знайшов залишки матеріальної культури доби палеоліту та неоліту.

Ним розроблено методику археологічних досліджень печерних порожнин і запроваджено нові наукові терміни, проведено величезні за масштабами археологічні роботи. Окрім дуже інтенсивних розкопок, які часто доводилося організовувати на власні кошти, дослідник багато пише, вивчає музейні збірки і бере активну участь у різних конгресах та наукових з'їздах. 1884 р. на IV Археологічному з'їзді в Одесі він доповів про результати своїх досліджень у печерах, а також про спроби хронологічного поділу печерних стоянок. 1885 р. взяв участь у з'їзді археологів у Львові.

У наступні роки вченим проведено розкопки курганів у Звенигородському та Уманському повітах. Рятівні розкопки курганів в Ружанівці на Черкащині у 1887 р. виявилися доволі вдалимими. Знайдено чимало золотих виробів високої наукової вартості, узагальнені у монографії "*Wielki kurhan Rużanowski*" (Краків, 1887).

1890 р. на основі власних досліджень і спостережень він вперше систематизував хронологію старожитностей Галичини. У 1891–18?? рр. працює кустошем Археологічного музею АН у Кракові, де упорядковує і каталогізує музейні фонди. Окрім того, не припиняє розкопок в печерах біля м. Ойцова. Але у цей період у дослідника виникають конфлікти з консервативним науковим середовищем Кракова. Ученого звинувачували у фальсифікації археологічних знахідок з Мніковських печер, поліція влаштувала у його квартирі обшук, австрійська влада інкримінувала йому шпигунство на користь Росії, адже він часто переїжджав кордон у справах археологічних досліджень. Після короткотривалого арешту звинувачення були зняті.

Протягом 1889–1892 рр. Г.О. Осовський проводив дослідження у Борщівському, Гусятинському та Заліщицькому повітах Східної Галичини, зокрема у селах Вигнанка, Винятинці, Городок, Колиндяни, Коцюбинчики, Увисла, Шидлівці, Щитівці та у м. Хоростків. Розкопував також трипільське поселення у Васильківцях Гусятинського повіту та старожитності черняхівської культури у Мишкові на Заліщанщині.

Найдетальніші розкопки трипільських майданчиків він провів у с. Більче-Золоте поряд з панським палацом, а у 1890 р. неподалік розкопав могильник княжої доби з кромлехами. Найбільше часу (три роки) учений працював у печері Вертеба, де слідом за А. Кіркором (1876 р.), дослідив залишки трипільського поселення та зібрав велику кількість мальованого глиняного посуду, крем'яних знарядь, а також речі, виготовлені з міді, склав доволі точний план печери Вертеба, а також карту археологічних пам'яток с. Більче-Золоте, видані завдяки Л. Сапсі. Значні колекції, зібрані ученим, дочекались публікації недавно.

Переїзд з Кракова до Томська у березні 1893 р. (Ю. Талько-Гринцевіч допоміг влаштуватися дорожнім майстром на будівництві Сибірської магістралі) дав можливість ученому проводити при нагоді археологічне обстеження прилеглої до залізниці території, зокрема, печерних порожнин на Алтаї, розкопок курганів. Одночасно продовжувалось опрацювання матеріалів археологічних розкопок з більчеської Вертеби.

Однак, захворівши на тиф, він невдовзі помер у Томську від запалення легень, де і похований. Кавалер турецького ордена Меджидіх.

Праці: *Ossowski*, 1867, 1868, 1874; Из путевых записок по Житомирскому и Овручскому уездам в 1867 году Готфреда Оссовского: Заметки геологические. – Житомир, 1868. – Ч. 1; *Ossowski G. Wielki kurhan Ryżanowski. Według badań dokonanych w latach 1884 i 1887.* – Kraków, 1888; *Ossowski G. Materjaly do paleoetnologii kurhanów ukraińskich.* – Kraków, 1889. – Cz. 3; *Ossowski G.O.* О геологическом й палеоэтнологическом характере пещер юго-западной окраины европейской России и смежных с ней областей Галиции // Труды Томского общества естествоискателей й врачей. – Томск, 1895. – Вып. 5. – С. 27–48.

Літ.: *Talko-Hrunzewicz J.* Z moich wspomnień o dawnych archeologach // Wiadomości Archeologiczne. – 1928. – Т. 8. – С. 188; Czarniecki St. // *Polski Słownik Biograficzny.* – Т. 12. – Wrocław, 1966–67; *Сохацький М.* З життя і творчого доробку археолога Готфрида Осовського // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 75–77; *Крушельницька Л., Бандрівський М.* Археологічні розкопки А. Кіркора і Г. Осовського на Тернопільщині 70–90 рр. XIX ст. // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 73–75.

ПЕРЛШТЕЙН Яким [рік нар., дата смерті невід.] – історик, краєзнавець.

Учитель Острозького дворянського училища, на початку 40-х рр. – в 50-х рр. XIX ст. – редактор “Волинских губернских ведомостей” (Житомир). Вірогідно зафіксовано, що П. був редактором “ВГВ” з 1854 р. 1845 р. обраний членом-кореспондентом Київської археографічної комісії – “Временной (Киевской) Комиссии для разбора древних актов”. Тісні творчі зв’язки мав Перлштейн з іншим археографічним, науково-історичним центром – ОИДР (Товаристві історії та старожитностей російських) при Московському університеті, спочатку був його кореспондентом, а у 1850 р. обраний “сореволютером”. Я. Перлштейна підтримували визначні діячі української історіографії і культури О. Бодяньський і М. Максимович, який цікавився історією Волині. Автор статей з історії Луцька, Крем’яця, Острога із схематичними планами міст. Опублікував багато статей про Луцьк і Луцьке братство, зібрав відомості про волинські друкарні XVI–XVII ст. У 1854–1857 рр. у “ВГВ” надруковано 15 статей Перлштейна, причому найбільш плідним був 1856 р. – надруковано сім статей. Листування Перлштейна з ОИДР у рукописному відділі ДБР (РДБ) – ф. 203. – Кн. 10, Арк. 233; Кн. 11, № 6, Арк. 82, 145; Кн. 12, № 10, Арк. 18; Кн. 13, № 7, Арк. 269.

Праці: *Перлштейн*, 1851, 1852, 1856; Описание города Острога // Чтения ОИДР. – 1847. – Кн. 4. – №. 142; Несколько слов о княжестве Острожском // Временник ОИДР. – 1852. – Кн. 14. – С. 33–48; Очерк истории типографий на Волини // ВГВ. – 1855. – № 4.

Літ.: *Журба*, 1993, с. 41, 46, 73, 177; *Ковальський*, 1994; *Лященко А.* Волинские Губернские Ведомости в 1838–1887 гг. [бібліографія “ВГВ” за роки 1838–1887] // Живая старина. – СПб., 1893. – Вып. II. – С. 265–266 (вступна стаття), 266–278 (перелік назв статей).

ПЕРОГОВСЬКИЙ Василь Гнатович [12.04.1824–21.05.1881, Горохів Володимирського пов.] – краєзнавець, письменник, етнограф.

Син священика, виховувався у Волинській духовній семінарії, після закінчення богословського курсу вступив на юридичний факультет Університету Св. Володимира.

Серед перших випускників був зарахований до Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора Бібікова. Мала зарплата змусила його невдовзі залишити цю посаду і на початку 1852 р. він зайняв місце коронного засідателя при Дубенському повітовому суді. Після появи посад судових слідчих у 1860 р. був призначений слідчим в Старо-Костянтинівський повіт. Літературну діяльність розпочав у 1859 р. виданням твору *“О началах международного права относительно иностранцев у народов древнего мира”*. У ньому він уперше розглянув під цим кутом зору законодавства: китайське, індійське, єгипетське, єврейське, грецьке і римське. Довший час спеціального дослідження цього питання на російській мові не було. У 1864 р., після кількох років служби у різних глухих містечках Волині, його призначили Новоградволинським повітовим суддею, звідки після відмови зайняти посаду старшого радника Волинського Губернського Правління, був переведений повітовим суддею в м. Житомир. При запровадженні інституту мирових суддів в Південно-Західному краю його призначили головою Мирового Зїзду та дільничним мировим суддею в м. Овруч. Віддаленість від центру Волині і провінційність змусили Переговського перейти в Харківську Судову Палату, а звідси, внаслідок поганого здоров'я, тимчасово вийти у відставку. 3 травня 1880 р. він був дільничним мировим суддею Володимир-Волинського повіту у м. Горохові, де й помер від паралічу серця. За 33 роки служби не збагатів і помер бідняком.

Праці: О началах международного права относительно иностранцев у народов древнего мира. – К., 1859; Исторические воспоминания о Волини // ВГВ.– 1867. – № 12 // Вестник Западной России.– 1867. – Кн. 6. – С. 140–145; “Историческое и статистическое описание города Новоград-Волинска”. – Там же. – № 40; Местечко Почаев и фундатор каменных зданий Почаевской лавры, староста Каневский Потоцкий // Вестник Западной России.– 1867. – Кн. 6. – С. 145–154; Город Старо-Константинов, история его и настоящее его состояние // ВГВ. – 1867. – № 105 і наст.; 1868. – № 3–7; окр. відб. Житомир, 155 с.; Анна-Алоизия, княжна Острожская. – Там же, 1868. – № 53 і наст.; окр. відб. – 1868. – 110 с.; “Местечко Берестечко и битва под Берестечком 1651 года”. – Там же, 1869 г. – № 34; окр. відб. – 63 с.; “Местечки Заславского уезда. Славута, Шепетовка, Судилков, Грицов, Белгородка, Корница, Лабунь и селения: Городище, Полоково и Зелинцы”. – Там же, 1868 і окр. відб. – 31 с.; “Город Заслав, история его и теперешнее состояние”. – Там же.– 1869. – № 81–85 і окр. відб. – 28 с.; “Город Дубно, несколько исторических об нем сведений и теперешнее его состояние”. – Там же 1870. – № 58 і наст., 1877. – № 49, 53 (див. Батюшков, “Волинь”, прим. 247) и 1878, № 76; “Местечко Корец и князя Корецкие”. – Там же, 1876 р. – № 79 і наст. і окр. відб. – 63 с.; “Исторические и статистические сведения о Житомире”. – Там же, 1878 р. – № 27 і наст., 1879. – № 1 і наст. (Див. “Древн. и Нов. Россия”, 1879. – № 1–3. – С. 148 и 589); “Вольские украинские песни” (рік невідомий); “Несколько замечаний на статью “Исторический очерк Волинской Духовной Семинарии”. – окр. відб., 11 стор.; “Отрывок из истории присоединения на Волини униатов в царствование Екатерины II и Павла I”. – окр. відб. – 42 с.; “Замечания на статью о Сендульского: “Г. Ровно и дополнение к ней”. – окр. відб. – 25 с.; “Отрывок из истории города Старо-Константинова”. – Там же. 1881. – С. 61, 109 і наст. і окр. Відб. – 64 с.; *Пероговский*, 1879, 1880.

Літ.: некрологи П. в: ВЕВ. – 1881. – С. 596–598; “Киевлянин”, 1881 г., № 151; Д.Д. Языков, “Обзор”. – СПб., 1885. – Вып. 2. – С. 6; В. Р-в, замітка в “Энцикл.

словаре” Брокгауза, полут. 45. – С. 351; КС.– 1882. – Т. I. – С. 582; “Древняя и Новая Россия”, 1879. – Т. XVI, № 1–3. – С. 148 и 579. Э. Вольтер. [Половцов] Переговоский, Василий Игнатьевич – волынский этнограф и историк, исследователь топографии Волыни, сотрудник “Волын. губ. вед.” и “Вестн. юго-зап. России” († в 1881 г.).

ПРАХОВ Адриан Викторович [4(16).3.1846, Мстиславль, – 1(14).5.1916, Ялта] – мистецтвознавець, археолог, художній критик.

Навчався у третій Санкт-Петербурзькій гімназії на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету (1863–1867). Після підвищення кваліфікації у Західній Європі (в Мюнхені слухав лекції Г.Ф. Брунна та інших учених і займався пам'ятками давньогрецького мистецтва, зібраними в гліптотеці, а потім відвідав Париж, Лондон, Берлін, різні райони Італії і Відень, вивчав як давні, так і нові художні твори), у 1873 р. за дисертацію “О реставрации группы восточного фронтона Эгинского храма в Афинах” (“Записки Императорской Академии Наук”, 1870) отримав ступінь магістра, був вибраний в доценти цього університету. Викладав історію і теорію мистецтв у Санкт-Петербурзькому (1873–1887, 1897–1914) та Київському (1887–1897) університетах. У 1875–1887 рр. також викладав історію та теорію мистецтва в Імператорській Академії Мистецтв. Докторська дисертація “Зодчество Древнего Египта” (1879). У 1875–1878 рр. редагував ілюстрований журнал “Пчела”. У 1880–1882 рр. досліджував та замальовував рештки мозаїки та стінового живопису в Софійському соборі та фрески XII ст. Кирилівської церкви у Києві. У 1881–1882 рр. подорожував Єгиптом, Палестиною, Сирією, Грецією та Європейською Туреччиною, у 1886 р. досліджував Успенський собор у Володимирі-Волинському та інші древні храми Волині, у 1886–1887 рр. повторно їздив до Італії та на Схід, в 1887 р. відкрив та скопіював фрески в церкві Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві. Один з ініціаторів будівництва кафедрального собору Святого Володимира у Києві, у 1884–1896 рр. керував його внутрішнім оздобленням. У 1896 р. облаштував за власним рисунком дорожчину раку для мощей Св. Феодосія Углицького в Чернігові. Автор однієї з перших публікацій про мистецьку спадщину Т. Шевченка.

Праці: “Критические исследования по истории греческого искусства. I. Описание древних памятников из Ксанфа, в Ликии. II. О композиции фронтонных групп Эгинского храма Афины” (Санкт-Петербург, 1872), “Критические наблюдения над памятниками древнего искусства. Зодчество древнего Египта” (Санкт-Петербург, 1879), “Киевское искусство X, XI и XII веков. Каталог выставки копий с памятников искусства в Киеве X, XI и XII веков, исполненных П.” (Санкт-Петербург, 1883), стаття про Мікеланджело Буонаротті (“Вестник Европы”, 1875), “Доклад о киевских работах и о значении изучения греческих церквей для христианской археологии” (в “Трудах Московского Археологического Общества”, 1885) і декількох заміток в римському журналі “Annali dell Istituto di corrispondenza archeologica” за 1872–1874 рр.

РАДЗИМІНСЬКИЙ Сигізмунд Володимирович / **Radziwiński** (Luba-Radziwiński) Zygmunt Feliks Franciszek, псевдонім *Drwęca*, криптонім *Z L R* [2.04.1843, Шимківці, пов. Острозький – 12.10.1928, Львів] – історик, археолог, генеалог та геральдик.

Рано втратив батька, виховувався матір'ю та вітчимою Зигмунтом Малаховським та стрієм батька Вінцентом Радзимінським, підкоморієм заславським. Домашнім вчителем-наставником був *Feliks Krasuski*, зацікавлення генеалогією та геральдикой були прищеплені сусідом та приятелем родини *Bolesławom Rypniewskim*. У 1859 р. розпочав навчання у Київському університеті, спочатку на фізико-математичному відділі, а потім – на юридичному. У 1862 р. в “*Tygodniku ilustrowanym*” (№ 131) вийшла його стаття “*Ostróg, przedstawiający historię gniazda ks. Ostrogskich*”. У травні 1862 р. перервав навчання (викликаний родиною додому). Невдовзі одружився з сімнадцятилітньою Анжеолою з Сосновських, дочкою Яна, маршалка Заславського повіту та поселився у Завадинцях над Горинню (в Заславському повіті), у маєтку, успадкованому після стрія. Під час перебування у Львові на рубежі 1863/1864 рр. нав'язує тісні контакти з тамтешнім науковим осередком (Вінцентій Поль, Август Беловський, Ксаверій Гобебський). Заступник куратора Національного закладу ім. Оссолінських Маврикій Дідушицький тоді ж залучив його до постійної співпраці з цією інституцією. Контакт з науковою елітою та Оссолінеумом вплинув на його історичні дослідження. Повернувшись до Завадинців, у вільний від роботи час досліджував та впорядковував багаті родинні архіви, займався генеалогією, геральдикой та археологією. Річне перебування у Кракові у 1868–1869 рр. використав для нав'язування контактів з професорами місцевого університету – Йозефом Кремером і Йозефом Меєром, Познайомився також з Зигмунтом Глогером, з яким 1876 р. проводив розкопки курганів Великі, а також у своїх маєтках Сивки та Радзимін, успадкованих по другому стрієві батька Яні Радзимінському.

21.04.1876 р. був обраний депутатом Волинського дворянського зібрання в Житомирі від Острозького повіту. Займаючи цю посаду багато років, він підняв на професійний рівень свої генеалогічно-геральдичні захоплення. З його ж ініціативи підготовлено російською мовою “Алфавітний перелік справ волинського дворянського депутатського зібрання”, що охоплював близько 2000 прізвищ волинських дворян, які виводили своє шляхетство, починаючи з 1801 р. (зберігався в архіві вченого). З 1876 р. часто приїздив до Кракова, де вчилися його дочки, і використовував своє перебування там для відвідування лекцій відомих учених філософського відділу університету. 1878 р. разом з Теодором Земешьким та Михайлом Хилінським заснував “*Dwutygodnik Naukowy Poświęcony Archeologii, Historii i Lingwistyce*” (Кр. 1878–1879), до якого писав статті, зокрема, *O herbie “Krzywaśny”, pospolicie Drużyna i Śreniawa zwanym* (1878). одночасно спільно з родичем *Wacławem Rulikowskim* працював над широким дослідженням *Kniaziowie i szlachta między Sanem, Wieprzem, Bugiem, Prypetią, Dnieprem, Siniuchą, Dniestrem i północnymi stokami Karpat osiedleni* (неповний Т. I виданий накладом авторів (Кр. 1880). У цій праці, написаній з використанням великої кількості джерел, подавалась історія українських земель від початків слов'янського розселення до 1386 р. (зокрема, опублікували лише початок генеалогії князів Острозьких та Заславських). Результатом співпраці Радзимінського з Руліковським був також рукописний Гербівник у 4-х т. in folio, що включав матеріали до історії шляхетських родин, зібрані в архівах Радзимінських і Костянтина Свідзинського, позичений *Adamowi Bonieckiemu* для використання у його Гербівнику.

У 1878 р. був вибраний почесним мирським суддею Крем'янецького округу, в 1879 р. – головою з'їзду мирських суддів цього самого округу. Незважаючи на завантаженість роботою, у 1880 р. брав участь у I з'їзді польських істориків, 1883 р. вивозив свої збірки на виставку, присвячену королю Яну III, а також опублікував дві статті: “Матеріали до облоги та оборони Львова у 1872 р.” та “Листи Я. Собеського до О. Плянського та деякі моменти з його біографії” (Краків, 1884). 1884 р. мав непорозуміння з російською владою, публічно висловлюючись, зокрема, з єврейського питання, у зв'язку з чим склав з себе повноваження голови з'їзду мирських суддів. Одночасно разом з П. Скобельським та Б. Горчаком на прохання князя Романа Сангушка розпочав роботу над “Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie” [Т. I–VII. – Lwów, 1887–1910] – понад 2 000 документів латинською та давньоукраїнською мовами від кінця XIII ст. до 1577 р. Разом з Горчаком видав два перші томи Archiwum... (Lw. 1887–1888), п'ять наступних підготував Горчак; у 1910 р. Радзимінський повернувся до праці над VI і VII томами.

Осів у Сивках, де займався господарством та громадською діяльністю (зокрема, у Волинському статистичному комітеті), небагато писав, проте слідкував за науковим життям краю. Також готував монографію про князів Сангушків.

Робота над монографією вимагала щоразу частіших візитів до Львова, куди він остаточно перебрався у 1904 р., ставши однією з характеристичних постатей львівського наукового середовища. Тут збудував на вул. 29 листопада, 92 віллу “Люба”, до якої перевіз частину своєї бібліотеки та архіву. Мешкаючи у Львові, продовжував брати участь у роботі земських установ Заславського повіту як його виборний віце-президент та член багатьох комісій. За свою суспільну діяльність отримав титул державного радника та був нагороджений командорським хрестом ордена Св. Станіслава та орденами Св. Анни III кл. і Св. Володимира IV кл.

Вершиною наукової праці стала “*Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta Fedora Olgerdowicza x. Ratneńskiego*” (Львів, 1906 I, 1911 II cz. I: *Linia Niesuchojeńska*, одночасно з Т. I вийшов Т. III в редакції Горчака). У цій роботі, написаній на основі Литовської метрики, документів з віленських, київських та окремих родових архівів, подано життєписи нащадків Любарта-Федора Ольгердовича, протопласта роду, а також князів Кобринських, Краснічинських, Сангушків на Ратні і Коширі, а також їх несухойзького відгалуження. За допомогою до того невідомих науці джерел відрізняв трьох одночасних князів Федорів: Федора Ольгердовича (брата Ягайла), Федора Любартовича та Федюшка на Володимирі, яких часто плутають. Ці висновки дали йому змогу широко полемізувати на сторінках “*Miesięcznika Heraldycznego*” (1911–1913) щодо походження Федька Несвизького. Менші праці: про маршалків Волині (“*Kwart. Hist.*” R. 29: 1915), про генерала Антонія Радзимінського – на базі родинних архівів (Там само. – R. 31: 1917, R. 32: 1918).

Був членом-кореспондентом Московського археологічного товариства (1878), членом археологічної (1878), антропологічної (1879), історичної (1883) комісії Польської академії мистецтв (далі – ПАМ), членом історичного товариства “Нестора Літописця” у Києві (1879), членом-кореспондентом Геральдично-генеалогічної академії в Пізі (1880), дійсним членом Історичного товариства у Петербурзі (1893), членом-засновником Товариства дослідників Волині (1900) та членом товариства старожитностей та мистецтва у Києві (1901). У травні 1917 став членом-кореспондентом

Історико-філософського відділу ПАМ. Перед 1919 р. передав у вічний депозит *Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich* родинні архіви, відомі як березький архів Люба-Радзими́нських від його первісної садиби в Мукосіївому Березі в Дубенському повіті (тепер – у НБ НАНУ у Львові). Був одним із засновників Геральдичного товариства у Львові (головував на його установчих зборах 23.03.1908 р. і був вибраний першим віцепрезидентом, а 9.04.1911 р. – президентом цього товариства). За його головування товариство пережило матеріальну кризу та втрату членів, викликану наслідками війни. У 1925 р. отримав почесне членство Польського туристичного товариства. Останні статті: *Instrukcję poselsky sejmiku chełmskiego na Sejm Czteroletni* в “*Ksędze pamiątkowej ku czci Balzera*” (Львів, 1925), *O odrębnym pochodzeniu Chodkiewiczów lit i bialo ruskich* в восьмому томі “*Roczniku Polskiego Tow. Heraldycznego*” (1926–1927) [druk. 1928], присвячені його 85-літтю. Свою геральдично-генеалогічну бібліотеку (понад 360 позицій) записав *Seminarium Nauk Pomocniczych Historii UJ*. Похований на Личаківському кладовищі у Львові.

Праці: *Luba-Radziminski*, 1878a, 1878b, 1882; *Люба-Радзиминский*, 1897.

Літ.: *Słown. Geogr.*, XII (Szymkowce); *Dąbkowski P.* Archiwum berehskie Luba Radziwińskich (Opis konserwatorsko-archiwalny). – Lwow. 1919; *Kozłowska-Budkowa Z.* Biblioteka heraldyczna śp. Zygmunta Luba-Radziwińskiego // *Mieś. Herald.* – R. 10: 1931. – S. 212–13; *Pierzchala L.* Kronika Polskiego Towarzystwa Heraldycznego // *Mieś. Herald.* – R. 12: 1933. – Nr 12. – S. 193–202 (fot.); *Sochaniewicz K.* Ś. p. Zygmunt Luba-Radziminski // *Rocz. Poł. Tow. Herald. we Lw.* – T. 9: 1928–1929 [druk 1930]. – S. 301–318; Він же Ś. p. Zygmunt Luba-Radziminski // *Kwart. Hist.* – R. 43: 1929. – Z. 2. – S. 182–192; *Kuczyńska S.* – *K. Luba-Radziminski Zygmunt* // *Polski Słownik Biograficzny.* – T. 35. – S. 108–110.

РАФАЛЬСЬКИЙ Лука Михайлович [1820 (?)–1886] – краєзнавець, письменник.

Викладач Житомирської гімназії. Його статті, надруковані у ВГВ та ВЕВ, вміщують багато інформації про археологічні пам'ятки. Окремою книгою видано його “Исторический очерк города Житомира” і “Путешествие по Острожскому уезду Волинской губернии у 1864–1865 г.”

Праці: *Рафальский*, 1866, 1867, 1872, 1876, 1887.

Літ.: Некролог // ВЕВ. – 1886. – № 3.

САМОКВАСОВ Дмитро Якович [15.05.1843,

хутір к/села Стахорщина Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії –5 (28).08.1911, Москва] – історик, археолог, архівіст.

Народився у військово-козачій родині. У 1856–1862 рр. навчався у Новгород-Сіверській гімназії. 1863 р. вступає на юридичний факультет Петербурзького університету. Навчається на відмінно, однак заборгованість платні за навчання призводить майже до виключення його з факультету. Долаючи злидні й хворобу, живучи за мізерну казенну пайку, закінчує у жовтні 1868 р. повний курс наук із ступенем кандидата юридичного

факультету. За рішенням ради університету залишається стипендіатом “для приготування до іспитів на ступінь магістра” терміном на два роки при кафедрі державного права. 1869 р. публікує першу наукову працю “Нариси з історії російського державного устрою та управління” в “Журналі міністерства народної освіти”.

Як “юрист-історик” “згідно з проханням” вступає доцентом (серпень 1873 р.), потім екстраординарним (грудень 1873) й ординарним професором на кафедрі історії російського права Варшавського університету. Поряд з активними науковими дослідженнями він веде викладацьку й адміністративну роботу (з 1877 р. – секретар, а з 1887 р. – декан юридичного факультету, 1891 р. виконував обов’язки ректора університету). Періодично друком виходять його статті, брошури, документальні збірки і багатотомний курс лекцій з “Історії давньоруського права”. За один з випусків цієї праці радою Варшавського університету йому присуджено вчений ступінь доктора державного права (1878 р.).

Захоплення польовою археологією, яке виникло ще в роки магістратури під впливом знайомства з О.С. Уваровим і *В.Б. Антоновичем*, вона стає другою, причому, за визнанням ученого, улюбленою його професією. Щорічно, у період “літніх ваканцій”, він здійснює дво-тримісячні експедиції “вглиб імперії для дослідження давніх земляних насипів”. Протягом 1870–1873 рр. підготував і видав історико-юридичне дослідження “Давні міста Росії” (1873), яке з успіхом було захищене у Київському університеті як дисертація магістра. Він один з перших звернувся до польової археології як до необхідного джерела вирішення певної історичної проблеми, яка виникла під час початкового аналізу писемних джерел. Перевіряючи на місцевості гіпотезу існування великої кількості укріплених поселень східних слов’ян у домонгольський період, він використовував різні методичні прийоми: виявлення давніх земляних насипів розвідувальними експедиціями та анкетування місцевого населення; повітове, губернське та крайове картографування; описання і класифікація за їх зовнішніми формами; закладання розвідувальних шурфів на поверхні багатьох із них. У пошуках городищ і курганів відвідав 11 губерній: Петербурзьку, Новгородську, Тверську, Московську, Тульську, Орловську, Курську, Харківську, Полтавську, Київську, Чернігівську. Значна частина обстежених пам’яток стали еталонами у майбутній археологічній класифікації. Це такі, як Стара Ладога, Дьяково, городище під Москвою біля сіл Коломенське, Юхнівське на Десні, Гочівське на Пслі, Трипільське на Дніпрі та ін. Результати цих досліджень змусили задуматись над низкою питань – про критерії датування й етнічного визначення відкопаних предметів, про відмінності археологічних культур і про ареали їх розповсюдження. Проте візуальних спостережень на місцевості та вибіркового шурфування було недостатньо для відповіді на ці запитання. Його узагальнене сприйняття усіх цих городищ як східнослов’янських міст княжої доби виявилось хибним. Необхідність проведення систематичних великомасштабних розкопок стала очевидною після III Археологічного з’їзду у Києві (1874 р.) і до 1891 р., коли він подарував уже зібрану на той час багатющу колекцію старожитностей разом з надрукованими каталогами та польовими щоденниками усіх здійснених розкопок Історичному музею в Москві. Розкопки курганів, що супроводжували городища, встановили їх прямий зв’язок. Грошову допомогу від державної скарбниці на проведення розкопок він

доповнив “левовою” часткою власних коштів. Майже два десятки польових сезонів професор невтомно займався розкопками курганів, а за нагоди й деяких інших пам’яток (городищ, дольменів, фундаментів храмів, селищ, стоянок у дюнах, майдани безкурганних поховань) у кількох взаємопов’язаних у давнину регіонів – Польщі, України, Центрального Чорнозем’я, Причорномор’я, Кавказу. Він був одним з перших археологів, який почав суворо дотримуватися сформованої у ті роки методики розкопок, вимагаючи цього й від своїх колег. Про це свідчать його публікації на захист речових пам’яток, до підтримки музейної справи, звіти з виданих йому Відкритих листів, що збереглися в архівах, та інші експедиційні матеріали.

Він також очолює комісії зі складання й перероблення чинної інструкції для проведення археологічних робіт. Поряд з цією невід’ємною марудною роботою, що обов’язково супроводжує будь-які масштабні розкопки, він зробив сенсаційні археологічні відкриття поховань князів і дружинників X ст. у Чернігові (“Чорна могила” та ін.), багатих скіфських курганів у Полтавській та Катеринославській губерніях, дорогоцінних скарбів на городищі Княжа гора (літописний Родень) та безліч інших.

Факти й висновки, здобуті під час розкопок, були залучені ученим до його університетських лекцій, а також до монографії з історії права. Він широко пропагував їх у періодичній пресі та публічних виступах.

1886 р. затверджений спочатку членом-кореспондентом, потім позаштатним (без утримання) членом Імператорської Археологічної комісії (1891 р.). За її дорученнями проводить розкопки багатьох пам’яток і здійснює археологічний нагляд новобудов. З 1889 р. подорожує Європою для огляду археологічних музеїв Кракова, Відня, Будапешта, Афін, Константинополя, Болоньї, Венеції, Флоренції, Риму і, особливо, Неаполя, та закупає додаткові експонати для поповнення своєї колекції старожитностей. Його варшавська квартира перетворюється на загальнодоступний археологічний музей. Був членом учених товариств столиці: петербурзьких – археологічного і географічного і московських – археологічного й шанувальників природознавства, антропології й етнографії при університеті, учасником багатьох виставок, з’їздів і міжнародних конгресів, де демонстрував свої археологічні знахідки, виступав з доповідями. Отримав чин таємного радника. Удостоєний багатьох медалей та орденів, включаючи орден Святого Володимира 2-го ступеня й орден Білого Орла.

1892 р. після закінчення пільгового 20-річного терміну служби (для Польщі) виходить на пенсію від Міністерства народної освіти і переїжджає до Москви. Незабаром його призначено на посаду керуючого Московським архівом Міністерства юстиції – одного з найбільших сховищ давніх актів у країні. Найближчими роками учений спрямовує свої зусилля на благоустрій і розширення штату службовців цього закладу, налагоджує систематичний опис його величезних документальних фондів, а також публікує нововіднайдені архівні матеріали XIV–XVIII ст.

На початку XX ст. висуває низку проектів загальнонаціональної реформи архівної справи в Росії та енергійно намагається впровадити їх через урядові кола. 1899 р. його відряджено за кордон для ознайомлення з організацією і діяльністю архівів давніх актів у західноєвропейських країнах, після чого він перекладає російською мовою і публікує архівне законодавство більшості європейських держав, а згодом видає двотомник “Архівна справа в Росії” (1902 р.).

Виступи й книги вченого з архівознавства випереджають свій час. Вони викликали бурхливу полеміку серед консервативно налаштованих діячів цієї галузі, а також міністерських інстанцій. Зрештою, праці вченого не знайшли підтримки сучасників. Багато його пропозицій, що стосувалися державної централізації архівної служби, здійснилися тільки після 1917 р. Не полишає вчений і педагогічної ниви: спершу стає приват-доцентом (січень 1894 р.), позаштатним екстраординарним (травень 1894 р.), ординарним (1895 р.) і, нарешті, заслуженим (1900 р.) професором Московського університету на кафедрі історії російського права (платні за цю службу він не отримував).

У зв'язку з підготовкою чергового XIV Археологічного з'їзду (1908 р.) особисто повертається до розкопок на рідній чернігівській землі і в інших районах, а також фінансує багато експедицій за своїм планом. Друкує коментовані й ілюстровані щоденники своїх археологічних досліджень у книгах "Могили руської землі" та "Северянська земля й северяни у городищах і могилах" (1908 р.). Пам'яткою невтомної праці ученого в археології є обеліск з темно-сірого граніту на вершині Кургану Чорна Могила (Чернігівщина), встановлений ним після завершення розкопок у Чернігові. На чотирьох гранях стели зображені важливі знахідки ученого з цього поховання. Стилізована фігура княжого дружинника дивиться у майбутні століття.

Останні роки життя дослідник хворів на кавказьку малярію, яку підхопив на археологічних розкопках. Похований на Новодівичому кладовищі у Москві. Багато праць ученого з археології підготовлено до друку учнями і опубліковано коштом вдови посмертно. Д.Я. Самоквасову належить понад 200 наукових праць.

Праці: *Самоквасов, 1880*; Могила Русской земли. Описание археологических раскопок и собрание древностей: Труды комитета по устройству Черниговского археологического съезда. – Москва, 1908. – 276 с.; *Самоквасов Д.Я.* Северянская земля й северяне по городищам й могилам.– Москва, 1908. – 119 с.; *Самоквасов Д. Я.* Раскопки древних могил и описание, хранение и изучение могильных древностей. – Москва, 1908. – 24 с.

Літ.: *Щавельов С.П.* Українська археологія у листуванні Д.Я. Самоквасова // Археологія, 1994. – №1. – С. 115–133; *Щавельов С.П.* Д.Я. Самоквасов – историк, археолог, архивист // Вопросы истории. – 1993. – № 3. – С. 177–183.

СЕНДУЛЬСЬКИЙ Аполлоній Дорофійович [17.10.1830, с. Садки, Крем'янецького повіту, Волинської губернії, тепер – Шумського р-ну – 7.01.1882, с. Сивки, Острозького повіту, Волинської губернії, тепер – Білогірського р-ну, Хмельницької обл.] – видатний історик-краєзнавець, церковно-громадський і освітній діяч Волині.

Походить із священничої родини. Закінчив Крем'янецьке духовне училище і Волинську духовну семінарію в Крем'янці (1854). У 1854–1882 рр. – парафіяльний священик с. Сивки. Організатор місцевих шкіл – церковно-парафіяльної і для дорослих селян, член Правління Волин. духов. семінарії, голова спархіальних з'їздів волин. духовенства в освітніх справах (1871,

1878). Один з ініціаторів і активних учасників впровадження і поширення культу преподобного князя Федора Острозького (спорудження храму св. Федора Острозького в с. Сивки), написання (у співавторстві з професором, протоієреєм *А.Ф. Хойнацьким*) церковної служби в честь святого, публікація про нього історико-біографічного нарису. З 1867 р. А.Д. Сендульський – постійний співробітник “ВЕС”, в яких опублікував понад 40 матеріалів, більшість із яких – історико-краєзнавчі нариси про повітові міста, окремі містечка і села Волині.

Праці: *Сендульський*, 1870, 1872, 1873, 1877, 1880. (Сендульський А.) Автобіографія // КС. – 1896. – Т. 52. – (I) янв. – С. 59–77 (вступна стаття Л. Мацеєвича. – С. 58–59).

Літ.: *Баженов Л.В.* Аполлоній Сендульський – діяч українського національного відродження, видатний краєзнавець Волині // Духовне відродження культури України: Матеріали і тези доповідей наук.-практ. конф. – Рівне, 1994. – С. 76–78; *Баженов Л.В.*, 1995. – С. 233–234; *Манько М.П.* Аполоній Сендульський – краєзнавець Острога і Волині // Матеріали І–Ш наук.-краєз. конф. “Острог на порозі 900-річчя”. – (Острог), 1992. – Ч. 1. – С. 120–122; *Тарнавський А.* Отец Аполлоний Сендульський – священник села Сивок Острожского уезда (некролог) // КС. – 1882. – Т. 4. – (X) окт. – С. 166–170; *Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона.* – СПб, 1900. – Т. 58. – С. 522.

ТЕОДОРОВИЧ Микола Іванович [1856, Гродно – 1942, за ін. даними, 10.10.1917] – видатний історико-краєзнавець Волині кінця ХІХ ст., педагог, церковний діяч.

Народився у сім’ї священника. 1879 р. закінчив Литовську духовну семінарію. Здобувши вищу церковну освіту в Санкт-Петербурзькій духовній академії, призначений 4 серпня 1883 р. у Волинську духовну семінарію викладачем Священного Письма у званні кандидата з правом на магістра. 1 квітня 1899 р. призначений інспектором народних училищ Калітської учбової дирекції – з резиденцією в м. Турськ, а згодом, 1 листопада 1899 переведений на таку саму посаду в Сідлецьку дирекцію – із резиденцією в м. Біла (Польща). З вересня 1884 р. по вересень 1892 р. викладав свейську мову у Волинській духовній семінарії. Активно співпрацював із Волинським єпархіальним історико-статистичним комітетом. Подальша

доля, точна дата смерті і місце поховання – невідомі. Твердження т. 8 Словникової частини “Енциклопедії українознавства” (Париж; Нью-Йорк, 1976. – С.3167), що М. Теодорович “з 1891 по 1920 рр. був членом Подільського історико-археологічного товариства, а в 1920–1930-х рр. – єпископом Української Автокефальної церкви на Волині, в Польщі та США. Помер 1932 р.”, викликає сумнів і потребує дослідження. Науковий доробок ученого багатогранний і насичений публікаціями, розпорошеними по різних виданнях.

Праці: *Теодорович*, 1888, 1889, 1891, 1894, 1899, 1903, 1904, 1915; Учение тридентского собора о первородном грехе и оправдании в связи с православным и протестантским учением о том же предмете. – Почаев, 1886;

Волинская духовная семинария. – Почаев, 1901.

Літ.: *Слюк Анатолій.* Микола Теодорович. Біобібліографічний нарис // МСВ-9. – Луцьк, 1998. – С. 77–78.

ХОЙНАЦЬКИЙ Андрій Федорович [1836, м. Полонне Новоград-Волинського повіту – 1888, Ніжин] – краснавець, протоієрей, професор богослов'я.

Народився у сім'ї священика. Початкову освіту здобув в Крем'янецькому повітовому училищі (з 1848 р.), у 1853–1859 рр. навчався у Волинській духовній семінарії, де характеризувався як здібний учень. Тоді вступив до Київської духовної академії, яку закінчив у 1863 р. магістром богослов'я. У 1863–1872 рр. працював викладачем Волинської духовної семінарії, перейшов законовчителем у Ніжинський ліцей князя Безбородька, з 1875 р. призначений професором богослов'я в організованому на базі ліцею Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині.

Науково-літературну діяльність розпочав ще студентом Духовної академії, друкуючись в її органі – *“Воскресное чтение”*. Велику увагу приділяв вивченню уніатських богослужбових книг, їх співвідношенню з православними і римо-католицькими книгами, досліджував історію обрядів уніатського богослужіння, літературу уніатської церкви, її історію на теренах Волині. Інтерес автора викликав і процес переходу уніатів (зокрема Холмщини) у лоно православної церкви. Згодом ці статті були об'єднані і видрукувані окремою книгою *“Западнорусская церковная уния в ее богослужениях и обрядах”* (К., 1871).

Серія праць присвячена життєдіяльності видатних історичних та релігійних діячів Волині: *“Историческое исследование о преподобном Феодоре князе Острожском”* (надрукована в *“Кам'янець-Подільських Єпархіяльних відомостях”*, детальніше у статті *“Преподобный Феодор князь Острожский”* у *“Древней и Новой России”* (1876).

Діяльності на Волині князів епохи Київської Русі присвячені надруковані у ВЕВ *“Память св. и благоверного Великого князя Киевского Мстислава Владимировича на Волини”* (1872, № 24); *“Пребывание пр. Николая Святоши, князя Черниговского на Волини в звании князя Луцкого”* (1872, № 19), *“Жизнь и деятельность Святого благоверного Великого князя Андрея Боголюбского на Волини”* (1878, № 7); *“Представление пр. Варлаама Изумена Печерского на Волини”* (1873, № 15), про сина воеводи Яна Вишати, що служив у київського князя Ізяслава Ярославича, помер у Святогорському монастирі в м. Володимирі-Волинському. *“Историческое сказание о св. Иулиани деве из Домбровицы княжне Ольшанской”*, (1870, № 10), *“Память преподобного Нестора Летписца на Волини”* (1872, № 13) про відвідини Нестором в 1087 р. міста Володимира-Волинського. Там же видрукувано багато матеріалів з історії Полонного. Окремий цикл становлять також дослідження А. Хойнацького про життя Іова Почаївського, діячів православної церкви XIII–XIV ст. – вихідців з Волині, матеріали з історії Почаївської Лаври, історичні статті про м. Крем'янець, де він довгий час навчався та працював. Багато з цих досліджень увійшли до окремих книг.

Праці: *Хойнацкий*, 1878, 1897.

ШТЕЙНГЕЛЬ (ШТАЙНГЕЛЬ) Федір (Теодор) Рудольфович [26.11.1870, с. Городок Ровенського повіту. – 11.02.1946, Дрезден] – український громадсько-політичний і культурний діяч, дипломат.

Походив із дворянського роду, барон. Навчався на природничому факультеті Київського університету. 1902 р. заснував у своєму маєтку Городок археологічно-етнографічний музей Волині, відкрив школу та лікарню, а також організував сількооператив. Займався археологією, досліджував могильники періоду Київської Русі у с. Студниці, Біліві. 1906 р. обраний депутатом І Державної Думи від Києва і входив до складу української парламентської фракції. Після заснування в 1907 р. у Києві УНТШ був обраний заступником голови. З 1908 р. належав до Товариства українських поступовців, входив

до складу його Ради. Був членом загальноросійської партії кадетів. Під час Першої світової війни (з літа 1915 р.) Ф. Штейнгель очолював комітет Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту, який надавав допомогу пораненим військовослужбовцям і біженцям з Галичини та Буковини, сприяв діяльності українських початкових шкіл і гімназій, організував притулки для дітей тощо. З 1917 р. – член Української партії соціалістів-федералістів. У період Гетьманату був призначений послом в Німеччині. У міжвоєнний період жив у Західній Україні, а після встановлення там радянської влади виїхав до Німеччини.

Праці: *Штейнгель, 1901; Штейнгель, Беляшевский, 1899.*

2. МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

АНТОНЄВИЧ Володимир / Włodzimierz Antoniewicz [15.07.1893, Самбір – 20.05.1973, Варшава] – археолог.

Після закінчення гімназії у Львові вивчав археологію та географію в університетах Львова, Кракова, Відня, Парижа та Праги. Серед вчителів були, зокрема, професор Львівського університету К. Гадачек, С. Ромер, *Л. Савицький*. Докторська дисертація “Значення бурштину в передісторії Європи”, УІ, 1918, керівник Р. Bieńkowski. У 1914 р. був важко поранений на фронті. Звільнений від служби в армії, працював як кустош *Muzeum Zamku na Wawelu* (1916–1918). У 1918–1920 рр. – заст. керівника Wydziału Kultury i Sztuki Tymczasowej Komisji в Кракові. Недовго працював доцентом кафедри праісторичної археології Познанського університету, від 1920 р. пов'язаний з Варшавським університетом, де керував кафедрою первісної та ранньосередньовічної археології (з 1945 р. – кафедра археології Польщі), проф. надзвичайний (з 1924 р.), проф. звичайний (з 1928 р.), декан Гуманітарного відділу (1934–1936) та ректор університету (1936–1939). Член Таємного Сенату університету під час окупації. Викладав в університеті до виходу на пенсію у 1963 р. У 1955–1963 рр. створив і керував лабораторією Польського Археологічного Атласу Інституту історії матеріальної культури Польської академії наук.

У першій синтетичній праці “Археологія Польщі” (1928) В. Антонєвич узагальнив здобуті під час археологічних досліджень на Волині, Галичині, Поділлі та Покутті археологічні матеріали. Характеризував основні археологічні культури Західної України, які розглядав у системі синхронних пам'яток Центральної Європи. Був редактором журналів “Wiadomosci archeologiczne” (1920–1925) і “Światowid” (1928–1964), “Postęp Archeologii”. Автор понад 300 наукових праць. З 1924 р. – директор *Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, після війни недовго був заступником директора (1945–1946). Співпрацював з *Instytutem Historii Kultury Materialnej PAN* та *Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświaty Publicznej*. У 1925–1934 рр. також викладав у Віленському університеті. Член багатьох товариств та вітчизняних і закордонних наукових академій; з 1930 р. – член-кореспондент *Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* (далі – TNW), з 1938 – дійсний член TNW, з 1932 р. – член-кореспондент PAU, з 1952 р. почесний член PAN, з 1957 р. – дійсний член PAN. У 1946–1949 рр. – віце-голова TNW, також керував *Komisją Historii Kultury i Sztuki PAN* та був головним редактором його видавництва. Також був членом *Akademii Leopoldina* у Галле, *Akademii Historii Starożytnej* у Стокгольмі, Лондонського археологічного товариства, Товариства передісторії та антропології у Відні, *Royal Society of Antiquaries* – у Лондоні. Виконував функції віце-президента *Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego* та *Polskiego Towarzystwa Archeologicznego*. Досліджував рештки романських споруд у закладеній ним *Stacji Archeologicznej w Wiślicy*. Був першим дослідником, який узагальнив дані про вірування давніх слов'ян. Видав “*Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*” (1959–1970, 10 томів). Нагороджений *Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski*, *Krzyżami Kawalerskim, Oficerskim i Komandorskim Legii Honorowej*, відзнаками болгарськими, італійськими та югославськими.

Праці: *Antoniewicz, 1928a, 1928b*; *Baba kamienna w Dźwinogrodzie (1916)*, *Archeologia przedhistoryczna jako przedmiot nauczania (1921)*, *Pochodzenie i gatunki bursztynu w Europie (1923)*, *Pradzieje ziem polskich (1927)*, *O religii dawnych Słowian (1948–1949)*, *Historia sztuki najdawniejszych społeczeństw pierwotnych (1957)*, *Religia dawnych Słowian (1957)*.

Літ.: *Polski Słownik Biograficzny. – T. 12. – Wrocław, 1966–1967*; *Biogramy uczonych polskich, Część I: Nauki społeczne, zeszyt 1: A–J, Wrocław 1983*.

БРИК Ян/ Bryk Jan [1899–1940] – археолог.

З кола учнів і співробітників проф. Л. Козловського, був його асистентом у 1925–1932 рр. Досліджував пам'ятки кам'яної доби Південної Волині. Згодом відійшов від археології на адміністративну роботу. Після вступу Червоної армії до Львова був заарештований і вивезений на Схід.

Праці: *Bryk, 1924, 1928*.

ГОФФМАН Якуб / Hoffman Jakub [19.03.1896, Коломия – 27.12.1964, Лондон] – археолог, етнограф, історик, геральдист, музезнавець Волині.

З сім'ї вчителів. Гімназію закінчив у м. Ясло (1918 р.), у 1926 р. – Державні вищі учительські курси у Кракові. На початку Першої світової війни мобілізований до діючої армії (польський легіон), на фронті кілька разів був поранений, брав участь у польсько-радянській війні 1920 р., яку закінчив, маючи звання поручика. У роки виборювання незалежності Польщі був у гущі подій. Родинні нестатки та Перша світова війна завадили Я. Гоффману здобути документ про вищу освіту.

Після демобілізації Я. Гоффман спочатку працював на території Білорусії: займався розбудовою освітніх установ у Ліді, а згодом вчителював у с. Підлісся поблизу Барановичів. З 1923 до 1940 рр. мешкав у Рівному, працював шкільним учителем, директором школи. Активно займався громадською і політичною діяльністю, яку спрямовував на культурно-освітній розвиток Волині.

З 1924 р. – представник польського Товариства охоронців доісторичних пам'яток у Волинському воєводстві. До його обов'язків входило: 1) збирання відомостей про доісторичні пам'ятки на території воєводства; 2) збирання пам'яток, видобутих із землі, знайдених приватними особами для Археологічного музею у Варшаві; 3) охорона місць, на яких відкриті пам'ятки, з використанням археологічних методів досліджень (розвідок, розкопок); 4) збирання пам'яток, що лежать на поверхні, якщо до них можливий доступ; 5) складання звітів про свою діяльність.

Обстежив городища біля с. Новомильськ поблизу Здолбунова (літописне місто Мильськ (з 1924, 1931), Монастирськ біля с. Розваж поблизу Острога (1925 р.), на горі Святої Трійці в с. Стіжок поблизу Шумська (1931 р.), де збирав кераміку XI–XIII ст. Оглядав і розкопував кургани X–XI ст. поблизу сіл Пересопниця, Розваж, Бечаль

(1933 р.). Цікаві матеріали були зібрані Я. Гоффманом у 1930 р. під час відрядження до с. Стадники, поблизу якого у 1929 р. випадково натрапили на кам'яну гробницю. Він оглянув місце унікальної знахідки, поховальний інвентар (посуд, мідні прикраси, кам'яну просвердлену сокиру). На полі поблизу села зібрав уламки посуду стжижовської культури. Звіти про проведені роботи регулярно надсилались директору ДАМ у Варшаві Р. Якимовичу. Матеріали його розкопок частково збереглися: кераміка доби бронзи із сіл Дроздів та Ситне є у фондах ВКМ.

Як голова крайового комітету Спілки вчителів польських загальноосвітніх шкіл Я. Гоффман тісно співпрацює з місцевими вчителями, що повідомляли інформацію про нові археологічні знахідки, які учений рятував. Наприклад, коли поблизу с. Козлин навесні 1933 р. випадково знайшли скарб давньоруських срібних речей, Я. Гоффман на прохання Р. Якимовича закупив срібні речі зі скарбу за 40 злотих і ретельно обстежив місце його знахідки.

З 1924 р. обраний делегатом Державного грона консерваторів передісторичних пам'яток у воєводстві Волинському. Керівник волинської секції Союзу польських вчителів шкіл "повшсхних", презес Волинського округу Союзу учителів Польщі (1928–1939), від 1932 р. – редактор "*Głosu Nauczycielstwa Okregu Wołyńskiego*", секретар Волинського регіонального комітету Польського словника біографічного (зібрав картотеку з 18 тис. осіб, пов'язаних з Волиню). Матеріали до бібліографії Волині (24 тис. позицій) у п'яти томах мали з'явитись у 1939 р. Співініціатор, а з 1935 р. – засновник Волинського товариства приятелів наук у Луцьку.

Я. Гоффман ініціатор випуску високого рівня щорічників "Літопис Волині" (*Rocznik Wołyński*, 1930–1939, вийшло друком вісім томів) та їх редактор. Видання мало бути посібником для шкіл з археології, етнографії, історії, історичної географії, географії і геології Волині. Авторами були відомі польські вчені, пов'язані науковими інтересами з Волиню. Статті Я. Гоффмана про волинські писанки, спогади про учасників боротьби за незалежність Польщі, бібліографія Волині. Йому належала ідея створення у Рівному музею господарства Волині, який діяв у 1936–1939 рр. "Якщо вже працюєш у цьому краї – мусиш краще його пізнати, а значить – свої знання передати дітям" – такою була точка зору Я. Гоффмана – науковця і педагога.

З перших днів радянської влади Я. Гоффман включився до конспіраційної діяльності як один з учасників Спілки збройної боротьби (пізніше Армії Крайової) на Волині. У лютому 1940 р. заарештований і депортований у Горківську область, де працював на вирубці лісу і будівництві залізниці. На засланні був заарештований НКВД і майже рік (1941–1942) знаходився у слідчій в'язниці м. Горького. Звільнений у результаті амністійної угоди, працював спочатку у польському посольстві в м. Куйбишеві, потім евакуювався на Близький Схід. Звідти Я. Гоффман потрапив до армії Андерса, в її складі перебував в Ірані, Африці (Кенія, Уганда). Завдяки досвіду і педагогічним здібностям був організатором шкіл у таборах, вивезених з Росії польських дітей та молоді у Східній Африці, вчителював (1946–1950). З 1950 р. мешкав у Лондоні, де від 1953 р. був співробітником, а пізніше і генеральним секретарем (1962–1964) Польського наукового товариства на чужині та членом редакційного комітету "*Teki historyczne*", де вів рубрику "Українська волиніана на еміграції". Похований на цвинтарі Hampstead у Лондоні. Син та дружина загинули під час Другої світової війни.

Праці: *Hoffman*, 1935, 1952; *Гоффман*, 1965.

Літ.: *Бойко Максим*. Бібліографія Волині.– Блумінгтон, 1973; *Дмитрук*, 1999; *Прищепя Б., Прищепя О.*, 1998.

ДРЕВКО Михайло / dr Michał Drewko [22.11.1887, м. Сокаль – 4.04.1964, Варшава] – археолог.

Навчався на кафедрі праісторії УІ у Володимира Деметрикевича (1859–1937). Консерватор на окрузі Люблінський та Волинський з управлінням у Любліні (1920–1928). У 1926–1927 рр. провів рятівні розкопки у Луцьку (цвинтар бернардинів) та на поселенні поблизу с. Городок на р. Устя поблизу Рівного. Після реорганізації консерваторських служб у 1928 р. перебрався до Варшави, де повернувся до роботи у шкільництві. Після поразки Варшавського повстання наприкінці 1944 і на початку 1945 рр. брав участь у рятуванні збірок РМА, до 1949 р. працював керівником відділу консервації та польових досліджень РМА у Варшаві. Після чергової реорганізації став начальником відділу охорони ранньо-

історичних пам'яток в Головному консерваційному управлінні Головної дирекції музеїв (1949–1951). У 1952–1955 рр. повернувся до розкопок ранньосередньовічного курганного могильника у с. Липськ коло Замостя, розпочатих у 1922–1923 рр..

Праці: *Drewko*, 1929, 1935.

Літ.: *Gurba J.* Doc. Michał Drewko (22.XI.1887–4.IV.1964) // *Rocznik Lubelsky*. – Т. 6. – 1967. – S. 277–278.

ДУБЛЯНСЬКИЙ Анатолій [11.11.1912, с. Перетоки к/Олики – 28.10.1997, у лікарні м. Нового Ульму, Німеччина] – археолог, краєзнавець і публіцист, митрополит УАПЦ, паризький і західноєвропейський архієпископ, почесний доктор УВУ, публіцист і церковний діяч.

З родини маляра. Після закінчення Луцької гімназії вищу освіту здобував в університетах Вільна (1931–1933) та Варшави. Під керівництвом відомого галицького професора М. Кордуби написав магістерську дисертацію “Участь Данила Галицького і його сина Романа у боротьбі за спадщину по Бабенбергах”. Проте докторську дисертацію “Адам Кисіль з Брусилова” йому завершити не вдалося через початок Другої світової війни. Був автором популярних історичних нарисів про Луцьк, Володимир, Крем'янець, Олику, Рівне у часописах “Церква і нарід” та “Українська нива”, публікував окремі археологічні знахідки з фондів Волинського музею [Dublanski, 1939], де працював спершу за сумісництвом, одночасно з викладанням в школі, а з 1 липня 1938 до 1941 рр. – старшим науковим співробітником; з грудня 1939 р. виконував обов'язки заступника директора Волинського обласного краєзнавчого музею. Згодом переходить на роботу до луцької газети “Український голос” (1942–1944 рр.), зі сторінок якої закликав до охорони історичних пам'яток. Прихильник українізації волинських парафій Польської православної церкви.

Праці: *Дублянський*, 1934; *Dublanski*, 1939.

Літ.: Архієпископ Анатолій (Дублянський). Будівничий української церкви // Народна трибуна (Луцьк). – 1994. – 20 квіт; *Кінд-Войтюк*, 2003; *Помер...*, 1997. – С. 1407; *Стащенко*, 2004; *Стоколос*, 1994. – С. 102–104.

КАРПІНСЬКА *Олександра/Karpińska Aleksandra* [24.VIII.1882, Лешня – 18.IX.1953, Любеч] – археолог, музейний працівник.

Дочка секретаря земського суду. Закінчила гімназію у Познані. Разом з Божею Стельмаховською належала до перших учнів проф. Костржевського. Докторську дисертацію, яка отримала високу оцінку вчителя, захистила у 1924 р. Під час навчання працювала як бібліотекар в Інституті передісторії. У 1924–1939 рр. була асистенткою (кустошем) відділу передісторії Muzeum Wielkopolski. Впорядковувала і каталогізувала музейні збірки, популяризувала їх, організуючи виставки, проводила рятівні розкопки. Стационарні дослідження проводила переважно у Великопольщі (Czarnków, Poznań: Główna i Sołacz), а також на Волині (Коршів) та Помор'ю. У 1940 р. заарештована гестапо, до кінця війни перебувала у концентраційному таборі Равенсбрюк. Після визволення проживала у Любечі, викладаючи у польській гімназії та проводячи розкопки на слов'янському городищі у Старій Любчі у 1947–1950 рр.

Літ.: Jarmila Elżbieta Kaczmarek. Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720–1958). – Poznań, 1996. – S. 333–334.

КРУКОВСЬКИЙ *Стефан / Krukowski Stefan* [22.01.1890, Mszczonow – 1.05.1982, Варшава] – археолог.

Проводив археологічні дослідження, починаючи з 1908 р., у тісній науковій співпраці з проф. Еразмом Масвським. У 1914 р. досліджував печери Краківсько-Велюньського пасма, зокрема, Окієпнік в Олькуському повіті. Під час Першої світової війни проводив дослідження у Росії, на Кавказі (стоянка Костенки I, печери Гвардзілас, Чергуліс, Таро). Належне документування проведених робіт дало йому змогу у 1916 р. опублікувати у Тбілісі отримані результати. У 1918–1925 рр. працював у відділі передісторії Інституту антропологічних наук Варшавського наукового товариства та одночасно до 1928 р. був консерватором Південно-Варшавського округу. У 1928–1939 рр. був кустошем РМА у Варшаві. У 1923–1924 рр. на французьку урядову стипендію ознайомлювався з тамтешнім палеолітознавством. Разом з *Л. Савицьким* був найвидатнішим палеолітознавцем у міжвоєнній Польщі. Дослідив десятки пам'яток кам'яної доби, включно зі стоянками у Нобелі (1938) на Поліссі.

На початку Другої світової війни у 1939–1941 рр. працює науковим співробітником Львівського відділу Інституту археології АН УРСР, проводив розкопки в Лазарівці на р. Золота Липа (1940). 1944 р. повернувся до Варшави на роботу у ДАМ. Після закінчення війни тимчасово працював в Археологічному музеї та викладав у Ягеллонському університеті у Кракові. Змінюючи багато місць праці, зокрема в Інституті історії матеріальної культури, зрештою отримав власну передісторичну лабораторію, спочатку у Скаржиську, а 1 липня 1959 р. при Першому відділі Академії наук у Варшаві. Відсутність штатів не давала можливості створити свою власну наукову школу. Лише після виходу на пенсію утворив гурток передісторії при Музеї землі PAN, який за відсутності власного приміщення, працював у приміщенні фондів PMA у Варшаві. У 1956 р. отримав титул професора надзвичайного. У 1958–1963 рр. провів велику експедицію у прадолині межиріччя Вісли та Нарви. У 1976 р. разом з геологом-петрографом А. Новаковським опублікував чергове узагальнення досліджень над палеолітом та мезолітом Польщі під назвою "Skam 71", до якого додав свій словник специфічних термінів.

Літ.: *Więckowska H.* Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim (1890-1982) // *Profesor Stefan Krukowski (1890–1982). Działalność archeologiczna i jej znaczenie dla nauki polskiej: Prace i Materiały Muzeum im. prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. – S. 29-40.*

ЛЕСЬКИЙ Сигізмунт / Leski Zygmunt [рік нар., дата смерті невід.] – археолог, краєзнавець, музейник.

З 1929 р. – науковий співробітник музею Волинського товариства приятелів наук (Музей ВТПН). З початку 1930-х до 1938 рр. – завідувач відділу археології музею. З 1936 до 1941 рр. – науковий співробітник ВКМ. Брав участь у майже в усіх археологічних експедиціях музею. За деякими даними працював у музеї до початку 1944 р. Зять відомої дворянської родини Беляєвих. Мешканець с. Коршів коло Луцька. Його дружину Марію Беляєву та пані Ірину Карлінську (медсестри, які працювали в Луцьку біля залізничного вокзалу) 1943 р. спалено у Луцькому замку за допомоги коршівцям – учасникам національно-визвольної боротьби. У 1945 р. під час масової репатріації виїхав на захід, куди, ймовірно, вивіз свою бібліотеку.

Археологічна колекція з розкопок у с. Коршів Луцького р-ну (1934–1936 рр.) (у співавторстві з Я. Фітце) та з розкопок городища XI–XIV ст. – залишки літописного міста Перемиль, с. Перемиль Горохівського р-ну (1940 р.) зберігається у ВКМ.

Праці: *Leski, 1936, 1937, 1938.*

Літ.: *Гуртовий, 1998; Мазурик, 2006.*

МАСЛОВ-СИРОКОМЛЯ Леонід Миколайович [18.04.1909, Катеринослав (Дніпропетровськ) – 1943, Рівне] – найвизначніший український дослідник архітектури Волині міжвоєнної доби.

Народився в сім'ї правника Миколи Васильовича Маслова (1880–1942 рр.), вимушеного емігранта, адвоката, що відстоював інтереси українців, брав активну участь в діяльності Волинського українського об'єднання, входячи до його керівних органів, та був обраний сенатором від Волині до польського сейму у 1928–1935 рр. Спочатку сім'я поселяється у Влоцлавеку біля Варшави. Намагання жити в Україні привели Маслових до Луцька, де вони мешкали по вул. Болеслава Хороброго, № 15 (нині просп. Волі).

Активно досліджував край (пам'ятки Луцька, Любомльщини тощо).

Друга світова війна стала трагедією в житті родини. У перший же місяць приєднання Західної України до СРСР батько Леоніда разом з іншими інтелігентами

був заарештований і згодом, близько 30.05.1940 з Луцької тюрми вивезений у напрямку Києва, а в 1942 р. помер на засланні в Казахстані. У вересні 1941 р. Л. Маслов з дружиною переїжджають до її батьків у Здолбунів на Рівненщину, де він працював інженером і одночасно викладав у Рівненській будівельній школі. Незважаючи на небезпеку і складнощі з поїздками, спілкувався з науковцями та видавцями із Києва та Львова. З таких поїздок як великі скарби привозив старі книжки. У цей період отримував нагороди за участь в конкурсі на кращі проекти меблів з застосуванням народних мотивів, що відбувся у Львові. Вночі 17.07.1943 р. Л. Маслова як закладника у відповідь на акцію рівненських підпільників заарештовують гітлерівці й тримають у місцевій в'язниці. Побачення з в'язнями не дозволялось, їх розстріли чинились кожних два тижні. Робилось це поблизу міста. Життя дослідника було насильницьки перерване правдоподібно 17 серпня 1943 р. Він автор книг "Архітектура старого Луцька" (1939 р.), "Дерев'яні церкви Холмщини та Підляшшя" (1941 р.), статей "Любартив замок у Луцьку" (1937 р.), "Старі муровані божниці на Волині" (1937 р.).

Праці: *Маслов*, 1934, 1937, 1939.

Літ.: *Колосок*, 1997.

НЕЦЬ Юліан [13.10.1908, Ряшів – 1.10.1939] – історик, краєзнавець, музейний діяч.

Походив з сім'ї лікаря. Після закінчення державної гімназії у 1926–1930 рр. навчався на історичному факультеті Ягеллонського університету в Кракові, був головою гуртка студентів-істориків. У 1927–1929 рр. Ю. Нець навчався у школі політичних наук при університеті. Захистив магістерську працю у червні 1930 р., а звання доктора філософії отримав 16 листопада 1933 р. У липні 1934 р. отримав свідоцтво учителя середніх шкіл і переїхав на Волинь. 1937 р. як керівник публічної бібліотеки в Луцьку та секретар і керівник гуманітарної комісії ВТПН він розпочав активну краєзнавчу та організаційну роботу, спрямувавши творчі сили в наукове русло. Був редактором луцьких краєзнавчих щомісячників "Ziemia Wołyńska" та "Znicz". Автор досліджень "Друкарня монастиря отців Василіанів у Почаєві", "Друкарні на Волині", "Ю. Крашевський – дослідник минулого Волині". Як близький приятель *Я. Фітцке* працював у майже в усіх його експедиціях. На початку Другої світової війни він був поранений і помер у військовому шпиталі м. Щебрешини. Похований у Ряшеві (Польща).

Праці: *Nieć*, 1935, 1937.

Літ.: *Дмитрук*, 1999; *Rzeźniak*, 2004.

НОВИЦЬКИЙ Іосиф Володиславович [01.01.1878, с. Сермаки Подільської губ. – 24.12.1964, м. Острог] – археолог, історик, краєзнавець, музейний діяч.

Походив зі старовинної дворянської сім'ї, у якій був середнім сином. У 1895 р. сім'я Новицьких переїхала до Острога. У 1896 І. Новицький закінчив Острозьку гімназію, після чого – повний курс Київського комерційного ім. П.М. Натансона училища. На початку 1900-х рр. він викладав у міському училищі м. Золотоноша (Полтавської губ.), згодом переїхав до Острога і почав працювати домашнім учителем. Проте педагогічна діяльність не дуже приваблювала молодого репетитора, його

захоплювала історія, археологія, вабили далекі країни. Тому І. Новицький поступає на археологічне відділення Московського археологічного інституту ім. Миколи II, який закінчує у березні 1916 р. зі званням ученого археолога, захистивши дисертацію: "Східне питання. Аналіз формул та їх вирішення", склавши іспити з усіх 30-ти предметів, які викладалися в інституті, на відмінно. Дійсний член Московського археологічного інституту, де був учнем П. Кондакова. Знавєць 14 мов, учасник наукових експедицій в Англії, Єгипті, Палестині. У березні 1917 р. І. Новицький очолив музей Братства ім. кн. Острозьких, перебудував його роботу на наукових засадах. З 18 червня 1919 р. одночасно очолював "Тимчасовий повітовий комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини" в Острозі при повітовому ревкомі. Музей знаходився під опікою комітету. Із реквізиторського відділу ревкому у музей були передані книги, картини, гравюри, фарфорові та бронзові речі. За списком, складеним 19.07.1919 р., музей отримав 577 експонатів. Комітет, очолений І. Новицький, взяв на облік усі архітектурні споруди Острога, яким було більше 100 років, розчищав та упорядковував їх, проводив розкопки курганів, працював у Славутському архіві, активно співпрацював із Братством ім. кн. Острозьких. У вересні 1920 р. в Острог вступили польські війська. У цей час, не порозумівшись із владою, І. Новицький не зміг працювати в музеї у замку. Він створив свій власний "Региональний російський музей І.В. Новицького", який розміщувався в невеликому будиночку біля приміщення Російського благодійного товариства. У Російському благодійному товаристві І. Новицький часто виступав із лекціями на найрізноманітнішу тематику: "Про Бога", "Таємниці Єгипту", "Про повітроплавання" тощо. У 1920–1930 рр. І. Новицький намагався займатись і археологічними дослідженнями, зокрема розкопував деякі підземні ходи в Острозі, а також кургани у навколишніх селах. 1926 р. брав участь у розкопках *Л. Савицького* у Городку. Він активно вивчав документальні джерела, що стосувалися історії Острога. Це дало йому змогу написати "Хронологію історії міста Острога та князів Острозьких". У липні 1941 р., коли Острог був окупований німецькими загарбниками, він був призначений Острозьким міським головою, оскільки досконало володів німецькою мовою. Невдовзі його звільнили з роботи за самовільну роздачу продуктів харчування зі складів. Проводив археологічні дослідження на Замковій горі в Острозі. Після визволення міста продовжує археологічні дослідження, але через непорозуміння з радянською владою у 1951 р. був звільнений з роботи. Зберіг чимало мистецьких пам'яток Острога.

Літ: *Бондарчук*, 1993; *Атаманенко В.*, 2005.

ОСТРОВСЬКИЙ Михайло Іванович [11.11.1897, Дубно – 28.01.1977, Крем'янець] – археолог, історик, краєзнавець, музейний діяч.

Народився у сім'ї фельдшера. Після закінчення початкової школи в м. Острозі у 1909 р. поступає на навчання в Острозьку гімназію. 1915 р. під час евакуації м. Острога був вивезений до Києва, де й закінчив у 1917 р. П'яту гімназію "Товариства викладачів" (так у автобіографії). 1918 р. вступив у відкритий стараннями гетьмана П. Скоропадського Київський університет, але "за станом здоров'я" переїхав до родини у Кам'янець-Подільський, де знову вступив до місцевого університету на агрономічне відділення. Після двох років навчання, "захворівши на брюшний тиф" та з причини житлово-матеріальних нестатків, повертається до матері у м. Дубно. Тут знову захворів

на сильний тиф і нирки, втративши працездатність, “не зміг повернутися” на навчання. Давав приватні уроки та поповнював освіту, виписуючи лекції. А в 1928 р., долучившись до діяльності дубнівського краєзнавчого кола, почав збирати та реєструвати пам’ятки Волині. Брав участь в організації повітового музею у Дубному та з 1939 р. був його директором. Переховував експонати під час німецької окупації, а в липні 1944 р. наново відкрив експозицію музею, був заступником голови Дубнівської районної надзвичайної комісії з розслідування злочинів окупантів. За турботу про збереження колекції Дубнівського історико-археологічного музею під час війни місцева влада представила його до урядової нагороди. Посаду директора Дубнівського музею займав до кінця 1948 р., а в 1949 р., за згодою Управління музеїв у Києві, був переведений директором Крем’янецького музею. У травні 1950 р. переведений на посаду наукового співробітника музею, взяв участь у сесії істориків у Львові, організованій Інститутом археології АН УРСР, а у квітні 1951 р. звільнений з музею. У 1952 р. на громадських засадах створював експозиційні відділи Крем’янецького музею: Первісне суспільство, Ранні слов’яни та Феодалізм. У 1953 р. працював макетним в артілі “Червоний жовтень”.

У 1930-х рр. дослідив десятки городищ у селах: Будараж, Варковичі, Мирогоща, Острів (кругле, з потрійним валом), над р. Іквою – Підлужжя (розміром 45×69 м, обнесене 4-метровою висоти валом), Верба (знайдено залізні сокиру та ножі), Листвин тощо. Цікаві неукріплені поселення княжої доби виявлені ним у селах: Будараж (на південний схід від городища, на піщаних дюнах за р. Збитенкою), Волиця (біля кургану при дорозі на Дубно), Завалля (“праворуч від дороги в кінці с.”), Мирогоща, ур. “Коло цвинтаря” (виявлено сліди печищ та глиняної обмазки, хрестик із сірого шиферу), Рогізне (біля церкви). На північ від с. Листвин вчений нотує курган “Княжий”, а на північ від с. в ур. “Круглик” – курганий могильник, де в одному з них 1929 р. він дослідив тілопокладне поховання на спині, навколо похованого зафіксовано залізні цвяхи, нижче, біля ніг – кресало, а з боку – ножі. За характером залізних виробів учений датував поховання початком XII ст. Ще три поховання, досліджені на цьому урочищі, були жіночими, оскільки містили бронзові завушниця-кільця, на пальцях знайдено перстені з бронзового дроту. Скелети лежали головою на захід, “випростані горілиць, одна рука на грудях, друга витягнена”, датовані XI–XII ст. Було знайдено також декілька скляних намистин. До утворення Дубнівського музею у 1938 р. речовий матеріал з пам’яток княжої доби потрапляв у музей Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, де він зберігся частково у фондовій групі “Київська Русь” Львівського історичного музею.

Мешкаючи після одруження у с. Ліпа, збирав поверхневий археологічний матеріал. Так, 10.08.1938 р. він занотовує опис слов’янської могили, зруйнованої оранкою у ур. “Молодовщина” на правому березі р. Бичок: “На глибині 0,42 м виявлено могильну яму видовжено-прямокутної форми розміром 0,82×1,75 м, а в ній кістяк

дорослої людини, випростаний горілиць, головою на схід, ліва рука на грудях, права на нижній частині живота. Коло голови знайдено сховану бронзову завушницю з круглого в перетині дроту. Після зав'язання стосунків із *С. Круковським* як делегат ДАМ у Варшаві у 1937–1939 рр. він надсилав інформацію та інвентар давніх поховань, виявлених поблизу сіл Мирогоща та Липа в ур. Нивки [Glosik, 1961, с. 148, 154]. 1938 р. бере участь у розкопках ДАМ пам'яток неоліту у Межановіцях Келецького воєводства.

Він виявив пізньопалеолітичні стоянки "Липа II", "Липа III", "Липа V" (ур. Довга, Загорода, Ліс Козакевича, Глинище і Загорода) у 1935–1937, 1936 рр.; курганий могильник княжої доби в с. Листвин у 1929 р.; пізньопалеолітичну стоянку в 1930 р.; поховання городоцько-здовбицької культури у 1937 р. у с. Мирогоща і там же поселення княжої доби в 1929 р.; могильник з тілопокладеннями в гробницях з каменю в с. Мокре у 1938 р.; поселення черняхівської культури в с. Острів у 1930 р. і там же городище княжої доби; майстерню крем'яних серпів у с. Бодаки у 1936 р.; курганий могильник комарівської культури з дев'яти насипів у с. Дитиничі у 1940 р.; поселення черняхівської культури в м. Дубно на Сурмичах; 1940 р., продовжуючи досліджувати багатощарову стоянку у с. Липа, розкопав слов'янське житло [Винокур, 1960, с. 69], давні кладовища навколо городища Листвина, де було досліджено кургани (інвентар поховання зберігся у Дубнівському музеї, див.: Чайка, 1998).

Після війни досліджував городища літописних міст Дубен та Крем'янець (1946, 1949, 1951), Данилів (1962). У 1946–1947 рр. досліджував пам'ятки у с. Людвішці Шумського р-ну Тернопільської обл., а також брав участь у стаціонарних розкопках на території Дубенщини як член комплексної археологічної експедиції Львівської філії АН Інституту археології АН УРСР під керівництвом проф. *М.Ю. Смішка* (1948 р.) та у складі комплексної археологічної експедиції, очолюваної вченим секретарем Інституту Археології АН УРСР *М. Рудинським*, на території Рівненської та Тернопільської областей, також в експедиціях *М.О. Тиханової*, *І.І. Теренозкіна* та ін. Під час їх роботи за участю М.І. Островського була складена археологічна карта значних територій у верхів'ях р. Кви. 1951 р. він взяв участь в експедиції, організованій Рівненським обласним історико-краєзнавчим музеєм у Залужжі Дубровицького р-ну Рівненщини, де у заплаві р. Случ було досліджено ранньосередньовічне городище; 1952 р. досліджував пам'ятки у с. Фецуки біля Крем'янця.

Особливо плідною у науковому плані була співпраця із Загоном з вивчення фортець Інституту історії матеріальної культури АН СРСР з Ленінграда, який працював на Крем'янецьчині під керівництвом *П.О. Ратнопорта* у 1961 р.

На Данилівській горі у жовтні 1961 р. М.І. Островським було закладено два розкопи: № 1, площею 8×2 м поряд із західним краєм гори та № 2, площею 4×3 м 45 м східніше від розкопу № 1 та декілька шурфів. Ще один розкоп та шурфи було закладено на селищі. Впродовж польового сезону 1961 р. у Данилові досліджено понад 30 м² площі. Найцікавіші знахідки трапились в розкопі № 2. Тут вдалося відкрити рештки наземного житла з піччю-кам'яною в куті. Звідси походила й найбільша кількість індивідуальних знахідок: бронзова завушниця, залізні пробії, ножі, кістяна орнаментована ручка ножа. Окрім того, на городищі було зібрано залізні сокиру, льодохідний шип, острогу, зубило, мідну застібку тощо. Досліджений матеріал був ретельно замальований та класифікований. 1961 р. вчений досліджував городище княжого Шумська у

с. Онишківці. Ще у 1930 р. на цьому городищі шумським краєзнавцем Віктором Данилевичем було зібрано велику колекцію знахідок, частина з яких потрапила у Національний музей у Львові. Серед архіву ученого чимало чорновиків листів-звернень до державних чиновників з приводу руйнування городищ у Васьківцях тощо. Чималою є роль вченого у складанні колекцій та побудові експозицій Дубнівського та Крем'янецького краєзнавчих музеїв. Саме тут частково збереглися пам'ятки з його розкопок.

Праці: *Островський*, 1964, 1965, 1971; *Островский, Григорьев*, 1966; *Островский, Павлова, Раппопорт*. 1969.

Літ.: *Терський С. В.*, 2008а.

ПОЛЯНСЬКИЙ Юрій [6.03.1892, с. Жовтанці Кам'янсько-Бузького р-ну на Львівщині – 1975, Буенос-Айрес] – археолог.

Походив з родини священика. Закінчивши середню школу, вивчав філософію у Віденському, пізніше у Львівському університетах. Під час Першої світової війни служив поручиком гарматного полку в австрійській армії. У 1918–1920 рр. брав активну участь у національно-визвольних змаганнях за встановлення Західно-Української Народної Республіки (командував батареєю 4-го артилерійського полку Української Галицької Армії). З 1920 р. – учитель географії та історії Академічної гімназії у Львові й одночасно працівник НТШ, з яким пов'язана наукова діяльність ученого. Після приходу до музею товариства у 1920 р., він упорядковує й систематизує фонди, створює експозиції, виставки (спільно з *І. Трушем* та *І. Раковським*), поповнює їх новими оригінальними матеріалами з власних географічно-геологічних та археологічних експедицій. Працюючи в музеї, визначив та каталогізував тисячі різноманітних експонатів як з геології, палеонтології, ботаніки, так і з археології та етнографії.

Починаючи з 1923 р., на власний кошт та незначні асигнування НТШ учений проводить щорічні польові довготривалі дослідження, під час яких збирає багатий джерельний матеріал. У 1927 р. за значні досягнення у науковій роботі обраний дійсним членом НТШ, у виданнях якого публікував більшість наукових праць. Брав участь у засіданнях математично-природописно-лікарської секції, фізіографічної, науково-технічної та інших комісій товариства.

Метою польових досліджень ученого було вивчення переважно питань геології четвертинного періоду, стратиграфії плейстоценових відкладів, проблем палеологоморфології тощо. У зв'язку з тим, що плейстоценові відклади містять рештки життя і діяльності людей стародавнього кам'яного віку, виникла необхідність ґрунтового дослідження палеоліту. За високий професійний рівень робіт дослідника назвали "батьком західноукраїнського палеоліту". У багатьох публікаціях він дослідив пам'ятки інших археологічних епох. Його методика польових робіт відзначалася ретельністю, систематичністю й комплексним підходом до вирішення проблеми. Він власноруч зробив багато карт та стратиграфічних профілів.

Встановив тісний зв'язок між розташуванням палеолітичних стійбищ і географічно-топографічних особливостей місцевості, з'ясував залежність стародавніх стоянок від виходу на поверхню крем'яної сировини, насамперед родовищ у верхньокрейдяних відкладах, спираючись на геологічні розробки В. Рогали, укладав карту поширення й виходу у відслоненнях відкладів туронського та сеноманського

ярусів верхньої крейди, вивчив залежність розташування пам'яток від рівня терас ріки, визначив їх зв'язок з характером відкладів і виявив належність матеріальних культурних решток до тих чи інших плейстоценових горизонтів, пов'язував культурні шари із залишками мікро- та макрофауни, флори тощо. Такий скрупульозний комплексний підхід до вивчення палеолітичних стоянок дав змогу зробити цікаві спостереження, наприклад, усебічний аналіз топографічних умов знаходження палеолітичних поселень переконав Ю. Полянського у тому, що первісні мисливці селилися на відкритих до сонця місцях, переважно на південно-західних схилах, мисах долин річок, недалеко від води (джерел, потічків, річок, озер). Розглядаючи товщу відкладів, умови залягання культурних залишків, кількість і характер кам'яного інвентаря та господарсько-побутових об'єктів, учений висуває низку важливих положень щодо класифікації палеолітичних пам'яток.

У своїх польових, камеральних та лабораторних дослідженнях учений плідно співпрацює з колегами-геологами та зі спеціалістами суміжних дисциплін. Довгі роки він підтримував тісні контакти з археологом *С. Круковським*, з яким розкопував стоянки та публікував спільні статті. Фауністичні рештки, знайдені Ю. Полянським на палеолітичних пам'ятках, вивчав відомий львівський професор Г. Козій. Атрибуцію викопних гризунів проводив професор Й. Семірадський, флористичні рештки досліджували С. Кульчинський та А. Козловська.

За час своїх багаторічних експедиційних робіт учений відкрив 66 палеолітичних місцезнаходжень, проте лише кілька пам'яток були опубліковані й увійшли в науковий обіг у довосенний час. Про більшість з них є тільки короткі повідомлення або ж просто згадки щодо його геологічних праць. Грунтовні розкопки велися дослідником на двох пізньопалеолітичних пам'ятках Заліщицького р-ну на Тернопільщині – Лисичники та Новосілка Костюкова, розвідкові розкопки – на мустьєрській стоянці біля с. Касперівці неподалік від Заліщиків, два пункти з мустьєрськими артефактами зафіксовані біля сіл Більче-Золоте та Печірна на Тернопільщині. Розвідками (проведено зачистки, закладено шурфи) вивчено пам'ятки пізнього палеоліту у с. Миколаївка, Монастирьок, Довге, Котівка, Щигівці, Зозулинці, Коропець, Стриганці, Маринопіль, Бережани, Буківня та ін. За планографічними особливостями поселень пізнього палеоліту вченим зроблено актуальні й сьогодні висновки про функціональне призначення окремих ділянок стоянок. Він виділяє, зокрема, місця для проживання (житла), ділянки з вогнищами, місця оброблення кам'яних знарядь (виробничі центри), периферійні ділянки.

У 1921–1923 рр. учений викладав географію в Українському таємному університеті, а у 1933–1937 рр. – основи антропології у Львівській греко-католицькій богословській академії. 1928 р. він успішно габілітувався у Львівському університеті, в якому у 1940 р. працював завідувачем кафедри фізичної географії. У період окупації Львова німецькими військами з червня до вересня 1941 р. виконував обов'язки голови Тимчасової управи, після чого почав працювати у шкільній адміністрації міста. 1943 р. виїжджає до Кракова, а звітди – до Відня, де очолює представництво Українського центрального комітету. З 1945 до 1947 рр. дослідник викладає географію в Українському вільному університеті (Мюнхен). У 1947 р. виїжджає з Європи до Аргентини. Тут він досліджує геологічну будову Анд, запропонувавши оригінальну модель походження цього гірського масиву. У 1956 р. учений стає професором Державного університету в Буенос-Айресі, пізніше його обирають академіком АН

Аргентини. За роки своєї активної праці у цій латиноамериканській країні він опублікував 20 монографій і 50 великих статей.

Праці: *Полянський Ю., 1926;* Завваги до хронології палеолітичної стоянки в Журавці та молодоплейстоценовських терас середнього Дністра. – Львів, 1932.

Літ.: *Демидюк М.* Дійсний член НТШ – Юрій Полянський // Вісник НТШ. – Львів, 1995. – Число 12, 13. – С. 10–12, 22; *Ситник О.С.* Біля джерел формування палеолітичної науки в Україні (Юрій Полянський) // МДАПВ: Постаті української археології. – Вип. 7: Археологічні Читання, присвячені пам'яті Олександра Черниша. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – С. 16–20; *Ситник О.С.* Юрій Полянський – перший дослідник західно-українського палеоліту // Археологія. – 2003. – № 1. – С. 140–144.

ПРУСЕВИЧ Олександр М. [21.09.1879, с. Окопи на Поділлі – 9.09.1941 (1944?), Львів] – польський етнограф, музеолог.

З дрібношляхетської родини. У 1900–1905 рр. спершу був вільнослухачем природно-історичного факультету Московського університету, згодом перейшов на історико-філологічний факультет. Завдяки В.Й. Ключевському серйозно захопився історією, питаннями народознавства. Цьому значною мірою сприяла геологічна практика, яку пощастило відбувати молодому студенту у Подільській губернії У 1907 р. він влаштовується на посаду головного охоронця Кам'янець-Подільського давньохрестища, завідує бібліотекою і фондами Товариства природодослідників і любителів природи. На цей самий період припадають його ґрунтовні праці: “Нариси місцевого самоуправління в Подолі”, “Санітарно-гігієнічне становище гончарства в Подільській губернії”, “Матеріали з бібліографії Поділля” (1912–1915 рр.).

У період громадянської війни покидає Кам'янець-Подільський і виїжджає до Львова. Тут йому не вдалося отримати обіцяного місця охоронця в Промисловому музеї, через підозру у більшовизмі. Тому 1921 р. він переїжджає у м. Луцьк, де працює інспектором у справах кустарного промислу Волинського округу: збирає і науково опрацьовує зразки народних вишивок, ткацтва, художньої обробки дерева, гончарства. Одночасно збирає матеріали з історії професійного шкільництва на Волині: складає анкети з обліку шкіл Волині за 1922–1925 рр. з долученням статутів, навчальних програм, списків учителів, учнів тощо. Цікавиться проблемами вивчення і охорони пам'яток старовини. На основі зібраних і узагальнених матеріалів незабаром побачили світ праці з історії замків, фортець та монастирів Волині, а також “Народні промисли Волині” (Краків 1929), “Волинські архіви” (1922), “Передісторія Волині” (1926). Брав участь в організації і проведенні Волинської сільськогосподарської і промислової виставки (вересень 1928 р.), у якій, за офіційними даними, взяли участь 62 народні майстри. Виставка стала основою для створення Волинського музею у Луцьку, директором якого, за рекомендацією Волинського товариства краєзнавців і охорони пам'яток минулого, був призначений учений. Свої знання, досвід, набутий на ниві музейної праці у Кам'янець-Подільському, дослідник уміло використовує в музейній справі на Волині. Загострення стосунків з керівництвом Товариства краєзнавців спричинилося до звільнення з посади кустоша Волинського музею 9.11.1932 р. Переїхавши до Львова Прусевич О. продовжував збирати народнопобутові реліквії,

тепер уже з Галицького Прикарпаття, а в наступному, 1933 р., він подарував магістратові міста Львова свою колекцію, яка, згідно з умовою, стала у майбутньому основою етнографічного музею. Сам дарувальник був прийнятий на контрактівній підставі охоронцем колекцій. Напередодні Другої світової війни у 1938 р. заснує муніципальний (з 1940 р. Державний етнографічний музей), працівником якого був до кінця життя. За радянської окупації перебував під наглядом НКВС. Похований на Личаківському кладовищі у Львові (26 поле).

Праці: *Prusiewicz*, 1922a, 1922b.

Літ.: *Ошуркевич*, 1998; Питання етнографії у творчій діяльності Олександра Прусевича // Народознавчі зошити. – 1997. – № 3. – С. 202–204.

ПШЕМИСЬКИЙ Казимир [1882, Радом (Польща) – ?] – педагог і палеонтолог, дослідник Волині.

Після закінчення гімназії у 1901–1905 рр. навчався на природничому відділі Варшавського університету, а 1907–1908 рр. – Ягеллонському університеті, 1908–1910 рр. – в Новоросійському університеті Одеси, де після отримання диплому працював у закладі палеонтології університету, досліджуючи плазунів третинного періоду. Під керівництвом проф. Володимира Ласкарева проводив геолого-палеонтологічні дослідження в околицях Одеси біля Лимана (1910–1911 рр.) та в інших місцевостях на півдні України. Член природничих товариств в Одесі та Кам'янці-Подільському. З 1911 р. займався викладанням у російській приватній торговій школі у Тульчині та приватно в маєтку С. Липківського (біля м. Умань). Активний діяч польського суспільно-політичного руху: один з організаторів у 1906–1908 рр. революційної фракції ППС в Кракові, “Дому Польського” в Одесі; 1918–1923 рр. – викладач у школі Уманського відділу Польської шкільної матері. У 1924–1929 рр. старший асистент Вищої школи сільського господарства у Варшаві.

З вересня 1929 р. викладає географію у державній гімназії ім. Костюшка в Луцьку, одночасно, до кінця року виконуючи тимчасово обов'язки директора Волинського музею. Працюючи в гімназії, постійно підтримував зв'язки з музеєм: передавав туди велику частину природничих, археологічних матеріалів, зібраних ним і його учнями під час краєзнавчих і туристичних екскурсій, які він сам організовував.

Особливо цікавими і цінними надходження до музею від дослідника були у 1933–1934 рр., коли під час робіт з регулювання русла р. Глушець, на висипці ґрунту він з учнями старших класів знайшли два мечі XV ст., що найвірогідніше мали відношення до з'їзду монархів 1429 р.

Був активним членом ВТПН, її наукової ради. Разом з іншими музейними співробітниками (Я. Фітцке, З. Леським, С. Мацко) брав участь у численних експедиціях по Волині, збираючи антропологічні і палеонтологічні матеріали; писав про перспективи розвитку музейної справи в краю.

У вересні 1939 р. учений і далі працював у гімназії, яка вже називалась “Середня школа № 4”, з польською мовою викладання. На початку липня 1940 р. був заарештований НКВС і до весни 1941 р. знаходився у Луцькій в'язниці. Далі був вивезений до в'язниці у Харкові, звідки вислав єдине повідомлення до родини в Луцьк. Подальша доля невідома.

Літ.: *Дмитрук*, 1999.

РЕВСЬКИЙ Збігнев / Rewski Zbigniew [1905, Бяла Подляска – 12.02.1989, Варшава] – історик мистецтва, консерватор (реставратор), дослідник архітектури Волині.

Вивчав у Варшавському університеті історію (1925–1929) та історію мистецтв (1930–1934). На початку 1930-х років для поглиблення знань на власні кошти здійснив поїздки Австрією. Італією. Францією, Чехією, вивчаючи архітектуру та архіви. У квітні 1936 р. отримав посаду консерватора у воєводській управі Луцька, яку до того часу займав Ю. Дуткевич, що став директором музею Волинської землі.

Не маючи штатних помічників, виконував великий обсяг завдань: керував ремонтними роботами у замках в Старому Олексині, Ростоках, Острозі, врятував багато костелів та світських будівель. У 1937–1938 рр. роботи були проведені на 20 пам'ятках. Багато об'єктів фіксувалися на фотоплівку і передавалися до Волинського музею. На жаль, лише незначна частина цих фотографій збереглась до сьогодні у фондах Волинського краєзнавчого музею.

З ініціативи консерватора, для порятунку замку Любарта у Луцьку від поступової руйнації у 1938 р. інженер-архітектор Я. Захватович розробив проект реконструкції об'єкта (кошторис був затверджений перед самим початком війни). З 1938 р. згідно з концепцією З. Ревського відділ архітектури Варшавської політехніки розпочав дослідження оборонних валів 15 міст Волині. Також уперше на Волинь були запрошені такі фахівці, як маляри-консерватори для врятування стінного і станкового живопису. В такий спосіб впродовж двох років вдалося зупинити процес руйнації на 20 об'єктах, серед яких необхідно виділити фрески XVII ст. – у Суражі, XVIII ст. – у костелі Крем'янця і живописні картини парафіяльного костела в Берестечку. З 1938 р. у керівництві ВТНП, член редколегії часопису *Ziemia Wolyńska*.

Під час Другої світової війни потрапляє до німецького полону і перебуває у таборі (офлагу). У 1948–1951 рр. – консерватор Ольштинського воєводства. У 1953–1955 рр. – науковий співробітник Інституту урбаністики та архітектури.

Праці: *Rewski*, 1936a, 1936b, 1937, 1938.

Літ.: *Дмитрук*, 1999.

САВИЦЬКА Ірена / Sawicka (Scheur-Sawicka) Irena [18.08.1890, Гуцін Остролеський пов. – 4.08.1944, Варшава] – археолог.

Походить з шляхетної родини, батько – емігрант з Ельзасу. У 1907 р. вступила на Вищі курси для жінок ім. Адріана Баранського. Через хворобу закінчила ці курси у Варшаві лише у 1914 р. 1915 р. разом з чоловіком *Людвіком Савицьким* виїхала до Мінська, де zorganizувала Товариство опіки над пам'ятками культури. У 1916–1918 рр. подружжя перебувало у Харбіні (Манчжурія), де І. Савицька проводила археологічні та етнографічні дослідження. Після повернення у 1918 р. до Варшави працювала в освіті. З 1921 р., допомагаючи чоловікові у його розкопках, одночасно сама проводила їх в антропологічній лабораторії Варшавського наукового товариства. З 1922 р. була секретарем Варшавського відділу Польського товариства передісториків, яке залишила в знак протесту через ліквідацію окремого державного органу охорони пам'яток археології, делегатом якого була з 1923 р. Далі керувала у Варшаві школою для дорослих. Під час німецької окупації брала активну участь у порятунку євреїв, а з утворенням Польської робітничої партії з червня 1942 р. була другим секретарем, згодом першим

секретарем Жоліборського дільничного комітету партії. Перейшовши до Молотова по грудень 1943 р. керувала його дільничним комітетом. Загинула під час Варшавського повстання. Після ексгумації похована на комунальному цвинтарі у Повадзках.

Праці: *Sawicka*, 1923–1927, 1927, 1930; *Scheur-Sawicka*, 1929.

Літ.: *Polski Słownik Biograficzny*. – Т. 35/3. – Wrocław, 1994. – С. 302–303.

САВИЦЬКИЙ Людвік [8.08.1893, Варшава – 20.01.1972, Варшава] – археолог, геолог.

З 1902 р. працював у ремісничих майстернях, а у 1905 р. брав участь у страйках. Початкову освіту здобув самостійно. У 1909 р. закінчив двокласну школу, після чого вступив до російської прогімназії у Празі. Під час канікул, проведених у родині в Білорусії, почав займатися археологією. У 1914 р. нав'язав контакти з Еразмом Маєвським та на його кошти провів дослідження металітичних поховань в околицях Остроленки та Плонська. Під час перебування у Харбіні працював як геодезист, займався археологічними та етнографічними дослідженнями. Після повернення до Варшави восени 1918 р. влаштувався учителем у жіночій гімназії та

продовжував розпочаті раніше археологічні дослідження. У 1921–1922 рр. працював кустошем Археологічного музею ім. Е. Маєвського, а потім до 1928 р. – у Державній службі охорони археологічних пам'яток відповідальним за східні воєводства. Тоді й провів розкопки у Городку на Волині. Після перенесення пам'яток охоронних функцій до Державного археологічного музею відійшов від археології. Нав'язав співпрацю з Державним геологічним інститутом, у 1938 р. організував гляціологічну експедицію на О. Шпіцберген, після чого очолив відділ дослідження четвертинного періоду. 1945 р. організував групу, яка займалась порятунком культурних надбань у бібліотеках, архівах та музеях. За підтримки комуністичного уряду домагався реформування наукових організацій, зокрема, розмежування університетської освіти та науки. Відновлював діяльність геологічного інституту, у 1945–1949 рр. був директором Державного археологічного музею у Варшаві, а згодом до виходу на пенсію у 1963 р. керував діяльністю лабораторії з вивчення праісторії четвертинного періоду у Музеї землі у Варшаві (1950–1954 рр.), що була перетворена на відділ палеоліту Інституту історії матеріальної культури. Автор понад 200 наукових публікацій. У своїх працях трактував культурні напластування як репери стратиграфічні, займався музеєзнавчими дослідженнями. З 1934 р. належав до Польської комуністичної партії. Відзначений Хрестом Ордена відродження Польщі (1947) за порятунок культурних надбань під час Варшавського повстання та Орденом Прапора праці 1 ст. (1963).

Праці: *Sawicki*, 1923, 1925, 1927a, 1927b, 1932, 1933, 1949.

Літ.: *Polski Słownik Biograficzny*. – Т. 35/3. – Wrocław, 1994. – С. 332–334.

СУЛІМІРСЬКИЙ Тадей / Sulimirski Tadeusz [1.04.1898, Кобиляни, к/Бережан – 1983, Лондон] – археолог.

Навчався у школах Хирова, Львова, Цельє (сучасна Словачія), з 1920 р. – у Львівському політехнічному інституті, пізніше – Львівському університеті імені Яна Казимира на юридичному факультеті, який закінчив у званні доктора права (1924 р.). Продовжив навчання в університеті під керівництвом А. Фішера і в 1929 р. захистив докторську дисертацію з праісторії в галузі філософії, у званні доцента очолив кафедру передісторії у Львівському університеті імені Яна Казимира. 1931–1937 рр. – приват-доцент праісторії зі спеціальним оглядом польських земель на кафедрі філософії Львівського університету. Учень Л. Козловського на час відсутності останнього керував кафедрою праісторії, Інститутом праісторії, проводив семінарські заняття. З 1936 р. – професор праісторії Ягеллонського університету в Кракові, де в 1937 р. одержав звання професора. Виконував функції секретаря передісторичної комісії у Польській академії наук та мистецтва.

У чині капітана бронетанкових військ брав участь у воєнних діях у Франції. Демобілізований в Англії у 1941 р., до 1945 р. працював в еміграційному уряді Речі Посполитої. Після війни не повернувся на Батьківщину, хоча Ягеллонський університет очікував на його повернення, не призначаючи керівника кафедри до 1950 р. У післявоєнний період перекладав на англійську мову праці радянських та російських археологів. У 1953–1955 рр. викладав археологію Центральної і Східної Європи в Кембріджському університеті, а також в університетах Оксфорда, Единбурга та Глазго. З 1957 р. – викладач археології Центрально-Східної Європи Лондонського університету (до 1969 р.). Керував експедиціями студентів Лондонського університету до Радянського Союзу та країн Центральної Європи. Його лекції слухали в Словенській академії наук в Люблянї, університеті в Мюнхені, Шведській академії наук у Стокгольмі, університеті в Копенгагені. У 1963–1966 рр. проводив лекції в університетах Вроцлава, Лодзі, Познані (Польща).

Був учасником міжнародних конгресів доісторичних та протоісторичних наук. На II Міжнародному конгресі слов'янської археології в Берліні (1970 р.) прочитав доповідь на тему "Проблеми Венетів/Венедів". Був співзасновником Польського наукового товариства за кордоном, його генеральним секретарем у 1952–1957 рр., головою у 1958–1959 рр., а також співзасновником Польського університету за кордоном, його ректором у 1969–1979 рр. і проректором з 1979 р. аж до смерті у 1983 р.

Цикл його лекцій з первісної історії Польщі видано в Лондоні двома томами (1955, 1959) під назвою "*Polska przedhistoryczna*". Був редактором "*Rocznika Polskiego Towarzystwa Nankowego na Obczyźnie*" (1951–1964). У 1955–1961 рр. редагував тритомне видання "*Nauka polska na obczyźnie*", був членом редакції журналу "*Teki Historyczne*". Залишався членом Наукового товариства у Львові тощо. До 80-річчя вченого британські археологи підготували та видали спецвипуск журналу "*Bulletin of Institute of Archaeology*" (№ 15, Лондон, 1978).

У своїх дослідженнях він дійшов важливих висновків, зокрема, про зв'язок давніх міграцій із кліматом, про східну генезу культури шнурової кераміки, проблеми індоєвропеїзації, хронологію висоцької культури та культури скіфських курганів, експансію лужицької культури на південний схід, торгові контакти населення Центральної та Східної Європи з Близьким Сходом в неоліті та в епоху бронзи, про роль «кінних лучників», виділення комарівської культури.

Дослідник належав до небагатьох європейських археологів, які ще до Другої світової війни працювали на стику багатьох наук, починаючи з історії, через палеоботаніку, палеозоологію, кліматологію і закінчуючи етнографією та мовознавством. Він

залишив після себе більше 200 друкованих робіт. У Лондоні постали перші частини незавершеної "Polski Przedhistorycznej" (ч. 1: 1955; ч. 2: 1957-1959), "Gorned Ware and Globular Amphorae Nord-East the Carpathians" (1968), "The Sarmatians" (1970, польське видання 1979), "Prehistoric Russia" (1977).

Під час краківського періоду життя учений сформував і виховав таких славетних археологів, як Чеслав Бляйда, Адольф Наш, **Ян Фітцке**, Юзеф Бартис (останні два загинули в Катині) та Стефан Носек. Т. Сулімірського відзначено Хрестом за доблесть, Хрестом незалежності тощо.

У 1937–1938 рр. учений на запрошення Волинського товариства приятелів наук (Луцьк) як представник відділу археології Ягеллонського університету проводив археологічні дослідження на Волині. У 1937 р. вони були сконцентровані у Крем'янецькому, а у 1938 р. – у Рівненському і Костопільському повітах.

У фондах ВКМ зберігаються *матеріали з розкопок*: с. Буглів Крем'янецького повіту, де був розкопаний курган із жіночим похованням доби бронзи (фрагменти кераміки, крем'яні вироби); с. Шпиколоси Крем'янецького повіту – крем'яний матеріал: відщепи, сокири, ножі, наконечники списів; с. Майдан Моквинський Костопільського повіту – крем'яний матеріал епохи неоліту.

Сфера наукового зацікавлення ученого – епоха бронзи, висоцька культура, скіфські та сарматські пам'ятки Поділля. Восени 1934 р. на кошти Фонду національної культури разом із **Смішком М. Ю.** та Маєвським К. він здійснив наукову подорож до СРСР. Упродовж трьох місяців ознайомлювався з археологічними колекціями музеїв та інститутів Москви, Ленінграда, Харкова, Севастополя, Чернівців, Полтави, Києва, Одеси, Чернігова, Бердичева, Житомира, Кам'янця-Подільського.

Разом з К. Журовським провів розкопки на трипільському поселенні у с. Залішки. Опублікував інформацію про скарб мідних виробів з Городниці, який зберігається у Природничому музеї у Відні. Автор узагальнювальних праць з археології Польщі та Східної Європи, зокрема неоліту та бронзового віку (1957–1959, 1970). Своєрідність пам'яток городсько-усатівського типу розглядав як свідчення самостійного розвитку культур, генетично не пов'язаних з трипільською культурою (1950). Учений вважав одним з основних чинників історико-культурних процесів вплив міграцій на формування культурних типів та культур у Подністров'ї, що заперечувалося радянськими археологами.

Праці: *Sulimirski*, 1933, 1935, 1936, 1937, 1939a, 1939b.

Літ.: PSB.

ТУЧЕМСЬКИЙ Михайло Андрійович [5(17) вересня 1872 р., с. Понібель Ровенського повіту – 23 квітня 1945 р., Крем'янець] – церковно-громадський діяч, краєзнавець і музейник Волині.

Народився у сім'ї священика – духівника Волинської духовної семінарії в Крем'янці, де здобув середню освіту. Після закінчення семінарії у 1893 р. кілька років викладав загальноосвітні предмети і церковний спів у Почаївській Лаврській двокласній церковно-парафіяльній школі; водночас він керував Лаврським хором, 1896 р. отримує священицький сан і парафію в с. Загірці Крем'янецького повіту, ставши водночас керівником і законовчителем сільської церковно-парафіяльної школи. У 1904–1921 рр.

жив в Острозі, був інспектором (“наблюдателем”) церковно-парафіяльних шкіл Острозького повіту, а водночас – другим священиком Богоявленського собору в Острозі і законовчителем багатьох навчальних закладів міста. був серед ініціаторів перенесення в Острозький Богоявленський собор із киево-лаврських печер частини мощів преподобного Федора, князя Острозького (1907 р.), що відображено у виданій ним брошурі.

За його активної участі у місті організовано Братство імені князів Острозьких під покровом Преподобного Федора князя Острозького, засновано давньосховище, наукову бібліотеку, організовано народні читання з історико-краєзнавчих, релігійно-моральних і природничих питань. За його участю у спеціально відреставрованій на народні пожертви замковій Вежі Мурованій 11 (24) серпня 1916 р. (день пам’яті князя Федора Острозького) відкрито історичний музей, що діє до сьогодні у складі створеного у 1981 р. на його базі Державного історико-культурного заповідника м. Острога. В основі музейних колекцій – зібрані і придбані для братського сховища під керівництвом і за безпосередньої участі вченого стародруки, рукописні книги, портрети, твори церковного мистецтва, архівні документи, інші старожитності, публікація в тому ж 1916 р. першого музейного каталогу з описом рукописних книг.

Тучемський М.А. – автор кількох науково-популярних видань, присвячених історії Острога княжої доби, систематично друкувався у волинській духовній періодиці з історико-краєзнавчих, богословських, церковно-громадських і освітніх питань, висвітлював у своїх статтях і повідомленнях просвітницьку діяльність Братства імені князів Острозьких, сумлінно упорядковував братський архів.

У другій половині 1917 р. М. Тучемський займався передачею церковно-парафіяльних шкіл у відомство народної освіти. Як делегат від духовенства і мирян Острозького повіту, він брав участь у роботі Всеукраїнського Православного церковного Собору 1918 р. в Києві. Тоді ж вимушено відходить від керівництва Острозьким музеєм та участі в його безпосередній роботі, а у 1921 р із сім’єю перебирається з Острога в с. Вербівець Крем’янецького повіту на посаду парафіяльного священика. З середини 1920-х рр. (після прийняття польського громадянства у 1924 р.) залучений до керівництва Автокефальної Православної Церкви в Польщі, зокрема, на посаду кафедрального протоієрея Крем’янця, члена Волинської духовної Консисторії, а з 1934 р. стає найближчим співробітником архієпископа Волинського і Крем’янецького Олексія (Громадського), записував та публікував проповіді, виголошені архієпископом (“По глухих закутках Волинського Полісся” (опис подорожі владыки Олексія по північно-західній частині Ковельського повіту) (1938) та брошуру “Життя і діяльність Святого рівноапостольного князя Володимира та охрещення при ньому Руси-України”, присвячену 950-річчю ювілею цієї події (1938 р.). На клопотання краєзнавчої громадськості одна з міських вулиць в Острозі напередодні 900-річного ювілею міста названа в його честь.

Праці: *Тучемський*, 1913, 1938; *Сторожевой замок князей Острожских*. – Почаев, 1912.

Літ.: Бірюліна, 1999; Манько М., 2006.

ФІТЦКЕ Ян [Fitzke Jan Józef, 12.01.1909, Гдов, повіт Мисленицький, Краківщина –1941, Катинь] – польський археолог.

У 1929 р. Ян Фітцке закінчив гімназію Св. Яцка в Кракові. Ще будучи учнем гімназії, працював у *Muzeum Archeologicznym P. A. U.* у Кракові, брав діяльну участь у розкопках в Злотій коло Сандомира. Археологію вивчав у Ягеллонському університеті в Кракові у 1929–

1933 рр. і одночасно працював лаборантом в Muzeum Archeologicznym P. A. U. до економічної кризи 1931 р. Під час військової служби у Школі підхорунжих у Кракові закінчив магістерську роботу на тему "Неоліт краківських печер", яку захистив 1933 р.

У 1933 р., відбуваючи військову службу у школі підхорунжих, закінчив магістерську працю в галузі праісторії. У 1929–1931 рр. працював у Музеї польської академії мистецтв. У період кризи був звільнений з посади і лише періодично отримував роботу у відділі праісторії міського етнографічного музею у Лодзі (1933–1934 рр.). Постійне працевлаштування отримав лише у 1936 р. у Музеї Волинської землі в Луцьку, де працював як кустош до 1939 р. У цей період написав докторську дисертацію "Краківська група шнурової культури", яку не зміг захистити через початок війни.

У серпні 1939 р. був мобілізований як підпоручик 4-го полку Підхалинських стрільців. Після 17 вересня був полонений Червоною армією, а близько 10 листопада опинився в Козельську. Загинув у Катині. У 1943 р. був ексгумований фашистами та ідентифікований на підставі знайдених у кишені мундира документів, поштівки та карток із записами. Зарєстрований в ексгумаційному списку під номером 2482. Прізвище його занесено також в так звані "листи вивезених", переданих Польщі президентом СРСР М. Горбачовим. Вміщений на листі № 036/3, без дати загибелі, ст. 54-54б, позиція 50.

Праці: Fiteke, 1937a, 1937b, 1937b, 1937b, 1937b, 1937b, 1937b, 1937b, 1937b, 1937b, 1937b, 1938b, 1938b, 1938e, 1939a, 1939b, 1939c, 1939–1948, 1975.

Літ.: *Манько, 1998; Дмитрук, 1999; Jamka Rudolf . Fiteke Jan Józef // Polski Słownik Biograficzny. – Т. 12. – Wrocław, 1966–67.*

ЦИНКАЛОВСЬКИЙ Олександр Миколайович

[псевд. О. Волинець, А. Бужанський; 9.01. 1898, м. Володимир-Волинський, тепер Волинської обл. – 19.04. 1983, Варшава, Польща] – археолог, історик, збирач етаражностей Волині, журналіст.

Перед Першою світовою війною сім'я переїхала до Казані, де О. Цинкаловський закінчив гімназію (1917). Цього ж року, щоб з'єднатися з родиною, виїздить до Новоград-Волинського, де 1919 р. призначений до лав війська Української Народної Республіки. Після закінчення школи підстаршин у Житомирі служив у культурному відділі армії. Згодом працює вчителем у с. Осмоловичі, звідки 1922 р. був обраний послом до сейму. У 1923 р. – співорганізатор студентського з'їзду у Луцьку.

1925 р. вступає на православний богословський факультет Варшавського університету, де 1929 р. захищає магістерську працю "Сліди раннього християнства на Волині часів князя Володимира Великого".

На запрошення відомого польського археолога *Антонівича В.* працював у Варшавському державному археологічному музеї. За завданням музею збирав археологічні та історичні пам'ятки на Волині, Поліссі, проводив археологічні розкопки. Дійсний член Польського археологічного товариства та НТШ у Львові. Влітку 1936 р., після одруження, переїжджає з Володимира до Крем'янца на посаду археолога Волинського музею при

Крем'янецькому лиці, згодом – директор цього музею (1939–1944). На сторінках часописів “Життя і Знання”, Записки НТШ та ін. публікував статті про відкриті ним пам'ятки. Учасник археологічних з'їздів у Варшаві, Львові, Києві, Ленінграді.

Провів перші дослідження багатьох пам'яток від палеоліту до середньовіччя, зокрема, дослідження на поселенні трипільської культури (стап VI) біля с. Бодаки, виявив сліди майстерень з оброблення волинського кременю, дослідження яких наприкінці ХХ ст. продовжила *Скакун Н.М.* Значна кількість поселень трипільської (Бодаки I, Бодаки II, Карначівка, Бриків, Соснівка, Шумбар, Шумськ) а також культури лійчастого посуду була відкрита О. Цинкаловським у Західному Побужжі у 20–30-ті рр. ХХ ст.; матеріали з його досліджень зберігалися у Крем'янецькому музеї, музеї НТШ та Національному музеї у Львові.

Після Другої світової війни переїздить до Кракова. З 1952 р. у Кракові працює співробітником Краківського відділення Польської академії наук. З 1956 р. – член Археологічно-Нумізматичного товариства, а з 1965 р. – секретар цього товариства. О. Цинкаловський співпрацює із Українським суспільно-культурним товариством. 1961 р. виходить його праця “Матеріали до праісторії Волині і Полісся”.

Окрім археологічних досліджень, О. Цинкаловський пише про найдавніші події з історії України, про Червенські міста – Холм, княжі міста Дорогичин, Перемишль. Оpubлікував праці “Архітектура Лемківщини і Грубешівщини”, “Хрести-снколпони”, “Церкви XV–XVIII століть на Західній Україні” та ін.

На початку 1980-х рр. у Кракові професор Кембриджського університету Франк Сисин отримав від автора рукопис праці “Стара Волинь і Волинське Полісся” і видав його двотомником у 1984 р., уже по смерті останнього. Науковий архів вченого у ЦДІАЛ та НБ НАНУ у Львові.

Праці: *Цинкаловський*, 1931, 1932, 1935а, 1935б, 1936а, 1936б, 1937а, 1937б, 1937в, 1938, 1939, 1975, 1984–1986; *Cynkalowski*, 1936, 1939, 1961, 1969.

Літ.: *Бандрівський*, 1995; *Мазурик, Остап'юк*, 1998; *Минуле...* 1998; *С.К.*, 1992; *Шестакова*, 1998.

ЧИКАЛЕНКО ЛЕВКО (ЛЕВ) СВГЕНОВИЧ

[псевд. і крипт.: Горожій І., Подорожній П., Чикал-бей, Ч.Л., Ч-ко П. Ч-о Л.; 3.03.1888, с. Перешори на Херсонщині – 7.03.1965, Нью-Йорк] – політичний і громадський діяч, археолог, публіцист.

Син відомого українського видавця, публіциста, громадського діяча Є.Х. Чикаленка. Вивчав геологію, географію в університетах Лозанни (Швейцарія), Петербурга. У 1900 р. в Петербурзі студіював палеонтологію і був асистентом проф. *Ф.К. Вовка*. У 1923 р. переважно на матеріалах Мізинської стоянки (брав участь в розкопках 1912 р.) захистив у Празі докторську дисертацію: “Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітич-

ної доби". З розкопок у Мізині був направлений на дослідження в Городок барона **Ф. Штейнзеля**. Згодом співпрацював з **Л. Савицьким** у продовженні досліджень цієї стоянки. Брав активну участь у діяльності НТШ у Львові (дійсний член з 1932 р.), Празького високого педагогічного інституту, Чеського національного музею, Української вільної академії наук. З 1917 р. – активний член УРСДП, член секретаріату і секретар Української Центральної і Малої Рад. З 1920 р. – на еміграції в Польщі, 1948 р. переїхав до США.

Перебуваючи у Празі (Чехословаччина) зацікавився культурами моравської мальованої кераміки, встановив їх зв'язок з трипільською культурою України. Опрацьовував у Кракові трипільську кераміку з Більча-Золотого. Надрукував у збірнику пам'яті Деметрикевича В. статтю, присвячену стилістичному аналізу орнаментів на трипільській кераміці з Шипинців. На терені західного українського Трипілья започаткував вивчення мотивів спірального орнаменту – мальованого посуду. Висунув оригінальну теорію про походження та еволюцію орнаментальних мотивів, в якій доводив, що абстрактна волота набрала форми конкретної тварини на трипільській кераміці (вівіфікаціонізм).

Л.Є. Чикаленко є автором особливого методу археологічного дослідження, що ґрунтується на побудові еволюційних генетичних рядів форм орнаментальних композицій та елементів, за допомогою яких можливо виявити втрачені форми і відносну хронологію явищ між собою; назвав його морфологічно-еволюційним і теоретично відмежував від формально-статистичного методу Монтеліуса та Вільке. Розглядав розвиток соціальних форм людства за схемою природознавства.

Праці: Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки. Більче-Золоте // ТКУ. – К., 1920. – Т. 1. – С. 123–134.

Літ.: Іванівська, 1974; Курінний, 1970.

ШУМОВСЬКИЙ Юрій [1906, с. Мирогоща к/Дубного – 2004] – археолог.

Походить з родини священика. У 1934 р. закінчив Варшавський університет і з цього часу до 1938 р. працював за завданнями Археологічного музею у Варшаві, отримавши від Міністерства освіти та Головного Археологічного музею у Варшаві офіційну делегацію на Дубенський, Острожський та Ровенський повіти. Поблизу Мирогощі він знаходить трипільську мальовану кераміку, а неподалік від городища, на полі поміщика Козакевича відкриває парне поховання неолітичного часу. Знахідка викликала сенсацію. Про археолога з Мирогощі писали газети Польщі. В ур. Дубина досліджував ранньосередньовічні кургани, а на грудях похованого знайшов мідний образ Св. Миколая Чудотворця. Газета "Експрес ілюстровани" лише за 1936 р. вмістила низку повідомлень: "Нові відкриття на Волині", "Сенсаційні розкопки на Волині", "Археологічні терени в Дубнівському повіті". В останній розповідається про розкопки в селах Мирогощі, Липі, Листвині, Острожцю, де після дощу на пригірку селяни знайшли золоті шведські монети, а згодом ще й гебрейську монету царя Давида.

До 1938 р. (цього року він отримав докторат з археології у Варшавському університеті), Ю. Шумовський регулярно надсилав знахідки до Головного археологічного музею у Варшаві на вулиці Агріколя, 9, однак не забував Український національний музей у Львові, регіональні музеї у Дубно та Луцьку. Польське Міністерство освіти та Археологічний музей у Варшаві в належний спосіб відзначили успішний початок наукової діяльності молодого священика: за “дольше одкрычя” уряд Другої Речі Посполитої нагородив археолога Золотим хрестом “За заслуги”.

З родинного гнізда у Мирогощі 1934 р. о. Юрій переїздить на душпастирську працю до Ковеля: сюди він був призначений владикою О. Громадським на місце заступника настоятеля собору у Ковелі, настоятеля самостійної парафії церкви Св. Введення (на Маційовській вулиці), законовчителя державних шкіл та військового капелана в Ковельській окрузі. Отець Юрій викладав релігію у Державній польській гімназії ім. Конарського, в “саможондовій” гімназії, у школі-семирічці та загальноосвітній школі. Отця Юрія відразу зацікавило історичне село Вербка поблизу Ковеля. “Церковця в с. Вербка невеличка, дерев’яна і старенька, стоїть на островці серед боліт та води. Історія її неясна, як рівно ж легенда про поховання кн. Андрія Курбського. Під тією церквою, як говорить легенда, похоронений зостав кн. Андрій Курбський. Якраз під престолом. Мені як археологу було це дуже цікаво знати, але розкопів я не міг провадити під таким святим місцем – олтарем та престолом. І невідомо ще й досі, чи він там таки похований. У цьому храмі знаходиться чудодійна ікона Св. Миколая Чудотворця, т. зв. “Мокрого”. Де вона тепер – невідомо, але тоді то ще була, ми прикладались і молились перед нею”.

Найбільш значною пам’яткою, знайденою Ю. Шумовським того часу, є рештки палеомастодонта, які він знайшов в с. Вільгір біля м. Рівне на Волині. Значні за масштабами розвідкові дослідження, проведені ним в західній частині цього краю у 1930-х рр., дали йому можливість організувати історико-краєзнавчі музеї у Дубні і Рівному.

З осені 1939 р. і під час німецької окупації Ю. Шумовський займав посаду директора Рівненського обласного історико-краєзнавчого музею. Мабуть, тому після війни він змушений був емігрувати на Захід. Спочатку працював асистентом в музеї та університеті м. Фрайбурга, переїхавши до Франції, розпочинає свою роботу в Інституті давньої людини в Парижі. На прохання вченого світової слави професора Теодора Моно Ю. Шумовський перейшов працювати до Французького інституту Чорної Африки, звідки Міністерство колоній делегувало його в ранзі асистента до Дакара. Протягом 1951–1956 рр. Ю. Шумовський розпочав перші стаціонарні археологічні й антропологічні дослідження в Судані. Потрапивши в нові для нього умови, учений працював спершу в Сенегалі, опісля в інституті в Бамако як керівник секції археології й праісторії. Пройшовши протягом шести років понад 20 000 миль у саванах, джунглях і пустелі, він зібрав надзвичайно цінні й цікаві матеріали, з яких сам створив Суданський музей в Бамако та став його першим директором.

Знайдені під час розкопок та розвідок матеріали Ю. Шумовський надсилав також до європейських та інших музеїв. Невдовзі, зважаючи на значний внесок нашого земляка в розбудову науки, Ю. Шумовського призначили директором Інституту Чорної Африки з правами адміністратора на цілий Судан.

До найважливіших відкриттів вченого належить виявлена ним стратифікована пам’ятка палеолітичної доби в яру біля Бамако-Кулюба та кільканадцять так само

повноцінних стоянок біля Арауан (Північний Судан). Біля самого Бамако над берегом Нігру Ю. Шумовський відкрив чотири великі стоянки та дві майстерні палеолітичної доби, які за характером та багатством знайденого матеріалу є одними з найбільших на континенті. Унікальним відкриттям ученого є знайдена ним печера в Корункорокале на віддалі 37 км від Бамако, в якій він кілька сезонів досліджував горизонти мезоліту і неоліту. В результаті Ю. Шумовський виявив в печері 11 людських скелетів негроїдної раси, значну колекцію мікролітичних знарядь з кварцу та докази канібалізму її мешканців. Знахідка у цій печері людських кістяків неолітичної доби є першою в Судані після знахідки професора Т. Моно, який виявив кістяк неолітичного мисливця в Асселар-Сагара. Окрім того, Ю. Шумовський відкрив ще кілька десятків печер, зокрема з петрогліфами і настінними розписами епохи неоліту.

Про свої відкриття учений доповідав у 1952 р. на Міжнародному археологічному конгресі в Алжирі, на якому він виступив з трьома звітами. 7 лютого 1959 р. Ю. Шумовський виступив на науковій конференції НТШ в Нью-Йорку з доповіддю "Джунглі і савани Судану".

Учений був членом багатьох французьких наукових товариств, Міжнародного африканського Інституту в Лондоні, Міжнародної вільної академії наук в Парижі, а з 1958 р. – дійсним членом НТШ. Важка хвороба африканського підсоння, що вразила Ю. Шумовського, змусила, на жаль, перервати його працю на континенті і повернутись до Європи. Згодом, однак, вчений переїздить до США, де висвячується на священника і отримує парафію.

Автор понад 30 наукових праць. Українською мовою видана популярна праця "Під гарячим сонцем Африки" (Вінніпег, 1956), в якій Ю. Шумовський захоплююче описує свої наукові мандрівки та розкопки на Чорному Континенті. Брат Ю. Шумовського – Павло Шумовський (1899–1983) – відомий біолог і громадсько-політичний діяч, член НТШ з 1952 р. протягом 1968–1981 рр. був Головою Ради бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, одночасно обіймаючи посаду члена Управи НТШ у Європі.

Праці: Шумовський.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Париж–Нью-Йорк, 1989. – Т. 10. – С. 3905; Крушельницький Богдан, 1998; Пастернак, 1961. – С. 25.

ЯЖДЖЕВСЬКИЙ Конрад / Jażdżewski Konrad [23.11.1908, Ключборк – 21.04.1985, Лодзь] – археолог.

Народився у міщанській родині з патріотичними традиціями. У 1915 – 1926 рр. вчився у гімназіях Хоцебужу, Берліна, Ключборка, Тремешна, Познані, Грудзядзу і Гнезна. Учень Йозефа Костржевського, випускник та асистент Познанського університету, де 1936 р. захистив докторську дисертацію "*Kultura pucharów lejkowatych w Polsce środkowej i zachodniej*". Наступна габілітаційна робота на тему "*Prezentacji wyników badań w Brześciu Kujawskim*" була захищена у 1939 р. Також був вихованцем Познанської археологічної школи, якою керував професор Йозеф Костржевський.

кий, та керівником багатьох археологічних експедицій в Бресті Куявському та Доброму, досліджуючи неолітичні поселення та кладовища найстаріших спільнот землеробсько-скотарських 6 тис. років тому, а також у Вітриховицях, досліджуючи мегалітичні поховання. 14–26 березня 1936 р. провів рятівні розкопки могильника висоцької культури в печері біля Куликова Крем'янецького повіту. В архіві ДАМ у Варшаві збереглися фотографії і рисунки знахідок, щоденник розкопок.

У вересні 1939 р. мав очолити кафедру археології в університеті С. Баторія у Вільнюсі, однак через початок війни залишився у Варшаві. Під час війни у 1940–1944 рр. за згодою Якимовича, попереднього директора, виконував функції керівника ДАМ у Варшаві. Після війни був звинувачений колегами у колаборанстві. Під час варшавського повстання було спалено його дім разом з бібліотекою та архівом. З нагоди створення університету у Лодзі у березні 1945 р. розпочинає викладати археологію на посаді професора та керівника Інституту праісторії університету, а згодом – кафедри археології, якою керував до 1971 р. Внаслідок конфронтації з комуністичною владою був усунений від викладання в університеті та змушений обмежитись лише керівництвом Музею археології та етнографії у Лодзі (раніше – Міського музею передісторії), який сам створював. 1979 р. вийшов на пенсію. 28.03.1985 йому було надано титул доктора *honoris causa* цього університету. Тепер при музеї археології та етнографії у Лодзі діє Фундація ім. К. Яжджевського. Учнями ученого були *Aleksandr Gardawski, Waldemar Chmielewski, Jerzy Kmiecinski, Andrzej Nadolski* та *Andrzej Abramowicz*. Він був одним з почесних мешканців м. Пражка.

Праці: *Jazdzewski*, 1936a, 1936b; *K.J.*, 1936a, 1936b.

Літ.: *Maria Magdalena Blombergowa*. Profesor Konrad Jazdzewski – Nauczyciel akademicki w Uniwersytecie Łódzkim // Konrad Jazdzewski (1908–1985) – archeolog nauczyciel muzealnik. – Łódź 2007; *Piotrowska*, 2006.

ЯКИМОВИЧ Роман / *Jakimowicz Roman*

[30.04.1889, Юрїїв Польський к/Москви– 21.01.1951, Торунь] – археолог.

Син Яна, доктора медицини, середню освіту здобув у Пйотркуві Трибунальському, перервану у 1905 р. участю в шкільному страйку, згодом відвідував приватні гімназії у Варшаві та Пйотркуві, де в листопаді 1906 р. був арештований за антиурядові дії. Після повернення із в'язниці у березні 1907 р. продовжував навчатись в *Grodzisku Mazowieckim*, а матуру здобув як екстерн 1909 р. в Сімферополі. Університетську освіту спершу здобував у Львові, продовжував у Кракові (1910–1913) як учень В. Деметрикевича (праісторія), Й. Талько-Гринцевича (антропологія), Ф. Буяка (історія),

Й. Розвадовського та К. Нітча (мовознавство), П.І. Беньковського (антична археологія) та Л. Савицького (географія). У 1913 р. переїжджає до Праги, де навчався у Любора Нідерле, одночасно працюючи як асистент-доброволець у Відділі давньої історії Національного музею (*Narodni Museum*) у Празі. Початок Першої світової війни змусив

Р. Якимовича покинути Прагу та перервати роботу над дипломним дослідженням, незакінчений рукопис якого разом із зібраними матеріалами пропав. З січня 1914 до 1916 рр. проводив заняття на курсах рівня середніх шкіл у Варшаві. У 1916–1918 рр. був асистентом археологічного відділу Антропологічної лабораторії Наукового товариства у Варшаві та кустошем *Muzeum Krajoznawczego* у Варшаві.

У грудні 1919 р. здобув у Ягеллонському університеті ступінь доктора філософії, захистивши дослідження “Про культуру та населення полів поховань у Польщі”, а в 1934 р. габітулювався в Познанському університеті на підставі свого повного дослідницького доробку, і, зокрема, праці “Про походження срібних оздоб із ранньосередньовічних скарбів” (“*Wiad. Archeol.*” Т 12: 1933. – S. 103–36). У 1919–1930 рр. був кустошем археологічного відділу у Музеї промислів та землеробства, а з 1920 р. – почергово секретарем, з 1923 р. – головою *Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych*, а також консерватором передісторичних пам’яток Північно-Варшавського округу. У 1923 р. приступив до організації *Państwowego Muzeum Archeologicznego*, який завдяки його старанням, формально було організовано у 1928 р.

Був редактором різних наукових і популярно-наукових археологічних видань, зокрема “*Wiadomości Archeologicznych*” (1924–1939), які під його керівництвом здобули світове визнання. Провів важливі археологічні розкопки, переважно ранньосередньовічних пам’яток, але брав участь також у дослідженнях пам’яток старіших епох. Найважливішими були розкопки у Давид-городку, Любомлі, Конському та після війни (1948–1950) – у Крушвиці (*Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Kruszycy w l. 1948–1949*, “*Studia Wczesnośredniowieczne*”. Т. 1: 1952). Наукові зацікавлення дослідника спочатку зосереджувалися на антропології, а згодом поширилися на археологію, історію, нумізматику та частково етнографію. Результати наукових досліджень опубліковані ним більше ніж у 130 статтях, рецензіях тощо. До його найцінніших наукових досягнень належить вивчення перебігу західнослов’янської колонізації та торгових шляхів на східних територіях.

Праці: *Jakimowicz*, 1933, 1935, 1939.

Літ.: *Witold Hensel*. *Jakimowicz Roman* // *Polski Słownik Biograficzny*. – Т. 12. – Wrocław, 1966–1967. – S. 332. *Jażdżewski K.*, *R. J.*, “*Archeologia*” Т. 5. – 1952–3 [друк. 1955]. – S. 383–6 (фот.), bibliogr. (s. 386–9); *Kostrzewski J.*, *Śp. Prof. R.J.* “*Przeł. Archeol.*” – Т. 9: 1950–3. – S. 144–8 (фот.), bibliogr. (s. 148–51), включає дрібніші праці; – “*Kronika Uniw. Pozn.*” 1933 s. 292; “*Przeł. Zach.*” R. 8: 1952 z. 3–4. – S. 685–90 (фот.); “*Slavia Antiqua*”, Т. 2: 1949/50 [друк. 1952 s. VIII]; “*Spraw. PTPN w Poznaniu*” за I і II kwartał 1955. – S. 119–21; “*Spraw. Tow. Nauk. w Tor.*” Т. 5: 1951. – S. 141–3; “*Z Otchłani Wieków*” R. 20: 1951. – S. 37–40 (фот.).

3. РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

АВАГЯН Олександр Беніамінович [12 листопада 1944, Київ – 26 липня 1988, смт Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.] – український археолог, спелеолог, музикант і поет.

Закінчив 1981 р. історичний факультет Київського педагогічного інституту. Працював у 1981–1984 рр. в Архітектурно-археологічному загоні Інституту археології АН УРСР, 1985–1988 рр. – археологом в Українському спеціалізованому науковореставраційному проектному інституті. Один із засновників української скелеархеології (скелеїстики). Автор першої наукової систематизації давньоукраїнських печерних споруд, ініціатор та керівник археологічних досліджень Лаврських і Звіринських печер, підземних споруд Кирилівської церкви (усі – Київ), Острозького замку, Лівадійського палацу (Ялта).

Брав участь у розкопках на Подолі в Києві, у Старокостянтиніві Хмельницької обл., Тульчині Вінницької обл., Зимнівському Святогірському монастирі на Волині, у Бахчисараї в ханському палаці, у Феодосії, Луцьку, Кам'янці-Подільському та ін. Першим досліджував Меджибізьку фортецю, де й трагічно загинув від руки свого вихованця. Організував експедиції для дослідження печер “Озерна” та “Оптимістична” (Тернопільська область). Проведені експедиції виявили, що ці печери – одні з найбільших у світі. Грот у печері “Голубі озера” названо на честь Авагяна. Відомий як автор популярних у 1960–1970-х рр. пісень.

Праці: Авагян А.Б. Отчет о архит.-археол. исследованиях памятника архитектуры XVI в. – замка в пгт Меджибож Хмельницкой области в 1985 г. – К.: Госстрой, Институт Укрпроектреставрация, 1985.

Літ.: Бобровський Т.А., Жолдак Б.О. Авагян Олександр Беніамінович // Енциклопедія сучасної України. – Т. 1. – К., 2001. – С. 45.

АРТЮХ Вадим Степанович [21.08.1944, Мурманськ] – археолог.

Закінчив історичний факультет Тульського педінституту (1967). У 1973–1999 рр. працював у науково-дослідній частині ЛНУ імені Івана Франка. З 2000 р. – старший науковий співробітник Музею історії релігії у Львові. Кандидат історичних наук (Москва, 2005). Відкрив та досліджував багаточисельні стоянки Волинського Полісся Затишшя 1-5, Ростань та ін. Написав монографію “Язичництво та раннє християнство Галичини” (Львів, 2006).

Праці: *Артюх В.С. та ін., 1981; Артюх, Мацкевой, Влашинец, Сукач, 1986; Артюх, Гупало, Мацкевой, 1987.*

АУЛІХ Вітольд Вітольдович [26.01.1928, Львів – 21.11.1994, Львів] – археолог.

Походить з сім'ї професора, завідувача кафедри й декана енерго-машинобудівного факультету Львівського політехнічного інституту. У 1945–1950 рр. навчався на філологічному факультеті Львівського університету за спеціальністю класична філологія. Тоді зацікавився археологією, відвідуючи Інститут суспільних наук АН УРСР, виконував лаборантську роботу, опрацьовуючи археологічні матеріали з досліджень І. Старчука у Пліснеську.

Після закінчення університету один рік працював учителем німецької мови Новояричівської середньої школи, згодом директором Ямпільської семирічки на Львівщині. З 1953 р. і до кінця життя був пов'язаний з Інститутом суспільних наук (з 1993 р. – Інститут українознавства імені І. Крип'якевича АН України). Тут він навчався в аспірантурі відділу археології під керівництвом професора *М. Смішка*, у 1954–1955 рр. провів перші самостійні археологічні дослідження на слов'янському поселенні Ріпнів, що лягли в основу його кандидатської дисертації. З 1950 р. працював на посаді молодшого, а з 1963 р. – старшого наукового співробітника. Кандидатська дисертація „Давньоруське селище VI–XI ст. у с. Ріпнів Львівської обл.” (квітень 1960 р.). Результати розкопок у Ріпневі, подані у наукових збірниках Києва та Москви, засвідчили появу в українській археології серйозного, вдумливого дослідника, завдяки якому ця пам'ятка і сьогодні залишається одним із найкраще вивчених сільських поселень Волині.

У 1956–1964 рр. брав участь у розкопках однієї з найвідоміших тепер пам'яток слов'янського світу – Зимнівського городища поблизу Володимира на Волині, підсумки досліджень якого, викладені у монографії (1972), доводять, що воно було адміністративним, політичним та економічним центром одного із східнослов'янських племен – дулібів. У 1966–1969 рр. працював над темою укріплень княжої доби на Волині, обстежив багато городищ в долині р. Липа та в околицях Дубного (Борисковичі, Дитиничі та ін.), провів розкопки у літописних містах Пересопниці (Білівське городище) та Дорогобужі [Ауліх, 1967; 1971].

Протягом 25 років (1969–1994 рр.) вивчав княжий Галич. За період роботи експедиції під його керівництвом, яка з 1989 р. постановою Президії АН України була перетворена у Галицьку постійно діючу археологічно-архітектурну експедицію, проведено наймасштабніші за всю, майже півторастолітню, історію вивчення Галича, дослідження. Тут вивчено понад 10 тис. м² культурного шару на городищі, посадських районах та церквищах. У процесі розкопок відкрито 30 заглиблених житлових будівель, понад 60 печей від наземних споруд, сотні господарських ям, залізоплавильні та ювелірні майстерні, поховальні пам'ятки, досліджено оборонні лінії у різних місцях Крилоського городища. Колекція знахідок з цих досліджень налічує понад 3000 унікальних виробів із заліза, кольорових та благородних металів, скла, кістки й каменю, які зафіксовані у наукових звітах Галицької експедиції загальним обсягом близько 1000 сторінок машинописного тексту та понад 500 таблиць з рисунками, кресленнями та фотоілюстраціями. В окремих статтях, розділах колективних праць обґрунтував концепцію про ранню історію міста, чим спричинився до відзначення його 1100-літнього ювілею, створення Національного заповідника, вирішив багато спірних питань щодо історичної топографії Галича, довів високий рівень культури і побуту мешканців столиці Галицько-Волинського князівства. Монографія про Галич не закінчена через хворобу.

З 1981 р. у складі експедиції ученого працював архітектурний загін під керівництвом Ю. Лукомського (досліджено 14 об'єктів монументальної архітектури давнього та пізньосередньовічного Галича, п'ять з яких виявлено уперше).

Крім важливих пам'яток раннього середньовіччя, досліджував багатозарове поселення у Ромоші над Бугом, відкрив унікальний могильник в с. Дитиничі на Волині, що згодом дав назву багатьом аналогічним пам'яткам, які тепер відносять до пам'яток вельбарського типу, пов'язаних з проникненням в Україну готогопідських племен.

Автор майже 100 наукових праць, присвячених вивченню слов'янської та княжої доби Карпато-Волинського регіону, серед яких – книга про Зимнівське городище, розділи у шести колективних монографіях, статті, повідомлення. Його перу належать численні рецензії на праці українських, білоруських та польських дослідників, відгуки на кандидатські та докторські дисертації. Він був учасником багатьох всесоюзних, республіканських та міжнародних конференцій археологів, зокрема, I та V Міжнародних конгресів слов'янської археології у Варшаві та Києві у 1965 і 1985 рр., конференції, присвяченої 1500-літтю Києва (1982), наукових сесій археологів у Москві, Тбілісі, Мінську, Одесі та інших містах, одним з активних організаторів наради з проблем черняхівської культури у Львові в 1967 р.

Праці: *Ауліх В.В.* Древнерусское селище VI–XI вв. н. э. у с. Рипшев Львовской области: Автореферат канд. дис. К., 1959; *Ауліх В.В.* З історії літописного Галича // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К., 1976. – С. 120–134; *Ауліх В.В.* Про вивчення слов'янської кераміки // Археологія. – 1977. – № 21. – С. 66–71; 1959, 1962, 1967, 1969, 1971, 1972а, 1972б, 1972в.

Літ.: Ауліх Вітольд Вітольдович // Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів, 1997. – С. 134; *Петегирич В., Оприск В.* Життєвий шлях і наукова діяльність Вітольда Ауліха // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 40–47.

БАГРІЙ Роман Степанович [1.12.1927, с. Шили, Збаражчина – 1.09.1993, Львів] – археолог.

До Другої світової війни вчився у рідній сільській школі, а завершував навчання у 1947 р. в Новосілках на Тернопільщині. Вищу освіту здобув на історичному факультеті Львівського університету, (1947–1952 рр.). Рік вчителював у середній школі в селі Королівці Борщівського р-ну Тернопільської обл. У 1954–1955 і 1963–1979 рр. – науковий співробітник, з 1968 р. завідувач відділу, у 1976–1978 рр. – в. о. директора Львівського історичного музею. Під його керівництвом здійснювалася ґрунтовна перебудова експозиції з історії первісного суспільства та Київської Русі, побудова нового експозиційного підрозділу – музею зброї

“Арсенал”. Експозиційну роботу поєднував з фондовою – був охоронцем музейних збірок “Археологія” та “Київська Русь”.

Професійним археологом сформувався в Інституті суспільних наук АН України (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), де пройшов шлях від старшого лаборанта (1957–1963 рр.) до наукового співробітника (1979–1993 рр.).

Для його професійного становлення важливими були експедиції *О. Ратича* на Високому Замку у Львові, на середньовічних городищах у Пліснеську та Судовій Вишні, розвідки волинських городищ *В. Ауліха*. Самостійні розкопки Окописька у Йосипівці Буський р-н (1969 р.), літописного Пліснеська (1971–1972, 1988 рр.), князівської фортеці Тустань в с. Урич Сколівського р-ну на Львівщині, пошуки могили князя Лева в с. Лаврів

(1973 р.). У 1979–1989 рр. керує постійнодіючою Львівською археологічною експедицією ІСН АН України. Досліджував поселення XII–XIII ст. поблизу с. Підзвіринець та Коропуж на Городоччині. Усього керував 14 археологічними експедиціями.

Праці: *Багрій*, 1962.

Літ.: *Терський С. В.* Багрій Роман // Енциклопедія Львова. – У 6-ти т. – Т. 1: А-Г. – Львів: Літопис, 2007. – С. 141.

БЕРЕЗАНСЬКА Софія Станіславівна [15.05.1924, Кам'янець-Подільський] – археолог.

Закінчила у 1948 р. історичний факультет Київського університету. Працює в Інституті археології АН України (від 1952). Доктор історичних наук (1977). Державна премія УРСР у галузі науки й техніки (1977). Досліджує пам'ятки бронзової доби, зокрема кургани на Середній Горині.

Праці: 1972, 1982, *Березанська, П'ясецький*, 1979, *Березанская, Охріменко, Пясецький В.К.*, 1987; *Berezanska, Samoljuk, Taras*, 2003; *Березанська С.С., Гошко Т.Ю., Самолук В.О.* Колективне поховання Тшинецької культури на р. Горинь // *Археологія*. – К., 2004. – №1. – С. 111–124.

Літ.: *Отроченко В.В.* Березанська Софія Станіславівна // Енциклопедія сучасної України. – Т. 2. – К., 2003. – С. 495.

ВИНОГРОДСЬКА Лариса Іванівна [5.02.1947, м. Комсомольськ Хабаровського краю] – археолог.

Закінчила Київський художній ін-т (1979). Працює н.с. ІА НАН України. Досліджує керамічне виробництво Середи. Подніпров'я XIII–XVII ст. Брала участь в археол. експ.: Новгород-Сіверській та Середньодніпровській у 1979–1983, Дніпровській давньоруській у 1986–1987. Проводила розкопки у замках Старокостянтинова, Брацлава, Вінниці.

Праці: *Виногородська*, 2007.

ВИНОКУР Іон Срулевич (Ізраїлевич) [4.07.1930, Ружин, Житомирщина – 13.09.2006, Київ] – археолог.

1936 р. сім'я переїхала до м. Житомира, щоб дати дітям освіту. У Житомирі розпочалось шкільне життя майбутнього ученого, перерване війною. У 1941–1944 рр. сім'ю евакуювали на схід. Повернувшись до звільненого Житомира продовжує навчання у чоловічій середній школі № 25 (1944–1948). Студент історичному факультеті Чернівецького державного університету (1948–1953), тоді ж брав участь у експедиціях Б.О. Тимощука на Буковині, та у Галицькій археологічній експедиції АН України під керівництвом доктора історичних наук, професора В.Й. Довженка (1951–1952). За результатами дослідження захищено дипломну роботу на тему: "Нові археологічні матеріали з історії Галицько-Волинської Русі". Закінчивши університет, І. Винокур у серпні 1953 р. повертається до рідного Житомира, де майже чотири роки працює науковим співробітником Обласного краєзнавчого музею, активно вивчаючи край. Тоді ж окреслились головні напрями досліджень – вивчення та узагальнення на дисертаційному рівні старожитностей Східної Волині першої половини I тисячоліття н. е. Підґрунтям для обраної наукової проблеми були стаціонарні роботи на Пряжівському і

Слободищенському (1955–1957) та Маркушівському й Іванківському (1959) черняхівських поселеннях II–V ст. н. е. на Житомирщині. У 1957–1963 рр. працює завідувачем музею Чернівецького університету, викладає курс музеєзнавства на історичному факультеті під керівництвом Б.О. Тимошука, займається археологічною практикою студентів, бере діяльну участь в археологічних експедиціях на Чернівецьщині, в Середньому Подністров'ї, на Хмельниччині та Тернопільщині. Був одним з організаторів стаціонарних досліджень трипільського поселення біля с. Магала Новоселицького району (1958) та храму XII–XIII ст. в околицях с. Василів Заставнівського району (1959), Киселівського могильника I–II ст. н. е. (1962). У співавторстві з Б.О. Тимошуком опублікував праці “Що повинен знати юний турист про археологічні пам'ятки Буковини” (1958), “Слов'янські пам'ятки Буковини” (1961), “Пам'ятки епохи полів поховання на Буковині” (1962) тощо. Вчений не полишає головної теми, публікуючи статті “Корчакська група ранньослов'янських пам'яток на території Східної Волині” (1958), “Ранньослов'янські пам'ятки Східної Волині” (1959), “Древности Восточной Волини” (1960) та ін. Підсумком цієї праці стало видання монографії “Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття н. е.” (Чернівці, 1960) та захист (1962) в Ленінграді однойменної дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. У 1963–2000 рр. – асистент, старший викладач, доцент кафедри загальної історії історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (з 1997 р. педуніверситету), з 1969 р. очолює кафедру історії СРСР і УРСР, яка з 1991 р. ним була реорганізована у кафедру історії Східної Європи та археології. Докторська дисертація “Історія та культура черняхівських племен лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя” (1978, Інститут археології АН України), професор (1980). Заснував єдину у пед. ВНЗ України археологічну лабораторію. Археологічна експедиція історичного факультету під його керівництвом без жодної перерви за 36 літніх польових сезонів здійснила чимало важливих наукових відкриттів, нагромадила для потреб науки і освіти понад 30 тисяч речових зразків давніх культур й стала справжньою школою навчання і виховання усіх тих, кого вабить світ археології. Найрезультативнішими були багаторічні роботи експедиції з вивчення стародавніх поселень біля сіл Бакота, Велика Слобода і Сокіл Кам'янецького, с. Ружичанка Хмельницького, с. Кремінна Городоцького, с. Юрківці Чемировецького, с. Ставище Дунаєвського, с. Рудківці Новоушицького районів, княжих городищ в Ізяславі, Полонному, Губині на Хмельниччині, а також дослідження слов'янських пам'яток у с. Буша Ямпільського та на місці спорудження Дністровської ГЕС біля с. Бернашівка Могилів-Подільського районів на Вінниччині. Здобуті матеріали були подані у монографіях: “Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н. е.” (Київ, 1972), “Давні слов'яни на Дністрі” (1977), “Історія лісостепового Подністров'я та південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя” (1985), “Буша” (1991), “Бакота: Столиця давньоруського Пониззя” (1994), “Слов'янські ювеліри Подністров'я” (1997) та ін. Одночасно в контексті досліджуваної наукової проблеми ученим оприлюднено у 1960–1990-х рр. понад 200 статей, розвідок і заміток у фахових періодичних виданнях й багатьох академічних збірниках з археології України, Росії, Молдавії, Польщі, Болгарії тощо. Численні статті та книги об'єднані ідеєю спорідненості та взаємозв'язку усіх племен та народів, що населяли Поділля та Волинь у I тисячолітті н. е. Зокрема, своїми працями

професор Винокур захистив тезу належності черняхівських племен II–V ст. до ранньослов'янських. Саме проблеми етногенезу давніх слов'ян на матеріалах конкретної історії Волині й Поділля були покладені в основу доповідей І. Винокура на міжнародних археологічних конгресах у Варшаві (1965), Празі (1966), Берліні (1970), Братиславі (1975), Софії (1980), Києві (1985), Новгороді (1996), на симпозиумах у Любліні (1978, 1993) та ін., де він здобув визнання в наукових колах зарубіжжя, удостоєний почесної медалі “Другові університету імені Марії Склодовської-Кюрі”. Спеціально досліджувались вченим літописні міста Поділля і Південно-Східної Волині: Бакота (з 1963 р., 17 польових сезонів, видано монографію), Ізяслав (1994–1995 рр., ур. “Рогнеда”), Полонне (1992–1993 рр.), Губин (1997–2006 рр.) й ін. У м. Кам'янці-Подільському на території замку і Старого міста він виявив культурні нашарування XII–XIII ст., що дало змогу опублікувати полемічну статтю “Як починався Кам'янець” (1976), а згодом разом із своїм учнем, кандидатом історичних наук М.Б. Петровим, розпочати у 1990-х рр. тривалу дискусію серед науковців навколо датування і першопочатків становлення міста. У 2004 р. переїжджає до Києва, де викладає у київських ВНЗ.

Праці: *Винокур, 1960; Винокур, Гуцал, Мегей, 2002; Винокур, Островський, 1967; Винокур, Якубовський, Мегей, 2007; Винокур, Гуцал, Пеняк, Тимоциук, Якубовський, 1984.*

ВЛАСОВА (ШИМОНОВИЧ) Галина Мар'янівна

[16.09.1928, Красний клоч (Башкирія) – 12.07.1962, Крим], археолог, музейник.

Закінчила історичний ф-тет Львівського держпедінституту (1952). У 1952–1962 рр. працювала науковим співробітником, завідувачем сектору “Київська Русь” у Львівському історичному музеї, де перебудовує експозицію, пише путівник по Відділу історії феодалізму (1959).

Бере участь у розкопках городищ у Судовій Вишні, Звенигороді (1955) та Новгороді (Росія). Розвідкові обстеження пам'яток в околиці м. Тербовля та с. Більча Золотого (печера Вертеба) на Тернопільщині (1956), а також участь у дослідженні могильника III–IV ст. н. е. поблизу с. Дитиничі, поселення і могильника початку бронзової доби у Здовбиці та курганного могильника доби бронзи та XI ст. біля с. Збуж на Рівненщині (1957–1958). У 1959–1962 рр. – самостійні розкопки у Звенигороді. Загинула в авіакатастрофі.

Праці: *Власова, 1961.*

ГРИБОВИЧ Роман Теодорович [01.08.1946, Львів] – археолог.

Закінчив історичний факультет Львівського університету імені Івана Франка (1970 р.). З 1968 р. працював старшим лаборантом, науковим співробітником відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. Досліджував стоянки палеоліту біля сіл Нобель, Красносілля. Брав участь у розкопках стоянок Атаки та Молодово на Середньому Дністрі.

Праці: *Грибович, 1974, 1975, 1977, 1978, 1980; Грибович, Петегирич, Павлів, 1977, 1978; Грибович, Ярошинський, 1973.*

ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович [19.01.1951, Київ] – археолог.

Навчався на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1971–1977 рр.). З 1968 р. працює в Інституті археології НАН України (на посадах лаборанта, ст. лаборанта, м. н. с., с. н. с., пр. н. с., зав. відділом археології кам'яного віку). З 1995 р. викладає в Національному університеті “Києво-Могилянська академія”. Кандидатська дисертація на тему “Мезоліт Південно-Східного Полісся” (1979, наук. кер. – д-р іст. наук, проф. *Д.Я. Телегін*). Докторська дисертація на тему “Населення Полісся в мезоліті та фінальному палеоліті” (1989, Інститут археології НАН України). До наукових інтересів належать проблеми походження індоєвропейців, україногенез, питання фінального палеоліту та мезоліту України, Прибалтики, Східної Європи, реконструкція мисливських суспільств кам'яної доби. Член рад із захисту дисертацій за спеціальностями “Археологія” та “Етнологія” Інституту археології НАНУ та Київського університету ім. Т. Шевченка. Головний редактор періодичного видання “Кам'яна доба України”. Опублікував понад 180 наук. праць, 10 з них – монографії.

Праці: *Залізник Л.Л.* Найдавніше минуле України. – К.: Наук. думка, 1997 – 80 с.; *Залізник Л.Л.* Походження українського народу. – К.: Бібліотека українця, 1996. – 80 с.; *Zaliznyak L.* The Swidrian Reindeer-Hunters of Eastern Europe. – Berlin, 1995. – 152 p., 62 fig.; *Залізник Л.Л.* Україна в Російській імперії. – К.: Бібліотека українця, 1994. – 126 с.; *Залізник Л.Л.* Мезоліт Юго-Восточного Полесья. – К.: Наук. думка, 1991. – 120 с.; *Zaliznyak L.* Mesolithic Forest Hunters in Ukrainian Polessya // BAR 659. – Oxford, 1997. – 140 p.; *Залізник Л.Л.* Первісна історія України (Навч. посібник). – К.: Вища шк., 1999. – 264 с.; 1989, 1991а, 1991б, 1997, 1999, 2001а, 2001б.

ЗАХАРУК Юрій Миколайович [12.04.1914, Вінніпег (Канада) – 12.04.1997, Москва] – український археолог, дослідник доби енеоліту і теоретик археологічної науки.

1923 р. його сім'я українських емігрантів повернулася в Україну – на Одещину. Після закінчення семирічки 1929 р. вступив до Одеського кооперативного технікуму, а 1933 р. став студентом Одеського університету. Отримавши диплом у 1938 р., він поїхав працювати вчителем історії в с. Ірбей Красноярського краю, а наприкінці 1939 р. повернувся в Україну й влаштувався на роботу в Житомирський краєзнавчий музей.

Перше ознайомлення з археологією, що сталося ще в студентські роки, коли він брав участь в роботі Сабатинівської експедиції, стало професійним захопленням у роки праці у Житомирському музеї та Городоцькій експедиції 1940 р. Тоді ж, певно, визначилося й коло його інтересів – доба енеоліту. Неабияку роль у становленні молодого ученого відіграло знайомство та спілкування з О.Ф. Лагодовською. 1940 р. вступає до аспірантури ІА АН УРСР у Києві, але навчання перервала війна, яку молодий науковець пройшов від першого до останнього дня. І лише після демобілізації у 1946 р. поновив навчання в аспірантурі, яку закінчив у 1948 р.

Найціннішим надбанням його аспірантських років було дослідження пізньотрипільських пам'яток Східної Волині та Середньої Наддніпрянщини, особливо, Софіївського могильника, матеріали якого стали основою для кандидатської дисертації, захищеної у 1953 р. Головним її здобутком було виділення в Середній Наддніпрянщині своєрідної групи пізньотрипільських пам'яток – софіївського типу.

Після закінчення аспірантури працював у Києві в ІА, а потім переїхав до Львова, де згодом зайняв посаду заступника директора з наукової роботи Інституту суспільних

наук. У ці роки учений активно досліджував пам'ятки культур лійчастого посуду, кулястих амфор, лендельської та трипільської з метою визначення їх часового та просторового співвідношення, взаємозв'язків носіїв цих культур. Його розробки з цих питань майже не зазнали корективів до цього часу.

У 1960 р. запрошений до Києва на посаду заступника директора ІА АН УРСР з наукових питань. У 1968 р. на короткий час він став його директором, запрошений до Москви заступником директора з наукових питань ІА АН СРСР.

У 1960-ті рр. одним з перших у радянській археології усвідомив істину: розвиток науки визначається не лише накопиченням фактів, відкриттями та розкопками нових пам'яток, а й оформленням їх як певної специфічної пізнавальної системи, спрямованої на їхнє упорядкування та інтерпретацію. Диспропорція між емпіричним та синтезуючим рівнями висувала на перший план розроблення теоретико-методологічних проблем, відразу до яких глибоко засіла у душах радянських археологів не лише через об'єктивні обставини – недоліки соціологічних реконструкцій 1930-х років та надто жорстока їх критика, а й через суб'єктивні, а саме: через впевненість, що факти виступають рушієм розвитку науки. За такого розуміння якомось відійшла на задній план віра у творчий потенціал ученого як носія не лише нових знань, а й певних ідей. Отож, дослідник змушений був доводити очевидні істини, розгортати усю систему доказів на користь розроблення теоретико-методологічних проблем.

Слабкі сторони й суперечності археологічного пізнання учений уперше яскраво розкрив на прикладі висвітлення матеріального змісту археологічної культури, критеріїв її виділення та соціологічної інтерпретації (1964). Його праці справили вплив на археологічну спільноту, прискорили визрівання ідеї необхідності теоретико-методологічних розробок. У 1970 р. разом з провідними радянськими археологами – В.Ф. Генінгом, І.С. Каменецьким, Л.С. Клейном, В.М. Массоном і Г.О. Федоровим-Давидовим виступає на сесії в Ташкенті з програмною доповіддю "Про стан і завдання теоретичних досліджень в СРСР". Цей момент вважається відродженням теоретичного напрямку в українській археології.

Надалі учений займався теоретичними проблемами різного рівня, демонструючи глибоке проникнення у їхню сутність завдяки обізнаності з глобальними проблемами теорії пізнання загалом та практикою археологічних досліджень зокрема. Саме це давало йому змогу мати власну думку стосовно напрямів вирішення проблем різного рівня, зокрема й найвищого, – предмета і об'єкта археології. Рішуче критикуючи свого колегу В.Ф. Генінга, він послідовно доводив, що об'єктом пізнання нашої науки є археологічні джерела, а відтак він надавав великого значення розробленню теорії археологічного джерелознавства, спрямованої на вияв специфіки матеріальних залишків, способів їх систематизації, визначення пізнавальних можливостей різного роду джерел. Виступаючи проти прямого ототожнення давнього суспільства з археологічною культурою, Ю.М. Захарук доклав багато зусиль для розкриття змісту археологічної культури, її відмінностей від живої діючої культури.

Натомість предмет археології, згідно з поглядами цього вченого, охоплює об'єкт дослідження, тобто археологічні джерела, а також мету і завдання археології – дослідження давніх суспільств, продуктом діяльності яких і є матеріальні залишки. Тому другу важливу складову теоретичної археології він вбачав в осмисленні сутності

історичного процесу, що є підґрунтям для вияву зв'язку між суспільством і усім, що залишилося від нього. Теоретичні розробки науковець узагальнив у докторській дисертації, яку захистив 1981 р. у Москві. Його теоретико-методологічні розробки, гострі дискусії з приводу завдань археології справили великий вплив на розвиток археології, на конкретні дослідження.

Праці: *Захарук*, 1955, 1956, 1957а, 1957б, 1957в, 1961, 1962; *Захарук Ю.М.* Методологические проблемы археологической науки. – М., 1981.

Літ.: *Захарук Юрій Миколайович* // *Мезенцева Г.* Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів, 1997. – С. 40–41; *Толочко П.П., Крижшайський С.Д., Баран В.Д.* Пам'яті Юрія Миколайовича Захарука // *Археологія*. – 1998. – № 3. – С. 150–151.

КАНІВЕЦЬ Вячеслав Ількович [1927–1972]– археолог.

Аспірант відомого ученого, директора Інституту археології АН УРСР, академіка П. Єфименка. Дисертація на тему висоцької культури (1953). Після захисту дисертації та від'їзду з України академіка П. Єфименка переїжджає у Сиктивкар (Росія). Там він продовжує займатись археологією тамтешніх земель, паралельно готуючи до друку матеріали з власних розкопок висоцької культури, сам досконало їх ілюструє. Трагічна смерть під час одного з польових археологічних сезонів обірвала життя дослідника. Маючи добру наукову школу, проводив значні польові дослідження на території Галичини та Волині. Поновив у 1950–1951 рр. розкопки могильників висоцької культури біля с. Висоцьке, де на площі 441 м² розкрив 139 поховань у східній і центральній ділянках, біля с. Гончарівка (кол. Белзець, 11 поховань) та с. Жуличі на Золочівщині (виявлено 6 поховань). Провів спільно з А. Савчуком маршрутні розвідки вздовж верхньої та середньої течії р. Горинь у Тернопільській обл. (Попівці Крем'янецького р-ну; Муховець, Лози, Манево Вишневцького р-ну; Передмірки, Борсуки Ланівецького р-ну), у тодішній Кам'янець-Подільській обл. (Ізяслав, Клубівка, Мислятин, Михнів, Путринці, Ташки, 1950–1951 рр.), а також у Рівненській обл. в районі Острога (Нетішин, Солов'є, Вельбівно, Кургани, Могиляни, Степань, Корост, Кричильськ Славутського і Степанського р-нів). Його розвідки часто включали шурфування, як, наприклад, на поселеннях ранньозалізного віку біля сіл Княже, Хильчиці, Бонишин, Ясенів, Почапи, Смільне (Золочівський і Бродівський р-ни Львівщини). Він виявив поселення висоцької культури біля с. Корост Сарненського р-ну Рівненської обл., а також багато поселень біля с. Тур'є і с. Переволочна Заболотцівського р-ну. Значна частина наукового доробку В. Канівця залишається неопублікованою, зберігаючись лише у польових звітах та щоденниках, де педантично зафіксовані навіть найдрібніші, здавалось би, знахідки, а також у підготованій до друку монографії про Висоцький могильник. На підставі власних досліджень В. Канівець переглянув усю проблему висоцької культури (особливо її хронологію), уперше виділив ранній період розвитку цієї культури, датуючи його X ст. до н. е. включно, який відносився вже "...не до початку епохи заліза, як це прийнято вважати, а до пізнього бронзового віку". Основні положення В. Канівця у багатьох моментах мали розбіжності із загальноприйнятими у той час уявленнями про висоцьку культуру, в основі яких лежали положення *Т. Сулімирського*, висловлені у 1930-х рр., через що підготовлена ним до видання дисертаційна робота так і не з'явилась у друці.

Праці: *Канівець, 1953а, 1953б, Вопросы хронологии висоцкой культуры // КСИА АН УССР. – К., 1955. – Вып. 4. – С. 94, 95; Висоцький могильник // УРЕ.–К., 1960.–Т.2.–С. 390–391; Высоцкая культура // Историческая энциклопедия.–М., 1963. – Т. 6. – С. 910.*

Літ.: *Крушельницька Л., Бандрівський М.* Внесок Володимира Канівця у дослідження пам'яток висоцької культури // МДАПВ: статті української археології. – Вип. 7: Археологічні Читання, присвячені пам'яті Олександра Черниша. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – С. 56–58; *Пам'яті...*, 1972.

КАРГЕР Михайло Костянтинович [17(30).05.1903, Казань – 26.08.1978, Ленінград] – археолог, мистецтвознавець.

Закінчив Петроградський ун-т (1923), викладав з 1929 р. як доцент, з 1949 р. – зав. кафедри історії мистецтв на історичному факультеті Ленінградського університету. Одночасно з 1929 р. працював у ДАІМК (потім – ЛВ ІА АН СРСР). Під час війни як доброволець брав участь у боях за Ленінград і у прориві блокади. З 1943 р. продовжує роботу в ЛДУ та в ІА; з 1972 р. став його директором.

Доктор історичних наук, професор. Досліджував історію і археологію давньоруських міст, зокрема, пам'ятки архітектури та живопису. У багатьох з цих міст провів розкопки: Київ, Переяслав-Хмельницький, Виш-

город, Заруб, Бориспіль, Галич, Вітебськ, Ізяслав, Новгород, Володимир-Волинський та ін. Відкрив 30 кам'яних споруд княжої доби.

У 1955–1956 рр. у м. Володимирі-Волинському неподалік від Василівського храму-ротонди були розкопані руїни чотиристовпного храму другої половини XII – початку XIII ст., а в урочищі Михайлівщина – руїни храму-ротонди середини–другої половини XIII ст.

Праці: *Каргер, 1940, 1958, 1965.*

КАСПАРОВА Ксенія Василівна [18.12.1929, Ленінград – 2001] – російський археолог.

Закінчила Ленінградський університет (1952). У 1954–1964 рр. – учений секретар, з 1964 р. – старший науковий співробітник відділу археології Східної Європи і Сибіру Ермітажу. Дослідник старожитностей залізної доби. Окрім Волині, досліджувала пам'ятки зарубинецької культури у Велемичах, Отвержичах, Рубелі та Рамелі Пінського р-ну Білорусі. Обґрунтувала хронологію польського варіанта цієї культури (існувала до середини I ст. н. е.) та на основі аналізу поховального обряду та речового матеріалу припустила участь у її формуванні носіїв ясторфської та поморської культур.

Праці: *Каспарова, 1971, 1973, 1981; Каспарова, Щукин, 1979.*

КОЗАК Денис Никодимович [3.04.1944, с. Круговичі, Польща] – археолог.

Закінчив історичний факультет Львівського державного університету (1972). З 1976 р. в ІА у Києві – науковий співробітник, заступник директора. Досліджує етнічні і

культурні процеси в Північно-Західній Україні на рубежі і в першій половині I тис. н. е. Щороку проводить масштабні розкопки поселень.

Археологічна колекція: з розкопок поселення рубежу першої половини I тис. н. е. – XI ст., с. Боратин, урочище Могилки (Боратин-1) Луцького р-ну (1981, 1982); з розкопок поселення ранньозалізного часу – княжої доби, с. Гірка Полонка урочище Берг (Гірка Полонка-2) Луцького р-ну (1983, 1984 рр.); з розкопок поселення рубежу першої половини I тис. н. е. – княжої доби, с. Загаї урочище Над Ставом Горохівського р-ну (1985 р.); з розкопок поселення початку бронзового віку – княжої доби, с. Линів урочище Щербата Долина Локачинського р-ну (1988, 1989 рр.); з розкопок поселення латенського часу, с. Городок урочище Пасовище Луцького р-ну (1992 р.); з розкопок поселення бронзового віку, зубрицької, вельбарської культур та могильника ульвівської групи ранньозалізного часу, с. Городок урочище Острів Луцького р-ну (1993 р.).

Праці: *Козак Д.Н.* Пшеворська культура у верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – К., 1984. – 95 с.; *Походження слов'ян.* – К., 1991 (у співавторстві); *Славяне ...*, 1990; Етнокультурна карта території УРСР в першій половині I тис. н. е. – К., 1985 (у співавторстві); 1983, 1985, 1987, 1992, 1994, 1999а, 1999б; 2007а, 2007б; *Козак Д.Н., Прищепя Б.А., Шкоронад В.*, 2004; *Козак, Протас*, 1984; *Козак Д.Н., Шкоронад В.*, 1999.

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Лариса Іванівна [5.04.1928 р., м. Стрий Львівської обл.] – археолог.

З мистецької родини. Батько – Іван Крушельницький – поет, графік, мистецтвознавець. Мати – Галина Левицька – піаністка, професор Львівської консерваторії. У 1934 р. з родиною батька переїхала до Харкова. Після розстрілів і знищення родини Крушельницьких у 1934 і 1937 рр. повертається до Львова.

У 1943 р. Л. Крушельницька була змушена з матір'ю виїхати з окупованого Львова до Відня, а потім до Штутгарта, де вдалося влаштуватися (як студент-гість) на навчання театрального мистецтва в художню академію. Виключена як українка з академії, працює на алюмінієвому заводі в м. Зінген. Наприкінці 1945 р. повертається до Львова, де знайшла працю художника-реставратора в Музеї українського мистецтва. Після народження дочки Тетяни у 1947 р. Л. Крушельницька переходить на посаду художника-реставратора відділу археології Львівського філіалу Академії наук УРСР. Освіту історика здобула заочно у Львівському університеті у 1960 р. З цього часу працює у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) на посадах: спочатку молодшого, з 1974 р. – старшого, з 1991 р. – провідного наукового співробітника. З 1991 р. Л. Крушельницька займає посаду директора, а з 2002 р. почесного директора Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Є головою археологічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка.

Наукові зацікавлення: культури епохи бронзи – раннього заліза Східної і Центральної Європи; їм присвячені її кандидатська (“Племена Верхнього Подністров'я і Західної Волині в ранньозалізний час”, 1973) і докторська (“Північно-Східне Закарпаття в епоху пізньої бронзи і раннього заліза”, 1991) дисертації. Л. Крушельницька є автором понад 120 наукових праць, зокрема 10 монографій (автор і співавтор). Має також значний доробок на публіцистичній ниві.

Перша наукова праця присвячена результатам розвідкових досліджень у басейні р. Гнила Липа на території, відведеній для будівництва Буриштинської ДРЕС. У 1962 р. Л. К. провела розкопки однієї з найбагатших пам'яток Верхнього Подністров'я – біля с. Бовшів Галицького р-ну, де відкрила понад 1000 м² площі, на якій було простежено 12 різночасових горизонтів із залишками 52 споруд. Особливо цінною пам'яткою на багатшаровому поселенні в Бовшеві виявилось кельтське житло. До цієї знахідки навіть сама ймовірність перебування кельтів у Верхньому Подністров'ї ставилась під сумнів. Високо оцінив це відкриття Л. Крушельницької видатний кельтолог Ян Філіп. Концептуально важливе наукове значення мають дослідження Л.І. Крушельницької на території Середнього Придністров'я і виділення нею Непоротівської групи пам'яток, яка репрезентує західні окраїни чорноліської культури. Організувала і успішно провела понад 50 археологічних експедицій, відкрила і дослідила близько 60 пам'яток. Уперше провела розкопки в гірських районах Карпат, де виділила низку виробничих осередків соляного виробництва, масштаб якого мав у стародавні часи велике економічне значення. *Археологічна колекція у ІУ НАНУ: с. Крилів на Дубнівщині.*

Праці: *Крушельницька*, 1968, 1974, 1976, 1988.

Літ.: *Бандрівський М.С.* Лариса Крушельницька: 50 років в українській археології // МДАПВ: постаті української археології. – Вип. 7: Археологічні Читання, присвячені пам'яті Олександра Черниша. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – С. 103–107.

КУХАРЕНКО Юрій Володимирович [2.04.1919, с. Чаплі Летичівського р-ну Хмельницької обл. – 6.01.1980, Москва] – археолог.

Походив з селянської сім'ї. У 1936 р. вступив на Вищі музейні курси Народного комітету просвіти РСФСР. У 1938 р. був призваний до лав Червоної армії і до 1947 р. служив на Тихоокеанському флоті. У цей час екстерном закінчив історичний факультет Хабаровського педагогічного інституту.

Після навчання в аспірантурі при Державному історичному музеї в Москві та захисту кандидатської дисертації у 1951 р. учений до 1980 р. працював науковим співробітником ІА АН СРСР.

Вивчав пам'ятки полів поховань на території Українського Подніпров'я та Прип'ятського Полісся. Завдяки багатолітнім експедиціям, невтомним пошукам, чудовому знанню природи, етнографії та літератури про Полісся йому вдалося відкрити і дослідити тут численні пам'ятки різночасових епох – від неоліту до пізнього середньовіччя. Результатом цих робіт були три випуски “Сводов археологических источников”, випуск яких поклав початок цьому серійному виданню ІА АН СРСР (“Памятники железного века на территории Полесья” (1961), “Средневековые памятники Полесья” (1961), “Первобытные памятники Полесья” (1962). Видані дослідником зводи заперечили твердження, що болотяні землі Полісся були протягом тривалого часу в минулому незаселеними пустинними територіями.

На Поліссі він відкрив і розкопав могильники зарубинецької культури (Велемичі I та II, Вороніно, Отвержичі). У його монографії “Зарубинецька культура” вперше подано її детальну характеристику, окреслено територію її поширення, розроблено типологію знахідок, хронологію пам'яток.

Докторська дисертація “Древнее Полесье” (1965). Добре знання археологічних матеріалів сусідньої з Поліссям Польської Республіки дало йому змогу написати книгу “Археология Польши” (1969), яка є довідковим виданням для усіх, хто цікавиться археологією земель сусідньої держави.

Дослідник володів даром інтуїції та умінням узагальнювати археологічні дані, визначати розрізнені та випадкові знахідки, вписувати їх у систему відомих науці культур. Так, він перший звернув увагу на слов'янську ліпну кераміку зі знахідок біля м. Житомира і порівняв їх з артефактами пражського типу в Середній Європі. Це відкриття поклало початок вивченню ранніх слов'ян VI–VII ст. на території Східної Європи. Розкопав широковідомі тепер городища Полісся VII–X ст. Хотомель та Бабку.

У 1960-х рр. він досліджував могильник біля Брест-Тришина, порівнюючи його матеріали з пам'ятками Нижньої Вісли, простежив проникнення на територію Східної Європи готопідських племен. За матеріалами досліджень учений надрукував монографію, яка вийшла у світ у 1970-ті рр.

Археологічна колекція ВКМ: з розкопок ґрунтового могильника зарубинецької культури, с. Черськ, урочище Борисова Гора Маневицький р-н (1956 р.); з розкопок ґрунтового могильника поморської культури смт Головне, урочище Бутки на піщаному підвищенні Мордасова гора (Головне-І) Любомльський р-н (1956 р.); з розкопок ґрунтового могильника поморської культури смт Головне урочище Лешівка (Головне-ІІ) Любомльський р-н (1958 р.); з розкопок городища X–XI ст. смт Головне урочище Колесо (Головне-ІХ) Любомльський р-н (1958 р.); з розкопок курганного могильника (кургани № 1 і № 2), матеріал не датований, смт Головне (Головне-Х) Любомльський р-н (1958 р.).

Праці: *Кухаренко*, 1954, 1958а, 1958б, 1961а, 1961б, 1962, 1964, 1965, 1968, 1970, 1971, 1975.

Літ.: *Русанова П.П.* Памяти Юрия Владимировича Кухаренко // СЛ. – 1981. – № 2. – С. 318; *Остап'юк О.* Дослідник Полісся Ю.В. Кухаренко (до 80-річчя з дня народження) // МСВ-10. – Луцьк, 2002. – С. 248–250.

КУЧЕРА Михайло Петрович [21.11.1922, с. Березівці Наровлянського р-ну Гомельської обл. – 29.05.1999, Київ] – археолог.

Походив з селянської родини. У червні 1941 р., закінчив середню школу, а у липні 1941 р. у зв'язку з початком радянсько-німецької війни він був мобілізований до лав Червоної армії, брав участь у боях з фашистськими загарбниками у складі інженерно-саперних частин на Західному, Брянському і Другому Білоруському фронтах. Захищав Москву, звільняв у 1944–1945 рр. свою Білорусію, а також Польщу, де й зустрів Перемогу. Про особисту мужність свідчать бойові нагороди: орден Червоної Зірки, медалі “За бойові заслуги” (двічі), “За оборону Москви”, “За звільнення Варшави”, “За перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”. Вшанований також і урядовими нагородами Польщі: “Срібною медаллю, заслуженою на полі слави”, “За Варшаву”, “За перемогу”.

Після демобілізації наприкінці 1946 р. навчається на історичному факультеті Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (1947–1952). Будучи студентом, бере активну участь у роботі експедицій ІА з дослідження пам'яток матеріальної культури різних епох. Поступово сформувалося коло його наукових інтересів, тісно пов'язане з археологією княжої доби.

Закінчивши університет з відзнакою, навчається в аспірантурі при ІА АН УРСР (1952–1953). Упродовж 1950-х – на початку 1960-х рр. учений керує роботою археологічних загонів з дослідження давньоруських та пізньосередньовічних укріплених поселень у Побужжі, Пороссі, Придніпров'ї. Польову роботу він гармонійно поєднував з науково-аналітичною. У 1960 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену історичній інтерпретації та аналізу археологічного матеріалу багатолітніх різночасових досліджень давньоруського літописного міста Плісеська. З цього часу основним напрямом роботи ученого є узагальнювальне вивчення давньоруських укріплених центрів, яким присвячені його праці.

Вперше серед вітчизняних учених виділив та описав надзвичайно важливу для середньовічної археології групу керамічних виробів XIV–XV ст., яку попередні дослідники не відрізняли від власне давньоруської і датували XII–XIII ст. Це дало змогу датувати пізньосередньовічні комплекси на території України.

У 1960–1970-х рр. він бере активну участь у написанні й редагуванні III тому “Археології Української РСР”, а у 1974–1986 рр. очолює відділ польових досліджень ІА. Саме на цей період припадають найінтенсивніші експедиційні роботи ученого, який за дорученням Ради Міністрів та Президії АН Республіки приступає до вивчення загадкових земляних споруд, відомих під назвою Змійових валів. За десятиліття копіткої та сумлінної праці, поєднаної з вивченням величезного обсягу писемних джерел, дослідникові вдалося переконливо довести, що згадані вали є фортифікаційними спорудами періоду Київської Русі. Концепція М.П. Кучери знайшла загальне визнання серед найавторитетніших учених під час захисту ним докторської дисертації, присвяченої проблемі Змійових валів (1988). У 1988–1990 рр. досліджував Троянові вали Середнього Подністров'я. Роботи не були завершені через припинення фінансування.

Перу вченого належать близько 80 наукових праць. Найважливішими серед них є монографії “Змисвы валы Среднего Поднепровья” (К., 1987), “Древнерусские поселения Среднего Поднепровья” (колектив авторів. – К., 1984), а також ґрунтовне дослідження “Древній Плісеськ” (1962).

З 1990 р. до самої смерті М.П. Кучера – консультант сектору давньоруської та середньовічної археології. Цю роботу він поєднував з активними науковими польовими пошуками як керівник загону, що досліджував маєток гетьмана Богдана Хмельницького у с. Суботіві Черкаської обл. Кінцевою метою цих робіт мала бути реставрація та музеєфікація архітектурно-археологічного вигляду родового гнізда славного сина України. У цей період підготовлено до друку, написану у 1970-ті рр. монографію про городища княжої доби на території сучасної України (первісне докторське дослідження).

Праці: *Кучера, 1968, 1971, 1972а, 1972б, 1975, 2000.*

Літ.: *Толочко П.П., Крижицький С.Д., Баран В.Д. Пам'яті Михайла Петровича Кучери // Археологія. – 1999. – № 2. – С. 157.*

КУЧИНКО Михайло Михайлович [01.09.1939, с. Горонда Мукачівського р-ну Закарпатської обл.] – археолог.

Навчався на історичному факультеті Ужгородського державного університету (1961–1966), в аспірантурі при відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР у м. Львові (1968–1971). З 1971 р. працює у Луцькому педагогічному інституті. Кандидатська дисертація на тему: “Населення басейнів Західного Бугу і Сяну в IX–XIII ст.” (Київ, 1972). У 1977 р. за його безпосередньої участі було створено археологічний музей при Луцькому педагогічному інституті. У 1994 р. з часу утворення кафедри археології та джерелознавства ВНУ став її завідувачем. Докторська дисертація на тему: “Волинська земля X – першої половини XIV ст.” (Інститут археології НАН України, квітень 1999). Упродовж 1970–1990-х рр. проводив археологічні дослідження пам’яток княжої доби на території Волинської обл.: Лучеськ (1972–2001, з перервами), Володимир (1975–1976), Перемись (1994), Любомль (1995), курганний могильник у с. Усичі городище XI–XII ст. у с. Городище коло Чарукова (1979–1989).

Археологічні колекції зберігаються у музеї археології ВНУ та ВКМ (з розкопок селища IX–XIII ст. ур. Гнідавська Гірка в м. Луцьку (1972 р.); з розкопок городища IX–XII ст. – скарб (1983 р.), що складається з 5 срібних шийних гривень, 3 браслетів, 6 намистин, оздоблених зерню, з розкопок у Луцьку у 1986–2002 рр. – у фондах ЛДІКЗ).

Праці: *Кучінко*, 1970, 1972, 1973, 1974, 1975а, 1975б, 1975в, 1976а, 1976б, 1977, 1984, 1985, 1993, 1994, 1996, 2002, 2005, 2006; *Кучінко, Матиюк*, 1976; *Кучінко, Лукиянчук, Матиюк, Сташук*, 1978; *Кучінко М. М., Охріменко*, 1978, 1991, 1992, 1995; *Кучінко, Охріменко, Терський С. В.*, 1992; *Кучінко, Охріменко, Петрович*, 2004.

ЛЯПУШКІН Іван Іванович [1902–1968] – археолог.

Спеціаліст з слов’яно-руської археології. Доктор історичних наук, провідний співробітник Ленінградського відділення ПМК.

Родом з селян Самарської губернії. У 1920-ті рр. вчителював на своїй малій батьківщині в Поволжі, потім у Фергані. Служив в армії (1924–1926). Закінчив історичне відділення Ленінградського державного університету. З 1945 р. і до кінця життя був науковим співробітником Ленінградського відділення ПМК.

Основний район його археологічних розвідок і розкопок – Дніпровське Лісостепове Лівобережжя. У 1947–1948 рр. провів найзначніші до того часу розвідкові роботи на пам’ятках археології Курського Посейм’я, виявив декілька десятків невідомих раніше об’єктів і уточнив культурно-історичну належність більшості вже нанесених на карту пам’яток історії області від ранньозалізного віку до початку нової доби. Отримані результати подані у капітальних монографіях (М., 1961, 1968). Провів суттєве обстеження околиць Володимира-Волинського (1958).

Зібраний масивний матеріал розвідкових шурфовок і зборів, а також розкопаного ним повністю роменського городища Новотроїцького на Середньому Пслі лягли в

основу характеристики найважливішого етапу становлення слов'янської культури на території Курського краю у VIII–XI ст., пов'язаного з виникненням (особливо шляхами заселення Лівобережжя слов'янами) розквітом та загибеллю роменської археологічної культури. Саме матеріали, отримані, осмислені і опубліковані цим дослідником, дали можливість подолати неадекватне уявлення про роменців як про дикуватих племен, чий уклад життя законсервував родову архаїку, низький рівень матеріальної і духовної культури. Розкопки і праці І.І. Ляпушкіна дали енциклопедичну характеристику роменців – літописних сіверян (їх фортифікації та домобудівництву, плануванню поселень і поховального обряду, технологіях сільського господарства і різних ремесел, суспільного ладу і зовнішньополітичних контактів).

Праці: Раскопки Правобережного Цимлянского городища // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1940. – Вып. IV.; Материалы к изучению юго-восточных границ восточных славян VIII–X вв. // Там же. – Вып. XII. М.–Л., 1946; О датировке городищ роменско-боршевской культуры // СА. – 1947. – Вып. IX.; Поселения зольничной культуры («скифов-пахарей») в северной полосе Днепровского Лесостепного Левобережья (по материалам полевых исследований 1947 г. в бассейне р. Сейма) // Там же. – 1950. – Т. XII.; Памятники культуры «полей погребений» первой половины I тыс. н. э. Днепровского Лесостепного Левобережья (по материалам полевых изысканий 1940, 1945–1948 гг.) // Там же. – 1950. – Т. XIII.; Памятники культуры полей погребений Левобережья Днепра // КСИМК. – М.–Л., 1950. – Вып. 38; Раннеславянские поселения Днепровского лесостепного Левобережья // Советская археология, 1952. – Вып. XVI; Дослідження Дніпровської Лівобережної експедиції 1947–1948 рр. // АП. – К., 1952. – Т. III; О жилищах восточных славян Днепровского Левобережья VIII–X вв. // КСИМК. – М.–Л., 1957. – Вып. 68; Памятники салтовомаяцкой культуры в бассейне р. Дона // МИА СССР. – М.–Л., 1958. – № 62; Городище Новотроицкое. О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства // МИА СССР. – М.–Л., 1958. – № 74; К вопросу о памятниках вольтинцевского типа // СА. – М.–Л., 1959. – Т. 29–30; Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА СССР, 1961. – № 104; К вопросу о культурном единстве славян // Исследования по археологии СССР. – Л., 1961; Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства (VIII – первая половина IX вв.). Историко-археологические очерки // Там же. – М., 1968. – № 152.

Літ.: *Формозов А.А.* Иван Иванович Ляпушкин // Антология советской археологии. – М., 1996. – Т. III (1941–1956).

МАЛЕВСЬКА (МАЛЕВСЬКА-МАЛЕВИЧ) Маріанна Володимирівна [27.05.1918, Петроград] – археолог.

Закінчила Інститут ім. Рєпіна Академії мистецтв СРСР, факультет історії і теорії мистецтв (1946). Працювала м. н. с. ЛВ ІА АН СРСР (1952–1986). Досліджувала культуру Давньої Русі, зокрема, архітектуру Західної Русі XIII–XIV ст. та давньоруську кераміку. Працювала у 1940–1957 рр. в експедиціях *М.К. Каргера*. У 1958–1977 рр. досліджувала Новгородок (Білорусь), а в 1975–1976 рр. керувала археологічною експедицією у Володимирі-Волинському, згодом у Львові, Спасі коло Самбора. У Луцьку в 1982–1987 рр. дослідила храм XII ст. Св. І. Богослова, у Любомлі храм Св. Георгія.

Разом з *Г.О. Писковою* у 1988 р. досліджувала Успенську церкву у Дорогобужі, а у 1989 р. – замок Казимира III у Володимирі.

Археологічна колекція ВКМ: з розкопок у Верхньому замку біля В'їзної башти м. Луцьк (1983 р.); з розкопок у Верхньому замку та церкви Іоанна Богослова, м. Луцьк (1986 р.).

Праці: *Малевская*, 1971, 1984, 1985, 1986, 1987; Применение брускового кирпича в архитектуре Западной Руси второй половины XIII–XIV вв. // СА. – 1984. – № 4. – С. 215; 1999. *Малевская, Шолохова*, 1976, 1977.

МАЦКЕВИЙ Леонід Георгійович [26.10.1935, м. Горлівка Донецької обл.] – археолог.

Закінчив істор. ф-т Київського ДУ в 1962. Працював зам. директора Керченського істор.-археол. музею в 1962–1967, потім – ст. викл. Кубанського ДУ в 1971–1973. З 1974 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів) – науковий співробітник, завідувач відділу археології, доктор історичних наук (1991 р.). Досліджував мезоліт і неоліт півд. зах. України, зокрема, палеолітичні стоянки Прийма та Чортова скеля в околицях Львова. У 1986–1988 рр. – участь в експедиціях “Шельфу” (ЛДУ ім. І. Франка).

Праці: Мезолит запада України / АН України, Ін-т обществ. наук. – К.: Наук. думка, 1991. – 148 с.; *Ивановский, Конопля, Мацкевой*, 1988.

МЕЛЬНИЧУК Олександр Федосійович [3.04.1929, с. Качин Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. – 9.08.1996] – краєзнавець.

Навчався на історичному факультеті Ужгородського державного університету (1956–1962). Після закінчення університету працював учителем історії та директором школи в с. Качин Камінь-Каширського р-ну. У 1961 р. при земляних роботах, будівництві силосних ям у с. Качин випадково був знайдений скарб срібних речей IV–V ст., який був зібраний та переданий О.Ф. Мельничуком у фонди Волинського краєзнавчого музею.

Літ.: *Петров В. П., Каличук*, 1964; *Кухаренко*, 1982; *Козак*, 1995, 1999; *Мазурик*, 2006.

МЕТЕЛЬНИЦЬКИЙ Ростислав Георгійович [7.11.1929, коло Кам'янець-Подільського – 03.03.2007, Луцьк] – архітектор, історик архітектури, краєзнавець.

Походив з сім'ї педагогів, які часто змінювали своє місцепроживання. Під час війни родина переїжджає у Ростовську область. У 1944 р. у Луцьку закінчує середню освіту. Після навчання у 1948–1954 рр. у Київському художньому інституті на факультеті архітектури повертається до Луцька, де до 1992 р. працював у Волинській філії “Діпроміст”. У 1959 р. – аспірант Київського науково-дослідного інституту архітектурних споруджень, проте не закінчив його, тому що у 1961 р. усі інститути Академії будівництва за наказом М. Хрущова були закриті. У 1967 р. стає членом Спілки архітекторів СРСР. Зачинатель створення правління Волинської обласної організації Спілки архітекторів СРСР, автор численних проєктів. Один із перших – інтер'єр обкому КП у Луцьку, а відтак – головна площа міста – Київська, проєкт забудови

кварталу № 33 та проспекту Волі (вул. Леніна, 1959–1961 рр.), інтер'єр кінотеатру “Хроніка” (1959 р.), приміщення Луцької середньої школи № 8 та дитячо-юнацької спортивної школи (ДЮСШ), кінотеатру “Москва” (тепер “Промінь”, 1968–1969 рр.). У співавторстві з Л. Санжаровим та *Б. Колоском* розробив проект Луцького історико-культурного заповідника, де працював у 1996–1998 рр. науковим співробітником після виходу на заслужений відпочинок. Автор численних публікацій із проблем теорії архітектури та містобудування на шпальтах місцевої преси (газета “Луцький замок”), республіканської (“Літературна газета”), всесоюзної (газета “Архитектура”, травень 1986 р.). Дослідженню історії архітектури давнього Лучеська присвячені численні статті та книги: Метельницький Р. Деякі сторінки єврейської забудови Луцька. – К., 2001; Колосок Б.В., Метельницький Р.Г. Луцьк: Архітектурно-історичний нарис. – К.: Будівельник, 1990. Оформляв ілюстрації до збірника “Старий Луцьк”. – Вип. 1. – Луцьк, 1998. На численних акварелях, замальовках, естампах, що становлять об'ємні серії – архітектура і краєвиди Луцька та його околиць, міст Володимира-Волинського та Кам'янця-Подільського, Риги, Талліна, узбережжя Криму, скелястих пагорбів Вірменії тощо. Творчі надбання були представлені на кількох виставках: у редакції газети “Молодий ленінець”, м. Луцьк (1987), у галереї “Крайня хата”, м. Луцьк (2001), у бібліотеці ВДУ, м. Луцьк, “Волинь очима архітектора” (2002) у ВКМ (2003).

Праці: *Метельницький*, 1998а, 1998б; *Колосок*, *Метельницький*, 1990.

МИХАЛЬЧИШИН Іван Романович [1941, с. Кривачинці Підволочиського р-ну Хмельниччини] – археолог.

Закінчив історичний факультет Львівського держуніверситету (1977). Під час служби у прикордонних військах СРСР проводив розвідки у прикордонних районах Львівської та Волинської областей. У 1987–1995 рр. працював у Львівському історичному музеї науковим працівником, завідувачем сектору охорони пам'яток археології. З 1995 р. – завідувач аналогічного республіканського сектору при Національному музеї історії України. Збори поверхневого матеріалу на Хмельниччині; з с. Яструбичі (1990) та Лопатин на Радехівщині у фондах ЛІМ.

Праці: *Михальчишин*, 1986; *Пелецишин*, *Михальчишин*, 1987; *Івановський*, *Михальчишин*, *Шкоронад*, 1991.

НИКОЛЬЧЕНКО Юзеф Мойсейович [1946, м. Сарни Рівненської обл.] – археолог, краєзнавець.

Закінчив істор. ф-т Харківського ДУ (1970). Працював заступником директора Рівненського державного обласного краєзнавчого музею (1970–1981), заст. нач. (1981–1994), начальником управління культури Рівненської облдержадміністрації (1994–1997). У 1970-ті рр. приводив дослідження курганних могильників доби бронзи, городищ Острога та Торговиці, розпочав дослідження літописних міст Дорогобужа та Муравіці. Працює доцентом, деканом факультету заочного навчання Маріупольського державного гуманітарного університету, заслужений працівник культури України.

Праці: *Никольченко*, 1981; *Никольченко*, *Киян*, 1973; *Никольченко*, *Киян*, *Олифер*, 1974.

ПЕЛЕЩИШИН Микола Андрійович

[25.10.1933, с. Кобилиця Руська Любачівського повіту (Польща) – 14.07.1999, Львів] – археолог.

Походив з селянської сім'ї, яка після Другої світової війни за операцією "Вісла" переселена на територію СРСР в с. Рудно Пустомитівського р-ну Львівської обл. Закінчивши Руднівську середню школу з відзнакою, навчається на історичному факультеті Львівського університету (1952–1957). Згодом працює молодшим науковим співробітником в Інституті суспільних наук АН УРСР та науковим співробітником у Львівському обласному державному архіві. У 1959 р. одружується. Кандидатська дисертація "Стародавнє населення Західної Волині в III тисячолітті до н. е. (культура лійчастого посуду)" (1967 р., науковий керівник О.П. Черниш), написана на основі проведених у 1958–1966 рр. досліджень.

Протягом 1960-х рр. учений написав більше 30 статей з давньої історії та краєзнавства України. Очолював Західно-Волинську археологічну експедицію інституту (1965–1970).

У 1969 р. він переходить працювати на історичний факультет Львівського університету імені Івана Франка на кафедрі історії УРСР старшим викладачем, а з 1970 р. працює на посаді доцента кафедри історії стародавнього світу і середніх віків, читає з 1971 р. лекційні курси з основ археології, історії первісного суспільства, з 1975 р. – з основ етнографії. В університеті учений працює над плановою темою „Трипільські племена Західної Волині у III тис. до н. е.” та щорічно керує археологічними практиками студентів у Львівській, Волинській, Рівненській областях. У науковому плані був плідним 1974 р.: опубліковано дев'ять статей, окремі розділи двох колективних монографій (Археологія Української РСР. – К., 1974; Т. 1: Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К., 1974).

У 1985 р. за його участю (за час роботи він керував майже усіма експедиціями університету) у структурі ВНЗ була створена Науково-дослідна археологічна лабораторія, яка на основі госпдоговорів з підприємствами виконувала значний обсяг археологічно-рятувальних робіт у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській, Рівненській, Житомирській областях. Знахідки цих робіт поповнили збірки музею археології Львівського університету, краєзнавчо-історичних обласних, районних, шкільних музеїв. Рятівні розкопки за участю ученого на території розробок Яворівського виробничого об'єднання "Сірка" відкрили кілька десятків різночасових поселень (1986–1998).

Докторська дисертація на тему: "Стародавнє населення Західної Волині та його етнокультурні зв'язки (V–III тис. до н. е.)" (Київ, 1989). Одночасно учений стає завідувачем кафедри історії стародавнього світу і середніх віків (з 1994 р. – кафедри археології, античності та середньовіччя). 22 травня 1996 р. при кафедрі були затверджені спеціальності "Археологія України" та "Історичне краєзнавство". Тоді ж започатковано щорічний кафедральний збірник "Археологічні дослідження Львівського університету", редактором якого він був. В останні роки життя він пише наукові праці:

“Довідник з археології України” (Львів, 1993), “Стародавня Яворівщина” (Львів, 1996) та ін. *Археологічні колекції у Музеї археології ЛНУ.*

Праці: *Пелешини*, 1963; 1973; 1974; 1980; 1997; 2004.

Літ.: *Бандровський О. Г.* Кафедра археології, античності та середньовіччя // Історичний факультет. Львівський національний університет імені Івана Франка (1940–2000). – Львів, 2000. – С. 17–29; М. А. Пелешини // *Довідник з історії України.* – К., 2001. – С. 187; *Берест, Чайка, Рудий*, 2003.

ПЕСКОВА Ганна Онисимівна [23.10.1955] – археолог.

У 1970-ті рр. навчалась у Ленінградському університеті. Керувала експедиціями з дослідження пам'яток архітектури в Окольному городі Володимира, ур. Онуфрїївщина (1982–1984), Успенської церкви в Дорогобужі (1988). Кандидатська дисертація *Древнерусский город Изяславль XII–XIII вв. (по материалам городища у с. Городище близ Шепетовки)* (1988). Займається сакральним мистецтвом середньовічної доби. Підготувала каталог енкалпціонів, виявлених у межах Київської держави.

Праці: *Корзухина Г. Ф., Пескова А. А.* Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI–XIII веков. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2003. – 432 с. (*Archaeologica Petropolitana*, XIV); *Пескова*, 1982А, 1984А, 1984, 1985, 1988, 1997; *Пескова, Раппопорт*, 1987.

ПЕТРОВ Віктор Платонович [23.10.1894, Катеринослав (Дніпропетровськ) – 8.06.1969, Київ] – археолог, історик, лінгвіст.

Закінчив історично-філологічний факультет Київського державного університету у 1918 р. У 1920–1934 рр. працював в Етнографічній комісії АН УРСР науковим співробітником. З 1932 р. – науковий співробітник Інституту історії матеріальної культури (пізніше ІА АН УРСР), потім – зав. сектору феодалізму. На початку 1941 р. призначений директором Інституту фольклору та етнографії і його кандидатура була висунута в дійсні члени АН УРСР. Під час війни (у 1942–1945 рр.) – учасник партизанського руху (розвідник), нагороджений орденом Вітчизняної війни. Після війни виконував спецзавдання в українському культурному осередку у Мюнхені. У 1950–

1955 рр. – науковий співробітник ІА АН СРСР, а з 1956 р. і до кінця життя – науковий співробітник ІА АН УРСР. Доктор філологічних наук.

Досліджував слов'янську археологію, зокрема, підсічне господарство, зарубинецьку і черняхівську культури слов'ян другої половини I тисячоліття н. е., етногенез слов'ян, слов'янську писемність, пам'ятки Київської Русі, а також історичну географію, гідронімію, ономастику, краєзнавство, фольклор, етнографію і міфологію. Брав участь у багатьох археологічних експедиціях, зокрема, в розкопках Байвського могильника черняхівської культури.

Велике значення мають його роботи із вивчення етногенетичних процесів на Подніпров'ї та Подністров'ї, які знайшли своє відображення у працях вченого: “Скіфи,

мова і етнос" та "Етногенез слов'ян". Для розроблення цієї проблеми ученим були залучені археологічні, історичні, лінгвістичні й ономастичні матеріали. Автор 220 наукових праць: з історії, етнографії, мовознавства, про Г.С. Сковороду, М.В. Гоголя, Т.Г. Шевченка, П.О. Куліша та ін.

Матеріали з розкопок ґрунтового могильника волинської групи полів поховань IV ст. н. е. с. Баїв Луцького р-ну, проведених з А.П. Каліщуком у 1964–1965 рр. зберігаються у фондах ВКМ.

Праці: *Петров В.П.* Подсечное земледелие. – К., 1968; Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К., 1972; Давні слов'яни V–VIII ст. (літописні дані в світлі археологічних матеріалів) // УДЖ. – 1966. – № 2; *Кухаренко Ю.В.*, 1975.

Літ.: *Махно С.В.* Пам'яті Віктора Платоновича Петрова // Археологія. – 1975. – Вип. 18. – С. 3–6; *Симонович Э.А.* В. П. Петров // СА. – 1970. – № 1. – С. 313–315; *Брайчевський М.Ю.* В.П. Петров – учений-універсал // Археологія. – 1990. – № 3. – С. 95–100; *Мазурик*, 2006.

РАВЧУК Григорій Романович [20.04.1895, с. Борисів Ізяславського р-ну Хмельницької обл. – 6.04.1986, Острог] – краєзнавець, етнолог.

Походив з сім'ї заможних православних селян-посесорів с. Вітовці (сучасне с. Заріччя Хмельницької обл.), яке було надане їм у розпорядження пшунянською графинєю. Навчався в Борисівській церковно-приходській школі, Острозькій гімназії (1905–1913 рр.), на історичному відділенні історико-філологічного факультету університету Св. Володимира у Києві (1913–1918 рр.). Одразу ж після отримання вищої освіти працює викладачем української мови в Богуславській гімназії та завідує чотирикласною школою, а згодом і бібліотекою у рідному селі Борисові. У 1923 р. слідом за батьком перетинає радянсько-польський кордон і оселяється в Острозі, де обіймає посаду секретаря Острозького товариства "Просвіта", що постоєло навесні 1917 р. в Острозі. Наступного року повертається в СРСР учителем української мови та літератури в м. Бровари Київської обл. У цей період викристалізується його зацікавлення етнологічними проблемами. Вивчаючи матеріальну культуру, легенди волинських сіл та містечок, публікує матеріали в "Етнографічному віснику" у Києві. Така діяльність була розцінена як "прояви націоналізму", тому з 1931 р. він працює в тресті "Кузбас-вугілля", потім з 1935 р. – рахівником будівельної контори у Чернігові. Деякий час займався сільським господарством, був обліковцем в с. Талка Архангельської обл. у 1937 р. зазнає репресій і лише у 1944 р. повертається з Сибіру в с. Борисів. У 1949 р. почав працювати рахівником в Острозькому музеї, з 1956 р. – на посаді наукового співробітника музею. 1968 р. він виходить на пенсію, але продовжує досліджувати минуле Волині. Збереглася неопублікована машинописна праця (1952 р.) з історії с. Борисова з давніх часів до середини ХХ ст., написана на репрезентативній джерельній базі. Незважаючи на перешкоди, досвідчений музеолог 1958 р. впорядкував та видав "Путівник по історичних пам'ятках м. Острога", перевиданий багаторазово, а

1960 р. – “Острог і його околиці” в серії “Нариси з історії західноукраїнських міст і сіл”, де подано перелік археологічних пам’яток за річковими басейнами з картою. З його ініціативи зібрані матеріали для організації музейних кутків у клубах сіл Межиріччя та Розваж. У довідковому розділі “Історичні відомості про окремі старовинні поселення” подав вибірккову інформацію про давні навколишні поселення. У кінці книги автор рекомендує джерела та літературу, з яких можна почерпнути інформацію про місто Острог різних періодів.

Праці: Равчук Г. Р., 1960а, 1960б.

Літ.: Близняк М. Острозький музейник, краєзнавець етнолог Григорій Равчук // Історія музейництва, пам’ятоккохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині: Науковий збірник. – Острог, 2006. – Вип. I. – С. 38–48.

РАППОПОРТ Павло Олександрович [29.06.1913, Санкт-Петербург – 11.09.1989, Ленінград] – археолог.

У 1939 р. закінчив архітектурний факультет Ленінградського інженерно-будівельного інституту. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1947 р. захистив кандидатську дисертацію з російського шатрового зодчества XVI ст.

Проводив археологічні експедиції фактично безперервно у 1947–1987 рр., досліджуючи пам’ятки давньоруської архітектури на території України, Білорусі та Росії, зокрема у 1960–1963 рр. очолював археологічну експедицію з дослідження давньоруських городищ на території Західної України. Докторська дисертація “Військове будівництво давньої Русі” (1965). З 1975 р. очолював Архітектурно-археологічну експедицію Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР.

У 1962 р. разом з Н.Н. Вороніним організує Смоленську архітектурно-археологічну експедицію, яка проіснувала до 1975 р. За цей час розкопано десять невідомих пам’яток смоленського зодчества. З 1975 р. очолює Архітектурно-археологічну експедицію Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР (тепер Інститут історії матеріальної культури РАН). Загони цієї експедиції, які включали до свого складу спеціалістів Ленінградського університету та Ермітажу, результативно працювали в Старій Ладозі, Новгороді, Калініні, Ростові, Угличі, Ярославлі, Полоцьку, Вітебську, Гродно, Львові, Луцьку, Володимирі-Волинському, Галичі (Івано-Франківської обл.), Чернігові, Новгород-Сіверському.

На Волині проведені розкопки церкви “Стара кафедра” у Володимирі-Волинському, обстежено десятки городищ (1960–1961, 1968 рр.) та монастир с. Зимно Володимир-Волинського р-ну (1975 р.).

Археологічна колекція з розкопок та обстежень давньоруських городищ: ВКМ – с. Ветли Любешівського р-ну; с. Городище, с. Горзвин, с. Коршів, с. Крупа, с. Одереди, с. Усичі Луцького р-ну; с. Шепель Луцького р-ну – залишки літописного міста Шепель, урочище Вал; с. Любче Ковельського р-ну; с. Мельниця Ковельського р-ну – залишки літописного міста Мельниця, урочище Деркачі; с. Затурці Локачинського р-ну; смт Ратно; с. Городок Маневицького р-ну (1960 р.); с. Старий Чорторийськ Маневицького р-ну (1960–1961 рр.); РКМ – с. Дорогобуж, Муравиця, Пересопниця; ККМ – с. Стіжок (1968 р.).

Залишив близько 200 наукових публікацій, зокрема, 9 монографій.

Праці: *Раппопорт*, 1952, 1964, 1967, 1971, 1975, 1976, 1977а, 1977б, 1982, 1993.

Літ.: *Всевиов Л.М.* Список работ П.А. Раппопорта // СА. – 1989. – № 3. – С. 299–303; *Кирпичников А.Н.* Памяти Павла Александровича Раппопорта // СА. – 1989. – № 3. – С. 297–298.

РАТИЧ Олексій Онисимович [3.05.1906, с. Берездці Жидачівського р-ну Львівщини – 04.11.1975, Львів] – археолог.

У 1929 р. закінчив юридичний факультет Львівського університету. У 1945–1947 рр. перебував на виправних роботах у Казахстані. З 1947 р. працював у Львівському відділі ІА, з 1951 р. – у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР молодшим, пізніше старшим науковим співробітником. Досліджував княжу добу Карпато-Волинського краю. У 1953 р. захистив кандидатську дисертацію “Древньоруські археологічні пам’ятки на території Галицької і Волинської земель”. Провів археологічні дослідження в Судовій Вишні, Звенигороді, Львові, Перемилі, Пліснеську, на могилі князя Святослава у Карпатах. Очолював Львівську (1955–1956), Судово-Вишнянську (1957–1961), Звенигородську (1965–1974) археологічні експедиції. Видав у 1957 р. монографію “Древньоруські археологічні пам’ятки на території західних областей УРСР”. Співавтор колективних праць “Нариси історії Львова” (1956), “Торжество історичної справедливості” (1968), “Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час” (1976), “Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині ранньослов’янського і давньоруського періодів” (1982). Похований на Личаківському кладовищі у Львові.

Археологічна колекція з розкопок літописного Перемиля у фондах ВКМ.

Праці: *Ратич О.О.*, 1957, 1965а, 1965б; Багате поховання рубежу X–XI ст. у Судовій Вишні // Середні віки на Україні. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 162–168; *Ратич О.О.* Стародавній Пліснеськ. – Львів, 1972; *Ратич О.О.* Літописний Звенигород // Археологія. – 1973. – № 12. – С. 87–94.

Літ.: Ратич Олексій Онисимович (1906–1975) // Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернівці, 1997. – С. 189.

РУДИНСЬКИЙ Михайло Якович [2.10.1887, м. Охтирка Сумської обл. – 23.07.1958, Київ] – дослідник пам’яток палеоліту, неоліту, епохи міді, бронзи, скіфського та ранньослов’янського періодів.

Походив з сім’ї земського лікаря. У 1905 р. вступив до Петербурзького історико-філологічного інституту, пізніше перевівся до Харківського університету на історико-філологічний факультет, який закінчив у 1910 р. з дипломом кандидата історико-філологічних наук.

У 1910–1917 рр. працював викладачем у середніх навчальних закладах Путивля, Переяслава, Петрограда, влітку брав участь в археологічних експедиціях разом з Ф.К. Вовком та П.П. Єфименком.

З липня 1917 р. був завідувачем педагогічного бюро Губернської земської управи у Полтаві, керував видавничою справою Полтавського губернського земства. У 1919 р. відкрив у місті Художній музей і до 1924 р. був його директором.

Згодом як представник інтелігенції зазнав репресивних дій з боку влади, що завершилися арештом та засланням у 1934 р. Був визнаним “неблагодійним” ще влітку 1920 р., коли заарештували його сестер – Євгенію та Марію, які вчителювали у гімназії І.П. Котляревського при “білій” владі, а сам вчений редагував і видавав газету “Рідне слово”, закрити за “антибільшовицький тон” та націоналізм вже на другий день після зайняття Полтави більшовиками. Музей, яким він завідував, неодноразово перевіряли протягом більше трьох місяців, наслідком якого став акт перевірки стану справ у музеї від 13 вересня 1924 р. М.Я. Рудинського було звинувачено у недбалому ставленні до господарських справ та політпросвітньої діяльності.

Проти ученого навіть почали заводити справу. Відомий археолог і мистецтвознавець М.О. Макаренко писав у листі до професора Б.Є. Петрі 1925 р.: “Рудинського судили і оправдали”. Він не витримав прискіпувань та звинувачень і виїхав до Кієва, де його запросили на посаду відповідального секретаря ВУАКу ВУАН.

З 1924 р. учений живе у Києві, працює в АН, в музеях (історичному, Лаврі), його обирають дійсним членом ВУАКу і кафедр антропології та географії ВУАН у Харкові, викладає історію первісного суспільства.

Археологічні відкриття 1925 р.: Пісочний рів – багатопшарова пам’ятка мезоліту, ранньозалізного віку, епохи середньовіччя (біля с. Роговка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. на мисі правого берега р. Десни); дослідження городища ранньозалізного часу на високому правому березі р. Дніпра біля с. Трахтемирів Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. У 1932 р. відкриває стоянку верхнього палеоліту Пушкарі у басейні р. Десни біля с. Пушкарі Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл., де виявлено численні залишки кісток мамонтів, оленів, бурих ведмедів, близько ста тисяч предметів з кременю: пластини, вістря та скребачки.

З 1928 р. учений зосереджує увагу на науковій діяльності у Кабінеті антропології ВУАН, де досягає надзвичайних польових археологічних успіхів. У горезвісній 1930-ті рр. колесо репресій лише випадково не знищило “одного з основних і провідних працівників української археології” (саме так відгукувався про М.Я. Рудинського академік О.П. Окладников). Арештований 14 березня, а вже через два тижні, 2 квітня 1934 р., звинувачений в належності одразу до кількох контрреволюційних організацій і угруповань: Української військової організації, “контрреволюційної групи Грушевського” і засуджений особливою нарадою до “высылки за пределы Украины сроком на три года”.

Три роки учений працював в Архангельській обл. на лісопавалі обліковцем, бухгалтером. Прохання про дострокове звільнення за станом здоров’я 25 листопада 1936 р. було відхилене. У кінці 1937 р. переїхав до м. Вологди. З січня 1938 р. працював в облспоживспілці, а 1940 р. запрошений на роботу у Вологодський обласний краєзнавчий музей. На посаді старшого наукового співробітника відділу історії бере участь в археологічних дослідженнях археолога-краєзнавця з Тотемського районного музею М.О. Черніцина, зокрема, в укладанні археологічних карт по ріках Сухоні та Кокшеньзі, готує матеріали для археологічної карти Вологодщини (травень 1941 р.), веде розвідки в басейнах рік Сухоні та Ваги. Організовує учнівський гурток при Вологодському

краєзнавчому музеї, разом з молодими вологодськими краєзнавцями відкриває 24 різночасові пам'ятки у пониззі рік Сухоні та Югу, а влітку 1942 р. обстежує городища у Верховазькому р-ні та місця на р. Кокшеньзі, де було знайдено вироби з кременю.

З початком війни робота в музеї згортається і М.Я. Рудинський стає науковим співробітником з охорони пам'яток, обстежує і ставить на облік дерев'яні культові споруди, влітку 1942 р. збирає цікаві експонати. 30 листопада 1942 р. учений захворів, а потім "перейшов на інвалідність, не приступаючи до роботи в Музеї". М.Я. Рудинський залишив плідний доробок у дослідженні пам'яток археології Вологодської Півночі. Більшість пам'яток, які він відкрив, збереглися до нашого часу і є об'єктами польових досліджень.

У 1944 р. ученому було дозволено повернутися в Україну. З жовтня 1944 до липня 1958 рр. працював у ІА АН УРСР на посадах старшого наукового співробітника, вченого секретаря інституту, завідувача відділу археології первісного суспільства. 1948 р. йому присуджено учений ступінь доктора історичних наук. Найвизначніші археологічні роботи – на Мізинській палеолітичній стоянці та дослідження Кам'яної Могили біля Мелітополя, де разом з М.Л. Макаренком і В.М. Даниленком знайшов та розшифрував малюнки і зображення (петрогліфи). Стараннями дослідника Кам'яну Могилу оголошено заповідною зоною.

Праці: *Рудинський М.Я.* Кістяні вироби Мізенської палеолітичної стації. – К., 1931; 1952.

Літ.: Рудинський Михайло Якович // УРЕ. – К., 1983. – Т. 9. – С. 506; *Граб В.І., Супруненко О.Б.* Доля Михайла Рудинського // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 91–101; *Конюшенко Ж. О.* Із небуття (додаткові дані про трагічну долю вчених, що зазнали сталінських репресій у 1930–1940-ві та на початку 1950-х років) // Археологія. – 1992. – № 1. – С. 103–108.

РУСАНОВА Ірина Петрівна [22.04.1929, Москва – 22.10.1998, Москва] – археолог.

Походить з інтелігентної родини потомствених дворян, шлях до науки почала після закінчення історичного факультету МДУ у 1953 р. із захисту дипломної роботи "Довгі кургани" у Д. Авдусіна і вступу до аспірантури. Після аспірантури вона працює в Інституті археології АН СРСР, де у 1958 р. успішно захищає кандидатську дисертацію "Кургани древлян" під керівництвом П. Третьякова, що стала першою сходинкою до докторської – "Слов'янські старожитності V–VII ст. (культура празького типу)" (1976). У 1950–1960 рр. займається вивченням курганного поховального обряду древлян і полян, звертається до проблем передісторії слов'ян. Очолюючи Древлянський загін Придніпровської експедиції, проводить розвідки по річках Уж, Тетерів, Случ, Горинь, Стир. З 1959 по 1969 рр. розкопує поселення празької культури біля с. Корчак, продовжуючи роботи С. Гамченка початку століття. Узагальнення цього матеріалу VI–IX ст. було зроблено у монографії "Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом". Тут, за

допомогою власноручно розробленої типології слов'янської кераміки та виділення раннього (культура типу Корчак) і пізнього локальних варіантів празької культури, дослідниця дійшла висновку, що на території від Дніпра і Прип'яті до Дністра і Західного Бугу жило одне й те саме населення.

На продовження теми етногенезу слов'ян і колонізації ними Східної Європи вийшла наступна наукова праця вченої - "*Славянские древности VI-VII вв. (культура пражского типа)*", в якій подано характеристику єдиної слов'янської культури цілого регіону Центральної та Східної Європи, уточнено територію розповсюдження празької культури. Ця монографія стала першим досвідом вивчення слов'янства загалом, а не в межах сучасних політичних кордонів, спробою в'яснити етногенез слов'ян із залученням великого археологічного матеріалу.

Другий етап польових робіт вченої, який проходив у тісному творчому співробітництві з Б. Тимощуком - однодумцем, співавтором і близькою для неї людиною, пов'язаний з вивченням археологічних старожитностей Прикарпаття, насамперед - Північної Буковини. З 1974 р. вони разом проводять археологічні дослідження в Чернівецькій обл. (Кодин). І. Русанова у 1981-1989 рр. очолює Слов'янську (Прикарпатську) експедицію ІА АН СРСР. Підсумком цієї співпраці стало видання у 1984 р. книги *«Кодын — славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут»* (за матеріалами систематичних розкопок Прикарпатської експедиції і археологічної експедиції Чернівецького держуніверситету).

Праці: Русанова, 1968, 1969, 1970а, 19706, 1973.

Літ.: Михайлина Л., Мисько Ю. Внесок Ірини Русанової у вивчення пам'яток давніх слов'ян // МДАПВ: статті української археології. - Вип. 7: Археологічні Читання, присвячені пам'яті Олександра Черниша.- Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. - С. 61-63; *Хорошкевич*, 2000. - С. 4-21.

САВИЧ Володимир Петрович [27.07.1923, с. Ігровиця Тернопільського р-ну - 21.09. 1995, Львів] - археолог.

У 1944-1945 рр. воює із фашистами у складі 536-го винищувального протитанкового полку. Після демобілізації навчається у Львівському державному педагогічному інституті (1947-1952). Після закінчення працює молодшим науковим співробітником, а з 1959 р. - завідувачем відділу історії первісного суспільства Львівського історичного музею. У 1967 р. переходить на роботу в Інститут суспільних наук АН УРСР, де працює, фактично, до останніх років життя. Кандидатська дисертація "Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині" (Київ, 1969, керівник професор О.П. Черниш).

Участь в експедиціях Львівського історичного музею у Звенигороді (1953, 1954), в с. Болотня Перемишлянського р-ну (1954), Інституту суспільних наук у Чернівецькій обл. (1956 р.). Рятівні розкопки у Кам'янці Бузькій (1958), Звенигороді, розвідки на Тернопільщині (1964). З 1960 р. на Волині почала працювати експедиція під його керівництвом. Стационарні дослідження (розкопки): стоянка Липа VI (ур. Гнилице, 1960-1963 рр.), Липа I (Мокренщина, 1965, 1967 р.) поблизу с. Липа Дубнівського р-ну Рівненської обл. та в Крем'янці I (Куличівка, 1968- 1989 рр.) Тернопільської обл., де за перших чотири роки було відкрито площу 811 м², на якій досліджено два пізньо-

палеолітичні горизонти. Десятки перевідкладених пізньопалеолітичних колекцій крем'яних матеріалів, зібраних на Волині і у Північному Поділлі (стоянка Ігровиця I, ур. Диблянка, стоянка Куличівка), зберігаються в ІУ НАНУ. Матеріали з розкопок у с. Липа зберігаються у ЛІМ.

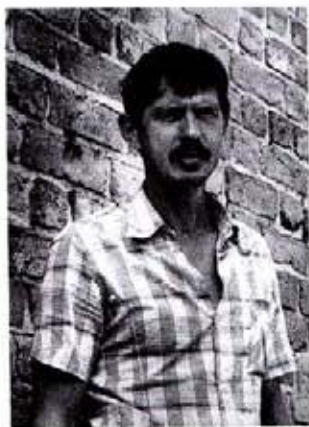
Праці: *Савич В. П.*, 1962, 1964, 1968, 1969, 1975, 1995.

Літ.: *Ситник О.С.* Володимир Савич – дослідник палеоліту Куличівки // МДАПВ: постаті української археології. – Вип. 7: Археологічні Читання, присвячені пам'яті Олександра Черниша. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – С. 28–31.

САВЧУК Анатолій Павлович [2.10.1926 у с. Нетішин Хмельницької обл.] – археолог, історик.

Закінчив у 1955 істор. ф-т Київського ДУ. Працював лабор. та н. с. ІА АН УРСР, у 1980–1988 рр. – с. н. с. у Переяслав-Хмельницькому істор. музеї. Досліджував пам'ятки первісної археол. та проблеми етногенезу слов'ян. Брав участь в археол. експ.: “Великий Київ” у 1949–1950 рр., Волинській у 1951–1952 рр., Дніпрогесівській у 1953–1955 рр. та на Переяславщині у 1964–1982 рр.

Праці: *Савчук*, 1979.

САЙЧУК Борис Трифонович [20.06. 1948, Володимир-Волинський–12.05.1996, Луцьк] – археолог, історик.

Народився у сім'ї міського голови Володимира-Волинського. З дитячих років збирав колекцію старожитностей. Після служби в армії 1971 р. вступає на історичний факультет Ленінградського університету. За участь у несанкціонованому владою Варязькому семінарі Г.С. Лебедева, що пронагував альтернативний офіційному погляд на історію Київської держави, у 1974 р. виключений з ВНЗ. Працював на новобудовах Сибіру. Після лікування від важкої хвороби, з 1986 р. і до трагічної смерті працює молодшим науковим співробітником Луцького історико-культурного заповідника.

Формував археологічні та історико-документальні фонди заповідника, проводив нагляд за земляними роботами на території Старого міста (результати разом з графічною фіксацією збирались у спеціальному журналі), обстежував підвальні приміщення та досліджував історію забудови Старого міста. Керував розкопками на Гнідаві та на території колишнього Архімандрічного подвір'я Нижнього замку Лучеська (1988 р.), у середмісті та дитинці (1989 р.), розкопував та вивчав фундаменти та підвальні приміщення Хрестовоздвиженської церкви (1990 р.), брав участь у розкопках на дитинці Лучеська у 1991 р. Створив історико-топографічну картотеку Старого міста. Сьогодні опубліковано лише частину творчого доробку ученого.

Праці: *Сайчук*, 1988, 1990, 1992, 1993, 1994, *Троневиц, Сайчук*, 1990; *Троневиц, Хілько, Сайчук*, 2001.

Літ.: *Марчук*, 1998.

СВЕШНИКОВ Ігор Кирилович [19.10.1915, Київ – 20.08.1995, Дубно] – археолог, історик.

Народився у дворянській сім'ї. З 1921 р. проживав у с. Хотині Дубенського повіту Волинського воєводства (тепер Радивилівський р-н Рівненської обл.). У 1931–1935 рр. вчився в Державній гімназії м. Дубно, після чого вступив на юридичний факультет Львівського університету, а з 1938 р. одночасно студіював на гуманістичному, де вивчав археологію. У 1939 р. перервав навчання і працював вчителем неповної середньої школи в с. Хотин Рівненської обл., а під час війни – у сільському господарстві с. Хотин.

І. Свешніков у 1945 р. продовжує навчання на історичному факультеті ЛДУ, який заочно закінчив у 1950 р. У 1945–1959 рр. очолює відділ історії первісного суспільства Львівського історичного музею і розпочав щорічні археологічні польові експедиції, вивчаючи переважно пам'ятки бронзового віку, на їх основі у 1959 р. захистив кандидатську дисертацію “Пам'ятки племен бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля”. Його брошура “Мегалітичні поховання на Західному Поділлі” (1957) започаткувала видавничу діяльність музею. У 1953 – 1957 рр. підвищує кваліфікацію у складі експедиції Московського інституту археології АН СРСР у Молдові під керівництвом проф. Т.С. Пассек. У 1954–1955 рр. працював (за сумісництвом) викладачем основ археології у Львівському університеті, а в 1961–1963 рр. – старшим викладачем кафедри історії стародавнього світу.

В Інституті суспільних наук АН УРСР працював молодшим науковим співробітником (вересень 1959–квітень 1961 р.), а після повернення до інституту з 1963 р. – до 1994 р. – старшим і провідним науковим співробітником. Докторська дисертація “Історія населення Прикарпаття, Поділля та Волині в кінці III – початку II тисячоліття до н. е.” (1972).

Розкопки поля битви під Берестечком у 1651 р. (1970–1994, з перервами), здобули 6 000 виробів з металу, дерева, шкіри, що є цінним матеріалом у висвітленні теми побуту та озброєння в Україні у середині XVII ст. Значну кількість цих речей виставлено у музеї-заповіднику “Козацькі могили” та підсумовано у книзі “Битва під Берестечком” (1993).

Автор понад 160 праць у зарубіжних і вітчизняних виданнях, серед них монографій: “Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е.” (1974), “Культура шароподібних амфор” (1983), розділи у монографіях “Археологія Української РСР” (1971), “Стародавнє населення Прикарпаття і Волині” (1974), “Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині” (Т. 1–3, 1981–1982), “Археологія Української ССР” (1985), “Археологія Прикарпаття, Волині и Закарпаття. Енеолит, бронза и раннее железо” (1990), учасник багатьох вітчизняних і міжнародних конференцій та конгресів.

У 1982–1994 рр. проводив дослідження літописного міста Звенигорода, де виявив рештки добре збереженої дерев'яної архітектури XII–XIII ст., ювелірну майстерню XII ст.,

гончарний посуд, вироби з металу, скла, шкіри, дерева, музичні інструменти тощо. Один з ініціаторів створення музею історії Звенигорода. Незадовго до смерті, влітку 1995 р. розпочав вивчення напластунів давньоруського дитинця на території замку в Дубно.

Праці: *Свєшинков*, 1952, 1954, 1959, 1974а, 1961, 1962, 1964, 1968, 1969, 1971, 1972, 1973, 1974б, 1975, 1993а, 1993б; *Свєшинков, Конопля, Кучинко*, 1979; *Свєшинков, Конопля*, 1975, 1976, 1977, 1978, 1982; *Свєшинков, Нікольченко*, 1982; *Свєшинков, Петегирч*, 1978.

Літ.: *Мацкевий Л.* Багатогранність таланту Ігоря Свєшнікова // *Постаті української археології*. – МДАПВ. Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 50–53; *Мерперт Н.* Бронзовий вік у творчості Ігоря Свєшнікова // *Постаті української археології*. МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 53–55; *Чайковський Б., Івановський В., Конопля В.* Ігор Кирилович Свєшніков (1915–1995) // *Волино-Подільські студії*. – Львів, 1998. – Вип. 1. – С. 3–10.

СМІШКО Маркіян Юліанович [7.11.1900, Львів – 20.03.1981, Львів] – археолог.

Вивченням археології римського періоду захопився, навчаючись на гуманітарному факультеті Львівського університету (1925–1931). На кафедрі доісторичної археології написав і захистив дисертацію, яка була опублікована в 1932 р. під назвою “Культури раннього періоду доби римського царства в Східній Галичині”. На матеріалах з розкопок могильника у Верхній Липиці на Рогатинщині у 1889–1890 рр., Незвиського поселення (1926) над Дністром, власних розкопок могильника перших століть н. е. біля с. Гринів поблизу Львова та матеріалів з інших пунктів (Заліски, Звенигород) ученим доведено існування окремої липицької культури.

У 1932–1934 рр. він працює асистентом, 1934–1937 рр. – старшим асистентом, 1937–1939 рр. – ад’юнктом, 1939–1940 рр. – доцентом кафедри археології Львівського університету. У 1934–1935 рр. досліджує липицькі пам’ятки, поселення у с. Незвисько та відкриті поховання у с. Колоколині. З 1935 р. стає дійсним членом НТШ у Львові, 1938 р. – співробітником Комісії антропології та праісторії Польської АН у Кракові. У 1940–1941 рр. – завідувач відділу ІА АН УРСР у Львові.

На передвоєнний період з 1935 р. припадають дослідження карпатських курганів перших століть нашої ери, а також дослідження палеолітичних пам’яток. На Прикарпатті було проведено розкопки у селах Стопчатові, Трачі, Цуцуліні Коломийського р-ну (1936), Стругині-Нижньому, Надіїві Долинського р-ну (1937), Буківні Тлумацького р-ну (1938), Городниці Городенківського р-ну (1937 і 1938), у Брюховичах біля Львова (1936) та на Тернопільщині біля с. Великі Вікнини, які ширше досліджені ученим у післявоєнний час та стали основою для написання докторської дисертації. У 1941–1944 рр. учений працює службовцем управи майном АН, 1944 до 1954 рр. – доцентом кафедри археології Львівського університету і водночас завідувачем відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР.

Докторська дисертація на тему: "Карпатські кургани першої половини I тис. н. е." (1960). Досліджував давню історію України, етногенез слов'ян, проводив археологічні дослідження. Питання етногенезу слов'ян широко відображене в таких працях:

"Раннеславянская культура Поднестровья в свете новых археологических данных" (1952), "Раннеславянские памятники на территории западных областей Украинской ССР" (1953). Автор близько 80 наукових праць.

Праці: *Смішко*, 1947, 1948, 1953, 1957, 1959; Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. -К., 1960; *Смішко, Свєшніков*, 1961.

Літ.: *Цигилик В.* Маркіян Смішко - дослідник римської доби на Прикарпатті і Волині // Постаті української археології. МДАПВ.- Львів, 1998.- Вип 7.- С. 47-50;

Смішко О. Тридцять років в науковій діяльності Маркіяна Смішка // Постаті української археології. МДАПВ. — Львів, 1998. — Вип. 7. - С. 50—52; Історичний факультет. Львівський національний університет імені Івана Франка (1940-2000). - Львів, 2000. - С.17-29, 157.

ТЕЛЕГІН Дмитро Якович [26.10.1919, Плісове, Зміївського р-ну Харківської обл. - 2006] - археолог, доктор історичних наук, професор, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1977), лауреат премії ім. Й.В. Хвойки Українського товариства охорони пам'яток історії і культури.

Закінчив наприкінці 1930-х рр. історичний факультет Слов'янського вчительського інституту. У 1949 р. - історичний факультет Чернівецького університету, а після його закінчення навчався в аспірантурі Інституту археології під керівництвом академіка П.П. Єфименка. Кандидатська дисертація "Неолітичні пам'ятки на Середньому Дінці" (1953). Докторська дисертація "Дніпро-донецька неолітична культура" (1967).

З 1973 до 1980 рр. викладав на історичному факультеті Київського університету імені Тараса Шевченка "Основи археології" та спеціальні курси з історії мезоліту та неоліту України. Співробітник (з 1958 р.) Інституту археології АП УРСР (тепер Інститут археології НАНУ), зав. відділу первісної археології, потім - археології кам'яного віку (1908-1980). Після виходу на заслужений відпочинок - провідний науковий співробітник на громадських засадах, консультант ІА. Співпрацював з Національним історико-культурним Києво-Печерським заповідником. З його ініціативи створено журнал "Лаврський альманах". Один з організаторів Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, понад 30 років очолював секцію пам'яток археології. За цей час здійснено виготовлення та встановлення охоронних знаків на пам'ятки археології, видання обласних довідників з археології України. У 1991 р. за його ініціативою при УТОПІК створено Науково-дослідний центр "Часи козацькі".

Досліджував історію населення України доби мезоліту, неоліту й мідного віку, а також суміжних територій Східної Європи. Відомий фахівець у галузі первісної археології та козацької доби. Керував великими комплексними археологічними експедиціями, такими як "Кременчуцька", "Дніпродзержинська", "Дніпро-Донбас", "Славутич" та ін., під його керівництвом розкопано багато пам'яток, що стали опорними для розуміння різних періодів первісної доби.

Докторська дисертація пов'язана з виділенням в окрему археологічну культуру пам'яток дніпро-донецького типу (дніпро-донецька спільність). Зробив великий внесок у

вивчення степових культур мідного віку, зокрема середньостогівської культури. На його думку, носії цієї культури винайшли шнуровий орнамент, приручили коня і були першими в Європі вершниками. Досліджував різні прояви зв'язків племен трипільської культури із східними сусідами – племенами дніпро-донецької, середньостогівської, ямної культур, новоданилівського типу. Працював над створенням абсолютної хронології трипільської культури з використанням радіовуглецевого та археомагнітного датування.

Відкрив та дослідив рештки неолітичних поселень у різних регіонах України, Білорусії, Росії. У 1971 р. започаткував Курси підвищення кваліфікації при Інституті археології АН УРСР та Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури, які проходили польову практику на розкопках пам'яток трипільської культури (Гарбузин, Веселий та ін.). У 1970–1980-х рр. керував експедиціями, які обстежували пам'ятки на узбережжі Канівського водосховища. Видав в Україні та за кордоном близько 300 наукових праць, 11 монографій і більше як 10 науково-популярних брошур. Волинські пам'ятки тереново досліджував у 1989 р., був науковим керівником *Г.В. Охріменка*, у співавторстві з яким публікував його знахідки.

Праці: Дніпро-донецька культура. – К., 1968. – 254 с.; Середньостогівська культура епохи міді-бронзи. – К., 1973. – 172 с.; Мезолітичні пам'ятки України. – К., 1982. – 252 с.; Радіоархеоманітне датування трипільської культури // Археологія. – 1985. – № 52; Telegin D. Dereivka. A settlement and Cemetery of Copper Age Horse Keepers on the Middle Dnieper // BAR International Series 287. – Oxford, 1986. – 185 s.; Неолітические могильники мариупольского типа. – К., 1991. – 96 с.; Археологія України: Підручник. – К., 1994. – 318 с. (у співавторстві з І.О. Вінокуром); Часи козацькі. Січі запорозькі. – К., 1997 та ін.

Літ.: До 70-річчя Д.Я. Телегіна // Археологія. – 1989. – № 4. – С. 152–153; *Мезенцева Г.Г.* Дослідники археології України: Енциклопедичний словник. – Чернігів, 1997. – С. 28; До 80-річчя Дмитра Телегіна // Археологія. – 1999. – № 3. – С. 142–145; Каталог наукових друкованих праць 1952–2000. – Луганськ, 2001. – 24 с.

ТЕРЕНОЖКІН Олексій Іванович [26.11.1907, м. Пугачов Саратовської обл. – 19.05.1981, Київ] – археолог.

Цікавитися археологією почав зі шкільної лави, в цей час відкрив у Поволжі декілька поселень зрубної культури. У 1926 р., закінчивши середню школу, вступив на археологічне відділення Вищих курсів краєзнавства в м. Самарі, а пізніше перевівся на історико-археологічне відділення етнологічного факультету Московського університету, який успішно закінчив у 1930 р.

Самостійна польова діяльність ученого починається ще в студентські роки розвідками та розкопками у Поволжі та Середній Азії. Будучи аспірантом у 1937 р. він відкриває домусульманські пам'ятки Хорезму, які зробили можливим вивчення Хорезмської цивілізації. З 1938 р. О.І. Тереножкін стає співробітником Інституту історії та археології АН Узбецької РСР і зосереджує увагу на вивченні городищ біля Ташкента.

Велика Вітчизняна війна перервала дослідження молодого ученого, але і в ці роки він не припиняє наукової діяльності. О.І. Тереножкін брав участь у написанні великої праці з історії 4-ї гвардійської армії, у лавах якої пройшов шлях від Сталінграда до Відня.

Після війни учений продовжує археологічні розкопки в Середній Азії. Підсумки дослідження були підведені у кандидатській дисертації "Солд і Чач", захищеній у 1948 р. Цього ж року переїздить до Києва і незабаром очолює відділ археології раннього залізного віку ІА АН України, яким керує до кінця життя.

В Україні він проводить розкопки Глевахського кургану VI ст. до н. е. і вивчає культури передскіфського часу у Лісостеповому Правобережжі. Внаслідок проведених широких польових досліджень ученому вдалося виділити чорноліську культуру пізньої бронзи. Дослідження білогрудівської та чорноліської культур стали підвалиною його докторської дисертації, яку він захистив у 1958 р., опублікував згодом як монографію "Передскіфський період на Дніпровському Правобережжі" (К., 1961). У 1976 р. видано працю "Кіммерійці", також присвячену передскіфському періоду.

Одночасно із вивченням цієї теми О.І. Тереножкін приділяє багато уваги дослідженню пам'яток Степової України. Протягом 1950-1970-х рр. він провів цілу серію досліджень скіфських старожитностей на Київщині, Дніпропетровщині, Херсонщині, Запоріжжі, Черкащині.

Заслуги ученого полягають у значній організаційній, науковій, редакційній і педагогічній діяльності. Під його редагуванням побачили світ численні монографії і збірники. Серед його учнів багато кандидатів й докторів наук, провідних учених, яким він запам'ятався вимогливим і доброзичливим керівником, чуйною людиною, що може не тільки націлити на пошук, але й підтримати у будь-якій ситуації.

Бойовий і трудовий шлях О.І. Тереножкіна відзначено орденом Червоної Зірки, багатьма медалями та Почесною Грамотою ЦК КП Узбекистану, Верховної Ради та Ради Міністрів Узбецької РСР. У 1977 р. рішенням Верховної Ради УРСР ученому присвоєно звання Заслуженого діяча науки Української РСР.

Праці: *Тереножкін А.І.* Предскифский период на Днепровском Правобережье. - К., 1961; *Тереножкін О. І.* Класи і класові відносини у Скіфії // Археологія. - 1975. - № 15. - С. 3-13; *Тереножкін О.І.* Кіммерійці. - К., 1976.

Літ.: *Мозолевский Б.М., Черненко С.В.* Олексій Іванович Тереножкін (до 70-річчя від дня народження) // Археологія. - 1978. - № 25. - С. 112-113; *Рыбаков Б.А. й др.* Алексей Иванович Тереножкин // СА. - 1982. - № 3. - С. 297-298.

ТИХАНОВА Марія Олександрівна [1898-1981, Ленінград] - історик, археолог. Співробітниця ІМК у Ленінграді. Проводила розкопки пам'яток римської доби Східної Європи.

Праці: *Тиханова*, 1956, 1960, 1962, 1963, 1969.

Літ.: *Кирпичников А.Н. Щукин М.Б.* Памяти Марии Александровны Тихановой (Некролог) // СА. - 1983. - № 3. - С. 286-287.

ХІЛЬКО Микола Володимирович [13.07.1946, м. Орша Вітебської обл., Білорусь --19.02. 2005, Луцьк] - краєзнавець, історик, фотограф.

Народився у сім'ї журналістів. Батько у 1960-ті рр. був кореспондентом ТАРС та РАТАУ у м. Луцьку, а згодом редактором райгазети у Володимирі-Волинському, де син закінчує вечірню школу, працюючи на цукрозаводі, швейній фабриці. 1966–1969 рр. – служба в армії. У 1969–1971 рр. навчався на філософському факультеті Ленінградського університету, який не закінчив. Повернувшись до Луцька, спершу влаштувався на автозаводі, бере активну участь в громадському житті заводу і міста, у 1974–1985 рр. працює налагодником; майстром на заводі синтетичних шкір. Звільнений у зв'язку з інвалідністю. Організовував свої фотовиставки, за що неодноразово був нагороджений подарунками і грамотами. З 1987 р.

працював фотографом, спершу у краєзнавчому музеї, а у 1988–2001 рр. у ЛДІКЗ. Фотографував та промальовував графіті церкви Св. І. Богослова, Луцького замку, фіксував перебіг реставраційних та археологічних робіт на території Старого міста, досліджував пам'ятки архітектури, вивчав матеріальну культуру новожитного міста, реставрував та консервував археологічні предмети з колекції ЛДІКЗ.

Праці: *Хілько*, 1998а, 1998б. *Троневиц, Хілько, Сайчук*, 2001.

ЧАЙКА Роман Михайлович [11.08.1943, с. Підгірці, Бродівського р-ну Львівської обл. – 25.05. 2005, Львів] – археолог.

У 1966–1971 рр. навчався на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка, з 1967 р. працював як лаборант, а згодом завідувач Археологічного музею університету. Згідно з обраним дисертаційним дослідженням “Городища X–XIII ст. у верхів'ях Горині, Стиру та Західного Бугу” протягом 1972–1975 рр. ним було обстежено укріплення у с. Скірче, Городище, Литовеж та ін., проведено розвідкові розкопки на городищах та поселеннях княжої доби у Бодаках, Деревлянах, а у 1970–1995 рр. (з перервами) проведено широкомасштабні розкопки городища Листвин [Чайка, Рожик, 1992]. З 1998 р. досліджував городище літописного Щекотина у с. Глинсько на Жовківщині. Одночасно з 1993 р. проводив етнографічно-епіграфічні експедиції зі студентами-істориками Львівського та Рязівського університетів, які дали джерельний матеріал для багатотомного видання надмогильних інскрипцій польсько-українського пограниччя.

Праці: *Чайка*, 1973, 1974, 1975, 1976, 1978, 1996, 1997, 1998; *Чайка, Довгань*, 1998; *Чайка, Зварьч*, 1979; *Чайка, Рожик*, 1992.

ШЕЛОМ'ЯНЦЕВ-ТЕРСЬКИЙ Володимир Саватійович [09.10.1918, с. Янівка Радивилівського р-ну Рівненської обл. – 05.06. 1993, Львів] – археолог, історик, публіцист.

Народився у сім'ї лікарів. У сім років, залишившись круглим сиротою, разом із своїм братом переїжджає у сусіднє с. Хотинь до сестри матері, а згодом у м. Броди, де у 1929 р. брати поступають у гімназію. Після успішного закінчення Бродівської гімназії (1936 р.) з політичних мотивів був позбавлений можливості продовжувати навчання, вимушено працював приватним учителем. З жовтня 1939 по травень 1941 рр. – учитель

неповносередньої школи в с. Іванія поблизу Дубна, заочно навчався у Львівському педінституті.

3 травня 1944 по травень 1945 рр. – солдат 61-ї армії 1-го Білоруського фронту, а згодом – військовий перекладач Групи радянських військ у Берліні. Нагороджений Орденом Вітчизняної війни II ступеня, медаллю “За відвагу” та багатьма іншими відзнаками. Після демобілізації проживав у Ризі (Латвія) і працював на різних роботах. У 1952 р. вступає на історичний факультет Латвійського держуніверситету ім. Петра Стучки і у 1953 р. переходить на посаду вчителя історії семикласної школи у м. Саласпіле.

У 1958 р. після закінчення університету він переїжджає до Львова і оселяється у м. Винники. З жовтня 1958 по жовтень 1959 рр. працює на посаді завідувача адміністративно-господарським відділом

Обласного управління культури, а потім молодшим науковим співробітником відділу історії первісного суспільства Львівського історичного музею. У 1960 р. учений бере активну участь у Волинській археологічній експедиції музею, під час якої визначилась сфера його майбутніх зацікавлень – княжа доба. Саме наслідки цієї експедиції дали матеріал для перших наукових статей. Дуже сприяло пізнанню специфіки польової археології робота керівником загону на розкопках Щучинського городища (літописний Чучин) у 1961–1962 рр. в складі Канівської археологічної експедиції під керівництвом доктора історичних наук Василя Довженка. Набутий протягом цих експедицій досвід заклав основу для проведення самостійних археологічних досліджень у літописному Звенигороді, які довелося розпочати відразу після повернення з Канівської експедиції внаслідок раптової смерті *Галини Власової*. Протягом 1963–1975 рр. учений продовжував археологічні роботи у Звенигороді (з 1965 р. – разом із науковим керівником дисертації *Олексієм Ратичем*) на матеріалах яких написана у 1962–1966 рр. у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР дисертаційна робота “Літописний Звенигород Галицький”.

За час роботи в музеї він активно популяризує історичні події та біографії видатних діячів княжої доби, у численних газетних та журнальних статтях, лекціях веде боротьбу за збереження археологічних пам’яток у Звенигороді та інших місцевостях. У 1972–1988 рр. працює молодшим науковим співробітником відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. У цей період з’явилась можливість бюджетного фінансування окремої експедиції, тому у 1974 р. дослідник розпочинає планомірні розкопки тоді ще фактично не вивченого княжого міста Пересопниці на рідній Волині. Дослідження цього міста він щорічно продовжував і після виходу на пенсію у 1988 р. Окрім Звенигорода і Пересопниці, невеликі дослідження проведені у літописних містах Волині: Володимирі, Луцьку, Перемилі, Шумську, Бродах, а також на середньовічних городищах у Глиську (Щекотин), Борисковичах, Дюксині, Теслугові, Попівцях. Усього він провів археологічні дослідження у 45-ти пунктах Галичини і Волині. Багатющий матеріал, зібраний під час цих робіт, використаний у розділах про археологічні

пам'ятки княжої доби Рівненської, Волинської та Львівської областей, що були написані до 3-томного видання "Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Е.олині" (К., 1981-1982). Протягом 1984-1988 рр. наполегливо працював над Зводом пам'яток історії та культури у Львівській, Волинській та Тернопільській областях. Він є автором 57 наукових робіт з проблем археології. Під час рятівних польових робіт учений прагнув максимально повно вивчати пам'ятки пізнього середньовіччя та нової доби, що не заохочувалося у доперобудовні часи. В останні роки життя готував до видання монографію "Літописний Звенигород Галицький", в якій підсумовано його багаторічні дослідження. Ця робота отримала численні позитивні відгуки провідних учених Києва, Львова та інших дослідницьких центрів. Помер дослідник напередодні виїзду у 18-ту Пересопницьку археологічну експедицію. Похований у Винниках біля Львова.

Праці: *Терський В.С.*, 1960, 1966, 1975, 1976, 1979; *Терський-Шеломенцев В.С.*, 1990, 1990б; *Терський В.С.*, *Терський С.В.*, 1988, 1991а, 1991б; *Шолом янцев-Терський*, 1993.

Літ.: *Терський С.В.*, 1998с.

4. СУЧАСНІ ДОСЛІДНИКИ ВОЛИНИ

БРОНІЦЬКИЙ Анджей / Andrzej Bronicki [30.09.1958] – археолог.

Матура – 1977 в Liceum Ogólnokształcącym в Rejowcu, mgr archeologii Polski i powszechnej – 1982 Katedra Archeologii UMCS Lublin. Працював у 1982–1985 рр. в Muzeum Okręgowe w Chełmie; 1985 – в Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Chełmie. Керівник археологічного відділу Холмського окружного музею (PII, Muzeum Chełmskie w Chełmie, з 1985). Разом із **Г.В. Охріменком** очолював українсько-польську експедицію у 1997 р.

Археологічна колекція: з розкопок багатошарової пам'ятки – поселення епох енеоліту і раннього заліза, городище ранньослов'янського і селище давньоруського часу – с. Зимно, урочище “Городище” (Зимно-I) Володимир-Волинського р-ну (1997 р.).

Праці: *Охріменко Г., Закоствельна А., Броніцкі А.* Пам'ятка культури лінійчастого посуду – Зимно // Волинський музей. Історія і сучасність. – Луцьк, 1999. – Вип. 2. – С. 74–78.

ГАВРИЛЮК Олег Миколайович [Тернопіль, 26.03.1959] – археолог.

У 1976 р. закінчив СШ № 4. Протягом 1977–1979 рр. служив у Радянській армії, навчався на історичному факультеті Ужгородського держуніверситету (1980–1985). У 1985–1987 рр. викладав історію у СШ № 6 м. Тернополя. З 1987 р. – науковий співробітник Тернопільського обласного краєзнавчого музею, з 1991 р. – завідувач відділу дорадянського суспільства, згодом – відділу давньої, середньовічної і нової історії. Перший Відкритий лист отримав 1988 р., розпочавши планове дослідження давньоруського городища Уніас X–XIII ст. (виявлено наземне житло, знищене вогнем, з підкліттю та двома пічками-кам'янками). Тоді ж проведено обстеження та обміри давньоруського комплексу XI – початку XII ст. в с. Пахиня Лановецького р-ну Тернопільської обл.

Проводив рятувальні дослідження: 1989 р. – давньоруського селища XI ст. в ур. Курганець, яке входить до Антоновецького комплексу X–XIII ст. (Шумський р-н, досліджені два житла-землянки, які були перерізані меліоративною траншеєю) та посаду давньоруського городища XI–XIII ст. в с. Старий Тараж Крем'янецького р-ну (у житлі, знищеному вогнем у першій половині XIII ст., виявлений кістяк людини, скарб сільськогосподарських знарядь праці: серпи, сокира, цілі форми гончарного посуду, зовнішня поверхня одного з них вкрита поливою коричневого забарвлення); 1991 р. – на території давньоруського селища XI ст. в ур. Грабинка, яке знаходиться біля північно-східного підніжжя гори Уніас (досліджено три житла-землянки з пічками-кам'янками, ковальський сиродутний горн із залізним соплом та крицею, знайдені залізні пряжка, наконечник стріли, цілі форми гончарного посуду, пряслиця, жорно); 1992 р. – на території дитинця давньоруського городища XI–XIII ст., що знаходиться південно-західніше від с. Борщівки Лановецького р-ну Тернопільської обл. (досліджені дві господарські ями, в яких виявлені розвали двох горщиків початку XIII ст., залізні вироби, скляна вставка до перстень зеленого кольору, на поверхні зруйнованої частини

пам'ятки зібрано кераміку XI-XIII ст., уламки скляних браслетів) та на території давньоруського городища XII - початок XIII ст. в урочищі Бозок, що знаходиться південніше від с. Городище Зборівського р-ну Тернопільської обл. (вдалося локалізувати склоробну майстерню, на земній поверхні якої виявлено понад 300 як цілих, так і фрагментованих скляних і пастових намистин, уламки скляних браслетів, бурштинові хрестики, вироби з бронзи; усього на території городища зібрано 5 ювелірних ливарних форм; 4 бронзових хрестів-енколпіонів; 18 кам'яних, бурштинових і бронзових натільних хрестиків; 2 бронзові іконки, а також бронзові лунниці, остроги, свинцеві були, 120 шиферних пряслиць; 2 бронзових писала; близько 1000 скляних, бурштинових намистин; майже 2000 уламків скляних браслетів, третина з яких візантійського виробництва (визначення доктора історичних наук Ю. Л. Щапової).

У 1989-1990 рр. під час стаціонарних досліджень городища Уніас О.М. Гаврилюк виявив наземні житла з підклітнями та пічками-кам'янками, знищені вогнем, господарські комплекси, у яких знайдено кістяки загиблих людей. У 1992, 1994—1999 рр. продовжив дослідження пам'ятки, де було виявлено інші житла та заглиблені господарські комплекси, зібрані цілі форми гончарного посуду XI ст., кістяні проколки, бронзову трирогу лунницю, глиняні пряслиця. Загальна досліджена площа на території дитинця городища Уніас досягла 1000 кв. м. Також проводив обстеження городищ у с. Кровинка Тербовлянського р-ну, поблизу с. Гуштинка Борщівського р-ну та на багатьох об'єктах на території Західного Поділля. Археологічні матеріали зберігаються у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Праці: *Гаврилюк О.*, 1994.

ГАВРИТУХІН Ігор Олегович [20.08.1960, військове містечко коло Умані, Черкащина] - археолог.

Закінчив історико-філологічний факультет Горьківського державного університету ім. М.І Лобачевського (1982). Служба в Радянській армії (командир мотострілкового взводу, ст. лейтенант; 1982-1984 рр.), робота в Звенигородському історико-архітектурному й художньому музеї (снє; зав. сектору археології; 1985-1987 рр.). Аспірантура ІА АН СРСР (1987-1989 рр.). З 1990 в штаті ІА, нині снє. Одночасно викладач і методист Проектно-методологічного коледжу (1989-2004 рр.), читав спецкурси її МДУ та Белградському університеті. Керівник групи археології Великої Російської енциклопедії (з 2005). Автор понад 100 публікацій.

Експедиції ЗІАІХМ, розкопки й розвідки в Звенигородському р-ні Московської обл.; загін в експедиціях А.А. Юшко (1985-1987 рр.). Від лаборанта до кер. загону в Прикарпатській експедиції І.П. Русанової (1985-1992); окремий Волинський загін, потім експедиція ІА (1988-1994 рр.; 1993 р. - спільна з ВКМ, в 1994 р. - з Інспекцією по охороні пам'яток України). Археологічна колекція у ВКМ: з розкопок багаточасового поселення римського часу - X ст. н. е. с. Зимно (Зимно-ГУ) Володимир-Волинського р-ну (1992 р.).

Праці: *Гаврилухін*, 1993, 1998. Гапоновський клад й его історико-культурний контекст. М., 1996 (с А.М. Обломским й др.). Хронологія "средневарского" періода // Степи Евразии в эпоху средневековья. Труды по археологии. Т.2. Хазарское время. Донецк, 2002. Фибульы византийского круга в Восточной Европе (І. Дунайско-иллирийские) // Материалы по археологии, истории й этнографии Таврии. - Выш. IX. —

Симферополь, 2002. Double-plate fibels of subgroup I // A nyiregyhazi J6sa Andras Muzeum Evk6nyve. XLIV. Nyiregyh6za. 2003. Северо-Восточное Причерноморье. Раннесредневековые древности побережья // Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья. IV-XIII века. Археология. - М., 2003. (с А.В. Пьянковым). Хронология эпохи становления хазарского каганата // Хазары. М., 2005. Комплексы пражской культуры с датирующими вещами // Archeologia o pocz6tkach Słowian. - Krak6w, 2005. Боспор, тетрациты и Северный Кавказ во второй половине V-VI вв. // Археологические вести. - Вып. 13. - СПб., 2006. (с М.М. Казанским). Введение, Заключение, гл.1 («Днспровское лесостепное Левобережье») // Восточная Европа в середине I тыс. н. з. - М., 2007 (с А.М. Обломским). Фибулы верхнеоксидонского водораздела: двучленные прогнутые подвязные и со сплошным приемником // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Тула, 2008. (с А.М. Воронцовым).

ГУПАЛО Віра Діонізіївна [Львів, 30.10.1958] - археолог.

У 1981 р. закінчила історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. У 1981-1986 рр. - науковий співробітник ЛІМ, з 1986 р. - аспірант, науковий працівник відділу археології ІСН (тепер - ІУ НАН України). У 1984-1987 рр. проводила розкопки курганних могильників у с. Берестяни. Під керівництвом **І.К. Свєшнікова** брала участь у роботах в літописних містах Звенигород (1987-1994 рр.) та Дубно (1995 р.). У 1996 р. завершила розкопки у Дубнівському замку та проводила розкопки крипт місцевого Бернардинського монастиря (1996-2008 рр.). Археологічна колекція з розкопок Листвина та курганів Берестяного у ЛІМ, У ВКМ: з розвідок поселення давньоруського часу XI ст., с. Одерати, урочище За сосниною (Одерати-11) Ківерцівського р-ну (1986 р.); з розвідок поселення ранньобронзового часу с. Одерати урочище Яринина гора (Одерати-ГУ) Ківерцівського р-ну (1986 р.). Протягом 1983-1990 рр. з невеликими перервами проводились археологічні дослідження курганних могильників в урочищі Сермень біля села Берестяне Ківерцівського р-ну.

Праці: *Гупало*, 1991, 1993, 1995, 1996, 2000, 2007а, 2007б; *Артюх, Гупало, Мацкевой*, 1987; *Охріменко, Гупало*, 1985; *Нираіо, Бокуї, Рзуксєра*, 1997.

ІВАНОВСЬКИЙ Василь Іванович [04.09 1958, Червоноград Львівської обл.] - археолог, адміністратор.

Закінчив історичний факультет Львівського державного університету (1980) і заочну аспірантуру ІСН АН УРСР (1986). В цьому інституті 1985-1997: старший лаборант відділу археології західного регіону УРСР (1985-1986), молодший науковий співробітник (1986—1993), в. о. ученого секретаря інституту (1993-1996), молодший науковий співробітник відділу археології (1996-1998). З 1991 р. - директор малого підприємства "Рятівна археологічна служба" при ІСН АН УРСР, з 1993 до 1997 рр. - директор Науково-дослідного центру "Рятівна археологічна служба" при Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, згодом - у підпорядкуванні ІА НАН України. Сфера наукових зацікавлень - слов'янська та антична археологія Центральної та Східної Європи. Провів і брав участь у близько 20 експедиціях, відкрив понад 100 пам'яток археології. Стационарно досліджував пам'ятки першої половини I тисячоліття н. е. Любомль, Неслухів, Раковець Чеснівський, Рованці. Займався організацією охорон-

них та рятівних досліджень у зонах промислового будівництва. З 2005 р. - начальник Управління охорони історичного середовища Львівської облдержадміністрації.

Праці: *Ивановский, Конопля, Мацкевой, 1988; Ивановський, 2001.*

КОЛОСОК Богдан Віталійович [19.04.1940, м. Луцьк] - історик архітектури.

У 1963 р. закінчив Київський інженерно-будівельний інститут за спеціальністю "Архітектура". Працював архітектором, головним архітектором проектів, заступником директора в НДІ архітектури та містобудування. Автор більше 30 проектів. Кандидат архітектури. Завідувач сектору Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Член Національної спілки архітекторів України, лауреат архітектурної премії імені Леоніда Маслова.

Праці: *Колосок, 1976а, 19756,1981,1996, 1997,2003; Колосок, Метельницький, 1990.*

КОНОПЛЯ Віталій Михайлович [03.03.1945, с. Виповзів Козелецького р-ну Чернігівської обл.' - археолог.

У 1971 р. закінчив історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 1973 р. вступив до аспірантури Інституту суспільних наук АН УРСР (науковий керівник - *І.К. Свєшніков*), згодом працював науковим співробітником цього інституту (1976—1992 рр.), у Верхньодністрянській археологічній експедиції Інституту народознавства НАН України (1993-1995 рр.), зав. сектору охорони археологічних пам'яток Львівського історичного музею (1996-1999 рр.), з 2000 р. - наук. прац. Музею археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Є провідним спеціалістом в галузі кременеобробних технологій, автором наукової методики опису кременевої індустрії доби мезоліту- бронзового віку.

Досліджував пам'ятки трипільської культури біля сіл Малі Дорогостаї Рівненської обл., Буківна, Вікторів, Комарів Івано-Франківської обл., Блищанка та Лисичники Тернопільської обл. Провів суцільні археологічні обстеження мікрорегіонів у Млинівському, Рожищенському, Луцькому та Ківерцівському районах.

Праці: *Конопля, 1978а, 19786, 1980а, 19806, 1982, 1997; Конопля, Оприск, 1991; Пелецишин, Конопля, 1998; Конопля, Онищук, Федотов, 2000.*

Літ: *Позіховський О. Конопля Віталій Михайлович // Археологічна спадщина Яна Фітцке. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. - С. 311.*

МАЗУРИК Юрій Михайлович [26.07.1961, смт Мар'янівка Горохівський р-н Волинської обл.] - археолог.

Навчався у Луцькому педагогічному інституті ім. Лесі Українки на історичному факультеті (1982-1986). Працював у Державному історико-культурному заповіднику на о. Хортиця науковим співробітником (1987-1990), керував гідро-археологічною експедицією з дослідження пам'яток археології під водою біля о. Хортиця (1988-1991). У 1990-2007 рр. працював у Волинському краєзнавчому музеї на посаді наукового співробітника та завідувача сектору археології відділу охорони пам'яток історії і культури, а з 1990 до 1995 рр. керував Південно-волинською розвідковою експедицією. У 1996, 1997, 1999 рр. очолював експедицію з проведення рятівних розкопок городища XII-XIII ст. - залишки літописного міста Угровська біля с. Новоугрузьке Любомльсь-

кого р-ну Волинської обл.; археологічні дослідження біля Успенського собору в м. Володимирі-Волинському (1998, 2001, 2004 рр.) – обстеження городищ доби пізнього середньовіччя біля сіл Іванівка, Колмів, Звиняче, Ощів, Довгів, Журавники, Цегів Горохівського р-ну (1991–1994 рр.), Низкиничі Іваничівського р-ну (1998 р.), Боровичі, Старий Чорторійськ Маневичького р-ну (2003, 2004 рр.). З листопада 2007 р. провідний спеціаліст відділу охорони пам'яток Луцької міськради.

Археологічна колекція: з розвідок на території Горохівського (1991–1995 рр.) та Іваничівського (1993 р.) районів Волинської обл.; з розкопок поховання культури кулястих амфор у с. Оздів Луцького р-ну (1995 р.); з розкопок передмістя Хмільник давнього Лучеська, вул. Кривий Вал у Луцьку (1999 р.).

Праці: *Мазурик*, 1993, 1998, 2001, 2003, 2004а, 2004б, 2004в, 2004г, 2004д, 2005, 2006, 2007; *Мазурик, Панишко*, 1998; *Мазурик, Остап'юк*, 1998, 2002, 2003а, 2003б, 2003в.

ОВЧИННИКОВ Олександр Германович
[14.12.1962, Львів – 05.05.1999, Львів] – історик, археолог.

З археологією майбутній дослідник близько ознайомився ще у шкільному віці, беручи участь в археологічних експедиціях з дослідження палеоліту на Середньому Дністрі, протягом 1977–1992 рр. у роботах Львівської археологічної експедиції, керованої *Р.С. Багрієм*. Саме у цей період галузь середньовічної археології стала основним зацікавленням ученого, справою усього його життя. Перші самостійні археологічні розкопки проведені у Львові на городищі “Святовитове поле” (тепер у Музеї народної архітектури і побуту). Коло інтересів: дохристиянські вірування та городища-святилища давніх українців, яким присвячено багато статей. За результатами розкопок він зробив графічну реконструкцію можливого вигляду пам'ятки (опублікована у газеті “Галицька брама” (№ 6 (30), 1997, с. 16)).

У роботі над темою археології середньовічних міст досліднику в пригоді ставали навички, набуті під час роботи лаборантом Звенигородської археологічної експедиції у 1983–1993 рр., науковим співробітником експедицій Інституту суспільних наук (нині – Інститут українознавства НАН України) у Буську та Пліснеську (1988–1989). Під час розкопок городища Листвин на Дубнівщині у 1990-х рр. нерідко заміщав як безпосередній керівник робіт *Р.М. Чайку*, брав участь у підготовці звітів з розкопок згаданих експедицій.

Активну участь як науковий співробітник експедицій О. Овчинніков брав фактично в усіх розкопках, які велися у Львові протягом 1980–1990-х рр.: особливо помітною була його участь у наймасштабніших на сьогодні дослідженнях у котловані під будівництво готелю “Золотий лев” (1992), в розкопках на майдані І. Підкови (весна 1997) та на майдані Старий Ринок у котловані під будівництво адміністративно-торгового центру АТ “Перун” (серпень 1997 р.). Саме О. Овчиннікову багато його колег

довіряли реставрацію найцінніших археологічних знахідок з розкопок своїх експедицій. Особливо велику роботу як реставратор він провів, опрацюючи матеріали розкопок 1981–1994 рр. у Звенигороді та 1992 р. – у котловані під будівництво готелю “Золотий лев” у Львові. Законсервовані та відреставровані ним знахідки з металів, шкіри та дерева є окрасою експозиції Музею археології Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, музею археології ЛНУ імені Івана Франка та виставки “Побут середньовічного Львова”, організованої за результатами експедиції 1997 р. на експозиційній площі Музею давніх пам’яток Львова (філії Львівської галереї мистецтв). Як керівник пошукової експедиції Товариства “Меморіал” [Федчишин, 1997] провів екстимацію жертв НКВС на дитинці Володимира-Волинського (1997).

У своїй діяльності з дослідження Львова учений тісно співпрацював з колегами з Інституту “Укрзахідпроектреставрація” М. Чорною та О. Космолінським. Спільно вони провели архітектурно-археологічні обстеження території Знесіння та Кривчиць у зв’язку з розробленням проекту ландшафтного заповідника. У сфері наукових зацікавлень О. Овчиннікова вагоме місце посідали спеціальні історичні дисципліни – нумізMATика, геральдика, епіграфіка. Його знання, зокрема, в галузі письмових джерел, історії та матеріальної культури Західної Європи часто ставали в нагоді не лише йому, але й колегам, зокрема, під час опрацювання багатьох знахідок з розкопок середньовічних міст, що мали на собі різноманітні символи та написи. Саме він атрибутував майже усі подібні знахідки своїх колег. О. Овчинніков був генератором багатьох цікавих та неординарних ідей. Усі, хто з ним спілкувався, з вдячністю згадують його поради та консультації.

Праці: Один тип культових постаментів Західної України // МСВ-9. – Луцьк, 1998. – С. 179.

ОХРИМЕНКО Григорій Васильович [26.04.1950, м. Прилуки Чернігівської обл.] – археолог, краєзнавець, заслужений учитель України.

Навчався на історичному факультеті Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки (1968–1972). У 1972–1979 рр. працював завучем Майдан-Липиненської школи Маневицького р-ну Волинської обл. і водночас проводив аматорську археологічну діяльність із учнями школи за наукового керівництва *І. Свєтнікова* та *Д. Телєдіна*. У 1993–2004 рр. – науковий співробітник Полісько-Волинського народознавчого центру Інституту народознавства НАН України. З 2005 р. – провідний науковий співробітник

Волинського краєзнавчого музею та науковий співробітник, викладач ВДУ. Заслужений працівник народної освіти України. Кандидат історичних наук (2006). Фахівець в галузі первісної археології України.

Археологічна колекція у ВКМ: з розвідок неолітичного поселення с. Майдан-Липно, урочище Вовче Маневицького р-ну (1982, 1983 рр.); з розвідок поселення епохи мезоліту, енеоліту, бронзи і раннього заліза – смт Думань, урочище Загулок (Цумань-І)

Ківерцівського р-ну (1983 р.); з розвідок поселення культури лінійно-стрічкової кераміки - <; Голишів, урочище Зарвихости (Голишів-II) Луцького р-ну (1991, 1992 рр.); з розвідок поселення волинської неолітичної культури с. Мала Осниця, урочище Оболонь Маневецького р-ну (1993 р.); з розкопок багатшарової пам'ятки - поселення епохи енеоліту і раннього заліза, городище ранньослов'янського і селище давньоруського часу-с. Зимно, урочище Городище (Зимно-1) Володимир-Волинського р-ну (у співавторстві з **А. Броніцьким**), з розкопок поселення доби неоліту - с. Люб'язь, урочище Лядина Любешівського р-ну (2001- 2003 рр.).

Автор понад 140 наукових праць.

Праці: *Охришенко*, 1983, 1986, 1987, 1988, 1993, 2001. *Охріменко, Гупало*, 1985; *Охріменко, Маркус, Собуцький*, 2007; *Охрименко, Телегин*, 1979, 1982; *Охріменко, Терський*, 1993.

ПАВЛІВ Дмитро Юліанович [17.11.1956, м. Городище Черкаської обл.] - археолог.

У 1981 р. закінчив історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, з 1975 р. працював лаборантом-креслярем, старшим лаборантом, науковим співробітником відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. Під науковим керівництвом **Л.І. Крушельницької** досліджував пам'ятки лужицької культури біля сіл Рованці (урочище "Четвертий сінокіс", 1987) та Городок Луцького р-ну (1991 р.), а також у Тяглові Львівської обл. Провів археологічні обстеження мікро-регіонів у Гурійському р-ні.

Археологічна колекція з розкопок багатшарової пам'ятки кінця бронзового віку III-IV ст. н. е. і давньоруського періоду - Грунтового могильника ульвівецької групи лужицької культури, поселення вельбарської та селище давньоруської культур біля с. Рованці - у фондах ВКМ та музею археології Волинського університету.

Праці: *Павлів*, 1993; *Івановський, Оприск, Павлів*, 1988; *Івановський, Оприск, Павлів*, 1991-

ПАТИШКО Сергій Дмитрович [22.06.1963, с. Кладьківка Куликівський р-н Чернігівська обл.] - археолог.

Навчався на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1981-1986). Після закінчення університету працював науковим співробітником відділу охорони пам'яток історії і культури при Волинському краєзнавчому музеї. З 1997 р. - старший викладач кафедри археології та джерелознавства Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Кандидатська дисертація на тему: "Формування території Волинської землі у XII - на початку XIV ст." (Київ, 1997). Впродовж 1988-1995 рр. керував Давньоруською археологічною експедицією Волинського краєзнавчого музею. *Матеріали у фондах ВКМ*, що були отримані під час досліджень: 1988 р. - археологічна розвідка у Луцькому і Ківецькому р-нах; 1991 р. - в Іваничівському і Ковельському р-нах; 1988 р. - розкопки городища XI-XII ст. в с. Арматнів; 1989, 1993 рр. - розкопки городища XI-XIII ст. в м. Камінь-Каширському, 1992 р. - розкопки городища X-XI ст. в с. Коршів; 1995, 1996 рр. - розкопки городища XII-XIII ст. біля с. Новоуїрузьке. З 2008 р. очолює Рятівну археологічну службу у Волинській обл.

Праці: *Панишко*, 1990, 1992, 1997а, 1997б, 1998, 2000, 2003, 2004.

ПОЗІХОВСЬКИЙ Олександр Леон-гієвич [24.02.1958, Острог] - археолог, історик. У 1981 р. закінчив історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. З 1982 р. - співробітник Державного історико-культурного заповідника міста Острога, зав. відділами стародруків, нумізматики. Працював в експедиціях *М.А. Пелешишина* у Хорові, Листвині та ін. Досліджує пам'ятки міднокам'яної доби.

Праці: *Позіховський*, 1998а, 1998б, 2005; *Позіховський, Самолюк*, 2007; *Позіховський, Шуст*, 2005.

ПРИЩЕПА Богдан Анатолійович [14.08.1957, с. Остапівка Полтавська обл.] - археолог.

За сімейними обставинами батьків опинився у глибинному Поліссі. У 1974 р. із золотою медаллю закінчив Рокитнівську середню школу № 1, згодом - історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка за спеціалізацією "Археологія та музеєзнавство". З 1979 р. пройшов шлях від наукового співробітника до завідувача відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею. Керував археологічними експедиціями Рівненського обласного краєзнавчого музею на рятівних розкопках літописних городищ Дорогобужа (1982-1985, 1987-1995, 2002-2003), Муравиці (1979, 1980, 1982, 1984, 1985), Степана (1981), Пересопниці (2002-2005), Корця (2005), в Осірозі (2004, 2005), Дубному (2005-2007), Рівному (2006-2007), розкопках на городищах княжого періоду IX - початку XII ст. в селі Жорнів Лубенського р-ну (1986, 1987), X ст. біля села Точивики Острозького р-ну (1993), періоду XI-XII ст. Басівкутського городища княжого у місті Рівне (1998-2001), слов'янських курганних могильників X-XI ст. біля села Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. (1982), IX-X ст. в селі Гвоздів Корецького р-ну (1983), IX-X ст. біля села Велика Клецька Корецького р-ну (1985, 1986), ґрунтового могильника княжого періоду XII-XIII ст. біля міста Рівне (1983), а також на полі Берестецької битви 1651 р. між селами Пляшева і Острів Радивилівського р-ну (2003) та багатьох інших археологічних пам'яток краю. Кандидатська робота "Дорогобуж у X-XIII ст." (Інститут археології НАН України, 1998 р.). З 1997 р. переходить на посаду доцента кафедри всесвітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства Київського слав'янського університету, де читає курси археології, історичного краєзнавства, основ антропології, керує археологічною та архівною практикою студентів рівненських ВНЗ. З 2003 р. - за сумісництвом директор Рівненської філії Державного підприємства Науково-дослідного центру "Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України, член Польового комітету Інституту археології НАН України. Автор трьох монографій, близько 100 наукових статей, у 1999 р. за монографію про літописний Дорогобуж став лауреатом літературно-мистецької премії ім. Бориса Тена. Співпрацює з Рівненським обласним та міським осередками МАН, носить звання "Відмінник народної освіти".

Праці: *Прищеп*, 1984, 1987, 1988, 1992, 2001, 2002а, 2002б, 2003, 2004, 2005, 2006, ; *Прищеп, Нікольченко*, 1996а, 1996б, 2001; *Прищеп Б. А., Терлецький, Чекурков*, 2003; *Прищеп Б.А., Терлецький*, 2004; *Прищеп Б.А., Чекурков*, 2004, 2006; *Прищеп Б.А., Позіховський, Романчук О.М., Чекурков*, 2005; *Прищеп Б.А., Позіховський, Чекурков*, 2006; *Прищеп Б.А., Ткач, Чекурков*, 2006.

Літ.: *Прищеп Б.А.*, 2007.

ПЯСЕЦЬКИЙ Валерій Казимирович [6.11.1941, с. Куземетьєво, Татарська АРСР]- археолог, геолог.

Після закінчення Київського геологорозвідувального технікуму працював у Туркменії на розвідці срібних родовищ. У 1968-1979 рр. - інженер-геолог Житомирської, а у 1979-1995 рр. - інженер-геолог Рівненської геологорозвідувальної експедиції. Керував археологічними експедиціями РКМ. Підготував до друку монографію "Палеоліт Волинської височини і Малого Полісся" (2008). *Археологічна колекція* зі стоянок у Рівному, Жорнові та ін. у РКМ.

Праці: *Пясецький В.К.* 1973,1974,1993,1995,1999.

РЕВУЦЬКИЙ Сергій Васильович [7.12.1974, м. Берестечко Волинської обл.] - археолог.

Навчався на історичному факультеті Волинського державного університету ім. Лесі Українки (1991- 1996). У 1997-1998 рр. - науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії і культури при Волинському краєзнавчому музеї, з 1998 р. -науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії і культури музею "Козацькі могили" (с. Пляшева Рівненської обл.).

Археологічна колекція: з розкопок поселення культури пендель-поморської культурно-історичної спільності - с. Коршів, урочище Липовець Луцького р-ну (1997 р.).

Праці: Поселення біля с. Городок і деякі проблеми населення Волині середини II тисячоліття до н. е. // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. - К., 1996. - С. 138-140; Проблема класифікації та дослідження лендельської культури на території Західної Волині. Дослідження поселення лендельської культури коло с. Коршів Волинської обл. // Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої Міжнародної конференції.-Луцьк, 1998. - С. 190-191.

РОМАНЧУК Олександр Миколайович [2.09.1949, м. Острог Рівненської обл.] - краєзнавець, етнограф Волині.

Після закінчення середньої школи в с. Кутянка Острозького р-ну працював робітником на різних підприємствах Острога. Працював реставратором кераміки у Державному історико-культурному заповіднику м. Острога (1988-1997). З 1997 р. працює завідувачем сектору археології Нетішинського міського краєзнавчого музею (Хмельницька область).

Брав участь у розкопках багатошарового поселення біля с. Стадники, в м. Острозі, в м. Нетішині. Відкрив одну з найдавніших в Україні пам'ятку ашельської кременевої індустрії біля хутора Співак Славутського р-ну Хмельницької обл. Виявив багато пам'яток пізнього Трипілля Малого Полісся (с. Слобідка Острозького р-ну Рівненської обл.). Зібрав матеріали з першої пам'ятки трипільської культури Рівненського Полісся в околицях м. Березне.

Праці: *Романчук, Черняков, 2002.*

САМОЛЮК Валерій Олександрович [11.12.1962, м. Ауксне Голдинський р-н, Латвія] - краєзнавець, етнограф Волині.

Закінчив Рівненський державний педагогічний інститут (1987). У 1987-1994 рр. і з 2006 р. по сьогоднішній день працює у відділі охорони культурної спадщини при

РОКМ старшим науковим співробітником. У 1997–2005 рр. працював в м. Нетішин Хмельницької області, брав участь у створенні Нетішинського міського краєзнавчого музею та очолював у ньому Відділ археології. Пошукувач ІА НАН України, тема: “Доба бронзи центральної частини Волині”.

Основні розкопки: у м. Дубно, Дубно-Волиця 2, багатошарове поселення (1993, 2004); м. Нетішин, уроч. “Козацькі Могили”, “Кремінне”, “Піонерка”, с. Полян, с. Комарівка – кургани Тшинецької культури, спільні експедиції ІА НАН України (*Березанська С.С.*) і НМКМ (Самолук В.О.), (1998–2004); у м. Острог, урочище “Земан”, кремаційний могильник енеолітичного часу, гробниця ККА (спільно з *О.Л. Позіховським*, 2006 р.); с. Лючин Острозького району, ґрунтовий могильник доби бронзи – давньоруського часу (разом з *О.Л. Позіховським*, 2007, 2008 рр.).

Праці: *Самолук В.О.* Пам’ятки типу “Могилян”: проблеми культурно-хронологічної атрибуції // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2003–2004. – Т. 2–3. – С. 135–147; *Самолук В.О.* Зольник Могилянської групи поблизу міста Нетішин // На пошану Софії Станіславівни Березанської (збірка наукових праць). – К., 2005. – С. 302–319; *Позіховський О.Л., Самолук В.О.* Дослідження ґрунтового могильника IV–III тис. до н. е. в м. Острог // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2006. – Вип. IV. – С. 155–158; *Самолук В.О.* Поселення Стжижовської культури на р. Іква на Волині // Археологія. – К., 2007. – № 3. – С. 58–72; *Позіховський О.Л., Самолук В.О.* Енеолітичний кремаційний могильник в околицях Острога на Західній Волині // Археологія. – К., 2008. – № 1.

СЕМЕНЮК Віктор Федорович [08.07.1964, м. Луцьк] – краєзнавець, архітектор.

Після закінчення середньої школи вступив на архітектурний факультет Львівського політехнічного інституту. Працював архітектором Луцького державного історико-культурного заповідника (1995–2001). Відроджував діяльність Волинського обласного УТОПК. З 2002 р. керує приватним підприємством. Досліджував підвальні приміщення середньовічних кам’яниць Старого міста Луцька. Брав участь в розкопках 1996–1998, 2006 рр. на території Луцька.

СКАКУН Наталія Миколаївна [13.07.1947, Ленінград, Росія] – археолог, кандидат історичних наук (1987), президент комісії із трасології Міжнародного конгресу прото- та праісториків. Закінчила кафедру археології Ленінградського державного університету (1971). Кандидатська дисертація: “Опыт реконструкции хозяйства древнеземледельческих обществ эпохи энеолита Причерноморского района Северо-Восточной Болгарии (в свете экспериментально-трассологических данных)” (1989). З 1972 р. працює у Ленінградському відділенні Інституту археології АН СРСР (тепер Інститут археології РАН); науковий співробітник експериментально-трасологічної лабораторії Інституту історії матеріальної культури РАН. Працювала під керівництвом С.А. Семенова, Г.Ф. Коробкової, Т.Д. Белановської. Проводить дослідження давніх

знарядь праці експериментально-трасологічним методом. Розробила еталонні техніко-типологічну та функціональну класифікації знарядь, довела високий рівень обробки кременю в енеоліті, спеціалізацію виробництва знарядь, визначила невідомі раніше знаряддя. Вивчала вироби з каменю та кременю з поселення Олександрівка, де були уперше виділені знаряддя, пов'язані з обробкою мідної руди.

Брала участь та керувала (1978, 1980) роботою загону експериментально-трасологічної експедиції, яка займалася моделюванням давніх знарядь праці, засобів їх використання, реконструкцією виробничих процесів. Брала участь у розкопках пам'яток трипільської культури в Молдові під керівництвом К.К. Черниш, працювала в археологічних експедиціях у Середній Азії під керівництвом В.М. Массона. Очолює Енеолітичну експедицію Інституту історії матеріальної культури РАН (з 1983), яка працює в Україні. З 1987 р. досліджує Бодаки на р. Горинь, поселення трипільської культури, Організатор міжнародної конференції "Трипільський світ і його сусіди" (2001).

Праці: Некоторі результати изучения поселення Бодаки на крайнем северо-западе Триполья // Трипільське поселення Кошилівці-Обоз: Тез. доп. Міжнар. археол. конф. - Заліщики. 1998. - С. 35-38 (співавт.): Прогресе техники в эпоху знеолита на востоке Европы // АВ. - СПб., 1999. - Вип. 11. - С. 287-306.

ТКАЧ Віталій Вікторович [09.02.1975, м. Дубно Рівненської обл.] -краєзнавець, археолог.

Закінчив ЗОШ № 1 м. Дубно та заочно навчався у Рівненському інституті слов'янознавства КСУ. Працював у 1995-1996 рр. у Державному історико-культурному заповідник)/ у м. Дубно, у 1996-1997 рр. у Лубенській районній станції юних туристів керівником історико-краєзнавчого гуртка, з 1997 р. і донині є керівником туристсько-археологічного гуртка та секції МАН "Археологія" у Будинку дітей та молоді м. Дубно, а з 2006 р. - у Рівненській філії ДП НДЦ "Охоронна археологічна служба України" ІА НАНУ.

З 1993 р. брав участь у багатьох археологічних експедиціях, з 1998 р. - у Волинській археологічній експедиції під керівництвом д-ра іст. наук *Козака Д.Н.* у Хрінниках. З 1994 р. проводив самостійні обстеження археологічних пам'яток в Лубенському та Млинівському р-нах Рівненської обл. Виявив 204 археологічні пам'ятки і обстежив 82 відомі. Створив сайт "Археологія Дубенщини" - (Ийеп.исог.го).

Праці: Багатощарова пам'ятка Тараканів-7 // Кобудь-Костянтинів-Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура: Науковий збірник "Велика Волинь". — Т. 34: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-літтю міста, 10-11 березня 2006 року. - Старокостянтинів, 2006. -С. 203-210; Два поселення XII - XIII ст. біля с. Тараканів // Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі. (XII - XIII ст.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 26 червня 2004 р. - Київ-Хмельницький-Кам'янець-Подільський - Старокостянтинів, 2004. - С. 176-183; Нова знахідка кістяної бляхи -пряжки на Волині // Нариси культури давньої Волині. - Луцьк.: Волинська обласна друкарня, 2006. - С. 422; Пам'ятки вельбарської культури в басейні середньої течії р. Ікви // Археологія. - 2005. - № 3. - С. 69-77; Поширення, виготовлення і використання кам'яних свердлених виробів епохи бронзи на території сучасної Дубенщини // Дубно і світ: Міжнародна науково-теоретична конференція, присвячена 900-річчю міста Дубна.

пам'ятках Дубенщини під час археологічних розвідок // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. - Вип. 4; Помаранчева стихія // Український вісник (незалежний політико-просвітнянський альманах). - Львів-Республіка Комі-Дубно, 2005-2006. - № 4-5 (11-12). - С. 386-388; Острів Дубовець та Підборецький монастир в картографічних джерелах і за даними археологічних досліджень // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. - Рівне: Перспектива, 2007. - Вип. 5. - С. 110-115; Археологічна пам'ятка в урочищі "Острівок" у місті Дубно // Магдебурзькому праву у місті Дубні - 500 років. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. - С. 123-124; Історія давньої Дубенщини // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 11-14; Пам'ятки вельбарської культури в басейні середньої течії р. Ікви // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 15—16; Зазирнімо у період плейстоцену // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 18-19; Кам'яні сокири // Над Іквою-рікою:

Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 22-23; Дубно в Х-ХІІІ століттях - спроба історичної реконструкції // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 28-29; Острів Кемпа як пам'ятка археології і // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно,

2007. - С. 30-31; Лубенське передмістя Сурмичі // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 37; Археологічні дані про місто Дубно та його околиці в ХІУ-ХУІІ ст. // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 76-79; Археологічні дослідження лубенських підземних ходів та провалів // Над Іквою-рікою: Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. - Дубно, 2007. - С. 102-103; Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. - С. 571-709; Археологічний комплекс пам'яток Дубно-Волиця: Історія досліджень, культурні нашарування, знахідки // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти:

Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника міста Дубна. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. - С. 103-107; Слов'яно-руське поселення в селі Листвин // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти: Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника міста Дубна. - Луцьк: Волинська обласна друкарня,

2008. - С. 107-109; *Залізник Л.Л., Ткач В.В.* Нова стоянка красносільської культури Птича-3 на Рівненщині // Кам'яна доба України. - К.: Шлях, 2003. - Вип. 4. - С. 302-305; *Козак Д.Н., Ткач В.В.* Поселення доби бронзи біля с. Хрінники Рівненської обл. // Археологічні відкриття в Україні в 2000-2001 рр. - С. 131-132; *Охріменко Г., Маркус І., Ткач В.* Розвиток озброєння первісного населення Волині // Археологічна спадщина Яна Фітцке. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. - С. 346-363; *Охріменко Г., Склярєнко Н., Ткач В.* Пам'ятки стжижовської культури на Волині та Волинському Поліссі // Нариси культури давньої Волині. - Луцьк.: Волинська обласна друкарня, 2006 - С. 404^13; *Прищєпа Б.А., Ткач В.В.* Археологічне обстеження околиць Дубна //

Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. - К., 1998. - С. 134-135; *Прищепя Б.А., Ткач В.В.* Нові дослідження пам'яток культури кулястих амфор між Стиром і Горинню:

Нариси культури давньої Волині. - Луцьк.: Волинська обласна друкарня, 2006. -С. 218-235; *Прищепя Б.А., Ткач В.В.* Слов'яно-руські городища IX-XIII ст. в басейні р. Ікви // Археологія Тернопільщини. - Тернопіль, 2003. - С. 182-189; *Ткач В., Бардецький А.* Нові пам'ятки тшинецької культури поблизу м. Дубно // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. - Нетішин, 2003-2004. — № 2-3. - С. 148—155;

Прищепя Б., Ткач В., Чекурков В. Нові археологічні дослідження міста Дубна // Магдебурзькому праву у місті Дубні - 500 років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. - Луцьк.: Волинська обласна друкарня, 2006. - С. 125-132;

Ткач В., Погорильський Я. Споруда X ст. з поселення Товпижин на березі Хрінницького водосховища // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів, 2007. -Вип. 10. - С. 156-164; *Бардецький А., Пиєничний Ю., Ткач В.* Дослідження споруди 2 на острові Дубовець в місті Дубні // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти: Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника міста Дубна. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. - С. 109-118; *Ткач В.* Поселення та майстерня доби бронзи в с. Аршичин // на сайті cibep.исог.пй.

ШКОРОПАД Віталій Володимирович [29.10.1953, с. Голоби Ковельський р-н Волинська обл. - 02.05. 2008, Луцьк] - археолог.

У 1979-1982 рр. навчався на історичному факультеті Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки. З 1984 р. - викладач кафедри історії світових цивілізацій Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки. З 1980 р. співпрацював з Волинською та Хрінницькою рятівними експедиціями Д.Н. Козака. У співавторстві з *нам.* опублікував матеріали з розкопок поселення латенського часу з урочища Пасовище (1992 р.) та поселень бронзового віку: зубрицької, вельбарської культур, могильника ульвівецької групи ранньозалізного часу - з урочища Острів (1993 р.), досліджених в с. Городок Луцького р-ну. Написав кандидатську дисертацію на тему: "Племена поморсько-кльошової культури на території Волині" (2005). Тісно співпрацював з *Д. Козаком* у справі налагодження діяльності сумнозвісної Рятівної археологічної служби у Волинській обл. Розкопки у Луцьку: на Гнідаві (2004,2006), замку (2006) та Бульці (2007).

Праці: *Шкоропад, 2004.*

ФРАГМЕНТИ ЗВІТІВ ІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ М.І. ОСТРОВСЬКОГО ЗА 1945-1951 рр.

Щоденник археологічної експедиції Інституту Археології АН Склад експедиції:

Начальник експедиції: Островський Михайло Іванович, директор історично-археологічного музею Дубенщини, делегат Інституту археології АН УРСР.

Заступник нач. експедиції: Чеботкевич Володимир Костянтинович, наук. працівник Кременецького краєзнавчого музею.

Член експедиції: наук. кореспондент Кременецького краєзнавчого музею Фалтус Іван Іванович.

Дня 27 листопада 1947 року експедиція виїхала на місце роботи в с. Людвищі Шумського р-ну.

О год. 10 цього ж дня експедицією розпочаті розвідки в центрі с. Людвищі на місці колишньої корчми біля сучасного кооперативу та сільради. Завдяки тому, що т. Фалтус; І.І., який мешкає в селі Людвищах, приготував робочу силу розвідка почалась без затримки, і таким чином до оглядання підплатової могили приступлено до її експлуатації. Перш за все стверджено такі факти:

Підплатове - це поховання знайдено випадково ще в 1938 р., коли поправлялась дорога; на краю дороги, збираючи землю, робітники знайшли плиту, а господар, який мешкає напроти, забрав цю плиту до себе на подвір'я, де вона і зараз лежить. Плита знайшлась 6-м. на глибині 35 см від поверхні ґрунту без жодних написів і орнаментів. Розкопуючи могилу, стверджено: 1) кістяк лежав горілиць в напрямку головою на півд. зах.; одна рука спочивала пальцями на тазових кістках, друга рука - права - спочивала вздовж кістяка; 2) від тягару плити, яка має 1,25 метрів довжини і 2,5 см завгрубшки, кістяк був сплющений, кістки ребер поламані; 3) при кістяку не знайдено ніяких предметів, які б датували поховання, але в попередніх роках під час побудови коопераивного будинку було знайдено подібне поховання - підплатове, в якому покійник лежав в подібному ж положенні - горілиць з витягнутими вздовж тулуба руками і на одній з них - на правій знайдено срібний перстень примітивної роботи з припаяною круглою срібною пластинкою, на якій вирізьблений візерунок лева з завуженою головою праворуч. Перстень цей датує поховання XII ст. н. е. Рівно ж в минулих роках під час різних будівельних робіт було знайдено кілька поховань під плитами близько цього місця і разом з кістками викопувались, як оповідають селяни, різні посудини. Селяни вказують на місця, де були поховання, - факти ці погребують перевірки, щоб висвітлити справу з датуванням поховань.

У цьому ж дні на віддалі 4 м від поховання при дорозі заложено траншею завдовжки 10 м і завширшки 3 м в напрямку Пол.-Пів; експлуатація траншеї не дала позитивних результатів і на цьому закінчені роботи на корчмиську (рис. Д.1).

28 листопада 1947 року

У цьому дні експедицією зроблено рекогносцировку в східному напрямку від центру с. Людвищ на височини по лівому березі протікаючої тут безіменної річечки. На високій горбовині хвилястого ґрунту стверджено численними знахідками присутність неолітичних поселень приблизно на площі 10-12 га.

На краю височини в східному напрямку від центру с. Людвищ попадаються відщепки, які говорять про присутність тут і палеолітичної стоянки, хоч без провідних форм, які б з певністю говорили про ясно виражену культурову належність.

29 листопада 1947 року

Експедиція працює в повному складі. У цьому дні вирішено зробити рекогносцировку в напрямку на схід від с. Людвищ в урочище "Деричівка". Направляючись до місця розвідки, по правому березі річечки на полях селян с. Людвищ знайдено кілька кремінних відщепків, кілька фрагментів, чотири стінні сокирки, і фрагмент серпа. Коло хутора "Деричівка" на полі М. Гаврилюка стверджено присутність хатинки. Уламки кераміки та кафлів з різного роду візерунками переважно геометричних орнаментів, серед яких дуже часто зустрічається хрест, квіти (стилізовані), які вказують на те, що тут стояв будинок, який належив до христیان ХУ-ХУІ віків (можливо, що й священика, бо, як говорять, близько цієї хати була колись церква, яку зруйнували татари. На місці хатиська заложено траншею у 2 м завширшки і 3 - завдовжки. Розкопи виявили зруйновану і спалену хату, в якій на долівці лежали шаром в 5 см грубо потовчені (можливо ще татарами) численні фрагменти кахель і кераміки - переважали фрагменти кахель. Від перегорілих стовпів в землі залишилися отвори, наповнені перепаленим фунтом та вугіллям (дуб, сосна). По цілій площі хатиська попадаються численні фрагменти перепаленої обмазки з відбитками дерев'яних конструкцій (рисунок). Розвідкою у цьому місті керував науковий кореспондент Кременецького Краєзнавчого музею тов. Фалтус І.І.

З приводу того, що другою частиною експедиції відкрито в кількадесят метрах сліди майстерні з великою кількістю кремінних відщепків, роботу на хатиську, яке знаходиться в 350 прибіл. метрах на Зх. від хутора "Деричівка" залишено і скупчено всю експедицію на місці майстерні, що знаходиться на городі М. Стрільчук.

Під час оглядання місцевості стверджено, що:

- 1) майстерня датується пізнім неолітом;
- 2) майстерня зруйнована аркою та господарчими будівлями та копанням ям та картоплі та ін.господарські потреби.

На цьому місці експедицією зібрано кілька нуклеусів і б.м. характерних відщепів. На цьому закінчено цього дня роботу.

30 листопада 1947 року

Експедиція працює у повному складі. Роботи започатковано рекогносцировкой на територію 2 горбовини на схід від хутора "Деричівка" над ставком був. поміщика Сторчевського. На першій горбовині знайдено одне неолітичне ядрище сильно патинізоване та кілька відщепів довгастої форми без ретуші.

На другій горбовині над ставком Сторчевського на половині Західного Схилу горбовини та внизу горбовини знайдено кілька нуклеусів, кілька півфабрикатів четверостінних сокирок, кілька ручних рубил оббитих способом, характерним для техніки мусть'є, і кілька відщепів.

Матеріал цей зібраний з поверхні приблизно площею 2 га.

Геологічна структура усієї горбовини: чорнозем, деградований чорнозем, деградований лес, чистий лес, шутер, який складається з сивого крейдового кременю, білого крейдового кременю, з досить великих брил (до 0,5 центнера) і на цьому закінчено роботу експедиції в цей день.

1 грудня 1947 року

Експедиція працювала в повному складі. Цього дня експедиція знову досліджувала другу горбовину над ставком Сторчевського. На самому верху горбовини заложено кілька малих (1 кв. м) шурфів, які дали в результаті майже в такому ж порядку рисунок геологічної структури, як досліджене попереднього дня узбіччя горбовини. На полудневому схилі горбовини приблизно в половині її довжини в напрямку захід-схід виявлено на поверхні велику кількість кремінних відщепів та в меншій кількості фрагменти кераміки. Вирішено заложити в цьому місці пробний розкоп (шурф) в 1 кв. м. На глибині від поверхні в 35 см в деградованому чорноземі стали попадатись дуже часто кремінні відщепи, і тому вирішено розширити пробний розкоп ще в напрямку сх.-зах. прибавивши по 1 кв. м. Під час розкопування виявлено культурний шар, в якому кремінні відщепи виступали громадно, купами, та зачали попадатись керамічні фрагменти. На цьому закінчено роботу експедиції цього дня.

2 грудня 1947 року

Вирішено частині експедиції зробити рекогносцировки на сусідні висоти для ствердження присутності на поверхні чи то кераміки, чи то кремінних знарядь або відщепів.

Друга частина експедиції продовжувала подальші роботи розкопів з попереднього дня.

Вирішено розкрити всю площу, що займає майстерня, і в такий спосіб розкопано до 6 кв. м, знявши шар землі завглибшки 35-50 см.

У центрі майстерні біля каменя (крейдового вапняка), який знайдено в цьому місці, в напрямку від каменя полуднево-західному виявлено сліди вогнища.

Коло вогнища, знайдено кільканадцять фрагментів посудин та **половину** пряслєця, що мали біконічну форму червоного кольору.

Камінь як можна було уявити собі з розположення вогнища і куп кремінних відщепів, що залягали верствою до 10 см завтовшки на схід і пол. схід від каменя, служив сідалищем для майстра. На схід від каменя знайдено 2 нуклеуси ще не використаних цілковито майстрами і один кремінний желвик, заготовлений для нуклеуса, - сирівець.

Майже усі відщепи мають характер широких пластин, рідше попадаються довгі сколки.

По зібранні всіх знайдених матеріалів, дно *майстерні* перекопано до цільника і не знайдено більше нічого.

Матеріали спаковано і на цьому закінчено роботи експедиції цього дня.

3 грудня 1957 року

Після упакування всіх матеріалів зібраних на території с. Людвищ, за час перебування експедиції в с. Людвищах цього дня о 9 год 50 хв експедиція вирушила у зворотну дорогу до м. Кременця, куди прибула о 14 год. Цього ж дня розпочато роботу на Замковій горі в Кременці з наміром зробити в цьому році виміри для ситуаційного плану площі (верхнього майданчика), де колись був замок.

4 грудня 1947 року

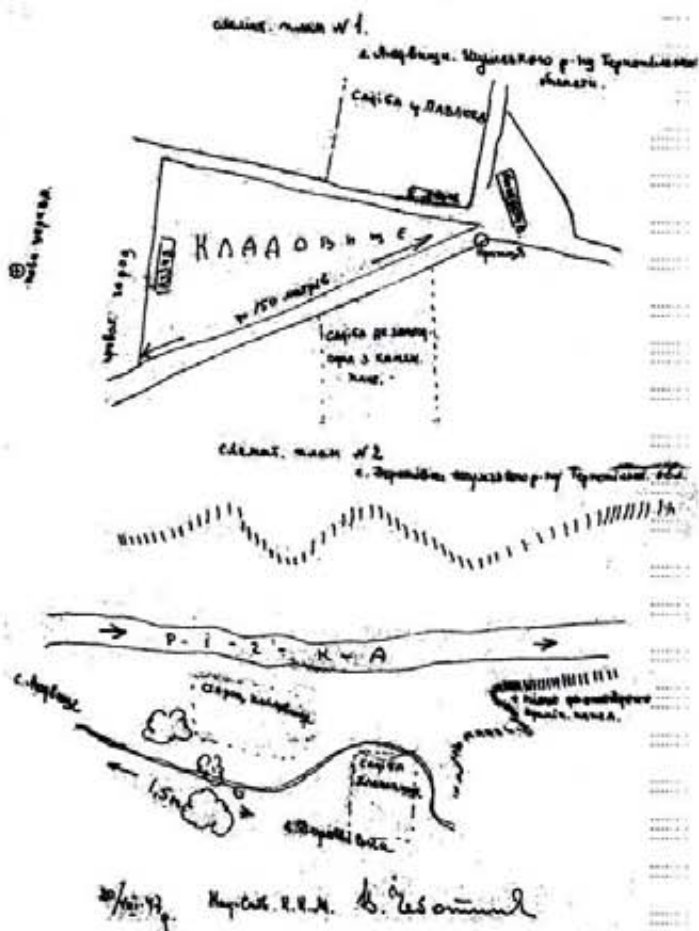
Експедиція працювала у повному складі. Цього дня експедицією обмірено площу внутрішнього подвір'я замку, справджено етап синхронності решток замку, причому стверджено, що в багатьох місцях мури дали великі тріщини і частково (дуже мало) скрутіли і обвалились

На загал Замкова гора руйнується сильно, бо місцева людність винищує сосновий ліс що обмежує схили гори, зачинає сильно діяти ерозія і розмиває гору з усіх боків.

На цьому закінчено роботу експедиції в 1947 році. Необхідним є дослідити внутрішню площу (подвір'я) замку на Замковій горі, продовжувати роботи в с. Людвішах (з'ясувати справу підлитових гробів в центрі села) та на Деричівці (2 горбовини). Так само необхідно дослідити ближчі околиці Кременця в археологічному відношенні, що досі було зроблено дуже слабо.

Начальник арх. експедиції: Островський

Члени: Чеботкевич, Фалтус

Звіт з наукового відрядження в Шумський р-н Тернопільської області ст. наук. працівника Островського М.І. і наук. прац. Джегура

Л.С.

Вибули з Кременця 25 травня 1961 р. і прибули до Шумська 25 травня. Цього ж дня відправились в с. Онишківці, оглянули старовинне городище, де знайдено 2 пряслиці і фрагменти кераміки XII ст. З оповідань селян довідались, що у збіглих роках онишковецькі люди знайшли під час оранки кілька підплитових поховань. Люди розказують, що 3 або 4 таких верхніх плит взято в церкву під поріг, а 1 ми бачили в селянина, який живе на самому городищі - під порогом. Частина цієї плити відбита і знаходиться під порогом сусіда. На сусідній з городищем горі обстежили старовинний цвинтар, де й досі знаходиться величезний кам'яний хрест. Хрест цей прямокутної форми, трохи ширший і масивніший в долішньому бокові. Лежить він боком. Могила під ним розкопана і, як ми довідались, в с. Брикові у 1912-1913 рр., з оповідань селян, в цій могилі було знайдено меч чи шаблю, прикраси. А нижче хреста є вісім курганів — усі розкопані і поросли кущами. З оповідань селян, розкопані вони були ще в кінці XIX ст., а ким - невідомо, можна припускати, що проф. Антоновичем, дослідником волинської старовини, який досліджував Шумськ і Пересопницю.

На городищі в с. Онишківцях експедиція знайшла сліди палеоліту у вигляді кількох відщепів, сильно патинізованих.

По дорозі до с. Брикова, на полуднево-східному сточищі горбовини експедиція обстежила пісковий кар'єр, де зібрано кілька видів третинних молюсків і взято черепашковий вапняк третин, періоду. В с. Брикові досліджено великий кар'єр з великими запасами бурої гончарської глини, а над нею - дрібнозернисті піски.

Цікава знахідка

7 травня в місті Кременці під час копання каналу для водопроводу по вул. Леніна № 1 було виявлено на глибині 1,5-1,7 м поховання.

Про знахідку телефонував в Кременецький краєзнавчий музей робітник Кременецького харчпрому т. Періг В.А.

Прибувши на місце знахідки, працівники музею встановили з опитування робітників, що скелет людини лежав горілиць головою на схід. При голові знайдено рештки вовни зі смушевої шапки. З лівого боку скелета знайшли мале горнятко з вухом та люльку з черешневим коротким цибуком, який був прикріплений до люльки тоненьким ремінцем. Вік людини - 40[±]5 років. На підставі знахідок горнятка і люльки можна припустити, що це поховання відноситься до першої половини XVIII ст.

З історії Кременця відомо, що у 1733 році в Кременці побували гайдамаки, які були розбиті польсько-шляхетськими військами. Можливо, що це поховання відноситься до того часу. Припущення це подаємо на підставі експонатів та ще тому, що людина була похована на обочині шляху - можливо там, де довилось загинути.

На жаль поховання було знищене копанням каналу і встановити виразніші деталі не вдалося.

8 травня 1960 року ст. н. співроб. Островський М.І.

Замітка на полі - Стаття надрукована в Кременецькій газеті "Промінь комунізму" в 1960 році. М.І. Островський.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДЖЕРЕЛА

а) опубліковані

Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. - Ч. I. - VIII. - Т. 1-5. - К., 1886.

Волинь Радянська (1939-1964 рр.). Збірник документів і матеріалів. - Ч. 3. - Львів: Каменяр, 1971. - 348 с.

б) неопубліковані

Атлас Волинської губернії двенадцяти повітов сочинен в соответствии высочайшего соизволения в Житомире при губернской чертежне 1798 г. II ЦГИАЛ. - Ф. 1350. - Оп. 3/2. - Ед. хр. 9.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ В

Києві Ф.832. *Опис 1.*

Спр. 249. *Спицын А.А.* Обзорение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ у м. ЛЬВОВ

I

Ф. 408. Львівський греко-католицький митрополичий ординаріат)

Опис 46.

Спр. 206. *Косович С.* Рассказ о городе Владимире-Волинском. Арк. 1-8.

Спр. 1186. Дослідник О. Цинкаловський про виявлені археологічні об'єкти (могилиники, городища, кургани на території Володимирського, Любомльського і Горохівського повітів, 1830-1930). -224 арк.

Спр. 1187-88. Чорнові записки дослідника О. Цинкаловського про археологічні об'єкти. Т. 1-2, б/д. - 198+225 арк.

Спр. 1372. Фото (Білів, Новожуків).

Спр. 1392. Фото розкопок О. Цинкаловського на ур. Замостє на Рівненщині, 1936р.-11 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ф. 46. Волинське воєводське управління

Опис 1.

Спр. 3354. Піврічний і річний звіти про діяльність **консерватора на території** Волині за 1927-1928 роки. - 142 арк.

Спр. 3366. Список давніх пам'яток Волинського воєводства. 1929 р. - 24 арк.

Ф.158. Магістрат міста Луцька

Опис 1.

Спр. 249. Листування з Волинським воєводським управлінням про ювілей 500-річчя з'їзду монархів у Луцьку. - 7 арк.

арк.

Ф. Р-2083. Волинський краєзнавчий музей

Опис 1.

Спр. 1. Затверджений штатний розпис і кошторис адміністративно-господарських витрат на 1940 р. - 11 арк.

Спр. 88. Наказ Міністерства культури УРСР. - 6 арк.

Ф. Р-591. Волинський обласний відділ у справах будівництва та архітектури

Опис 1.

Спр. 4. Приказ комітета по делам архітектури при СНК СССР с объявлением списка памятников архитектуры, взятых на оеобый учет. 25.09.1945 г. - 22 арк.

Спр. 12. Акты обследования памятников архитектуры, расположенных на территории Затурцевского и Иваньчивского районов Вольнской области, сентябрь 1946 г.

Спр. 14. Список памятников архитектуры Вольнской области за 1949 г.

Опис 2.

Спр. 100. Задание на составление проекта памятника архитектуры ХГУ-ХУІІІ вв. - замка Любарта в г. Луцк. Август 1951 г. - 3 арк.

Спр. 236. Сведения о ремонтно-реставрационных работах памятников архитектуры за 1956г.-57 арк.

Спр. 338. Материалы по строительным и ремонтно-восстановительным работам в 1960 р. -85 арк.

Спр. 367. Материалы по капитальному строительству и ремонтно-реставрационным

работам в 1961 р. - 73 арк.

Опис 4.

Спр. 10. Документи охоронних зон пам'ятників архітектури Володимир-Волинського р-ну. 1969-1982 рр. - 12 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Р-2591. Львівський історичний музей

Опис 1.

Спр. 698. *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею на території Ровенської, Волинської та Львівської областей в 1987 році. - Львів. - 39 с.

Спр. 712. *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею на території Волинської, Ровенської та Львівської областей в 1988 році. - Львів, 1989. -18с.

Спр. 737. *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції на території Волинської області в 1990 р. (розвідки в околицях Лучеська, Перемиля, розкопки в ур. Вали біля с. Борисковичі Горохівського р-ну та в ур. Острів біля с. Чемерин Ківерцівського р-ну - посад літописного міста Чемерина (1149 р.). -Х-ХГ/ ст.). - Львів, 1991. — 80 с.

Спр. 748. *Терський С.В.* Звіт про роботу Ранньосередньовічної археологічної експедиції заповідника на території замку Любарта (охоронні дослідження) та розвідки в околицях Луцька у 1991 році. - Львів; Луцьк, 1992. - 57 с.

Спр. 905. *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 2000 році. - Львів, 2001. - 48 с.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

/ Ф. 160. Якуб Гоффман

Опис 1.

Спр. 77. Отчет делегата Государственного археологического музея в Варшаво Я. Гоффмана о проведенных раскопках в Забороле й в Новомьльске на Вольїни й переписка с музеем.

Спр. 79. Отчеты о произведенных раскопках в Гороховском **повете й** библиография по археологии Вольїнского воеводства.

Ф. Р-562. Рівненський обласний краоінавчний музей

Опис 1.

Спр.80,арк. 6 зв.

ВІДДІЛ РУКОПИСІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Ф. 9. Цинкаловський Олександр (1898-1983)

Спр. 90. Археологічні знахідки Володимира-Волинського. - **9 арк.**

Спр. 158. Список рукописних євангелій в Володимирі-Волинському. -**4 арк.**

Спр. 317. Археологічні знахідки з Вікнин Великих. - 4 арк.

НАУКОВИЙ АРХІВ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

1947/6, *Свєшніков І.К.* Звіт з археологічних дослідів, проведених **на полі** Лиственщина в с. Костянець Лубенського району Ровенської області.

1947/6а, *Смішко М.* Звіт за роботу Лубенської розвідкової експедиції 1947 р.

1948/14, *Рудчнський М.Я.* Звіт Дубно-Кременецької палеолітичної експедиції ІА АНУРСР 1948р.

1948/14а, *Брайчевський М.Ю.* Розвідка слов'янських пам'ятників на Подільсько-волинському Прикордонні.

1950/20 (№ 2088), *Канивец В. Й.* Отчет об археологической разведке в Западной Украине в июле-августе 1950 г.- 79 с.

1951/15а, *Захарук Ю.Н.* Археологические исследования на Вольїни в 1951 г.

1952/166 (№ 2088), *Канивец В. Й.* Звіт про археологічну розвідку в Західній **Україні в 1952р.**

1952/26, *Захарук Ю.М.* Археологічні дослідження на Волині в 1952 р.

1955/40, *Кухаренко Ю. В.* Отчет о разведке на территории Украинского Полесья в **1955 г.** - 5 с.+6 табл.

1956/15, *Кухаренко Ю.В.* Отчет об археологических исследованиях в Поросье й на территории Вольїнского Полесья в 1956 г.- 23 с., 22 табл.

1956/23. *Тиханова М. А.* Отчет о работах Вольїнско-Днестровского отряда Славянской экспедиции ИИМК АН СССР в 1956 г.- 36 с., 53 фото.

1956/29, *Каргер М.К.* Отчет о раскопках Галицко-Вольїнской экспедиции 1956 года. - 14 с., 16 табл.

- 1957/23, *Кухаренко Ю.В.* Отчет о раскопках на территории Украинского полесья в 1957 г.-9 с. + 12 ф.
- 1957/27, *Тихонова М.А.* Отчет о работах Днестровско-Волинского отряда Галицко-Волинской экспедиции ИИМК АН СССР в 1957 г.- 26 с. + 68 табл.
- 1957/27а, *Каргер М.К.* Отчет о раскопках Галицко-Волинской археологической экспедиции ИИМК АН СССР и ЛГУ в 1957 г.- 19 с. + 36 табл.
- 1957/276, *Тихонова М.А.* Отчет о работах Днестровского отряда Галицко-Волинской экспедиции ИИМК АН СССР на Южной Волини в 1957 г. - 27 с. + 95 табл.
- 1957/33, *Бонда? І.В.* Науковий звіт про археологічні розкопки в м. **Острозь!**, Ровенської обл. в 1957 році.- 11 с.
- 1958/27, *Свешников И. К.* Отчет о работе Ровенской археологической экспедиции Львовского Государственного Исторического Музея в 1958 г. - 24 с.
- 1958/28, *Кухаренко Ю. В.* Отчет о раскопках на территории Полесья в 1958 г. - 25 с.
- 1958/35а, *Тихонова М.А.* Отчет о работах Днестровско-Волинской экспедиции ЛО ИИМК АН СССР на южной Волини в 1958 г.- 18 с. + 97 табл.
- 1958/36, *Каргер М.К.* Отчет о раскопках Галицко-Волинской Археологической экспедиции ИИМК АН СССР и Ленинградского Гос. Университета 1958 г.- 14 с.
- 1958/37, *Бонда? І.В.* Археологічні розкопки в місц Острозь 1958 р.- 15 с.
- 1958/44, *Ляпушкин И.И.* Отчет о работе Днепровской Левобережной археологической экспедиции ИИМК АН СССР.- 17 с. + 26 табл.
- 1958-1959/13 а *Березанская С.* Отчет о работе Волинского разведочного отряда в 1958-1959 гг.-19 с., 9 табл.
- 1959/13, *Тереножкиш О.І.* Отчет о работе Волинской арх. экспедиции 1959 г.— 66 с., 11 табл.
- 1959/33, *Каргер М.К.* Отчет о раскопках Галицко-Волинской археологической экспедиции в 1959 г.- 13 с.+30 табл.
- 1960/20, *Раппопорт П.А.* Работа на территории Украинской ССР по изучению крепостей .- 30 с. + 54 фото.
- 1960/34, *Свешников І.К.* Звіт за археологічні розвідки, проведені в Станіславській та Ровенській областях.- 43 арк. + 27 табл.
- 1960/47, *Савич В.П.* Звіт про археологічні дослідження Львівського Історичного музею на Волині в 1960 р.- 68 арк +31 табл.
- 1960/50, *Ауліх В.В.* Звіт про розкопки верхнього горизонту городища в с. Зимне Волинської обл.— 22 арк.
- 1960/50а, *Пелецишин М.А.* Звіт про дослідження нижнього горизонту городища в с. Зимне Волинської обл.- 19 арк., польова документація.
- 1960/53, *Тихонова М.А.* Отчет о работе Днестровско-Волинской экспедиции ЛО ИА АН СССР.- 34 арк. + 124 табл. Польова документація.
- 1961/15, *Кухаренко Ю.В.* Отчет о археологических разведках на Волини в 1961 г-4 с.
- 1961/17, *Раппопорт П.А.* Отчет о работе по изучению крепостей на территории Украины в 1961 г.- 32 с.+ польова документація.

- 1961/21, *Островський М.І.* Звіт з науково-дослідної роботи експедиції Кременецького краєзнавчого музею за час від 8 по 9 жовтня 1961 р.- 20 с.+4 табл.
- 1961/35, *Свешников І.К.* Звіт про роботу Ровенської археологічної експедиції в 1961р.-51с.+22табл.
- 1961/36, *Савич В.П.* Звіт про археологічні дослідження Львівського історичного музею на Волині 1961- 55 с.+34 табл.
- 1961/46, *Ауліх В.В.* Звіти про розкопки верхнього і нижнього горизонтів багатошарової пам'ятки біля с. Зимне Волинської обл.- 26 с.+ 10 табл., польова документація.
- 1961/52, *Тиханова М.А.* Отчет о работах Днестровско-Вольинской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1961 г- 33 С.+88 табл.
- 1962/20, *Винокур І.С., Островський М.І.* Звіт про розкопки Раковецького могильника в 1962 р.- 9 с.+25 табл.
- 1962/29, *Свешников І.К.* Звіт з роботи Ровенської археологічної експедиції в 1962р.-60с.+21табл.
- 1962/4, *Каргер М.К.* Звіт про розкопки Галицько-волинської археологічної експедиції Ленінградського відділу Інституту археології АН
- 1962/42, *Ауліх В.В.* Звіт про розкопки верхнього горизонту городища в с. Зимне Волинської обл., 1962 р.- 24 с.+5 табл.
- 1962/43, *Савич В.П.* Звіт про археологічні дослідження Львівського історичного музею в с. Липа, Дубнівського району. Рівненської обл. у 1962 р.- 44 с.+36 табл.
- 1962/46, *Каргер М.К.* Отчет о раскопках Галицко-Вольинской археологической экспедиции Ленинградского отделения Института археологии АН СССР и Ленинградского Гос. Университета в 1962 г.- 9 с., 27 табл.
- 1963/15, *Раппопорт П.А.* Отчет о работе отряда по изучению крепостей 1963год.- 22с.
- 1963/35 *Винокур И.С. Островской М.И.* Отчет о раскопках Раковецкого могильника в 1963 г.- 6 с.+11 табл.
- 1963/36 *Свешников И.К.* Звіт з роботи Ровенської археологічної експедиції в 1963р.-38 с.,+16 табл.
- 1963/44, *Ратич О.О.* Звіт про археологічні дослідження в с. Перемиль Волинської обл.-17 с.+ 8 табл.
- 1963/45 *Ауліх В.В.* Звіт про розкопки верхнього горизонту городища в с. Зимне, Володимир-Волинського р-на. Волинської обл. в 1963 р.- 18 с.+ 2 табл.
- 1963/46, *Каргер М.К.* Отчет о раскопках Галицко-Вольинской арх. экп. Ленинградского отделения института археологии АН СССР и Ленинградского Гос. Университета в 1963 г.-7 с.+ 17 табл.
- 1963/58, *Савич В.П.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції в с. Липа, Ровенської обл.- 12 с.+ 7 табл.
- 1964/25, *Свешников І.К.* Звіт з роботи Ровенської археологічної експедиції в 1964р.-45 с.+18 табл.
- 1964/37, *Пелецишин М.А.* Звіт про дослідження нижнього шару городища в с. Зимне, Володимир-Волинського району Волинської області у 1964 р- 31 с. + 6 табл. + польова документація

- 1964/39, *Ратич О.О.* Звіт про археологічні дослідження в с. Перемиль Волинської області 1964 р.- 31 с. + 18 табл.
- 1964/49, *Ауліх В. В.* Звіт про розкопки верхнього горизонту городища в с. Зимне, Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. в 1964 р.- 27 с. + 2 табл.
- 1964/62, *Островський М.І.* Палеолітична стоянка на горі Пустельня.- 5 с.+ польова документація.
- 1965/37, *Сवेशніков І.К.* Звіт з роботи Ровенського загону Волинської археологічної експедиції в 1965 р.- 30 с. + 11 табл.
- 1965/51, *Русанова І.П.* Отчет о работе Древлянского отряда в 1965 г.- 9 с. + 3 табл.
- 1965/62, *Пелецишин М.А.* Звіт про роботу Валентинівського загону Волинської археологічної експедиції в 1965 р.- 39 с. + 9 табл.
- 1966/72, *Свешніков І. К.* Звіт з роботи Волинської археологічної експедиції в 1966г.-25 с.+ Ютабл.
- 1966/74, *Ауліх В. В.* Звіт про роботу Слов'янської археологічної експедиції Ін-ту суспільних наук ЛОЛДУ в 1966 Г.-42 с. + 13табл.
- 1967/15, *Кучера М. П.* Звіт про роботу Волинського загону Інституту археології АН УРСР у 1967 р.- 20 с. + 2 табл. + 8 к р. + 26 с. + 4 с.
- 1967/28а, *Березанская С.С.* Отчет об археологических работах на осушительных системах Северной Украины в 1967 г. /по рекам Иква, Стоход, Борзна, Остер/.- 22 с. + 13 табл. + 3 карт. + 1 зош. + 12 кадр. = 2 шт.
- 1967/35, *Кухаренко Ю. В.* Отчет об археологических исследованиях на Вольніни в 1967Году.-9с.
- 1967/61, *Черниш О. 77.* Звіт про роботу Палеолітичної експедиції відділу археології ІСН в 1967 р.- 23 с. + 16 фото.
- 1967/63, *Пелецишин М.* Звіт про розкопки Західноволинської археологічної експедиції ІСН ЛДУ в 1967 р.- 36 с. + 15 табл.
- 1967/76, *Матвієйко М. В.* Звіт любительських археологічних досліджень Гнідавської церковної гірки (на межі Луцька) в 1967 р.- 67 с.
- 1967/79, *Ауліх В. В.* Звіт про роботу Слов'янської археологічної експедиції інституту суспільних наук ЛДУ в 1967 р.- 24 с. + 9 табл. + 8 с.
- 1967/83, *Остатюк Д.О.* Отчет об археологических исследованиях в с. Гуше Любомльського р-на Вольїнської обл. /Мог. IX - II ст. до н. е./.— 8 с. + 12 табл.
- 1968/24, *Кучера М.П.* Звіт про роботу Волинського загону ІА АН УРСР та Луцького педінституту ім Лесі Українки у 1968 р.- 81 с.+6 табл.+73 рис.
- 1968/29, *Крушельницька Л.* Звіт Ранньозалізного загону Волинської археологічної експедиції про польові дослідження 1968 р.- 25 с.+7 табл.
- 1968/44, *Русанова 7.77.* Отчет о работе Вольїнской зспедиции Института археологии АН С ССР в 1968 г.- 22 с +22 табл.
- 1968/49 *Рапопорт П.А.* Отчет о работе отряда по изучению жилищ, гора Троица Тернопольской обл.-30 с.+13 рис.

1968/51, *Кухаренко Ю.В.* Отчет об археологических исследованиях на Вольти в 1968г.-4с.+2рис

1968/67, *Аулік В.В.* Звіт про роботу Слов'янської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР.- 26 с.+12 табл.

1968-70/101, *Матвієйко М.В.* Звіт з археологічних досліджень залишків стійбищ культури лінійно-стрічкової кераміки Гнідавського хребта, зокрема Церковної Гірки 1968-70 рр.- 54 с.+22 табл.+12 рис.

1969/103, *Русанова І.П.* Отчет о работе Вольинской экспедиции ИА АН СССР за 1969 г. /10-11ст./.- 9 с. +23 табл.

1969/64, *Савич В.П.* Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР.- 34 с. + 35 табл.

1969/71, *Пелецишин М.А.* Звіт про роботу Західноволинської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР.- 18 с. + 11 табл.

1969/73, *Свєшніков І.К.* Звіт з роботи Львівської енеолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР.- 15 с. + 7 табл.

1969/96, *Воляник В.К.* Звіт про археологічні розвідки в Тернопільській обл. - 7с.+10 табл.

I

1970/21, *Кучера МП.* Звіт про розвідкові археологічні розкопки на городищі поблизу ' с. Лище та на замчищі поблизу с. Городище Луцького р-ну в 1970 р- 20 с.+2 табл.

1970/61, *Кухаренко Ю.В.* Отчет о работе Полесского отряда ИА АН СССР на Вольїни.- 5 с.+7 табл.

1970/72, *Свєшніков І.К.* Звіт про розкопки на території Ровенської обл.- 42 с.+ 14 табл.

1970/80, *Савич В.П.* Звіт про роботу Палеолітичної експедиції (м. Кременець).-30 С.+40 табл.

1970/86, *Каспарова К.В.* Отчет о раскопках могильника у с. Черск, Маневичского р-на Вольинской обл. (зарубинецкая к-ра).- 23 с.+19 табл.

1971/15в, *Воляник В.К.* Звіт про роботу Волинського загону Ранньослов'янської археологічної експедиції ІА АН УССР за 1971 р.- 29 с.-І табл. Польова документація

1971/35, *Нікольченко Ю.М.* Звіт про роботу археологічної експедиції Ровенського краєзнавчого музею за 1971 р.- 17 с.+12 табл.

1971/67, *Савич В.П.* Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції Ін-ту суспільних наук АН УРСР у 1971 р.- 26 с.+18 табл.

1971/75, *Свєшніков І.К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р. в 1971 р.- 27 с.+15 табл.

1971/78, *Палецишин М.А.* Звіт про розкопки Волинсько-дністровської археологічної експедиції Львівського ордену Леніна держуніверситету ім. І.Франка в 1971 р.-2 9 с.+22табл.

1972/226, *Воляник В.К.* Звіт про роботу Волинського загону Слов'янської експедиції ІА АН УРСР.- ілюстрації: таблиці - фото, креслення, інвентарний список, щоденник Воляника В.К.

1972/68, *Нікольченко Ю.М.* Отчет о раскопках в с. Торговица Мльиновского р-на.- ілюстрації: таблиці, інвентарний список в тексті.

1972/88, *Пелецишин М.О.* Звіт про роботу Волинсько-дністровської експедиції біля с. Голишів.- ілюстрації: в тексті.

1972/91, *Кучінко М.М.* Звіт про роботу Луцької давньоруської експедиції.- ілюстрації: в тексті.

1973/101, *Грибович Р.Т.* Звіт про роботу Волинської мезолітичної екс. в 1973 р. -21 с.+12арк.

1973/18, *Кучера М.П.* Звіт про обстеження городищ на Волині та в Подолії.-86 с.+1 Імал.

1973/52, *Михальчишин І. Р.* Нові матеріали до археологічної карти Західної Львівщини і Західної Волині (Нестерівський і Сокальський р-н Львівської обл. та Іваничівський р-н Волинської обл.).- 66 С.+147 фото.

1973/58, *Савич В.П.* Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції ІСН АН УРСР в 1973 р- 54 с.+54 табл.

1973/73, *Свєшніков І.П.* Звіт про роботу археологічної експ. Ровенського музею на місці Берестецької битви 1651 р. в 1973 р.- 20 с.+1 1 табл., з описом на 1 с.

1973/81, *Пелецишин М.А.* Звіт про розкопки Волинської арх. екс. Львівського держ. універ. в ур. Замчище біля с. Голишів луцького р-ну /пізньє трипілля та к-ра стрічкової кераміки.- 22 с.+1 7 табл.

1973/93, *Никольченко Ю.М.* Отчет о работе археологической зкспедиции Ровенского музея в 1973 г. /древнерусский летописный город Дорогобуж, курган комаровской к-ры в с. Кургань Острожского р-на.- 28 с.

1974/110, *Каспарова К.В.* Отчет о работе Полесской археологической зкспедиции Гос. Зрмитажа в 1974 р.- 16 с.+31 табл.

1974/45, *Свєшніков І.К.* Звіт про роботу Ровенської енеолітичної експедиції Ін-ту суспільних наук УРСР в 1974 р.- 20 С.+18 табл.

1974/54, *Свєшніков І. К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Ровенського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р. в 1974 р.- 23 с.+8 табл.

1974/78, *Пелецишин М.А.* Звіт про розкопки Волинсько-дністровської археологічної експедиції біля с. Хорів, Острозького р-ну, Ровенської обл.- 24 с.+32 табл.

1974/79, *Грибович Р.Т.* Звіт про роботу Волинської мезолітичної експедиції (стоянка Нобель Зарічнянського р-ну Ровенської обл.) Ін-ту суспільних наук АН УРСР в 1974р.-16 с.+7 табл.

1974/89, *Терський В.С.* Звіт про роботу Ровенського окремого давньоруського розвідкового загону відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР у 1974 р.— Львів, 1975- 12 с.+25 табл.

1974/91, *Кучінко М. М.* Звіт про археологічні дослідження розвідкового і рятівного характеру в Волинській обл. в 1974 р.- 5 с.+4 табл.

1975/55, *Раппопорт П. А.* Отчет о работе архитектурно-археологической зкспедиции в 1975 г.- 16 с., 24 рис.

1975/64, *Свєшніков І.А.* Звіт з роботи Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР.- 32 с., 15 табл.

1975/185, *Малевская-Малевич М. В.* Отчет о работе Любомльского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в 1975 г. (13-14 вв.). -26 с., 41 табл.

1975/86, *Пелецишин М.А.* Звіт про розкопки енеолітичного заgonу Волинсько-дністрянської експедиції біля с. Листвин Дубнівського р-ну Ровенської обл.- 22 с.

1975/88, *Савич В.П.* Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР.- 14 с., 13 табл.

1975/102, *Терський В. С.* Звіт про роботу Ровенського давньоруської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у с. Пересопниці Ровенської області у 1975 році.- Львів, 1976— 52 с.

1975/112, *Грибович Р.Т.* Звіт про роботу Волинського мезолітичного заgonу Ровенської арх. експ.-17 с., 10 табл.

1975/123, *Чайка Р.М.* Звіт про роботу Давньоруського заgonу Волинсько-дністрянської археологічної експедиції Львівського держуніверситету.- 11 с., 13 табл.

1976/39, *Пелецишин М.А.* Звіт про розкопки Волинсько-дністровської археологічної експедиції біля с. Хорів Острівського р-ну Ровенська обл.- 29 с., 25 табл.

1976/90, *Свєшніков І.К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Ровенського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р. в 1976 р.- 22 с., 11 табл., польова документація.

1976/100, *Чайка Р.М.* Археологічні дослідження в верхів'ях Горині і Стиру в 1976 р.— 10 с., 13 с., польова документація.

1976/102, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження у Володимирі-Волинському в 1976 р.- 1 с., польова документація.

1976/129, *Савич В.П.* Звіт про роботу Подільського палеолітичного заgonу Карпато-Волинської експедиції ІА АН УРСР в 1976 р.- 53 с., 21 табл., польова документація.

1976/131, *Петигирич В.М.* Звіт про роботу Волино-Подільського заgonу Карпато-Волинської арх. експ. Інституту суспільних наук АН УРСР в 1976 р.- 10 с., 7 табл., польова документація.

1976/132, *Понамарьова Т.А.* Отчет о работах археологической экспедиции Ровенского краевед. муз. в 1976 г.- 12 с., 13 табл., польова документація.

1976/136, *Терський В.С.* Звіт про роботу Ровенського давньоруського археологічного заgonу Карпато-Волинської експедиції Інституту суспільних наук УРСР у 1976 р.- 30 с., 23 табл., польова документація.

1976/142 (№ 8638, 8639), *Малевская М. В.* Отчет о работе Вольинского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в 1976 г.- 24 с., 42 рис.

1977/53, *Хведась А.* Отчет Острожского государственного краеведческого музея о проведенный охраняемых раскопок раннежелезного века в с. Бродовский хутор Острожского р-на Ровенской обл.- 3 с., 6 табл., польова документація.

1977/84, *Свєшніков І.К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Ровенського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р. в 1977 році.- 13с., ілюстрації- 5 табл.

1977/84а, *Свешніков І.К.* Звіт з роботи Ровенського загону Карпато-Волинської та Дрогобицького і Звенигородського загонів Львівської обласної археологічної експедиції ІСН АН УРСР в 1977 році.- 23 с., 17 мал.

1977/90, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцького району Волинської області в 1977 році.- 18 с., 28 мал.

1977/112, *Петегирич В.М.* Звіт про роботу Волинського розвідкового загону Карпато-Волинської археологічної експедиції ІСН АН УРСР в 1977 році.- 7 с., польова документація.

1977/113, *Терський В.С.* Звіт про роботу Пересопницького археологічного загону Волино-Подільської експедиції ІСН АН УРСР в 1977 році.- 17с., 14 мал.

1977/118, *Чайка Р.М.* Археологічні дослідження у верхів'ях Горині і Стиру 1977 р.- 8 с., польова документація.

1977/119, *Воробей М.І.* Отчет о полевых работах во Владимирецком районе Ровенской обл. в 1977 году.- 2 с., ілюстрації- 5 табл.

1977/129, *Конопля В.М.* Звіт про археологічні дослідження в 1977 р.— 43 с., ілюстрації і фототаблиці - 20 мал., польова документація.

1977/134, *Савич В.П.* Звіт про роботу Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1977 р.- 65 с., 20 мал., польова документація.

1977/135, *Грибович Р.Т.* Звіт про роботу Волинського мезолітичного загону Інституту суспільних наук АН УРСР 1977 р.- 7 с., 6 мал., польова документація.

1977/145, *Нікольченко Ю.М.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1978 г.- 12 с., 11 табл.

1977/148, *Руй Р.Т., Круц В.А., Хведась А.* Отчет о раскопках Кургана в с. Межирич Острожского р-на, Ровенской обл. в 1977 г.

1978/35, *Конопля В.М.* Звіт про роботи Ровенського розвідкового загону Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1978 р.-30 с., ілюстрації — 14 табл.

1978/67, *Свешніков І.К.* Звіт про роботи Млинівського загону Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1978 р.- 32 с., ілюстрації -13с.

1978/98, *Свешніков І.К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Ровенського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р.- 7 с., 3 табл.

1978/99, *Пономарева Т.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведч. музея в 1978 г.- 14 с., ілюстрації- 1 Ітабл.

1978/111, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцького району Волинської обл. в 1978 р.- 15 с., ілюстрації- 23 табл.

1978/112, *Свич В.П.* Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1978 р.- 48 с., ілюстрації- 19 с.

1978/140, *Воробей М.І.* Отчет о раскопках во Владимирецком р-не Ровенской обл. в 1978 г.- 3с., 10 табл., інв. опис -1с.

1978/145, *Чайка Р.М.* Звіт про розкопки Ранньослов'янського загону Волинсько-дністрянської археологічної експедиції у 1978 р.- 13 с., 10 рис., інв. опис -4с.

1978/151, *Кучінко М.М.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях в Луцком замке в 1978 г.- 14 с., ілюстрації- 8 табл.

1979/54, *Нікольченко Ю.М.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1979 г.- 11 с., 12 табл.

1979/75, *Охришенко Г.В.* Звіт про розвідкові археологічні роботи в Волинській обл.в 1979р.-16с. 11 табл.

1979/77, *Артюх В.С.* Отчет о работе археологического отряда экспедиции "Шельф" на территории Вольшской области в 1979 г.- 14 с., 23 мал.

1979/78, *Конопля В.М.* Звіт про роботу енеолітичного загону Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1979 р.- 56 с., 9 табл.

1979/79, *Крушельницька Л.І.* Звіт № 1 про польові дослідження розвідкової експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в Ровенській обл. 1979 р.- 5 с., 3 табл.

1979/96, *Чайка Р.М.* Звіт про розкопки Ранньослов'янського загону Волинсько-дністрянської археологічної експедиції біля с. Старгород Сокальського р-ну Львівської обл., с. Литовеж Іваничівського р-ну Волинської обл., Жорнів Дубнівського р-ну Ровенської обл., та у с. Деревляни Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл.- 9 с. + 12 табл.

1979/105, *Сеешніков І.К.* Звіт з роботи Млинівського загону Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1979 р.- 13 с.+6 табл.

1979/139, *Терський В.С.* Звіт про роботу Ровенського давньоруського загону Волино-Подільської археол. експедиції Інституту суспільних наук.- 13 с., 20 табл.

1979/142, *Савич В.П.* Звіт про роботу Палеолітичного загону Волино-Подільської експ. ІСН АН УРСР.- 43 с., 28 табл.

1980/38, *Нікольченко Ю.М.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1980 г.- 6 с., 7 табл.

1980/39, *Сеешніков І.К.* Звіт з роботи Червоноармійського загону Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1980 р.- 17 с., 10 табл., польова документація

1980/41, *Сеешніков І.К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Ровенського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р. в 1980 р.- 28 с., 11 табл., польова документація

1980/46, *Охрименко Г.В., Заклекта П.М.* Звіт про розвідки неолітичних пам'яток на території північно-західної Волині.-іб с.

1980/48, *Никитенко М., Полегайлов А., Сидоренко І.* Отчет о раскопках 1980 г., памятник архитектуры 18 ст., замок князей Заславских в г. Изяславе Хмельницкой обл.- 14 с., 93 рис.

1980/53, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцького району Волинської обл. в 1980 р.- 14 с., 21табл.

1980/54, *Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1980 г.— 7 с., 8 табл.

- 1980/62, *Конопля В.М.* Звіт з роботи Розвідкового енеолітичного загону Ровенської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1980 р.-21 с., 18 рис.
- 1980/100, *Пелецишин М.А., Чайка Р. М.* Археологічні дослідження на Волині в 1980 р. Звіт про розкопки та розвідки Волинсько-дністрянської археологічної експедиції в Бродівському р-ні Львівської обл.- 19 с., 11 рис.
- 1980/102, *Никитенко М., Полегайлов А., Сидоренко І.* Памятник архитектуры XVI ст. Святогорский монастирь в с. Зимно.- 6с., 19 рис.
- 1980/119, *Орлов Р.С., Сегеда С.П.* Отчет об исследовании городища у с Дорогобуж.- 2 с., 2 табл.
- 1980/129, *Терський В.С.* Звіт з роботи Ровенського давньоруського загону Волино-Подільської археологічної експедиції ІСН АН УРСР.- 11 с., 21 табл.
- 1981/20а, *Козак Д.Н.* Звіт про розкопки поселення пшеворської культури в с. Боратин Волинської обл.-18 с., 33табл., польова документація.
- 1981/34, *Михальчишин І. Р.* Звіт про археологічні розвідки на території Львівської та Волинської областей у 1981 році.- 8 с., 89 табл., польова документація.
- 1981/44, *Охріменко Г.В.* Неолитическое поселение на Гнидаве.- 13 с., 14 табл.
- 1981/45, *Свешніков І.К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Ровенського обл. краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р. у 1981 р.- 19 с., 4 табл.
- 1981/46, *Свешніков І.К.* Звіт з роботи Червоноармійського загону Ровенської археологічної експедиції та Пустомитівського розвідкового загону Львівської обласної археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1981 р.- 25 с., 25 арк.
- 1981/72, *Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1981 г.- 12с., 19 табл.
- 1981/111, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцького р-ну. Волинської обл. 1981 р.- 8 с.
- 1981/120, *Савич В.П.* Звіти про роботу Волино-Подільської експедиції в м. Кременці Тернопільської обл. та Новобудівної археологічної експедиції в с. Дома-жирі Львівської обл.— 24 с.
- 1982/28, *Козак Д.Н.* Розкопки поселення 1 тис.н.е у с. Боратин в 1982 г.- 19 с., 33 рис.
- 1982/63, *Свешніков І.К.* Звіт з роботи археологічної експедиції Ровенського обласного краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р.-6 с.
- 1982/64, *Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1982 г.- 17 с., польова документація.
- 1982/103, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцького р-ну Волинської обл.- 22 с., польова документація.
- 1982/116, *Терський В.С.* Звіт з рятівних розкопок Пересопницького городища Ровенської обл в 1982 р.- 16 с., польова документація.
- 1982/118, *Михальчишин І. Р.* Звіт про археологічні розвідки на території Львівської та Волинської областей в 1982 р.- 13с., 111 рис., польова документація.

1982/132, *Пескова А.А.* Отчет о работе Владимир-Волынского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в г. Владимире-Волынском в

1982 г.- 12 с., 21 фотош., 36 рис.

1982/132, *Пескова А.А.* Отчет о работе Владимир-Волынского отряда Архитектурно-археологической экспедиции в г. Владимире-Волынском в 1982 г.— 12 с., 36 рис, польова документаця.

1983/21, *Залиняк Л.Л.* Отчет об исследованиях археологических памятников в Ровенской и Житомирской областях Волынской экспедиции ИА АН УССР в 1983 г.- машинопис рос. мовою - 68 с., шюстрацп: альбом - 127 рис., креслення - 18 арк., з описом на 1 с., негативи - 105 кадр., з описом на 2 с., контакта! вдбитки - 4 табл., щоденники - 2 зош., швентарний опис 2 зош. — 15 с. 1

1983/3ба, *Козак Д.Н.* Звіт про розкопки поселення 1 чверті 1 тисячоліття н.е. біля с. Гірка Полонка на Волині у 1983 роц.- машинопис укр. мовою - 23 с., ілюстрації:

альбом - 27 рис., креслення - 11 арк., з описом на 1 с., негативи - 39 к., контактні відбитки - 4 табл., щоденник - 108 с., інвентарний опис - 1 зошит.

1983/92, *Кутинко М.М.* Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцкого р-ну.- машинопис укр. мова - 28 с., ілюстрації з текстом.

1983/95, *Прищепя Б.П.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1983 г.- машинопис рос. мова - 29 с., шюстраци: таблиц! - 40 арк.

1983/96, *Охрименко Г.В.* Звіт про археологічні розкопки біля с. Гірка Полонка в 1983 р.- машинопис укр. мова - 7 с., ілюстрації: таблиці; - 15 арк., негатива ФЕД-6) кадрів, щоденник - 42 с.

1983/107, *Мякітенко М., Полегайлов А., Тищенко А.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях Фарного костела в г. Изяславле Хмельницкой обл.- машинопис рос. мова - 3 с., шюстраци з текстом - 56 арк. 1

1983/110, *Пясецький В.К.* Отчет об археологических исследованиях в 1976-1983 гг. 1 /дослщження пам'яток вад кам'яного віку до ранньозалізного/, машинопис рос. мова — 31 с., 3 шюстраци - 57 рис.

1983/111, *Артюх В.С.* Отчет о работе археологического отряда экспедиции "Шельф" Львовского ордена Ленина государственного университета им. И.Франка.- машинопис рос. мова - 25 с., шюстрацп - 19 арк.

1983/113, *Гупало В.Д.* Отчет Волынской древнерусской археологической экспедиции Львовского исторического музея о результатах исследования древнерусского курганного могильника у с. Берестяное Киверцевского р-на Волынской обл.— машинопис рос. мова - 22 с., шюстрацп з текстом - 14 табл.

1983/116, *Раппопорт П.А.* Отчет Владимир-Волынского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛОИА АН УССР в 1983 г. в г. Владимир-Волынском и на городище близ с. Шепетовки Хмельницкой обл.- машинопис рос. мова - 40 с., шюстраци з текстом — 35 арк.

1983/132, *Пескова А. А.* Отчет о работе Владимир-Вольгаского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в 1983 г. в г. Владимире-Волынском и на городище близ г. Шепетовки Хмельницкой обл.- 12 с., 21 фотош., 20 рис.

1984/21, *Залізняк Л.Л.* Отчет о полевых исследованиях Волынского отряда Первобытной экспедиции в 1984 г.- *Охриенко Г.В.* Отчет об исследованиях неолитических памятников на Волини в 1984 г.- 34+12 с., шюстраци - 69+28 табл.

- 1984/26, *Козак Д.Н.* Звіт про розкопки поселення рубежу нашої ери у с. Гірка Полонка-II на Волині у 1984 р.- 22 с., 37 табл., польова док-ція.
- 1984/61, *Гупало В.Д.* Отчет Вольїнської Древнерусської арх. зкспедиції Львовського історического музею о результатах исследований древнерусского курганного могильника у с. Берестяное Киверцевского р-на Вольїнської обл.- 29 с., 19 фото.
- 1984/96, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження на давньоруському городищі в селі Городище Луцького р-ну Волинської обл. в 1984 р.- 21 с. + ілюстр.
- 1984/121, *Пясецький В.К.* Отчет о раскопках палеолитического местонахождения Жорнов в Дубновском р-не Ровенской обл. в 1984 г.- 21 с. + ілюстр.
- 1984/138, *Терський В.С.* Звіт Ровенської давньоруської експедиції ІСН АН УРСР.- 25с., 17 табл.
- 1984/154, *Нікітенко М.М.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях памятника архитектуры XVI в. Кафедрального костела в г. Изяславе Хмельницкой обл.-10 с. + ілюстр.
- 1984/154а. *Нікітенко М.М.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях памятника архитектуры XVI в. Костела миссионеров в г. Изяславе Хмельницкой обл.— 24 с. + ілюстр.
- 1984/163, *Пескоае А.А.* Отчет о работе Владимир-Вольїнского отряда архитектурно-археологической зкспедиции ЛО ИА АН СССР в 1984 г. в г. Владимире-Вольїнском.- 26 с., 24 іл.
- 1984/166, *Малевська М.В.* Отчет о работе Вольїнского отряда Архитектурно-археолог. зкспедиции 1984 г.- 25 с. + ілюстр.
- 1984-1990г./221, *Свешников І.К.* Звіт з розкопок і розвідок, проведених Ровенським краєзнавчим музеєм на місті Берестецької битви 1651 р. за період з 1984 по 1990 рр.
- 1985/17г, *Козак Д.Н.* Звіт про розкопки поселення 1 тис.до н.е. у с.Загаї на Волині в 1985 р.-21 с., 25 табл.
- 1985/38, *Гей О.А.* Отчет о работе Западно-Вольїнского отряда в 1985 г.- 13с.
- 1985/39, *Гупало В.Д.* Отчет Вольїнської археологической зкспедиции Львовского исторического музея о результатах исследований в Киверцевском й Любешовском р-нах Вольїнської обл.- 7 с., 11 табл.
- 1985/40, *Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Мегей В.Ф.* Отчет о раскопках группы курганов у с. Дорогоща / на территории будущего водохранилища-охладителя Хмельницкой АС/.- 58 с., 98 мал.
- 1985/47, *Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической зкспедиции Ровенской обл. краеведческого музея в 1985 г.- 39 с., 31 табл.
- 1985/48, *Пясецький В.К.* Отчет о раскопках палеолитической стоянки Жорнов в Дубновском р-не Ровенской обл. в 1985 г.- Юс.
- 1985/99, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцького р-ну Волинської обл. в 1985 р.- 8 с., ілюстрації - 10 табл.
- 1985/101, *Малевська М.В.* Отчет о работе Вольїнского отряда архитектурно-археологической зкспедиции ЛОИА.- 35 с., ілюстрації - 67 мал.

1985/120, *Савич В.П.* Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1984-1985 р- 56 с., 14 мал.

1985/129, *Артюх В.С.* Отчет о работе археологического отряда экспедиции "Шельф-85" на территории Вольинской области.- 11 с., польова док-ція.

1985/149, *Никитенко М.М., Тищенко А., Полегайлов А.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях костела в с. Затурці Вольинской обл. в 1985 г.- 4 с., 35 табл.

1985/156, *Никитенко М.* Замок в Изяславе Хмельницкой обл., Южная территория двора. Проект приспособления. Отчет об архитектурно-археологических исследованиях в 1985г-13с.

1985/158, *Никитенко М., Тищенко А., Авагян А.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях крепости Меджибож Хмельницкой обл. в 1985 г.- 16 с., 86 табл.

1985/169, *Терський В.С.* Звіт про проведену роботу по відкритому листу 125/234 від 8 липня 1985 р. на ім'я молодшого наукового співробітника відділу археології західного регіону УРСР кандидата історичних наук Терського В.С. в с. Пересопниці Ровенської обл., в Радехівському районі Львівської обл. та в Горохівському районі Волинської обл.- 23 с. + 39 табл.

1986/37, *Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея.- 18 с., 21 табл., польова документація.

1986/38, *Пясецкий В.К.* **Отчет о** раскопках палеолитического местонахождения Жорнов в Дубновском р-не Ровенской обл. в 1986 г.- 8 с., 6 табл., польова документація.

1986/40, *Охріменко Г.В.* Звіт (Дослідження неоліту на Волинському Поліссі за 1986 р.)- 4с., 15 рис., польова документація.

1986/56, *Кучинко М.М.* Звіт про археологічні дослідження у Луцькому замку в 1986 р.- 8с., 10 мал., польова документація.

1986/64, *Михальчишин І.Р.* Звіт про археологічні розвідки на території Волинської, Львівської та Хмельницької областей у 1986 році.- 9 с., польова документація.

1986/67, *Гупало В.Д.* Отчет Вольинской археологической экспедиции Львовского исторического музея о результатах разведочных работ в Киверцевском районе Вольинской обл.- 4 с., 7 табл.

1986-1988/80, *Конопля В.М.* Звіт з роботи Стирського розвідкового загону Волинської експедиції УСН АН УРСР за 1986-1988 рр.- 64 с.+56 рис.

1986/109, *Крушельницька Л. І.* Звіт про роботу Волинської госпдоговірної археологічної експедиції ІСН АН УРСР за 1986 р.- 60 с.

1986/135, *Малєвська М.В.* Отчет о работе Вольшского отряда архитектурно-археологической экспедиции 1986 г.- 24 с., 42 рис.

1986/157, *Терський В.С.* Звіт про роботу по відкритому листу № 73/125 від 7 травня 1986 року виданому молодшому н/співробітнику кандидату історичних наук Терському В.С., на право розкопок та розвідок в с. Пересопниці та Білеві Ровенської області, в Бродівському районі Львівської обл., в зоні меліорації к-пу ім. Чапаєва, а також в Волинській обл. /Горохівському районі/ для написання Зводу пам'яток археології.

1987/Нв, *Звіздецький Б.А., Воронцов Д.О.* Отчет о разведках в Березновском р-не Ровенской обл., проведенных осенью 1987 г.- 11 с.+2 табл.

- 1987/156, *Залізник Л.Л.* Отчет о полевых работах Вольинской экспедиции в 1987г-21 с.+28табл.
- 1987/За, *Козак Д.Н.*, Звіт про дослідження поселень перших століть н.е. у с. Загаї на Волині 1987 р.- 13 с.+7 рис.
- 1987/45, *Авагян А.Б.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях замка в г. Староконстантинове Хмельницкой обл. в 1987 г.- 4 с.
- 1987/63, *Никитенко М.М.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях замка в г. Изяславе Хмельницкой обл.- 8 с.+40 рис.
- 1987/113, *Прищепя Б.А.* Отчет о работе арх. экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1987 г.- 18с.
- 1987/114, *Артюх В.С.* Отчет о работе арх. отряда экспедиции „Шельф“ на территории Вольинской обл.- 10 с.+7 рис.
- 1987/115, *Мацкееой Л.Г.* Звіт про дослідження у Львівській, Волинській і Тернопільській областях у 1987 р.- 42 С.+46 рис.
- 1987/117, *Конопля В.М.* Звіт з роботи Західнобузького загону Волинської археол. експедиції.- 34 с.+5 рис.
- 1987/118, *Павлів Д.Ю.* Звіт про роботу Луцького загону Волинської обл. археол. експедиції за 1987 р.- 12 с.+6 табл.
- 1987/119, *Кучинко М.М.* Звіт про арх. дослідження давньоруського городища в с. Городище Луцького р-ну Волинської обл. у 1987 р.- 12 с.+11 табл.
- 1987/121, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської арх. експ. на тер. Ровенської, Волинської та Львівської областей в 1987 р.- 14 с.+9 табл.
- 1987/148, *Івановський В.І., Михальчишин І. Р.* Звіт про роботу Західнобузької арх. експ. УСН АН УРСР за 1987 р- 18 с. + 14 табл.
- 1987/15 \, *Гупало В.Д.* Отчет Вольинской древнерусской экспедиции ИОН АН УССР о результатах исследований в Киверцовском р-не Вольинской обл.- 27 С.+22 табл.
- 1987/152, *Шкоронад В.В.* Звіт про арх. розвідки на тер. Волинської обл. в 1987р.-8 с.+10 рис.
- 1987/153, *Пясецький В.К.* Отчет о раскопках палеолитической стоянки Жорнов в Дубновском р-не Ровенской обл. в 1987 г.- 15 с. +8 рис.
- 1987/175, *Охріменко, Г.В.* Звіт про роботи в Волинській обл.- 17 С.+20 рис.
- 1987/177, *Терський В.С.* Звіт про проведені археологічні розкопки, розвідки та інші польові роботи, виконані протягом сезону 1987 року.- 30 с.+ 64 табл.
- 1987/178, *Савчук А.П.* Отчет о разведках археологических памятников в Славутском р-не Хмельницкой обл. в 1987 г.- 11 с.+6 табл.
- 1987/182, *Савич В.П.* Звіт про роботу Тернопільської госпдогвірної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1987 р.-41 с. + 25 рис. + 12 фото.
- 1987/189, *Авагян А.Б., Толкачев Ю.И.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях в 1987 г. Замка в пгт. Меджибож Хмельницкой обл. - Укрпроект-реставрация.— 6 с.+60 рис.
- 1987/193, *Малевская М.В.* Отчет о работе Вольшского отряда архитектурно-археологической экспедиции 1987 г. Раскопки дворца в Луцком замке и кирпичеобжигательной печи в с.Зимно Вольинской обл.- 13 с.+37 рис.

- 1988/31, *Зализняк Л.Л., Степанчук В.Н.* Отчет о полевых работах Вольинской экспедиции в 1988 г. Сарненский отряд - Л.Л.Зализняк, Ровенский отряд - В.Н. Степанчук 23 с.+19 с.+55 рис.
- 1988/31 а, *Битковская Т.Л.* Отчет об обследовании разрушаемого поселения эпохи бронзы у с.Буша Дубновского р-на Ровенской обл. в 1988 г.- 7 с.+15 рис.
- 1988/75, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції на території Волинської, Ровенської, Львівської обл.- 12 с.+6 табл.
- 1988/76, *Охріменко Г.В.* Звіт дослідження поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Луцьк ІІ (Голишів), проведених в 1988 р. в Волинській обл.- 12 С.+28 рис.
- 1988/77, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження давньоруського городища в с. Городище Луцького р-ну Волинської обл. в 1988 р.- 8 с.+24 рис.
- 1988/116, *Козак Д.Н., Шкаропад В.В.* Звіт про роботу Волинського загону Ранньослов'янської експедиції у 1988 р.- 26 с.+36 табл.+7 табл.
- 1988/141, *Терський В.С., Терський С.В.* Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції в 1988 р.- 8 с.+5 табл.
- 1988/152, *Пясецкий В.К.* Археологические исследования палеолита в 1988 г. в Дубновском р-не Ровенской обл.- 9 с.+20 рис.
- 1988/164, *Гаврилюк О.М.* Звіт про проведені археологічні розвідки і розкопки на території Лановецького і Шумського районів Тернопільської обл.- 11 с.+46 рис.
- 1988/174, *Никитенко М.* Отчет об архитектурно-археологических исследований памятника архитектуры XV в. - Святогорского монастыря в г.Зимно Вольинской обл. в 1988г.-6с.+50рис.
- 1988/196, *Івановський В.І.* Звіт про роботу Ланівецького загону Тернопільської госпдогвірної експедиції УСН АН УРСР на території Ланівецького району Тернопільської обл.- 10 с.+12 табл.
- 1988/216, *Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея.- 36 с.+25 табл.
- 1988/221, *Панишко С.Д.* Звіт розвідкової археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею про результати розвідкових робіт в Ківерцівському та Луцькому р-нах Волинської обл.- 10 С.+17 табл.
- 1988/225, *Пескова А.А.* Отчет о работе Вольинского отряда архитектурно-археологической экспедиции 1988 года в с. Дорогобуж Гошанского района Ровенской обл. УССР.
- 1989(1990)/246, *Могитич Р.* Звіт про археологічні розвідки на пам'ятці архітектури ХУІХУІІІ ст. Корецького замку (Рівненська обл.).- 8с., 11 фото+7 арк.
- 1989/2а, *Козак Д.Н., Шкаропад В.В.* Звіт про розкопки багаточарового поселення у с. Линів на Волині у 1989 р.- 24 с. + 56 рис.
- 1989/43, *Никитенко М.* Отчет об археологических исследованиях замка в г. Изяславе Хмельницкой обл.- 9 С.+26 рис.
- 1989/132, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції на тер. Ківерцівського р-ну Волинської обл. (літописний Чемерин та його околиця) в 1989г., 18с.+14табл.

1989/133, *Терський С.В.* Звіт про роботу Ранньосередньовічного загону археологічної експедиції Луцького заповідника на території старого міста та в його околицях у 1989 р.- 10 с.+ 19 табл.

1989/48, *Савич В.П.* Звіт про роботу Волино-Подільської бюджетної експедиції ІСН АН УРСР за 1989 р- 9 с.+8 с.+1 с.+2 табл.

1989/60, *Никитенко М.* Отчет об археологических исследованиях Святогорского монастыря в с. Зимно Вольинской области в 1989 г.- 2с., 10 рис.

1989/80, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження давньоруського городища в с. Городище Луцького р-ну Волинської обл. в 1989 р.- 10 с. + 9 рис.

1989/115, *Конопля В.М.* Звіт з роботи Стирського розвідкового загону Волинської госпдоговірної експедиції ІСН АН УРСР за 1989 р.- 33 с. + 19 рис.

1989/143, *Пясецький В.К.* Отчет о раскопках поселения культуры старшей линейно-ленточной керамики в г. Ровно.- 12 с. + 14 рис.

1989/15, *Телегин Д. Я., Титова Е. Н.* Отчет о разведках Первобытной экспедиции в Ровенской и Вольинской областях.- 19 с. + 33 рис.

1989/157, *Паньїшко С.Д.* Звіт Давньоруської археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею про результати досліджень у 1989 р.- 11 с. + 22 табл.

1989/165, *Охрімченко Г. А.* Дослідження пам'яток культури Гоша-Вербковиця на Волині.- 11 с. + 23 рис.

1989/168, *Гавритухин Й.О.* Отчет о работе в 1989 г. Вольинского отряда Прикарпатской экспедиции ИА АН СССР.- 21 с.+ 10с.

1989/215, *Толкачев Ю. Й.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях замка XIV-XIX вв. Меджибож в п.г.т. Меджибож Хмельницкой обл.— 11 с., 149 табл.

1989/264. *Битковская Т.Л.* Отчет о сплошных разведках береговой полосы Хрениковского водохранилища на территории Ровенской области, проведенных Ровенским отрядом Каневской экспедиции.— 17 с., 55 рис.

1989-1990/256, *Шкоронад В.В.* Звіт про археологічні дослідження поселення поморсько-кльошової культури біля с. П'ятидні Володимир-Волинського району Волинської області в 1989-1990 рр.

1990/25а, *Козак Д.Н.* Звіт про розкопки багатощарового поселення I тис.н.е. у с.Городок на Волині у 1990 р.

1990/35, *Залізник Л.Л.* Звіт про польові дослідження Поліської експедиції ІА АН УРСР в 1990р.

1990/53, *Павлів Д.Ю.* Звіт про роботу Луцького загону Волинської археологічної експедиції в 1990 р.

1990/56, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні дослідження давньоруської археологічної експедиції Луцького педагогічного Інституту в місті Луцьку в 1990 р.

1990/73, *Охрименко Г.В.* Звіт про археологічні розкопки пам'ятки Голишів біля Асфальтного заводу м. Луцька

1990/90, *Конопля В.М.* Звіт про роботу Західнополіського розвідкового загону Волинської господарчо-договірної експедиції ІСН АН УРСР у 1990 р.

1990/116, *Пясецький В.К., Самолюк В.А.* Отчет о раскопках позднепалеолитического поселения Ровно /Бармаки/ в 1990 г.

1990/194, *Чайка Р.М.* Археологічні дослідження у селі Листвин Дубнівського району Ровенської області в 1990 р.

1990/195, *Терський С.В.* Звіт про роботу Слов'янського загону археологічної експедиції по дослідженню заповідника на території Замку Любарта та розвідки в , околицях Луцька.

1990/204, *Гупало В.Д.* Отчет о результатах работы Киверцовского отряда Вольнской хозяйственно-договорной экспедиции ИОН АН УССР в 1990 г.

1990/232, *Толкачев Ю.И., Склярский А.Б.* Отчет об археологических исследованиях 1990 г. замка-крепости-музея XVI в. в поселке городского типа Меджибож Хмельницкой области.

1990/234, *Никитенко М.М.* Отчет об археологических исследованиях Святогорского монастыря в селе Зимно Вольнской области в 1990 г.

1990/235, *Никитенко М.М.* Отчет об археологических исследованиях замка Радзивиллов в с. Ольіка Вольнской обл. в 1990 г.- 3 с., 9 табл.

1990/236, *Никитенко М.М.* Отчет об археологических исследованиях замка в городе Изяславе Хмельницкой области в 1990 г.

1990/241, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції на території Волинської області в 1990 р. (розвідки в околиці Луцька, Перемиля та розкопки в урочищі "Вали" біля с. Борисковичі Горохівського району та на урочищі острів біля села Чемерин Ківерцівського району - посадський район літописного міста Чемерин (1149 р. X-XIU ст.)

1990/251, *Битковская Т.Л.* Отчет о разведке Вольнского археологического отряда на берегу Хренниковского водохранилища на территории Гороховского района Вольнской области в 1990 г.

1991/138, *Охріменко Г.В.* Звіт про розкопки на неолітичному поселенні в 1991 р.- 20 с., 34 рис.

1991/164, *Конопля В., Кучінко М.* Звіт з роботи розвідкового загону археологічної експедиції Луцького педагогічного інституту за 1991 р.- 58 с., 5 рис.

1991/178, *Никитенко М.* Отчет об археологических исследованиях Замка в г. Изяславе Хмельницкой области в 1991 г.- 4 с., 31 рис.

1991/187, *Мазурик Ю.М.* Звіт Південно-волинської розвідкової археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею за 1991 р.- 9 с., 8 табл.

1991/23, *Козак Д.Н.* Звіт про дослідження поселення перших століть нашої ери в селі Городок на Волині в 1991 р.- 17 с., 41 рис.

1991/53, *Терський В.С.* Звіт про охоронні археологічні розкопки в с. Пересопниці ¹¹ Ровенського району Ровенської області.- 6 с., 16 рис.

1991/58, *Терський С.В.* Звіт про роботу Ранньосередньовічної археологічної експедиції заповідника на території Замку Любарта та розвідки в околицях Луцька в 1991р.-22с., 16 табл.

1991/62, *Свешников І.К.* Звіт з археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1651 р. у 1991 р.- 6 с., 2 іл.

1991/63, *Чайка Р.М.* Історичні дослідження комплексу історико-культурних пам'яток в районі села Листвин Дубнинського району Рівненської області у 1991 р.-20 с., 27 рис.

1991/71, *Гавригун І.О.* Отчет о раскопках на поселении Зимне 4 в 1991 г.-10с.,24табл.

1991/74, *Пясецкий В.К.* Отчет о раскопках палеолитической стоянки у с. Грядки Дубновского района на Ровенщине.- 9с., 11 табл.

1991/82, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею у 1991 р.- 31 с., 43 табл.

1991/86, *Панишко С.Д.* Звіт Давньоруської археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею про результати досліджень в Іваничівському та Ковельському районах Волинської області.- 10 с., 10 табл.

1992/103, *Пясецкий В.К.* Отчет об археологических исследованиях в Дубновском районе Ровенской области в 1992 г.- 2 с., 11 рис.

1992/104, *Терський В.* Звіт про охоронні археологічні розкопки на давньоруському городищі в с. Пересопниці Рівненського району Рівненської області у 1992 році.-Львів, 79^-10с.,7табл.

1992/105, *Чайка Р.М.* Звіт про роботу Рівненського загону археологічної експедиції Львівського державного університету ім. Івана Франка біля с. Листвин Дубнівського району Рівненської області у 1992 р.- 24 с., 27 рис.

1992/106, *Охрименко Г.В.* Звіт про археологічні дослідження на неолітичних поселеннях Голишів II та Новосілки в Волинській області в 1992 р.- 9 с., 45 рис.

1992/107, *Гавригун І.О.* Отчет об археологических исследованиях на Вольни в 1992г.-17с., 20 табл.

1992/111, *Мазурик Ю.М.* Звіт Південно-волинської розвідкової археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею за 1992 р.- 33 с., 44 табл.

1992/167, *Гаврилюк О.М.* Звіт про проведені археологічні дослідження давньоруських пам'яток на території Тернопільщини в 1992 р.

1992/173, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею у 1992 р.

1992/174, *Самолук В.О.* Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею у 1992 р.

1992/175, *Битковская Т.Л.* Отчет о сплошном обследовании территории Турийского района Вольнской области и мемориального заповедника "Поле битвы под Берестечком" в 1992 г."

1992/176, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції на території літописного м.Лучеська в 1992 р. •

1992/177, *Панишко С.Д.* Звіт давньоруської археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею про результати робіт на городищі Коршів (с.Городок Одерадівської с/Ради Луцького р-ну Волинської області) у 1992 р.

1992/183, *Козак Д.Н., Шкоронад В.В.* Звіт про розкопки багатощарового поселення біля с. Городок Луцького р-ну Волинської області у 1992 р.

1992/225, *Толкачев Ю.И., Манійфасова Т.М.* Замок-крепость-музей в п.г.т. Меджибож Хмельницької області (XVI в.) Отчет о археологических исследованиях в 1992 г.- т. II, кн. 4, вьш. 7.

1993/4, *Козак Д.Н., Шкоронад В.В.* Звіт про рятівні археологічні дослідження на Хрінниківському водосховищі (сс. Хрінники; Товпизин; Бормель) у 1993 р.— 22 с., 31 рис.

1993/44, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею в 1993 р.- 22 с., 23 табл.

1993/60, *Мазурик Ю.М.* Звіт Південно-волинської розвідкової археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею.- 14 с.

1993/74, *Панішко С.Д.* Звіт Давньоруської археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею про результати досліджень у 1993 р.- 8с., 10 табл.

1993/94, *Винокур І.С., Мегей В.П.* Звіт про археологічні розвідкові дослідження в м. Полонному Хмельницької області в 1993 р.- 17 с., 60 рис.

1993/96, *Чайка Р.М.* Звіт про роботу Рівненського загону археологічної експедиції Львівського державного університету ім. ів.Франка за 1993 р.- 11 с., 18 рис.

1993/120, *Самолук В. О.* Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею.- 23 с., 30 табл.

1993/126, *Терський В., Терський С.* Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції в 1993 р.- Львів, 1993.- 19 с., 8 табл.

1993/132, *Охріменко Г.В.* Звіт про археологічні роботи неолітичної експедиції Волинського краєзнавчого музею в 1993 р.- 15 с., 45 рис.

1993/151, *Толкачев Ю.Л., Никитенко М.М.* Отчет об архитектурно-археологических исследованиях крепости в Меджибоже Хмельницької області в 1993 г.

1994/4, *Козак Д.Н., Шкоронад В.* Науковий звіт про розкопки багаточарового поселення біля с.Хрінники на Рівненщині у 1994 р.

1994/28, *Мазурик Ю.М.* Звіт Південно-волинської розвідкової археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею за 1994 р.

1994/35, *Демидко С.Ю.* Звіт про археологічні дослідження 1994 р. в Ізяславському р-ні Хмельницької області.

1994/68, *Чайка Р.М.* Звіт про роботу Рівненського загону археологічної експедиції Львівського державного університету ім. ів.Франка біля с. Листвин Дубнівського району Рівненської області у 1994 р.

1994/74, *Позіховський О.А.* Звіт про археологічні спостереження за земельними роботами в Межирицькому Св.-Троїцькому монастирі за 1994 р.

1994/79, *Охріменко Г.В.* Археологічний звіт про розкопки та розвідки на території Волинської та Рівненської областей.

1994/82, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1994р.-45с.

1994/99, *Свєшніков І.К.* Звіт з археологічних розкопок проведених на території заповідника у 1994 р.

1994/118, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні роботи в с. Перемиль Горохівського району Волинської області в 1984 р.

- 1994/126, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею у 1994 р.
- 1995/3, *Козак Д., Шкоронад В., Гаврилюк В.* Науковий звіт про рятівні дослідження багатошарового поселення біля с. Хрінники на Рівненщині у 1995 р.
- 1995/27, *Мазурик Ю.М.* Звіт про результати рятівних археологічних робіт в с. Оздів Луцького району за 1995 р.
- 1995/42, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської та Пересопницької археологічної експедиції на території Львівської та Рівненської областей в 1995 р.- 67 с.
- 1995/43, *Охрімечко Г.В.* Археологічний звіт про розкопки та розвідки на Волинському Поліссі в 1995 р.
- 1995/74, *Панишко С.Д.* Звіт Давньоруської археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею про результати досліджень у 1995 р.
- 1995/105, *Свешников І.К.* Звіт про результати роботи Дубнівської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1995 р.
- 1995/106, *Кучінко М.М.* Звіт про археологічні розкопки в м. Любомлі і с. Перемиль Волинської області в 1995 р.
- 1995/111, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею у 1995 р.
- 1995/136, *Терський С.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1998 р- Львів, 1998 ПФ- 23 с, 17 іл.
- 1996/20, *Мазурик Ю.М., Панишко С.Д., Остап'юк О.Д.* Звіт про археологічні розкопки біля с. Новоугрузьке Любомльського району Волинської області в 1996 р.
- 1996/56, *Козак Д.Н.* Звіт про археологічні дослідження на багатошаровому поселенні біля с. Боромель на Рівненщині в 1996 р.
- 1996/59, *Гаврилюк В.П.* Звіт про археологічні дослідження давньоруського Турійська в 1996 р.
- 1996/63, *Терський С.В., Семенюк В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1996 р. (Рятівні розкопки на території Старого міста Луцька та у Пересопниці).
- 1996/75, *Скакун Н.Н.* Отчет о работе знеолитического отряда на трипольском поселении Бодаки в 1996 г.
- 1996/97, *Позіховський О.Л.* Звіт про археологічні спостереження за земляними роботами у Межиріцькому Свято-Троїцькому монастирі у 1996 році.
- 1997/6, *Пясецький В.К.* Звіт про розкопки палеолітичної стоянки Грядки в Лубенському районі Рівненської області та ашельського місцезнаходження Меджибіж в Летичівському районі Хмельницької області за 1997 р.
- 1997/27, *Гупало В.Д.* Звіт про результати роботи Лубенської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1997 р.
- 1997/64, *Ревуцький С.И.* Звіт з роботи археологічної експедиції між селами Несвіч та Коршів Луцького району Волинської області на поселенні епохи енеоліту 1997 р.
- 1997/66, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1997 р- 16 с., 23 іл.

- 1997/72, *Козак Д.* Науковий звіт про дослідження багатощарового поселення біля с. Хрінники на Рівненщині у 1997 р.
- 1997/73, *Охріменко Г., Броніцький А., Закошьцельна А.* Зимне, Володимир-Волинський району - височинне неолітичне поселення (Звіт з верифікаційно-зондажних досліджень проведених 16.07-13.08.1997 р.)
- 1997/108, *Кучінко М.М., Воскобойник Л.М.* Звіт про розкопки в місті Луцьку (Старе місто) в 1997 р.
- 1997/122, *Мазурик Ю.М., Остап'юк О.Д.* Звіт про археологічні розкопки біля с. Новоугрузька Любомильського району Волинської області в 1997 році.
- 1998/10, *Пескова А.А.* Отчет о работе Вольїнского отряда архитектурно-археологической экспедиции 1988 г. в с. Дорогобуж Гошанского района Ровенской области УССР.
- 1998/11, *Пясецький В.К.* Звіт про археологічні дослідження в Меджибожі на Південному Бузі, в Малому Поліссі і на Волинській височині в 1998 р.
- 1998/21, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 1998 р.
- 1998/63, *Березанская С.С., Гершкович Я.П., Самойлова В.А.* Отчет о раскопках курганов тшинецкой культуры у г. Нетешин Хмельницкой области в 1998 г.
- 1998/64, *Козак Д.Н.* Науковий звіт за 1998 р. Поселення біля с. Хрінники на Рівненщині.
- 1998/68, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу Погоринської археологічної експедиції Рівненського Інституту слов'янознавства КІСУ та Рівненського краєзнавчого музею у 1998 р.
- 1998/71, *Терський С.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1998 р. - Львів, 1998- 23 с., 17 іл.
- 1998/72, *Гупало В.Д.* Звіт про результати роботи Лубенської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1998 р.
- 1998/77, *Рудий В.А.* Звіт про археологічні розвідки в с. Суйми, Клопіт, Дермань I Здолбунівського району Рівненської області у 1998 р.
- 1998/98, *Ревуцький С.В.* Звіт з роботи археологічної експедиції історико-меморіального заповідника "Поле Берестецької битви" на Полі Берестецької битви 1651 р. та на місці козацької переправи 10 липня 1651 р.
- 1999/5, *Винокур І.С., Якубовський В.І., Журко І., Мегей В.П.* Звіт про археологічні дослідження 1999 року на літописному городищі Губин у Старокостянтинівському районі Хмельницької області.
- 1999/31, *Толкачев Ю.І.* Звіт про археологічні дослідження в с.м.т. Меджибіж Хмельницької області Летичівського району в 1999 р.
- 1999/48, *Козак Д.Н., Шкоропад В.В.* Науковий звіт "Рятівні археологічні дослідження на багатощаровій пам'ятці біля с. Хрінники Демидівського району (Рівненщина) у 1999 р.
- 1999/64, *Березанская С.С., Самолюк В.А.* Отчет о раскопках курганообразной насыпи тшинецкой культуры близ г. Нетешин Хмельницкой области в 1999 г.

- 1999/116, *Мазурик Ю.М., Остапюк О.Д.* Звіт про археологічні розкопки біля с. Новоугрузька Любомльського району Волинської області в 1999 році.
- 1999/119, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 1999 році.- Львів, 2000- 88 с.
- 1999/124, *Самолук В.О.* Звіт про розкопки двох пам'яток раннього залізного віку біля м. Нетишин Ровенської обл. у 1999 р.
- 2000/38 *Козак Д.Н.* Науковий звіт про рятівні археологічні дослідження на багатощаровому поселенні біля с. Хрінники на Рівненщині у 2000 р.
- 2000/41, *Бикова Т.В.* Звіт про роботу польсько-української експедиції по пошуку польських мілітарних пам'яток у Рівненській області у 2000 р.
- 2000/75, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 2000 р.
- 2000/106, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу спільної археологічної експедиції Рівненського інституту слов'янознавства, Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського краєзнавчого музею.
- 2000/117, *Гупало В.Д.* Звіт про роботу Лубенської археологічної експедиції у травні 2000 р.
- 2001/35, *Охріменко Г.* Звіт про археологічні роботи в зоні Чорнобильської катастрофи (басейн Прип'яті), проведені в 2001 та попередні роки.
- 2001/84, *Винокур І. С., Якубоєський В. І., Журко О. І., Мегей В. П.* Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету про результати розкопок городища болохівського літописного м. Губин у 2001 році.
- 2001/98, *Ткач В. В.* Звіт про розвідкові роботи в 1996- 2001 роках на території Лубенського району Рівненської області
- 2001/116, *Терський С.В.* Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 2001 році.
- 2001/160, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу спільної археологічної експедиції Рівненського інституту слов'янознавства, Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського краєзнавчого музею у 2001 році.
- 2001/166, *Стопенчук С., Демидко С., Погорілець О.* Звіт про археологічні дослідження замчища "Ракочі" (XVI ст.) 2001 р.
- 2001/171, *Козак Д.Н.* Звіт про рятівні археологічні дослідження на багатощаровій пам'ятці Хрінницького водосховища (у р. Шанків Яр, Високий берег) у 2001 році.
- 2001/178, *Виноградська Л.І.* Звіт про археологічні дослідження на території замку у м. Староконстантинів Хмельницької області у 2001 р.
- 2002/20, *Охріменко Г.* Звіт про археологічні роботи, проведені біля с. Люб'язь у 2002 р.
- 2002/21, *Березанская С.С., Самолук В.А.* Отчет о раскопках курганной насыпи IX в урочище "Казацкие могильи", г. Нетишин, Славутский р-н, Ровенская обл., 2002 г.
- 2002/82, *Козак Д.Н.* Науковий звіт про польові археологічні дослідження Волинської рятівної археологічної експедиції у с. Хрінники Рівненської обл. у 2002 р.
- 2002/114, *Нужний Д.Ю., Пясецький В.К.* Звіт про роботи Рівненської палеолітичної експедиції у 2002 р. (розкопки палеолітичних стоянок Бармаки та Жорнів на Рівненщині та палеолітичного місцезнаходження Славуга 9 у Хмельницькій обл.)

2002/136, *Винокур І.С., Якубовський В.І., Журко О.І., Мегей В.П.* Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського держ. університету про результати розкопок | городища болохівського літописного м. Губин у 2002 р. |

2002/146, *Толкачов Ю., Моця Б., Радченко Р., Чакір С.* Науковий звіт про 1 археологічні дослідження фортеці в смт Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл. в 2002 р. |

2002/147, *Прищепна Г.А.* Звіт про роботу Погоринської археологічної експедиції ' Рівненського краєзнавчого музею. Рівненського інституту слов'янознавства КСУ і Рівненського державного гуманітарного університету у 2002 р.

2002/157, *Ткач В.* Звіт про розвідкові роботи в 2002 р. на території Лубенського р-ну Ровенської обл.

2002/175, *Прищепна Б.А., Позіховський О.Л.* Звіт про рятивні археологічні розкопки загону Рівненського гуманітарного університету в селі Вільбівне Острозького , р-ну Рівненської обл. у 2002 р.

2003/27, *Козак Д.Н.* Науковий звіт про рятивні археологічні дослідження біля с. Хрінники Рівненської обл. у 2003 р.

2003/81, *Ткач В.* Звіт про археологічні розвідки на території Лубенського р-ну Рівненської обл. 2003 р.

2003/82, *Гупало В.Д.* Звіт про результати роботи Лубенської археологічної експедиції у 2003 р.

2003/147, *Винокур І.С., Журко О.І., Мегей В.П., Якубовський В.І.* Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного університету про результати розкопок городища болохівського літописного м. Губин у 2003 р.

2003/152, *Прищепна Б.А.* Звіт про роботу ДП „Рівненської філії Охоронної археологічної служби України" у 2003 р.

2003/153, *Прищепна Б.А.* Звіт про роботу Погоринської археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею. Рівненського інституту слов'янознавства КСУ і Рівненського державного гуманітарного університету у 2003 р.

2003/154, *Охріменко Г., Златогорський О.* Археологічний звіт про дослідження пам'яток біля озера Люб'язь та культури кулястих амфор, етжижовської культури, крем'яних та кам'яних виробів з Волині за 2003 р.

2003/155, *Кучінко М.М.* Звіт про проведені роботи по розчистці фундаментів недобудованої церкви кінця XVIII ст. на території Луцького замку в 2002-2003 рр.

2003/156, *Ягодинська М.О.* Звіт про археологічні розвідки та розкопки літописного міста Шумська біля с. Онишківці Шумського р-ну в урочищах Городище і Замчисько

2003/18, *Толкачов Ю.І., Моця Б., Радченко Р., Чакір С.* Науковий звіт про археологічні дослідження фортеці в смт. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.

2003/180, *Позіховський О.Л.* Звіт Вільбівненського загону про рятивні розкопки біля с. Вільбівне Острозького р-ну Рівненської обл. у 2003 р.

2003/181, *Прищепна Б.* Звіт про роботу у 2003 р. археологічної експедиції Рівненської філії Охоронної археологічної служби України на полі Берестецької битви 1651 р.

2003/182, *Милян Т., Войцещук Н.* Звіт про археологічні дослідження Зимнівського ранньослов'янського городища у 2003 р.

2003/231, *Стопенчук С., Демидко С., Погорілець О.* Проведення археологічних досліджень на замчищі XVI ст. в урочищі „Ракочі”.

2004/43, *Прищепя Б.А.* Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівненського інституту слов'янознавства КСУ і Рівненського державного гуманітарного університету у 2004 р.

2004/95, *Самолук В.О.* Звіт про розкопки багатощарового поселення Дубно-Волиця 2 на Ікві в м. Дубно Рівненської обл. 2004 р.

2004/96, *Козак Д.Н.* Науковий звіт "Про рятівні археологічні дослідження багатощарової пам'ятки на Хрінницькому водоймищі (у р. Шанків Яр) у 2004 р.

2004/97, *Позіховський О., Охріменко Г.* Звіт про роботи на пам'ятках:

2004/136, *Ткач В.В.* Науковий звіт про археологічні дослідження Хрінницького загону Волинської рятівної археологічної експедиції на поселенні Хрінники - Високий берег в 2004 р.

2004/137, *Білас Н.* Звіт про археологічні розкопки на території Державного історико-архітектурного заповідника в м. Збаражі Тернопільської обл. у 2004 р.

2004/167, *Березанская С.С., Самолук В.А.* Отчет о раскопках в 2004 г. в окрестностях с. Полян Славутского р-на Ровенской обл.

2004/194, *Нужний Д.Ю., Корнісець Н.Л., Ст. Пеан, Н. Пеан, Радієвська Т.М.* Звіт про розкопки верхньопалеолітичних поселень Бармаки та Межиріч у 2004 р.

2004/209, *Ягодина М.* Звіт про археологічні дослідження давньоруських городищ біля с. Онішківці Шумського р-ну, урочищі та м. Теробовля, урочищі Замкова гора

2004/219, *Толкачов Ю.І., Кузьмук О.С., Радченко Р.І.* Звіт про археологічні дослідження на території фортеці в смт. Меджибіж Хмельницької обл. в 2004 р.

2004/225, *Прищепя Б.А., Чекурков В.С.* Звіт про археологічні дослідження Рівненської філії ДП НДЦ "Охоронна археологічна служба України - Рівне" Інституту археології НАНУ на території Рівненської обл. у 2004 р.

2004/233, *Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Томенчук О.М., Чекурков В.С.* Звіт про археологічні дослідження Рівненської філії ДП НДЦ „Охоронна археологічна служба України - Рівне" ІА НАНУ земельної ділянки на території костелу Успіня Пресвятої Богородиці Діви Марії у м. Острозі Рівненської обл. у 2004 р.

2005/8, *Охріменко Г.В.* Звіт про рятівні археологічні розкопки в 2005 р. у Волинській обл.

2005/9, *Прищепя Б.А., Чекурков В.С.* Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції у 2005 р.

2005/26, *Гупало В.Д.* Звіт про результати роботи Лубенської археологічної експедиції у 2005 р.

2005/49, *Ткач В.В.* Науковий звіт про археологічні дослідження Хрінницького загону Волинської рятівної археологічної експедиції в 2005 р.

2005-2006/104, *Прищепя Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С.* Звіт про археологічні розкопки в м. Дубно на майдані Незалежності у 2005-2006 рр.- 31 с., 28 фото+79 рис., інв. опис -18с., Довідка -3с.

2005/149, Звіт про археологічні дослідження 2005 р. на території дитинця літописного Губина.

2005/150, *Самолук В.Д.* Звіт про розкопки, проведені в 2005 р. в околицях с. Комарівка Славутського р-ну Хмельницької обл.

2005/187, Скакун Н.Н., Цвек Е.В., Круц В.А., Матова Б.Й., Корвин-Пиотровский І А.Г., Самзун А., Яковлева Л.М. Археологические исследования Трипольского поселения) Бодаки в 2005 г.

2005/193, Козак Д.Н. Науковий звіт „Рятівні археологічні дослідження багатошарового поселення біля с. Хрінники (у р. Шанків Яр) Рівненської обл. у 2005 р.

2005/194, Прищепя Б.А., Чекурков В.С. Звіт про археологічні розкопки в м. Корці у 2005р.

2005/195, Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Чекурков В.С. Звіт про археологічні розкопки в м. Острозі у 2005 р.

2005/196, Позіховський О.Л., Бардецький А.І. Звіт про рятівні розкопки багатошарового поселення в с. Розваж (у р. Кошара) Острозького р-ну Рівненської обл. у 2005р.

2005/216, Прищепя Б.А., Чекурков В.С. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської обл. у 2005 р.

2006/35, Позіховський О.Л., Самолюк В.О. Звіт про розкопки могильника доби енеоліту - ранньої бронзи в м. Острог (урочище „Земан“) та розвідки в Рівненській обл. в 2006 р.- 17 с., 30 рис., інв. опис- 32 с., довідка—2 с.

2006/100, Козак Д.Н. Науковий звіт про рятівні археологічні дослідження багатошарового поселення у Хрінниках (у р. Шанків Яр) у 2006 р.- 22 с., 21 фото+30 рис., інв. опис - 12 с., креслення - 10 арк., щоденник - 40 с.

2006/101, Нужний Д.Ю., Пеан Ст. Звіт про розкопки верхньопалеолітичної стоянки Збитенка у 2006 р.- 7 с., 23 рис., креслення - 2.

2006/105, Прищепя Б.А., Чекурков В.С. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської обл. у 2006 р.- 47 с., 59 рис.+72 фото, інв. опис -17 с.. Довідка- 1 с.

2006/106, Козак Д.Н., Ткач В.В. Науковий звіт про археологічні дослідження Хрінницького загону Волинської рятівної археологічної експедиції під загальним керівництвом доктора історичних наук Д.Н. Козака на поселенні Хрінники - Високий берег в 2006 р.- 12 с., 27 рис.+18 фото, інв. опис -3с.

2006/112, Строчень Б. Звіт про охоронні дослідження на вул. Шевченка, 2 в смт. Вишнівєць Збараського р-ну Тернопільської обл. у 2006 р.— 7с., 17 рис.+21 фото, інв. опис -7с.

2006/116, Толкачов Ю.І. Науковий звіт про археологічне дослідження на території Меджибізької фортеці в смт. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл. у 2006 р.- 11 с., 133 фото+89 рис., інв. опис - 14 с.. Акт - 6 с.+6 с.

НАУЧНЫЙ АРХИВ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ РАН

Археологическая карта Киевского и Волынского Полесья, составленная

В.Б. Антоновичем в 1887 г. // Ф. 1. - 1887. -Д. 13.

Раскопки старой кафедры в 1886 г. Виды раскопа. Из архива Прахова // 03085.17-19. Храм, раскопанный близ Васильевской церкви (снимок 1955 г. П.А. Раппопорт) // 03383.39-40.

Кирпичи здания раскопанного на урочище Михайловщина (снимок 1955 г. П.А. Раппопорт) // 03383. 37,38.

Раскопки М.К. Каргера 1955 г. полуземлянок на урочище "Белые берега" (керамика)//02201.50-52.

Раскопки М.К. Каргера 1955-1956 гг. на территории ц. Василия 12 в. и храма-ротонды 13 в. // 02201. 1-11-45,48-49.

Материалы работ Волынского отряда Архитектурно-археологической экспедиции 1976 г. (М.В. Малевская). Раскопки детинца // 03104. 1-26, 50-88.

Материалы работ Волынского отряда Архитектурно-археологической экспедиции 1976 г. (М.В. Малевская). Раскопки детинца // 033066. 29-34.

Церковь Василия конец 13 - начало 14 вв. (общий вид и детали) 1975 г. (М.В. Малевская) // 03066. 35-38.

Древности, найденные у Успенского собора во Владимире-Волынском. 1886 г. (Эрмитаж?) // П 35784.

Материалы работ Шляпкина И.А: надпись на стене Васильевской церкви - рисунок В. Сивицкого 1846 г. // III 7014.

Прахов А.В. Раскопки Прахова А.В. 1886 г. у Успенского собора во Владимире-Волынском. Фр-т шитой ткани // 03 94/ 13.

Собор Успенский кафедральный. Вид развалин издали. Фонд ИАК // III 16481.

IV 874-881 Проект реставрации Успенского собора архитектора Котова **Г.И.** 1886. -чертежи

III 7260-68 Мат-лы реставрации Васильевской ц. и епископского замочка в 1889 г. Наружные и внутр. Виды дома униатской постройки при Васильевской ц. 1683-84 гг). Репр. с фото и чертежи архитектора Козлова Н.

III 10238 Материалы к делу о переустройстве Успенской ц. в селе Нискиничи (чертежи).

III 9854 и III 9462 Материалы к делу о переустройстве Успенской ц. в селе Нискиничи (чертежи).

03383. 13 Валу замка. Раппопорт 1955.

III 6961 - 1116967 Материалы к работе Шляпкина И.А. древности из музея Волынского братства: плиты с крестами, крест бронзовый, лист Апостола, икона, надпись из ц. Василия, икона из Никольского собора. Фото 1897 г.

0140. 17-21 Владимир-Волынский.

01117. 74 Успенский собор. Вид до реставрации. Проект реставрации Г.И. Котова.

0674. 45 Успенский собор. Вид с запада после реставрации 1890 г.

03383. 4-20, 23-30 Собор. Наружные виды и детали. Раппопорт 1955.

03368. 22-27 церковь-ротонда св. Василия. Общие виды. Архив Взорнова.

03384. 21, 22, 32-36 ц. Василия. Виды. Раппопорт 1955.

03463. 1-6 ц. Василия. Виды. (Малевская) 1981.

03551. 49 ц. Василия. Виды. (Малевская) 1982.

О 710. 13 Успенский собор. Распятие. 1913 г.

01608. 50 ц. Успения Вл-Вол. Фрагмент распятия. 1949 г. Корзухина.

О 500. 42-44 Храм Успения. М. Преображенский.

П 25782 и П 25786 Успенский собор. Остатки фресок 1897 г.

НАУКОВИЙ АРХІВ ЛУЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Малевская М.В. Отчет о работе архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в 1982 г. // № 135. - 24 с., 42 рис.

Терський С.В. Звіт про роботу Слов'янського загону археологічної експедиції ЛІКЗ на території замку Любарта та розвідки в околицях Луцька. - Луцьк; Львів, 7997 // №211.-26с.

Терський С.В. Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції на території літописного Лучеська в 1992 році. - Львів; Луцьк, 1993 I! № 302. - 87 с.

Терський С.В., Семенюк В. Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1996 році (рятивні розкопки на території Старого міста Луцька та у Пересопниці). - Луцьк; Львів, 7997 // № 428. - 72 с.

НАУКОВИЙ АРХІВ ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

Опис 5.

Од. зб. 344. *Ауліх В.В.* Звіт про розвідкові польові дослідження Могиланського загону Ровенської археологічної експедиції у 1963 р.- 17 арк.

Од. зб. 438. *Ауліх В.В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1968р.-38 арк.

Од. зб. 344. *Крушельницька Л.І.* Звіт про розвідкові польові дослідження Могиланського загону Ровенської археологічної експедиції у 1963 р.- 17 арк.

Од. зб. 376. *Пелецишин М.А.* Звіт про роботу Валентинівського загону Волинської археологічної експедиції ІСН ЛДУ у 1965 р. -17 арк.

Од. зб. 423. *Пелецишин М.А.* Звіт про розкопки Західноволинської археологічної експедиції ІСН ЛДУ у 1968 р. -51 арк.

Од. зб. 439. *Савич В.П.* Звіт про роботу Тернопільського загону палеолітичної експедиції за 1969 р. - 79 арк.

Од. зб. 276. *Свешнікое І.К.* Звіт про роботу **Острівецької та Ровенської** археологічних експедицій за 1960 р. - 90 арк.

Од. зб. 300, *Свешнікое І.К.* Звіт про роботу Ровенської археологічної експедиції у 1961р.-73 арк.

Од. зб. 321. *Свешнікое І.К.* Звіт про роботу Ровенської археологічної експедиції у 1962 р. - 75 арк.

Од. зб. 345. *Свешнікое І.К.* Звіт про роботу Ровенської археологічної експедиції у 1963р.-54 арк.

Од. зб. 356. *Свешнікое І.К.* Звіт про роботу Ровенської археологічної експедиції у 1964р.-45 арк.

Од.зб. 377. *Свешнікое І.К.* **Звіт про роботу Ровенського загону** Волинської археологічної експедиції у 1965 р. —**41 арк.**

Од. зб. 276. *Свешнікое І.К.* Звіт про роботу Ровенської археологічної експедиції у 1966р.-90 арк.

Терський В.С. Звіт про роботу Ровенського давньоруського загону Карпато-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1976 р. під керівництвом молодшого наукового співробітника відділу археології Терського В.С. - Львів, 1977 II Ф. 1. - Од. зб. 56. - 49 с.

Терський В.С. Звіт про роботу Пересопницького археологічного загону Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1977 р. (з 6 липня по 6 серпня). - Львів, 7975 // Ф. 1. - Од. зб. 69. - 48 с.

Терський В.С. Звіт про проведену роботу Ровенським давньоруським загonom Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом молодшого наукового співробітника відділу археології Терського В.С. з 20 липня по 21 серпня 1978 р.-Львів, 1979 II Ф. 1. - Од. зб. 75.-44 с.

Терський В.С. Звіт з роботи Ровенського давньоруського загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР, яка працювала під керівництвом молодшого наукового співробітника відділу археології Терського В. С. з 26 жовтня по 28 листопада 1979 р. - Львів, 1980 II Ф. 1. - Од. зб. 75.- 29 с., 17 фото.

Терський В.С. Звіт з роботи Ровенського давньоруського загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР, яка працювала... з 14 серпня по 15 вересня 1980 р.- Львів, 1981 II Ф. 1. - Од. зб. 101. - 34 с.

Терський В.С. Звіт про проведену роботу Ровенським давньоруським загonom Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР, яка працювала... з 15 липня по 16 серпня 1982 р. у с. Пересопниця Ровенського р-ну Ровенської області.- Львів, 1983 II Ф. 1.- Од. зб. 112. - 33 с.

Терський В.С. Звіт про проведену роботу Ровенським давньоруським загonom Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР, яка працювала згідно з Відкритим листом № 125/172 від 26 травня 1983 р. на ім'я молодшого наук. співробітника, кандидата історичних наук Терського В.С. з 1 червня по 3 липня 1983 р. у с. Пересопниця Ровенського р-ну Ровенської області.- Львів, 1984 II Ф. 1.-Од.зб. 119.-32с.

Терський В.С. Звіт про проведену роботу Ровенською давньоруською рятівною археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР з 3.07. по 3.09.1984 р. - Львів, 1985 II Ф. 1.-Од.зб. 171.-23с, 51 іл.

Терський В.С. Звіт про роботу... (1985 р.). - Львів, 1986 II Ф. 1. - Од. зб. 193. - 23 с., 26 іл.

Терський В.С. Звіт про роботу... (1986 р.).- Львів, 1987 II Ф. 1. - Од. зб. 193. - 37 с.

Терський В.С. Звіт про роботу... (1987 р.). - Львів, 1988 II Ф. 1. - Од. зо. 203.- 30 с., 29 іл.

ЛІТЕРАТУРА

Абрамович Н. Волинська старовина: Опис пам'ятників старовинної архітектури на Волині. - Житомир, 1918.

Айбабин А.И. Рец. на кн.: *Аутх В.В.* Зимнівське городище. - К., 1972 // СА. -7975.- №1-0309-313.

Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні. - К.: Вища шк., 1991. - 275 с.

Андріяшев А.М., [1887]. Очерки истории Волынской земли до конца XIV столетия. - К., 1887. - 232 с.

Антонович В.Б. О трудах Василия Игнатьевича Переговского // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. —Кн. 2. —К., 1888. — С. 101-102.

Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда в Киеве. - М., 1901. - Т. I. - С. 36-133.

Антонович В.Б. О городищах каменного века на Волини // Там само. - С. 141-147.

Антонович В.Б. О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы // Там само.-С. 148-154.

Антонович В.Б. Раскопки курганов в Западной Волини // Там само. - С. 134—140.

Антонович О. Про 156-й том Записок Наукового Товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році // Записки НТШ. - Львів, 1991. - С. 427^134.

Анучин Д. Д.Я. Самоквасов как археолог // "Древности". Труды Московского , археологического общества. - М., 1914. "

Артюх В.С. та т. Разведки на Шацких озерах // АО-1980.- М.: Наука, 1981-С. 248-249.

Артюх В.С., Гупало В.Д., Мацкееой Л.Г. Исследования в Западном Полесье // АО-1985. -М.: Наука, 1987.-С. 300-301.

Артюх В.С., Мацкевой Л.Г., Влашинец Ю.М., Сукач В.В. Некоторые итоги изучения палеолита и мезолита Северо-Западного Полесья // Вестник Львовского государственного университета. Серия геологическая.- Вып. 6: Природа Волынского Полесья: Охрана и рациональное использование. - Львов: Вища шк., 1986. — С. 35—42.

Археологические розыскания профессора Прахова во Владимире Волынском и его окрестностях // Заря. - 1886. |

Археолог! чт пам'ятки Прикарпаття \ Волин! доби бронзи ^ раннього заліза.- К.; | Наук. думка, 1981. - 194 с. '

Археологти пам'ятки Прикарпаття \ Волині ранньослов'янського \ ' давньоруського періодів. - К.: Наук. думка, 1982.- 268 с.

Археологти пам'ятки Прикарпаття ^ Волин! кам'яного в іку. — К.: Наук. думка, 1981. -310 с.

Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (каменный век). - К.: Наук. думка, 7957.-190 с.

Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо). - К.: Наук. думка, 7990. - 188 с.

Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (реннеславянский и древнерусский периоды). - К.: Наук. думка, 7990. - 190 с.

Аскоченский В. Пересопница // Очерки Вольти в историческом, географическом, статистическом и этнографическом отношениях, издаваемые при ВГВ под ред. В. Аскоченского. - Житомир, 1847. — С. 65-67.

Атаманенко В. Наукова та музейницька діяльність И.В. Новицького // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування: Наук. зб. - Острог, 2005. - Вин. 1. - С. 13-22.

Ауліх В.В. До питання про господарство, соціальні відносини і племінну належність древньоруського населення в Західній Волині // МДАПВ. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959. - Вип. 2. - С. 146-158.

Ауліх В.В. Металеві пряжки і прикраси з верхнього горизонту городища в с. Зимне, Волинської області // МДАПВ. - Вип. 4. - К.: Вид-во АН УРСР, 1962. - С. 92-105.

Ауліх В.В. Древнерусские городища в Западной Вольіни // АО-1966. - М.: Наука, 1967. -С. 249-250.

Ауліх В.В. Соціальний зміст городища Зимно // Слов'яно-руські старожитності. - К.: Наук. думка, 1969. - С. 56-58.

Ауліх В.В. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці // Середні віки на Україні. - Вип. 1. - К.: Наук. думка, 1977. - С. 168-176.

Ауліх В.В. Зимновское городище и его место среди раннеславянских археологических памятников // Исторические исследования по истории славянских и балканских народов. - М.: Наука, 1972а. - С. 46-67.

Ауліх В.В. Дослідження Галича і Дорогобужа // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. - Вип. 4. - К.: Наук. думка, 1972б. - С. 294-298.

Ауліх В.В. Зимнівське городище - слов'янська пам'ятка VI-VII ст. у Західній Волині. - К.: Наук. думка, 1972в. - 123 с.

Багрій Р.С. Нові слов'янські та давньоруські пам'ятки на території Волині // МДАПВ. - Вип. 4. - К.: Вид-во АН УРСР, 1962. - С. 120-130.

Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX - на початку XX ст.: становлення, історіографія, бібліографія.- Хмельницьк: Доля, 1995.

Бандрієський М. Матеріали ранньозалізного віку із Західного Поділля // 5пкііа агспеіоеіса- Львів, 1993. - С. 58-62.

Бандрієський М. Печерний могильник висоцької культури в Куликові поблизу Кременця (за матеріалами розкопок О. Цинкаловського і К. Яджевського 1937 р.) // Волинь незабутня: Тези VI регіональної науково-практичної конференції "Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України". - Рівне, 1995. - С. 14—16.

Баран В.Д. Археологічні пам'ятки VI-VII ст. на території Західної Волині -важливе джерело до вивчення літописних дулібів // УЇЖ. - 1969. - № 4. - С. 65-71.

Баран В.Д. Етнокультурні процеси у межах річч Дніпра і Вісли у першій половині I тисячоліття н. е. у світлі археологічних досліджень // УЇЖ. - 1970. - № 10. - С. 4-52.

Баран В.Д. Пам'ятки черняхівського типу на території Західної Волині та Верхнього Подністров'я (історія вивчення) // Археологія. — 1974. — Вип. 14. — С. 14-25.

Баран В.Д. Поселение у с. Подрыжье // АО-1971. - М.: Наука, 1972. - С. 362-363.

Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. - К.: Наук. думка, 1972. - 244с.

Баранович А. Й. К изучению магнатских архивов Украины // Проблемы источниковедения.— М., 1956. - Т. 5. - С. 158-160.

- Барсов Н.П.* Географический словарь Русской земли. - Вильно, 1865.
- Барсов Н.П.* Очерки русской исторической географии: география Начальной летописи. - Варшава, 1885.
- Баторевич Л.* Историческое значение городищ и сведений о городищах и курганах в Волынской губернии // ВГВ. - 1880. - № 89, 93; 1881. - № 27-29.
- Баторевич Л.* Раскопки курганов в Ровенском уезде // ВГВ.- 1879- № 78.
- Беляшевский Н.Ф.* Могильник в урочище Остроля близ г. Заславля Волынской губ. // КС. - № 10. - С. 31-35; а також // "Древности": Труды Московского археологического общества. -М., 1889. -Т. 13. -Вып. 1.
- Беляшевский Н.Ф.* Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля за первый год с 25 ноября 1896 по 25 ноября 1897 г. - Варшава: Тип. Ф. Чернака, 1898. - 67 с.
- Беляшевский Н.Ф.* Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля за второй год с 25 ноября 1897 по 25 ноября 1898 г. - Киев: Тип. Т.Г. Мейландер, 1899. - 59 с.
- Беляшевский Н.Ф.* Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля. С 25 ноября 1898 по 25 ноября 1904 г. - К.: Тип. Н.А. Гирич, 1905- 82 с.
- Березанская С.С.* Средний период бронзового века в Северной Украине. - К.: Наук. думка, 1972.- 266 с.
- Березанская С.С.* Северная Украина в эпоху бронзы. - К.: Наук. думка, 1982. - 211с.
- Березанська С.С. П'ясецький В.К.* Перше поселення культури кулястих амфор на Україні // Археологія. - № 30. - 1979. - С. 75-82.
- Березанская С.С., Охришенко Г.В., П'ясецький В.К.* Нові пам'ятки східнотисянської культури на Волині // Археологія. - 1987. - Вип. 60. - С. 50-58.
- Берест Р., Чайка Р., Рудий В.* Пам'яті Миколи Андреевича Пелешчина // Археологія дослідження Львівського університеті. - Львів, 2003. - Вип. 6. - С. 6-15.
- Белопольський С.* Знахідки польських середньовічних монет на території України // Львівська нумізматики записки. - 2006. - № 2. - С. 40.
- Бірюлта О.* Архів братства імені князів Острозьких // ВМІС. — Луцьк, 1999. - Вип.2.- С.32-35.
- Бітківська Т.Л.* Комплекс пам'яток верхньої течії р. Стир (за підсумками охоронних досліджень Хрінниківського водосховища) // АДУ. - К., 1992. - С. 135-153.
- Бліфельд Д.І.* Могильники // Археологія Української РСР. - К.: Наук. думка, 1975. -Т. 3.-С. 303-307.
- Богусевич В.А.* Итоги и задачи археологического изучения древнерусских городов на территории Украинской ССР // Доклады VI научной конференции Ин-та археологии. -К., 1953.
- Боднарчук А.А.* Работы Острожского музея // АО-1980. - М.: Наука, 1975. - С. 235.
- Боднарчук А.А.* Работы в Ровенской области // АО-1981. - М.: Наука, 1983. -С.246-247.
- Боднарчук А.А.* Работы в Ровенской области//АО-1985.-М.: Наука, 1987.-С.391.
- Бойко М.* Рец, на: Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. - К., 1970 // Український Історик. - 1972. - Ч. 1-2. - С. 140-141.

Бондарчук Я.В. Іосиф Новицький - засновник Острівського музею // Остріг на порозі 900-ліття. Тези доповідей I та II красназавчих конференцій. - Остріг, 1992. - Ч. 1. - С. 30-32.

Бондаренко В.А. Археологічні розкопки в Острозі // АБУ 2001-2002 рр.: Збірка наукових праць. - К., 2003. - Вип. 5.

Бондаренко Г.В. Історичне красназавство Волині в контексті української та всесвітньої історії // Сангушківські читання: Збірник наукових праць I Всеукраїнської наукової конференції (24-25 січня 2003 р., м. Славуґа). - Львів, 2004. - С. 119-125.

Брайчевський М.Ю. Погребение в Горькой Полонке на Вольніи // МИА. - 1964. - Вып. 116.-С. 173-176.

Брайчевський М.Ю. Розвідка слов'янських пам'яток на Волино-Подільському прикордонні // АП. - 1952. - Т. 3. - С. 401^08.

Братчиков А. Матеріалї для исследования Вольїнской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. - Житомир, 1868.-Вѣт. 1-2.

Братчиков А. Остатки Вольїнской старины // ВГВ. - 1888. - № 68-69, 71-72, 76, 80, 90-95; 1889.-№ 4,30,67,70-71,73,93.

Братчиков А. Село Ярославичи Дубенского уезда: Археологическо-критические исследования // ВГВ. - 1880. - № 24.

Буднікова В. Каталог фресок церкви Іоанна Богослова із фондів Державного історико-культурного заповідника в м. Луцьку // Пам'ятки сакрального мистецтва .Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації: Наук. зб. / Матеріали VI Міжнародної конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 1-3 грудня 1999 р. - Луцьк: Надстиря, 7999. - С. 105-107.

Бунятян К.П. Городоцько-здовбицька культура: проблемна ситуація // Археологія. - № 3. - 2008. - С. 10-20.

Бухало Г. Круг містечка Берестечка: Короткий історичний нарис. - Рівне, 1993. - 104 с.

Бухало Г. Професор з Мирогощі (про Юрія Шумовського) // Дубно і світ: Міжнародна ювілейна науково-практична конференція, присвячена 900-річчю міста Дубна, 25-26. 08. 2000 р. - Дубно, 2000. - С. 17-18.

Бучак В., Заклекта П., Охріменко Г. Нові пам'ятки культури лійчастого посуду на Волинському Побужжі та Поліссі // Записки НТШ. - Т. 244: Праці археологічної комісії. - Львів, 2002. - С. 453-467.

Был такой город... // Преподавание истории в школе. - /969. - № 2. - С. 128.

Ванцак Б.С. Й.Я. Стеллецкий: археолог, историк, романтик // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины. - Полтава, 1989.

Василевська С. Діяльність волинських братств, спрямована на збереження історичних пам'яток краю // Історія релігій в Україні: Тези доповідей і повідомлень III круглого столу. -Київ-Львів, 1993. - С. 24-26.

Василенко М. Академік Орест Іванович Левицький // Записки соціально-економічного відділу УАН. - К., 1923. - Т. 1. - С. 36-39.

Васильевская церковь со времен Св. Владимира в г. Владимире (на Вольніи) // Всемирная иллюстрация. - 1873. - № 134.

Ващук В.В. (архієпископ Варфоломій). Село Городно: Історико-красназавчий нарис. - Рівне, 2007.

- Вернидубов О., Криштанюк Л.* Родина Остапюків - фундатори Любомльського краєзнавчого музею // МСВ-25. - Луцьк, 2007. - С. 190-191.
- Вернюк Я.* Волинь у фольклорно-етнографічних студіях В'ячеслава Камінського // Народна творчість і етнографія. - 2001. - № 1-2. - С. 74-78.
- Виногородська Л.І.* Археологічні дослідження у м. Старокостянтинів Хмельницької області в 2006 р. // АБУ 2005-2007 рр.- Вип. 9. - Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007.-С. 114-118.
- Винокур І.С.* Старожитності Східної Волині // Праці комплексної експедиції Чернівецького держ. ун-ту. - Чернівці, 1960. - Т. 8.
- Винокур І.С., Островский М.И.* Раковецкий могильник // МИА СССР. — Л., 1967. - №139.-С. 144-159.
- Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Мегеи В.П.* Могильник доби бронзи в Погоринні // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. - Нетішин, 2002. - Вип. I. - С. 151-157.
- Винокур І.С., Якубовський В., Мегей В.П.* Про археологічні роботи в північній укріпленій частині Губинського городища у 2006 р. // АБУ 2005-2007 рр. - Київ- Запоріжжя: Дике поле, 2007. - Вип. 9. - С. 119-125.
- Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І.* Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. - К.: Наук. думка, 7 984. -123с.
- Відкриття у Володимирі-Волинському* // Діло. - 1909. — Ч. 200. - Новини, і *Власова Г.М.* Древнерусский могильник в с. Збуже // КСИА АН УССР. - 1961. - Выш. 11.-С. 91-93.
- Вознесенська Г.О.* Технологія виробництва жнивварських знарядь праці із і стародавнього Ізяслава // Археологія. - 1989. - № 3. - С. 95-105.
- Войналович В.А.* Духовні навчальні заклади України (друга половина 40-х - III перша половина 60-х рр. XX ст.) // УЇЖ. - 2003. - № 2. - С. 24-38.
- Войтюк Т.С.* Монетні та змішані скарби періоду середньовіччя чи ХУ-ХУІІ ст. Південно-Східної Волині в колекціях Острозького державного історико-культурного заповідника. Кременецького історичного та Волинського обласного краєзнавчого музеїв // Краєзнавство. - 2006. - № 1^ . - С. 164-169.
- Вольнская старина: Древнейшие церкви Св. Василия в Овруче й Владимире* // ВГВ. - 1843. - № 26; 1844. - № 34.
- Вольнский историко-археологический сборник.* — Почаев-Житомир: Вольнское церковное археологическое общество, 1896. - Вып. 1.
- Вольнское епархиальное Древлехранилище* // КС. - 1899. — Т. БХУ. - С. 115-117. [Петров Й.Й.] Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края / С вїсочай-шего соизволения издано при Министерстве внутренних дел П.Н. Батюшковым. - СПб.:
- Тип. 0-ва "Общественная польза", 1888. - XV с. + 288 с. + 126 с.
- Воляник В.К.* Роботи в с. Горинка Тернопільської області // Археологічні дослідження на Україні 1969 р. -К., 1972а. - С. 312-313.
- Воляньк В.К.* Поселение у с. Подрїзьє на Вольти // АО-1971. — М.: Наука, 79726.-С. 361.
- Воляник В.К.* Пам'ятки черняхівської культури на Волині // Археологія. — 7979. - Вип. 29.-С. 54-62.

Ворон В.О. Луцьк. Силуети міста: Ілюстрований нарис. — Львів: Каменяр, 1988. — 30 с., 12 арк. іл.

Вороний Н.И. Древнее Гродно // МИА. - М., 1954. - № 41.

Воронов В.І. О.М. Лазаревський про "Волинські єпархіальні Ведомості" // Матеріали V науково-краєзнавчої конференції "Остріг на порозі 900-річчя". - Остріг, 1994.-С. 12-14.

Гаврилюк О. Дослідження давньоруського археологічного комплексу поблизу с. Антонівці на Тернопільщині // Джерело: Науково-краєзнавчий часопис Тернопілля. -Ї.-1994.-С. 101-120.

Гаврилюк С. Волинське церковно-археологічне товариство в історичних дослідженнях краю кінця XIX-початку XX ст. // Історія релігій в Україні: Праці X Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року). - Львів: Логос, 2000. — Кн. 1.-С. 95-101.

Гаврилюк С. Зародження і перші кроки археологічних досліджень Волинської губернії // Науковий вісник ВДУ // Журнал Волинського державного університету. Історичні науки. - 1. - 1998. - С. 119-122.

Гаврилюк С. Перші дослідники археографічних та історичних пам'яток міста Володимира-Волинського // МСВ-9. - Луцьк, 1998. - С. 97-99.

Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX-початок XX ст.). - Луцьк, 2002. - 532 с.

Гавритухин Й.О. Раннеславянские памятники в районе Зимневского городища // Агсфеоіауіка. - 2. - Кгаііж, 1993. - 8. 99-112.

Гавритухин И.О. Горизонт пражской культуры поселения Зимно-4 // Агсфеоіауіка. - 3. - Кгакоу, 1998. - 8. 172-183.

Гвоздиковский К. Где существовал на Вольіні Дубищенский Введенский православный монастырь // ВЕВ. - 1895. - № 24. - С. 820-824.

Генинг В.Ф., Левченко В.Н. Археология древностей - период зарождения науки (конец ХУІІІ-70-е годы ХІХ в.). - К.: Археолог, 1992.

Географическое описание Вольінской губернии города Луцка с его поветом, сочинено в г. Житомире 7 798 г. (Филимоном Никитиньім) // ЦГВИА РФ. - Ф. ВУА. -Д. 1865, 347 (фотокопія - ВКМ, ДМ-24916).

Гербачевский Ф. Русскія древности й памятники православія Холмско-Подляшской Руси. - 1892. - С. 133-135.

Гетьманчук М.П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1921—1939рр.-1998.-234с.

Говденко М.М., Кучинко М.М. Архитектурно-археологические исследования в Луцком замке // АО 1978 года. - М., 1979. - С. 319-320.

Годованюк О. М. Вежа, мурована в Острозькому замку // Українське мистецтво. - /969а.-Вип. 3.-С. 164-172.

Годованюк Е.М. Надвратные башни городских укреплений Острога й Дубно // Строительство й архитектура. - 19696. - № 5. - С. 33-36.

Голубев С. Т. Археологическая заметка о памятниках старини Вольінской епархии // Труды Киевской духовной академии. - 1876. — Т. 1. - № 3. - С. 615-631; Т. 2. — № 4. -С. 215-226.

Горш С.М. Православні монастирі Волині другої половини XV-середини XVII ст.: чисельність, статус, релігійно-культурні функції: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. - Львів, 2000.-19с.

Городские поселения в Российской империи. - СПб., 1860. - Т. 1. - С. 390-392.

Горожанский Н. О мерах по сохранению памятников в Волинской губернии // Труды I АС. - М., 1871. - Т. 1.

Горошенко І. Дубно в Історико-географічних описах другої пол. XIX-поч. XX ст. // Дубно [світ: ММіжнародна ювілейна науково-практична конференція, присвячена 900-річчю міста Дубна, 25-26. 08. 2000 р. - Дубно, 2000. - С. 39^0.

Гофман Я. Хто і коли побудував церкву Св. Василя у Володимирі // Рідна церква.- 1965. - Ч. 65. - С. 7-9; Ч. 65. - С. 6-7.

Грабовський В. Возницький. - Кн. 1: Претеча. - Львів: Вільна Україна, 2000. -128 с. '

Грибович Р.Т., Ярошинский Б.Х. Археологические разведки в Прикарпатье и на Волини // АО 1972 года. - М.: Наука, 1973. - С. 273-274.

Грибович Р. Т. Исследование мезолитической стоянки Нобель I на Волини // АО 1973 года. - М.: Наука, 1974. - С. 264-265.

Грибович Р. Т. Исследование стоянки Нобель I на Волини // АО 1974 года. -М.: Наука, 1975. - С. 271-272.

Грибович Р. Т. Некоторые данные о мезолите и природной среде мезолитического времени Западной Волини // Палеография древнего человека. - М.: Наука, 1977. -С.129-133.

Грибович Р.Т. Мезолитические памятники возле с. Красноселье // АО 1977 года. - М.: Наука, 1978. -С. 315.

Грибович Р. Т. Мезолітична стоянка Нобель I на Волині // Археологія. - 1980. - Вип.35.-С.53-62.

Грибович Р. Т., Петегирич В.М., Павлив Д.Ю. Исследования на Волини // АО 1976 года. - М.: Наука, /977. - С. 284.

Грибович Р. Т., Петегирич В.М., Павлив Д.Ю. Исследования на Волини // АО 1977 года. - М.: Наука, 1978. - С. 316.

Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — Т. 1: До початку XI ст. -К.: Наук. думка, 799/ (79/5/. - 736 с.

Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.- Т. 2: XI-XIII вис. -К.: | Наук. думка, 7992 (1905]. - 633 с. 1

Грушевский М.С. Развитие украинских изучений в XIX ст. и раскрытие в них I основных вопросов украиноведения // Украинский народ в его прошлом и настоящем. - | СПб., 1914. - С. 29. :

Гуртовий Г. Загадка "евакуація" експонатів музею? // ВМІС-1. - Луцьк, 1998. - С. 10.

Гупало В.Д. Дослідження давньоруських курганных могильників біля с. Берестяне: Тези Республіканської конференції, присвяченої"! "Атласу історії культури Волинської області; 11-13 грудня 1991 р.". -Луцьк, /99/. - С. 22-23.

Гупало В.Д. Археологічні розвідки на Волині! // Studia archeologica, 1. - Львів, /993.-С.84-85.

Гупало В.Д. Дослідження курганного могильника в урочищі Сермень біля с. Берестяне // MSROA. - 7995. - Т. 16. - 8. 143-163.

- Гупало В. Д. Дослідження курганного могильника в урочищі Майдан біля с. Берестяне // М8КОА. - 1996. - Т. 17. - 8. 113-129.
- Гупало В. Археологічні дослідження у Дубні // Дубно і світ: Міжнародна ювілейна науково-практична конференція, присвячена 900-річчю міста Дубна, 25-26. 08. 2000 р. - Дубно, 2000. - С. 37-38.
- Гупало В.Д. Берестянські курганні могильники кінця X-XII ст. - Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 2007 а. - 108 с.
- Гупало В. Дослідження крипти № 3 під бернардинським костелом у Дубні // МДАПВ. - Вип. 11. - Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 2007б. - С. 315-336.
- Дабижки А.В. Археологическая экскурсия в г. Владимир-Вольинский // КС. - 1886.
- Давидюк Р. Проблема толерантного співіснування етносів у другій Речі Посполитій (30-ті роки ХХ століття) // Народнознавчі зошити. - 2007. - № 3. - С. 429-432.
- Даркевич В.П. Происхождение и развитие городов Древней Руси X-XIII вв. // Вопросы истории. - 1994. - № 10. - С. 43-60.
- Дашкевич Я. Дорогами української Клію. Про становище історичної науки в Україні // Україна в минулому. - Київ-Львів, 1996. - Вип. 8. - С. 54-63.
- Дверницький Е. Археологическія ізследования в-ь Владимире-Вольинскомъ и его окрестностях // КС. - Т. 27. - 1887, январь. - С. 36-50.
- Дверницький Е.Н. Памятники древнего православия в городе Владимире-Вольинском. - К., 1889. - 63 с.
- де Витте Е.Й. Археологическая находка в с. Ласкове Владимиро-Вольинского уезда в 1610 г. // Чтения в историческом обществе им. Нестора Летописца. - 1919. -Кн. 14.-Вьп. 1.-С. 86-101.
- де Витте Е.Й. Древнейшие города Вольіни в историческом описаний (очерки 1—25).- Почаев, 1912-1916. (приложение к Почасвскому листку).
- Девятсотлетие православия па Вольіни. 992-1892: В 2-х ч. - Ч. 1. - Житомир, 1892.-619с.
- Демидко С.Ю., Погорілець О.Г., Стопенчук В. Дослідження фунтового пізньосеред-ньовічного укріплення XVI ст. поблизу смт. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької області // АБУ 2005-2007 рр. - Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. - Вип. 9. - С. 162-163.
- Денисюк В.Т., Денисюк І.О. Ратнівщина. Історико-краєзнавчий нарис. — Луцьк: Надстиря, 1998. - 352 с.
- Дмитрук В. Вибрані часом (краєзнавці Волині 20-30 рр. ХХ ст.) // ВМІС. — Луцьк, 7999.- Вип.2.- С. 59-62.
- Добротворский А. Загоровский монаспльр, его библиотека и сохранившийся в ней западно-русский литературный памятник XVII столетия // Вестник Юго-Западной и Западной России 1(2) (Киев 1863) 1-17; 2(2) 75-115; 3(2) 165-196.
- Доброчинська В.А. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921—1939): Автореф. дис.... канд. іст. наук. -Львів, 2006. -20с.
- Доманицький В. Рецензія // Записки НТШ. - 1904. - Рік 13. - Т. 62. - Кн. 6. - С. 4-5.
- Домбровский (В.Ф.). Луцк // Киевлянин. - 1840-1841. - Т. 1-2. - С. 49-57.
- Древний замок в Кременце // Иллюстрированная газета. - 1869. — Т. 23. - № 16.
- Древности. Труды Московского археологического общества. - Т. 12.— Вып. 1. — М., 1909. -С. 149.

Древняя история Волынской губернии, служащая продолжением первобытной истории народов государства Российского, сочиненная графом Иоахимом Потоцким / Рос. перевод издал Ст. Руссов. - СПб., 1829.

П'їзд ВсеукраїнськоТ Спшки краєзнавств (25 грудня 1996 р., м. Київ): Матеріали та документа. - К.: Рідний край, 1997. - 186 с.

Дублянський А. Луцьк: Історичний нарис. - Луцьк, 1934. - 30 с.

Енциклопедія українознавства. - Рапа-Меху-Уогк, 1984. - Т. 10.

Житинский Л. К. Находки каменного века в бассейне р. Стыри // Труды XI АС. - М., 1901. -Т. 1.-С. 714-717.

Житинский Л.К. Языческое кладбище в с. Великие Рыкани Дубновского уезда // Труды IX АС. - М., 1897. - Т. 2. - С. 70-72.

Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843-1821: Нариси історії і діяльності (до 150-річчя утворення комісії). - К., 1993. - 298 с.

Забелин. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. - Ч. 1. - К., 1887.

Забитая могила (Кричицьк Ровенського уезда) // Известия Императорской археологической комиссии. Прибавление к выпуску 48-му (хроника и библиография). - СПб., 1913. -Вып. 23. -С. 108-109.

Заклекта П.М. Разведки в бассейне Буга // АО 1980 года. - М.: Наука, 1981. - С. 248. ;

Заклекта П.М. Повернула земля музейну експозицію // Слово правди. - Володимир-Волинський, 26 квітня 1995 р.

Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. - К.: Наук, думка, 1989. - 174 с.

Зализняк Л.Л. Население Полесья в мезолите. - К.: Наук. думка, 1991 а. — 159 с.

Зализняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. - К.: Абрис, 19916. - 255 с.

Зализняк Л. Передісторія України Х-У тисячоліття до н. е. - К., 1998. - 307 с.

Зализняк Л.Л. Фінальний палеоліт Північного Заходу Східної Європи На УКМА. - К., 1999. - 284 с.

Затзняк Л.Л. Культурно-історичні зв'язки Полісся і проблеми його неолітизації, 2007о.

Зализняк Л.Л. Культурно-історичні зв'язки Полісся у первісну добу // Археологія. - К.: Наук. думка, 20076. -№ 3. - С. 119-125.

Зализняк Л.Л., *Охрищенко* Г.В. Нові мезолітичні пам'ятки Волинського Полісся // Археологія. - К.: Наук, думка, 1985. - № 52. - С. 86-98.

Зализняк Л., *Петровський* П. Свідерські стоянки біля села Лютка. - Луцьк, 2002. - 60 с.

Замечательный памятник православия в Кременце, открывающийся из исторического описания кременецкой крепости, известной под именем замка королевы Боны / | Стаття Самуїла Новицького; Перевел Амвросій Добротворський // Вестник Императорского Русского географического общества. - 1851. -4.2.- С. 1-20.

Заремба С. Археологічні з'їзди в Київ; // КС. - 1995. - № 3. - С. 68-70.

Заремба С.З. Українське пам'яткознавство. Історія, теорія, сучасність. - К.: Логос, 1995.-450 с.

Заремба С. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Історичний нарис. - К.: Логос, 1995. - 244 с.

Захарук Ю.М. Поселение энеолитического времени в с. Зимно Волынской области // КСИА. - 1955. - Вып. 4. - С. 114-115.

- Захарук Ю.М.* Дослідження пам'яток пізньої бронзи та раннього заліза на Волині 1950 р. // АП. - 1956. - Вип. 6. - С. 21-23.
- Захарук Ю.М.* Новое поселение культуры шнуровой керамики на Волыни // КСИА АН УССР. - 1957а. - Вип. 7. - С. 38-39.
- Захарук Ю.М.* О так называемой волынской группе культуры линейно-ленточной керамики // СА. - Т. 29. - 79576.
- Захарук Ю.М.* Поселение культуры воронковидных сосудов на Волыни // КСИИМК. - 1957в. - Вип. 67. - С. 97-100.
- Захарук Ю.М.* Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині // МДАПВ. - К.: Вид-во АН УРСР, 1967. - Вип. 3. - С. 11-14.
- Захарук Ю.М.* Вопросы хронологии энеолита и ранней бронзы Прикарпатья и Волыни // КСИА. - 1962. - Вип. 12. - С. 48-52.
- Зварич В.В., Чайка Р.М.* Раскопки в с. Листвин // АО-1977. - М.: Наука, 1975. - С. 326.
- Ивановский В.И., Конопля В.М., Мацкегой Л.Г.* Работы Волынской экспедиции // АО-1986. - М.: Наука, 1988. - С. 279-281.
- Ивановський В.І.* Ліпна кераміка Дитиницького могильника // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. - Львів, 2007. - С. 141-148.
- Исаевич Я.Д.* "Грады Червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами // Исторические исследования по истории славянских и балканских народов. - М.: Наука, 1972. - С. 119-124.
- Исаевич Я.Д.* Из истории культурных связей Галицко-Волынской Руси с западными славянами // Польша и Русь. - М.: Наука, 1974. - С. 269-276.
- Исследование летописной Муравицы / Т.А. Пономарева, Ю.М. Никольченко, Н.И. Загоруйко и др.* // АО-1978. - М.: Наука, 1979. - С. 389-390.
- Историко-статистическое описание г. Кременца // ВГВ. - 7836. - № 15. - С. 75-81.
- Исторические воспоминания.* Волынь // ВГВ. - 1847. - № 14. - С. 37-39; № 15. - С. 42-44; № 16. - С. 46-48; № 17. - С. 50-52; № 18. - С. 56-58; № 19. - С. 60-63.
- Иватська Т.Л.* С. Чикаленко як археолог // Український історик. - 1977. - № 1-3. - С. 134-139.
- Иванов П.А.* Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. - Одесса, 1895. - 303 с.
- Ивановський В.І.* Нові дослідження пам'яток вельбарської культури на Волині // Молоді вчені-суспільствознавці УРСР - 70-річчю Великого Жовтня: Тези Республіканської конференції. - Львів, 1957. - С. 137-138.
- Ивановський В.І., Михальчишин І.Р., Шкоропад В.В.* Нові пам'ятки поморської культури на Західному Побужжі // НМАПВ. - Львів: Світ, 1997. - С. 46-48.
- Ивановський В.І., Оприск В.Г., Павлів Д.Ю.* Дослідження багатощарової пам'ятки поблизу с. Рованці // НМАПВ. - Львів: Світ, 1997. - С. 42-46.
- Ивановський В.І., Павлів Д.Ю.* Багатощарове поселення поблизу с. Рованці // Минувле і сучасне Волині. - Ч. 2. - Луцьк, 1988. - С. 103-105.
- Институт українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України.* Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаевич. - Львів, 2001.-336 с.

Исаевич Я.Д. До питання про розселення східнослов'янських племен у X ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. - 1964. - № 6. - С. 64-87.

Исаевич Я.Д., Мартинюк А.І. Володимир-Волинський. - Львів: Каменяр, 1983. - 71 с.

Исаенко В. Археологическая карта Белоруссии. - Минск: Польша, 1968. - Вып. 1. - С.18-25.

Исаенко В. Неолит Припятского Полесья. - Минск: Наука й техника, 1976. - 123 с.

Історичне краєзнавство в Українській РСР / П.Т. Тронько, В.О. Горбик, 1.0. Лугова та ін.; Відповід. ред. П.Т. Тронько; Ін-т історії АН УРСР. - К.: Наук. думка, 1989. - 240 с.

Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. - К., 1970.

Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. - К., 1970

Калищук О. Борисоглібські та Миколаївські енколпіони, знайдені на Волині // Волинська ікона: дослідження та реставрація старожитностей: Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 29-30 жовтня 2007 р. - Луцьк: Надстиря, 2007. - С. 93-96.

Каманин И.М. Битва казаков с поляками под м. Берестечком в июне 1651 г. - К., 1970.

Каминский В. Этнографическое изучение Вольіни. - Варшава, 1972.

Канивец В.И. Памятники лужыцкой культуры на территории западных областей Украинской ССР // КСИА АН УССР. - Выш. 2. - 1953а. - С. 43^5.

Канивец В.И. Памятники висоцкого типа как исторический источник: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. - К., 1953б.

Каньоса А.М. Наукові і громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі (кінець 50-Х-80 рр. ХХ ст.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. - Донецьк, 2007. -18с.

Карамзин Н.М. История государства Российского. - Т. 2. - СПб., 1816.

Карашевич 77. Очерки истории православной церкви на Вольіни // Христианское чтение.- 1855. - Ч. 1.

Каргер М.К. Зодчество Галицко-Вольінской земли в XII-XIII вв. // КСИИМК. - 1940. - Выш. 3.

Каргер М.К. Вновь открытые памятники Вольінского зодчества XII-XIII вв.: Ученьє записки ЛГУ. -Л.: Изд-во ЛГУ, 195,?. - Выш. 252. - С. 3-33.

Каргер М.К. Древнерусский город Изяславль в свете археологических исследований 1957-1964 гг.: Тезисы докладов советской делегации на I Международном конгрессе славянской археологии. - М.: Наука, 1965. - С. 38^2.

Каретников С. Вольшская губерния: Географическо-статистический очерк в связи с историей Малороссии й Западной России в XVII й XVIII вв. - 3-е изд. - Почаев, 1972.

Карсим І.А. Розробка проблем церковної археології на археологічних з'їздах другої половини XIX-початку ХХ ст. // Уїа Аппіа. - 1999. - № 2. - С. 240-246.

Карсим І.А. Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині XIX-на початку ХХ ст.: Автореферат дис. ... канд. іст. наук. - К., 200.?. -17с.

Каспарова К.В. Раскопки Полесского отряда Государственного Зрмитажа // АО-1970. - М.: Наука, 1977. - С. 278-279.

Каспарова К.В. Зарубинецький могильник в с. Могіляни на Ровенщині // Археологія. - 1971. - Вип. 10. - С. 65-72.

Каспарова К.В. Хронология зарубинецкой культуры Припятского Полесья: Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Л., 1957. -19с.

- Каспарова К.В., Щукин М.Б.* Могильник Могилянї-Хмельник: Труды Гос. Зрмитажа. -Л., 1979. -Т. 20. -С. 147-168.
- Кілієвич С.* Академік М.Ф. Біляшівський - перший директор Національного музею історії України // КС. - 1999. -№ 4. - С. 80-81.
- Кінд-Войтюк Н.* Історія Волині в науковій спадщині митрополита Анатолія Дублянського // Історія релігій в Україні: Праці XIII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2003 року). - Львів: Логос, 2003. - Кн. 1. - С. 275-280.
- Кінд-Войтюк Н.* Історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волинського воєводства (1921-1939 рр.) // Питання історії України: 36. наук. ст. - Чернівці: Зелена Буковина, 2004. - Т.7.- С.179-185.
- Кирилін Д.С.* Археологічні установи України кінця XIX - початку XX ст. // Вісник Харківського університету. - Історична серія. - Вил. 8. - № 104. - 1974. - С. 99-106.
- Кирпичников А.Н.* Мечи из раскопок древнего Изяслава // КСИА АН СССР. -М.: Наука, 1975. - Вып. 144. - С. 30-34.
- Коваленко О.Б.* Становлення радянського історичного краєзнавства на Чернігівщині // УЇЖ. - 1983. - № 4. - С. 104-112.
- Коваленко О.Б., Ткаченко В.В.* Три справи і одне життя (П.К. Федоренко) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). - К.: Рідний край, 1997. - С. 228-233.
- Ковальський В.* Потік експонатів // Слово правди. - 1963. - № 78.
- Ковальський М.П.* Яким Перлштейн - дослідник Острога і Волині: Матеріали V науково-краєзнавчої конференції "Остріг на порозі 900-річчя". - Остріг, 1994. - С. 64-67.
- Козак Д.Н.* Новіе работн на поселений у с. Боратан // АО 1982 года. - М.: Наука, 1984. -С. 274.
- Козак Д.Н.* Раскопки поселения пшеворской культуры на Вольіні //АО 1981 года. -М.: Наука, 1983.-С. 297-298.
- Козак Д.Н.* Раскопки поселения у с. Гирка-Полонка // АО 1983 года. - М.: Наука, 1983.-С. 296.
- Козак Д.Н.* Исследования на Вольіні // Археологические открытия 1985 года. — М.: Наука, 1986. - С. 343-344.
- Козак Д.Н.* Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е. - IV ст. н. е.). -К., 1992. — 173 с.
- Козак Д.Н.* Пам'ятки давньої історії Волині у с. Линів. - Київ-Луцьк-Львів, 1994. - 112 с.
- Козак Д.Н.* Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV—V ст. // Археологія. -1995. -№ 4. - С. 54-55.
- Козак Д.Н.* Поселення зубрицької культури Городок II на Волині // Археологія. - 1999а.-№ 2.-С. 93-104.
- Козак Д.Н.* Готські скарби Волині початку раннього середньовіччя // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е. - Київ-Львів, 1999б.-С. 216-225.
- Козак Д.Н.* Поселення ранньосередньовічних слов'ян-дулібів // Записки НТШ. — Т. 253: Праці археологічної комісії. -Львів, 2007/а. —С. 467—489.
- Козак Д.Н.* Поселення венеців // Записки НТШ. - Т. 253: Праці археологічної комісії. - Львів, 2007б. - С. 616-633.
- Козак Д.Н.* Нові дослідження на Хрінницькому водоймищі у 2006 р. // АБУ 2005-2007 рр. - Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007 в. - Вип. 9. - С. 209-211.

- Козак Д.Н., Протас Л.О.* Охоронні роботи в с. Боратин на Волині // Археологія. - 1985. - Вип. 45. - С. 96-99.
- Козак Д.Н., Шкоронад В.* Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок. - К., 1999. - 127 с.
- Козак Д.Н., Прищепя Б.А., Шкоронад В.* Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). - К., 2004. - 299 с.
- Колосок Б.В.* Історико-топографічні умови виникнення Луцька // Археологія. - К., 197 ба. - № 20. - С. 51-59.
- Колосок Б.В.* Луцькі Верхній та Окольний замки // Дослідження з слов'янонурської археології. - К.: Наук. думка, 19766. - С. 217-228.
- Колосок Б.В.* Градостроительное наследие Луцка (развитие древнего города и проблема преемственности): Автореф. дис. ... канд. арх. - М., 1981. - 28 с.
- Колосок Б.В., Метельницький Р.Г.* Луцьк: Історико-архітектурний нарис. - К.: Будівельник, 1990. - 192 с.
- Колосок Б.* Історіографія укріплень Луцька (до 1.01.1939 р.) // Архітектурна спадщина України. - 3. - 1996. - Ч. 1. - С. 36-60.
- Колосок Б.* Нові факти біографії Леоніда Маслова // КС. - 1997. - № 5. - С. 144-151.
- Колосок Б.В.* Православні святині Луцька. - К.: Техніка, 2003. - 296 с.
- Комар В.* Громадська і культурна діяльність Арсена Річинського на Волині (за матеріалами ВКМ) // МСВ-9. - Луцьк, 1998. - С. 64-65.
- Конопля В.М.* Работы в Млыновском районе // АО-1977. - М.: Наука, 1978а. - С. 333-334.
- Конопля В.М.* Рятувальні розкопки поблизу Млинова // Археологія. — 19786. - Вип. 28.-С. 102-103.
- Конопля В.М.* Исследования поселений у сел Ярославичи и Малье Дорогостаи // АО-1979. - М.: Наука, 1980а. - С. 286-287.
- Конопля В.М., Никольченко Ю.М.* Работы Ровенского отряда // АО-1979. - М.: Наука, 1980б.-С. 343-344.
- Конопля В.М.* Обработка кремению населением Западной Волины доби міді - ранньої бронзи // Археологія. - 1982. - № 37. - С. 17-30.
- Конопля В., Івановський В.* Нові археологічні пам'ятки Надстир'я (Луцький район). - Львів: Історичний музей, 1997. - 137 с.
- Конопля В., Онищук Я., Федотов В.* Археологічні матеріали з Ізяслава на Хмельниччині // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів, 2000. - Вип.б.-С. 102-128.
- Конопля В., Оприск В.* Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. - Луцьк, 1991.- 86 с.
- Конопля В.М., Охрименко Г.В.* Разведки на территории Западной Волины // АО-1977. - М.: Наука, 1975. - С. 334.
- Корзонюк М.* Великий дослідник нашого краю // МСВ-9. - Луцьк, 1998. - 294 с.
- Корнаковський Х.* Волинь до времен Гедимина // Вестник Юго-Западной и Западной России. 1 (2) (Киев 1863) 38-74; 2(2) 146-163; 3(2) 213-234.
- Коропенецький Р.* Пам'ятка Кременець І у дослідженнях В. Савича (1968-1989) // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. - Вип. 8. - С. 237-264.

- Костомаров Н.И.* Русские нравы. Домашняя жизнь и нравы великорусского народа: Исторические этнографии и исследования. - М.: Чарли, 1995. — С. 7-9.
- Костриця М.Ю.* Товариство дослідників Волині: історія діяльності, постаті. - Житомир: Вид-во МАК, 2001. - 360 с.
- Костриця М.Ю.* Роль Товариства дослідників Волині у становленні історико-археологічних досліджень краю початку ХХ ст. // Сангушківські читання: Збірник наукових праць І Всеукраїнської наукової конференції (24—25 січня 2003 р., м. Славута). - Львів, 2004. - С. 155-157.
- Кот С.* Охрана памятников истории и культуры в годы Советской власти // Историко-культурное наследие Полтавщины. — К.: Изд-во Ин-та истории АН УССР, 1987. -С. 43-63.
- Котляр М.Ф.* Галицька Русь у другій половині ХІV- першій чверті ХV ст. - К.: Наук. думка, 1968. - 143 с.
- Котляр М.Ф.* Грошовий обіг на території України доби феодалізму. - К.: Наук. думка, 1977.-174с.
- Котляр М.Ф.* З історії переростання племінних союзів у територіальні об'єднання у Східній Європі (УП-Х ст.) // УЇЖ. - 1978. - № 1. - С. 67-95.
- Котляр Н.Ф.* К вопросу о генезисе восточнославянских городов (на материалах Галичини и Вольіни) // Славянские древности. - К.: Наук. думка, 1980. - С. 102-124.
- Котляр М.Ф.* Нариси історії обігу і лічби монет на Україні ХІV—ХVІІІ ст. — К.: Наук. думка, 1981. - 239 с.
- Котляр Н.Ф.* Формирование территории и возникновение городов Галицко-Вольінской Руси IX-XIII вв. - К.: Наук. думка, 1985а. - 184 с.
- Котляр М.Ф.* Волинська земля: 3 історії складання державної території Київської Русі // Історія та історіографія України. - К.: Наук. думка, 1985б. — С. 19—32.
- Кравчук А.* Історія Волинського музею в документах обласного архіву (1929-1933 рр.) // ВМІС-1. - Луцьк, 1998. - С. 8.
- Краткая опись предметов, находящихся в дренахранилище Православного Свято-Владимирского Успенского братства в г. Владимире-Вольінском (Издание Св.-Влад. братства).*-К.: Тип. Корчак-Новицкого, 1892.
- Краткий отчет Императорского Университета им. Св. Владимира за 1857 год.* — К., 1858.
- Краткое обозрение истории и исторических достопримечательностей средней части Вольіни.* - СПб., 1890.
- Крип'якевич І. П.* Галицько-волинське князівство. - К.: Наук. думка, 1984. - 174 с.
- Кричевский Е. Ю.* Древнее население Западной Украины в эпоху неолита и ранней бронзы // КСИИМК. - 1940. - Вып. 2.
- Кропоткин В.В.* Клады византийских монет на территории СССР. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - 64 с. /САИ, Е4-4/.
- Кропоткин В.В.* Новий могильник поморско-мазовецкой культуры у с. Городок Ровенской области // СА. - 1972. - № 4. - С. 255-256.
- Кропоткин В.В.* Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. н. з.— V в. н. з.). - М.: Наука, 1970. - 279 с. /САИ, Д1-27/.
- Кроценко Л.* Визначення часу побудови мурованого замку в Кременці // 3 історії української реставрації: Додаток до щорічника "Архітектурна спадщина України". - К.: Українознавство, 1996. - С. 254-258.

Крощенко Л., Осадчий Є. Святогірський Успенський монастир у с. Зимно (спроба наукової реконструкції комплексу) // 3 істори української реставрації. Додаток до щорічника "Архітектурна спадщина України". - К.: Українознавство, 1996. - С. 74-75. '

Крощенко Л. Історично-архівні дослідження Зимненського монастиря на Волині (реконструкція підвалин) // Записки НТШ. - Т. 242. - Львів, 2001. - С. 495-510.

Крушельницька Л.І. Поселення поморської культури в Ровенській області // Археологія. - Т. 21. - 1968. - С. 194-195.

Крушельницькая Л.И. Племена Верхнего Поднестровья и Западной Волыни в раннежелезном веке: Автореферат дис. ... канд. ист. наук. - К., 1974. - 26 с.

Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. - К.: Наук. думка, 1976. - 146 с.

Крушельницька Л.І. Бронзолварний осередок IX-УШ ст. н. е. на території Володимир-Волинського // МСВ-2. - Т. 2. - Луцьк, 1988. - С. 53-55.

Крушельницький Б. Науковий здобуток палеолітознавця з Волині; Ю. Шумовського (до 90-ліття з дня народження вченого) // МДАПВ. - Вип. 7: Постаті українької археології / Археологічні читання, присвячені пам'яті; Олександра Черниша. - Львів:

Ін-т українознавства НАНУ, 1998. - С. 38-39.

Крушинський Л.В. Поездка на Волинь // Вестник Западной России. - 1863. - Т. 2. - Т.2, №10. - С. 1-10.

Крушинский Л. Исторический очерк Волини: Труды Волинского губернского статистического комитета. - Житомир, 1867. - Вып. 1. - С. 1-148.

Куза А.В. Древнерусские города. Древняя Русь: город, замок, село // Археология СССР. - М.: Наука, 1985. - С. 52-67.

Курто О.Ю. Нариси розвитку археології у музеях України: Історія, дослідники, меценати. - К.: Стилос, 2002. - 264 с.

Куртний П. Нариси з історії української археології. - Аусбург, 1947.

Куртний П. Історія археологічних знань про Україну / Серія "Скрипти". - Мюнхен: УВУ, 1970. - Ч. 37. - 138 с.

Кухаренко Ю.В. Древние славяне в Полесье и Поднепровье // Славяне. - М., 1954. - №8.

Кухаренко Ю.В. Из материалов разведок на Волини (1954—1955 гг. Ровенская и Житомирская обл.) // КСИИМК. - 1958а. - Вып. 72. - С. 84-87.

Кухаренко Ю.В. Волинская группа полей погребения // СА. — 1958б. — № 4. - С. 219-226.

Кухаренко Ю.В. Славянские древности У-ГХ вв. на территории Припятского Полесья // КСИИМК. - 1959. - Вып. 57.

Кухаренко Ю.В. Памятники железного века на территории Полесья // САИ, Д1-29. - М., 1961а. - 69 с.

Кухаренко Ю.В. Средневековые памятники Полесья // САИ, Д1-57. - М., 1967б. - 39 с.

Кухаренко Ю.В. Первобытные памятники на территории Полесья // САИ. - 1962. - Вып. Б1-18.-24с.

Кухаренко Ю.В. Зарубинецкая культура // САИ, Д1-19. - М., 1967в. - С. 5-67.

Кухаренко Ю.В. Древнее Полесье (По материалам археологических исследований): Автореф. дис.... д-ра ист. наук (АН СССР. ИА). - М., 1965. - 30 с.

- Кухаренко Ю.В.* Древнейшие курганы волынян , 1968. - 8. 326-328.
- Кухаренко Ю.В.* Волынская группа полей погребения и проблема так называемой готско-гепидской культуры (Тез. докл.) // КСИА. - 1970. — Вып. 121. - С. 57-59.
- Кухаренко Ю.В.* Могильник 11-1У вв. н. э. в г. Любомле // КСИА. - Вып. 128. - 1977.-С. 97-99.
- Кухаренко Ю.В.* Баївський могильник // Археологія. - 1975. - Вып. 18. - С. 51-61.
- Кухаренко Ю.* О Качинской находке в V в. // Древности эпохи великих переселений народов У-У1 вв. - М., 1952. - С. 234-244.
- Кухарчук Ю.В.* Дослідження на Рівненщині у 2006 р. // АБУ 2005-2007 рр. -Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. - Вып. 9. - С. 249-252.
- Кучера М.П.* Раскопки у с. Затурцы на Волини // Археологические исследования на Украине 1967 г. - К., 1968. - Вып. 2. - С. 194-197.
- Кучера М.П.* Археологические исследования Волинского отряда // Археологические исследования на Украине 1968 г. - К., 1977. - Вып. 3. - С. 242-245.
- Кучера М.П.* Ранньосередньовічне городище поблизу с. Затурц на Волині // Середні віки на Україні. - К.: Наук. думка, 1972а. - Вып. 1. - С. 174-197.
- Кучера М.П.* Розкопки на околиці Луцька // Археологічні дослідження на Україні 1969 р. - К., 19725. - Вып. 4. - С. 316-318.
- Кучера М.П.* Поселения волинян на околиці м. Луцька // Археологія. - К., 1975. - №15.-С. 98-103.
- Кучера М.П.* Залишки водозбірних споруд на слов'яно-руських городищах Х-ХІІІ ст. // Археологія. - 2000. - № 2. - С. 94-100.
- Кучинко М.М.* Літописні міста Посання за археологічними даними у ІХ-ХІІІ ст. // УІЖ. - 1970. - № 12. - С. 78-83.
- Кучинко М.М.* Население бассейнов Западного Буга и Сана в ІХ—ХІІІ вв.: Автореферат дис. ... канд. ист. наук. - К., 1972. - 18 с.
- Кучинко М.М.* Південно-західні межі розселення східних слов'ян у ІХ-ХІІІ ст. // УІЖ. - 1977.?. - № 9. - С. 98-105.
- Кучинко М.М.* Исследования в Луцке // АО 1973 года. - М.: Наука, 1974. - С. 297-298.
- Кучинко М.М.* Про племінну незалежність ранньосередньовічного населення Побужжя ; Посання // Археологія. - К., 1975о. - № 16. - С. 77-82.
- Кучинко М.М.* Археологические исследования на Волини // Новейшие открытия советских археологов (ТД НК). - К.: Наук. думка, 19756. - С. 95-97.
- Кучинко М.М.* Исследования в Черновицкой и Волинской областях // АО 1974 года. - М.: Наука, 1975в. - С. 312.
- Кучинко М.М.* Раскопки древнего Владимира-Волинского // АО 1975 года. - М.: Наука, 1976а. - С. 349-350.
- Кучинко М.М.* Археолопчш рјавш роботи на Волин! // Археологія. - К., 19766. - Вып. 19.-С. 107-108.
- Кучинко М.М.* О работах во Владимире-Волинском // АО 1976 года. - М.: Наука, 1977. - С. 322-323.
- Кучинко М.М.* Давньоруське поселення на Гшдавськш прщ в Луцьку // Археологія. - 1984. - Вып. 48. - С. 100-105.

- Кучінко М.М.* Про час спорудження і ранню історію Луцького замку // УЇЖ. -1985. -№ 10. -С. 144-148.
- Кучінко М.М.* Історично-культурний розвиток Західного Побужжя в IX-XIV ст. - і Луцьк, / 993. -160с.
- Кучінко М.М.* Нариси стародавньої та середньовічної історії Волині (від I палеоліту до середини XIV ст.). - Луцьк: Надстиря, 1994. - 208 с.
- Кучінко М.М.* Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. - Луцьк: Вежа, 1996. - 207 с.
- Кучінко М.М.* [2002]. Волинська земля (X-середини XIV ст.): археологія та історія. - Луцьк: Вежа, 2002. - 304 с.
- Кучінко М.М.* Археологія Волині. -Луцьк, 2005. -201 с.
- Кучінко М.М.* Володимир середньовічний: Історико-археологічні нариси. -Луцьк, 2006. - 144 с.
- Кучинко М.М., Матиюк Н.Г.* Работы на Вольїни // АО 1975 года. - М.: Наука, 1976. -С. 350.
- Кучинко М.М., Лукиянчук Ю.А., Матиюк Н.Г., Сташук В.А.* Охраннїе работы в г. Луцке й его окрестностях // АО 1977 года. - М.: Наука, 1978. - С. 347.
- Кучинко М.М., Охрименко Г.В.* Разведка на Вольїнском Полесье // АО 1977 года. - М.: Наука, 1978. - С. 347-348.
- Кучинко М.М., Конопля В.М.* Охраннїе раскопки в г. Луцке // АО 1985 года. - М.: Наука, 1987.- С. 361-362.
- Кучінко М.М., Охріменко Г.В.* Археологічні пам'ятки Волині. -Луцьк, 7997. - 137 с.
- Кучінко М.М., Охріменко Г.В., Терський С.В.* Скарби минувшини: Методичні рекомендації на допомогу вчителям та слухачам курсів підвищення кваліфікації. -Луцьк, 1992. -19с.
- Кучінко М.М., Охріменко Г.В.* Археологічна карта Волині. - Луцьк: Вежа, 1995. - 167 с.
- Кучінко М.М., Охріменко Г.В., Петрович В.* Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини ХХ ст. (у світлі соціотопографії). - Луцьк, 2004. - 258 с.
- Кучінко М.М., Охріменко Г.В., Савицький В.М.* Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби: Навч. посібник. - Луцьк, 2005. - 328 с.
- Кушнір В.* Збірка Львівського музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у 1920-1939 рр.: структура і розвиток // ВМІС-3. - Луцьк, 2004. - С. 198-201.
- Кушпетюк О.І.* Історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волині другої пол. ХІХ-на початку ХХ ст. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. - Чернівці: ЧНУ, 200/-21с.
- Л. О.* Владимир-Вольїнское братство // КС. - 1889. - Т. 7. - С. 285-291. *
- Лазаревский А.М.* Городецкий музей Вольїнской губернии // КС. - 1898. - Кн. 4. - С.13-17,
- Лсацук Ю.П.* Нові дані про кераміку ХІУ-ХУІ ст. (За матеріалами знахідок на Верхньому Придністров'ї та Волині) // Середні віки на Україні. - К.: Наук. думка, 1971. - Вип. І.-С. 200-203.
- Левицький О.* Владимир-Вольїнское братство (По поводу его первого годичного отчета) // КС. - 1889. - Т. 26. - С. 285-291.
- Левицький О.* Историческое описание Владимиро-Вольїнского Успенского храма, построенного в половине ХІІ вв. князем Мстиславом Изяславовичем / Издание Свято-Владимирского православного братства в г. Владимире-Вольїнском. - К., 1892. - 132 с.

- Левицкий О.* Луцкая старина // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. - Т. 5. - Отд. 2. - К., 1893. - С. 54-90.
- Левицкий О.* Возстановление древней православной святвди. Мстиславов храм Успения Божьей матери во Владимире-Вольнскомь. - СПб., 1896.
- Левицкий О.* История одного древняго вольшского храма // КС.- Т. 80. - январь 1903. -С. 70-90.
- Лесков Н.С.* След ноги Богородицы в Почаеве // Исторический вестник. - СПб., 1882. -№ 10.-С. 227-236.
- Литопис Руський за Іпатіївським списком /* Перекл. Л. Махновець. - К.: Дніпро, 1989. -591с.
- Льісенко П.* Города Туровской земли. - Минск, 1974.
- Литвин В.* Україна: міжвоєнна доба (1921-1938). - К., 2003. -512с.
- Лобода О.* Из археологической зскурсии в г. Владимир-Вольшский // КС. -1886. - Т. 15 (№ 8). - С. 766-769.
- Логвин Г.Н.* Ротонда во Владимире-Вольнском // Архитектурное наследство. - 1958. -№ 10.-С. 33-42.
- Логвин Г.Н.* Лункий замок // Культура й искусство древней Руси: Сборник статей в честь проф. М.К. Каргера.- Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1967а. - С. 102-107.
- Логвин Г.Н.* Архітектура XIV - першої пол. XVI ст. // Історія українського мистецтва. - К.: Голов. ред. УРЕ, 1967б. - Т. 2. - С. 20-47.
- Логвин Г.Н.* По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. - К.: Мистецтво, 1968. - 463 с.
- Логвин Н.* До історії реставрації пам'яток в Україні кінця XIX - початку XX ст. // Архітектурна спадщина України. - 3. - К., 1996. - Ч. 1. - С. 193-198.
- Лонгинов А.В.* Древний храм Богородицы в г. Владимир-Вольшский // Записки Рус-ского археологического общества. - Новая серия. - СПб., 1889. - Т. 4. - Вып. 1. - С. 26-27.
- Лонгинов А.В.* Червенские города: Исторический очерк в связи с зтнографией й топографией Червоной Руси. - Варшава, 1885.
- Лукомский Г.* Вольнская старина // Искусство в Южной России. - К., 1913. — № 7-8.- С. 285-344.
- Лукомский Г.К.* Луцкий замок. - Пг., 1917. - 15 с. // Зодчий. - 1917. -№ 2. -С. 9-12.
- Лукомский Г.* Магериальї по истории вандализма в России // Старие годы. -1912. - № 11. - С. 38-46; № 12. - С. 55-60.
- Лукомський Ю.В., Романюк Т.* Сторінки життя і діяльності Йосипа Пеленського // Записки НТШ. - Т. 244: Праці археологічної комісії.- Львів, 2002. - С. 312-319.
- Луць В.* Митрополит Андрей Шептицький та дослідження і колекціонування волинських старожитностей // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації: Матеріали V наукової конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 р- Луцьк: Надстиря, 1998. - С. 36-45.
- Луць В.* Волинські краєзнавці у спогадах Миколи Петрова // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації: Науковий збірник // Матеріали VI міжнародної конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 1 -3 грудня 1999 р. - Луцьк: Надстиря, 1999а. - С. 22—23.
- Луць В.* З листування Ореста Фотинського // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації: Науковий

збірник // Матеріали VI Міжнародної конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 1-3 грудня 1999 р. - Луцьк: Надстиря, 1999б. - С. 8-12.

Луцьку 900 років. 1085-1985: Збірник документів і матеріалів. - К.: Наук. думка, 1985. - 234 с.

Люба-Радзиминский С.В. Памятники каменного века части Западной Вольіни // Труды IX АС. - Т. 1. - М., 1897. - С. 79-82.

Люпа В. Ще у добу Київської Русі Луцьк був містом // Луцький замок. - № 4 (628). - 24 січня 2008 р. - С. 1, 3.

Мазурик Ю.М. Нові дані до археологічної карти Волині. Горохівський р-н: Тези доповідей VI Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства. - Луцьк, 1993.-С. 386-387.

Мазурик Ю. Половецький казан XII-XIII ст. з фондів Волинського краєзнавчого музею // Волино-Подільські археологічні студії. Пам'яті І.К. Свешнікова (1915-1995). - Львів: Історичний музей, 1998. - Вип. 1. - С. 254-255.

Мазурик Ю.М. Обстеження пам'яток доби пізнього середньовіччя басейну і р. Липа на Волині // НДПКДУ. - К., 2001. - Вип. 10. - С. 53-58.

Мазурик Ю.М. Городище доби пізнього середньовіччя в с. Низкиничі на Волині // 5 НДПКДУ. - К., 2003. - Вип. 12. - С. 67-72.

Мазурик Ю. Фрагмент кам'яної облицювальної плитки з урочища "Церковка" літописного Угровська // Волинська ікона: дослідження і реставрація: Науковий збірник. - Вип. 11 // Матеріали міжнародної наукової конференції, Луцьк, 3-4 листопад 2004 р. - Луцьк, 2004а. - С. 150-152.

Мазурик Ю.М. Волинський краєзнавчий музей - продовжувач в дослідженні літописного Угровська (до 120-річчя початку дослідження Угровська) // ВМІС-3. - Луцьк, 2004б. - С. 340-345.

Мазурик Ю.М. Археологічні дослідження біля Успенського собору в м. Володимирі-Волинському // МСВ-14. - Луцьк, 2004в. - С. 176-181.

Мазурик Ю.М. Городище доби пізнього середньовіччя в с. Боровичі на Волині // НДПКДУ. - К., 2004г. - Вип. 13. - С. 76-81.

Мазурик Ю.М. Залишки фортифікаційних споруд в с. Низкиничі на Волині // Zamojsko-Wolynskie zeszyty muzealne. - Т. 2-2аго5с, 2004д. - С. 273-280.

Мазурик Ю.М. Городище доби пізнього середньовіччя в с. Старий Чорторийськ на Волині // НДПКДУ. - К., 2005. - Вип. 14. - С. 7-13.

Мазурик Ю.М. Сучасні дослідники Волині: Нариси культури давньої Волині. - Луцьк, 2006. -С. 7-13.

Мазурик Ю.М., Панишко С.Д. Нова поховальна пам'ятка культури кулястих амфор на Волині // Волино-Подільські археологічні студії.- Львів, 1998.- Вип. 1.- С. 129-130.

Мазурик Ю., Остап'юк О. О. Цинкаловський про локалізацію Угровська (790-річчя) // МСВ-9. - Луцьк, 1998. - С. 52-53.

Мазурик Ю., Остап'юк О. Локалізація башти в літописному Угровську // МСВ-10. - Луцьк, 2002. - С. 128-132.

Мазурик Ю., Остап'юк О. Два фрагменти тканини з розкопок літописного Угровська. - МСВ-11. - Луцьк, 2003а. - С. 102-104.

Мазурик Ю., Остап'юк О. До проблеми локалізації монастиря Данила (Стовпника) в літописному Угровську // *Do piekna nadprzyrodneho- Chelm*, 2003б. -Т. 1.-8. 319-327.

зурик Ю., Остап 'юк О. Археологічні дослідження літописного Угровська на Волині // *Zamojsko-Wolynskie zeszyty muzealne*, 2003в. — Т. 1. - С. 45-60.

Максимович М.Г. Волинь до XI в. // *Киевлянин*. - 1841.

Максимович М.Г. Воспоминание о городах Персопнице и Дубровицах // *Киевлянин*. - 1840. - Кн. I. - С. 231-253; Його ж: *Собрание сочинений*. - К., 1873. - Т. 2. - С.393-404.

Малевиц А. Древняя Жидичинская архимадрия на Волини // *ВВВ*. -1899. - № 22-30 (Часть неофициальная); 1900. - № 27-32, 35 (Часть неофициальная); 1901. - № 5, 11-14 (Часть неофициальная); 1902. -№ 11-18, 21, 24, 27-33 (Часть неофициальная).

Малевская М.В. К вопросу о локальных вариантах керамики Западнорусских земель XII-XIII вв. // *КСИА*. - 7977. - Вып. 125. - С. 27-34.

Малевская М.В. Архитектурно-археологические исследования на Волини // *АО*-1982.-М.: Наука, 1984. -С. 291.

Малевская М. В. Исследования Луцкого замка // *АО*-1983. - М.: Наука, 7 985. - С. 267.

Малевская М.В. Архитектурно-археологические исследования в Луцком замке // *АО*-1984. - М.: Наука, 1986. - С. 267-268.

Малевская М.В. Исследования церкви XII в. в Луцком замке // *АО*-1985. — М.: Наука, 7957.-С. 365.

Малевская М.В. Исследования в Луцком замке в с. Зимно // *АО*-1986. - М.: Наука, 1988.- С. 305-307.

Малевская М. Церковь Св. І. Богослова - вновь открытый памятник архитектуры XX в. // *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації: Наук. збірник // Матеріали VI Міжнародної конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 1-3 грудня 1999 р. - Луцьк: Надстиря, 7999.-С. 108-124.*

Малевская М.В., Шолохова Е.В. Раскопки архитектурных памятников в Любомле и Владимире-Волинском // *АО* 1975 года. - М.: Наука, 7976. - С. 354-355.

Малевская М.В., Шолохова Е.В. Архитектурно-археологические исследования во Владимире-Волинском // *АО* 1976 года. - М.: Наука, 7977. - С. 327.

Малиневская В.М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце XIX - в начале XX вв.: Автореферат дис. ... канд. ист. наук. - К., 7990. - 18 с.

Мандзюк Ф. Володимир-Волинський Свято-Успенський собор / *Вісник &*. -Луцьк - К., 2007. - 80 с.

Манько М. Ян Фітцке про перспективи розвитку музейної справи на Волині напередодні; Другої світової війни // *ВМІС-1*. - Луцьк, 7995. - С. 9.

Манько М. Михаїле Тучемський (1872-1945) // *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі на Волині: Науковий збірник*. — Острог, 2006. - Вип. I. - С. 19-25.

Марчук Г. Обірвані струни (Борис Трифонович Сайчук) // *МСВ-9*. - Луцьк, 1998. - С.70-71.

Маслов Л. Архітектура старого Луцька. -Львів, 1939.

Маслов Л. Любартів замок у Луцьку // *Наша культура*. - Львів, 1937. - № 8-9. -С. 348-354; № 12- С. 484-494.

Маслов Л. Пам'ятники архітектури старого Луцька // *Українька нива*. - Луцьк, 1934. -Ч. 25.

Матеріали для історії краю й етнографії. Свящ. Комашко, А. Перлштейн й Н. Вербицкий // ВГВ. - 1854. -№ 3. - С. 4-6; № 4. - С. 10-12; № 5. - С. 13, 15-21; № 6. -С. 24-29; № 7. - С. 33-38; № 8. - С. 40-43; № 11. - С. 45^7; № 12. - С. 51-53; № 13. -С. 55-57; № 14. - С. 69-70; № 16. - С. 76-78.

Мацкевич Й. Указатель учено-литературных произведений в местной печати, касающихся предмета археологии в самом обширном значении слова, по Волынской губернии. - Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1893. -18с.

Мельник Е.Н. Раскопки в земле Лучан, произведенные в 1897-1899 гг. // Труды ХІАС.-М.,7907я.-Т. 1.-С. 479-513.

Мельник Е.Н. Дневник раскопок в земле Лучан, произведенных в 1897-1899 гг. // Труды ХІ АС в Києве. - М, 19016. - Т. I. - С. 514-576.

Мердер А. Древности Луцка й его прошлое: Справка // Военно-исторический вестник. - К., 1910. -№ 9-Ю. - С. 1-20.

Метельницький Р.Г. На перетині топографічних та історичних свідчень // МСВ-8. -Луцьк, 1998а.-С. 23-25.

Метельницький Р.Г. Дослідження первинного рельєфу старого Луцька // СЛ. - Луцьк: Історико-культурний заповідник, 19986. -С. 29-35.

Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої Міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р. - Луцьк, 1998. - 294 с.

Миролюбов М.А. Древний Изяславль как археологический источник // Труды ; Госзрмиатажа. - Л.: Искусство, 1983. - Т. 22. - С. 139-143.

Михаил Константинович Каргер // Культура й искусство древней Руси. - Л.: Наука, 1967.-СЛ-12.

Михайлюк О.Г., Кічий І.В. [1991]. Історія Луцька. -Львів: Світ, 1991.- 192с.

Михальчишин І.Р. Археологічні розвідки в Західному Побужжі // Археологія. - 1986. - Вин. 55. - С. 95-98.

Могитич І.Р., Могитич Р.І. Особливості техніки мурування і архітектурних форм Галицько-волинського зодчества (X-XIV ст.)// Археологія. - 7990. -№ 4. - С. 56-68.

Мокляк В.О. 0.1. Левицький - історик Волинського краю // Житомир в історії Волині і України: Тези Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції (Житомир, 7-10 вересня 1994р.)- Житомир: ЖО СЖУ, 1994. -С. 155-158.

Мушировський В. Сторінки історії музею // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. - Рівне, 1996. - Вип. 1. - С. 7-11.

Населення Прикарпаття і Волині доби розкладу первіснообщинного ладу та в древньоруський час. - К.: Наук. думка, 1976. - 221 с.

Никитенко М.М. Древнерусское жилище в г. Изяславе в Хмельницкой области // СА.-79«5.-№1.

Никитенко М.М. Исследования в Хмельницкой области // АО-1985. - М.: Наука, 1987. -С. 378-380.

Никитенко М. До проблеми ідентифікації літописного міста Изяславля // Четвертий Міжнародний конгрес українців (Одеса, 26-29 серпня 1999 р.): Доповіді і повідомлення. Історія. - Ч. 1: Від найдавніших часів до початку ХХ ст. - Одеса-Київ- ; Львів, 7999.-С. 54-59.

Никитинс В.Б. Памятники поморской культуры в Белорусии й на Украине // СА. - 1965. -С. 194-205.

Нікітчина С.О. Підготовка вчителів історії на Волині в перші повоєнні роки // Волинь у Другій світовій війні та перші післявоєнні роки: Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом. 19-20 квітня 1995 року- Луцьк, 1995. - С. 77-78.

Никольченко Ю.М. Работы Ровенского краеведческого музея // АО-1980. - М.: Наука, / 981. -С. 292.

Никольченко Ю.М., Киян З.Ф. Работы Ровенского краеведческого музея // АО-1972.-М.: Наука, 1973.-С. 318-319.

Никольченко Ю.М., Киян З.Ф., Олифер О.М. Раскопки в Ровенской области // АО-1973. -М.: Наука, 1974.-С. 320-321.

О древнем замке в городе Кременце // Журнал Министерства внутренних дел. - 1833. - Ч. 9. - Кн. 6. - С. 234-242; 1838. - Ч. 29. -№ 7. - С. 151-159.

О каменной плите с надписью из Васильевской церкви города Владимира-Вольинского (1194 г.) // Известия Императорского русского археологического общества. -Т. 7. - СПб, 1872. - С. 203-208.

Обозрение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении // Записки Русского Археологического Общества. - СПб, 1886-1899. — Т. 7-11.

Огибовский Й. Къ вопросу о мьсте погребения основательницы Почаевского монастыря Анны Тихоновны Гойской // ВЕВ. - 1890. - № 44.- Неофіціальна часть. - С.925-927.

Ольшанська Ю. Проблеми збереження пам'яток культового призначення у контексті державних орієнтирів 50-60-х років ХХ ст. в Україні // Історія релігій в Україні:

Праці XIII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2003 року). - Львів: Логос, 2003. -Кн. 2. -С. 651-656.

Опкоков Е. Матеріальні по изследованию рек и речных долин Полесья. - К., 191 б. -422с.

Оприск В.Г. Дослідження ранньосередньовічного поселення біля с. Хрінники-Боремель // М5КОА. - 7996. -Т. 17. - 5. 311-313.

Орда Л. Краткий исторический очерк г. Луцка и памятники старины, поныне в нем сохранившиеся. - Луцк, 1897.

Орлов Й.А. Изследование о кладах Вольинской губерний. — Житомир, 1885, а також // Памятная книжка Вольинской губерний на 1886 г. — 55 с.

Оссовский Г. Геологически-геогностический очерк Вольинской губерний // Труды Вольинского губернского статистического комитета. - Житомир, 1867. - Вып. 1. - Ч. 2. - С.149-352.

Оссовский Г. Из путевых заметок по Вольинской губерний; *Оссовский Г.* Лес Кураж; *Оссовский Г.* Из путевых заметок по Дубенскому и Кременецкому уездам. Дерманские горы, Антоновецкий лес и стожкообразные возвышенности в составе Кременецких гор // ВГВ. - 1868. - № 76; *Оссовский Г.* Исследования Кургана в Залужье, Острогского уезда // Труды III АС. - Т. - К., 1874.

Остапюк Д.А. Могильник в с. Гуща // АО-1968. - М.: Наука, 1969. - С. 334.

Остап 'юк О. З історії Георгіївської церкви м. Любомля // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації: Матеріали 7 наукової конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 27-28 листопада 2000 р.- Луцьк: Надстиря, 2000. - С. 69-74.

Остан 'юк О. З історії костюлу Св. Трійці в м. Любомль // Сакральне мистецтво Волині: Науковий збірник // Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, Зіжовтня-1 листопада 2002 р. - Луцьк, 2002. - С. 69-77.

Остатки замка в Дубно на Вольїні // Кругозор. - 1876. — № 17.

Островский М.И. Разведки в Тернопольской й Ровенской областях // СА. - 1964. - № 4. - С. 224-225.

Островский М.И., Григорьев Г.П. Липская палеолитическая культура // СА. - 1966.-№ 4.-С. 3-13.

Островский М.И., Павлова К.В., Раппопорт П.А. Раскопки в Данилове // АО-1968. - М.: Наука, 1969. - С. 337.

Островський М.І. Палеоліт межиріччя Стиру і Горині // Тези доп. Поділ, істор.-краєзн. конф. — Кам'янець-Подільський, 1965. -С. 66-67.

Островський М.І. Поховання культури шнурової кераміки поблизу с. Липа Ровенської області // Археологія. - Вип. 2. - 1977. - С. 60-64.

Отчет о деятельности Луцкого православного Крестовоздвиженского братства за 1891-1892 годы. - К., 1893. - 93 с. - 8 илл.

Охрименко Г.В. Раскопки жилищ каменного века на Вольїні // АО-1981. - М.: Наука, 1983.-С. 303.

Охрименко Г.В. Исследование неолита на Вольїні // АО-1984. - М.: Наука, 1985. - С.287-288.

Охрименко Г.В. Исследование неолита на Вольїні // АО-1985. - М.: Наука, 1985. - С.387-388.

Охрименко Г.В. Неолитическое поселение Оболонь // АО-1986. - М.: Наука, 1988. - С. 322.

Охрименко Г.В. Неоліт Волині. - Ч. 1. - Луцьк: Де Марк, 1994. -119 с.; Ібісет. -Ч. 2. - Луцьк: Де Марк, 1993. - 128 с.

Охрименко Г.В. Вивчення багатощарової пам'ятки Голишів на Волині // АБУ 2005-2007 рр. - Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. - Вип. 9. - С. 302-303.

Охрименко Г.В. Волинська неолітична культура. - Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2007. - 140 с.

Охрименко Г.В., Гупало В.Д. Исследования на Вольїні // АО-1983 года. - М., 1985.-С. 338.

Охрименко Г.В., Маркус І., Собуцький М. Фінальнопалеолітичні пам'ятки Прип'ятського Полісся та району Шацьких озер // МСВ-25. - Луцьк, 2007. - С. 7-13.

Охрименко Г.В., Телегин Д.Я. Новіє стоянки каменного века на Вольїні // АО-1978. - М.: Наука, 1979. - С. 382.

Охрименко Г.В., Телегин Д.Я. Нові пам'ятки мезоліту та неоліту Вольїні // Археологія. - 1975. - Вип. 39. - С. 64-77.

Охрименко Г.В., Терський С.В. Археологічна спадщина Яна Фітцке // Час, помнікі, людзі. Памяці рзрасованїх археологау: Тезисы доклада V Міжнароднай канференци (Менск, 27-30 кастрычніка 1993 р.). -Минск, 1993. -С. 89-92.

Очерк г. Луцка й съезд в нем владетельньк особ в 1429 г. // Иллюстрация. - 1848. - № 33.-С. 137-139.

Ошуркевич О.Ф. Зоріан-Доленга Ходаковський і Волинь: до народнописенних джерел // МСВ-4. - Луцьк, 1997. - С. 57-58.

Ошуркевич О. Олександр Прусевич - музеолог, дослідник народного мистецтва на Волині // ВМІС-1. - Луцьк, 1998. - С. 6-8.

Ошуркевич Олекса. З археографічних експедицій Петра Прушинського // ВМІС-3. - Луцьк, 2004. - С. 114-216.

Павлів Д.Ю. Рованцівський могильник // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра та Прип'яті. - К.: Наук. думка, 1993. - С. 11-34.

Павлова К.В. Литейная формочка из города Данилова // КСИА СССР. — 1971. — Выш. 125.-С. 98-99.

Павлюк І.З. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917-1939): Анотований покажчик. — Львів-Луцьк, 1997. — 234 с.

Пам'яті Юлія Миколайовича Захарука // Археологія. - 1998. - № 3. - С. 150—151.

Памяти Вячеслава Ильича Канивца (1927-1972) // Изв. Коми филиала Геогр. о-ва СССР. - 1972. -1.2.- Вып. 4. - С. 121-122.

Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. - К., 1759.-Т.IV.-Отд.2.

Памятники старины в западных губерниях империи. - СПб., 1868. - Вып. 3.

Панишко С.Д. Роботи розвідкової археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею на городищі Кортів // Тези доповідей і повідомлень 1-ї Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. - Тернопіль, 1990. - Ч. 1. - С. 62-63.

Панишко С.Д. Дослідження оборонних споруд на давньоруських городищах Волині // АДУ. - К., 1992. - С. 111-119.

Панишко С.Д. Формування території Волинської землі у XII-на початку XIV ст.: Автореф. ... канд. іст. наук. - К.: Ін-т археології НАН України, 1997a. -18с.

Панишко С.Д. До проблеми локалізації давньоруського Угровська // КС. - 1997б. - № 5.-С. 168-177.

Панишко С.Д. Дослідження літописного Каменя // МСВ-8. - Луцьк, 1995. - С. 63-65.

Панишко С.Д. Формування території Волинської землі в XI -середині XIV ст. // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. - 2000. - №3. - С.60.

Панишко С.Д. Давньоруський Коршів // МСВ-12. - Луцьк, 2003.- Ч. 2. - С. 138-140.

Панишко С.Д. Історичні реконструкції на основі матеріалів давньоруської археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею // ВМІС-3. - Луцьк, 2004. -С. 113-114.

Парчевський М. Ранньослов'янські знахідки із с. Миляновичі на Західній Волині // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е. - Київ-Львів: РАС, 1999.-С. 186-192.

Пастернак Я. Нововідкриті римські пам'ятки в Галичині і Волині // Записки НТШ. - 1931. -С. 1-17.- Т. 151.

Пастернак Я. Коротка археологія західно-українських земель. - Львів, 1932. - 89 с.

Пастернак Я. Опирові цвях у голову // Життя і знання. - Львів, 1935. - Ч. 9. - С.262-264.

Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933-1936 // Записки НТШ. -Львів, 1937. -Т. 154. -С. 241-261.

Пастернак Я. Полісся в старовині // Літ.-науковий вісник "Нового часу". — 1938— 14 березня.

Пастернак Я. Археологія України. - Торонто, 1961. - 760 с.

Пашкевич Г.О. Про деякі аспекти палеоботанічних досліджень (на прикладі давньоруського городища Угровська) // Археологічні дослідження в Україні 1999-2000 років. - К.: Ін-т археології НАН України, 2001. - С. 184-187. (

Пауто В.Т. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси. - М.: Госполитиздат, 1950. -331с.

Пелецишин М.А. Нові матеріали до археологічної карти Волині // МДАПВ. - 1 Львів, 1961. - Вип. 3. - С. 140-150. i

Пелецишин М.А. Розкопки поселення культури лійчастого посуду біля с. Зимне , Волинської обл. у 1960-1961 рр. // МДАПВ. - Львів, 1963. - Вип. 5. - С. 18-27. |

Пелецишин М.А. Поселення культури лійчастого посуду біля с. Лежниці Волинської області // Археологія. - 1966. - Т. 20. - С. 146-156. i

Пелецишин Н.А. Древнее население Западной Вольни в III тысячелетии до н. з.: Автореф. ... канд. ист. наук. - К., 1967. —23с.

Пелецишин Н.А. Раскопки у с. Костянец на Вольни // АО-1967. - М.: Наука, 1967.-С. 199.

Пелецишин М.А. Нові дослідження стрижівської культури на Волині // Археологія. - 1971. - Вип. 1. - С. 89-103.

Пелецишин М.А. Пізньотрипільське поселення у верхів'ях Горині // Археологія. - 1973а.-Вип. 11.-С. 55-62.

Пелецишин М.А. Розкопки біля с. Лози у верхів'ях Горині // Археологічні дослідження в Україні в 1969 р. - К., 1973б. - С. 55-62.

Пелецишин Н.А. Раскопки у с. Гольшево Вольнской области // АО-1973. - М.: Наука, 1974.-С.326-327.

Пелецишин Н.А. Раскопки у с. Гольшево на Вольни // АО-1974. - М.: Наука, 1975. -С. 321. \

Пелецишин Н.А. Раскопки на Вольни // АО-1975. - М.: Наука, 1976. - С. 375-376. |

Пелецишин М.А. Поселення поморської культури на Західній Волині // Археологія. - К., 1980. - С. 72-79;

Пелецишин М.А. Археологічні дослідження Львівського університету // Вісник ЛДУ. - Серія історична: 3 історії стародавності та середньовіччя. - 1984. - Вип. 20. -С. 66-75.

Пелецишин М.А. З історії комплектування фондів музею археології Львівського університету // Вісник ЛДУ. - Серія історична: 3 історії стародавності та середньовіччя. - 1992.-Вип. 27.-С. 66-75. |

Пелецишин М.А. З історії перших трипільських общин у Середньому Погоринні | (за матеріалами поселення біля с. Хорова) // Археологічні дослідження Львівського університету. -Львів: ЛДУ, 1997. - Вип. 2. - С. 45-72.

Пелецишин М.А. Пізньотрипільські поселення в околицях с. Хорова на Волині (Хорів-II, III, IV) // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів: ЛДУ, 1998.- Вип. 3.-С. 45-72.

Пелецишин М.А. Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині. - Львів, 1997.

Пелецишин М.А. Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині: Підручники та посібники. - Тернопіль, 2004. - 160 с.

Пелецишин М., Конопля В. Кремнеобробне виробництво поселення трипільської культури Листвин // Волино-Подільські археологічні студії. - Львів, 1998. - Вип. 1. - С.111-122.

Пелецишин М.А., Михальчишин І.Р. Нові пам'ятки культури шнурової кераміки у верхів'ях Західного Бугу // Археологія. - 1987. - Вип. 59. - С. 90-92.

Пелецишин М.А., Позіховський О.Л. Поселення лендельської культури біля с. Хорова у Середньому Погоринні // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів: ЛДУ, 1998. - Вип. 3. - С. 73-84.

Пелецишин Н.А., Чайка Р.М. Раскопки у с. Листвин на Вольти // АО-1971. - М.: Наука, 7 972. -С. 314-315.

Пелецишин М.А., Чайка Р.М. Нові матеріали з історії давньоруського сільського населення Волині (УІІ-ХІ ст.) // Вісник ЛДУ. Серія історична: 3 історії стародавності та середньовіччя. -1988. - Вип. 24. - С. 46-54.

Переверзев Ю.В. Справочная книга о приходах й монастырях Вольнской епархии.- Житомир, 1914.

Перлиштейн А. Луцк й его древности // Временник Императорского Московского общества истории й древностей российских. - М., 7557. - Кн. 10. - С. 30—45.

Перлиштейн А. Гай // Временник Императорского Московского общества истории й древностей российских. - Кн. 14. - Исследования. - М., 7552. - С. 17-21.

Перлиштейн А. Древнейший монастырь в с. Ставках блнз Турийска // ВГВ. -1854.- №5.

Перлиштейн А. Кременец й его замок // ВГВ. - 1856. - № 8-9.

Пероговский В. Местечки Заславского уезда. - Житомир, 1868.

Пероговский В. Город Староконстантинов. История его й настоящее состояние. - Житомир,1868.

Пероговский В. Местечко Корец й князя Корецкие // ВГВ. - 1876. - № 79.

Пероговский В. Город Дубно // ВГВ. - 1878. - № 76.

Пероговский В. Материалы для истории Вольти. - Житомир, 1879. — 496 с. (окр. відб. з ВГВ, 1878-1879 рр.).

Пероговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубне, Вольнской губернии, основанные князьями Острожскими // ВЕВ. - 1880. — № 28, 29, 31, 32, 34 і окр. відб, 72 стор.

Пероговский В. Отрывки из истории города Староконстантинова // ВЕВ. -Почаев, 1881.- С. 12-13.

Пескова А.А. Отчет о работе Владимир-Вольнского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в 1982 г. // НА ІА НАН України. -ф. 1982АЛ 32. -12с.

Пескова А.А. Отчет о работе Владимир-Вольнского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в 1984 г. // НА ІА НАН України.-ф. 7954.4/163. -26с. •

Пескова А.А. Раскопки памятников архитектуры XII в. во Владимире-Вольнском // АО 1982 года. - М.: Наука, 1984. - С. 315-316.

Пескова А.А. Раскопки древнерусских памятников на Вольти // АО 1983 года. -М.: Наука, 7955. - С. 341-342.

Пескова А.А. Древнерусский город Изяславль XII-XIII вв. (по материалам городища у с. Городище близ Шепетовки). Автореф. ... кавд. ист. наук. - Ленинград, 1988. -18с.

Пескова Г. О. Археологические исследования церкви Успения Богородицы в селе Дорогобуж // Волинська ікона: питання історії вивчення дослідження та реставрації: Доповіді та матеріали IV наукової конференції (м. Луцьк, 17-18 грудня 1997 р.). - Луцьк, 1997.- С. 77-83.

Пескова А.А., Белецкий С.В. Древнерусские печати Шепетовского городища и поиски его летописного имени // Памятники старины. Концепции. Открытия. Версии. - Т. 2: і Памяти Василя Дмитровича Белецкого (1919-1997). -СПб.-Псков, 1997.-С. 129-138.

Пескова А.А., Раппопорт П.А. Неизвестный памятник волинского зодчества XII в. // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология: Ежегодник. 1986. - Л.: Наука, 1987. - С. 542-546.

Петегурич В.М. Курганний могильник в околиці с. Майдан Липно на Волині // МДАПВ. -К.: Наук. думка, 1995. - Вип. 6. - С. 238-250.

Петров В.П., Калищук А.П. Скарб срібних речей з с. Качин Волинської області // МДАПВ. - К.: Вид-во АН УРСР, 1964. - Вип. 5. - С. 88-94.

Петров Н.И. Альбом достопримечательностей церковно-археологического музея при Императорской Киевской Духовной Академии. - К., 79/5. - Вип. IV-V. - С. 39.

Петров Н. Краткие сведения о монастырях Волинской епархии ныне не существующих // Волинские епархиальные ведомости. - 1867. - № 2-8.

Погодин М.П. Исследования, замечания и лекции о русской истории. - Т. 4. - М., 1850.

Погодин М.П. Разыскания о городах и пределах древних русских княжеств с 1054 по 1240г.-СПб, 7[^]5.

Позіховський О.Л. Поселення лендельсько-полгарської культурно-історичної спільності у м. Острозі // Археологічні дослідження Львівського університету. - Вип. 3. - Львів: ЛДУ, 1998а. -С. 85-92.

Позіховський О.Л. Нові матеріали до археологічної карти епохи пізнього енеоліту середнього Погориння // Волино-подільські археологічні студії. - Львів, 1998б. - Вип. 1. - С. 137-147.

Позіховський О. Поселення Лендель-полгарської культурно-історичної спільності біля с. Вельбівне на Волині // Археологічна спадщина Яна Фітцке. - Луцьк, 2005. -С.206-215.

Позіховський О., Шуст Р. Грошовий обіг на Волині в ХІУ-ХУІІ століттях (За матеріалами монетних скарбів у фондах Державного історико-культурного заповідника міста Острог Рівненської області).

Позіховський О.Л., Самолюк В. Дослідження ґрунтового могильника доби енеоліту-бронзи у м. Острозі // АБУ 2005—2007 рр. — Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. -Вип. 9.-С. 310-313.

Помер митрополит УАПЦ // Визвольний шлях. - 7997. - Кн. 11. - С. 1407.

Поліщук К. Український музей на козацьких могилах під Берестечком // Рідний край.-Львів, 7977.-№ 17.

- Полянський Ю.* Скарб з Межиріччя Корецького (пов. Рівне на Волині) // Записки НТШ. - Т. 144-145. - Львів, 1926. - С. 216-223.
- Понішко С.Д.* Дослідження оборонних споруд на давньоруських городищах Волині // АДУ. - К., 1992. - С. 111-119.
- Прохав А.В.* Об исследовании Мстиславова Владимиро-Вольїнського собора 12 в.: Реферат на Московском археологическом съезде // ВЕВ. - 1890а. - № 5. - С. 162-164.
- Прохав А.В.* О вольшских древностях // ВЕВ. - 1890б. - № 7. - С. 232.
- Прищепя Б.А.* Исследования древнерусских памятников на Ровенщине // АО-1982.-М.: Наука, 1984.-С. 320-321.
- Прищепя Б.А.* Исследования древнерусских памятников в Ровенской области // АО-1985. - М.: Наука, 1987. - С. 328-329.
- Прищепя Б.А.* Житла давньоруської Муравиці // МСВ-2. — Луцьк, 1988. — Ч. 2. - С.76-77.
- Прищепя Б.А.* Жорнівське городище на річці Стублі // АДУ. - К., 1992. - С. 119-128.
- Прищепя Б.А.* Дослідження Басівкутського городища // Археологічні дослідження в Україні 1999-2000 років. - К.: Ін-т археології НАН України, 2007. - С. 197-199.
- Прищепя Б.А.* Обстеження городищ кінця I тисячоліття н. е. в середній течії Горині // АБУ 2000-2001 рр. - К.: Ін-т археології НАН України, 2002а. - С. 224-226.
- Прищепя Б.А.* Городища IX-XIII ст. над Горинню в Поліських районах Рівненської області // МСВ-10. - Луцьк, 2002б.-С. 210-211.
- Прищепя Б.А.* Розкопки на посаді Пересопниці // АБУ 2001-2002 рр. - Київ: Ін-т археології НАН України, 2003. - С. 232-234.
- Прищепя Б.А.* Дослідження посаду літописної Пересопниці у 2002-2003 рр. // АБУ 2002-2003 рр. - К.: Ін-т археології НАН України, 2004. - Вин. 6. - С. 267-271.
- Прищепя Б.А.* Археологічні пам'ятки I - початку II тисячоліття в Дубровицькому районі // Дубровиці -1000 років: Збірник матеріалів науково-краснознавчої конференції, присвяченої 1000-річчю першої писемної згадки про м. Дубровицю, проведеної 16-17 вересня 2005 року. - Рівне, 2005. - С. 25-38.
- Прищепя Б.А.* Ювелірні вироби з Пересопниці доби середньовіччя // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. - Вин. 4: Мат-ли наук. конф. 25-26.10.2006 р. - Рівне, 2006. - С. 159-167.
- Прищепя Б.А.* Археологічні дослідження Волині: Бібліографічний покажчик наукових праць і творчого доробку / Передмова М.Ю. Костриці. - Рівне: Ред.-вид. відділ Рівненського ін-ту слов'янознавства Київського славістичного ун-ту, 2007. - 28 с.
- Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М.* Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X-XIII століттях. - Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996а. - 248 с.
- Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М.* Стародавнє населення Поліського регіону Рівненщини (за матеріалами археологічних досліджень) // Етнокультура Волинського Полісся і Чорнобильська трагедія. - Рівне, 1996б. - С. 124-136.
- Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М.* Муравицьке городище. - Маріуполь: Рената, 2007. - 80 с.
- Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Романчук О.М., Чекурков В.С.* Розкопки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії в м. Острозі Рівненської обл. // АБУ 2003-2004 рр. - Запоріжжя, 2005.

Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Чекурков В.С. Розкопки на території "Нового міста" в Острозі // АБУ 2004-2005 рр. - К., 2006. - Вип. 8. - С. 311-315.

Прищепя Б., Прищепя О. Якуб Гофман - організатор досліджень пам'яток історії та культури Волині // МДАПВ. - Вип. 7: Постаті української археології. Археологічні читання, присвячені пам'яті Олександра Черниша. - Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. - С. 92-93.

Прищепя Б., Прищепя О. Історичне краєзнавство Волині: Навч. посібник. - Рівне, 2008. - 352 с.

Прищепя Б.А., Терлецький Ю.П., Чекурков В. С. Нові дослідження в Дорогобужі // АБУ 2001 -2002 рр. - К.: Ін-т археології НАН України, 2003. - С. 234-235.

Прищепя Б.А., Терлецький Ю.П. Розкопки в Дорогобужі у 2003 рр. // АБУ 2002- 2003 рр. - К.: Ін-т археології НАН України, 2004. - Вип. 6. - С. 271-274.

Прищепя Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С. Охоронні розкопки в центральній частині м. Дубна Рівненської обл. // АБУ 2004-2005 рр. - К., 2006. - Вип. 8. - С. 315-318.

Прищепя Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С. Нові археологічні джерела для вивчення історичної топографії міста Дубна // АБУ 2005-2007 рр.: Збірка наукових праць / За ред. Н.О. Гаврилюк. - Київ-Запоріжжя: ІА НАН України, Дике Поле, 2007. -Вип. 9.-С. 314-317.

Прищепя Б., Чекурков В., Ткач В. Археологічні розкопки в Дубні на розі вулиць Данила Галицького та Кирила і Мефодія у 2007 році // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти: Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника міста Дубна. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. - С. 97-101.

Прищепя Б.А., Чекурков В.С. Роботи на полі Берестецької битви 1651 р. // АБУ 2002-2003 рр. - К.: Ін-т археології НАН України, 2004. - Вип. 6. - С. 274-275.

Прищепя Б.А., Чекурков В.С. Перші археологічні розкопки в Корці // АБУ 2004-, 2005 рр. - К., 2006. - Вип. 8. - С. 318-320.

Прокочук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. - К.: Рідний край, | 1995. -203с.

Прокочук В.С. Історичне краєзнавство у Волинському воєводстві (1921- ' 1939 рр.)// Краєзнавство.- 2003. -№ 1^ .-С. 33-41.

Пряхин Д.А. История советской археологии. — Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1986. - 285 с.

П'ясецький В.Е. Головна площа // РВ. - 17 серпня 1979 у.

П'ясецький В.Е. І розійшлися три шляхи // РВ. - 30 серпня 1980 р.

П'ясецький В.Е. Серце міста - площі // РВ. - 10 серпня 1979 р.

П'ясецький В.Е. Яровицьке передмістя // РВ. - 30 серпня 1980 р.

П'ясецький В.К. Нові пам'ятки тшцінецької культури в Хмельницькій та Житомирській областях // Археологія. - 1973. - № 11. - С. 69-72.

П'ясецький В.К. Верхньопалеолітична стоянка Славути // Археологія. - 1974. -№ 14. - С. 46-49.

П'ясецький В.К. Палеолитическое местонахождение Жорнов (верхний культурный слой)//СА. -1991.- №2.

- Пясецкий В.К.* Средний культурный слой палеолитического местонахождения Жорнов // СА. - 1991. - № 4.
- Пясецкий В.К.* Мустьерский культурный слой палеолитического местонахождения Жорнов и некоторые вопросы стратиграфии палеолита // РА. - 1993. - № 3.
- Пясецкий В.К.* Ориньякская стоянка Червоний Камень на Ровенщине // РА. -1995. -№2.
- Пясецкий В.К.* Позднепалеолитическая стоянка Мирогоща (поле Вотрубь) // РА. - 7999.-№3.-С. 98-107.
- Пясецкий В.К., Охрименко Г.В.* Исследования поселения в Ровно // АО-1985. -М.: Наука, 1987. - С. 329-330.
- Пясецкий В.К., Охрименко Г.В.* Исследования поселения в Ровно // Археологія. - К.: Наук. думка, 1987. - С. 329-330.
- Работы* в центральных районах Волинской области (Аулик В.В., Грибович Р.Т., Павлив Д.Ю., Петегирич В.М.) // АО-1986. - М.: Наука, 1988. - С. 253-254.
- Равчук Г.Р.* Острог і його околиці. - Львів, 1960а. - 68 с.
- Равчук Г.Р.* Острозький краєзнавчий музей: Путівник. - Львів, 1960б. — 68 с.
- Рапов О.М.* Княжеские владения на Руси в X-первой половине XIII вв. — М.: Изд-во МГУ, 1977. - 264 с.
- Раппопорт П.А.* Волинские башни // МИА. - 7952. - Вып. 31. - С. 202-223.
- Раппопорт П.А.* Новые данные по исторической географии Волини // КСИА АН СССР. -1964. - Вип. 99. - С. 54-58.
- Раппопорт П.А.* К вопросу о Плеснеске // СА. — 1965. -№ 4. - С. 92-103.
- Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // Материалы и Исследования по археологии СССР. - Л., 1967. - № 140. - 241 с.
- Раппопорт П.А.* Данилов // КСИА АН СССР. - 1971. - Вып. 125. - С. 82-86.
- Раппопорт П.А.* Отчет о работе архитектурно-археологической экспедиции в 1975 г. // НА ИА НАН України. - ф. 7975/55. - 16 с.
- Раппопорт П.А.* Раскопки церкви "Старая Кафедра" во Владимире-Вольинском // АО-1975. - М.: Наука, 1976. - С. 384.
- Раппопорт П.А.* "Старая Кафедра" в окрестностях Владимира Вольинского // СА. - 7977а.-№ 4.-С. 253-266.
- Раппопорт П.А.* Мстиславов храм во Владимире-Вольинском // Зограф. — Београд, 7977б.-№7.-С. 17-18.
- Раппопорт П.А.* Русская архитектура X-XIII вв. // САИ. - 7952. - Вип. Е1-47. - 136 с.
- Раппопорт П.А.* Древнерусская архитектура. - СПб.: Стройиздат, СПб. отделение, 7995. - 288 с.
- Раскопки* городища Дорогобуж / Ю.М. Никольченко, Т.А. Пономарева, Л.М. Зимины и др. // АО-1975. - М.: Наука, 1976. - С. 371-373.
- Ратич А.А.* Итоги археологических исследований древнерусских памятников на территории Галицкой и Волинской земель // КСИА АН УССР. - 7953. - Вып. 2.
- Ратич О.О.* Підсумки досліджень древньоруських археологічних пам'яток на території Галицької та Волинської земель // Матеріали і дослідження по археології УРСР // Наукові записки Ін-ту суспільних наук. - К.: Вид-во АН УРСР, 7954. - Т. 2. - С. 5-15.
- Ратич О.О.* Древньоруські пам'ятки на території західних областей УРСР. - К.: Вид-во АН УРСР, 7957. - 96 с.

Ратич О.О. Стародавній Перемиль // 34-та наук. конф. Львів, ун-ту, присв. підсумкам наук. досл. роботи на 1964 рік: Тези доп. - Львів, 1965а. - С. 60-61.

Ратич А.А. Исследования городища в с. Перемыль на Вольіні в 1964-1965 гг. // Материалы сессии, посвященной итогам археол. й этнограф. исследований 1964 г. в СССР. - Баку, 1965б. - С. 140.

Ратишин А. Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности й ныне существующих монастырях й примечательных церквах в России. - М., 1852. - 564 с.

Рафальский Л. Путешествие по Острожскому уезду Вольшской губернии в 1864-1865 гг. // ВГВ. - 1866. - № 48; а також // ВЕВ. - 7572. - Приложение к № 13-23. - С. 1-128.

Рафальский Л. Село Дорогобуж // ВГВ. - 1867. - № 27.

Рафальский Л. Путешествие по Кременецкому уезду Вольшской губернии в 1865 г. // Приложение к Вольшский епархиальным ведомостям за 1876 г. - Почаев. - С. 1-188.

Рафальский Л. Путешествие по Ровенскому уезду в полосе реки Стубели й Устья (притоков Горыні) // ВГВ. - 1885, а також // Памятная книжка Вольшской губернии на 1887 год.-Житомир, 1886.

Ржевский В. О начальной судьбе й имени Вольіні // ВЕВ. - 1862. - Т. 1, № 6. - С. 192.

Ричков П.А. Стара Волинь в малюнках і описах Яна Генрика Мюнца: Тези конференції, присвяченої "Атласу історії культури Волинської області" 11-13 грудня 1991 р.- Луцьк, 1991.-С. 31-32.

Ричков П.А., Луц В.Д. Сакральне мистецтво Володимира-Волинського. - К.: Техніка, 2004. -192с.

Річинський А. Західня границя поширення трьохаксидних церков і т. зв. українського барокко // Наша Батьківщина. - 1939. - № 5. - С. 115-116. *

Річинський А. Старий город Волинь // Краєзнавча бібліотека. — Львів: Наша Батьківщина, 1938. -Ч. 1.

Рогге Н.Г. Материалы для археологии Вольіні // Труды III АС в Києве. - М., 1878.-"Т. 1.-С. 161-169.

Рождественская Т.В. Надписи-граффити в памятниках зодчества Вольіні й Галича XII-XIII вв. // Проблеми изучения древнерусского зодчества (по материалам архитектурно-археологических чтений, посвященных памяти П.А. Раппопорта, 15-19 января 1990 г.). - СПб.: Изд-во Дмитрия Буланина, 1996. - С. 90-91.

Рожко В. Православні монастирі Волині. - Луцьк: Надстир'я, 7997. - 348 с.

Рожко В. Українське православне церковне мистецтво Волині (IX—XX ст.). - Луцьк, 2006. - 400 с.

Розкопи на Берестецькому полі // Діло. — 7972. - Ч. 133. — Новини.

Романчук О.М., Чернякое І.Т. Стоянка ашельської доби Співак біля м. Нетішина ; на р. Горині // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. - Нетішин, 2002. — Вип. I. - С.135-144.

Рудинський М.Я. Дубно-Кременецька палеолітична експедиція // АП. - Т. IV. - 7952.

Русанова И.П. О керамике раннесредневековых памятників Верхнего й Среднего Поднепровья // Славяне й Русь. - М.: Наука, 1968. - С. 143—150. I

Русанова И.П. Исследование раннеславянских поселений на Вольіні // АО-1968. - М.: Наука, 7969. -С. 324-327.

Русанова И.П. Карта распространения памятников типа Корчак (VI-VII вв.н.з.) // К МИА.-7970я.-№ 176.-С. 93-96.

- Русанова И.П.* Раскопки курганов на Волині // АО-1969. - М.: Наука, 19706. - С.278-279.
- Русанова И.П.* Славянские древности VI-IX вв. между Днепром й Западнім Бугом. -М.: Наука, 7973. - 100 с. (САИ Е1-25).
- Руссов С.* Вольїнские записки, сочиненные Степаном Руссовым в Житомире.- СПб.: Император, тип., 1809. - 196 с. + XX с.
- Рябокобила О.О.* Розвиток історичного краєзнавства на Харківщині в 20-30-х рр. XX ст.: Автореф. ... канд. іст. наук. - Харків, 2000. - 21 с.
- Савич В.П.* Багатшарова полеолітична стоянка Липа VI // МДАПВ. - К.: Вид-во АН УРСР, 1962. - Вип. 4. - С. 19-27.
- Савич В.П.* Мустьєрські знахідки біля с. Липа Ровенської області // МДАПВ. — К.: Вид-во АН УРСР, 1964. - Вип. 5. - С. 120-130.
- Савич В.П.* Исследования позднелеолитической стоянки Липа I на Вольти // АО-1967. - М.: Наука, 1968.
- Савич В.П.* Памятники позднелеолитического населения Юго-Западной Вольїни: Автореф. ... канд. ист. наук. - К., 1969. -19с.
- Савич В.П.* Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. - К.: Наук. думка, 7975. - 136 с.
- Савич В.П.* Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у Кременці // МДАПВ. - К.: Наук. думка, 7995. - Вип. 5. - С. 22-32.
- Савченко С.* Проблема функціонування давньоруської спадщини в українській культурі ХУІІ-ХІХ ст.: вступні міркування // Княжа доба: історія і культура. - Львів: Ін-т українознав. ім. І. П. Крип'якевича ПАН України, 2007. - Вип. 1. - С. 166-185.
- Савчук А.П.* Мезолітичні знахідки на Горині // Археологія. - К., 1979. — Вип. 30. — С. 51-57.
- Савчук 77.* З історії діяльності Дубнівського краєзнавчого музею // ВМІС-1. — Луцьк, 7995.-С. 31.
- Самоквасов Д.* Сборник топографических сведений о курганах й городищах в России. Вольїнская губерния. - СПб., 1880- 203 с.
- Сайчук Б. Т.* Луцький посад в світлі археології // Минуле і сучасне Волині (освіта, наука, культура): Тези доповідей та повідомлень IV Волинської історико-краєзнавчої конференції. - Т. 1. - Луцьк, 7990. - С. 17-19.
- Сайчук Б.Т.* Топографія церковних погостів на обширі луцьких замків та їх забудова // Архітектура Волині. - К., 7992. - С. 28-33.
- Сайчук Б. Т.* До питання про локалізацію церкви Іоанна Хрестителя на Луцькому Ринку // Велика Волинь: минуле і сучасне: Матеріали III Міжнародної конференції. - Житомир, 7995. - С. 146-147.
- Сайчук Б.Т.* Локалізація церкви Св. Катерини в Луцьку на основі джерел ХVІ-ХVІІ ст. // Минуле і сучасне Волині: проблеми джерелознавства. - Луцьк, 7994. - С. 46-48.
- Санжаров Л.П.* Луцький історико-архитектурний заповідник // Строительство й архитектура. - 7970. - № 7. - С. 33-36.
- Сборник статей й материалов по истории Юго-Западной России.* — К., 1916. — Т.2.-Выш.2.-С.41-66.
- Сведения 1873 г.* о городищах й курганах // Известия Имп. Арх. Ком. - СПб., 7903.-Вип. 5.

- Свешніков І.К.* Розкопки у с. Костянець на полі Лиственідина // АП. - К.: Вид-во АНУРСР. 1952.-Т.4.-С. 131-139.
- Свешніков І.К.* Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья й Западной Волині // СА. - 1954. - Т. 20. - С. 100-130.
- Свешніков І.К.* Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952-1957 рр. // Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952-1957 рр. - Львів: Вид-во ЛІМ, 1959. - С. 3-28.
- Свешніков І.К.* Памятники культуры шнуровой керамики у с. Здолбича (УССР) // І КСИА. -1961. - Вып. 85. - С. 97-100.
- Свешніков І.К.* Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя // МДАПВ. - Львів, 1962. - Вип. 4. - С. 44-53.
- Свешніков І.К.* Поселение культуры шнуровой керамики у с. Городок Ровенской области // КСИА. - 1964. - Вып. 97. - С. 127-134.
- Свешніков І.К.* Богатіє погребення комаровської культури у с. Іванья Ровенской области // СА. - 1965. - № 2. - С. 159-168.
- Свешніков І.К.* Кремневе копи у с. Городок Ровенской области // КСИА. -1969. -Вып. 117.- С. 114-121.
- Свешніков І.К.* Пам'ятки мілоградської культури в басейні р. Горинь // Археологія. - К., 1971. - Вип. 2. - С. 68-81.
- Свешніков І.К.* Раскопки на месте Берестецкой битвы // АО-1971. - М.: Наука, 1972.-С. 394-395.
- Свешніков І.К.* Работы Ровенской экспедиции // АО-1972. - М.: Наука, 1973. - С. 330-331.
- Свешніков І.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III - на початку II тисячоліття до нашої ери. - К.: Наук. думка, 1974а. — 207 с.
- Свешніков І.К.* Нові розкопки міста Берестецкой битвы // АО-1973. - М.: Наука, 1974б.-С. 340-341.
- Свешніков І.К.* Раскопки поселения у с. Остров // АО-1974. - М.: Наука, 1975. - С.351-352.
- Свешніков І.К.* Битва під Берестечком. - Львів: Світ, 1993а. - 304 с.
- Свешніков І.К.* Нові поховання початку бронзової доби на Західній Волині // 8 піаіа археологіа, 1. - Львів, 1995б. - С. 23-31.
- Свешніков І.К., Конопля В.М.* Работы Ровенской экспедиции // АО-1974. - М.: Наука, 1975.-С. 351-352.
- Свешніков І.К., Конопля В.М.* Работы Ровенской экспедиции // АО-1975. - М.: Наука, 1976.-С. 390-391.
- Свешніков І.К., Конопля В.М.* Раскопки в разведки в бассейне р. Иквы // АО-1976. - М.: Наука, 1977. - С. 370-371.
- Свешніков І.К., Конопля В.М.* Исследование Ровенского отряда // АО-1977. - М.: Наука, 1975. - С. 383-384.
- Свешніков І.К., Конопля В.М., Кучинко М.М.* Работы Млыновского отряда // АО-1978. - М.: Наука, 1979. - С. 401-402.
- Свешніков І.К., Конопля В.М.* Работы Ровенской экспедиции // АО-1981. - М.: Наука, 1982.-С. 319.

- Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М.* Довідник з археології України. Ровенська область. - К.: Наук. думка, 1982. -114с.
- Свешніков І.К., Петегирич В.М.* Археологічні дослідження у с. Муравиця // Археологія. -К., 1978. - Вип. 27. - С. 79-86.
- Седов В.В.* Восточные славяне в VI-XIII вв. // Археология СССР. - М., 1982. - 327 с.
- Семенов В.П.* Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. - Т. 9. - СПб., 1905.
- Семенов П.П.* Географическо-статистический словарь. — СПб., 1865. — Т. 2.
- Сергієнко Г.Я.* Т. Шевченко і Київська археографічна комісія (1845-1847) // УЇЖ. - 1997.-№3.-С. 43-54.
- Сендульский А.* Исторические сведения о православных церквях и монастырях в г. Луцке, ныне не существующих // ВЕВ. - 1872. - № 11 (часті, неоф.). - С. 407-416; № 13 (часть неоф.). - С. 505-510.
- Сендульский А.* Село Тихомль Острожского уезда // Вольинские епархиальные ведомости. - 1870. - № 5. - С. 158-166,
- Сендульский А.* Город Дубно // Вольинские епархиальные ведомости. - 1877. -№ 14.- С. 586-606.
- Сендульский А.* Село Пересопница Ровенского уезда // Вольинские епархиальные ведомости. - 1880. - № 11- С. 548-559.
- Сендульский А.* Город Луцк // ВЕВ. - Почаев, 1873. — № 23, 24.
- Середонин С.М.* Историческая география. - Петербург, 1916.
- Січинський В.* Брама в Мілеті і фасад катедри у Володимирі Волинському // Україна. - 1928. - Кн. 3. - С. 24-26.
- Січинський В.* Нариси з історії української промисловості. — Львів, 1936. —112с.
- Січинський В.* Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. - Львів: Видавнича кооператива "Червона калина", 1938.
- Січинський В.* Катедра у Володимирі // Шлях (Філадельфія). - 1951а. — 3 черв.
- Січинський В.* Українська порцеляна. - Філадельфія, 1951б. - 20 с.
- Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Купсковська Л., Женест Ж.-М., Меньян Л., Езарте П.* Нові польові дослідження Куличівки // МДАПВ. - Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 2007. - Вип. 11. - С. 180-215.
- Скаун О. Ф.* М.Д. Іванішев як історик і археолог // УЇЖ. - 1971. - № 9. - С. 118-122.
- Скирда В.В.* Археологічна наука у Харківському університеті (1805—1920): Автореф.... канд. іст. наук. - К.: Ін-т археології НАН України, 2000. -18с.
- С.К. Олександр Цинкаловський: життя присвячене Волині // Праці Центру пам'яткознавства. - К., 1992. - Вип. 1. - С. 174-180.*
- Скрипник Г.А.* Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. — К.: Наук. думка, 1959. - 304 с.
- Славін Л.М.* Двадцять п'ять років археологічних досліджень АН УРСР // Археологія. - К.: Вид-во АН УРСР, 1947. - Т. 1. - С. 66-68.
- Славяне Юго-Восточной Европы накануне образования древнерусского государства. - К., 1990.*
- Случайные находки и приобретения Вольинской губернии // Отчет Археологической Комиссии. - М., 1913-1915.*

- Смішко М.Ю.* Селище доби полів поховань у Вікнинах Великих // Археологія. - 1947. - Т. 1. - С. 111-122.
- Смішко М.Ю.* Доба полів поховань в Західних областях УРСР // Археологія. - 1948. - Т. 2. - С. 98-129.
- Смішко М.Ю.* Раннеславянские памятники на территории западных областей Украинской ССР // Доклады VI научной конференции Ин-та археологии. - К., 1953.
- Смішко М.Ю.* Погребение раннежелезного века у с. Могилянн Ровенской области // КСИА АН УССР. - Львів, 1957. - Вып. 7. - С. 54-57.
- Смішко М.Ю.* Археологічні дослідження в Західних областях України за роки і Радянської влади // МДАПВ. - Львів, 1959. - Вып. 2. - С. 5-26.
- Смішко М.Ю., Свєшніков І.К.* Могильник III-IV ст. н. е. у с. Дитиничі Ровенської області // МДАПВ. - Львів, 1967. - Вып. 3. - С. 89-114.
- Сотникова М.П.* Серебряный слиток с Изяслава-городища // Культура средневековой Руси. - Л.: Наука, 1974. - С. 64-66.
- Софроненко К.А.* Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI-XIII вв. - М.: Госюриздат, 1955. - 138 с.
- Спицът А.А.* Сведения 1873 г. о городищах и курганах Волынской губернии // Записки русского археологического общества. - СПб., 1896. - Т. 8. - С. 246-253.
- Стародавнє населення Прикарпаття і Волині.* - К.: Наук. думка, 1974. - 228 с.
- Сташенко Н.* Анатолій Дублянський на тлі доби. Штрихи до життєпису // ВМІС-3. - Луцьк. 2004. - С. 126-132.
- Стеллецкий И.Я.* Замок в Клевани // Военно-исторический вестник. - К., 1910. - № 11-12. - С. 27-36.
- Стоколос Н.* До питання про спроби українізації православної церкви у Польщі (20-30 рр. XX ст.) // Релігія в Україні: дослідження, матеріали. - Львів: Логос, 1994. - С. 98-106.
- Строценъ Б., Строценъ Л.* Нове селище черняхівської культури на Волино-Подільському порубіжжі // Давня і середньовічна історія України: Історико-археологічний збірник. - Кам'янець-Подільський, 2000. - С. 195-201. 3
- Супруненко О.Б.* Археологія в діяльності першого приватного музею України. (Лубенський музей К.М. Скряжинської). - К.: Полтава: Археологія, 2000.
- Сумцов Н.* Предание о крестах возле села Брыкова Острожского уезда // КС. - 1957. - №8.
- Тарновский И.* Топографическо-статистические материалы Юго-Западного края (Киевская, Подольская, Волынская губернии).
- Татаркин В.Ю.* Краснзнавчі матеріали про Волинь, Остріг // Матеріали I-III науково-краснзнавчої конференцій "Остріг на порозі 900-річчя" (1990-1992). - Остріг, 1993. - Ч. 2. - С. 43-49.
- Телегин Д.Я.* Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР // СА. - 1979. - № 2. - С. 229-234.
- Телегин Д.Я.* Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. - К., 1985. - 180с.
- Теодорович Н.И.* Архив князей Сангушек // ВЕВ. - 1957. - № 23. - С. 665-672. і
- Теодорович Н.И.* Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской епархии: Исторический очерк. В память девятисотлетнего юбилея Волынской епархии. 992-1892. - Почаев, 1893. - 518с.

- Теодорович Н.И.* Город Заславль Вольнской губернии. - Почаев, 1894. - 50 с.
- Теодорович Н.И.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии: В 5 т. (Почаев, 1888-1903). — Т. 1: Житомирский, Новоград-Вольнский, Овручский уезды. - Почаев, 1888. - 430 с; Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. - Почаев, 1889. - 684 с; Т. 3: Кременеикий, Заславский уезды. -Почаев, 1893. - 687 с; Т. 4; Староконстантиновский уезд. - Почаев, 1899. - 928 с; Т. 5: Козельский уезд - Почаев, 1903. - 559 с.
- Теодорович Н.И.* История города Кременца Вольнской губернии. — 2-е изд., перераб. - Седлец, 1904.
- Теодорович Н.И.* Архив Почаевской Лавры. - Почаев, 1975. — Т. 1. — 346 с.
- Терський В.С.* З далекого минулого рідного краю // Дубнівська правда. - 1960. — 4 жовтня. - № 118. - м. Дубно, Рівненської обл.
- Терський В.С.* Нові матеріали до археологічної карти Волині // Археологія. -1966. - Т. 20. -С. 230-232.
- Терський В.С.* Шукаючи сліди Пересопниці // Червоний прапор. - Рівне. — 1975. — 6 липня.-№ 131.-С. 4.
- Терський В.С.* На залишках древнього міста // Червоний прапор. - Рівне, 1976. -28 липня. - № 147.
- Терський В.С.* Загадка легендарної Пересопниці // Жовтень. — Львів. - 1977. -№5.- С. 155-157.
- Терський В. С.* Пересопниця // Пам'ятки України. - К.- 1979. - № 4. - С. 62-63.
- Терський В.С.* Роботи на Пересопницьком городище // АО 1983 года. - М.: Наука, 1975.-С. 364-365.
- Терський В.С.* Розкопки городища Пересопниці в 1991 р. // Археологічні дослідження в Україні 1991 р. -Луцьк: Надтир'я, 1993. - С. 121-122.
- Терський-Шеломенцев В.С.* Перемисьь // Археологія Прикарпаття, Волині й Закарпаття (раннеславянський й древнерусський періоди). - К.: Наук. думка, 1990а. - С. 146-147.
- Терський-Шоломянцев В.С.* Пересопниця // Археологія Прикарпаття, Волині й Закарпаття (раннеславянський й древнерусський періоди). - К.: Наук. думка, 1990б. — С. 124-126.
- Терський В.С., Терський С.В.* Охоронні дослідження у Єіолодимирі-Волинському// МСВ-2. - Луцьк, 1988. -4.1.- С. 71-72.
- Терський В.С., Терський С.В.* Загадки літописної Пересопниці // Вісті Рівненщини. - Рівне. - 1991 а. - 17 серпня.
- Терський В.С., Терський С.В.* Нові матеріали з розкопок літописної Пересопниці та її околиць (1987-1988 рр.)// НМАПВ. - Львів: Світ, 1997б. - С. 89-91.
- Терський С.В.* Свідки сивої давнини // Колгоспна правда. - смт. Локачі, Волинська область. - 1956. - 23 серпня (№ 106). - С. 3.
- Терський С.В.* Села наших предків // Колгоспна правда. - смт. Локачі, Волинської обл. - 1956. - 1 жовтня.
- Терський С.В.* Літописний Заріцьк // Слово правди. — Рівне. -1987,18 жовтня.
- Терський С.В.* Пересопницька волость XI-XIII ст. // Молоді учені-суспільствознавці УРСР - 70 річчю Великого Жовтня: Тези Республіканської науково-теоретичної конференції 17-18 грудня 1987 р. - Львів, 1987. - С. 159-160.
- Терський С.В.* Соціальна топографія літописних міст Наддублянщини в X-XIII ст. // МСВ-2. - Луцьк, 1988а. -4.2.- С. 95-97.

Терський С.В. Городище Монастирище поблизу Грицеволі // Зоря комунізму. - Радехів, Львівська обл. - 1988б. - 12 червня.

Терський С.В. Стародавнє Перемилля // Зоря. - смт Млинів, Рівненська обл. - | 1989. - 23 квітня (№ 52). - С. 3.

Терський С.В. До питання про етапи розвитку соціально-топографічної структури Луцька у УІІ-ХІУ ст. // Екологія культури: історія, традиції, сучасність: Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції 11-12 травня 1990 р. - Львів, 1991а. - С. 48-50.

Терський С.В. Середньовічні городища басейну р. Липи в дослідженнях краєзнавців Волині // МСВ-4. - Луцьк, 1991б. - С. 22-24.

Терський С.В. Історія вивчення житлового будівництва Лучеська у УІІ-ХІУ ст.: Тези Республіканської конференції, присвяченої "Атласу історії культури Волинської і області" 11-13 грудня 1991р. -Луцьк, 1991в. -С. 19-22. (

Терський С.В. Князівські садиби в околицях Луцька // Народна трибуна. - Луцьк, 30 жовтня. - 1991г. - № 44 А. - С. 6. I

Терський С.В., Терський В.С. Князівські садиби в околицях Лучеська ХІІ-ХІУ ст. • (до проблеми локалізації): Тези Республіканської конференції, присвяченої "Атласу історії культури Волинської області" 11-13 грудня 1991 р. - Луцьк, 1991. - С. 22-23.

Терський С.В. Про побутування язичницьких вірувань у населення Волині (ІХ-ХІІІ ст.) // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень ІІ круглого столу (Львів, 4-5 травня 1992 р.) - Київ-Львів, 1992а. - С. 57-58.

Терський С.В. Дослідження Владичого двору в Луцькому замку // Архітектура Волині: історія та сучасність: Тези конференції в м. Луцьку (Україна) 20-27 вересня I 1992 р. - К., 1992б. - С. 45^7. |

Терський С.В. Дослідження городищ Х-ХІ ст. в басейні р. Горинь // Остріг на порозі 900-ліття: Тези доповідей І та ІІ краєзнавчих конференцій. - Остріг, 1992в. - С. 54—55.

Терський С.В. Таємниці забутих святинь // "Дзвони історії". Газета Львівського історичного музею. - Квітень. - 1992г. - № 2. - С. 4.

Терський С.В., Охріменко Г.В. Культура й побут древньої Волині // Нова доба. - смт. Маневичі Волинської обл. - 1992. -№ 64, 66, 68, 70, 72.

Терський С.В. Призабуте місто над Стублою // Волинь. - Рівне. - 1993а, 16 квітня.- № 2.-С. 4-5.

Терський С.В. Монастир у Пересопниці // Вільне слово. - Рівне. - 1993б, 26 травня. - С. 3.

Терський С.В. Археологи стверджують: у VIII ст. Луцьк вже був містом // Народна трибуна (м. Луцьк). - 1993в, 26 червня. - № 48 (261). - С. 6.

Терський С.В. До проблеми формування первинних міських осередків Південно-Західного Погориння у ІХ-ХІІІ ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (Історія і сучасність): Тези Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7-9 квітня 1993 року). - Рівне, 1993. - С. 71-73.

Терський С.В. Про семантику деяких міфологічних оповідань, що стосуються слов'янських археологічних пам'яток УІІ-ХІІ ст. // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень ІІІ круглого столу (Львів, 3-4 травня 1993р.).-Київ-Львів, 1993б. -С. 115-116.

Терський С.В., Терський В.С. Монастирі княжої Пересопниці // Волинь незабутня: Тези ІV регіональної науково-практичної конференції "Краєзнавчі дослідження з історії Волині: Нові підходи, форми і методи". - Рівне, 1993е. -С. 15-17.

Терський С.В. Про племінний етап в історії долітописного Лучеська // Галицько-волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. - Львів, 1993с. - С. 24-26.

Терський С.В. Розвідки в околицях княжого Лучеська // Археологічні дослідження в Україні 1991 р. -Луцьк: Надстир'я, 1993ж. -С. 120-121.

Терський С.В. Літописний Чемерин: Підсумки археологічних досліджень 1988-1990 років // НЗ ЛІМ. - Львів, 1993з. - Вип. I. - С. 27-41.

Терський С.В. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986-1991 роках // НЗ ЛІМ. -Львів, 7995г. - Вип. 1. - С. 41-67.

Терський С.В. Вироби з кості і рогу Х-ХІІІ ст. з території Прикарпаття і Волині у фондах Львівського історичного музею // НЗ ЛІМ. - Львів, 1993к. - Вип. 1. - С. 68-87.

Терський С.В. Призабуте княже місто // Літопис Червоної Калини. - Львів, 1993л. — № 7-9.-С. 28-32.

Терський С.В. Чемерин: Історична доля малих міст Волині: Тези наукової конференції до 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища, 18-20 травня 1993 року. - Житомир, 1993м. - С. 27-28.

Терський С.В. Нові пам'ятки північно-західного порубіжжя трипільської культури: Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції "Трипільська культура України" (до 100-річчя відкриття). - Львів, 1993н. - С. 64-66.

Терський С.В. Терський В.С. Літописна Пересопниця, або Призабуте місто над Стублою // "Родовід": Наукові записки до історії культури України: дослідження; архівні матеріали; публіцистика. — 1994. - № 7. - С. 47—53.

Терський С.В. Пересопницька волость // "Родовід": Наукові записки до історії культури України: дослідження; архівні матеріали; публіцистика. - 1994а. - № 7. - С. 54-55.

Терський С.В. Волинські матеріали княжої доби у фондах Львівського історичного музею // Житомир в історії Волині і України: Тези Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції (Житомир, 7-10 вересня 1994 р.). - Житомир: ЖО СЖУ, 7994б. - С. 211-212.

Терський С.В. Про роль галицьких міст у системі міжнародних зв'язків Волинського князівства (ХІІ-ХІУ ст.) Міжнародна археологічна конференція "Еволюція розвитку слов'янських градів УІІІ-ХІУ ст. у передгір'ї Карпат і Татр", Львів, 27-29 вересня 1994 р.: Тези доповідей і повідомлень. - Львів, 1994е. - С. 27-28.

Терський С.В. З історії міста Винники (ІХ-ХГУ ст.) // Міжнародна археологічна конференція "Еволюція розвитку слов'янських градів УІІІ-ХІУ ст. у передгір'ї Карпат і Татр", Львів, 27-29 вересня 1994 р.: Тези доповідей і повідомлень. - Львів, 1994г. — С. 39-40.

Терський С.В. Кераміка ХГУ-ХУІ ст. з досліджень Луцька в 1987-1992 рр. // Велика Волинь: минуле і сучасне: Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. -Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994д. - С. 387-389.

Терський С.В. Розвідки у Верхньому Побужжі // Археологічні дослідження на Львівщині в 1994 р. - Львів: Історичний музей, 1994е. - С. 12-13.

Терський С.В. Церкви та монастирі в структурі Великого Лучеська (ХІ-ХІУ ст.) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного V круглого столу (Львів, 3-5 травня 1995 року). - Київ-Львів, 1995а. - Т. 5. - С. 460-461.

Терський С.В. Волинь в системі міжнародних зв'язків Київської Русі (Х—ХГУ ст.) (до постановки проблеми) // НЗ ЛІМ. - Львів: Логос, 7995б. - Вип. 4. - Ч. I. - С. 73-88.

Терський С.В. Історична топографія та забудова Пересопниці XII-XIII ст. у світлі нових археологічних досліджень // Волинь незабутня: Тези VI регіональної науково-практичної конференції "Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України". - Рівне, 1995в. - С. 8-9. I

Терський С.В. І заговорять кістки предків! // Волинь. Рівненський обласний часопис. - Ч. 14 (199). - 7 квітня. - /995г. - С. 8.

Терський С.В. Забудовують Пересопницю дачами! // "Молодь України". Загальнополітична молодіжна газета. - К., - 1995д. -№ 44 (17232). - 18 квітня. -С. 3.

Терський С.В. Давайте забудуємо Пересопницю дачами! // "Сім днів". Рівненська міська газета. - № 17 (73). - 18-22 квітня.- 1995е. - С. 5.

Терський С.В. Святе місце пустим не буває // Культура і життя. - 1995с-12 липня. - С. 1.

Терський С.В. Розкопки у літописній Пересопниці // Вісті Рівненщини. - Рівне. - 1995ж. -№ 89 (435). - 1 грудня. - С. 7.

Терський С.В. І воскресне пам'ять родоводу // Волинь: Рівненський обласний часопис. - Ч. 29 (234). - 8 грудня. - 1995з. - С. 8.

Терський С.В. Розвідкові роботи Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 році.- Львів: Істор. музей, 1996а. - С. 73-75.

Терський С.В. До питання про дерев'яне храмове будівництво у княжому Лучеську // Вісник Укрзахідпроектреставрації. - Львів, 1996б. - Ч. 5. - С. 105-106.

Терський С.В. Про писемність у містах Західної Волині X-XГУ ст. (за археологічними даними) // НЗ ЛІМ. - Львів, 1996в. - Вип. 5. - Ч. I. - С. 74-95.

Терський С.В. Підсумки археологічних досліджень дитинця та передмість городища Пересопниця на Волині // М8К.ОА. - /996г. - Т. 17. - 8. 305-309.

Терський С.В. Літописна Пересопниця в світлі археології // Наукові записки (Рівненський краєзнавчий музей). - Рівне, 1996д. - Вип. I. - С. 28-37.

Терський С.В. Скарб залізних знарядь праці княжої доби з с. Гірне на Стрийщині // Бойківщина. Історія та сучасність: Матеріали Міжнародної історико-народознавчої конференції "Минуле і сучасне Бойківщини", м. Самбір, 6 березня 1996 р. з нагоди 140-річчя від дня народження Михайла Зубрицького. - Львів-Самбір, 1996е. - С. 28-29.

Терський С.В. Керамічні комплекси Луцька доби пізнього середньовіччя (результати досліджень 1987-1992 років) // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник за рік 1995. - Опішне, 7996с. - Кн. 3. - С. 83-98.

Терський С.В. Два маловідомі перстені-печатки з XIV ст. // Шоста наукова геральдична конференція, Львів, 27-29 березня 1997 р.: Матеріали. - Львів, 1997а. -С. 89-91.

Терський С.В. Старожитний Лучеськ у світлі археології // Беларусь в сістме еурапейскіх культурних сувязяу // Гістарычна-археалагічны зборнік. - Мінск, 1997б. - Вып. 11.-С. 116-123.

Терський С.В. Луцький Поділ: до питання формування території середмістя // Гісторыя Беларусі: Жалезны век і Сяреднявеччя. Да 70-годдзя з дня нараджэння Г.В. Штыхава. - Мінск, 7997в. - С. 66-69.

Терський С.В. Галицько-волинська держава: зв'язки із Сходом (за матеріалами археологічних досліджень політико-економічних центрів Західної Волині) // V Міжна-

родна археологічна конференція студентів та молодих вчених, Київ, 22-24 квітня 1997 р.:

Наукові матеріали. - К.: КДУ, 1997г. - С. 268-269.

Терський С.В. Робота археологічної експедиції по дослідженню літописної Пересопниці в 1993 р. // Археологічні дослідження в Україні 1993 року.- Київ: Ін-т археології ПАН України. - 1997д. - С. 137-138.

Терський С.В. З історії розвитку археології та історичного краєзнавства на Волині до Першої Світової війни // НЗ ЛІМ. - Львів: Українські технології. - Вип. 6. - Ч. 1. — 1997е. - С. 148-179.

Терський С.В. Старожитний Лучеськ у світлі археології // СЛ. - Луцьк: Історико-культурний заповідник, 1998а. -С. 6-28.

Терський С.В. Старий Ринок у Львові (за даними археологічних досліджень) // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України // Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. -Івано-Франківськ-Галич: Плай, 1998б. -С. 61-64.

Терський С.В. Поселення культури кулястих амфор у Пересопниці // Волино-Подільські археологічні студії. Пам'яті І.К. Свешнікова (1915-1995). - Львів: Історичний музей, 1998в. - Вип. 1. - С. 131-139.

Терський С.В. Розвиток археології та історичного краєзнавства на Волині у міжвоєнний період (1918-1945 рр.) // НЗ ЛІМ. - Львів, 1998г. - Вип. 7. - С. 158-179.

Терський С.В., Терський В.С. З історії дослідження літописного Звенигорода // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. - Т. 235: Праці археологічної комісії. - Львів, 1998.-С. 358-372.

Терський С.В. Храм Св. Івана Хрестителя на Ринку у Лучеську // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. - Т. 235: Праці археологічної комісії. - Львів, 1998д.-С. 608-618.

Терський С.В. Волинські осередки дохристиянського культу (за археологічними даними) // Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя відкриття Збручанського "Святовіда"): Матеріали наукової конференції (снт. Гримайлів, Тернопільщина, 8-9 жовтня 1998 р.). -Львів, 1998е. -С. 89-96.

Терський С.В. Володимир Шолом'янець-Терський та археологія середньовічних міст заходу України // МДАПВ. Постаті української археології. - Вип. 7: Археологічні читання, присвячені пам'яті Олександра Черниша. - Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998є. - С. 56-58.

Терський С.В. Пам'ять древнього міста. Чи матимемо ми її у майбутньому? // День. Щоденна всеукраїнська газета. - 1998ж, 4 червня. - № 103 (389). - С. 7.

Терський С.В. Історію на сміттєзвалище?! // Віче. - Луцьк. - 1998з, 16 липня. - С. 29.

Терський С.В. Старожитний Лучеськ у світлі історії та археології // Літопис Червоної Калини: Історико-літературний часопис. - Львів, 1999а. - № 1-3 (88-90). - С. 238—259.

Терський С.В. Окольний город княжого Володимира (за даними археологічних досліджень 1999 р.) // Галицько-волинська держава: матеріали і дослідження. - Львів: Історичний музей, 1999б. — С. 48—54.

Терський С.В. Княже місто Пересопниця (До 850-річчя першої літописної згадки про історичний центр Погориння) // Галицько-волинська держава: матеріали і дослідження. - Львів: Історичний музей, 1999в. - С. 54-56.

Терський С.В. Археологія та історичне краєзнавство Волині періоду 1946-1991 рр. // НЗ ЛІМ. - Львів, 1999г. - Вип. 8. - С. 196-233.

Терський С.В. Дослідження Поліської археологічної експедиції у басейні р. Стохід // Археологічні дослідження в Україні 1998—1999 року. — К.: Ін-т археології ПАН України, 1999б. - С. 44-46.

Терський С.В. Рятівні дослідження на території літописного Лучеська // Археологічні дослідження в Україні 1998-1999 року. - К.: Ін-т археології НАН України, 1999е. - С. 46-47.

Терський С.В. Княжий Володимир: за новими археологічними дослідженнями // Світ: наука, освіта, техніка, прогрес. - № 40 (115). - жовтень. - 1999ж. - С. 3. Б

Терський С.В. Пересопниця після Батія. Нові знахідки // Археологічні студії / Ін-т і археології НАНУ, Буков. центр археол. досл. при ЧДУ. - Київ-Чернівці: Прут, 2000а. - р Вип. 1.-С. 217-223.

Терський С.В. Галицько-волинська держава та Схід (за археологічними збірками Львівського історичного музею) // НЗ ЛІМ. - Львів, 2000б. -Вип. 9.-С. 179-201.

Терський С.В. Багатий будинок золотоординського часу на городищі у Пересопниці // АБУ 1994-1995 років. - К.: Ін-т археології НАН України, 2000в. - С. 171-174.

Терський С.В. Олика: Історичний нарис. - Львів: Новий час, 2001а. — 52 с.

Терський С.В. До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-волинської держави // НЗ ЛІМ. - Львів, 2001б. - Вип. 10. - С. 130-158.

Терський С.В. Проблеми історичної топографії Володимира-Волинського // Сучасні проблеми археології. - К.: Ін-т археології НАН України, 2002а. - С. 225-227.

Терський С.В. Дослідження у Володимирі та Зимно // АБУ 2000-2001 рр. - К.: Ін-т археології НАН України, 2002б. - С. 78-80.

Терський С.В. Прадавні ювеліри Волині // "Вільне слово". Газета Рівненської обласної державної адміністрації. - № 79 (13703). - 16 жовтня. - 2002в. - С. 3.

Терський С.В. Археологія доби Галицько-волинської держави. - Львів: Ін-т українознавства НАН України, 2002г. - 108 с.

Терський С.В. Посад Замостя літописної Пересопниці у світлі археології // МСВ-10. -Луцьк, 2002А -С. 151-152.

Терський С.В. Пересопниця: Краєзнавчий нарис. - Рівне: Азалія, 2003а. - 160 с.

Терський С.В. Рятівні дослідження у містах Західної України // АБУ 2001-2002 рр. - |К.: Ін-т археології НАН України, 2003б. - С. 44-46.

Терський С.В. Проблеми дослідження та музеєфікації археологічних пам'яток Галицько-Волинської держави // Король Данило Романович і його місце в українській історії: Матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 29-30 листопада 2001 р. - Львів: ВМС, 2003в.-С. 169-176.

Терський С.В. Участь наукових установ Львова у вивченні старожитностей Волині у міжвоєнний період // Історичні пам'ятки Галичини: Матеріали 2-ї наукової краєзнавчої конференції (21 листопада 2002 р.). - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003 г.-С. 33 7-344.

Терський С.В. Володимир у світлі археології // 2ато)5ко-\Уо1уп5кіе гекгуїу тигеаіпе. - 2ато§с, 2003д. - Т. 1. - С. 27-44.

Терський С.В. Володимирське боярство: персональний склад за літописними та археологічними даними // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. - Чернівці: Прут, 2004а. - Т. 1 (17). - С. 80-92.

Терський С.В. Дослідження та колекціонування старожитностей Волині львівськими музейними закладами (XIX-1-ша пол. XX ст.) // ВМІС-3. - Луцьк, 2004б. - С. 241-244.

Терський С.В. Археологічні матеріали з Белза у фондах Львівського історичного музею з надходжень до 1940 року. Спроба каталогу // Белз та Белзька земля: Науковий збірник. - Белз: Державний історико-культурний заповідник, 2004в. - Вип. 1. - С. 24—27.

Терський С.В. Володимир у часи правління князів Сангушків (за археологічними та писемними джерелами) // Сангушківські читання: Збірник наукових праць I Всеукраїнської наукової конференції (24-25 січня 2003 р., м. Славута). - Львів, 2004г. - С. 88-90.

Терський С.В. Дослідження літописної округи княжого Володимира // Ін-т українознавства ім. І.П. Крип'якевича Національної академії наук України в 2003 р.: Інформаційний бюлетень. - Львів, 2004б. - С. 61-64.

Терський С.В. Боярство у княжому Володимирі у XI-XГУ ст. за літописними та археологічними даними // МСВ-14. - Луцьк, 2004г. - С. 166-168.

Терський С.В. Храми, присвячені апостолам у княжому Володимирі (питання локалізації) // МСВ-14. - Луцьк, 2004г. - С. 166-168.

Терський С.В. Керамічний посуд міщан Волині ХУІ-ХУТІ ст. // СЛ. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005а. - Вип. 2. - С. 125-133.

Терський С.В., 2005б. З історії української зброї XIII-XУШ ст.: сокири-бердиші та алебарди // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". - № 528: Держава та армія. — 2005. — С. 16—27.

Терський С.В., 2005в. З історії колекціонування археологічних пам'яток львівськими науковими та музейними осередками у XIX-1-ша пол. XX ст. (за архівними матеріалами та колекціями Львівського історичного музею) // Історичні пам'ятки Галичини: Матеріали 3-ї наукової краєзнавчої конференції (19 листопада 2004 р.). - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. - С. 43-54.

Терський С.В., 2005г. Археологія та історичне краєзнавство Волині у суспільному житті Російської імперії напередодні та в роки Першої світової війни // Військово-науковий вісник. - Львів: ЛВІ, 2005. - Вип. 7. - С. 254-265.

Терський С.В., 2005д. Лікарська справа у Галичині та Волині у X-XУІІ ст. // Здоровий спосіб життя: Збірник наукових статей. - 2005. - Вип. 7. - С. 60-64.

Терський С.В., 2005е. Музейна справа та археологічні дослідження на теренах Галичини та Волині в роки Другої світової війни // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". - № 541: Держава та армія. - 2005. - С. 39-48.

Терський С.В., 2005ж. Кахлі з "килимівим" орнаментом з розкопок українських міст Прикарпаття та Волині // Оогіске а гепевапспе ІсасьІісе v КаіраІось. - ТреБійоу, 2005. -8.221-229.

Терський С.В., 2006а. Вольїнские нумизматические находки XIV-начала XV вв. // Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы: Тезисы докладов (м. Вильнюс, 26-28 апреля 2006 г.). - С. 177-180.

Терський С.В., 2006б. Середньовічні укріплення Володимира та його околиць (за даними археологічних досліджень 1987-2004 рр.) // Середньовічні та ранньомодерні оборонні споруди Волині: Збірник наукових праць. - Крем'янець, 2006. - С. 74—84.

Терський С.В., 2006в. Де насправді було поховання коня князя Андрія Боголюбського в Луцьку? // "Луцький замок". Газета Луцької міської ради. - № 37 (557). — 14 вересня 2006 р. - С. 12.

Терський С.В., 2006г. Середньовічна зброя у львівських музейних колекціях довоєнного часу: походження і склад // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". - № 555: Держава та армія. - 2006. - С. 13-20.

Терський С.В., 2006д. З історії колекціонування археологічних пам'яток у Східній [Галичині (XIX-перша пол. XX ст.) // НЗ ЛІМ. - Львів, 2006. - Вип. XI. - С. 3-18. |

Терський С.В., 2006е. З історії експонування та виставок археологічних пам'яток Галицько-Волииської держави у Львівському історичному музеї // НЗ ЛІМ. - Львів, 2006. - Вип. XI. - С. 52-70. |

Терський С.В., 2006е. Військова справа у Галицько-волинській державі (археологічний аспект) // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". - № 571: Держава та армія. - 2006. — С. 8-18. |

Терський С.В., 2006ж. Лучеськ X-XV ст. - Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2006. - 252 с.

Терський С.В., 2007а. Волинь часів великого князя Любарта Гедиміновича та Золота Орда: взаємовідносини за історичними та археологічними джерелами // СЛ. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. - Вип. 3. - С. 16—27.

Терський С.В., 2007б. Володимир у світлі археології // Княжа доба: історія і культура. - Вип. 1. — Львів: Ін-т українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України, 2007. - С. 243-270.

Терський С.В., 2007в. Княжа столиця Волині в просторі і часі: порівняльний аналіз поглядів луцьких та львівських істориків (Рец. на: Кучинко М.М., Охріменко Г.В., Петрович В. В. Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини XX ст. (у світлі соціотопографії). - Луцьк, 2004. - 260 с.) // Княжа доба: історія та культура. - Львів: Ін-т українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України, 2007. - Вип. 1. - С. 314-325.

Терський С.В., 2007г. Оборонний комплекс середньовічного волинського міста Перемиля // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". - № 584: Держава та армія. - 2007. - С. 13-26.

Терський С.В., 2007А Храми середньовічного Володимира та його околиць: історія, локалізація, конфесії (за даними археології) // Релігія і церква в історії Волині: Збірник наукових праць. - Крем'янець, 2007. - С. 7-16.

Терський С.В., 2007е. Боярство Волині X-XIV ст.: походження, суспільна роль, персональний склад (за літописними та археологічними даними) // Записки НТШ. - Т. 253: Праці археологічної комісії. - Львів, 2007. - С. 511-527. |

Терський С.В., 2007е. Скандинавські археологічні пам'ятки на Волині (X-XII ст.) // Другі "Ольжині читання". - Плісеська-Львів, 14-15 червня 2007 року. - Львів, 2007. - С.53-58.

Терський С.В., 2007І. Новий погляд на історичну топографію Володимира-Волинського (X-XV ст.) в світлі розкопок 1999-2000 рр. // МДАПВ. - Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 2007. - Вип. 11. - С. 256-263. |

Терський С.В., 2007Г. Історія Луцька у 3-х томах. - Т.1: Лучеськ X-XV ст. - Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2007. - 252 с.

Терський С.В., 2007ж. Колекціонери та колекції археологічних пам'яток у львівських музеях XIX-XX ст. // Zamojsko-Wolynskie zeszyty muzealne. - Т. 4: "Минуле

майбутньому" Роль польського і українського музейництва в збереженні і документуванні культурної спадщини пограниччя: Матеріали наукової конференції. - 2ато5С, 2006/2007. - С. 39-60.

Терський С.В., 2008а. Михайло Іванович Осгровський - дослідник пам'яток княжої доби на Волині (до 110-річчя від дня народження) // МСВ-27. - Луцьк, 2008. - С. 283-285.

Терський С.В., 2008б. Передмістя Помостичі та Юридика середньовічного Лучеська (деякі підсумки археологічного вивчення) // СЛ. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. - Вип. 4. - С. 145-153.

Терський С.В., 2008в. Початки Католицької церкви на Волині // Україна і Ватикан: Серія збірників наукових праць. - Вип. 1: Українсько-Ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. - Івано-Франківськ-Київ, 2008. - С. 124-130.

Терський С.В., 2008г. Матеріальна культура населення Погориння (X-XII ст.) як приклад балто-чорноморських впливів // Кпіиґа Іліаб\у Моґга Вапуґсіеґо. - Т. 1: 8іаго2у1по5с і 5геапіо\уіеґе. -Тогип, 2008. - 8. 122-139.

Терський С.В., 2008д. Оборонний комплекс середньовічного волинського міста Володимира // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". - № 612: Держава та армія.- 2005. - С. 14-27.

Тесленко І. М.К. Дітеріхс (1874-1937) - автор нарису з історії Острожського князівства // Осяґнення історії: Збірник праць на пошану проф. Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. - Острог-Нью-Йорк, 1999. - С. 519-524.

Тимофеев Е. Й. Расселение Юго-Западной группы восточных славян по материалам могильников X-XIII вв. // СА. - 1961 а. - № 3. - С. 56-75.

Тимофеев Е. Й. Славянские языческие могильники Вольти X-XIII вв. // Ученіє записки Хабаровского пед. ин-та. - 1961б. - № 6. - С. 86-104.

Тимофеев Е.И. Могильники Юго-Западной Руси X-XIII вв.: К вопросу о расселении племен Днепровского Правобережья: Автореф.... канд. ист. наук. - Л., 1966. - 19с.

Тиханова М.А. Культура западных областей Украины в первые века н. з. (К вопросу об этногенезе восточных славян) // МИА. -№ 6. - 1941. -С. 247-278.

Тиханова М.А. Борочинский клад // СА. - 1956- № 25. - С. 301-317.

Тиханова М.А. Ласковский клад // СА. - 1960. - № 1. - С. 196-204.

Тиханова М.А. Разведки в районе верхнего течения р. Горынь // КСИИМК. -7962.- Вип. 87.-С. 46-53.

Тиханова М.А. Раскопки поселения III-IV вв. н. з. у с Лепесовка в 1957-1959 гг. // СА. -7963. -№°2. -С. 178-191.

Тиханова М.А. О находке римского оружия на Южной Во-тыни // КСИА. — 1969. — Вип. 116.-С. 36-39.

Тиховский Ю. С. Белев Ровенского уезда // ВЕВ. - 7597. - № 31 (часть неоф.). — С. 962-978; № 33 (часть неоф.). - С. 1049-1064.

Ткач В. Археологічні дані про місто Дубно та його околиці в XIV-XVI ст. // Остроґіана в Україні і Європі: Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму (Велика Волинь т. 23) 29-30 червня. - Старокостянтинів, 2007. -С. 233 - 238.

Ткач В. Крем'яні жниварські знаряддя доби неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного віку за матеріалами з Дубенщини // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького. —

Вип. 3: Матеріали наукової конференції, 24—25. 11. 2005 р. - Рівне: Волинські обереги, 2005. - Вип. 3. - С. 160-168.

Ткаченко В.В. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у 20-30-ті рр. ХХ ст.: Автореф. ... канд. іст. наук. - К.: Ін-т історії НАН України, 1996. - 23 с.

Тодийчук О.В. Україна ХУІ-ХУІІІ вв. в трудах Общества истории й древностей Российских. - К.: Наук. думка, 1989. - С. 98.

Толмачев Н. Юго-Западный край. - К., 1897.

Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. - К.: Наук. думка, 1989. - 256 с.

Трипольский Н. Исторические исследования о городах, местечках й селах Вольнской губернии. - Житомир, 1879. - 290 с.

Троневиц 77.0., Сайчук Б.Т. Підплитове поховання у Луцькому замку // МСВ-4. - Луцьк, 1990. - Ч. 2. - С. 16-17.

Троневиц 77.0., Хілько М.В., Сайчук Б.Т. Втрачені християнські храми Луцька. - Луцьк: Діксон, 2007. - 80 с.

Троневиц 77.0., [20036]' Волинь в сутінках історії України ХІУ-ХУІ ст. - Луцьк: Когеус-Діксон, 2003. - 109 с.

Тронько П.П. Історичне краєзнавство у нове тисячоліття: Досвід, проблеми, перспективи. - К., 2000. - 27 с.

Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід, проблеми, перспективи. - К.: Рідний край, 1994. - 106 с.

Тутковський П.А. Местонахождения строительных камней в Луцком уезде // Труды Общества исследователей Вольни. - Житомир: Злектрическая типография наследников М. Доненмана, 1972. - Т. 10. - С. 3-335.

Тутковський П.А. Озеро Свитязь й народніє предання о нем // КС. - 1907. - Кн. 3. - № 72-73. - С. 144-150.

Тутковський П.А. Янтарь в Вольнской губернии // Труды Общества исследователей Вольни. - Т. 6. - Житомир: Злектрическая типография М. Доненмана, 1975. - С. 19-58.

Тучемский М. Город Острог в современном Константану Константиновичу Острожскому состоянии. — Почаев, 1973.

Тучемський М. По глухих закутках Волинського Полісся. - Кременець: Волинський єпархіальний місійний комітет, 1938. - 119с.

Уваров О.С. Археология России. - Т. 2. - М., 17587.

Уварова Л.С. Череп князя Владимира Васильовича // Археологические известия й заметки. - М., 1898. - Т. 6. - № 9-10. - С. 292-293.

Уварова Л.С. Архитектурные памятники Юго-Западного края // Древности: Тр. император. Москов. археолог. о-ва. - М., 1907. — Т. 19. - Вип. 2: Прил. к протоколу №538. - С. 57-63.

Українська культура в образах. - Серія 1. - Альбом 1: Володимирщина. - Львів: Вид-во "Українська культура", 1932.

Федоренко П.К. Могильник с. Городка Вольнской губернии // Труды Общества исследователей Вольни. - Т. 13. - Выш. 1. - К., 1975.

Федорова Л.Д. Київське воєнно-історичне товариство в пам'яткоохоронному і краєзнавчому русі Наддніпрянської України початку 20 ст. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. - 261 с.

- Федорченко О.С., Онищук Я.І.* Рятівні розкопки пам'ятки Горинка I на Тернопільщині // АБУ 2005-2007 рр. - Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. - Вип. 9. - С. 397-400.
- Федчишин З.* Це пам'ять розстрілює груди // За вільну Україну. - 16 січня 1999р. - С.3.
- Фіщук О., Терський С.* Археологічні пам'ятки Західної Волині: проблема кадастру // V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих вчених. (Київ, 22-24 квітня 1997 р.): Наукові матеріали. - К.: КДУ, 1997. - С. 49-51.
- Формозова А.А.* Страницы истории русской археологии. - М., 1986.
- Фотинский О.А.* Волинь на XI АС в г. Киеве // ВЕВ.- № 33 (часть неоф.). - 1899. - С. 915-916.
- Фотинский О.А.* Археологическая экскурсия по Дубенскому уезду // КС. - 1900. - Т.7.-№ 12.-С. 197-206.
- Фотинский О.А.* Дорогобуж Вольинский // Труды общества исследователей Вольни. - Житомир, 1902. - Т. 1. - С. 31-91.
- Фритче.* Военно-статистическое обозрение Российской империи: По рекогносцировкам и материалам, собранным на месте, составлял Ген. штаба штабс-капитан Фритче. - Т. 10, Ч. 3: Вольинская губерния. - СПб., 1850. - 147 с.
- Хведась А.* До історії діяльності музейних установ в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1943 рр.) (на матеріалах архівів та музеїв Волинської та Рівненської областей) // Волинь незабутня: Тези V регіональної науково-практичної конференції "Волинські міста, історія, культура, традиції". - Рівне, 1994. - С. 69-72.
- Хведась А.* Унікальні пам'ятки Волині. Домузейне колекціонування і формування музейних осередків в XIII-перша чверть XX ст. // Нова педагогічна думка. - Рівне, 1997а.-№2.-С.49-54.
- Хведась А.О.* Розвиток краєзнавчих музеїв в Західній Україні в кінці XIX -першої половині 40-х рр. XX ст.: Джерела і література. (На матеріалах Волинської, Рівненської та Тернопільської областей). - Автореф. ... канд. іст. наук. - Дніпропетровськ, 1997б. -19 с.
- Хілько М.* Давньоруські графіти церкви Івана Богослова в Луцьку // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. - Луцьк: Історико-культурний заповідник, 1998а. - С.162-163.
- Хілько М.* Луцькі віконні скляниці // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник.- Луцьк: Історико-культурний заповідник, 1998б. - С. 165-166.
- Ходаковский З.* Москвитянин. -1837. —Кн. 1. —С. 10.
- Хойнацкий А.Ф.* Очерки из истории православной церкви и древнего благочестия на Вольни, изложенные в жизнеописаниях св. угодников вольинских и других православных святых, принимавших ближайшее участие в исторических судьбах земли Вольшской. - Житомир: Тип. Бродовича, 1878. - 278 с.
- Хойнацкий А.Ф.* Почаевская Успенская Лавра: Историческое описание. - Почаев, 1897. - 524 с.
- Хорошкевич Л.А.* Судьба - археология. Исследователи раннего славянства -Ирина Петровна Русанова и Борис Анисимович Тимошук // Проблемы археологии Украины: Збірник до 80-річчя проф. Б.О. Тимошука. - Київ-Чернівці: Ін-т археології НАН України; Чернівецький національний університет ім. Федьковича, 2000.—С. 4-21.

- Цинкаловський О.* Оселя з часів неоліту під м. Володимиром на Волині // Життя і знання. - Рік IV. - Львів, 1931. - Ч. 9. - С. 180-181.
- Цинкаловський О.* Княжий город Володимир. - Львів, 1935а. -111с.
- Цинкаловський О.* Старе дерев'яне церковне мистецтво на Волині // Життя і знання. - Рік VIII. - Львів, 1935б. - С. 114-116.
- Цинкаловський О.* Стара волинська хата // Життя і знання. - Рік IX. - Львів, 1936а. -С. 186-187.
- Цинкаловський О.* Волинські надмогильні хрести // Життя і знання. - Рік IX. - Львів, 1936б. - С. 287-289.
- Цинкаловський О.* Матеріали до археології Володимирського повіту // Записки НТШ. - Т. 154: Праці історично-філософської секції. - Львів, 1937а. - С. 186-193.
- Цинкаловський О.* Готський гріб римської доби в селі Рудка на Крем'яничині // Життя і знання. - Рік X. - Львів, 1937б. - Ч. 5. - С. 141-142.
- Цинкаловський О.* Пересопниця // Наша Батьківщина. -Львів, 1937 в. -С. 16-20.
- Цинкаловський О.* Місто Шумськ: Історичний нарис // Наша Батьківщина. - і Львів, 1938.
- Цинкаловський О.* Волинська Швейцарія: опис околиць Крем'янця // Життя і знання. - Рік XI. - Львів, 1939. - Ч. 2.
- Цинкаловський О.* Старовинні пам'ятки Волині. - Торонто, 1975. - 124 с.
- Цинкаловський О.* "Стара Волинь і Волинське Полісся": Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р. - Вінніпег, 1984-1986. - Т. 1.; Т. 2. - 579 с.
- Чайка Р.М.* Исследование древнерусских памятников на Вольїни // АО-1972. - М.: Наука, 1973. - С. 346-347.
- Чайка Р.М.* Разведки в Ровенской области // АО-1974. - М.: Наука, 1975. - С. 369.
- Чайка Р.М.* Раскопки городища у с. Листвин // АО-1975. - М.: Наука, 1976. - С. 403-404.
- Чайка Р.М., Зварьч В.В.* Работы Вольїно-Днестровской экспедиции // АО-1978. - М.: Наука, 1979. - С. 417-419.
- Чайка Р.М., Рожик М.Є.* З історії дослідження давньоруського городища Листвин на Волині // Вісник ЛДУ. - Серія історична: 3 історії стародавності та середньовіччя. - 1992. - Вип. 27. - С. 50-62.
- Чайка Р.М.* Нові матеріали досліджень городища Листвин // Археологічні дослідження Львівського університету у 1995 р. -Львів: ЛДУ, 1996. -С. 9-11.
- Чайка Р.М.* Зброя та речі військового спорядження з городища Листвин // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів: ЛДУ, 1997. - Вип. 2. - С. 75-86.
- Чайка Р.М.* Могили листвинського городища // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів: ЛДУ, 1995. - Вип. 3. - С. 95-102.
- Чайка Р.М., Довгань П.М.* З історії дослідження Листвинського городища на Волині // Волино-Подільські археологічні студії. Пам'яті І.К. Свешнікова (1915-1995). -Львів: Історичний музей, 1995. - Вип. 1. - С. 222-229.
- Черниш О.П.* Основні підсумки археологічного вивчення території західних областей УРСР за роки Радянської влади // УЇЖ. - 1968. - № 2. - С. 102-107.
- Чистович Й.* Очерк истории западно-русской церкви. - СПб., 1882. - Ч. 1-2; Ч. 1. -220с.; 4.2.-419с.

Чмихав М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. - К.: Либідь, 1992. - 376 с.

Шафранский А.И. Зксурсия в с. Городок Вольнской губернии (Из уроков отчизноведения). - Кременец, 1907.

Шкрабюк П.В. Монаший чин отців Василівн у суспільно-культурному житті України. Автореф.... д-ра іст. наук. - Львів, 2007. - 36 с.

Шеломенцев-Терский В.С. Раскопки городища летописной Пересопнищн // АО-1976 года. - М.: Наука, 1977. - С. 390-391.

Шеломенцев-Терский В.С. Костерезная мастерская на городище летописной Пересопнищн // АО-1977 года. - М.: Наука, 1978. - С. 402.

Шеломенцев-Терський В.С. Раскопки летописной Пересопнищн // АО 1978 года. — М.: Наука, 1979. - С. 424.

Шеломенцев-Терський В.С. Исследование городища летописной Пересопнищн // АО-1980 года. -М.: Наука, 1981.-С. 322-323.

Шеломенцев-Терский В.С. Работн на городище летописной Пересопнищн // АО-1982 года. - М.: Наука, 1984. - С. 343-344.

Шеломенцев-Терський В.С. Работы на Пересопнищком городище // АО-1983 года. - М.: Наука, 1985а. - С. 364-365.

Шеломенцев-Терський В.С. Результати рятівних розкопок літописного міста Пересопнищн // VI Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології): Тези доповідей. - Кам'янець-Подільський, 1985б. - С. 65-66.

Шеломенцев-Терский В.С. Новие данньє о летописной Пересопнище //АО-1984 года. - М.: Наука, 1986. - С. 330-331.

Шеломенцев-Терский В.С. Исследования в зоне мелиорации на р. Стрнь // АО-1985 года. - М.: Наука, 1987а. - С. 437-438.

Шеломенцев-Терский В.С. Работы на городище летописной Пересопнищн // АО-1985 года. - М.: Наука, 1987б. - С. 438-439.

Шеломенцев-Терский В.С. К изучению древнерусских городов Западной Вольни // АО-1986 года. - М.: Наука, 1988. - С. 351-352.

Шеломенцев-Терський В.С., Шеломенцев-Терський С.В. Давньоруське Погориння // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології): Тези доповідей. — Кам'янець-Подільський, 1987. - С. 53-54.

Шеломенцев-Терский С.В. Древнерусский Перемьль // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС: Тезиси докладов Всесоюзной конференции. - Суздаль, 1987. - М.: Наука, 1987а. - С. 283.

Шеломенцев-Терский С.В. Пересопнищкий некрополь X-XIII вв. // Актуальне проблеми історико-археологічних досліджень: Тезиси докладов VI Республіканської конференції молодих археологов. -Київ, октябрь 1987.-К.: Наук. думка, 1987б. -С. 176.

Шеломенцев-Терський С.В. Перемильська волость XI-XIII ст. // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології): Тези доповідей. — Кам'янець-Подільський, 1987в. -С. 53-54.

Шеломенцев-Терский С.В. Ремесло й торговьє связи Пересопнищн в X-XIII вв. // Древнее производство, ремесло й торговля по археологическим данным: Тезиси докладов IV конференции молодых ученых ИА АН СССР. - М., 1988. - С. 166-167.

Шеломенцев-Терский С.В. К вопросу о конструкции вала на некоторых городищах Вольни в IX-XI вв. // Насельніцтва Беларусі і сумежных тэрыторый у эпоху жалеза: Тезісы дакл. канфэрэнцыі прысвечанай 80-годдзю з дня нараджэння | А.Р. Мітрафанав(10-12 снежня 1992 г.) - Мінск, 1992.-С. 109-112. і

Шеломенцев-Терський С.В. Лучеськ X-XV ст. Автореф. ... канд. іст. наук. - К.: Ін-т археології НАН України, 1999. - 20 с. -

Шеломенцев-Терский С.В., Шеломенцев-Терский В.С. О языческих элементах в культуре населения Вольни в X-XIII вв. // VI Международный конгресс славянской археологии: Тезисы докладов советской делегации. - М.: Наука, 1990. - С. 130-131.

Шеломенцев-Терский С.В., Шеломенцев-Терский В.С. Летописная Пересопница (Итоги археологических исследований 1974—1991 гг.) // Матеріалы по археологии России. - М., 1995.- Вып. 2: Славянская археология 1990. Раннесредневековый город и его округа. - С. 58-66.

Шестакова Н. Олександр Цинкаловський та архів історії унії (за матеріалами Центрального державного історичного архіву) // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації: Матеріали V наукової конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 р. -Луцьк: Надстиря, 1998. - С. 33-35.

Шкоропад В.В. Охоронні дослідження на багаточислової пам'ятці Рованці (урочище Гнідава), що на Волині // АБУ 2002-2003. - К.: Ін-т археології НАНУ, 2004. - Вип.6.- С. 365-367.

Шлапак Л. Меліорація Західного Полісся. Історичний погляд на проблему // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. - Вип. 4: Матеріали наук конф. 25-26.10.2006 р. - Рівне, 2006. - С. 290-294.

Шовкопляс І.Г. Археологічні дослідження на Україні (1917-1957). Огляд вивчення пам'яток. - К.: Вид-во АН УРСР, 1957.— 424 с.

Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г. За покликом серця. Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т.Г. Шевченка. - К., 1990.

Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г. Антоновичі і старожитності Волині // Шоста Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства. - Луцьк, 1993. - С. 405-406.

Шолом 'янцев-Терський В., Терський С. Про локалізацію княжої церкви у Пересопниці // Галицько-волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тези доповідей. - Львів, 1993. - С. 77-78.

Штейнгель Ф.Р. Раскопки курганов в Вольнской губернии, произведенные в 1897-1900 гг. // АЛЮР. - К., 1901. - № 4. - С. 145-148.

Штейнгель Ф.Р., Беляшевский Н.Ф. Исследование стоянки каменного века в с. Городке Ровенского уезда Вольнской губернии // АЛЮР. - Т. 1. - К., 1899. - С. 1-27.

Шумиловский А. Острие с рунической надписью, найденное в деревне Сушично // Вестник археологии и истории, издаваемый Археологическим институтом. - СПб, 1888. - Вып.7.-С.215-277.

Шуст Р. Монетні скарби у фондах Волинського краєзнавчого музею // Вісник Львівського університету. — Серія історична. - 1999. — Вип. 34. - С. 395-405.

Зкскурсия от Городецкого музея Вольнской губернии // АЛЮР. - К., 1899. - Т. 1. - С.34-48.

Ягодинська М.В., 2006. Попередні підсумки дослідження літописного Шумська // Середньовічні та ранньомодерні оборонні споруди Волині: Збірник наукових праць. - Крем'янець, 2006. - С. 137-141.

Ярмошик І. Витоки волинського вторичного краєзнавства (поч. XIX ст.) // МСВ-9. - Луцьк, 1998. - С. 40-41.

Ярмошик І.І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX-XX століть: Дис... канд. {ст. наук: 07.00.06 // Житомирський інженерно-технологічний ін-т. - Житомир, 1998. - 286 арк.

Яроцкий Я.В. Важнейшие вопросы, возникающие при изучении первобытных древностей Волини // Труды Общества исследователей Волини. - Житомир, 1902. -Т. 1. - С. 1-15.

Яроцкий Я.В. Некоторые древности у с. Лепесовка // Труды Императорской археологической комиссии. - 1909. - Т. 29.

Яроцкий Я.В. Следы неолита в бассейне реки Иквы возле г. Кременца // Труды Общества исследователей Волини. - Житомир: Электрическая типография М. Доненмана, 1975. - Т. 7. - С. 63-68.

Яущева-Омельяничук Р. Хранители минзкабинета Киевского университета Св. Владимира XIX-XX вв // Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego - dawniej i dziś - na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainę (Supraśl, 5-7. IX. 1996): Materiały z 11 Międzynarodowej konferencji numizmatycznej. -Warszawa, 1997. - S. 111-123.

Abramowicz Andrzej. Historia archeologii Polskiej XIX i XX wiek. - Warszawa; Łódź, 1997.-207 s.

Abramowicz Andrzej. Historia archeologii Polskiej. Początki // Akta Archeologica Łódziensia. - X° 36. -Łódź, 1992. -53 s.

Antoniewicz W. Archeologia Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesnodziejowych ziem Polski - Warszawa, 1928a. - 344 s.

Antoniewicz W. Der in Stubla in Wolhynian Aufgefungen Bronzenschatz // Eurasia Serpentrionalis Antiqua. - Helsingfors, 1928b. - B. IV.

Aftanazy Roman. Materiały do dziejów rezydencji. - T. 5 A —B : Dawne województwo Wołyńskie. - Warszawa, 1988. - 380 s.

Badania konserwatora L. Sawickiego na Wołyniu // ZOW. - T. 1. - N» 1 -2. - Poznań, 1926.-S. 14-15.

Balinski M., Lipinski T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. — T. 2. - Warszawa, 1845.

Beńkowski P. Skarb srebrny z Choniakowa na Wołyniu // Sprawozdania PAU. — 12. - 1917. -№7 -8; 1920. -№7.

Beńkowski P. O skarbie srebrnym z Choniakowa na Wołyniu // Światowit. — 13. -7 929.-37 s.

Berezanska S., Samoijuk W., Taras H. Cmentarzysko kurganowe Kultury Trzcienieckiej z okolic Netiszyna na Wołyniu (grupa I) // Archeologia Polski środkowowschodniej. - Lublin, 2003. - T. VI, 2001. - S. 184-214.

- Blombergowa Maria Magdalena.* Badania archeologiczne Polaków na terytorium imperium Rosyjskiego w XIX i początku XX wieku. - Łódź, 1993. - 126 s. (Acta archaeologica Łódziensia, N 37).
- Bocheński Z.* Polskie Szyshaki wczesnośredniowieczne. - Kraków, 1930. I
- Boroffka N., Prishchepa B.* Bronze hoard from Uziissia, Ukrainę // Dacia. - T. XLVI- XLVII. - Buharest, 2004. - S. 173-184.
- Breza A.* Wykopalisko w Siekierzynkach w Powiecie Ostrozkim na Wołyniu // ZWAK. - T. 11. - Kr., 1887. - S. 48-49.
- Bronicki Andrzej.* Zimne. Region Włodzimierz-Wołyński — wyżynna osada neolityczna w świetle najnowszych wykopalisk: wyniki analizy źródeł pozakremiennych // MCB-9. - JlyubK, 1998. - C. 89 -93.
- Bryk J.* Osady epoki kamiennej na wydmach Nadbużańskich // WA. - Lwów, 1924. -T. IX. - S. 58.
- Bryk J.* Kultury epoki kamiennej na wydmach zachodniej części Południowego Wołynia. - Lwów, 1928. - 63 s.+ 9 tabl.
- Chwalewik E.* Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galereje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. - Warszawa, Kraków, 1926. - T. I. - 430 s.
- Czacki T.* Opisanie historyczne i topograficzne zamku krzemienieckiego // Słowianin. - T.2.- 1839.
- Cynkałowski A.* Mogiły z rzymskich czasów w Rudce pow. Krzemienieckiego // Życie Kremienieckie. - 1936. - -N° 8.
- Cynkałowski A.* Ziemia Krzemieniecka w świetle archeologii i historii do r. 1648 // Życie Krzemienieckie. - 1939. - N° 4. - S. 119.
- Cynkałowski A., [1961].* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. - Warszawa, 1961. - 265 s., XXXI tabl.
- Cynkałowski A.* Osiedle kultury trypolskiej w Bodakach nad Horyniem // WA. - T. 34. - Z. 2. - 1969. - Z. 2. - S. 221 -227.
- Długosz J.* Annales sen Cronikae inditi Regni Poloniae. Libri I et II. - Varsoviae, 1964.
- Długosz Jan.* Roczniki czyli kroniki sławnego krolewstwa Polskiego. - Warszawa, 17967.-Ks.I-IL
- Drewko M.* Sprawozdanie z czynności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na okręg Lubelski // WA. - T. 10. - 1929. - S. 281-285.
- Drewko M.* Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu Lubelskiego za lata 1927 i 1928 // WA. - T. 13. - 1928. - S. 295 - 298.
- Domdński B.* Powiat Lubomłski. - Luboml. - 1936. - 120 s.
- Dubiecki K. M.* Gdzie jest Peremyl ? // Tygodnik ilustrowany, ser. 2. - T. 11.- 1873.
- Dublanski A.* Nieznana pieczęć bojarska z XIV wieku w Muzeum Wołyńskim // ZW. - R. 2. - Maj. - 1939. - Ns 5. - S. 78-79.
- Dutkiewicz J.* Zarys historyczny rozwoju architektury na Wołyniu // Wołyńskie wiadomości techniczne. - Łuck, 1934. - Ns 45. - S. 4.
- Dutkiewicz J.* Zamsk Lubarta w Łucku // Kurjer literackonaukowy: Dodatek do N° 321 Ilustrowanego kurjera codziennego. — 1934.

- Dutkiewicz J.* Zamki warowne na Wołyńju // Kalendarz ziem wschodnich za rok 1935. - Warszawa, 1934. - S. 227-233.
- Działalność* muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku. - Łuck, 1938. - 34 s.
- Hoffman J.* Sprawozdanie z działalności Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych na obszar województwa Wołyńskiego za lata 1924, 1925 i 1928 //WA.- 1935. -T. 13.-S. 300-303.
- Hoffman J.* Uwagi do wczesnohistorycznych rzziejow Wołynia // Teki historyczne. -3[^]t. - 7952. -
- Horodyshcze* starożytne z XIII - XIV w. w powiecie Dubińskim // Kwartalnik historyczny. - 12. - 1898. - S. 1013.
- Hupalo W., Losy k M., Pryszepta B.* Badania pieca garncarskiego z Wierchowa (Verchiv) obw. Równe //MSROA. - T. 18. - 1997. - S. 135-148.
- Encyklopedia* powszechna. - Warszawa, 1864. - T. 16. - S. 668.
- Fitzke J.* Badania w Grodku, pow. Łuck // Światowit. - Warszawa, 1936-1937. -T. 17.-S. 333-340.
- Fitzke J., [1937a].* Dwa nowe średniowieczne miecze w Muzeum Wołyńskim T-wa Przyjaciół Nauk w Łucku // Broń i barwa. - 1937. - R. 4. - N° 9. - S. 193-194.
- Fitzke J., [1937b].* Odkrycie ziemianek starszej ceramiki wstęgowej w Łucku // SPAU. - Kraków, 1937b. - T. 42. - Ni 8. - S. 231 -232.
- Fitzke J., [1937c].* Nowe wykopaliska. Wołyń // ZOW. - 1937. - T. 11. - Z. 11-12. - S.165-166.
- Fitzke J., [1937a].* O kilku okazach dawnej broni, znajdującej się w zbiorach muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku // Broń i barwa. - 1937. - R. 4. - Ns I. -S. 17-19.
- Fitzke J.* Neolityczna kopalnia krzemia w Polowli w pow. Samińskim // ZOW. - 7937e.-T.XII.-Z.II-12.-S.166.
- Fitzke J.* Museum Wołyńskiego towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku // Łuck. Praca zbiorowa. - Łuck: Łucki Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, 1937I. - S. 276.
- Fitzke J.* Stanowiska kultury ceramiki wstęgowej na Wołyniu // SPAU. - Warszawa, 79J5a.-T.43.-Z. 1.-S. 24-25.
- Fitzke J.* Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Torczynie // SPAU. -Warszawa, 1938b. - T. 43. - Z. 1. - S. 25-26.
- Fitzke J., [1938c].* Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu // ZOW. - 1938c. — T. 13. -Z. 9-10. - S. 125-128.
- Fitzke J.* Badania archeologiczne na tereni Wołynia w 1938 r. // Wołyń. - Ns 37. - Wrzesień, 1938 r.(d).- S. 5.
- Fitzke J.* Nad Slucza // ZW. - Rocznik I. - 1938e. - .N•2 l. - S. 4-6.
- Fitzke J.* Bohaty zbiór kafli w muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk // Kurjer literacko-naukowy. - 1938f. - N° 288.
- Fitzke J.* Lubomi przedhistoryczny // ZW. - Rocznik II. - 1939a. - S. 92.
- Fitzke J., [1939b].* Cenne odkrycia na zamku Lubarta w Łucku // ZW. - 1939b. - Rocz. 2. -nr.6-7.-S.103.

- Fitzke J.* Museum ks. Ostrogskich Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Ostrogu i uwagi na temat polityki musealnej na Wołyniu // ZW. - 1939c. - N2 4. - S. 56-58.
- Fitzke J.*, [1939 -1948]. Wczesnohistoryczne kurgany w Poddębcach pod Łuckiem // WA. - 1939-1948. - T. 16. - S. 335-363.
- Fitzke J.* Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Torczyniu // WA. - 7975. - N^o1. - S. 53-62.
- Florek M.* Ochrona zabytków archeologicznych w Polsce Środkowowschodniej // Archeologia Polski Środkowowschodniej. - T. 5. - Lublin, 2000. - S. 276-285, ii. I
- Frankowski E.* Krajobrazy Wołynja // Ziemia. - T. 4. - N° 2. - 79/3. - S. 22-26.
- Frankowski E.* Z Polesia Wołyńskiego // Ziemia. - T. 5. - 1914.
- Frankowski E.* Krzyże kamienne i domki drewniane na cmentarzach Poleskich // Ziemia. Miesięcznik krajoznawczy ilustrowany. - W., 7925. - N° 6-8. - S.
- Gawrys Eugeniusz.* Mielnica, miasteczko w powiecie kowelskim (zarys monografii historyczno-geograficzne) // ZW. - R. I. - Maj. - 1938. - N 10. - S- 134-139.
- Ginter B., Rogozińska-Goszczyńska R.* Przyczynki do poznania wschodnich grup kultury ceramiki sznurowej (na podstawie stanowiska w Majdanie Mokwińskim, pow. Kostopol, U. S. S. R.) // Materiały Archeologiczne. - T. VI. - 7965. - S. 33-66.
- Glogier Z.* Wołyń i wykopaliska Moszczanieckie // WA. - 1882. - T. 4.
- Glogier Z., Luba-Radziminski Z.* Poszukiwania archeologiczne w powiecie Ostrogskim na Wołyniu dokonane w r. 1876 // ZWAK. - T. I. - Kr., 1877. - S. 8-11.
- Głosik J.* Wołyńsko-podolskie materiały z epoki kamiennej i wczesnej epoki brązu w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały Starożytne. - Wrocław-Warszawa-Kraków, 7967. - T. 8. - S. 125-216.
- Grajewski L.* Bibliografia ilustracji w czasopiśmie polskich XIX i pocz. XX w. (do 1918 r.).-Warszawa, 7972.-S. 418. i
- Gurba J.* Ochrona zabytków archeologicznych województw Lubelskiego i Wołyńskiego - VI okręg konserwatorski lubelski w latach 1920 -1928 // Zamojszczyzna i Wołyń w minionym tysiącleciu. Historia, kultura, sztuka. Konferencja naukowa. Zamość, 25-26 lutego 2000 r. - Zamość: Muzeum Zamojskie w Zamościu, 2000. - S. 159-162. |
7. S. Nowe odkrycia archeologiczne w Grodku na Wołyniu // ZOW. - R. 2. - 7927. -Z. I.-S. 61-62.
- Iwanicki K.* Łuck i zamek w Łucku // Przegląd Lubelsko-kresowy. - 7925. - Xs 8-9.
- Jablonowski A.* Wołyń, Podole i Ruś Czerwona: Pisma. - Warszawa, 7977. - T. 4. -S.95-102. ;
- Jakimowicz R.* Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii ; (próba ujęcia zagadnień wczesnohistorycznych Wołynia) // Rocznik Wołyński. - T. 3. - Równe, 7934. - S. 10-103. |
- Jakimowicz R.* Skarb srebrny z Kozlina na Wołyniu // Przegląd archeologiczny. - T. 5. - Poznań, 1934. - S. 87-90; Ibid // WA. - T. 13. - 7935. - S. 263. '
- Jakimowicz R.* Nowe materiały do dziejów złotnictwa wczesnopolskiego // WA. -T. 16.- 7939 (1948).-S. 384-385. '
- Janusz B.* Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego. - Lwów, 7979. |
- Jazdowska-Król J.* Osada kultury pucharów lejkowatych w Leźnicy, pow. Włodzimierz Wołyński //Materiały Starożytne. -Warszawa, 7960. -T, 7. -S. 201-215.

- Jażdżewski K.* Poznoneolityczna lub wczesnobrazowa pracownia sierpów w Sapanowie w pow. Krzemienieckim // ZOW. - 1936a. - T. 11. - JS° 6-7.
- Jażdżewski K.* Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i środkowej. — Poznań, 1936b.
- Jażdżewski K.* Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny. - Warszawa, 1966.
- Kamieniecki Witold.* Zarys dziejów Zahorynia // Ziemia. - 7925. - Ns 6-8. - S. 149-154.
- Karwicki J.* Wędrówka od źródeł do uscia Horynia. — Kr., 1890.
- Karwicki Dunin Józef.* Z zamglonej niedawno mienionej przeszłości: Opowiadanie historyczne. - Warszawa, 1907. - S. 144-150.
- K.J.* Cmentarzysko jaskiniowe kultury wysockiej w Kulikowie, w pow. krzemienieckim // ZOW. - Poznań, 1936a. - R. 11. - Z. 4-5. - S. 67.
- K.J.* Niezwykle bogaty grób z późnego okresu rzymskiego w okolicy Krzemieńca // ZOW. - Poznań, 1936b. - R- 11. - Z. 11. - S. 143.
- Kokowski A.* W 60-lecie odkrycia grobu "książęcego" w miejscowości Rudka na Wołyniu // MCB-9. - JlyubK, 1998. - C. 157-159.
- Kolendo J.* Studia z dziejów numizmatyki. Zbiory w Krzemencu // Archeologia. -20.- 1969. -S. 92-106.
- Kopernicki I.* O kościach i czaszkach ludzkich z wykopalisk przedhistorycznych kurganów w Radziminiu na Wołyniu // ZWAK. - T. 1. - Kr, 1877. - S. 48-54.
- Korduba M.* Die Ostergermanischen handelswege durch die Ukraine von der Mitte des Ersten Jahrtausends vorchr. gēb. // Światowit. - T. 15. - 1933. - S. 179-191.
- Kostrzewski J.* Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. Prahistoria ziem polskich. - Kraków, 1939-1948.
- Kostrzewski J.* 1948. Dzieje polskich badań prehistorycznych. - Kraków, PAU, 1948. / Historia nauki polskiej w monografiach. — T. XVIII.
- Kozłowski Leon.* Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej // Polska Południowo- Wschodnia. - T. 1: Geografia, Prehistoria, Antropologia, Etnologia, red. Z. Czemy. - Lwów, 1939. - S. 61-164.
- Krajewska Maria.* Józef Ignacy Kraszewski na Wołyniu // M^AHB. - Bań. 11. -JlbBiB: iH-Tyr yKpai"H03HaBCTBa HAHY, 2007. - C. 394-398.
- Kraszewski J. I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. - Wilno, 1840. - Paryż, 1860. - Warszawa, 1985.
- Kubica E.* Katalog zabytków wczesnośredniowiecznej architektury monumentalnej Małopolski, Rusi Halickiej i Wołynia // MSROA. - T. XVII. - Rzeszów-Krosno-Przemysl-Sandomierz-Tamow, 1996.-S. 191-200.
- Kusznierz I.* Znaleźiska archeologiczne z dawnych powiatów Kowel, Lubomi i Kamień Koszyrski odnotowane w archiwum profesora Józefa Kostrzewskiego // MCB-11. - H. 2. - JlyubK, 2003.- C. 106-109.
- Lech J.* Z badań polsko-ukraińskich związków w archeologii do II wojny Światowej // Przegląd Archeologiczny. - T. 54. - Wrocław, 2006. - S. 5-60.

- Lelewel J.* Dzieje Litwy i Rusi aż do uniji z Polska w Lublinie 1569 r. zawartej. - Poznań, 1844.
- Leńczyk G.* Dwa sprawozdania z wakacyjnych wycieczek na Wołyń i w powiat sieradzki // SPAU. - T. 42. - Nr. 8. - 7957. - S. 227-229.
- Leńczyk G.* Rozmieszczenie grodzisk i zamczysk w województwie Wołyńskim // ZW, - R.L-7PJ5.-J^3.-S.35-38.
- Leski Z.* Prace archeologiczne na Wołyniu // ZOW. - T. 11. - Z. 3. - 1936. - S. 60-61.
- Leski Z.* Wczesnohistoryczne grodzisko w Korszowie, pow. Łuckim, woj. Wołyńskim // Przegląd archeologiczny. - T. 5. - 1937. - Z. 2 -3. - S. 1-7.
- Leski Z.* Nowe nabytki i badania działu przedhistorycznego Muzeum Wołyńskiego T-wa Przyjaciół Nauk w Łucku // ZOW. - T. 13. - Z. 1 -2. - 1938. - S. 22-23.
- Liwoch R.* [2003]. Wczesnośredniowieczne zabytki z Lidawki na Wołyniu // Materiały archeologiczne. - T. 24. - 2003. - S. 153-157.
- Łowmiański H.* Problematyka historyczna Grodów Czerwiańskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich // KH. - 1953. - N 1. - S. 58-85.
- Lubomirski H.* Opisanie historyczne i topograficzne zamku Krzemienieckiego // Słowianin. - 1839.
- Luba-Radziminski Z.* Wiadomość o nowych wykopaliskach w Powiecie Ostrogskim na Wołyniu // ZWAK. - T. 2. - Kr., 1878a. - S. 73-74.
- Luba-Radziminski Z.* Dalsze poszukiwania archeologiczne w Powiecie Ostrogskim na Wołyniu dokonane w roku 1878 // ZWAK. - 3. - Kr., 1878b. - S. 64.
- Luba-Radziminski Z.* Z nowych poszukiwań archeologicznych w Radziminie na Wołyniu // ZWAK. - T. 6. - Kr., 1882. - S. 16-20.
- Łuck w obrazach.* - Łuck, 7926.
- Łuck w świetle cyfr i faktów na rok 1926.* - Łuck, 7925. - 219 s.
- Luka J.* Materiały do bibliografii polskiej archeologii pradziejowej i wczesnośredniowiecznej za lata 1918-1939. - Warszawa, 7962.
- Majewski E.* Toporki kamienne z okolic górnego Bugu i Styru // Pamiętnik fizyograficzny. - T. 15. - 1898.
- Malejew J., Pryszepeca B.* Nowy grób kultury amfor kulistych na Wołyniu // MSROA. - T. 17.-7996.-S.5-10.
- Maluszynski M.* Łuck w wiekach strzednich. - Warszawa, 7939. - Rkps. - 77 s.
- Mazuryk J., Panyszko S., Ostapjuk O.* Badania archeologiczne latopisowego Uhrowieska // Archeologia Polski Środkowowschodniej. — T. III. - Lublin-Chełm-Zamość, 1998.-S. 175-182, ii.
- Mikocki T.* Najstarsze kolekcje starożytności w Polsce (lata 1750-1830). - Wrocław, 7990.-S. 103-106.
- Mitkova-Szubert K.* Zawartość, losy i próba interpretacji skarbu rzymskiego z Boroczyc na Wołyniu // Wiadomości Numizmatyczne. - Warszawa, 1999. - R. 43. - Z. 1 -2. - S. 137-152.
- Mędrzecki W.* Województwo Wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych, politycznych. - Wrocław; Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. - 203 s.

- Musianowicz K.* Zespół osadniczy z Gorodka obwód Rowenski (USRR) w świetle wczesnośredniowiecznego osadnictwa Wołynia // WA. - T. 44. - 1979. - Z. 2. - S. 168-206.
- Musianowicz K.* Zespół osadniczy z Klementowicz obwód Rowenski // WA. — T. 44. — 197.-Z. 2.-S. 168-206.
- Nieć J.* Związki Wołynia z Bałtykiem // Komunikat. Seria 3, Nr. 23. Instytut Bałtycki w Toruniu. - Toruń, 1935. - S. 6.
- Nieć J.* Prace naukowo-badawcze Wołyńskiego Tow-wa Przyjaciół nauk w r. 1936 // Znicz. - .N° 1-2. - Łuck, 1937. - S. 10-11.
- Niemcewicz J. U.* Podróż historyczne po ziemiach Polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. - Paryż; Petersburg, 1858. - S. 208-209.
- Nosek S.* Kampania wykopaliskowa Krakowskiego ośrodka prehistorycznego // ZOW. — 1939. - R. 14. - Z. 1-2. - S. 23-27.
- Nosek S.* Zarys historii badań archeologicznych w Małopolsce. - Wrocław, Warszawa; Kraków, 1967.
- Nowoszycki S.* Wiadomość historyczna o zamku Krzemienieckim // Biblioteka Warszawska. -1848. - s. 540.
- Olechnowicz W.* Cmentarzysko w Nowosiolkach, pow. Włodzimierskiej, gub. Wołyńska // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. - Kr., 1903. - T. 6. - S. 3—12.
- Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Wołyniu z 101 ilustracjami i mapą województwa. - Łuck, 1929. - 380 s.
- Ossowski G.* O niektórych zabytkach kamiennego wieku na Wołyniu // WA. - 3. — 1936.-S. 101-108.
- Ossowski G.* Łuck // Tygodnik ilustrowany. - 1925. - № 289. - S. 124-125, 385-387; 1872. -№238. -S. 28-30.
- Pawłowski A.* Wykopaliska Moszczanieckie // Światowit. - 1934/1935. — T. 16. — S.175-182.
- Piotrowicz L.* Monety rzymskie w Muzeum Wołyńskim w Łucku. *Jan Fitzke.* Skarby monet historycznych w muzeum Wołyńskiego. - Kraków: Nakładem Wołyńskiego Towarzystwa przyjaciół nauk w Łucku z zasiłkiem funduszu kultury narodowej, 1939. - 68 c.
- Piotrowska D.* Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na Zachodniej Ukrainie // Przegląd Archeologiczny. - T. 54. - Wrocław, 2006. - S. 61-98.
- Piotrowski J.* Skarb boroczycy powiat Horochów na Wołyniu. - Lwów, 1929.
- Podole,* Wołyń, Ukraina (obrazy miejsc i czasów przez Alexandra Przędzieckiego). — Wilno, 1841. -T. 1.
- Polski Słownik Biograficzny.* - T. 12. - Wrocław, 1966-67.
- Polski Słownik Biograficzny.* - T. 21. - Wrocław, 1976.
- Pruchnik J.* Wykopaliska w Gródku na Wołyniu // Wołyńskie Wiadomości Techniczne. - R. 2. - .No 8. - Łuck, 1926. - S. 10-11.
- Prusiewicz A.* Zamki i fortece na Wołyniu. - Łuck: Zakład drukarski "Promyk", 1922a. - 10 s., a TaKoac // Dziennik Wołyński. - 1922. - N° 35, 38.
- Prusiewicz A.* Klasztory katolickie w diecezji Łuckiej. - Łuck, 1922b. — 205 s.
- Przybysławski W.* Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicji Wschodniej. - Lwów, 1906. - 77 s.

- Rauhut L.* Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały wczesnośredniowieczne. - 1960. - T. 5. -S. 231-259.
- Rewski Z. [1936a].* Nieznane źródło do dziejów Łucka // *Znicz*. - Łuck, 1936. - №11. -S. 144-149.
- Rewski Z. [1936b].* Z zabytków Wołynia // *Znicz*. - Łuck, 1936. - S. 86-87.
- Rewski Z. [1937].* Zabytki artystyczne Łucka // *Ziemia: praca zbiorowa*. - 1937. -Ns 11-12. -S. 240-247.
- Rewski Z. [1938].* Odnalezienie nieznanego widoku starego Łucka // *ZW*. - 1938. - S. 117.
- Rzeźniak M.* Julian Nieć (1908-1939), historyk, organizator życia naukowego na Wołyniu // *BMIC-3*. - Jlym,K, 2004. - C. 117-118.
- Sawicka I.* Sprawozdanie z badań archeologicznych wykonanych w lecie 1925 r. na Wołyniu // *Przegląd archeologiczny*. - T. 3. - 1923-1927. - S. 203-209.
- Sawicka I.* Badania archeologiczne na Polesiu // *ZOW*. - R. n. - 1927.-Z. 1. - S. 60-61.
- Sawicka I.* Pozostałości siedziby "łużyckiej" na stanowisku wydymowem pod wsią Holowno (pow. Lubomelski) // *Księga pamiątkowa ku uszczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. W. Demetrykiewicza*. - Poznań, 1930. - S. 225-240.
- Sawicki L.* Sprawozdanie z działalności państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych na kresy wschodnie za rok 1922 // *WA*. - 1923. - T. 8.
- Sawicki L.* Przyczynek do znajomości prehistorji Polesia // *Ziemia*. - Warszawa, 1925. - №6-8.
- Sawicki L.* Stanowiska młodszego paleolitu w Grodku na Wołyniu // *Ziemia*. - R. XII. - №2 3. - Warszawa, 1927a;
- Sawicki L.* Szatki człowieka paleolitycznego // *Ziemia*. - R. XII. - Ns 4. - Warszawa, 1927b.
- Sawicki L.* Z prehistorji Wojewodstwa Wołyńskiego // *Ziemia*. - Warszawa, 1932. - №4-5.
- Sawicki L.* Z zagodnien prehistorji deluwialnej Wołynia // *Rocznik Wołyński*. - T. 3. - Równe, 1933.
- Sawicki L., 1949.* Rozwój badań w zakresie prehistorii czwartorzędu w Polsce. Stan obecny i wytyczne tui przyszłość // *Sprawozdania PMA*. - Warszawa, 1949. - 2. - S. 1-4, 13-30.
- Scheur-Sawicka L.* Sprawozdania z badań archeologicznych terenowych przeprowadzonych w r. 1925 // *WA*. - T. 10. - 1929. - S. 292.
- Shelomencey-Terski S. V.* Settlement of globular amphora culture in Peresopnitsa, the Volhynia region (Ukraine) // *Eastem exodus of the globular amphcia people: 2950-2350 -BC, Baltik-Pontik Studies*. - Vol. 4. - 1996. - S. 70-78.
- Shymanski S.* Muzea Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. - Warszawa, 1990.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. - T. 4. -S. 807; *Ibidem*. - T. 5 - Warszawa, 1884-7. - S. 779-791.
- Sprawa odbudowy zamku w Łucku* // *ZW*. - 1939. - № 2. - S. 32.
- Stanowisko z młodszego paleolitu w Gródku na Wołyniu* // *ZOW*. - 7927. - R. II. -Z. 2. -S. 31-32.
- Śląsko J.* Rozmieszczenie grodzisk przedhistorycznych na Wschodu Wołyniu // *Ziemia*. - R. 14. - 1929. - S. 65-68.

- Stecki T.-J.* Wołyń pod względem historycznym, geograficznym i archeologicznym. - Lwów, 1864. -T. 1-2.
- Stecki T.-J.* Łuck starożytny i dzisiejszy. - Kraków, 1876.
- Stecki T.-J.* Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. - Kraków, 7 888.
- Stolpiak B.* Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego. — Cz.I. 1918-1928. - Poznań, 1984.
- Stowarzyszenie Przyjaciół Państwowego Muzeum Archeologicznego // ZOW.* - 1936. -T. 11.-Z. 4-5.-S. 68.
- Sulgostowska S.* Prahistoria międzyrzecza Wisły. Niemana i Dniestru u schyłku plejstocenu. — Warszawa, 7989. — 255 p.
- Sulimirski T.* Die Kisten- und Glockengraberkultur in Sudostpolen // Światowit. -T. 15. - Warszawa, 7935. - S. 169-178.
- Sulimirski T.* Sprawozdanie z działalności Lwowskiego ośrodka prehistorycznego // ZOW. - R. X. - 7935. - Z. 2. - S. 20-28.
- Sulimirski T.* Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w // ZOW. — 1936a. — T. 1. -Z. 4-5. - S. 68.
- Sulimirski T.* Zagadnienie ekspansji kultury łużyckiej na Ukrainę // Wiadomości Archeologiczne. - Warszawa, 1936b. - T. 14. - S. 40-54.
- Sulimirski T.* Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Malopolsce Wschodniej i na Wołyniu // SPAU. -Kr., 7937. -T. 17. -Nr. 8. - S. 226-227.
- Sulimirski T.* O poleskiej praojczyźnie słowian // ZOW. - R. 14. - 1939a. - Z. 3-4. -S.33-42.
- Sulimirski T.* Notatki z badań archeologicznych na Wołyniu // ZW. - R- II. - 1939b. -Ns 3. - S. 36-39.
- Swiszcowski T.* Miasta Wołyńskie. -Łuck, 7937. - 130 s.
- Swieszniow I.* Krzemieniarstwo kultury ceramiki sznurowej na Wołyniu // ZOW. — 33. - N° 4. - 7967. - S. 222-226.
- Swieszniow I.* Kultura komarowska // Archeologia Polski. — T. 12 — 19. — N° 1. — S.30-107.
- Swieszniow 7., Hupalo W.* Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Dubnie // MSROA. - T. ! 7. - 7996. - S. 297-303.
- Szlankowna A.* Kilka importów staroitalskich i zachodnioeuropejskich południowo-wschodniej Polski i Ukrainy // Światowit. - Warszawa, 7937. - T. 17. - S. 293-295.
- Taras H.* Lubelscy archeolodzy w Nieteszynie na Ukrainie // Archeologia Polski Środkowowschodniej. - T. 5. - Lublin, 2000. - S. 310.
- Telezynski K.* Odkrycia przedhistorycznego grobowca koło Równego // Ziemja. - Warszawa, 7 97 7.-T. 2.
- Terski S., [1994].* Zespoły ceramiczne Łucka okresu późnego średniowiecza // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych: Materiały z konferencji. Rzeszów, 21 -23. IX. 1993. - Rzeszów, 1994. - S. 197-209.
- Walicki Michal.* Średniowieczne cerkwie Włbźdimierza // Rocznik Wołyński. -I.2.- Rowne, 7937. - S. 371 -383.

Węgrzyno-wicz T. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Młyniskach, dawniej pow. Włbodziemierz-Wołyński // *WA.* - 1963. - T. 29. - Z. 1. - S. 9-28.

Węgrzynowicz Teresa. Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. - Warszawa, 200J.-123 s.

Weymann Stefan. Clą i drogi gandlowe w Polsce piastowskiej. - Poznań, 1938. -132 s.

Wiadomości archeologiczne. - T. 9. — 1929.

Wiadomości numizmatyczne. - T. 14. - 1934. - S. 40.

Zbigniew W. Scheur-Sawicka Irena; Sawicki Ludvig // *Polski Słownik Biograficzny.* -T. 30/2. - Warszawa-Kraków, 1994. - S. 296-297, 332-334.

Wrońska J. Archeolodzy warszawscy na początku XX wieku. - Wrocław, 1986. - 200 s.

Wojnicz A. Łuck na Wołyniu: opis historyczno-fizjograficzny. - Łuck, 1922. - 96 s.

Ziemia. - Warszawa, 1910. - Ns 38.

Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska skieletowe Małopolski. -Cz. 1. - Wr.-Warsz.-Kr., 1966. - 203 s.

Życie i sztuka: Dodatek tygodniowy do Kraju. - Petersburg, 1899. - N° 6. - S. 7; Ibid. - 7907.-X929.-S.335.

Zytyński L. O kurganach i mogiłach na Wołyniu // *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.* - IV. - 2/3. - 1899.

Zytyński L. Spis zabytków epoki Kamienia gładzonego, znalezionych w gub. Wołyńskiej // *Światowit.* - Warszawa, 1912. - T. 10.

SUMMARY

Volyn' is a native region of Ukraine nation. In this territory situated more monuments of the past, such as medieval city, which is one of the oldest cities in Ukraine. The territory of the country between the upper Western Bug and the Middle Horyn, the Western Volyn', (modern region of Lutsk and Rivne of Ukraine) is situated since ancient times on crossing of trans-European trade-routes, in a direct closeness to the centers of Baltic cultural circle. In time of dark ages numerous Slavonic tribes lived on the territory of the region and left signs of many archaeological cultures. At the end of the 12th the lands of Volyn' belonged to the Kyevan Russ, later to the Volodymyr, Volyn' and Halych-Volyn' principalities.

Research of medieval history of region leans against a wide score of sources, which consists of fragmentary written reports, archaeological, numismatic, sphragistic and toponymic materials. Among them leading part is acted by archaeological information. New archaeological materials which allow obtaining new high-quality information about medieval past country between of the upper Western Bug and the Middle Horyn are accumulated in the last years.

Our research of the historiography of regional history and archaeological discoveries of the Volhyn' region focuses on 19th to the 21st centuries.

The first chapter investigates the historiography of the Volhynian regional history before to First World War which was the period of active formation of national self-consciousness amidst Eastern Slavs. Investigation and popularization of monuments of the past were an important element of this process. That is why Volhynia antiquities were often in the sphere of national and political interests of other countries.

Ancient history of region came into notice of researchers in the second half of the 19th and the beginning of 20th centuries. In the contemporaneous works of the Ukrainian, Polish and Russian researches of G. Ossowski, J.I. Kraszewski, M.F. Biliashivski, Z. Luba-Radziminski, L. Zytynski, O. Dvemitsky and ethnographers, historians of E.I. Kaminskyi, K. Shirotskyi and others the first common reasoning concerning the past of land was expressed. The history of this region was first studied also by Y. Pearlstein, T.-Y. Stetsky, V. Antonovych and others.

The second chapter investigates the historiography of the Volhynian regional history was developed in Polish republic. Thanks to works of the Ukrainian and Polish researches of A. Cynkalowski, M. Drewko, A. Dublanski, J. Hoffman, Z. Leski, M. Malushyns'ky, A. Prusiewicz, archaeologists L. Sawicki, Jan Fitcke, T. Sulimirski was determinate first archaeological cultures. In this period Volyn' investigated researches of cities of Lviv, Warszawa, Krakow and Poznan.

The third chapter investigates the historiography of the Volhynian regional history was developed in Soviet Union. The new stage in the study of history of Volhyn' begins in post-war time and is related to the names of I. Swiesznikow, M. Peleshchyn, M. Kuchynko, who explored the hundreds of medieval archaeological sights of region and collected information about life, style of life and culture of local habitants in medieval time. A considerable contribution to research of the same problems was fulfilled by I.P. Rusanova, J.M. Zacharuk, V.V. Aulich, M.P. Kuchera, P.A. Rappoport, M.I. Ostrovskiy, Yu.V. Kucharenko. However a number of questions remained unsolved.

For example, even more complicated is the problem of ethnic situation in Northern - Western part of Volhyn' settle investigated by Yu.V. Kucharenko. This excavations proved that the area had been inhabited by Dulebs - Volhynians.

The fourth chapter investigates the historiography beginning in independent Ukraine. Today the city Lutsk and Rivne which is the main administrative centers of historical region of Volyn', is known as scientific and cultural center of regional history. In this centers activities of historical and archaeological investigations in region. Leading researches today is B. Prishchepa and P. Tronevich.

Today the territory of Western Volhyn' is not evenly explored. Sites of the south region of this district have been explored far better than sites of the north region, due to long-term systematic labor of expeditions of the historical faculty of the Lutsk pedagogical university under the guidance of M. M. Kuchynko, researches of expeditions of the Institute of archaeology of NAS Ukraine, under the guidance of V.D. Baran, L.L. Zaiizniak, D.N. Cossack and others. Settlements and burial grounds have been dug out here on wide areas, they have been described and analyzed in detail and found materials have been brought into a scientific circulation. The archaeological settlements such as Lepesivka, Chrinnyky, Horodok and some others have become reader sites.

The archeological investigation of this agricultural-administrative centre has found out a number of ancient antiquities which may characterize the history of this cluster of settlements, which gives the possibility to show with more details and in some cases for the first time a number of questions, the solution of which was impossible because of lack of written sources. The planned investigations of this settlement have given a considerable amount of material for the study of planning, building and material culture of the ancient settlement, its economic and cultural links.

A great deal of research was completed by the architects B. Kolosok, R. Metelnys'ky, and P. Rychkov, among others, on the topographical structure of the city of Lutsk, Volodymyr and its architectural monuments. Although archaeological discoveries have been studied since the second part of the 19th century, the first systematic

examination of the medieval Volyn' city: Volodymyr, Lutsk, Peresopnytsia, Chemeryn, Peremyi was undertaken during a ten-year archaeological program under the direction of S. Tersky. Between 1986 and 2006, the area of the dytynets, the central city core, its outlying areas and the suburbs were subject to analysis. Our research revealed a clear picture of the medieval city's history, topography, and material culture. Based on the analysis of written records and archaeological findings, we have identified five periods in the development of the cities.

The previous investigators, in general, accumulated considerable actual material, presented a number of very important conclusions as to various items in the history of that region in time of dark. But there is no absolute picture of the development of historical and archaeological investigations of it. This fact stipulated the necessity of the investigation, the main items of which are given above.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамович Н., краєзнавець 45, 50, 161, 162, 292
- Авагян О.Б., археолог 124, 127, 129, 209, 275-277
- Авдусін Д., археолог 233
- Айбабин А.И., археолог 100, 292
- Акаєвич В., музейник 78
- Акуленко В. 92, 292
- Альбертранді, канонік 17
- Амфілохій, св., єпископ 30, 34
- Андрєєв О., геолог 148
- Андрияшев А.М., історик 31, 163, 292
- Андрій Боголюбський, князь 21, 42, 152, 181
- Андрій Курбський, князь 205
- Анна-Алоїзія, княжна Острозька 172
- Антоневич В., див. *Antoniewicz W.*
- Антонович В.Б., історик, археолог 11, 13, 21, 23-26, 30-33, 37-41, 43, 48, 49, 52, 63, 64, 67, 106, 116, 162-164, 169, 177, 260, 292
- Антонович О. (О.А. Купчинський), історик 80, 292
- Анучин Д.Д. 164, 292
- Артамонов М.А., археолог 99
- Артюх В.С., археолог 122, 209, 246, 272, 275, 276, 292
- Аскоченский В. 24, 293
- Атаманенко В., історик 54, 190, 293
- Ауліх В.В., археолог 100, 115, 116, 127, 209-211, 265-267, 290, 293, 321
- Бабенберги, австрійські герцоги 85, 186**
- Багалій Д.І., історик 163, 166
- Багрій Р.С., археолог 211, 212, 248, 293
- Баженов Л.В., історик 5, 180, 293
- Балинський М., див. *Balinski M.*
- Бандрівський М.С., археолог 62, 124, 171, 203, 220, 293
- Бандровський О.Г. 228
- Баран В.Д., археолог 102, 105, 106, 217, 222, 293
- Баранецький А. 197
- Баранович А.И., історик 27, 293
- Барановський С., священник 47
- Бардецький А.І., археолог 256, 287
- Барсов Н.П., історик 31, 294
- Бартис Ю. 200
- Баторевич Л., історик 26, 294
- Батюшков П.Н. 13, 296
- Бахмат К.П. 166
- Беднарський 69
- Белановська Т.Д. 253
- Белецкий С.В., археолог 107, 318
- Беляшевський Н.Ф., див. Біляшівський М.Ф.
- Бельський С.В., краєзнавець 161
- Беньковський П.І., археолог 207
- Береза Ахілес див. *Breza A.*
- Березанська С.С., археолог 99, 109, 121, 122, 147, 212, 253, 265, 267, 284-287, 294, 341
- Берест Р., історик 228, 294
- Бессер В., біолог 78
- Беловський Август 174
- Белопольський С., нумізмат 146, 294
- Беляєва М. 188
- Бикова Т.В., юрист 149, 284
- Битковська Т.Л. 277, 279-281
- Бібіков Д.І., губернатор 21, 22, 171
- Білас Н. 286
- Білецький С., історик 87
- Біляшівський М.Ф., історик, музейний працівник 31, 38, 46, 48, 49, 163-166, 182, 294, 303, 340
- Бірюліна О., музейний працівник 6, 45, 201, 294
- Бітковська Т.Л., музейний працівник 124, 294
- Близняк М. 230
- Бліфельд Д.І., археолог 23, 294
- Бляйд Ч. 200
- Бобровський Т., археолог 209
- Боголюбський А., див. Андрій Боголюбський
- Богусевич В.А., археолог 294
- Богущкий А., геолог 138, 325
- Боднарчук А.А., археолог 121, 122, 294
- Бодянский О. 171
- Бойко М., історик 118, 186, 294
- Бондар І.В., музейний працівник 96, 264, 265
- Бондаренко В.А. 295
- Бондаренко Г.В., адміністратор 7, 118, 131, 295
- Бондарчук Я.В. 54, 190, 295
- Борбич Константин, голова сільради 138
- Боровиков Г.К., голова повітового дворянства 33

- Брайчевський М.Ю., археолог 99, 229, 264, 295
- Братчиков О.Б. 24, 36, 295
- Брежнев Л.І., комуніст 157
- Брик Ян, див. *Bryk J.*
- Броніцький А., див. *Bronicki A.*
- Брунн Г.Ф., мистецтвознавець 173
- Буднікова В., адміністратор 120, 295
- Бужанський А. (О.), див. Цинкаловський О.
- Бунятян К.П., археолог 147, 295
- Буонаротті Мікеланджело, художник 173
- Бухало Г., краєзнавець 103, 295
- Бучак В., краєзнавець 144, 295
- Бужк Ф., етнограф 55, 207
- Вальчук Прокіп, селянин 87
- Ванцак Б.С. 44, 295
- Варлаам, ігумен Печерський 181
- Варфоломій, архієпископ, див. Вашук В.В.
- Василевська С., музейний працівник 35, 295
- Василенко М. 34, 295
- Вашук В.В., єпископ УПЦ МП, краєзнавець 145, 295
- Вербицький Н. 312
- Верещинський В. 57
- Вернидубов О., музейний працівник 111, 154, 296
- Вернюк Я. 296
- Веселовський, поміщик 24
- Виноградов О.О., краєзнавець 128
- Виногородська Л.І., археолог 142, 212, 285, 296
- Винокур І.С., див. Винокур І.С.
- Винокур І.С., археолог 89, 105, 124, 141, 142, 192, 212, 214, 265-266, 275, 281, 284-286, 296
- Вишата Ян, воєвода 181
- Власова Г.М., археолог 102, 214, 242, 296
- Влашинець Ю.М. 209, 292
- Вовк Ф.К., археолог, етнограф 58, 166, 167, 203, 231
- Вознесенська Г.О. 107, 296
- Возницький Б.Г., музейний працівник 298
- Войналович В.А. 85, 296
- Войнич Адам, краєзнавець 52, 86
- Войняківський К., художник 15
- Войтович Л.В., історик 146
- Войтюк Т.С. 145, 296
- Войцехівський Я., архітектор 52
- Войцещук Н. 286
- Волинєць Ол., див. Цинкаловський О.М. 82, 202
- Володимир Василькович, князь 34
- Володимир Св., великий князь 14, 18, 19, 34, 201
- Волошинський Я.Я., нумізмат, археолог 23, 26, 48, 167
- Воляник В.К., археолог 106, 268, 296
- Волянський А., колекціонер 25
- Вольтер Є. (Половцов) 173
- Воробей М.І., археолог 271
- Ворон В.О., журналіст, адміністратор 132, 297
- Вороний А., археолог 167
- Воронін Н.Н., археолог 32, 230, 297
- Воронов В.І. 297
- Воронцов А.М., археолог 246
- Воронцов Д.О. 276
- Воскобойник Л.М. 283
- Всевиов Л.М. 231
- Вторжецький К., штабс-капітан 37
- Гаврилюк В.П., краєзнавець 282, 283
- Гаврилюк М., селянин 258
- Гаврилюк Н.О., археолог, адміністратор 109, 137
- Гаврилюк О.М., археолог 121, 123, 158, 244, 245, 278, 281, 297
- Гаврилюк С., історик 6, 18, 24, 34, 35, 37, 44, 297
- Гаврігухін І.О., археолог 124, 245, 279, 280, 297
- Гадачек К., археолог 183
- Гамченко С., археолог 43, 66, 233
- Гапанович П., священик 47
- Гвагніні, хронікар 18
- Гвоздиковський К. 36, 297
- Гей О.А. 275
- Генінг В.Ф., теоретик археології 5, 216, 297
- Герасимчук В., історик 87
- Гербачевський Ф., краєзнавець 31, 297
- Германович Г., фотограф 87
- Гершкович Я.П. 284
- Гетьманчук М.П., історик 61, 297
- Глогер Сигізмунд, див. *Glogier Z.*
- Говденко М.М., архітектор 116, 297
- Гоголь М.В., письменник 229
- Годєбський Ксаверій, історик 174
- Годованюк Е.М. див. Годованюк О.М.
- Годованюк О.М., архітектор 112, 135, 297
- Гоздовський М., археолог 60

- Гойська Ганна, шляхтянка 48
 Голубев С.Т. 297
 Голубовський П.В., історик 163
 Гольшанська Уляна, св., княжна 30, 181
 Горбачов М., комуніст 202
 Горбик В.О. 302
 Горін С.М., історик 15, 145, 298
 Горожанский Н. 298
 Горошенко І. 298
 Горчак Б., історик 175
 Гоффман Якуб, див. *Hoffman J.*
 Гошко Т.Ю. 212
 Грабовський В., журналіст 97, 298
 Грибович Р.Т., археолог 101, 113, 214, 268–271, 298, 321
 Григорьев Г.П., археолог 193, 314
 Громадський О., архієпископ 201, 205
 Грушевський М.С., історик, археолог 11, 21, 31, 40, 42, 163, 232, 298
 Грушевський О.С., історик 163
 Гумінський Т., краєзнавець 78
 Гупало В.Д., археолог 120, 121, 140, 246, 274–277, 279, 283–287, 292, 298, 299, 314, 349
 Гуртовий Г., краєзнавець 110, 188, 298
 Гуцал А.Ф., археолог 124, 214, 275, 296
- Дабіжи А.В. 34, 299
 Давид, цар 204
 Давидюк В.Ф., етнолог 138
 Давидюк Р., історик 61, 62, 299
 Данилевич В., колекціонер 79, 193
 Даниленко В.М., археолог 233
 Данило Галицький, князь-король 85, 148, 186
 Даркевич В.П., археолог 299
 Дашкевич Я., історик 131, 299
 Дверницький Е.Н., краєзнавець 15, 18, 33, 35, 299
 де Вігте Е. И. 12, 299
 де Вігте Л., генерал 44
 Дем'янов В., підприсмець 148
 Деметрикевич В., археолог 186, 204, 207
 Демидко С.Ю., археолог 142, 282, 285, 286, 299
 Денисюк В.Т. 145, 299
 Денисюк І.О. 145, 299
 Джидай Йонаш 162
 Дзяловський З. 169
 Дідушицький Маврикій 174
 Дітеріхс М.К. 44, 45
- Длугош Ян, див. *Dlugosz J.*
 Дмитрук В., історик 86, 90, 186, 197, 202, 299
 Добровольський В., військовий історик 45
 Добротворський А., історик 30, 299, 300
 Добровичинська В.А., історик 299
 Довгань П.М., археолог 338
 Довженко В.Й., археолог 212, 242
 Довнар-Запольський М.В., історик 163
 Доманицький В. 42, 299
 Домбровский В.Ф., історик 21, 299
 Древо М., див. *Drewo M.*
 Дублянський А., краєзнавець 6, 79, 80, 85, 88, 91, 92, 186, 187, 300, 342
 Дунін-Кравницький Й., див. *Karwicki D.J.*
 Дурново І., міністр внутрішніх справ 36
 Дуткевич Юзеф, див. *Dutkiewicz J.*
- Езартс П. 325
- Словицький А., священник 52
 Єфименко П., акад. 167, 217, 231, 238
- Женест Ж.М. 325
 Житинський Л.К., краєзнавець, колекціонер 7, 24, 25, 300, 350
 Жолдак Б.О. 209
 Жолтовський І., священник 47
 Жукович К., учитель 30
 Жулинський М., прем'єр-міністр 132
 Журба О.І., історик 23, 171, 300
 Журек Я., археолог 60
 Журко О.І., історик 284–286
 Журовський К., археолог 200
- Забелин, географ 37, 300
 Загорулько Н.И. 301
 Заклекта П.М., краєзнавець 90, 111, 144, 272, 295, 300
 Закосьцельна А. 283
 Залізняк Л.Л., археолог 39, 101, 120, 122, 123, 215, 255, 277, 279, 300
 Запольська Г., письменниця 39
 Заремба С.З., історик 31, 92, 300
 Захарук Ю.М., археолог 98, 100, 102, 215–217, 264, 300, 301
 Захватович Я., архітектор 69, 197
 Зварич В.В., археолог 301, 338
 Звіздецький Б.А. 276
 Земицький Теодор, археолог 174

- Зимин Л.М. 321
 Зінкевич М., єпископ УПЦ КП 153
 Златогорський О., краєзнавець,
 адміністратор 149, 286
 Золотарьов Д., археолог 167
- Иванов П.А.**, історик 31, 301
 Исаевич Я.Д. див. Исаевич Я. Д.
 Исаенко В., археолог 101, 302
- Иваницький К.** 45
 Иванівська Т.Л. 58, 204, 301
 Іванішев М., професор київського ун-ту 21, 23
 Івановський В.І., археолог, адміністратор 120,
 121, 225, 226, 237, 246, 247, 278, 301, 304
 Ігнат'єв О., генерал-губернатор 36
 Ізяслав Ярославович, великий
 київський князь 181
 Іов Почаївський, ігумен 181
 Іпатій Потій, єпископ 43
 Исаевич Я.Д., академік 301, 302
 Іуліянія св. див. Гольшанська Уляна
- Йовіан**, імператор 57
- Кадерзаберг П.** 69
 Казанський М.М., археолог 246
 Казимир III, польський король 34
 Казимир Ян, король 82
 Каліщук А.П., музейник 95, 105, 225, 229, 318
 Каліщук О. 137, 302
 Каманін І.М., історик 45, 49, 302
 Каменецький І.С., археолог 216
 Каминський В., етнограф 47, 296, 302
 Канівець В.І., археолог 98, 217, 218, 264,
 302, 315
 Каньоса А.М. 5, 302
 Карамзін М.М., історик 24, 302
 Карашевич П. 17, 302
 Каргер М.К., російський археолог 106, 107,
 151, 218, 224, 264-266, 288, 302, 312
 Каретников С., географ 47, 302
 Карлінська І. 188
 Карпінська О., археолог 67, 187
 Карсим І.А. 40, 302
 Каспарова К.В., археолог 105, 218, 268, 269,
 302, 303
 Кирилін Д.С. 6, 303
 Киричников А.Н., археолог 107, 231, 240, 303
- Кисіль Адам, київський воєвода 35, 85, 135, 186
 Киян Э.Ф., музейний працівник 226, 313
 Кілієвич С., археолог 303
 Кінд-Войтюк Н., історик 7, 75, 85, 187, 303
 Кіркор А., польський археолог 170, 171
 Кічий І.В., історик 109, 128, 312
 Клейн Л.С., археолог 216
 Клеванський Льюка, кримінальний
 авторитет 137
 Клімаш І., адміністратор 118
 Клімчук Б., губернатор 137
 Ключевський В.Й., історик 195
 Кобринські, князі 175
 Коваленко О.Б., історик 5, 46, 303
 Ковальський В.Л., дяк соборної церкви,
 краєзнавець, колекціонер 96, 97, 302, 303
 Ковальський М.П., історик 22, 171, 303
 Ковальчук І., мешканець с. Чудви 60
 Козак Д.Н., археолог 57, 114, 120, 121, 133,
 139, 140, 148, 218, 219, 254-256, 273, 275,
 276, 278-288, 303, 304
 Козій Г., біолог 194
 Козлов М. (Н.), архітектор 36, 289
 Козловська А., біолог 194
 Козловський Л., див. *Kozłowski L.*
 Козловський О. 199
 Колосок Б.В., історик архітектури 29, 37,
 126, 128, 226, 247, 304
 Комар В. 86, 304
 Комашко, священник 312
 Кондаков Н.П., мистецтвознавець 54, 190
 Конопенко Ж.О. 233
 Конопя В.М., археолог 120, 130, 132, 225,
 237, 247, 271, 272, 277-279, 280, 301, 304,
 308, 317, 324
 Коперницький І., див. *Kopernicki I.*
 Корвін-Піотровський А.Г. 287
 Корвін-Піотровський К.В., краєзнавець 39
 Кордуба М., історик 65, 85, 186, 345
 Корзонюк М., історик 80, 304
 Корзухина Г.Ф. 228
 Корнаковський Х., історик церкви 17, 304
 Корнісць Н.Л. 287
 Коробкова Г.Ф., археолог 253
 Коропецький Р., археолог 101, 138, 304, 325
 Косач П.А., краєзнавець 25
 Космолінський О., археолог 249
 Косович С., священник 18, 19, 24, 262
 Костомаров М., див. Костомаров Н.И.

- Костриця М.Ю., краєзнавець 162, 305
 Кот С., історик 92, 120, 305
 Котляр М.Ф., історик 114, 305
 Котов Г.И., архітектор 35, 289
 Кравченко В.Г., краєзнавець 161
 Кравченко Н.М., археолог 5, 6, 339
 Кравчук А. 69, 305
 Кравчук Л., президент 132
 Краснічинські, князі 175
 Крашевський П.В., директор архіву 118
 Крашевський Ю., краєзнавець 19, 22, 24, 47, 74, 189, 345
 Кремер Йозеф 174
 Крижанівський, нумізмат 146
 Крижицький С.Д., археолог 217, 222
 Крип'якевич І.П., історик 61, 87, 113, 211, 219, 249, 305
 Кричевський Е.Ю. 87, 305
 Криштапов Л. 111, 154, 296
 Кропінський Л., генерал 14
 Кропоткин В.В., археолог 305
 Крошенко Л., архітектор 97, 119, 124, 305, 306
 Круковський С., див. *Krukowski S.*
 Круц В.А., археолог 271, 288
 Крушельницька Л., археолог 103, 104, 120, 171, 219, 250, 267, 272, 290, 306
 Крушельницький Богдан 206, 306
 Крушинський А., археолог 22
 Крушинський Л.В. 24, 306
 Кудрицький М.П., краєзнавець 161
 Кудрявцев В. 16
 Куза А.В., археолог 306
 Кузьмук О.С. 287
 Кулаковська Л. 325
 Куліш П.О., письменник 229
 Кульчинський С., біолог 194
 Кульчицький М., богослов 14, 15
 Куріло О.Ю. 7, 306
 Курінний П., історик археології 5, 6, 17, 20–22, 25, 29, 41, 166, 204, 306
 Курманович, колекціонер 13
 Кухаренко Ю.В., російський археолог 99, 105, 220, 221, 225, 229, 264, 265, 267, 268, 306, 307
 Кухарчук Ю. В., археолог 139
 Кучера М.П., археолог 110, 112, 127, 128, 221, 222, 267–269, 307
 237, 268–280, 282, 283, 286, 297, 307, 308, 324
 Кушнір В., історик 60, 85, 308
 Кушпетюк О.І. 5, 6, 308
 Лагодовська О.Ф., археолог 215
 Лазаревський А.М. 297, 308
 Ласкарев В. 196
 Лащук Ю.П., мистецтвознавець 308
 Лебедєв Г.С., археолог 235
 Лев Данилович, князь галицький 211
 Левицька Г., піаністка 219
 Левицький Д., священник 34, 35, 47
 Левицький О., історик 17, 19, 21, 23, 32, 35, 36, 49, 308, 309, 312
 Левченко В.Н. 5, 297
 Лелевель Й., див. *Lelewel J.*
 Ленчик Г., див. *Leńczyk G.*
 Леонтович В.Г., архітектор 45
 Лесков Н.С. 13, 17, 309
 Леський С., див. *Leski Z.*
 Липинський Т., див. *Lipinski T.*
 Липківський С. 196
 Липс Ю. 34
 Лисенко П., археолог 113, 309
 Литвин В., політик 61, 309
 Ліберовський Ф., священник 30
 Ліщинський Станіслав, король 12
 Ліщук Ю., краєзнавець 119
 Лобода О. 34, 309
 Логвин Г.Н., мистецтвознавець 309
 Логвин Н., мистецтвознавець 32, 35, 36, 111, 112, 309
 Лонгинов А.В. 31, 34, 309
 Лоренс І., учень 69
 Лугова І.О. 302
 Лукіяничук Ю.А. 223, 308
 Лукомський Г.К. 45, 309
 Лукомський Ю.В., археолог 210, 309
 Лупушкин І.І., археолог 265
 Луц В.Д., мистецтвознавець 6, 8, 36, 62, 137, 309, 322
 Луць В., див. Луц В.
 Люба-Радзиминский С.В.
 див. *Luba-Radziminski Z.*
 Любарський С., краєзнавець 72

- Любарт-Дмитро Гедимінович, великий князь 11, 23
 Любарт-Федор Ольгердович 175
 Любич-Шульмінський М., музейник 77
 Любомирський Г., князь, колекціонер 25, 29, 346
 Люпа В., журналіст, краєзнавець 310
 Ляпушкін І., російський археолог 99, 223, 224
 Ляскоронський В. 166
 Лященко А. 171
- Маєвський Е., див. *Majewski E.*
 Маєвський Казимир, археолог 82, 87
 Мазурик Ю., адміністратор 97, 142, 143, 148, 151, 203, 225, 229, 247, 280-284, 310, 311, 346
 Майоров О., історик 146
 Макаренко М.О., археолог 232
 Максименко В. (архімандрит Віталій) 45, 48
 Максимович М.Г., історик, етнограф, перший ректор кїв. ун-ту 20-22, 171, 311
 Малаховський З. 174
 Малевич А., священник 311
 Малевська-Малевич М.В., археолог 116, 119, 125, 127, 128, 151, 153, 224, 225, 269, 270, 275-277, 288, 289, 311
 Малиневская В.М. 5, 311
 Малошинський М., див. *Maluszynski M.*
 Мандзюк Ф., журналіст 19, 311
 Манько М., історик 73, 201, 202, 311
 Маркус І., музейник 102, 255, 314
 Мартинюк А.І., політик 302
 Марчук Г.С., краєзнавець 235, 311
 Маслов Л., мистецтвознавець 188-189, 247, 311
 Массон В.М., археолог 216, 254
 Матвієйко М.В., краєзнавець 112, 267
 Матєва Б.І., музейник (Болгарія) 138, 287
 Матюк Н.Г. 223, 308
 Махнік Ян, польський археолог 147
 Махно Є.В., археолог 229
 Махновець Л., філолог 309
 Мацкевий Л.Г., археолог 209, 225, 237, 246, 277, 301
 Мацкевич И., бібліограф 48, 312
 Мацкевой Л. Г., див. Мацкевий Л.Г.
 Мацко С. 196
 Мегей В.П., археолог 124, 142, 214, 275, 284-286, 296
 Меєр Йозеф 174
- Мезенцева Г., археолог 211, 217, 231, 239
 Мезін, музейний працівник 89
 Мельник Е.Н., див. Мельник-Антонович К.
 Мельник-Антонович К., археолог 31, 40-42, 48, 49, 52, 69, 105, 163, 169, 312
 Мельничук О.Ф., краєзнавець 225
 Меньян Л. 325
 Мердер А., див. Мердер О.І.
 Мердер О.І., адміністратор 44, 45, 312
 Мерперт Н., археолог 237
 Метельницький Р.Г., архітектор, краєзнавець 126, 134, 143, 225, 226, 304, 312
 Мех В., воєвода волинський 52
 Меховіта, хронікар 18
 Микита А.В., архітектор 150
 Микола Святоша, князь луцький 181
 Милян Т., археолог 147, 286
 Миролобов М.А., музейний працівник 107, 312
 Мисько Ю. 234
 Михайлина Л., археолог 234
 Михайлов К., археолог 8
 Михайлок О.Г., історик 97, 109, 128, 302, 312
 Михальчичин І.Р., археолог 123, 226, 269, 273, 301, 312, 317
 Могила П., митрополит 79
 Могитич І.Р., архітектор 112, 312
 Могитич Р.І., архітектор 278, 312
 Модест, єпископ волинський 42
 Мозолєвський Б.М., археолог 240
 Мокляк В.О. 34, 312
 Момот, адміністратор 107
 Моно Теодор, археолог 205, 206
 Мончак Ф., професор 63, 78, 81, 83
 Мосціцький І., президент 75
 Моця Б. 285, 286
 Мрувчинський А., музейник 73
 Мстислав Володимирович, князь 181
 Мстислав Данилович, князь 22, 112
 Мушировський В., директор музею 39, 312
 Мюнц Я.Г., художник 15
- Напканський Король, польський археолог 153
 Наш А. 200
 Несвізький Ф., князь 175
 Нестор Літописець 31, 181
 Нечипорук Т., учениця 69
 Неч Ю., див. *Nieć J.*
 Никитенко М.М., археолог 127, 129, 272, 278, 280, 312

- Никитин Ф. 16, 297
 Никитина В.Б., археолог 104, 312
 Нідерле Любор, археолог 99, 207
 Нікітчина С.О., історик 93, 313
 Никольченко Ю.М., музейний працівник,
 археолог 29, 103, 116, 121, 127, 130, 144,
 226, 268–272, 301, 304, 313, 319, 321, 325
 Ніл Хасевич, художник 62
 Німцевич Ю., див. *Niemcewicz J. U.*
 Нітецький П. 80
 Нітч К., мовознавець 207
 Новаковський А., археолог 188
 Новицький Й.В., музейний працівник 6, 54,
 73, 89, 90, 96, 157, 189–190, 293, 295
 Носек С., див. *Nosek S.*
 Нужний Д.Ю., археолог 285, 287, 288
- Обломский А.М., археолог 246
 Овсяников, вчитель 161
 Овчинников О.Г., археолог 248, 249
 Огібовський І., священник 48, 313
 Ойропеус Аарне 54, 64
 Окенський Є.З., музейник 39
 Окладников О.П., археолог 232
 Олександр I, цар 17
 Олександр II, цар 20
 Олександр III, цар 20
 Олександр-архімандрит 33
 Олексій (Громадський), архієпископ,
 див. Громадський О.
 Олесницький З., краківський єпископ 168
 Олехнович В., див. *Olechnowicz W.*
 Олійфер О.М., музейник 226, 313
 Олійник О., архітектор 143
 Ольхівський Борис, культурний діяч 62
 Ольшанська Ю. 109, 313
 Онищук Я.І., археолог 247, 304, 337
 Опшюков Е., географ 47, 313
 Опрыск В.Г., адміністратор 211, 301, 304, 313
 Орда Л. 36, 313
 Орда Н., художник 37
 Орлов И.А. 12, 313
 Орлов Р.В. 273
 Орлович Мечислав, див. *Orlowicz M.*
 Осадчий С., архітектор 124, 306
 Осовський Г., геолог, археолог 26, 43,
 169–171, 313, 347
 Остап'юк О.Д., музейний працівник 142,
 144, 148, 158, 203, 221, 248, 283, 284,
 310, 311, 313, 314, 346
- Остапок Д.А. (О.), краєзнавець, музейник 99,
 111, 267, 313
 Островський М.І., археолог 8, 60, 77, 85, 86,
 89, 91, 93, 95, 96, 99–101, 103, 105, 106,
 155, 157, 190–193, 214, 257, 260, 261, 265,
 266, 296, 314
 Острозький Ф., князь 180
 Острозькі, князі 89, 201
 Отрошенко В.В., археолог 212
 Охріменко Г.В., археолог 6, 67, 86, 102, 110,
 112, 113, 115, 120–122, 126, 127, 130, 137,
 142, 144, 147, 149, 158, 212, 223, 239, 244,
 246, 249, 255, 271, 272, 277, 279–283,
 285–287, 294, 295, 300, 304, 308, 314,
 321, 328
 Ошуркевич О.Ф., етнолог 18, 196, 314, 315
- П'ясецький В.К., геолог, краєзнавець 121, 122,
 212, 252, 274–281, 283, 285, 294, 320, 321
 Павлів Д.Ю., археолог 113, 121, 214, 250, 277,
 279, 298, 301, 315, 321
 Павлова К.В. 193, 315
 Павловський Станіслав, геолог 54, 55
 Павлюк І.З. 315
 Панишко С.Д., археолог 119, 120, 123, 127,
 148, 278, 280, 281, 310, 315, 319, 346
 Парчевський М. 57, 62, 315
 Пассек Т., археолог 236
 Пастернак Я., археолог 5, 6, 34, 57, 58, 60,
 63, 64, 66, 88, 89, 92, 99, 206, 315, 316
 Пашкевич Г.О., біолог 148, 316
 Пашкевич Ж. 69
 Пашуто В.Т., історик 113, 316
 Пеан Ст. 287, 288
 Пейер Г., художник 37
 Пеленський Й., мистецтвознавець 47
 Пелещин М.А., археолог 100, 102, 110,
 120, 226–228, 247, 251, 265–272, 290,
 294, 316, 317
 Пелещин Н.А., див. Пелещин М.А.
 Пеняк С.І., археолог 214, 296
 Переверзев Ю.В. 30, 317
 Періг В.А., музейний працівник 261
 Перлштейн А. (Я.) 22, 49, 171, 303, 312, 317
 Переговський В.Г., юрист, історик 30, 171,
 292, 317
 Пескова А.А., археолог 107, 125, 127, 225,
 228, 273, 275, 283, 317, 318
 Петерсен Е., археолог 65

- Петигирич В.М., археолог 103, 113, 211, 214,
237, 270, 298, 318, 321, 325
- Петлюра С., політик 62
- Петрі Б.Є., професор 232
- Петров В.П., археолог 105, 112, 225, 228,
229, 318
- Петров М.Б. 214
- Петров М.І. див. Петров Н.И.
- Петров Н.И., історик церкви 30, 31, 36, 38,
47, 296, 318
- Петрович В. 223, 308
- Петровський П. 300
- Пескова Г.О., див. Пескова А.А.
- Підсудський Ю., політик 65
- Піотрович Л.М., див. *Piotrowicz L.*
- Піотровський М., священник 23
- Піотровський Ю. 57
- Плaменицька О., архітектор 115, 127, 143
- Погодін М.П., історик 24, 318
- Погоральський Я., археолог 143, 256
- Погорілець О.Г., краєзнавець 142, 285, 286, 299
- Поддембський Г., фотограф 51
- Позіховський О.Л., археолог, музейний
працівник 121, 122, 139, 140, 145, 247, 251,
253, 282, 283, 285–288, 317–320
- Покрамович, вчитель 161
- Полегайлов А. 272
- Поліщук К. 45, 318
- Полянський Д., священник 30
- Полянський Ю., археолог 58, 60, 193–195, 319
- Поль Вінцентій 174
- Польовий О., мешканець с. Чудви 60
- Помикальський С. 69
- Понішко С.Д. див. Панишко С.Д.
- Пономарьова Т.А., музейний працівник 127,
270, 271, 301, 321
- Понятовський Станіслав, король 15
- Потоцкий И. 16, 172, 300
- Прахов А.В., мистецтвознавець 32–34, 173,
289, 292, 319
- Преображенський М.Г., архітектор 35
- Приходько В.О., голова КСП "Росія" 138
- Прищепа Б.А., археолог 7, 119, 122, 127,
130, 140, 142, 144, 146, 149, 186, 219,
246, 251, 255, 256, 272, 278, 280, 281,
283–288, 304, 319, 320, 342, 343, 346
- Прищепа О., історик 7, 186, 320
- Прокопович Ф., драматург 14
- Прокопчук В.С., історик 5, 7, 77, 320
- Протас Л.О., адміністратор 219, 304
- Прусевич О.М., див. *Prusiewicz A.*
- Пряхин Д.А., археолог 92, 320
- Пурісвич А., учитель 30
- Пшемиський К. краєзнавець 69, 70, 73, 86, 196
- Пшеничний Ю. 147, 256, 320
- П'ясецький В.Е., краєзнавець 320
- Пьянков А.В., археолог 246
- Равчук Г.Р., краєзнавець 96, 229, 230, 321
- Радзивіл Я., князь 12
- Радзими́нський А., генерал 175
- Радзими́нський Я. 174
- Радивиловський А., драматург 14
- Радієвська Т.М. 287
- Радченко Р. 285–287
- Раковський І., музейний працівник 193
- Рапов О.М., історик 114, 321
- Раппопорт П.О., російський археолог 32, 35,
97, 105, 107, 112; 116, 125, 127, 128, 148,
192, 193, 228, 230, 231, 265–269, 318, 321
- Ратич О.О., археолог 8, 106, 110, 211, 231,
242, 266, 321, 322
- Ратшин А. 17, 322
- Ратыч А.А. див. Ратич О.О.
- Рафальський Л.М., краєзнавець 24, 176, 322
- Ревський З., див. *Rewski Z.*
- Ревуцький С.В. 252, 283, 284,
- Рейман Тадеуш, польський археолог 62, 64, 70
- Ржевський В., краєзнавець, 47, 322
- Ричков П.А., історик архітектури 15, 36, 322
- Річинський А., громадський діяч 84, 86,
304, 322
- Рогало В. 193
- Рогте Н.Г. 24, 25, 322
- Рогозов В. архітектор 149
- Рождественская Т.В. 322
- Рожик М.С., викладач 102, 338
- Рожко В., краєзнавець 144, 322
- Розвадовський Й., мовознавець 207
- Розенберг А., рейхсляйтер 89
- Розін (Рафаель?) Д., архітектор 87
- Роман Данилович, князь 85, 186
- Романовський Л.М. 25
- Романчук О.М., археолог 121, 122, 143, 250,
252, 319, 322
- Романюк Т., історик 47, 309
- Ромер С. 183
- Руденко С., археолог 167

- Рудий В.А., археолог 228, 284, 294
 Рудинська Є.Я. 232
 Рудинський М.Я., археолог 99, 164, 192,
 231–233, 264, 322
 Рудницький П., мешканець с. Чудви 60
 Руй Р.Т. 271
 Руліковський Вацлав 174
 Рупневський Болеслав 28, 174
 Русанова І.П., археолог 46, 105, 106, 124,
 221, 233, 234, 245, 266, 267, 322, 323
 Руссов Степан 17, 300, 323
 Рябокобила О.О. 5, 323
- Савицька І., див. *Sawicka I.*
 Савицький В.М., музейний працівник 137, 308
 Савицький Л., *Sawicki L.*
 Савич В.П., археолог 100, 101, 103, 234, 235,
 265, 266, 269–272, 277, 290, 323
 Савченко С. 14, 323
 Савчук А.П., археолог 99, 104, 217, 235,
 277, 323
 Савчук П., історик 91, 323
 Саганок П.Д., міський голова Володимира-
 Волинського 151
 Сайчук Б.Т., археолог 120, 126–128, 133,
 136, 145, 235, 241, 311, 323, 336
 Самзун А., археолог 138, 287
 Самойлова В.А. 284
 Самоквасов Д.Я., археолог 26, 176–179, 292, 323
 Самолюк В.О., археолог 139, 147, 212, 252,
 253, 279, 281, 282, 284–288, 318, 341
 Сангушко Роман, князь 175
 Санжаров Л.П., архітектор 94, 226, 323
 Сапєга, князь 170
 Сарек С., вїйт с. 63
 Сахацький М., археолог 171
 Св. Миколая Чудотворця, образи 204, 205
 Свенціковський І., краєзнавець 77
 Свєшніков І.К., археолог 29, 43, 95, 102, 103,
 140, 147, 236–238, 246, 247, 249, 264,
 265–275, 280, 282, 290, 324–326, 349,
 Свидригайло-Лев-Болеслав Ольгердович,
 великий князь 11
 Свідзинський К. 174
 Святослав, князь 231
 Сєгада С.П., антрополог 273
 Сєдов В.В., археолог 42, 325
 Сєлєдєць В.Д., краєзнавець 96
 Сєменов В.П., географ 47, 325
- Сєменов С.А. 253
 Сєменюк В.Ф., архітектор 134, 142, 143, 253,
 283, 289
 Сємірадський Й., біолог 194
 Сєндульський А.Д., священник 29, 36, 47, 49,
 172, 179, 180, 325
 Сєнь С.П., директор музею 96
 Сєргєнєко Г.Я. 22, 325
 Сєредонин С.М. 31, 325
 Сєнницький Єжи, архітектор 52
 Сєвицький В.І., краєзнавець 21, 22, 289, 321
 Сигізмунд Август, польський король 69
 Сидорєнко І. 272
 Силюк А.М., адміністратор 30, 180
 Симонович Э.А., археолог 229
 Сисин Франк, історик 203
 Ситник О.С., археолог 8, 87, 95, 138, 195,
 235, 325
 Січинський В., мистецтвознавець 36, 61,
 91, 325
 Скаун Н.М. (Н.), археолог 138, 203, 253,
 283, 288
 Скаун О.Ф. 21, 325
 Скірда В.В. 21, 325
 Склєренко Н. 255
 Склєрський А.Б. 279
 Скобєльський Б., історик 175
 Сковорода Г.С., філософ 229
 Скоропадський П., гетьман 190
 Скржинєцький, поміщик 24
 Скрипник Г.А. 325
 Славін Л.М. 325
 Словацький Ю., письменник 74, 78
 Смішко М.Ю., археолог 7, 87, 88, 93, 95,
 105, 192, 200, 210, 237, 238, 326
 Смовж В.І., музейний працівник 88
 Собєський Я., польський король 175
 Собуцький М., музейний працівник 102, 314
 Соколовський, поміщик 24
 Сосновська Анжєла 174
 Сосновські, шляхтичі 14
 Сотникова М.П., нумізмат 107, 326
 Софронєнко К.А. 114, 326
 Спицян А.А. 262, 326
 Старчук І., археолог 209
 Сташєнко Н. 85, 187, 326
 Сташук В.А., краєзнавець 223, 308
 Стєлєцкый І.Я., археолог 44, 45, 48, 295, 326
 Стєльмаховська Б., археолог 187

- Стемповський В., музейний працівник 150
 Стефан Св., єпископ 30, 34
 Стецький Т.Ю., див. *Stecki T.-J.*
 Стипулковський Т., краєзнавець 23
 Стоколос Н., історик 84, 187, 326
 Стопенчук В. 142, 299
 Стопенчук С. 285, 286
 Стрільчук М. 258
 Строць Б., адміністратор 121, 139, 288, 326
 Строць Л. 139, 326
 Сукач В.В. 209, 292
 Сулімирський Т., див. *Sulimirski T.*
 Сульгостовська С., див. *Sulgostowska S.*
 Сумцов Н., етнограф 47, 326
 Супруненко О.Б., історик археології 48, 233, 326
 Суслов В., архітектор 35
 Суша Яків, єпископ 14
- Такенберг К., археолог 65
 Талько-Гриневич Й., антрополог 170, 207
 Тарнавский А. 180
 Тарновский И. 37, 326
 Татаркін В.Ю., бібліограф 48, 326
 Телєгін Д.Я., археолог 121, 215, 238, 239, 249, 279, 314, 326
 Тен Б., письменник 251
 Теодорович М.І., історик церкви 6, 18, 27, 29, 135, 180, 326, 327
 Теодорович Н.И. див. Теодорович М.І.
 Тереножкін О.І., археолог 99, 192, 239, 240, 265
 Терлецький К., єпископ луцький 23
 Терлецький Ю.П., підприсмець 140, 149, 320
 Терський-Шеломенцев В.С. див. Терський В.С.
 Терський В.С., археолог 82, 101, 116, 117, 127, 128, 130, 142, 241–243, 269–275, 277, 278, 280–282, 290, 291, 327, 329, 339, 340
 Терський С.В., археолог 5, 11, 13, 14, 25, 57, 60, 62, 67, 68, 70, 81, 84, 86, 112, 114, 115, 121, 126–128, 133, 135–139, 142–145, 150, 152–154, 157, 193, 212, 243, 263, 277–285, 289, 290, 308, 314, 327, 335, 337, 339, 340, 348, 349
 Тесленко І., історик 44, 335
 Тимофеев Е.И. 105, 335
 Тимошук Б.О., археолог 124, 212–214, 234, 296
 Титова Е.Н. 279
 Тиханова М.А., російський археолог 12, 57, 87, 105, 192, 240, 264, 265, 335
- Тиховский Ю.С., священник 44, 335
 Тищенко А. 274–275
 Ткач В.В., археолог 140, 143, 251, 254–256, 285–288, 320, 335
 Ткаченко В.В. 5, 46, 303, 336
 Тодийчук О.В., історик 22, 336
 Толкачев Ю.И., 279–282, 284–286, 288
 Толмачев Н. 37, 336
 Толочко П.П., історик, археолог 112–114, 217, 222, 336
 Томенчук О.М. 287
 Третьяков П.М., археолог
 Трипольський М.М., священник 30, 43, 336
 Троневич П.О., краєзнавець 6, 53, 94, 112, 120, 126, 128, 134, 143, 145, 155, 235, 241, 336
 Тронько П.Т., адміністратор 92, 302, 336
 Труш І., художник 193
 Тутковский П.А., геолог 43, 336
 Тучемський М.А., священник, краєзнавець 45, 79, 85, 200, 201, 311, 336
- Уваров А.С., археолог 26, 165, 177, 336
 Уварова П.С., археолог, мистецтвознавець 34, 36, 166, 336
 Уводський, історик 30
 Українка Л. 25, 250
- Фалтус І.І., музейний працівник 96, 257, 258, 260
 Федір Любартович, князь 175
 Федір Ольгердович, князь 175
 Федоренко П.К., історик 45, 303, 336
 Федорова Л.Д., історик 44, 45, 336
 Федоров-Давидов Г.О., археолог 216
 Федорченко О.С. 337
 Федотов В. 247, 304
 Федчишин З., журналіст 249, 337
 Феодор, св. князь Острожський 30, 181, 201
 Філіп Я., археолог 220
 Фітке Ян, див. *Fitke Jan Jozef*
 Фішер А., філософ 199
 Фіщук О., журналіст 84, 337
 Формозов А.А., археолог 6, 13, 224, 337
 Фотинський О.А., краєзнавець 42–44, 48, 161, 337
 Франко О.О. 167
 Фритче, військовий інженер 37, 337
 Фріс-Іогансен, професор 64

- Ханенко Б., колекціонер 13
 Хведася А.О., історик, краєзнавець 6, 14, 34, 90, 270, 271, 337
 Хвойка В., археолог 163, 165, 166
 Химінський Михайло 174
 Хілько М.В., краєзнавець 120, 145, 235, 240, 241, 336, 337
 Хмельницький Б., гетьман 222
 Ходаковський З., етнограф 18, 47, 337
 Хойнацький А.Ф., священник 30, 47, 180, 181, 337
 Хоробрий Болеслав, князь польський 65
 Хорошкевич Л.А. 105, 234, 337
 Хрущов М.С., комуніст 150, 225
- Цвек Е.В. 288
 Цигилик В., археолог 238
 Цинкаловський О.М., краєзнавець, археолог 7–10, 12, 34, 47, 57, 60–63, 69, 71, 79–84, 86, 87, 89–92, 97, 98, 101, 102, 107, 111, 115, 139, 151, 202, 203, 262, 264, 293, 342
- Чайка Р.М., археолог 89, 102, 120, 228, 241, 248, 270–272, 279, 280, 294, 301, 310, 317, 338
 Чайковський Б., адміністратор 237
 Чакір С. 285, 286
 Чарторийський А., політик 17
 Чацький Т., див. *Czacki T.*
 Чеботкевич В.К., музейний працівник 257, 260
 Чекурков В.С. 140, 150, 250, 256, 287, 288, 319, 320
 Черненко Є.В., археолог 240
 Черниш К.К., археолог 254
 Черниш О.П., археолог 7, 92, 195, 218, 227, 234, 235, 338
 Черніцин М.О., археолог 232
 Черняков І.Т., археолог 5, 6, 252, 322, 339
 Чикаленко Є. Х., громадський діяч 203
 Чикаленко Левко (Лев) Євгенович, археолог 46, 58, 60, 62, 89, 203, 204, 301
 Чистович И., історик церкви 31, 338
 Чмихов М.О., археолог 5, 6, 339
 Чорна М. 249
 Чорпіта А., художник 61
- Шафранський А.И. 38, 339
 Шевченко Т.Г., поет, історик 22, 166, 229, 250
 Шеломенцев Терський В. С., див. Терський В.С.
- Шеломенцев Терський С. В., див. Терський С.В.
 Шендрик І., культурний діяч 62
 Шептицький А., митрополит 62
 Шестакова Н., архівіст 81, 203, 340
 Широцький М., священник 57
 Шкоропад В.В., адміністратор 120, 149, 219, 226, 256, 277–279, 281, 284, 301, 304, 340
 Шкрабюк П.В. 15, 339
 Шлапак Л., історик 55, 109, 340
 Шляпкин И.А., мистецтвознавець 289
 Шовкопляс Г.М., музейник 22, 41, 163, 340
 Шовкопляс І.Г., історик археології 6, 22, 41, 92, 163, 340
 Шоєр-Савіцка І., див. *Scheur-Sawicka I.*
 Шолом'янцев-Терський В.С., див. Терський В.С.
 Шолохова Е. В., музейник 225, 311
 Штейнгель Ф.Р., барон, власник музею у Городку біля Рівного 38–39, 46–49, 182, 204, 340
 Штерн Е.Р., археолог 165
 Шумиловський А. 37, 340
 Шумовський М., священник 47
 Шумовський Павло, біолог 206
 Шумовський Ю., священник, археолог 7, 79, 85, 86, 89, 90, 92, 204–206, 263, 306
 Шуст Р., нумізмат 17, 114, 145, 318, 340
- Щавельов С. П. 179
 Щапова Ю.Я., дослідник давнього скла 245
 Щербаківський Д. 166
 Щукин М.Б., археолог 105, 218, 240, 303
- Юзефський Г., воєвода 61
 Юрій Левович, король 112
 Юхновський І. Р., прем'єр-міністр 132
 Юшко А.А., археолог 245
- Яблоновський О., історик 29
 Ягодина М.В., археолог 121, 142, 154, 286, 341
 Яжджевський Конрад, див. *Jazdzewski Konrad*
 Язиков Д.Д. 172
 Якимович Роман, див. *Jakimowicz Roman*
 Яковлева Л.М. 287
 Якубовський В.І., археолог 141, 214, 284–286, 296
 Ян III, король, див. Собеський Я.
 Ярмошик І., історик краєзнавства 6, 341

- Ярополк Ізяславович, св., князь 30
 Яроцький Я.В. 43, 341
 Ярошинський Б.Х. 214, 298
 Яущева-Омельячик Р., історик 17, 23, 168, 341
- Abramowicz A., історик археології 50, 207, 341
 Aftanazy R. 14, 341
 Antoniewicz W., археолог 58, 81, 183, 184, 202, 341
- Balinski M. 24, 341
 Beńkowski P., історик мистецтва 13, 183, 341
 Berezanska S., див. *Березанська С.С.*
 Blombergowa M.-M., історик археології 5, 6, 25, 207, 342
 Bochenski Z. 58, 342
 Boniecki A. 174
 Boroffka N. 146, 342
 Breza A. 28, 342
 Bronicki A., археолог 147, 244, 250, 283, 342
 Bryk J., археолог 55, 184, 342
- Chmielewski Waldemar 207
 Chwałewik E. 25, 342
 Cynkałowski A., див. *Цинкаловський О.М.*
 Czacki T. 17, 342
- Dąbkowski P. 176
 Długosz J., хронікар 11, 12, 18, 168, 342
 Domanski B. 77, 342
 Drewko M., археолог 50, 54, 55, 66, 186, 342
 Dubiecki K.M. 37, 342
 Dublanski A., див. *Дублянський А.*
 Dutkiewicz J., архітектор 53, 80, 342, 343
- Fitcke Jan Jozef, археолог 54, 67-71, 73, 74, 76-78, 86, 102, 188, 189, 196, 200-202, 255, 311, 343, 344
 Florek M., археолог 51, 344
 Frankowski E., етнограф 47, 78, 344
- Gardawski A., археолог 207
 Gawrys E., краєзнавець 78, 344
 Ginter B. 66, 344
 Glogier Z., археолог 19, 28, 174, 344
 Głosik J. 69, 86, 344
 Grajewski L., бібліограф 37, 344
 Gurba J., археолог 50, 186, 344
- Hensel W., археолог 208
 Hoffman J., краєзнавець 7, 54-57, 73, 78, 86, 90, 91, 111, 184-186, 264, 298, 343
 Hupalo W., див. *Гупало В.Д.*
- Iwanicki K. 80, 344
- Jablonowski A. 29, 344
 Jakimowicz Roman, польський археолог 58, 59, 62, 64, 185, 207, 208, 344
 Jamka Rudolf 202
 Janusz B. 12, 344
 Jazdowska-Król J. 82, 344
 Jazdzewski Konrad, археолог 8, 90, 206, 207, 293, 345
- Kaczmarek Jarmila Elzbieta 187
 Kamieniecki W., етнограф 78, 345
 Karwicki D.J. 27, 345
 Kmiecinski Jerzy, археолог 207
 Kokowski A. 82, 345
 Kolendo J. 17, 345
- Kopernicki I., польський археолог 28, 345
 Korduba M., див. *Кордуба М.*
 Kostrzewski J., проф. 49, 66, 187, 206, 345
 Kozłowska-Budkowa Z. 176
 Kozłowski L., археолог 55, 60, 66, 99, 184, 345
 Krajewska M. 19, 345
 Krajewski R. 345
 Krasucki F. 174
 Kraszewski J.I., див. *Крашевський Ю.*
 Krukowski S., археолог 54, 58, 60, 85, 187, 188, 192, 194
 Kubica E. 345
 Kuczyńska S.-K. 176
 Kuszniierz J. 345
- Lech J. 345
 Lelewel J. історик польський 24, 346
 Leńczyk G., археолог 59, 346
 Leski Z., археолог 63, 65, 67-69, 88, 92, 188, 196, 346
 Lipinski T. 24, 341
 Liwoch R., музейник 8, 57, 346
 Losyk M. 246, 343
 Luba-Radziminski Z., історик, археолог 7, 27, 28, 29, 174-176, 310, 346
 Lubomirski H., див. *Любомирський Г.*

- Luka J., бібліограф 50, 346
 Lowmiański H., історик 110, 346
- Majewski E., археолог 25, 53, 67, 187, 198, 200, 346
 Malejew J., 346
 Maluszynski M., історик 80, 346
 Mazuryk J., див. *Мазурик Ю.М.*
 Mędrzecki W., історик 73, 346
 Mikocki T. 5, 346
 Mitkova-Szubert K. 57, 346
 Musianowicz K., археолог 46, 55, 347
- Nadolski A., археолог 207
 Nieć J., бібліотекар, краєзнавець 67, 75, 76, 86, 189, 347
 Niemcewicz J.U., письменник 14, 18, 347
 Nosek S., історик археології 50, 63, 200, 347
 Nowoszycki S. 17, 347
- Olechnowicz W., краєзнавець 45, 46, 347
 Orłowicz M., краєзнавець 51, 52, 75, 80, 151, 347
 Ossowski G., див. *Осовський Г.*
 Ostapjuk O., див. *Остапюк О.Д.*
- Panyszko S., див. *Панишко С.Д.*
 Pawłowski A. 19, 347
 Pierzchała L. 176
 Piotrowicz L., нумізмат 76, 347
 Piotrowska D., історик 6, 57, 60, 63, 67, 83, 347
 Piotrowski J., консерватор 58, 347
 Prishchepa B., див. *Прищепя Б.А.*
 Pruchnik J. 54, 347
 Prusiewicz A., етнограф 75, 78, 80, 195, 196, 347
 Przedziecki A. 347
 Przybylski W. 29, 347
- Rauhut L., археолог 59, 69, 348
 Rewski Z., архітектор 18, 78, 80, 197, 348
 Rogozińska-Goszczyńska R. 66, 344
 Rzeźniak M. 76, 189, 348
- Samoljuk W., див. *Самолук В.О.*
 Sawicka I., археолог 54, 55, 197, 348
 Sawicki L., археолог 46, 49, 50, 53, 55, 73, 183, 187, 190, 197, 198, 204, 207, 348
 Scheur-Sawicka I., див. *Sawicka I.*
 Shelomencev-Terski S.V., див. *Терський С.В.*
 Sochaniewicz K. 176
 Stasko J., краєзнавець 348
 Stecki T.-J., історик 11, 23, 26, 31, 36, 49, 349
 Stolpiak B., історик археології 50, 349
 Sulgostowska S., археолог 60, 349
 Sulimirski T., археолог 60, 62–64, 66, 92, 99, 198–200, 217, 349
 Swiesznikow I., див. *Свешніков І.К.*
 Swiszczowski T. 349
 Szlankowna A. 62, 349
 Szymanski S. 75, 348
 Taras H., археолог 147, 212, 341, 349
 Telezynski K. 47, 349
 Terski S., див. *Терський С.В.*
- Walicki M., архітектор 80, 349
 Więckowska H. 188
 Weymann S. 350
 Węgrzynowicz T., археолог 82, 84, 90, 350
 Wojcik Zbigniew 54, 350
 Wojnicz A., краєзнавець 80, 350
 Wrońska J. 46, 350
- Zoll-Adamikowa H. 18, 350
 Żytnyński L., див. *Житинський Л.К.*

ТОПОГРАФІЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Австрія 197
 Австро-Угорська імперія 50, 61
 Алжир 206
 Амбуків, с. 70
 Англія 54, 57, 199
 Анди, гори 194
 Арауан (Судан) 206
 Аргентина 194, 195
 Арматнів, с. 119, 250
 Аршинин, с. 256
 Асселяр-Сагара (Судан) 206
 Ауксне, м. (Латвія) 252
 Афіни, м. 178
- Бабка, с. 122, 221
 Байв, с. Луцького р-ну 105, 229
 Бакота, с. 213
 Балаховичі, с. 121
 Бамако (Судан) 90, 205, 206
 Бамако-Кулюба (Судан) 205
 Барановичі, м. 184
 Бахчисарай, м. 209
 Башево, с. 70
 Белз, м. 144
 Бердичів, м. 200
 Бережани, м. 194, 198
 Бережці, с. 55, 63
 Березівка, с. Гомельської обл. 221
 Березне, м. Рівненської обл. 123, 252
 Березовичі, с. 123
 Березці, с. (Львівська обл.) 231
 Берестецької битви поле 47, 103, 236, 251, 252, 269-274, 280, 281
 Берестечко, м. 20, 22, 70, 86, 172, 197, 252
 Берестяни, Майдан, ур. 299
 Берестяни, с. 69, 121, 246, 274
 Берлін, м. (Німеччина) 199, 206, 214, 215,
 Бернашівка, с. 213
 Бичаль, с. 56, 99, 184
 Бичок, р. 191
 Біваки, с. 68, 115
 Біла, м. (Польща) 180
 Білів, с. 24, 44, 108, 137, 182, 262, 276
 Білівське гор-ще 116-117, 210
 Білогір'я, м. 124
 Білорусь 119, 166, 198, 221, 224, 230
 Білосток, с. Луцький р-н 70
 Більчаки, с. 70
 Більче-Золоте, с. 170, 194, 204, 214
- Блумінгтон, м. 186
 Бовшів, с. 220
 Бодаки, с. 82, 102, 138, 139, 192, 203, 241, 254
 Болгарія 253
 Болонья, м. 178
 Болотня, с. 234
 Бонишин, с. 217
 Боратин, Могилки, ур. 219
 Боратин, с. (Луцький р-н) 13, 121, 219, 273
 Боремель, с. 11, 123, 283
 Борисів, с. Хмельницької обл. 229
 Борисівка, с. 165, 166
 Борисковичі, с. 115, 210, 242, 263, 280
 Бориспіль, м. 218
 Боровичі, с. Маневиського р-ну 143, 248
 Борохів, с. 40
 Борочичі, с. Горохівського р-ну 57, 105
 Бортівка, с. 244
 Братислава, м. 214
 Брацлав, м. 212
 Брест Куявський, м. (Польща) 63, 207
 Брест-Тришин, передм. (Білорусь) 221
 Бриків, с. Шумського р-ну 40, 63, 86, 203, 260
 Бровари, м. Київської обл. 229
 Броди, м. 241, 242
 Бродівський р-н 272
 Бродівський хут. (Острожчина) 270
 Брусилів, с. 85, 186
 Брюховичі коло Львова, с. 237
 Буглів, с. 200
 Будапешт, м. 178
 Будараж, с., г-ще 39, 40, 168, 191
 Буенос-Айрес, м. 194
 Бужковичі, с. 123, 141
 Буківна, с. 194, 237, 247
 Буковина 212, 213
 Буриштинська ДРЕС 220
 Буца, с. 11, 213, 277
 Бяла Подляска, м. 197
- Валентинів, с. 70
 Варковичі, с. 40, 191
 Варшава, м. 51, 62, 63, 69, 81, 82, 84, 85, 88, 90, 91, 162, 177, 186-188, 192, 196-198, 202-205, 211, 214
 Варяж, с. 122
 Василів, с. Заставнівського р-ну 213
 Васківці, с. 193
 Велика Глуца, с. 122

- Велика Мошаниця, с. 19
 Велика Слобода, с. 213
 Велика-Клецька, с. 251
 Велике (Великі Рикані), с. 25
 Великий Боратин, с. 70
 Великий Мидськ, с. 121
 Великий Олексин, с. 103
 Великі Вікнини, с. 87, 88, 95, 237
 Великі Підгайці, с. 39
 Великопольща 187
 Велимичі, с. Пінського р-ну 218, 220
 Велимче, с. 122
 Вельбівно, с. 217, 285, 286
 Венеція, м. 178
 Верба, смт (Рівненська обл.) 191
 Вербівець, с. 201
 Вербка, с. коло Ковеля 22, 205
 Вертеба, печера 170
 Верхів, с. 96
 Верхів'я Горині 271
 Верхів'я Стиру 271
 Верхне Придністров'я 219, 220
 Верхня Липиця, с. 237
 Верхня Прип'ять 60
 Веселуха р. 122
 Ветли, с. Любешівського р-ну 230
 Вигнанка, с. 170
 Вижва, с. 60
 Вижівка р. 122
 Винники, м. 242, 243
 Винятинці, с. 170
 Виповзів, с. 247
 Висоцьке, с. 217
 Висоцький могильник 217, 218
 Вишгород, м. 218
 Вишків, с. 58, 70
 Вишнівесь, м-ко 15, 20, 22, 105, 149, 288
 Відень м. 37, 90, 183, 178, 194, 200, 219, 240
 Вільгір, с. 70, 85
 Вільнюс (Вільно), м. 17, 27, 85, 186, 207
 Вінниця, м. 212
 Вінніпег (Канада) 81, 162, 206, 215
 Вірменія 226
 Вітебськ м. 218, 230
 Вітковичі, с. 122
 Вітриховці, с. 207
 Влоцлавек, м. (Польща) 188
 Вовковия, с. 25
 Волинське Опілля 139
 Волинське Полісся 123, 209, 255
 Волинь, літописне місто 242
 Волиця, с. 95, 113
 Володимирецький р-н 271
 Володимир-Волинський р-н 245,
 Володимир-Волинський, м. 12, 14, 15, 18,
 29, 32–40, 53, 61, 66, 70, 71, 84–86,
 89–91, 94, 97, 102, 106–108, 110, 111,
 116, 117, 119–121, 123–125, 127, 130, 133,
 135, 139, 140, 142–144, 149–151, 153, 154,
 173, 181, 186, 202, 210, 218, 223, 224, 226,
 228, 230, 235, 241, 244, 270, 273, 288, 289
Урочища:
 Апостольщина 151
 Білі береги 288
 Замок 150, 225
 Онуфрійщина 125, 228
 Стара катедра 33, 35, 47, 116
 Михайлівщина 107, 151, 288
 Товарна гора 100
 Федорівщина 32
 околиця м. 116
Вулиці:
 Данила Галицького (Жовтнева) 151
 Роксолани (Кожевникова, Жидівська)
 151
 Садова 125
 Сокальська вул. 151
Храми:
 Домініканський мон-р 78, 94
 Св. Василя 19, 22, 33, 36, 61, 80, 91,
 94, 111, 112, 116
 Св. Іоакима і Анни 116, 125, 151
 Св. Миколи (Йософата) 116
 Св. Параскеви П'ятниці 116
 Св. Михайла м-р 24, 135, 151
 Успенський Собор 15, 17, 18, 32–36,
 48, 80, 94, 96, 125, 173
 Св. Пафнутія церква в ур. Товарна
 гора 100
 Володимирщина 61
 Воля, с. 72
 Вороніно, с. (Білорусь) 220
 Ворончин, с. 14, 94
 Ворончин, палац князів Воронєцьких 94
 Вроцлав, м. 199
 Всеволож, літоп. м. 84
 Вулька Угрузька, див. Угровськ
 Гаї Лев'ятинські, с. 55
 Гай, літоп. с. 22
 Галина Воля, с. 122

- Галина Воля, Селинова Гора, ур. 122
 Галич, м. 210, 218, 230
 Галичани, с. 11
 Галичина 61
 Гвардінас, печера (Кавказ) 187
 Гвоздів, с. 251
 Гдов, м. (Польща) 201
 Гельсінгфорс, м., див. Хельсінкі
 Гірка Полонка, с. 40, 121, 219, 274
 Гірка-Полонка, Берег ур. 219
 Глазго, м. (Великобританія) 199
 Глибочок с., Замчище, ур. 26
 Глинне, с. 251
 Глинськ, с. 24
 Глинське, с. (Львівщина), г-ще 241, 242
 Глушець р. 69, 196
 Гнєзно, м. (Польща) 206
 Гнила Липа р. 220
 Голишів, с. Луцького р-ну 102, 113, 139, 249, 250, 269, 277
 Голоби, с. Ковельський р-н Волинська обл. 52, 256
 Головне, смт Любомський р-ну 10, 221
 Головне 1, Мордасова гора ур. 221
 Головне 2, Лещівка, ур. 221
 Головне 9, Колесо, ур. 221
 Гончарівка, с. 217
 Горбаків, с. 44
 Горзвин, с. Волинської області 230
 Горинь, р. 55, 62, 83, 99, 102, 105, 106, 122, 174, 255
 Горлівка, м. Донецької обл. 225
 Городище, с. коло Чарукова Волинської області 102, 130, 223, 230, 241, 273, 275, 277
 Городище, с. на р. Полонка 40, 112, 268, 270
 Городище, Бозок ур. 245
 Городище, Вал, ур. 230
 Городище, ліс (Горохівщина) 56
 Городище, м. Черкаської обл. 250
 Городище, с. Зборівського р-ну 245
 Городище, с. Шепетівського р-ну. 107, 172, 228
 Городищенський мон-р 43
 Городниця, с. на р. Дністер 200, 237
 Городно, м. (Білорусь) 32, 180, 230
 Городно, с. Любомльський р-н 145
 Городно, Старий двір, ур. 145
 Городок на р. Устя 38, 39, 53–55, 103, 113, 182, 186, 190, 198, 204
 Городок на р. Черногузці, с. 19, 67, 70, 121, 219, 250, 256, 280
 Городок, Острів, ур. 219
 Городок, Пасовище, ур. 139, 219
 Городок, с. (Тернопільщина) 170
 Городок, с. Маневицького р-ну 230
 Городок-над-Бугом, с. 18
 Городочина 212
 Горонда Мукачівського р-ну Закарпатської обл., с. 223
 Горохів, м. 53, 171, 172
 Горохівський р-н 56, 275
 Гочівське, с. 177
 Гоцанський р-н 89, 283
 Гринів, с. коло Львова 237
 Грицева могила, ур. 11, 29
 Гриців, м-ко 29
 Гродно, див. Городно
 Грудзядз, м. (Польща) 206
 Грушвиця, с. 121
 Грядки, с. 280
 Губин, с., літоп. м. 141, 144, 213, 214, 284–287
 Гулівка, с. 122
 Гуштинка, с. Борцівський р-н 245
 Гуща, с. Любомльський р-н 111, 267
 Давид-городок, с. 59, 208
 Дакар м. 205
 Данилів, літоп. м. 56, 84, 184, 127, 192
 Данилівська гора 192
 Демидівський р-н 284
 Дерев'яне, с. 65
 Деревляни, с. 241, 272
 Деркачі, ур. 230
 Дерманський мон-р 43, 73, 162
 Дермань, с. 15, 25, 112, 109, 284
 Десна р. 177
 Дитиничі, с. 95, 105, 192, 210, 214
 Дніпро р. 164, 166, 174, 177
 Дніпровське Лісостепове Лівобережжя 223, 224
 Дніпропетровськ, м. 188, 228
 Дністер р. 105, 174, 195, 213
 Дністро-Дніпровського межиріччя 213
 Добре, с. (Польща) 207
 Довге, с. 194
 Довгів, с. 143
 Домажир, с. 273
 Дон, р. 224
 Донецьк, м. 245
 Дорогичин, м. 203
 Дорогобуж, с., літописне місто 43, 52, 108, 115, 116, 125, 127, 128, 130, 140, 142, 144, 210, 226, 230, 250, 269, 274, 278, 283
 Дорогобуж, Успенська церква 48, 225, 228

- Дорогоща, с. 124, 275
 Дрезден м. (Німеччина) 182
 Дроздів, с. 185
 Дружкопіль, с. 99
 Дубенський р-н 26, 85, 95, 255, 269, 277, 280, 281, 283, 285, 286
 Дубнівський повіт 44, 47, 172
 Дубно (Дубен), м. 19, 22, 29, 53, 71, 77, 82, 85, 89, 91, 95, 96, 112, 140, 142, 144, 149, 172, 190, 192, 204, 205, 210, 236, 237, 246, 254–256, 283, 284, 286, 287, 299
 Дубнівський замок 44, 96
 Дубно, Волиця ур. 255
 Дубно, острів Кемпа 255
 Дубно, палац Любомирських 140
 Дубно, Сурмичі передм. 29, 192
 Дуброва, с. 60
 Дубровиця, м. 20, 55, 113, 181
 Дьяково, г-ще (Росія) 177
 Дюксин, с. 60, 62, 117, 242
- Единбург, м. (Великобританія) 199
 Ельзас 197
 Естляндська губ. 39
- Єгипет 54
- Жемелинці, с. 124
 Женева, м. 167
 Жидичин, с. 15, 58, 60, 70
 Житані, с. 34
 Житомир, м. 18, 19, 24, 42, 48–50, 161, 162, 171, 172, 174, 176, 200, 202, 212, 221, 262
 Житомир, Преображенський кафедральний собор 43
 Житомирська обл. 212, 213, 215, 274
 Жлобін, м. 166
 Жовтанці, с. 193
 Жорнище, с. 11
 Жорнів, с. 122, 251, 252, 272, 274, 275, 285
 Жуків (Новожуків), замок і с. 11, 70, 71, 117, 262
 Жуличі, с. 217
 Журавники, с. 99, 143
- Забороль, с. 56, 63, 263
 Завадинці, с. 174
 Завалля, с. 191
 Загаї, с. 219, 274, 275
 Загаї, Над ставом ур. 219
 Загірці, с. 200
- Загорівський м-р 30, 43
 Залісся, с. 165
 Залішки, м. 194, 200
 Залужжя, с., г-ще на р. Случ 59, 96
 Залужжя, с., Ізяславський р-н 26, 169
 Замостя (посад Пересопниці), ур. 117, 262
 Замостя, м. 186
 Заповідник Козацькі могили 123
 Заріцьк (Зарічеськ), с., літоп. м. 117, 123
 Зарічянський р-н 60, 269
 Заріччя, с. Хмельницької обл. 229
 Заруб, с. 218
 Заслав, див. Ізяслав
 Заславський повіт 174
 Затишшя, с. 209
 Затуриці, с. Локачинського р-ну 53, 112, 230, 274
 Західна Європа 249
 Західне Поділля 245
 Західний Буг, р. 11, 45, 49, 66, 72, 89, 102, 113, 123, 148, 164, 165, 174, 182, 210
 Збараж м. 149, 286
 Збаразький р-н 211, 245, 288
 Зборівський р-н 235
 Збуж, с. 102, 214
 Звенигород, літописне місто 214, 231, 234, 236, 237, 242, 245, 246, 248, 249
 Звиняче, с. 143
 Згорани, с. 122
 Здовбиця, с. 103, 214
 Здолбунів, с. 69, 189
 Здолбунівський р-н 89, 284
 Зимно, с. Володимир-Волинського р-ну 11, 15, 22, 32, 53, 69, 80, 82, 86, 98, 100, 109, 113, 115, 119, 124, 230, 244, 245, 249, 250, 265, 277, 278, 280, 342
 Зимнівське гор-ще 100, 147, 210, 211
 Зимно, Свята гора 135
 Зимно, Святогірський мон-р 35, 47, 94, 109, 119, 124, 129, 135, 181
 Зінгер, м. (Німеччина) 219
 Змінець, с. Луцького р-ну 69, 112
 Знесіння, околиця Львова 249
 Зозулинці, с. 194
 Золота Липа р. 188
 Золотоноша, м. 189
 Золочівка, с. 24
- Іваничівський р-н 269, 272
 Іванівка, с. Горохівський р-н 143
 Іванківці, с. на Хмельниччині 212
 Іванья, с. на р. Іква 103, 242

- Ігровиця, с. 234, 235
 Ізяслав, м. 29, 127, 129, 141, 164, 172, 214, 217, 218, 272, 280
 Ізяслав, Рогнеда, ур. 214
 Ізяславський р-н 282
 Іква, р. 99, 100, 109, 191, 192
 Істерих, м. (Болгарія) 138
 Італія 197
- Їрбей, с. (Сибір) 215
- Йосипівка, Окописька ур. 211
- Казань, м. 202, 218
 Казаринівці, с. 169
 Казахстан 86, 231
 Калінін, м. (Росія) 230
 Кам'янець, літоп. м. 144, 214
 Кам'янець-Подільський, м. 190, 195, 196, 200, 209, 212, 225, 226, 254, 285
 Кам'яно-Бузький район 234, 272
 Камінь-Каширський, м. 123, 144, 250
 Карлсруе, м. (Німеччина) 161, 162
 Карначівка, с. 203
 Карпати 220
 Карпато-Волинський район 211
 Касперівці 194
 Катеринослав, див. Дніпропетровськ
 Катинь, с. 86, 201, 202
 Качин, с. Волинської обл. 105, 225
 Київ, м. 38, 39, 50, 87, 89, 92, 98, 112; 114, 124, 157, 162, 163, 171, 173, 175, 177, 182, 189–191, 200, 201, 203, 209–216, 218, 239, 254
- Гори:**
 Верхня Юрківка 165
 Киселівка 164
- Храми:**
 Софіївський собор 173
 Кирилівська церква 173
 Св. Михала Золотоверхий мон-р 173
 Собор Св. Володимира 173
- Київщина 62
 Киселин, м-ко 39
 Киселівський могильник 213
 Ківерцівський р-н 246, 274
 Кладьківка, с. 250
 Клеванський замок 37, 44, 136
 Клевань (Колівань) м. 11, 22, 37, 53, 65, 123
 Клопіт, с. 284
- Клубівка, с. 217
 Ключборк, м. (Прусія) 206
 Княгинінок, с. 22
 Княжа Гора (м. Канів), ур., г-ще літоп. Родня 164
 Княжа могила (Крем'янець) 37
 Княже, с. 217
 Кобилиця (Польща), с. 227
 Кобиляни 198
 Ковель, м. 22, 38, 52, 78, 154, 205
 Ковельський повіт 79, 161
 Кодин, с. 234
 Козельськ, м. (Росія) 202
 Козлин, с. 56, 185
 Колиндяни, с. 170
 Колмів, с. 143
 Колодисте, с. 165
 Колоколин, с. 237
 Коломенське, г-ще (Росія) 177
 Коломия, м. 184
 Комарівка, с. 253, 287
 Комі Республіка 217, 254
 Комсомольське, с. 162
 Комсомольськ-на-Амурі м. 212
 Коник, хут. 122
 Константинополь, м. 57, 178
 Конськ, с. (Польща) 208
 Копенгаген, м. (Данія) 64, 199
 Корещь, Корчеськ, м. 22, 37, 53, 140, 142, 144, 172, 251, 287
 Корещький замок 52, 278
 Корещький мон-р 43
 Корещький р-н 89
 Кормин, р. 122
 Королівка, с. 211
 Коропець, с. 194
 Коропуж, с. 212
 Корост, с. 217
 Коростень, м. 22
 Корункорокале, печера (Судан) 206
 Корчак, с. 233
 Коршів Волинської області, с. 67, 68, 70, 119, 187, 188, 230, 250, 252, 283
 Косарів, с. 47
 Костенки, с. (Росія) 187
 Костописький повіт 60, 62
 Костянець, с. 19, 85, 102, 113, 264
 Костянець, Лиственщина, ур. 19
 Котівка, с. 194
 Кошобинчики, с. 170
 Кошир, м. 175

- Краків м. 8, 29, 40, 49, 57, 58, 67, 69, 76, 91,
 168, 174, 175, 178, 183, 184, 188, 189,
 194, 196, 199, 201–204, 207, 237, 246
 Краківсько-Велюньське пасмо печер 187
 Красне, с. Млинівський р-н 23
 Красний ключ, с. (Башкирія) 214
 Красносілля, с. 60, 101, 123, 214
 Крем'янець, Замкова гора ур. 259, 260,
 Крем'янець, замок 115, 124
 Крем'янець, м. 17, 22, 29, 31, 37, 43, 53, 62,
 63, 69, 79, 82, 85, 89, 93, 96, 101, 115, 127,
 142–144, 161, 167, 171, 181, 186, 190, 192,
 197, 200–202, 234, 259–261, 268, 273, 347
 Крем'янець, Ринок пл. 143
 Крем'янецькі гори 24
 Крем'янецьчина 81, 95
 Кремінна, с. на Хмельницькій обл. с. 213
 Крехів, с. 13
 Кречів, с. 60
 Кривачинці Хмельницької обл. с. 226
 Кривичі, с. 12, 117
 Кривчиці, околиця Львова 249
 Криговичі, с. (Польща) 218
 Крилів, с. 103, 104, 220
 Крилоське городище (Галич) 210
 Крим 226, 246
 Кричильськ, с. 82, 83, 217
 Кровинка, с. 245
 Крупа, с. Волинської області, с. 40, 230
 Крушвиця (Польща) 208
 Крячківка, с. 166
 Куйбишев, м. 185
 Куликів, с. коло Крем'янця 62, 207
 Куличівка г. 101, 138, 234, 235
 Кульчин, с. 58, 70
 Курган Чорна Могила (Чернігівщина) 178, 179
 Кургани, с. 54, 217, 269
 Курське Посейм'я 223
 Кутянка, с. 252

 Лабунь, с. 172
 Лаврів, с. на Самбірщині 211
 Лазарівка, с. 188
 Ланівецький р-н 278
 Ласків, с. 12, 38
 Латвія 252
 Лев'ятин, с. 55
 Ледохівка, с. 25
 Лежниця, с. 82, 102, 123
 Ленінград, м., див. Санкт-Петербург
 Лепесівка, с. 105

 Летичівський р-н 283–286, 288
 Лешня, с. (Польща) 187
 Лиман 196
 Линів, с. 121, 219
 Липа, с. Горохівський р-н 123
 Липа, с. Дубенського р-ну 60, 85, 86, 89, 101,
 191, 192, 204, 234, 235
 Липа, Глинище, ур. 192
 Липа, Довга, ур. 192
 Липа, Загорода, ур. (Дубнівщина) 192
 Липа, Ліс Козакевича ур. 192
 Липа, Нивки, ур. 86, 192
 Липа, р. (Горохівщина) 11, 56, 210
 Липськ, с. (Польща) 186
 Лиса гора 63
 Лисичники, с. 194
 Листвин, с. Дубнівського р-ну 58, 85, 89, 95,
 98, 102, 113, 147, 168, 191, 192, 204, 246,
 248, 251, 255, 269, 279, 280
 Листвин, Круглик, ур. 191
 Листвин, Церковщина ур. 58
 Листвинське гор-ще 6, 19, 241
 Литва 119
 Литовеж, с. 102, 241, 272
 Личаківське кладовище (Львів) 176, 231
 Лище, с. 112, 268
 Лідавка, с. 57
 Лікія 173
 Лодзь, м. (Польща) 199, 202, 206, 207
 Лозанна, м. (Швейцарія) 203
 Лози, с. Збаразького р-ну 102, 217
 Лондон, м. 90, 183–185, 198–200, 206
 Лопатин, смт 226
 Луга р. 122, 124
 Луцьк (Лучеськ), м. 11, 14–19, 21–23, 26, 29,
 31, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 48, 49, 52,
 66–71, 74, 75, 78, 80, 85–95, 106, 108–110,
 112–115, 121, 125–131, 133, 134, 136,
 138–140, 142–145, 150, 152, 154, 180,
 185–189, 195–197, 200, 202, 205, 208,
 223–226, 230, 242, 249, 253, 255, 256,
 263, 273, 277, 278, 280–283, 289
Урочища:
 Архімандричне подвір'я 126
 Гнідава 68, 112–115, 126, 150, 223, 273
 Градна гора 42, 66, 152
 Двіресь 115
 Красне 68
 Помостичі 11, 151
 Ринковий пагорб 114, 154
 Романівка курган 21, 52, 93, 152

- Старе місто 128, 133, 214
 Хмільник 115, 151
 Четвертий синокіс 121
 Юридзика 151, 152
Вулиці:
 Болеслава Хороброго (просп. Воли) 188
 Драгоманова М. 152
 Замкова 136
 Кафедральна 150, 152
 Кривий вал 136, 148
 Крилова 152
 Львівська 115
 Пушкіна 152
 Сенкевича вул., див. Б. Хмельницького
 Хмельницького Б. 75, 86, 151
 Ягеллонська 75
Будівлі:
 Верхній замок (Любарта) 23, 52, 53,
 75, 94, 125, 136
 В'їзна вежа 225
 Свидригайла вежа 94
 Стирова вежа 153
 Костьольний будинок 153
 Окольний (Нижній) замок 94, 112,
 126, 133, 136, 143, 150
Храми та монастирі:
 Бернардинський мон-р 21, 140, 186
 Братська церква 21, 235
 Пречистенський мон-р 22
 Св. Дмитра церква 22, 25, 112, 128
 Св. І. Богослова храм 12, 125, 128,
 153, 224, 225, 241
 Св. Пантелеймона, каплиця 136
 Св. Покрови церква 125, 136
 Св. Трійці, собор 38, 152, 153
 Св. Хреста костюл 18, 66
 Чесного Хреста церква 21
 Луцький р-н 270, 271, 278–281
 Лучеськ, див. м. Луцьк
 Львів м. 7, 8, 27, 29, 31, 47, 49, 61, 62, 81, 84,
 90–93, 98, 114; 116, 145, 146, 157, 163,
 171, 174–176, 183, 184, 189, 191, 193–196,
 199, 202–205, 209, 211–215, 218–220, 223,
 224, 230, 231, 249, 254, 256, 269, 283, 284,
 289, 290
 Львівська обл. 269, 273, 277, 278, 281, 282
 Люб'язь оз. 286
 Люб'язь, с. 60, 122, 249, 285
 Любарський мон-р 43
 Люблін, м. 50, 52, 53, 54, 186, 214
 Любляна, м. (Словенія) 199
 Любомль, м. 52, 70, 108, 111, 120, 127, 130,
 137, 144, 150, 208, 223, 246, 283
 Любомль, Замчище ур. 108
 Любомль, Св. Георгія церква 224
 Любомль, Шопи ур. 108
 Любомльський краєзнавчий музей 148, 154
 Любомльський р-н 111, 283, 284
 Люботинь, с. 123
 Любча Стара (Польща) 187
 Любче, с. 230
 Людвица, с. 96, 192, 257, 258–260
 Людвица, Деричівка ур. 258, 260
 Людвица, Сторчевського, ставок 258, 259
 Людвіполь, с. 57
 Лютинськ, с. 39
 Лютка (Острів) 121, 123
 Лютра гора у Шпиклосах 63
 Лючин, с. Острозького р-ну 253
 Люшин, с. (Польща) 165
 Майдан Моквинський, с. 66, 200
 Майдан-Липно, с. 113, 249
 Мала Глуша, с. 121
 Мала Мощаниця, с. 19, 26, 168
 Мала Осниця, с. 121, 249, 250
 Малі Вікнини, с. 87
 Мамалига Новоселицького р-ну, с. 213
 Маневийський р-н 113
 Маневичі, смт 120
 Манево, с. 217
 Маньчжурія 197
 Маренин, с. 70
 Маринопіль, с., Тернопільщина 194
 Маркостав, с. 70
 Маркушівка, с., Хмельниччина 213
 Марянівка, с. 101, 247
 Махнівка, с. 162
 Машів, с. 111
 Медведівка, с., Хмельниччина 26
 Медвежа могила, ур. 11
 Меджибіж (Меджибож), смт 127, 142, 209,
 274, 277, 279, 281–288
 Меджибіж, Замок Ракоці ур. 142, 286
 Меджибізький замок 129
 Межиріччя, с. Острозького р-ну 20, 230, 271
 Мелітополь, м. 233
 Мельниця, с. 78, 79, 230
 Мизове, с. 161
 Миколаївка, с., Хмельниччина 194
 Мильськ м., див. Новомильськ

- Миляновичі, с. 57, 105
 Мирогоща, с. 85, 86, 98, 191, 192, 204, 205
 Мирогоща, Дубина ур. 204
 Мислятин, с. 217
 Михнів, с. 217
 Мишково, с. 170
 Мізин, с. 167, 203, 204, 233
 Мізоцький р-н 89
 Мізоч, с. 19, 81
 Мінськ, м. 102, 197, 211
 Млинніці, с. Іваничівський р-н 82, 98, 113
 Млинів, смт 53
 Млинок, р. 122
 Могиляни, с. 95, 105, 217
 Мокре, с. 192
 Молодівщина, ур. 191
 Молодово, с. 214
 Монастирщина, ур. в с. Дорогобуж 44
 Монастирщина, ур. в с. Пляшева 45
 Монастирьок, с. на Тернопільщині 194
 Моравія 86
 Москва, м. 27, 35, 37, 39, 89, 98, 124, 157,
 164, 166, 177, 178, 200, 209–211, 216,
 217, 220, 221
 Московська обл. 245
 Мощаниця, с. 52
 Мстиславль, м. 173
 Мукосіїв Берез, с. у Дубенському повіті 176
 Мульчниця, с. 122
 Муравиця, с., літоп. м. 103, 122, 127, 144,
 226, 230, 251
 Мурманськ, м. 209
 Муховець, с. 217
 Мищенко, с. (Польща) 187
 Мюнхен, м. (Німеччина) 112, 173, 194, 199, 228

 Неаполь, м. (Італія) 178
 Невір, с. 60
 Незвисько, с. 237
 Несвіч, с. 70, 283
 Неслухів, с. 246
 Нестерівський р-н 269
 Нетішин, м. 147, 122, 217, 252, 253, 256,
 284, 285
 Нижня Вісла 221
 Низкиничі, с. 15, 35, 135, 143, 248, 289
 Нігер р. 206
 Ніжин м. 181
 Німеччина 57, 162
 Нобель оз. 101
 Нобель, Піддяче ур. 101
 Нобель, с. 60, 101, 113, 121, 123, 187, 214, 269
 Новгород, м. (Росія) 214, 230
 Новгород-Сіверський, м. 212, 230
 Новий Двір, с. 90
 Новий Ульм м. 186
 Новоград-Волинський, м. 25, 202
 Новодівиче кладовище у Москві 179
 Новожуків, див. Жуків
 Новомалин, с. 14, 56
 Новомильськ, с., г-ще літоп. Мильська 98,
 184, 264
 Новосілка-Костюкова, с. 194
 Новосілки, с. на Волині 281
 Новосілки, с. на Тернопільщині 211,
 Новосілки, с. Турійського р-ну 84
 Новостав, с. коло Луцька 69
 Новотроїцьке городище на, середньому Пслі
 223, 224
 Новоугрузьке, с., див. Угровськ
 Нью-Йорк, м. 203, 206

 Овруч, м. 43, 172
 Одер р. 66
 Одерати, с. Волинської області 70, 230, 246
 Одеса, м. 163, 166, 196, 200, 211
 Одещина 215
 Оздів, с. 248, 280-282
 Ойцов, м. (Польща) 170
 Окопи, с. 195
 Оксфорд 199
 Олика, м. 22, 26, 85, 86, 94, 145, 186, 280
 Омеляна, с. 19
 Омит, с. 101
 Омськ, м. 86
 Онишківці, с. 40, 193, 260, 286, 287
 Онишківці, Замчисько ур. 286, 287
 Онишківці, Городище, ур. 286
 Орша, м. (Білорусь) 240
 Осмоловичі, с. 202
 Остапівка, с. 251
 Острів, с. (Дубнівщина) 191, 192
 Остріг, м. 22, 37, 49, 53–56, 71, 73, 78, 89, 96,
 105, 112, 119, 122, 139, 142, 144, 171, 174,
 189, 190, 197, 201, 217, 226, 230, 253, 264,
 265, 287, 288
 Остріг, Миколаївська церква 54
 Остріг, Бельмазьке кладовище 54
 Остріг, Вежа Мурована 201
 Остріг, Гельденбурга буд. 54
 Остріг, Замкова г. 54, 94, 190
 Остріг, Новоміське кладовище 54

- Острожець, с. 85, 86, 108, 204
 Острозький повіт 12, 13, 17
 Острозький р-н 269–271, 285–287
 Отвержичі, с. (Білорусь) 218, 220
 Охтирка, м. (Сумська обл.) 231
 Очеретне, с. 129
 Оців, с. 143
- П'**ятидні, с. 69, 121, 123, 141, 279
 Павловичі, с. 24
 Палестина 54
 Париж, м. 167, 183, 205–207
 Пахія, с. Лановецького р-ну
 Тернопільської обл. 244
 Пд. Буг р. 283
 Перевали, с. 70
 Переволока, с. 123
 Переволочина, с. 217
 Передміркі, с. 217
 Перемиль, літоп. м. 11, 86, 88, 110, 122, 127,
 137, 142, 144, 188, 223, 231, 263, 282, 283
 Перемишль, м. 37, 110, 203
 Пересопниця, с., літоп. м. 12, 14, 20, 23, 40,
 56, 59, 71, 81, 82, 106, 108, 115–117,
 127–130, 137, 139, 140, 142, 144, 145,
 184, 210, 230, 251, 260, 270, 276,
 278–282, 291
 Пересопниця, Мигор ур. 117
 Пересопницьке городище 273
 Перетоки, с. 186
 Перешори, с. 203
 Переяслав-Хмельницький, м. 218, 231, 235
 Петербург, див., Санкт-Петербург
 Петроград, див., Санкт-Петербург
 Печірна, с. 106, 194
 Пирогове, с. 164
 Південна Волинь 55
 Південно-Східна Волинь 141
 Південно-Східна Крем'яниччина 62
 Підгайці, Башта ур. 39, 112
 Підгайці, Вігольдова Башта, ур. 39
 Підгайці, Вігольдовий Гай, ур. 39
 Підгайці, с. 11, 69, 112
 Підгірці, с. Бродівського р-н Львівської обл.
 241
 Піддубці, с. 40, 69
 Підзвіринець, с. 212
 Підкамінь, с. 13
 Підлісся, с. (Білорусь) 184
 Підлужжя, с. 191
 Підляшшя 90, 189
- Підрижжя, с. 105, 106
 Піза, м. (Італія) 175
 Пінськ, м. 162
 Піски Річицькі, с. 60
 Пйотркув Трибунальський, м. (Польща) 207
 Плісненське гор-ще 211, 248
 Пліснесько, літоп. місто 88, 209, 211, 222, 231
 Побужжя 213, 222
 Повадзки, (Польща) 198
 Повісленське Помор'я 65
 Поволжя 223
 Погоринія 145
 Поділля (Вінницька область) 161
 Поділля 213, 214, 269
 Подніпров'я 212, 220, 228
 Подністров'я 228
 Подоляни, с. Гошанського р-ну 44
 Познань, м. (Польща) 86, 91, 187, 199, 206
 Полісся 66, 69, 90, 215, 220, 221, 265
 Полонне м. 141, 142, 181, 213, 214, 281
 Полонне, ст. 66
 Полоцьк, м. 230
 Полтава, м. 200, 232
 Польща 61, 111, 162, 168, 198–200, 221
 Полянсь, с. 122, 253, 287
 Помор'я 187
 Помпеї, м. (Італія) 21
 Понібель, с. 200
 Пониззя Галицьке 213
 Попівці, с. Бродівського р-ну 242
 Попівці, с. Кременецького р-ну 217
 Поросся 222
 Почаїв, смт 22, 44, 172, 180, 189
 Почаївська лава 13, 15, 20, 29, 30, 48, 181
 Почапи, с. 217
 Прага м. 167, 183, 198, 203, 204, 207, 208, 214
 Прибалтика 65
 Придніпров'я 222
 Прикарпаття 279
 Прилуки м. 249
 Прип'ятьське Полісся 220
 Прип'ять р. 55, 105, 106, 122, 174, 285
 Причорномор'я 65
 Пряхівка, с., Хмельниччина 212
 Пульмо, с. 101
 Путивль, м. 231
 Путринці, с. на Хмельниччині 217
 Пушкарі, с. 232
- Равенсбрюк, концентраційний табір 187
 Радехівський р-н 112, 275

- Радзими́н, с. 26, 27, 174
 Радзіві́лів, м. 24
 Раковець Чесні́вський с. 246
 Рамелі́, с. Пінського р-ну 218
 Ратно, смт 175, 230
 Рига, м. 61, 226, 242
 Ридомля́, с. 15
 Ризни́чі, с. 121
 Рим, м. 178
 Рівне, м. 39, 54–56, 71, 74, 77, 78, 85, 89, 90,
 116, 122, 131, 139, 140, 148, 149, 180,
 184–186, 188, 205, 251–253, 255, 278,
 280–282
 Рівне, Бармаки передм. 279
 Рівне, Короленка пл. 149
 Рівне, Соборна, пл. 149
 Рівненська обл. 137, 139, 140, 255, 273, 278,
 279, 283–288
 Ріпні́в, с. 210, 211
 Рованці́, с. 121, 246, 250
 Рогі́зне, с. 86, 191
 Рожище́, м. 70
 Розваж, с. 56, 105, 184, 230, 287
 Розваж, Кошара ур. 287
 Ромашкі́вка, с. 44
 Ромош, с. 210
 Ростань, с. 209
 Ростов, м. (Росія) 230
 Ростоки́, с. 197
 Рось р. 148, 164
 Рубелі́, с. Пінського р-ну 218
 Рудка коло Дубно, с. 25
 Рудка коло Крем'я́нця, с. 63, 82, 83
 Рудкі́вці, с. Новоушицького р-ну 213
 Рудно Львівської обл, смт 227
 Рудня, с. 121
 Ружані́вка, с. 170
 Ружин, м. 212
 Ружичанка Хмельницького р-ну, с. 213
 Ряші́в, м. (Польща) 189

 Садки, с. 179
 Саласпі́лс, м. (Латвія) 242
 Самари́, с. 121
 Самарська губер́нія 223
 Самбі́р, м. 183
 Сандомир, м. (Польща) 201
 Санкт-Петербу́рг 7, 8, 32, 37, 89, 98, 106,
 107, 157, 173, 175, 176, 180, 192, 200,
 203, 213, 218, 224, 230, 231, 240, 253
 Сапані́в, с. 55

 Сарна р. 122
 Сарни, м. Рівенської обл. 74, 226
 Свино́хи (Приві́тне), с. 123
 Свято́ї Трійці́, гор-ще біля Сті́жка, див. Дани́лів
 Севасто́поль, м. 200
 Секу́нь, с. 22
 Сенегал 205
 Сенчи́ці, с. 101
 Середнє Подні́стров'я 213, 214, 222
 Середня Го́ринь 212
 Середня Євро́па 221
 Середня Надні́пряни́щина 212, 215
 Серехови́чі, с. 60
 Сермаки, с. 189
 Сивки, с. 27, 122, 174, 175, 179, 180
 Сиктивка́р, м. (Росія) 217
 Сильне́нське гор-ще 70
 Ситне́, с. 185
 Сімферопо́ль, м. 207, 246
 Скаржиськ, м. (Польща) 188
 Сквіра́, м. 164
 Скі́рче, с. 102, 241
 Славута́, м. 25, 122, 172,
 Славутський р-н 277, 285, 287
 Слобі́дка, с. 252
 Слобода́, с. 213
 Слова́чина 199
 Случ р. 57, 70, 96, 122, 192
 Смі́дин, с. 60
 Смі́льне, с. 217
 Смя́чка, с. 121
 Сока́ль, м. 186
 Сока́льський р-н 269, 272
 Сокири́нці, с. 28
 Сокі́л, с. Кам'янецького р-ну 213
 Солов'є́, с. 122, 217
 Солоні́в, с. 123
 Сосні́вка, с. 203
 Софі́ївський моги́льник 215
 Софі́я, м. 214
 Спас, с. коло Самбора 224
 Стави́ще, с. Дунаєвського р-ну 213
 Ставо́к, Ту́рійського р-ну с. 22
 Ставо́к, св. Апосто́лів м-р 22
 Стадні́ки, с. Острозького р-ну 56, 122, 185, 252
 Стара Гу́та, с. 60
 Стара Ладо́га, м. 177, 230
 Стари́й Олексине́ць, с. 197
 Стари́й Тара́ж, с. Крем'янецького р-ну 244
 Стари́й Чортори́йськ, с. 19, 84, 143, 230, 248
 Староко́стянти́нівський р-н 284

Старокосянтинів, м. 142, 209, 212, 254, 285
Старо-Костянтинівський повіт 172
Старосілля, с. 60
Стахорщина, хут. Новгород-Сіверського пов.
176
Степань, м. 15, 19, 20, 113, 144, 217, 251
Стир, р. 23, 40, 69, 102, 105, 106, 110, 115,
122–124, 126, 139, 255
Стіжок, с. 184
Стодверниця, г. 72
Стокгольм, м. 183, 199
Стопчатів, с. 237
Стохід, р. 56, 106, 109, 122, 267
Стоянів, с. 57
Стриганці, с. 194
Стрий, м. 219
Стругиць-Нижній, с. 237
Стубла р. 103, 104, 122
Студениця, с. 182
Ступно, с. 19
Суботове, с. Черкаської обл. 222
Судан 90, 205, 206
Судова Вишня, смт 211, 231
Суйми, с. 26, 284
Сураж, с. 197
Суренж, міфічне місто 148
Сухівці, с. 117
Сушично, с. 38
Східна Волинь 213, 215
Східна Європа 65, 63, 215, 218, 219, 221, 246
Сьомакі, с. 70
Сян, р. 110, 113, 174

Таврія 245
Тайкури, с. 20
Талка, с. Архангельської обл. 229
Таллін, м. 226
Тараканів, с. 95
Таро, печера (Кавказ) 187
Ташкент, м. 216, 239
Ташки, с. 217
Тбілісі, м. 187, 211
Теофіполь, м. 25
Теребовля, м. 214, 287
Теремне, с. 40
Тернопіль, м. 242, 255, 277
Тернопільська обл. 61, 142, 171, 213, 245,
255, 268, 273, 286, 288
Тихомль, с. Білогірського р-ну 105, 144
Тоболи, Гори, ур. 138
Тоболи, с. 138

Томашів, с. 70
Томськ, м. (Сибір) 170
Торговиця, с. Млинівського р-ну 226, 268
Торунь, м. (Польща) 170
Торчин, м. 70, 102, 110
Точивики, с. 250
Трахтемирів, м. 232
Тремешин (Польща) 206
Тригірський мон-р 43
Трипілля, с. 164
Тула, м. 246
Тульчин, м. 196, 209
Тур'є, с. 217
Турійська земля 113
Турійськ, м. 53
Турія, р. 122
Туркменія 252
Турова могила, ур. 11
Турськ, м. (Польща) 180
Тустань, див. Урич
Тутовичі, с. 123
Тяглів, с. 250

Увнсла, с. 170
Углич, м. (Росія) 230
Угровськ, Данила пророка м-р 72
Угровськ, літописне місто 39, 72, 142, 144,
148, 247, 250, 283, 284
Узлісся, с. 146
Умань, м. 17, 163, 245
Уніас, г., г-ше 244, 245
Урич, с. Сколівського району 211
Усичі, с. Волинської обл. 223, 230
Устя, р. 55, 70, 186

Фалемичі, с. Володимир-Волинського р-ну 69
Федорівка, с. 117
Феодосія, м. 209
Фергана, м. (Середня Азія) 223
Фещуки, с. 192
Флоренція, м. 178
Фрайбург, м. (Німеччина) 205
Франція 199

Харбін, м. (Маньчжурія) 197, 198
Харків, м. 15, 34, 47, 161, 196, 200, 219
Хельсінкі, м. 54, 64
Хильчиці, с. 217
Хирів, м. 199
Хмельницька обл. 213, 254, 274, 283–288
Холм, м. 147, 203, 244

- Холмицина 189
Холонів, с. 56
Хоняків, с. 12, 13
Хорезм 239
Хорів, с. Острозького р-ну 102, 113, 251, 269, 270
Хоростоків, м. 170
Хорошев, с. 124
Хотинь, с. 236, 241
Хотомель, с. (Білорусь) 221
Хоцбуж, м. (Польща) 206
Хрінники, с. Рівненської обл. 139, 255, 278–288
Хрінники, Шанків яр ур. 286–288
Хрінниківське водосховище 123, 124, 139, 285, 286
- Цегів, с. Горохівського р-ну 34, 143
Цельє (Словаччина) 199
Центральна Європа 219
Церковні гори 72
Цумань, с. Ківецького р-ну 60, 70
- Чаллі, с. 220
Чаруків, с. Луцького р-ну 130
Чемерин, с. Ківецького р-ну 123, 124, 144, 145, 263, 280
Червенські міста 203
Чергуліс, печера 187
Черкащина 245
Чернівецьчина 213
Чернівці, м. 200, 213
Чернігів, м. 173, 178, 179, 200, 211, 217, 229, 230, 167
Чернігівська обл. 249
Черськ, с. Маневицького р-ну Волинської обл. 70, 122, 221, 268
Черськ, урочище Борисова Гора
Чесний Хрест (Світанок), с. 69
Четвертня, с. 94
Чехія 197
- Чорнобиль, м. 162
Чорногуска р. 67, 122
Чорторійськ, літоп. м., див., с., старий Чорторійськ
Чудви, с. 60
- Шацькі озера 122
Шепель, с. Волинської області 108, 230
Шепетівка, м. 66, 172, 274
Шидлівці, с. 170
Шили, с. Збарзького р-ну 211
Шимківці, с. 174
Шипинці, с. 204
Шпанів, замок 52
Шпиколоси, с. Кременецького р-ну 63, 70, 200
Шпіцберген, о. 198
Штутгарт, м. (Німеччина) 219
Шумбар, с. 203
Шумськ, смт, літописне місто 40, 142, 144, 203, 184, 242, 260, 286
Шумський р-н 286, 287
- Щебрешин, літоп. м. 189
Щербата Долина, ур. в, с. Линів 219
Щитівці, с. 170, 194
- Юрківці, с. Чемировецького р-ну 213
Юхнівське г-ще 177
- Ягнятин, с. 164
Язвини, с. 60
Ялта, м. 173, 209
Янівка, с. Радивилівського р-ну 241
Ярів, с. на Київщині 62
Ярославичі, с. 69
Ярославль, м. (Росія) 230
Ясенів, с. 217
Ясло, м. (Польща) 184
Яструбичі, с. 226

Книги для навчання і роботи!

Петришин Г. П. та ін.
**ІСТОРИЧНІ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНІ
КОМПЛЕКСИ:
НАУКОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Навчальний посібник. – 2006. – 212 с.
ISBN 966-553-556-0

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Розкрито основи методології наукового дослідження в галузі містобудування та архітектури. Посібник складається з двох частин. У першій частині систематизовано та подано коротку характеристику методів наукових досліджень, які рекомендується використовувати в галузі містобудування, історичного містоутворення, історії архітектури та суміжних дисциплінах. У другій частині на конкретних прикладах висвітлюється логічна послідовність застосування різних методів та можливості розкриття об'єкта.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто спеціалізується в галузях архітектури, містобудування, містознавства, історії.

Видавництво Львівської політехніки

вул. Ф. Колесси, 2, корп. 23А, м. Львів, 79000

тел./факс (032) 258-22-42, тел. (032) 258-21-46, vlp.com.ua, vmr@vlp.com.ua

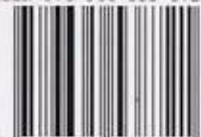
ТЕРСЬКИЙ Святослав Володимирович,
кандидат історичних наук, доцент,
керівник Волинської археологічної експедиції, яка
досліджувала літописні міста Володимир, Лучеськ,
Львів, Пересопницю, Перемиль та інші пам'ятки
княжої доби в більше ніж 30 пунктах.

Автор монографічних досліджень з археології
Галицько-Волинської держави, історичних нарисів
про волинські міста Олику (2001 р.), Пересопницю
(2003 р.), Лучеськ (2006, 2007 рр.) та понад 160 на-
укових статей.

Електронна пошта:
tersky@polynet.lviv.ua

ISBN 978-966-553-872-1

9 789665 538721 >